

Azərbaycan Respublikası
Təhsil Nazirliyi

Azərbaycan Dillər Universiteti

Yeni Azərbaycan Partiyası

ISSN 978-9952-37-693-7

ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN ANADAN
OLMASININ 98-Cİ İLDÖNÜMÜNƏ HƏSR OLUNMUŞ

HEYDƏR ƏLİYEV:

MULTİKULTURALİZM VƏ TOLERANTLIQ İDEOLOGİYASI

IV Beynəlxalq Elmi Konfrans

MƏRUZƏLƏRİN TEZİSLƏRİ

7 may 2021-ci il

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının
98-ci ildönümünə həsr olunmuş

HEYDƏR ƏLİYEV: MULTİKULTURALİZM VƏ TOLERANTLIQ İDEOLOGİYASI

IV Beynəlxalq elmi konfrans

7 may 2021-ci il

IV International Scientific Conference

HEYDAR ALIYEV: THE IDEOLOGY OF MULTICULTURALISM AND TOLERANCE

dedicated to the 98th anniversary of the birth of National Leader

7 May 2021

IV Международная научная конференция

ГЕЙДАР АЛИЕВ: ИДЕОЛОГИЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА И ТОЛЕРАНТНОСТИ

посвященная 98-летию со дня рождения
Общенационального лидера

7 мая 2021 года

Ümumilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 98-ci ildönümünə həsr olunmuş Heydər Əliyev:
Multikulturalizm və tolerantlıq ideologiyası. IV Beynəlxalq elmi konfrans.
–Bakı: Mütərcim, 2021. – 248 s. **ISSN 978-9952-37-693-7**

Konfransın redaksiya heyəti:

Sədr: Abdullayev K.M.

Azərbaycan Dillər Universitetinin rektoru, akademik

Sədr müavini: Məmmədov N.İ.

Elm və innovasiya məsələləri üzrə prorektor, professor

Üzvlər:

1. Abdiyeva Ə.M. *ADU-nun Fəlsəfə və ictimai elmlər kafedrasının müdiri, dosent*

2. Andruşenko İ.O. *Kiyev Milli Linqvistik Universiteti, Alman dili filologiyası fakültəsinin dekan müavini, dosent*

3. Baranova N.P. *Minsk Dövlət Linqvistik Universitetinin rektoru, professor*

4. Bejenaru L.E. *Yasski Universiteti, Slavistika kafedrasının dosenti*

5. Bəşirov V.P. *ADU-nun Pedagogika kafedrasının dosenti*

6. İsmayılova D.A. *ADU-nun Xarici dillər kafedrasının professoru*

7. Kunina İ.A. *ADU-nun Beynəlxalq münasibətlər kafedrasının dosenti*

8. Qotsiridze D.Z. *İ.Cavaxişvili adına Tbilis Dövlət Universitetinin professoru*

9. Məmmədov A.Y. *ADU-nun Ümumi dilçilik kafedrasının müdiri, professor*

10. Paolo B. *La Plata Milli Universitetinin Azərbaycanşünaslıq mərkəzinin müdiri, professor*

11. Pojar A.B. *Kiyev Milli Linqvistik Universiteti, Beynəlxalq əməkdaşlıq və akademik mobillik şöbəsinin müdiri, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru*

12. Rikardo R. *Argentina Buenos Aires Universitetinin sosial elmlər departamentinin direktoru, professor*

13. Şahmuradov A.Ş. *ADU-nun Regionşünaslıq kafedrasının dosenti*

BÖLMƏLƏR:

- I. Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideologiyası və multikulturalizm modeli**
- II. Qloballaşan dünyada dillərin və mədəniyyətlərin dialoqu**
- III. Müasir beynəlxalq münasibətlər və multikulturalizm**
- IV. Multikultural dəyərlərin formalaşmasında təhsilin rolu**

SECTIONS:

- I. Heydar Aliyev's Ideology of Azerbaijanism and Multiculturalism**
- II. Dialogue of Languages and Cultures in the Era of Globalization**
- III. Contemporary International Relations and Multiculturalism**
- IV. The Role of Education in Formation of Multicultural Values**

СЕКЦИИ:

- I.Идеология азербайджанства Гейдара Алиева и мультикультурализм**
- II.Диалог языков и культур в глобализирующемся мире**
- III.Современные международные отношения и мультикультурализм**
- IV.Роль образования в формировании мультикультуральных ценностей**

PLENAR İCLAS

Könül Aslanova
Ağdam rayonu İsaylı tam orta məktəb

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANIN TARİXİ MƏDƏNİYYƏT MƏRKƏZİ – ŞUŞA

Açar sözlər: Azərbaycan xalqı, Qarabağ tarixi, Şuşa şəhəri

Keywords: azerbaijani people, history of Karabakh, Shusha

Ключевые слова: азербайджанский народ, история Карабаха, город Шуша

Mən Azərbaycanlıyam – qayəsini əsas tutaraq, Azərbaycanı daima müstəqil görmək istəyən, milli məfkurənin yüksəlişi naminə dövlətini, torpağını böyük sədaqətlə əzmlə sevən və qoruyan Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının əvəzolunmaz təəssübkeşi idi. Liderlərə məxsus ən ali keyfiyyətlərə malik, genişmiq-yaslı təhlil bacarığı, çevik idarəetmə və natiqlik məhərəti ilə hər kəsin qəlbinə yol tapan qüdrətli tarixi şəxsiyyət idi.

Azərbaycan xalqının dahi şəxsiyyəti Heydər Əliyev milli-mənəvi dəyərlərimizi, torpağımızı, ana dilimizi – azərbaycançılıq ideologiyasını hər bir azərbaycanlının vətəndaşlıq borcu kimi dəyərləndirirdi. Azərbaycan xalqının milli- mentalitetinin formalaşmasında böyük rolunu alan adət-ənənələrin qorunması, tarixi abidələrin bərpası Ulu öndərin həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur: “Azərbaycan xalqının çoxəsrlik dövlətçilik tarixi vardır”. “Heydər Əliyevin müstəqillik konsepsiyasının yaşarlılığı və müasirliyi ondadır ki, o, mücərrəd seyrçilikdən uzaqdır. Müasir global reallıqları düzgün qiymətləndirən ulu öndər Azərbaycan xalqının müasir sivilizasiyada özünü təsdiqi məsələsinin həllində milli ideologiyanın rolunu xüsusi qeyd edir” [1, s.10].

Heydər Əliyev obrazı keçmiş və gələcək nəsilləri birləşdirən müqəddəs dövlətçilik və xeyirxahlıq abidəsidir. Bu abidənin ölməz, tükənməz ideyaları, əsrlərlə bizi gələcəyə uğurlayacaq.

*Mənim öz ulduzumu bağrına basmış hilalım,
Dedi öndər “Yönü bayraqdakı üç rəngdən alım”
Sən bu gül bayrağın altında məramınca yaşa,
Qoyma düşmən nəfəsindən ona çirkəb bulaşa.
Sənin öz bayrağının kölgəsi cənnətdi sənə,
Günəş hər gün doğur ancaq içimizdən Vətənə (2.,132).*

(Bəxtiyar Vahabzadə “Vətən marşı”)

Bir qərindəyə yaxın işğal altında olan dünya ölkələri arasında “Kiçik Paris”, “Qafqazın sənət məbədi”, “Azərbaycan musiqisinin beşiyi”, “Şərqi konservatoriyası”, adlandırılan Azərbaycanın tarixi mədəniyyət mərkəzi Qarabağımız və Şuşa şəhəri bu gün öz tarixi taleyini – Zəfər tarixini yaşayır.

Qarabağın geosiyasi, geoiqtisadiyyatı və mədəni-mənəvi inkişaf tarixinin Azərbaycan üçün müstəsna əhəmiyyətini akademik səviyyədə bilən Ulu Öndər Heydər Əliyev bütün dünyaya bəyan etmişdir: “Şuşasız Qarabağ, Qarabağsız isə, ümumiyyətlə, Azərbaycan yoxdur”. Şuşanı yalnız şuşalılardan deyil, bütün millətsevənlərin yurdu adlandıran Ulu Öndər buranı Abidələr şəhəri adlandırması təsadüfi deyildi.

“Bizim ziyalılardan, mədəniyyət xadimlərinin, elm xadimlərinin cəmiyyətdəki hörmətini qaldırmaq lazımdır. Çünki, xalq həmişə öz ziyalıları, öz mədəni irsi, öz elmi ilə tanınır. Şübhəsiz ki, xalqın tarixində sərkərdələrin də, siyasətçilərin də, böyük rolu vardır. Ancaq xalq həmişə mədəniyyəti, elmi ilə tanınıb və keçmiş tariximiz də bunu sübut edir” - kəlamına uyğun olaraq, XX əsrin ikinci yarısından Azərbaycan tarixində müdrik siyasəti ilə ictimai mühitin bütün sahələrində elmi-mədəni inkişafı tərəqqiyə böyük yol açdı dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev. Tarixə nəzər yetirsək görərik ki, ötən əsrin 70-ci illərindən Azərbaycanın şəhər və rayonlarında mədəniyyətimizi, elmimizi tarixiləşdirən şəxsiyyətlərimizin, elm adamlarımızın – Nəriman Nərimanovun, İmadəddin Nəsiminin, Cəfər Cabbarlının, Hüseyn Cavidin, Mehdi Hüseynzadənin Səttar Bəhlulzadənin abidəsi ucalmışdı.

Ümummilləti Liderin mühüm istiqamətlərindən biri də Azərbaycanda xüsusilə Qarabağda milli ruhun inkişafı üçün görülən işlər idi. Qarabağın tarixinə, mədəniyyətinə, incəsənətinə çox həssaslıqla yanaşaraq Şuşa şəhərinin inkişafına qayğı göstərərək, bu şəhərə qəhrəmanlıq rəmzi, tarixi abidə kimi baxırdı.

Bu illər ərzində dünyanın diqqətini bu qədim şəhərə cəlb etmək üçün bir sıra məqsədyönlü addımlar atılmışdı. Şəhərin qədim tikililəri, tarixi abidələri bərpa edildi, yeni yaşayış binaları, turizmin inkişafı məqsədilə istirahət guşələri, mehmanxana kompleksləri, ayrı-ayrı inzibati binalar tikildi.

Dağlıq və aran hissəyə bölünmüş Qarabağı iqtisadi və mədəni siyasətlə birləşdirməyə çalışan Ulu Öndər burada yerləşən rayonlar arasındakı əlaqəni sıxlaşdırmaq, strateji əhəmiyyətli kommunikasiyaların sayını artırmaq məqsədi ilə Ağdam-Xankəndi dəmir yolu çəkirdi.

Şuşada Dəmir yolu xəttinin açılışında iştirak edən Ümummilli Lider Azərbaycan xalqının tarixi abidələrinin qorunması barədə göstəriş verərək, Azərbaycan poeziyasının klassikləri M.P.Vaqifin və Xurşidbanu Natəvanın yaşayıb yaratdığı yerlərlə tanış olmuşdu.

Heydər Əliyevin sayəsində 1976-cı ildən Şuşanın sosial inkişafı haqqında qəbul edilmiş qərardan sonra Xan qızı Natəvanın abidəsi, Cıdır düzündə Vaqif türbəsi Bakıda isə Üzeyir Hacıbəyovun, Bülbülün ev muzeyləri yarandı.

1982-ildə Şuşanın cənub-qərbində xüsusilə bayram şənlikləri və cıdır yarışları keçirilən, şairin doğulduğu və dəfn olunduğu yerdə Azərbaycan milli ornamentlərindən, qülləvari türbə kompozisiyasından istifadə olunaraq - Cıdır düzündə Vaqif türbəsi ucalır.

1992-ci ildən 2020-ci ilə qədər erməni işğalında qalan bu abidələr dağıdılaraq məhvə məruz qalmışdır. Müharibədən sonra işğaldan azad olan torpaqları ziyarət edən Ali Baş Komandan İlham Əliyev nəinki abidələrin bütün Qarabağın yaxın illərdə bərpasından və Ulu Öndər Heydər Əliyevin milli dəyərlərin qorunması əhəmiyyətindən bəhs edərək : “Bayrağımız bütün işğal edilmiş torpaqlarımızda dalğalanacaq”, - deyə bəyan etdi.

Azərbaycan tarixinin mahir bilicisi Ulu Öndər Heydər Əliyev doğma xalqına qoyub getdiyi inkişafı ilə yanaşı hakimiyyətdə olduğu gərgin dövrlərdə dövlət xadimi kimi milli tariximizə yeni baxış konsepsiyası işləyib hazırladı. Əgər hər hansı ölkənin xalqları öz hüquqlarını anlayır və onları qoruya bilirsə, o zaman ən kiçik dövlət belə ən böyük məmləkət qədər güclü olar – demişdi Heydər Əliyev.

Heydər Əliyevin təməlini qoyduğu və inkişaf etdirdiyi ordu quruculuğunu, dövlət strategiyasını, daim rəhbər tutaraq inkişaf etdirən Ali Baş Komandan İlham Əliyev, Ulu Öndərin müdrik kəlamlarının işığında tarixdə yeni gerçəklik yaradaraq Qarabağ torpaqlarını hər bəş yolu ilə işğaldan azad etdi.

“...Şuşa Azərbaycanın ən əziz və böyük tarixi olan bir guşəsidir. Şuşanı yaradanlar, Şuşa şəhərini quranlar, Şuşa qalasını tikənlər Azərbaycan torpağının sahibləri olublar və Qarabağda Azərbaycan torpağının daim qorunması, saxlanması üçün Şuşa şəhərini, qalasını yaradıblar. Bu, Azərbaycan xalqının, əcdadlarımızın yaratdığı böyük abidədir, təkcə şəhər deyil, böyük bir tarixi abidədir.” Heydər Əliyev.

Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində: “Azərbaycan muğamı, “Qarabağ şikəstəsi” Kremlin qurultaylar sarayında keçirilən ən yüksək məclislərdə ifa edilirdi. Heydər Əliyev Azərbaycan muğam ifaçılığına xüsusi diqqət yetirərək qorunmasına, gənc ifaçıların yetişdirilməsinə qayğı göstərirdi. Gənc ifaçıların keçirilən festivallarının məqsədlərindən biri də məhz bu idi” [3, s.116].

Türkiyənin IX Prezidenti, Süleyman Dəmirəl yazmışdı: “Hörmətli Heydər Əliyev şübhəsiz ki, XX əsrdə iz qoymuş şəxsiyyətlər arasında haqlı yerini uzun illər bundan öncə almış dövlət və siyasət adanıdır. Əsasən XX əsrin iki super gücündən biri olan Sovetlər Birliyinin tarixini yazarkən hörmətli Heydər Əliyevdən bəhs etmədən ötmək mümkün deyildir”. Bu gün XXI əsrin 21-ci ilin may ayının 10-da dahi şəxsiyyət, Ulu Öndər Heydər Əliyevin 98-ci ildönümünü Azərbaycan xalqı öz tarixi qələbəsi ilə qarşılayır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyev iyirmi səkkiz ildən sonra işğaldan azad olunmuş Qarabağda və onun tacı olan Şuşada Ulu Öndər Heydər Əliyevin vəsiyyəti ilə yeni zəfər tarixini yazdı: “İyirmi səkkiz il yarım işğal altında olan Şuşa azad edildi. Şuşa indi azaddır! Biz Şuşaya qayıtmışıq! Biz bu tarixi Qələbəni döyüş meydanında qazandıq. 2020-ci il noyabrın 8-i Azərbaycan tarixində əbədi qalacaqdır. Bu tarix əbədi yaşayacaq. Bu, bizim şanlı Qələbəmizin, Zəfərimizin günüdür!”.

Ədəbiyyat:

1. İlham İsmayılov “Heydər Əliyev və Azərbaycanın müstəqillik konsepsiyası”, Azərbaycan Respublikası Prezidentin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası. 1118 s.
2. Bəxtiyar Vahabzadə. Seçilmiş əsərləri. İki cild. I cild (Şeirlər). Bakı, "Öndər nəşriyyat", 2004, 328 səh.
3. Musa Qasımlı. “Heydər Əliyev - istiqlal gedən yol” (1969-1987-ci illər). Bakı, Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2006. – 608 s.

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEV NƏZƏRİ İRSİNDƏ - MÜƏLLİMLİK

Açar sözlər: müəllimlik peşəsi, orta təhsil, İrəvan Müəllimlər Seminariyası

Keywords: teaching specialty, secondary education, Irevan Teachers Seminary

Ключевые слова: профессия учителя, среднее образование, Ереванская учительская семинария

XX əsrin dahi şəxsiyyəti, böyük dövlət xadimi Heydər Əliyevin müəllimlik peşəsi haqqında dediyi sözlər öz xüsusi dəyəri, əhəmiyyəti və peşəyə verdiyi yüksək qiyməti ilə hər zaman üçün aktual və əhəmiyyətlidir: “Mən yer üzündə müəllim adından yüksək bir ad tanımıram!”. Bu qiymətli sözlər Ulu Öndərimizin müəllimlik peşəsinə sıx bağlı olmasından, bu peşəyə yaxından bələd olmasından, ilk peşə ixtisasının müəllimlik olmasından və ilk vəzifə təyinatının da müəllimlik olmasından irəli gəlməkdədir.

O bu barədə Azərbaycan Müəllimlərinin I qurultayındakı nitqində belə demişdir: “Doğrudur, siz mənə də müəllim hesab edirsiniz. Burada müəyyən əsas var. Siz mənə təhsilimə əsaslanaraq bunu deyirsiniz... mən 1939-cu ildə Naxçıvanda Pedaqoji Texnikumu bitirmişəm. Naxçıvan Pedaqoji Texnikumu məhz həmin dövrdə müəllim çatışmazlığına, ibtidai siniflərə, hətta orta məktəblərin 7-8-ci siniflərinə qədər dərs demək üçün müəllim olmadığına görə müəllim kadrları hazırlayırdı. Mən isə orta məktəbin 8-ci sinfini bitirdikdən sonra pedaqoji texnikuma daxil oldum. Məqsədim də o idi ki, müəllim olmaq, müəllim işləmək və ailəmə kömək etmək istəyirdim. ... Pedaqoji texnikumun sonuncu kursunda bizə pedaqoji təcrübə dərsi verirdilər. Biz həftədə 2-3 dəfə gedib məktəblərin 2-ci, 3-cü, 4-cü siniflərində dərs deyirdik. Ona görə də mənə o vaxtdan dərs vermək təcrübəm olubdur...”[1].

Heydər Əliyev müəllimlik adını çox yüksəkdə tutmuş və ona müqəddəs bir peşə kimi baxmışdır. “...Mən Azərbaycanın sadə vətəndaşıyam. Bu addan yüksək ad yoxdur. Ancaq bundan da yüksək ad müəllimlikdir...” – demişdir [2]. O müəllimlik peşəsini ürəkdən sevmiş, müəllim əməyinə yüksək qiymət vermiş və heç də təsadüfi deyil ki, Heydər Əliyev Azərbaycanda ona təklif olunan müxtəlif fəxri adlardan yalnız “Xalq müəllimi” fəxri adını məmnuniyyətlə qəbul etmişdir.

Heydər Əliyev bir pedaqoq məharəti ilə müəllimlərə təkcə öyrənmək və öyrədə bilmək bacarığını deyil, həmçinin, məktəbliləri, tələbə - gəncləri Vətənə sədəqətlə xidmət etmək ruhunda böyütməyi, xalqımızın milli xüsusiyyətləri əsasında tərbiyə etməyi, onları milli-mənəvi dəyərlər əsasında yetişdirməyi tövsiyə edirdi. Ulu öndərimizin 1 sentyabr 1997-si ildə Bakının 18 №-li məktəbində keçirilən görüşdəki nitqi bu baxımdan təqdirəlayiqdir: “Uşaqlar gərək orta məktəblərdə bütün fənləri mənimsəsinlər. Bunların hamısı ilə bərabər, bizim xalqımızın zəngin tarixini, mədəniyyətini, mənəviyyatını, mənəvi dəyərlərini uşaqlara öyrətmək, çatdırmaq, uşaqları məhz həmin ənənələr ruhunda tərbiyə etmək müəllimlərin müqəddəs borcudur. Mən arzu edərdim ki, müəllimlər bunu heç vaxt unutmasınlar...”[6].

Ulu Öndərimiz Heydər Əliyev özlərini vətən torpağının bir zərrəsi sayan gənclərin tərbiyə edilib yetişdirilməsində müəllim əməyinə, onun şəxsiyyətinə yüksək qiymət vermişdir. Heydər Əliyev deyirdi ki, müəllim adı şərəfli addır, müəllim adı yüksək addır. Müəllim vəzifəsi ona görə şərəflidir ki, o, səmiyyət üçün ən dəyərli, bilikli, zəkalı, tərbiyəli, vətənpərvər vətəndaş hazırlayır. Müəllim dünyada yeganə şəxsiyyətdir ki, cəmiyyət öz gələcəyini – uşaqlarının tərbiyəsini yalnız ona etibar edir [7].

Heydər Əliyev hələ Naxçıvanda orta məktəbdə oxuduğu illərdə, daha sonrakı təhsil illərində yalnız “əla” qiymətlərlə oxumuş, həmişə də öz müəllimlərinə böyük hörmət və ehtiramla yanaşmış, onları daim minnətdarlıqla xatırlamışdır: “Mən həmişə Naxçıvanda təhsil aldığım illəri xatırlayıram. Bu illər mənə yaddaşmdan heç vaxt silinməyəcək. Müəllimlərimin hamısı yadımdadır. Hansı binada, hansı sinif otağında dərs keçməyimizi, hansı parta arxasında oturduğumu da yaxşı xatırlayıram. Mən burada mükəmməl təhsil almışam, özü də elə həvəs və aludəçiliklə oxumuşam ki, sonralar digər ali təhsil müəssisələrində oxumağım mənə üçün çətin olmayıb. Əksinə, burada olduğu kimi, tələbələr arasında da seçilmişəm...” [3]... İndiyə qədər həyatımda keçdiyim yol mənə bilim, elmim - hamısı məhz orta məktəbdə aldığım təhsillə bağlıdır, müəllimlərin mənə verdiyi biliklərlə bağlıdır, müəllimlərin mənə və o illərdə oxuyan mənə kimi gənclərə göstərdikləri qayğıkeşliklə bağlıdır, eyni zamanda mənə kimi bizim də, xüsusən mənə müəllimə böyük hörmətimlə, ehtiramımla bağlıdır. Mən indi də - on illər keçib

üstündən – müəllimlərimi heç vaxt unutmamışam və ömrümün son dəqiqəsinə qədər unutmayacağam. Mənim üçün müəllim adı həmişə ən ülvi, ən şərəfli bir məfhum olubdur. Mən bu gün müəllim qarşısında baş əyirəm, müəllimə hörmət və ehtiramımı bildirir, Azərbaycan müəllimlərinə bundan sonra da öz işlərində uğurlar arzulayır, cansağlığı və səadət diləyirəm” [8].

Heydər Əliyev Naxçıvanda rus məktəbini “əla” qiymətlərlə başa vurduqdan sonra Naxçıvan Pedaqoji Texnikumuna daxil olmuş və burada təhsil aldığı dövrdə ən fəal və əlaçı tələbə olmuş, ictimai işlərdə fəal iştirak etmiş, idman yarışlarında birincilik qazanmış, incəsənətlə - rəssamlıqla, aktyorluqla məşğul olmuş, daim mütaliə etmiş, kitablar oxumuş və hərtərəfli inkişaf etmiş qamətli, yaraşığı bir gənc olmuşdur. Texnikumun peşəkar, tələbkər müəllimləri Heydər Əliyevin ən sevimli müəllimləri olmuş və özünün dediyi kimi: “...39-cu ildə burada pedaqoji texnikumu qurtarmışam. O dövrdə aldığım təhsil gələcək həyatımın bütün mərhələlərində mənə yardım edibdir... Naxçıvan məktəbində müəllimlərimin mənə verdiyi dərslər, o cümlədən başqaları ilə bərabər ana dili, ədəbiyyat dərsləri mənim bu günkü dilimin əsasını təşkil edir. Ona görə mən öz müəllimlərimi həmişə xatırlayıram. Bilirsiniz ki, mən böyük həyat yolu keçmişəm, yaşım da az deyildir. Çox şeylər, çox insanlar görmüşəm, çox böyük şəxsiyyətlər görmüşəm. Yadda qalanları da, qalmayanları da var. Az yadda qalanı var, çox yadda qalanı var. Amma sizə demək istəyirəm ki, ən yadda qalanlar, mənim üçün əziz adamlar Naxçıvandakı müəllimlərimdir...” [4]. Naxçıvan Pedaqoji Texnikumu öz məzunları və müəllimləri ilə məktəb və pedaqoji fikir tariximizdə çox layiqli yer tutmuş və pedaqoji kadr hazırlığında daim yüksək pillədə durmuşdur. Oranın məzunlarını Qori Müəllimlər Seminariyasının məzunları ilə müqayisə etmək olar. Burada dərs deyən müəllimlər təcrübəli, bilikli, peşəkar müəllimlər olmuşlar, hər cür çətinliklərə rəğmən həvəslə, fədakarlıqla çalışmışlar. Onların bir çoxu Qori Müəllimlər Seminariyasını, İrəvan Müəllimlər Seminariyasını bitirmiş, Moskva və Leninqrad universitetlərində təhsil almış həvəslə çalışan, peşəkar müəllimlər olmuşlar. Ulu Öndər Heydər Əliyev müəllimlərini xatırlayaraq belə deyirdi: “Pedaqoji texnikumda bizə Azərbaycan dilinin incəliklərini öyrədən, Azərbaycan dilinin qrammatikasını, ədəbiyyatı öyrədən gözəl müəllimlərimiz var idi. Amma bu müəllimlərin içərisində Lətif Hüseynzadə xüsusi yer tuturdu... O sinifdə lövhədə Azərbaycan dilinin qrammatikasından yazırdı, yəni hər bir sözün düzgün yazılışını, mənasını öyrədirdi. Bir də Azərbaycanın ədəbiyyatını-şairlərimizi, yazıçılarımızı çox yaxşı öyrədirdi...” [9]. Deyə bilərik ki, pedaqoji texnikum Naxçıvan Muxtar Respublikasının maarif və mədəniyyətinin tərəqqisində müəllim kadrlarının yetişməsində, təkmilləşməsində böyük rol oynamışdır. Heydər Əliyev pedaqoji texnikumu müvəffəqiyyətlə bitirmiş və onun texnikumu bitirmək haqqında “Attestat”ında yalnız “Əla” qiymətlərdir

Heydər Əliyevin müəllimlik peşəsinə olan münasibətində həmişə bir müdriklik, qayğıkeşlik, bu sənətə böyük hörmət və ehtiramı görünməkdədir. Bu, bir tərəfdən onun dövlət başçısı kimi vəzifəsindən irəli gəlsə də, digər tərəfdən onun yenə də ilk ixtisasca müəllim olması ilə bağlı olduğunu deyə bilərik. Onun insanlara yanaşma tərzini, onlarla ünsiyyət və münasibəti, hər bir adamın “öz dilində danışması” ulu öndərimizin pedaqoji məharətindən, psixoloji, etik, estetik biliklərə dərinlən yiyələnməsindən, geniş dünyagörüşündən, çevik və hərtərəfli bilik və məlumatlılığa malik olmasından, “Heydər Əliyev pedaqogikası”ndan xəbər verir. Heydər Əliyevin səlis və aydın nitqi, insanlara humanist münasibəti, demokratik düşüncələri, tolerantlığı, əzmkarlığı, peşə fədakarlığı, dərin zəkası, incə yumoru, dəmir iradəyə sahibliyi, habelə səliqəli geyimi, vüqarlı yerışı, ifadəli baxışları, düzgün davranış və hərəkətləri hər bir müəllimin peşə keyfiyyətləri, peşə fəaliyyəti üçün bir nümunədir.

Heydər Əliyev 1980-ci ildə ali məktəb işçilərinin respublika müşavirəsindəki nitqində demişdir: “...Biz istəyirik ki, hər bir ali məktəb müəllimi öz sahəsində səriştəli olsun, geniş ümumi məlumata, yaxşı pedaqoji vərdişlərə, mühazirə oxumaq, dərs demək, öyrətmək, tərbiyə etmək üçün bütün başqa zəruri keyfiyyətlərə malik olsun. Bunun üçün gərək hər bir ali məktəb müəllimi elmi biliklərdən əlavə, yaxşı nitq, dil qabiliyyətinə, natiqlik məharətinə, bütün başqa pedaqoji keyfiyyətlərə və vərdişlərə yiyələnsin ki, bütün bunlar üst-üstə ona həqiqətən yaxşı tərbiyəçi olmaq imkanı versin..” [5]. Bu gün Ölkə Prezidenti Cənab İlham Əliyevin “Azərbaycan Respublikasında Təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası” haqqında 24 oktyabr, 2013- cü il tarixli sərəncamında səriştəli müəllim kadrları hazırlığı problemi təhsil işçilərinin qarşısına bir vəzifə olaraq qoyulması Heydər Əliyev ideyalarından irəli gəlir [10].

Bəli, Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin müəllimlik peşəsinə verdiyi qiymət, təlim və tərbiyə haqqında söylədiyi müdrik fikirlər dünən də, bu gün də, sabah da aktual və əhəmiyyətlidir. O fikirlər pedaqoji elmimizin dəyərli mənbəyi, fəaliyyətimizin kompası, təhsilimizin, metodoloji əsasıdır.

Ədəbiyyat:

1. Heydər Əliyev. Azərbaycan Müəllimlərinin I qurultayındakı nitqi. 26 sentyabr, 1998-ci il. Azərbaycan qəz. 27 sentyabr, 1998.
2. Heydər Əliyev. Türkiyənin Qars Qafqaz Universitetinin fəxri doktoru diplomunun təqdim edilməsi mərasimində nitqi. 28 iyun, 2002-ci il. “Xalq” qəzeti, 5 iyul, 2002-ci il.
3. Heydər Əliyev. Naxçıvanda Bəhrüz Kəngərli muzeyinin açılışında çıxış. 18 iyun, 2002-ci il. “Şərq qapısı” qəz. 19 iyun, 2002.
4. Heydər Əliyev. Naxçıvan MR-nın təşkil olunmasının 75 illiyinə həsr edilmiş təntənəli yubiley iclasında nitq. 12 oktyabr, 1999-cu il. “Azərbaycan” qəzeti, 14 oktyabr, 1999-cu il.
5. Heydər Əliyev. Ali məktəb işçilərinin respublika müşavirəsində nitq. 1980
6. Heydər Əliyev. Bakının 18 №-li məktəbində keçirilən görüşdə nitq. 1 sentyabr, 1997-ci il. “Azərbaycan” qəz. 2 sentyabr, 1997.
7. Heydər Əliyev. Bakı şəhərinin təhsil işçiləri ilə görüşündə çıxış. 31.08.1994. “Azərbaycan” qəzeti, 1 sentyabr, 1994-cü il.
8. Heydər Əliyev. Bakının Nərimanov rayonunda yeni orta ümumtəhsil məktəbinin açılış mərasimində nitq . 2 sentyabr, 1996/ Müstəqilliyimiz əbədidir. Yeddinci kitab. İyun, 1996- noyabr, 1996. Bakı: Azərneşr, 1998.
9. Heydər Əliyev. Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan bölməsinin yaradılmasına həsr olunmuş müşavirədə nitq. “Respublika” qəz 15 avq. 2002 ci il.
10. Əliyev İ.H. Azərbaycan Respublikasında Təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası” haqqında 24 oktyabr, 2013- cü il tarixli sərəncam/ “Xalq” qəz. 25 oktyabr, 2013.

Vidadi Bəşirov
Azərbaycan Dillər Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEVİN KONSEPTUAL BAXIŞLARI

Açar sözlər: *konseptual baxış, dərin zəka, vətəndaş tərbiyəsi, milli ruh, mənəviyyat*

Keywords: *conceptual view, deep intellect, citizenship education, national spirit, morality*

Ключевые слова: *концептуальный кругозор, глубокое здравомыслие, гражданское воспитание, национальный дух, нравственность*

Ulu öndər, böyük dövlət xadimi, dərin zəka və diplomatik düşüncə sahibi kimi tanınan Heydər Əliyevin ictimai-əxlaqi münasibətlər sistemində milli vətənpərvərlik, azərbaycançılıq hissiyyatı onun cahənşümül bir siyasətçi olduğunu da təsdiq edirdi.

Heydər Əliyev iti ağıl, yüksək zəka sahibi idi. Öz xalqının milli-mənəvi dəyərlərinin qorunmasında, mənəvi sağlamlığında, həmişə şəxsi nümunə rolu oynayan ümummilli lider Heydər Əliyev hamıya bəyan edirdi ki, xalqa, ölkəyə xidmət etmək ən müqəddəs və şərəfli bir yoldur.

Onun konseptual baxışları çoxcəhətli idi. Əsil azərbaycançılıq, Azərbaycan dilinin saflığı, dini-mənəvi əqidə, cəmiyyətə faydalılıq, mədəni-mənəvi dünyagörüşü problematikaları bu tarixi simanın əbədiyaşar həyat devizi idi.

Heydər Əliyevin insanın sağlam, mənəvi-psixoloji zəmin əsasında tərbiyələnməsi üçün gənc nəsillə nümunə olası şəxsi və ictimai keyfiyyətləri vətəndaşlıq şüuru ilə çalışan hər kəsə mənəvi örnək sayılırdı. O deyirdi ki, “...insana fiziki sağlamlıq nə qədər vacibdirsə, mənəvi sağlamlıq da bir o qədər vacibdir”. Çünki insanda sağlam mənəviyyat olmasa, əxlaqi-ictimai münasibətləri cəmiyyətdə faydalılıq səviyyəsində qurmaq olmaz.

Heydər Əliyevin konseptual baxışlarının mühüm istiqamətlərindən biri də tərbiyənin sağlam məfkurə əsasında qurulan metodologiyaya istinad etməsi idi. O, “Yaxşı İnsan” konsepsiyasının formalaşmasına, cəmiyyət həyatında stereotipləşməsinə böyük rəvac verirdi.

Mübarizələrdə bərkiyən, dəmir iradəli dahi şəxsiyyətin ən münəvvər keyfiyyətlərindən biri də fiziki sağlamlığın daşıyıcısı olan gənc nəsli formalaşdırmaq idi. O, idmana, bədən tərbiyəsinə, fiziki kamilliyə, hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsinə ümumxalq və ümumdövlət səviyyəli bir problem kimi baxırdı. Gənc nəsli mübarizələrdə dəyanətli, döyüslərdə cəsur, haqq və ədalət yolunda məğrur görünməyə səsləyir, bu istiqamətdə hər bir Vətən övladının ciddi təhsil-mədəni davranış normalarına sahib çıxmasını tövsiyə

edirdi. Xüsusən sağlam tərbiyənin mənbələrini, məzmununu, metodologiyasını təhsilləndirici inkişaf amilləri ilə formalaşdırmağın aktual məsələlərini milli və ümumbəşəri siqlətə köklənməklə həyata keçirməyin əsas istiqamətlərini göstərirdi.

Ulu öndərin gənc nəslin maariflənməsi istiqamətində tövsiyələri dərin həyat kredosu olaraq insanların şüur və davranışına böyük yeniliklər, mübarizə əzmi gətirirdi. O, ictimai həyata, necə deyərlər, əsaslı surətdə nüfuz edə bilirdi. Ünsiyyətdə olduğu hər kəslə sadə və aydın mükəllimə aparmağa, müxtəlif sosial qruplarla xoş münasibətdə olmağa, yeniyetmə və gənclərin sosial inkişafına və müdafiəsinə böyük şans verirdi.

Azərbaycanda elmin və təhsilin inkişafında müstəsna xidmətləri olan bu dahi şəxsiyyətin həyat platformasında ağıl və zəka vəhdətindən istifadə imkanları da çoxdur. O, qətiyyətlə söyləyirdi ki, “Azərbaycanın elmi və təhsili müasir ideyaların, məhsuldar tədqiqat üsullarının, səmərəli axtarışların generatoruna çevrilməlidir” [3].

Heydər Əliyevin fəaliyyətindəki konseptual baxışların əhatə dairəsi olduqca genişdir. Yaradıcı təfəkkür, yaradıcı təxəyyül, yaradıcı düşüncə prizmasından insan şəxsiyyətinə böyük dəyər verən ulu öndərin azərbaycançılıq məfkurəsi həmişə, bütün zaman kəsiklərində öz aktuallığını qoruyub saxlamışdır. O, azərbaycanlı olmaq mənəviyyatını həyatının yaşam tərzini, mübarizə simvolu bilirdi. Bu münasibətlə yazırdı: “Azərbaycanı sevmək, azərbaycançılıq hissiyyatını özündə cəm etmək deməkdir. İndi müstəqil Azərbaycan Respublikası məlum olan Azərbaycan hüduqları çərçivəsindədir. Keçmiş dövrlərdə, keçmiş əsrlərdə Azərbaycan dövlətləri daha da geniş ərazidə olmuşdur. İndi bizim Azərbaycandan savayı dünyanın çox ölkələrində azərbaycanlılar yaşayır. Amerika qitəsində də, Asiya qitəsində də azərbaycanlılar yaşayır. Onlar da azərbaycanlılardır, onlar da azərbaycançılıq hissləri yaşamalılmalıdır. Onlar da özlərini azərbaycanlı kimi hiss etməlidirlər. Onlar da Azərbaycanla bağlı olmalıdırlar” [2].

Gənc nəslin mənəvi tərbiyəsinin məzmununu zənginləşdirmək baxımından isə Heydər Əliyevin müstəsna xidməti danılmazdır. O, milli-mənəvi qüdrətin, bəşəri siqlətin güc və inamını multikultural dəyərlərdə, tolerant əqidə yolunda qazanılan vətəndaş mövqeyində təcəssüm etdirirdi.

Şəxsiyyətin həyatda fəal mövqe tutmasını, ictimai borca şüurlu münasibət bəsləməsini, sözlə işinin vəhdətdə olmasını, ağıl, kamal mövqeyindən dəyərləndirərək söyləyirdi ki, “...dil hər bir millətin milliliyinin əsasıdır... Hər bir gənc öz ana dilini, Azərbaycan dilini, müasir Azərbaycan dilini gərək ən incəliklərinə qədər bilsin və bu dildən istifadə etsin. Biz müstəqil Azərbaycanda Azərbaycanın dilini mütləq hakim etməliyik”.

Göründüyü kimi, ulu öndər Heydər Əliyevin vətəndaş və vətəndaşlıq tərbiyəsi sahəsində konseptual baxışları sırasında ən ümdə məsələ kimi diqqət çəkən ideya və fikirləri yalnız elmi-nəzəri metodoloji əsas olması ilə deyil, praktik əhəmiyyətliyi ilə də çox maraqla qarşılanırdı.

Bu gün belə nəcib və şərəfli keyfiyyətləri, öz məğrur mübarizəsi ilə, böyük ata sevgisi ilə uğurla davam etdirən ölkə prezidenti İlham Əliyevin tərəqqi və təkamül yolundakı parlaq əməlləri də bunu sübut edir. Möhtərəm respublika prezidenti bu münasibətlə yazır: “...Biz öz milli, mədəni irsimizi qorumalıyıq. Bunun üçün təbliğat işləri daha da güclü olmalıdır. Bizim imkanlarımız daha da geniş olmalıdır. Baxın, indi demək olar ki, bütün dünyada Azərbaycan diaspor təşkilatları fəaliyyət göstərir. 50-də yuxarı ölkədə Azərbaycan səfirləkləri fəaliyyətə başlamışdır və uğurlu fəaliyyət göstərirlər. Yəni, indi bizim fəaliyyət imkanlarımız genişdir. Biz heç vaxt, tarix boyu başqa xalqın milli dəyərinə, yaxud da ki, milli irsinə göz dikməmişik. Ancaq əfsuslar olsun ki, bizə qarşı həmişə belə cəhdlər olub... Bunun əsas səbəbi Azərbaycan xalqının istedadı və mədəniyyətimizin zəngin olmasıdır. Ancaq biz əlbəttə ki, mədəni irsimizi qoruyacağıq, bütövlükdə müstəqilliyimizi qoruyacağıq, müstəqil seçiminizi qoruyacağıq” [1, s. 32].

İnanırıq ki, gələcək strateji hədəflərin və mənəvi yüksəlişin inkişafı üçün ulu öndərin xəlqilik, milli ruh, milli mentalitet, milli özünüdərk, soykökə qayıdış, vətənpərvərlik, hərbi-vətənpərvərlik, elmilik, ağıl və təfəkkür əməliyyatlarına istinad edən digər bu kimi konseptual baxışları böyüyən nəslin əsl vətəndaş yetişdirmək yolunda sabahkı addımlarına işıqlı چراق tutacaqdır.

Bunu isə bizdən həyatın özü tələb edir.

Ədəbiyyat:

1. Bəşirov V.P. Milli pedaqogikada milli və ümumbəşəri dəyərlərlə əlaqədar elmi yeniliklər // “Milli pedaqogikada elmi yeniliklər” monoqrafik nəşrin materialları. Bakı, Mütərcim, 2014.
2. Müstəqil Azərbaycan Respublikası gənclərinin birinci forumunda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi // “Xalq qəzeti”, 6 fevral, 1996-cı il.
3. // “Pedaqogika” jurnalı. Bakı, “Elm və Təhsil Mərkəzi”, 2021, №1 (forzasda).

СОВРЕМЕННЫЕ МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ И МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ АЗЕРБАЙДЖАНА

Ключевые слова: международные отношения, общенациональный лидер, мультикультурализм, мультикультуральные традиции, мультикультуральный образ жизни

Açar sözlər: beynəlxalq münasibətlər, ümummilli lider, multikulturalizm, multikultural ənənələr, multikultural həyat tərz

Keywords: international affairs, national leader, multiculturalism, multicultural traditions, multicultural lifestyle

Сегодня Азербайджан, проводящий независимую внешнюю политику, определяется в системе современных международных отношений как надежный стратегический партнер. Азербайджан является лидирующим государством на геополитическом пространстве Южного Кавказа. Азербайджан продолжает вносить фундаментальный вклад в геополитическую, геоэкономическую и геостратегическую безопасность своего региона как в контексте двусторонних отношений, так и на фоне многосторонних связей, стремительно продвигаться в системе современных международных отношений в иерархии влияния и силы мировой политики. В основе достигнутых успехов лежит намеченная общенациональным лидером Гейдаром Алиевым стратегия развития и мудро продуманный внешнеполитический курс. Благодаря этой стратегии независимый Азербайджан в исторически короткий срок смог занять достойное место в системе международных отношений, завоевал большой авторитет как страна, к мнению которой относятся с уважением. Азербайджанский народ и государство добились этих успехов благодаря идеологии великого лидера Азербайджана Гейдара Алиева.

За годы своей работы общенациональный лидер добился больших успехов во всех направлениях, уделяя особое внимание развитию экономических, политических, научных, культурных, гуманитарных и дипломатических отношений с ведущими странами мира. В этой связи мудрая и дальновидная политика великого лидера подняла Азербайджан на уровень стратегического партнерства с наиболее развитыми странами мира. Одной из таких стран является Украина, как один из самых надежных стратегических партнеров Азербайджана.

Не случайно многие украинские общественные и политические деятели считают великого лидера Гейдара Алиева архитектором и основателем дружбы между Азербайджаном и Украиной. Бесценные заслуги великого лидера перед Украиной, его помощь в строительстве ряда крупных промышленных предприятий, заводов, культурных и спортивных комплексов в Украине, его смелость и самоотверженность в преодолении последствий Чернобыльской трагедии вспоминаются с большой благодарностью народом Украины.

После обретения независимости нашими странами Гейдар Алиев умело выполнил свою историческую миссию по построению дружественных отношений между Азербайджаном и Украиной на прочной основе. Сегодня признание Азербайджана и Украины в качестве стратегических союзников на международной арене, тесное сотрудничество наших стран в рамках региональной организации ГУАМ связаны с именем великого лидера.

Азербайджан исторически был мультикультуральным государством. Великий лидер Гейдар Алиев – политический основоположник азербайджанского мультикультурализма. Гейдар Алиев говорил: «Многонациональный состав населения Азербайджана – наше достояние». Общенациональный лидер Гейдар Алиев посвятил всю свою политическую деятельность увековечению этого достояния. Сохранение государством мультикультуральных традиций Азербайджана по инициативе и указанию великого лидера было отражено в правовых документах, в том числе Конституции Азербайджана. Принцип толерантности, составляющий основу политики мультикультурализма, отчетливо закреплен в ряде статей основного закона – Конституции Азербайджана.

Создатель Азербайджанского государства великий лидер Гейдар Алиев – автор политики будущего Азербайджана. Великий лидер, прекрасно понимавший значение культурно-духовных ценностей для прогресса и благосостояния народа, всегда уделял особое внимание не только таким важным вопросам, как государственное устройство и независимость, но и вопросам национальной, межрелигиозной гармонии, урегулированию государственно-религиозных отношений. Азербайджан, являющийся демократическим и светским государством, приверженным национальным и духовным ценностям, представил глобализирующемуся миру мультикультуральный образ жизни, являющийся высоким проявлением межкультурного диалога и сотрудничества.

Современный период политики мультикультурализма успешно продолжает нынешний Президент Азербайджана Ильхам Алиев. Как неоднократно отмечал глава государства, мультикультурализм стал образом жизни народа. Азербайджан, и сегодня достойно продолжающий историческую роль духовного моста между различными цивилизациями, демонстрирует всему миру возможность создания общества, основанного на гармонии религиозно-культурного разнообразия. Азербайджан, опирающийся именно на этот прочный духовный фундамент, стал государством, обладающим силой распространения в мире успешных идей. В период свирепствования экстремизма, ксенофобии, исламофобии, радикализма, терроризма на религиозной и национальной почве Президент Азербайджана Ильхам Алиев, опираясь на традиционное национально-историческое наследие нашего народа, выступает как глашатай общечеловеческих идей. Глава Азербайджана – активный пропагандист идей мультикультурализма, исламской солидарности, автор «Бакинского процесса» по межкультурному сотрудничеству. Широкомасштабная деятельность Первого вице-президента Азербайджана Мехрибан Алиевой на международной арене, пропаганда на высоком уровне национально-духовного наследия, приверженность общечеловеческим ценностям – высшее служение цели, заключающееся в преобразовании Азербайджана в центр проведения межкультурного диалога в глобальном масштабе.

В заключение хотелось бы отметить историческую победу Азербайджана в 44-дневной Отечественной войне, в ходе которой Азербайджан освободил свои исконные земли от оккупации и восстановил историческую справедливость. На освобожденных землях Азербайджанское государство намерено сохранять и приумножать мультикультурные ценности, исторические и религиозные памятники всех народов.

Литература:

1. Азербайджанский мультикультурализм. Учебник для высших учебных заведений. Баку: БМЦМ, 2019, 528 с.
2. Азербайджан кризис призму прошлого и сегодня: Материалы международной научной конференции / упряд. доц. О. Р. Купчик. Київ: Логос, 2020, 122 с.
3. Под ред. А. Ализаде "Мультикультурализм: тенденции и реальность", Баку, "Элм", 2016, 192 с.
4. Azerbaijani Multiculturalism. The Treasure of Ethnic Diversity. Baku, "Sharg-Garb", 2019, 160 p.

Людмила Беженару
Ясский Университет Имени Александра Иоана Куза

АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ В ЯССКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ «А.И.КУЗА»

Ключевые слова: азербайджанский мультикультурализм, двусторонние отношения, глобализация

Açar sözlər: Azərbaycan multikulturalizmi, ikitərəfli əlaqələr, qloballaşma

Keywords: azerbaijani multiculturalism, bilateral relations, globalization

Аннотация: Статья рассматривает политику Азербайджана по продвижению концепции азербайджанского мультикультурализма в Румынии в рамках румыно-азербайджанских культурно-образовательных отношений и курса по Азербайджанскому мультикультурализму в Ясском университете Румынии.

В последнее десятилетие Азербайджан проводит успешную политику по продвижению азербайджанского мультикультурализма, концепции в рамках которой страна стремится к тому, чтобы в Азербайджане представители различных народов и религий жили как одна семья. Мультикультурализм — это политика направленная на сохранение и развитие в отдельно взятой стране культурных различий. «Сегодня мультикультурализм в Азербайджане - политика государства и в то же время образ жизни.»¹ В Азербайджане эта политика способствует укреплению дружеских и братских отношений не только между нациями и народами кавказских республик, но и в отношениях Азербайджана с другими странами, в том числе и с Румынией.

В современном мультикультурном и в то же время глобализующемся мире Румыния и Азербайджанская Республика считаются дружественными странами и близкими экономическими партнерами. Два народа - румынский и азербайджанский - более шести сотен лет связаны друг с другом дружбой и добрым пониманием. История этих отношений восходит к 1473 году, когда глава государства Аккоюнлу Узун Хасан подписал Соглашение об альянсе со Штефаном Великим. Отношения между двумя народами отмечены и в период правления династии Сефевидов. (1501-1736).² Отметим также, что в качестве *первого культурного контакта* между двумя странами считается участие господаря Молдовы Дмитрия Кантемира³ (1673-1723) в Персидском походе Петра Великого в провинциях Каспийского моря.

Важным периодом в отношениях различного плана между Румынией и Азербайджаном был XX век, начиная с 50-х годов.⁴

Современные отношения между нашими странами были установлены в начале 90-х годов, но реальная заинтересованность друг в друге возникла только после референдума о независимости Азербайджана и прихода к власти в Азербайджане Гейдара Алиева, первого президента свободного Азербайджана, который положил основу развития двухсторонних отношений между Азербайджаном и Румынией, будучи и первым президентом в истории Азербайджана, который совершил 2 июля 1995 года официальный визит в Румынию. 19 июня 1992 года были установлены дипломатические отношения между двумя государствами, состоялось много двусторонних контактов на высоком уровне: 14 визитов на уровне президента, визиты и встречи премьер-министров и министров иностранных дел, встречи парламентского уровня, которые стимулировали двусторонние отношения.

Сегодня *румыно-азербайджанские культурно-образовательные отношения* хорошо структурированы и организованы как на макроуровне, так и непосредственно между учреждениями культуры и образования или средствами массовой информации, на основе ряда двусторонних соглашений, договоренностей и протоколов

В последние годы наблюдается рост интереса румын к истории и культуре Азербайджана. Центр азербайджанских исследований, открытый при Румыно-американском университете при поддержке Фонда Гейдара Алиева и посольства Азербайджана, является первым центром такого рода в Румынии. В ходе церемонии подписания стороны отметили важное значение, которое придается развитию румыно-азербайджанских отношений, высоко оценили деятельность румынского представительства Фонда Гейдара Алиева, который является, по оценке румынской стороны, «одной из самых активных в мире организаций, занимающихся реализацией проектов в области обра-

---

¹ Президент Азербайджана Ильхам Алиев установил цели по продвижению Азербайджана в мире и посредством концепции азербайджанского мультикультурализма, который стал в Азербайджане образом жизни. <http://multikulturalizm.gov.az/post/550/ravan-gasanov-proekt-letnikh-i-zimnikh-shkol-multikulturalizma-osushchestvlyetsya-neposredstvenno-po-rekomendatsii-i-pri-podderzhke-prezidenta-ilkhama-alieva.html>

² особенно отношения с государствами Аккоюнлу и Сефевидов, см. Махмудов Я.М. Взаимоотношения государств Аккоюнлу и Сефевидов с западноевропейскими странами: II половина XV - начало XVII века. Баку: Изд. Бакинского ун-та, 1991. 241 с.

³ Господарь Молдавского княжества. Светлейший князь России и Священной Римской империи, российский сенатор и тайный советник. Член Берлинской академии наук.

⁴ Об этом пишет Зхала Исмаилова в своей кандидатской диссертации, которую защитила в румынском университете Бабеш -Бейой , Клуж-Напока.

зования, здравоохранения, культуры, спорта, науки и технологии, экологии, социальной и других сферах.»⁵

Независимо от области двухсторонних отношений, для Азербайджана Румыния традиционно рассматривается как главный партнер в Балканском регионе. Для Румынии, геостратегическая позиция Азербайджана, по праву считающегося лидером развития на Южном Кавказе, объединяет в себе важные интересы. Азербайджан является ключевым партнером для Румынии на Южном Кавказе в широком спектре вопросов. Таким образом, в 2009 году двусторонние отношения смогли достичь уровня стратегического партнерства. Румыния была одной из первых стран, признавших государственную независимость республики. Как доказательство дружбы наших стран нужно отметить, что в Бухаресте стоит памятник Гейдару Алиеву и функционирует региональный филиал Фонда Гейдара Алиева. Памятник румынскому композитору Джордже Энеску был торжественно открыт в Баку. Такие символические жесты, так же как многие другие культурные события, сближают румынский и азербайджанский народы. В Бухаресте памятник общенациональному лидеру Гейдару Алиеву установлен в 2005 году в парке, расположенном в центре города, на аллее Гейдара Алиева. По инициативе Фонда Гейдара Алиева в марте 2007 года парк площадью 8,5 га был реставрирован на основе проекта, подготовленного архитекторским коллективом, в состав которого входил и азербайджанский архитектор Эльдар Гусейнов, в парковом ансамбле были использованы орнаменты и элементы культуры двух стран.

В последнее десятилетие Азербайджан проводит успешную политику по продвижению азербайджанского мультикультурализма. Эта политика способствует укреплению дружеских и братских отношений не только между нациями и народами кавказских республик, но и в отношениях Азербайджана с другими странами. Бакинский международный центр мультикультурализма, в рамках проекта по преподаванию предмета «Азербайджанский мультикультурализм» в университетах Азербайджана и зарубежных стран, предмет который в настоящее время преподается в 42 университетах страны и 19 ведущих университетах мира, открыл в 2017 - 2018 академическом году курс «Азербайджанский мультикультурализм» при Кафедре Славистики «Петру Караман» Ясского университета «Александру Иоан Куза». За восемь семестров, с 2017-2021гг. курс посетили 64 студента, в основном студенты-филологи, студенты физического факультета и факультета информатики, но и аспиранты из Польши и магистранты из Казахстана, находящиеся в Яском университете в проекте Erasmus +. В рамках занятий были проведены три видео-моста совместно со студентами Бакинского Университета Языков, слушатели курса участвовали в 4 конференциях и встречах, организованных Центром по Мультикультурализму. Совместно со слушателями Центра Румынского языка и культуры при Бакинском Университете Языков были проведены совместные семинарские и лабораторные занятия, на которых азербайджанские студенты презентовали проекты по румынской тематике, а румынские студенты – по азербайджанской культуре и цивилизации.

Как дополнительный шаг к завершению курса студенты Ясского университета приняли участие в VII и VIII Международных летних школах мультикультурализма, организованные Бакинским Международным Центром Мультикультурализма.

Считая курс по Азербайджанскому мультикультурализму важным шагом в культурно-образовательных отношениях Румынии и Азербайджана, Ученый совет Ясского университета поддержал инициативу Бакинского Университета Языков об открытии Центра по Азербайджанскому мультикультурализму в Яском университете. Также курс был введен в 2020-2021 академическом году в учебный план филологического факультета как факультатив с 3 кредитами, который заканчивается экзаменом.

Интенсивно развивающийся данный проект доказывает, что шаги, направленные на изучение толерантных основ культурной, социальной, политической сущности азербайджанской действительности, которая превратила толерантность в образ жизни, на проведение научного анализа толерантной основы этнокультурного и религиозного разнообразия, на продвижение Азербайджана в мире, успешно реализуются. За рубежом, в том числе и в Румынии, благодаря образовательной политике двух дружественных государств, сформировалась платформа общения и сильное лобби

⁵ <https://www.trend.az/azerbaijan/society/2304399.htm>

из интеллектуальной молодежи, в лице молодых друзей Азербайджана. Сегодня, когда диалог, сотрудничество и партнерство являются ключевыми параметрами отношений между странами, все мы становимся свидетелями работы этой мощной площадки для диалога молодых людей, способной внести неоценимый вклад в дело продвижения концепта азербайджанского мультикультурализма в мире и формирования надежных доверительных отношений в современной культуре, которая трактуется как культура Диалога.

Сегодня Азербайджан, находясь на стыке Запада и Востока, реализует данный ему временем исторический шанс интеграции исламского сознания в западный и конкретно европейский мир, укрепляя свое влияние в мире. Для этого «страна огня» предлагает модель азербайджанского мультикультурализма, основанного на культурный и исторический опыт всего азербайджанского народа, на мудрости и опыте предков, на толерантности и нацеленности в будущее.

Литература:

1. Людмила Беженару, Румыно-азербайджанские культурные и научные связи в контексте познания Другого” II International Scientific conference „Heydar Aliyev: the ideology of multiculturalism and tolerance”, Baku, 6-9 mai 2019.
2. Махмудов Я.М. Взаимоотношения государств Аккоюнлу и Сефевидов с западноевропейскими странами: II половина XV - начало XVII века. Баку: Изд. Бакинского ун-та, 1991.
3. <http://multikulturalizm.gov.az/post/550/ravan-gasanov-proekt-letnikh-i-zimnikh-shkol-multikulturalizma-osushchestvlyatsya-neposredstvenno-po-rekomendatsii-i-pri-podderzhke-prezidenta-ilkhama-alieva.html>.
4. <https://www.trend.az/azerbaijan/society/2304399.htm>

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI VƏ MULTİKULTURALİZM MODELİ

Açar sözlər: multikulturalizm, azərbaycançılıq, ideologiya

Keywords: multiculturalism, azerbaijanism, ideology

Ключевые слова: мультикультурализм, азербайджанство, идеология

XX əsrin sonlarına doğru tale Heydər Əliyev kimi şəxsiyyəti yetirməklə yenidən millətimizə nicat yolu bəxş edə bildi. Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının, Azərbaycan dövlətçiliyinin tarixində müstəsna xidmətləri olan bir şəxsiyyətdir [1, s.7].

Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ilə azərbaycançılıq ideyası tarixində tamamilə yeni bir mərhələ başlandı. Bu mərhələ azərbaycançılıq ideyasının tarixin bütün inkişafının zirvəsini təşkil edir. Bununla bağlı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev deyir: “1993-2003-cü illər inkişaf, sabitlik illəri oldu. Məhz o illərdə dövlətçiliyimizin əsasları qoyuldu, milli ideologiya – azərbaycançılıq ideologiyası xalq tərəfindən dəstəkləndi”.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin yenidən siyasi hakimiyyətə qayıdışı azərbaycançılıq ideyasının inkişafına, Azərbaycan xalqının milli azadlıq uğrunda mübarizəsinə güclü təsir göstərdi. Azərbaycançılıq ideologiyası mühüm funksional elementlərlə zəngindir [1, s.10].

Azərbaycandakı multikultural mühit ölkənin müstəqillik illərində daha da yaxşılaşdı. 18 oktyabr 1991-ci ildə Azərbaycanda dövlət müstəqilliyinin bərpa olunması, xüsusilə, Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqının istəyi ilə hakimiyyətə gəlişi ölkədə multikultural mühiti əsaslı şəkildə yaxşılaşdırdı. Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətə qayıdışının nəticəsində ölkədə olan tarixi tolerantlıq ənənələrinin qorunması və inkişafı üçün real şərait yaradıldı, etnik-mədəni müxtəlifliyin qorunması istiqamətində mühüm işlər görüldü. Müasir dövrdə də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev multikulturalizm siyasətini uğurla həyata keçirir [2, s.413].

Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında etnik və dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşlara vahid Azərbaycan dövlətinə mənsub olmalarının əsasında birlik hissi aşılmağa başladı. «Azərbaycan əhalisinin çoxmilli tərkibi bizim sərvətimizdir, üstünlüyümüzdür. Biz bunu qiymətləndiririk və qoruyub saxlayacağıq» deyən Ulu Öndər Heydər Əliyev bütün sonrakı siyasi fəaliyyətini bu sərvətin əbədi olması istiqamətinə yönəltdi.

Azərbaycanın multikultural ənənələrinin dövlət tərəfindən qorunması işində ən vacib olanı Ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü və göstərişi ilə bu məsələnin hüquqi sənədlərdə, o cümlədən *Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında* əks olunmasıdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin haqlı olaraq multikulturalizm siyasətini ölkənin demokratik inkişafının tərkib hissəsi hesab edirdi. O, Azərbaycan ərazisində yaşayan milli azlıqların hüquq və azadlıqlarının, o cümlədən etnik-mədəni, dini dəyərlərinin qorunmasını demokratiyanın mühüm prinsipi olan əsas insan hüquq və azadlıqları kontekstində görürdü. Ulu öndərin rəhbərliyi ilə, nəhayət ki, dönüşü olmayan demokratik inkişaf yoluna çıxmış Azərbaycan Respublikası, onun qeyd etdiyi kimi «dinindən, dilindən, irqindən asılı olmayaraq Azərbaycanın bütün vətəndaşlarının eyni hüquqlara malik» olmalarını təmin etməli idi [2, s.416].

Dahi lider Heydər Əliyev hər zaman azərbaycançılıq ideologiyasının real müstəqilliyin əldə edilməsi, vahid, bölünməz və mətin Azərbaycanın qorunub saxlanması və möhkəmləndirilməsi üçün bir vasitə olduğunu vurğulayırdı. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi duymalıdır və biz Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini – azərbaycançılığı yaşatmalıyıq” və “Hər bir insan üçün milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir. Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr

edirəm ki, mən azərbaycanlıyam” söyləyən Ulu Öndər Heydər Əliyev cəmiyyətin həmrəylik və bütövlüyünə, mənəvi birliyinə məhz azərbaycançılığı milli ideologiyaya çevirməklə nail olmuşdur [2, s.417].

Ümummilli lider Heydər Əliyev ilk dəfə olaraq *multikulturalizmi* Azərbaycançılıq ideyasının tərkib hissəsi kimi təqdim etdi. Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycançılıq ideyasını əsas tutaraq onun bütün sahələrdə inkişafını təmin etdi [3, s.45].

Azərbaycançılıq məfkurəsinin parlaq daşıyıcısı kimi Ümummilli lider Heydər Əliyev öz müdrik siyasəti, dönməz əqidəsi və tarixi uzaqgörənliyi sayəsində milli dövlətçilik ideyasının gerçəkləşdirilməsinə, müasir Azərbaycan dövlətinin qurulmasına və xalqımızın müstəqillik arzusuna çatmasına nail olmuşdur [3, s.45].

Ümummilli lider Heydər Əliyev bu ideyanı sistemli şəkildə işləmiş, onun ideoloji konstruksiyasını hazırlamış və xalqımızın əsrlərin çağırılmasına cavab verə biləcək dayanıqlı millət olması konsepsiyasını hazırlaya bilmişdi.

Ulu öndər Heydər Əliyev etnik millətçiliyə alternativ kimi bütövlükdə Azərbaycan xalqının və cəmiyyətinin, eyni zamanda Azərbaycan dövlətçiliyinin yüksəlişini şərtləndirən və multikulturalizmin əsas mənəvi bazası olan *azərbaycançılıq* prinsipini milli ideologiya kimi irəli sürdü. O, qeyd etdi ki, etnik millətçilik, nəhayət etibarilə, etnik separatizmə, xalqlar arasında münaqişəyə gətirib çıxarır. Azərbaycançılıq ideologiyası isə dinindən, dilindən, irqindən asılı olmadan ölkədə yaşayan bütün vətəndaşları birləşdirir. Ulu öndərin dediyi kimi, həqiqətən də *«Azərbaycan onun ərazisində yaşayan bütün millət və xalqların ümumi vətənidir. Ərazimizdə yaşayan azərbaycanlı da, ləzgi də, avar da, kürd də, talış da, udin də, kumık da, başqası da bütünlükdə hamısı azərbaycanlıdır»*. Bu sözlər bu gün də son dərəcə əhəmiyyətlidir və belə bir aydın siyasi həqiqəti aktuallaşdırır: biz, yəni Azərbaycanda yaşayan bütün xalqlar məhz bir yerdə, məhz azərbaycanlı olaraq dünya üçün maraqlı kəsb edə biləcək [3, s.48].

Cəmiyyətdəki etnik-mədəni müxtəlifliklərin qorunmasına yüksək önəm verən Ümummilli lider Heydər Əliyev qeyd edirdi: *“Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir”*

Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycanın gələcək uğurlu inkişafı üçün dəqiq ideoloji hədəf seçdi və öz uzaqgörən, müdrik siyasəti ilə əsrlər boyu formalaşmış çoxmədəniyyətlik ənənəsini inkişaf etdirərək onu keyfiyyətə yeni mərhələyə qaldırdı. Bu mərhələ siyasi mərhələ idi.

Ümummilli lider Heydər Əliyev bununla ilk növbədə multikulturalizm siyasi modelinin *assimilyasiya* və *izolyasiya* kimi digər mümkün siyasi modellərdən üstün olduğunu bütün dünyaya nümayiş etdirdi. Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında etnik və dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşlara vahid Azərbaycan dövlətinə mənsub olmalarının əsasında birlik hissi aşılmağa başladı. *“Azərbaycan əhalisinin çoxmilli tərkibi bizim sərvətimizdir, üstünlüyümüzdür. Biz bunu qiymətəndiririk və qoruyub saxlayacağıq”* deyən Ulu Öndər bütün sonrakı siyasi fəaliyyətini bu sərvətin əbədi olması istiqamətinə yönəltdi [3, s.47].

Ulu öndər Heydər Əliyev haqlı olaraq *multikulturalizm siyasətini* ölkənin demokratik inkişafının tərkib hissəsi hesab edirdi. Ulu öndərin rəhbərliyi ilə, nəhayət ki, dönüşü olmayan demokratik inkişaf yoluna çıxmış Azərbaycan Respublikası, onun qeyd etdiyi kimi *“dinindən, dilindən, irqindən asılı olmayaraq Azərbaycanın bütün vətəndaşlarının eyni hüquqlara malik”* olmalarını təmin etməli idi [4, s.48].

Azərbaycan multikulturalizminin siyasi banisi kimi Ümummilli lider Heydər Əliyev multikulturalizm siyasətinin həyata keçirilməsində BMT, ATƏT, Avropa Şurası, Avropa İttifaqı, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı və digər nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığa xüsusi əhəmiyyət verirdi.

Ulu öndər Heydər Əliyev multikulturalizmi Azərbaycançılıq ideologiyasının tərkib hissəsi kimi təqdim etməklə ölkəmizdə *multikulturalizm siyasətini* əsasını qoymuş və Azərbaycan multikulturalizminin siyasi banisi olmuşdur.

Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının multikulturalizm siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi Ulu öndərin layiqli davamçısı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin adı ilə bağlıdır. O, müasir dövrdə Azərbaycan multikulturalizminin siyasi dayacağı kimi olduqca əhəmiyyətli işlər həyata keçirir [4, s.49].

Ədəbiyyat:

1. Heydər Əliyev və azərbaycançılıq məfkurəsi. Bakı.2002. “Azərbaycan Universiteti” nəşriyyatı. 2002. 232 səh.
2. Kamal Abdulla, Etibar Nəcəfov, Əlikram Abdullayev, Əyyub Kərimov, Multikulturalizmə giriş. Bakı – 2019.
3. Kamal Abdulla, Etibar Nəcəfov, Azad Məmmədov, Kamran İmanov. Azərbaycan Multikulturalizmi . Bakı – BBMM – 2017.

HEYDƏR ƏLİYEV SİYASƏTİNDƏ AZƏRBAYCANÇILIQ İDEYASI

Açar sözlər: multikulturalizm siyasəti, milli azlıqlar, azsaylı xalqlar

Keywords: multiculturalism policy, national minorities, minority people

Ключевые слова: политика мультикультурализма, национальные меньшинства, малочисленные народы

Azərbaycançılıq ideyası - Azərbaycan xalqının siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni yüksəlişinə yönələn bir ideyadır. Bu ideyanın əsasında Azərbaycan xalqının milli azadlıq uğrunda mübarizəsi durur. Azərbaycan xalqının milli azadlıq uğrunda mübarizəsi tarixi azərbaycançılıq ideyasının formalaşması prosesi ilə bağlıdır. Bu proses XIX əsrin ikinci yarısında başlamışdır. Lakin həmin dövrdə bu proses tam inkişaf etməmişdir. XX əsrin sonlarında Ümummili lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ilə azərbaycançılıq ideologiyası tarixində tamamilə yeni bir mərhələ başlandı. Bu mərhələ azərbaycançılıq ideyasının bütün tarixi inkişafının zirvəsini təşkil etdi.

Ümummillə lider Heydər Əliyevin yenidən siyasi hakimiyyətə qayıdışı azərbaycançılıq ideyasının inkişafına, Azərbaycan xalqının milli azadlıq uğrunda mübarizəsinə güclü təsir göstərdi. Belə ki, Ümummillə lider Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideyasını əsas tutaraq onun bütün sahələrdə inkişafını təmin etdi. Ümummillə lider Heydər Əliyev ilk dəfə olaraq *multikulturalizmi* azərbaycançılıq ideyasının tərkib hissəsi kimi təqdim etdi.

Ümumiyyətlə tarixin bütün mərhələlərində Odlar yurdu - Azərbaycan çoxmədəniyyətli bir ölkə olmuşdur. Əsrlər boyu bir çox xalqların nümayəndələri burada əmin-amanlıq şəraitində yaşamışlar. Əlverişli coğrafi şəraitdə yerləşməsi bu ərazini müxtəlif mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların qovuşduğu məkana çevirmişdir. Qədim İpək yolunun buradan keçməsi ölkəmizin etnik-mədəni müxtəlifliyə malik bir cəmiyyət kimi formalaşmasında və inkişafında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Azərbaycanda əlverişli multikultural mühitin olması zaman-zaman təqib olunan xalqların nümayəndələrinin kütləvi şəkildə bura köçməsinə səbəb olmuşdur. Azərbaycan xalqının insanpərvərliyi, humanizmi nəticəsində bu xalqlar yerli əhali ilə qaynayıb-qarışmış, ölkənin bərabərhüquqlu vətəndaşlarına çevrilmişlər [1, s.18]. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanından, şifahi və yazılı ədəbiyyatımızda adı keçən bariz nümunələr uzaq keçmişdən bu günümüzdək ölkəmizdə multikultural ənənələrin mövcudluğunu aşkar şəkildə sübut edir. Bunun fonunda müasir dövrdə həllini tapası yalnız bir əsas məsələ qalırdı: hüquqi və siyasi müstəvidə multikulturalizmin yerini müəyyən etmək. Bunu Ulu öndər Heydər Əliyev etdi. O, Azərbaycanın gələcək uğurlu inkişafı üçün dəqiq ideoloji hədəf seçdi və öz uzaqgörən, müdrik siyasəti ilə əsrlər boyu formalaşmış çoxmədəniyyətlik ənənəsini inkişaf etdirərək onu keyfiyyətə yeni mərhələyə qaldırdı. Bu mərhələ siyasi mərhələ idi.

Ulu öndər Heydər Əliyev apardığı həm daxili, həm də xarici siyasətlə multikulturalizmin yeni modelini yaratmış oldu. Hansı ki, bununla da Ulu öndər multikulturalizm siyasi modelinin assimilyasiya və izolyasiya kimi digər siyasi modellərdən üstün olduğunu bütün dünyaya nümayiş etdirdi. O, siyasi və hüquqi sahələrdə multikulturalizmin dil və milli xüsusiyyətlərini sənədlərlə təsdiq etdi.

1993-cü ildə Ümummillə lider Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqının istəyi ilə yenidən hakimiyyətə gəlişi ölkədə hər bir sahədə olduğu kimi bu sahədə də əsaslı dəyişikliklərə səbəb oldu. Ulu Öndər Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətə qayıdışının nəticəsində ölkədə olan tolerantlıq ənənələrinin qorunması və inkişafı üçün real şərait yaradıldı, etnik mədəni müxtəlifliklərin qorunması istiqamətində mühüm işlər görüldü. Hələ milli konstitusiyamızın layihəsini hazırlayan komissiyanın iclasındakı çıxışında Ulu Öndər Heydər Əliyev Konstitusiyanın Azərbaycanda bütün xalqlar, azsaylı etnik qruplar üçün də demokratik şərait yaradacağını qətiyyətlə bəyan etdi. 1995-ci ildə bilavasitə Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə hazırlanan Azərbaycan Konstitusiyası da mənşəyindən, irqindən, dinindən və dilindən asılı olmayaraq hər bir kəsin hüquq və azadlıqlarına hörməti təmin etmişdir. Konstitusiyanın 25-ci maddəsinə əsasən, “Dövlət irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən və mənşəyindən asılı olmayaraq hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir” [3, s.11]. İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, milli, dini, dili, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətinə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır. Azərbaycan Respublikasında

yaşayan bütün vətəndaşlar üçün bu respublika ümumi və ayrılmaz vətəndir. Konstitusiyanın 44-cü maddəsinə əsasən, “hər kəsin milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq hüququ vardır”. Heç kəs milli mənsubiyyətini dəyişdirməyə məcbur edilə bilməz” [3,s.18]. Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının Azərbaycan multikulturalizminin əsas hüquqi bazasını təşkil etdiyi açıq şəkildə görünürdü. Lakin bütün bunlar milli azlıqların yaşadıkları ölkədə ümumi mənafə və maraqlara zidd olmamalı, etnotəəssübkeş millətçiliyə xidmət etməməlidir. İkinci bir tərəfdən onlar ölkədə yaşayan digər millət və xalqların arasında olan dostluğa və qardaşlığa xələl gətirməməlidir.

Heydər Əliyevin multikulturalizm siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri ölkəmizdə yaşayan bütün milli azlıqların dil və mədəniyyətinə müvafiq dəstəyin göstərilməsi idi. Eyni zamanda Heydər Əliyevin təşəbbüsü və göstərişi ilə milli azlıqların ədəbiyyat, mədəniyyət, dil, tarix, adət-ənənələrin və s. qorunub saxlanmasına, inkişaf etdirilməsinə qanuni zəmin yaradıldı. Mədəniyyət haqqında qanunda dövlət Azərbaycan xalqının milli mədəniyyətinin inkişafına və qorunub saxlanılmasına, eləcə də Azərbaycan ərazisində yaşayan bütün milli azlıqların mədəni kimliyinə təminat verirdi. Heydər Əliyev milli məsələlərlə bağlı fəaliyyətində beynəlmillətçilik ruhunu və milli azlıqlara diqqəti müdafiə edirdi. Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəldiyi qısa bir vaxt ərzində milli azlıqlarla bağlı çox mühüm işlər görüldü. Məhz, Heydər Əliyevin göstərişi ilə Azərbaycanın milli azlıqları məskunlaşdığı bir sıra rayonlarda ali təhsil müəssisələrinin və kolleclərin filialları açıldı, ölkənin radio və televiziya kanallarında milli azlıqların dillərində verilişlərin yayımlanması ənənəsi qoyuldu, milli azlıqların dillərində qəzet və jurnallar nəşr olundu.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin uğurlu xarici siyasətinin nəticəsi kimi qısa müddət ərzində Azərbaycan hökuməti milli azlıqların hüquqlarının təminatı, milli dil və mədəniyyətlərin inkişafı sayəsində bir çox beynəlxalq təşkilatlarla sıx əməkdaşlığa başladı. Azərbaycan Avropa Şurasına üzv qəbul olunduqdan sonra bir il ərzində milli azlıqların Çərçivə Konvensiyasını imzalayıb, ratifikasiya etdi [4]. 2001-ci il noyabrın 1-də Prezident Heydər Əliyev Avropa Şurasının “Milli azlıqların müdafiəsi haqqında” Çərçivə Konvensiyasına uyğun olaraq Azərbaycanın qəbul etdiyi öhdəliklərin yerinə yetirilməsi ilə bağlı ilkin hesabatın hazırlanması və təqdim edilməsi barədə sərəncam imzaladı. Sərəncamla Avropa Şurasının “Milli azlıqların müdafiəsi haqqında” Çərçivə Konvensiyasına uyğun olaraq Azərbaycanın öz öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi ilə bağlı həyata keçirdiyi tədbirlər barədə ilkin hesabatın hazırlanması üçün İşçi Qrupu yaradıldı. Heydər Əliyevin Sərəncamı ilə hazırlanan və beynəlxalq quruma təqdim olunan “Milli azlıqların hüquqlarının qorunması üzrə Azərbaycan hökumətinin hesabatı” Avropa Şurası tərəfindən müsbət qarşılandı. Avropa Şurasının rəsmiləri Azərbaycanda milli azlıqların hüquqlarının qorunması sahəsində heç bir problemin olmamasını birmənalı şəkildə qeyd etdilər.

Qısa bir zamanda multikultural sahədə əldə edilən bütün nailiyyətlər Heydər Əliyevin uğurlu xarici siyasətin göstəricisi idi. Lakin Heydər Əliyevin multikultural siyasətə verdiyi önəm tək-cə rəsmi sənədlərlə təsdiq olunmurdu. Ümummillət lider Heydər Əliyev tez-tez milli azlıqların yaşadığı bölgələrə səfərlər edir, onlarla görüşlər keçirirdi. Milli azlıqların nümayəndələri ilə keçirdiyi görüşlərin birində ümummillət lider deyirdi: “Biz Azərbaycan deyəndə onun sərvətini, onun gözəl təbiətini nəzərdə tuturuq. Lakin bütün bunlarla yanaşı, respublikanın ən başlıca sərvəti əsrlərdən bu torpaqda yaşayan, öz taleyini, öz həyatını bu torpağa bağlayan müxtəlif millətlərdən olan, müxtəlif dinlərə etiqad edən adamlardır. Ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər də zəngin olar” [2,s.331].

Göründüyü kimi Heydər Əliyev həm Azərbaycanda normal həyatı bərqərar etdi, həm də millətlərarası sülhə nail olaraq xalqlar və ölkələrarası münasibətləri tənzimlədi. Ulu öndər Heydər Əliyev multikulturalizm siyasətini azərbaycançılıq ideologiyasının tərkib hissəsi kimi təqdim etməklə ölkəmizdə bu siyasətin əsasını qoydu və Azərbaycanda multikulturalizmin siyasi banisi oldu.

Ədəbiyyat:

1. Q.Cavadov. Azərbaycanın azsaylı xalqları və milli azlıqları. Bakı 2000
2. Y.Əhmədov, A.Hətəmov. Multikulturalizm. Bakı 2017
3. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı 2002
4. Azərbaycanda milli və dini azlıqların sosial və mədəni inkişafı. www.gumilev-center.az

HEYDƏR ƏLİYEV QAFQAZDA SÜLH VƏ ƏMİNAMANLIĞIN YARADICISI KİMİ

Açar sözlər: Qafqaz, sülh, siyasi proseslər

Keywords: Caucasus, peace, political processes

Ключевые слова: Кавказ, мир, политические процессы

Qafqazın əlverişli strateji mövqeyi, əlverişli nəqliyyat və sivilizasiya qovşağında yerləşməsi tarixin hər dövründə dünya ölkələrinin bu regiona olan marağına səbəb olmuşdur. Qafqaz regionu uzun illər böyük imperiyaların mübarizə meydanına çevrilmişdir. SSRİ-nin süqutundan sonra Qafqaz özünün ən gərgin dövrünü yaşamağa başlamışdır. Baş verən etnik münaqişələr regionda sülhə həmçinin inteqrasiya proseslərinə ciddi zərbə vururdu. Həmçinin burda yaşayan xalqların mədəni, sosial, iqtisadi cəhətdən əlaqələrinin də qarşısını alırdı. Lakin müstəqil Azərbaycan Respublikasının qurucusu Ulu Öndər Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldikdən sonra nəinki Azərbaycanda həmçinin regionda sülh və əmin-amanlıq yarandı. Qafqaz regionunda əsaslı iqtisadi islahatların aparılması xarici sərmayələrin cəlb edilməsi ən başlıcası Azərbaycanla yanaşı bütün bölgələrin beynəlxalq birliyə inteqrasiyası istiqamətində Heydər Əliyevin xidmətləri müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. 1994-cü ildə sentyabrın 20-də Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə ilk neft müqaviləsinin imzalanması, Böyük İpək yolu layihəsi regionda coğrafi siyasi vəziyyəti kökündən dəyişdi, Qafqaza xarici sərmayəçilərin inteqrasiyasını gücləndirdi. Ümummilli Lider Heydər Əliyev Qafqazda sülhü qoruyub saxlamağı başlıca amil hesab edərək öz çıxışlarında belə deyirdi– “Biz zor işlədilməsinə əsaslanan düşmənçilik dünyasından əməkdaşlıq və tərəqqi dövrünə aparan tunelin axırında işıq görürük və bu yol ilə birlikdə dünyanın bütün ölkələri və xalqları ilə əl-əl verib getməyə hazırıq” [1].

Bəs Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan siyasətinə təsiri barədə politoloqlar nə düşünür? Amerikalı ekspert Piter Teys deyir ki, Azərbaycanın ümummilli lideri Heydər Əliyev Azərbaycanın müstəqilliyinin əldə edilməsində əsaslı rol oynayıb: "Onun ağıllı və uzaqgörənliyə əsaslanan rəhbərliyi, geniş ictimai fəaliyyətləri Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf etməsinə xidmət edib. Bütün dünya və Azərbaycan xalqı Heydər Əliyevə minnətdar olmalıdır ki, Heydər Əliyev yalnız Qafqazda deyil, eyni zamanda dünyada sülhün qorunması istiqamətində mühüm rol oynayıb. Türkiyənin “Strategic Outlook” analitik mərkəzinin həmsədri, Cənubi Qafqaz üzrə ekspert Mehmet Fatih Öztarsu isə bildirib ki, Azərbaycanın Ulu Öndəri Heydər Əliyev təcrübəli bir siyasətçi kimi böhran dövründə Azərbaycanı yenidən qurub: "Sadəcə, Azərbaycanın deyil, Heydər Əliyevin, həmçinin bütün Qafqazda təhlükəsizliyin yaradılmasında böyük töhfələri olub. Heydər Əliyev deyilincə ağılma həmişə balanslaşdırılmış siyasət gəlir. Bu gün onun miras qoyduğu siyasətə görə Azərbaycan digər post-sovet ölkələri arasında daha yaxşı vəziyyətdədir. Xüsusilə də, iqtisadi, energetika və regional təhlükəsizlik məsələlərində mütləq nümunə götürüləsi məqamlar var. Həqiqi və pragmatik yanaşma bölgədə çox həssas balanslaşdırılmış siyasət yaratdı. O, keçmiş Sovet dövründəki təcrübələrini 1991-ci ildən sonrakı dünya reallıqları ilə uzlaşdıraraq xarizmatik bir lider olaraq tarixdə yerini aldı. Heydər Əliyev bu xüsusiyyətinə görə, Atatürkə çox bənzərdir".

Rusiyalı ekspert Oleq Kuznetsov isə bildirir ki, Heydər Əliyev sözsüz, müasir Azərbaycan dövlətinin, onun daxili və xarici siyasətinin yaradıcısıdır: "Onun qoyduğu təməllər indiyə qədər Azərbaycanın bütün uğurlarının səbəbi və ilkin şərtidir. O, sənaye dünyasına istiqamət götürmüş, ölkənin Cənubi Qafqaz lideri olmasına gətirib çıxaran resurs potensialını açmağa və həyata keçirməyə imkan verən iqtisadiyyat modeli yaratdı. Ölkənin vətəndaş müharibəsi hüduunda, sosial parçalanma və xarici təcavüz şəraitində hakimiyyətə gələn Heydər Əliyev regionda dünya arenası, xarici və daxili bazarda proqnozlaşdırılan fəaliyyət sistemi ən stabil dövlət yarada bildi. O, problemlər, tapşırıqlar və perspektivləri kompleks şəkildə görmə qabiliyyətinə malik idi. Heydər Əliyev məhz bunlara müvafiq olaraq fəaliyyət alqoritmi yaratdı. Həmin fəaliyyət alqoritmi bu gün ölkənin hazırkı rəhbərliyi tərəfindən uğurla həyata keçirilməkdədir. Onun sayəsində Azərbaycan bu gün dünya dəyərlərinə istiqamət götürən dünyəvi islam sənaye ölkəsidir və oxşar nümunə dünyada mövcud deyil" [2].

Heydər Əliyevin yürütdüyü məqsədyönlü siyasət nəticəsində 1994-cü ildə aparıcı dövlətlər tərəfindən Bakıda imzalanmış əsrin müqaviləsi idi. Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas ixrac neft kəmərinin inşası nəticəsində

Qərb kapitalının Azərbaycana axını həmçinin dünya dövlətlərinin Qafqazda sülhün təmin olunması məsələsində fəal mövqe nümayiş etdirməsinə gətirib çıxartdı.

1994-cü ildə Ermənistanla Azərbaycan arasında atəşkəsin əldə olunması, 1996-cı il martın 8-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Gürcüstana rəsmi səfəri zamanı “Qafqazda sülh, sabitlik və təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan-Gürcüstan Bəyannaməsinin imzalanması Heydər Əliyevin Qafqazda sülh və təhlükəsizliyin təmin olunması istiqamətində həyata keçirdiyi tədbirlərin mühüm uğuru idi [3, s.350].

Həmçinin Qafqazda sülhün təmin olunması istiqamətində atılan addımlardan biridə Qafqaz evi ideyası idi. Ümumi Qafqaz evi ideyasının əsas mahiyyəti region dövlətləri arasında faydalı əməkdaşlığa əsaslanan münasibətlərin qurulması, regionda yaşayan etnik azlıqların hüquq və azadlıqlarının qorunması, dini dözümlülüyün gözlənilməsindən ibarət idi. Ümumi Qafqaz evinin yaradılması barədə əsas addım 1996-cı ildə Azərbaycan xalqının Ümummili lideri Heydər Əliyev və Gürcüstan Prezidenti Eduard Şevardnadze tərəfindən imzalanan “Tbilisi Bəyannaməsi” idi. Qafqaz regionunda sülh, sabitlik və təhlükəsizlik haqqında Azərbaycan-Gürcüstan birgə bəyannaməsində irəli sürülən Qafqaz Evi ideyası Qafqaz xalqlarının mədəni irsi və dövlətçilik ənənələrinin qorunması, region dövlətlərinin sərhədlərinin beynəlxalq birlik tərəfindən tanınmasını həmçinin xalqlar arasında iqtisadi, siyasi və mədəni əlaqələrin qurulmasına yönəlmişdir.

Beləliklə Heydər Əliyevin apardığı siyasət nəticəsində nəinki Azərbaycan həmçinin Qafqaz regionu inkişaf etmiş, bölgədə sabitlik yaranmışdır, sülh və təhlükəsizlik təmin olunmuşdur.

Ədəbiyyat:

1. Qubernator: Heydər Əliyev Cənubi Qafqazda sülh və əmin-amanlığın banisidir, 13 may 2019, <http://www.yap.org.az/az/view/news/33863/qubernator-heyder-eliyev-cenubi-qafqazda-sulh-ve-emin-amanligin-banisidir>
2. Heydər Əliyev Azərbaycan dövlət müstəqilliyinin təminatçısı kimi (ARAŞDIRMA), 29 Noyabr 2016, <https://salamnews.org/az/news/read/246936/heyder-eliyev-azerbaycan-dovlet-musteqilliyinin-teminatcisi-kimiarashdirma/>
3. Hüseynova İradə. Heydər Əliyev və Qafqazda sülh prosesi. Bakı, Çarşıoğlu 2008, s 350

Cəmilə Həsənova
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURALİZMİN İNKİŞAFI VƏ HEYDƏR ƏLİYEV

Azərbaycan onun ərazisində yaşayan bütün millət və xalqların ümumi vətənidir. Azərbaycanlı sözü bizi həmişə birləşdirib.

Heydər Əliyev

Açar sözlər: multikulturalizm, mədəniyyət, müstəqillik

Keywords: multiculturalism, culture, independence

Ключевые слова: мультикультурализм, культура, независимость

Ümummillət Liderimizin ən böyük uğurlarından biri də o idi ki, xalqımızın ən dəyərli keyfiyyətlərindən olan digər millətlərin hüquq və mədəniyyətlərinə hörmətlə yanaşma xüsusiyyətini milli ideologiya – azərbaycançılıq səviyyəsinə qədər yüksəltdi və rəsmiləşdirdi. Bu böyük şəxsiyyət Azərbaycanı separatizm və parçalanma bəlasından xilas edərək tarixən bu torpaqlarda yaşayan xalqların təmsilçilərini də vahid məram ətrafında səfərbər etdi, onları Azərbaycan bayrağı altında birləşdirdi. Bu baxımdan tam əminliklə demək olar ki, bu gün dünyanın böyük maraqla öyrəndiyi Azərbaycanın multikulturalizm və tolerantlıq modelinin banisi də məhz ulu öndərimiz Heydər Əliyev olmuşdur [2].

Azərbaycan bu mühüm prosesi keçmək cəhdində çox çətin bir şəraitlə üzləşdi. XX əsrin sonlarında Sovet hakimiyyətinin dağılması zamanı ölkəmiz gərgin anlar yaşadı. Bir yandan Ermənistan ilə başlanan birinci Qarabağ müharibəsi, digər tərəfdən müstəqilliyə can atan əhali. Əhali artıq imperiya buxovlarından azad olaraq siyasi müstəqillik əldə edən ölkəmizin iqtisadi, mədəni, mənəvi sahələrdə də müstəqillə-

şərək, öz milli-mədəni irsini qoruyub inkişaf etdirmək şansı qazanmışdı. Lakin müstəqilliyini qazandıqdan sonra dövlətimiz də bir çox problemlər baş qaldırılmış oldu. Dövlətimiz vətəndaş müharibəsi ərəfəsində suverenliyini yenidən itirmək təhlükəsi ilə üz-üzə qaldı. Məhz ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişi ilə həyata keçirdiyi quruculuq siyasəti Azərbaycan xalqının milli mədəniyyətinə əsaslanan milli dövlətin əsaslarını formalaşdırmağa yönəldi [1]. Ulu öndər bununla da milli dəyərlərimizi təkcə milli varlığımızın yox, həmçinin dövlət quruculuğu prosesinin mühüm atributu kimi dəyərləndirdiyini bəyan etdi.

Məlumdur ki, hər bir xalqın mövcudluğu onun ana dilinə, adət-ənənələrinə, öz mədəniyyətinə, tarixinə bağlılığından asılıdır. Azərbaycan xalqı da bu günədək məruz qaldığı yürürlərə, işğallara baxmayaraq, məhz zəngin milli-mədəni dəyərlərinə bağlılığı sayəsində özünün mövcudluğunu, özünəməxsusluğunu və adət-ənənəsini qoruyub saxlaya bilmişdir.

Azərbaycan xalqı ikinci səfər müstəqillik qazandıqdan sonra əsas məsələlərdən biri də ölkədə tolerantlıq və multikulturalizm məsələsinin dövlət tərəfindən nizama salınması məsələsi idi. Çünki, XX əsrin sonlarında istər dünyada, istərsə də postsovet məkanında milli münəqişələrin artdığı bir zamanda müstəqillik yoluna qədəm qoymuş gənc bir dövlət üçün tolerantlıq və multikulturalizm kimi həssas məsələ olduqca vacib idi. Nəzərə alsaq ki, Azərbaycan tarixən tolerantlıq və multikulturalizm diyarı olub və xalqımızın tarixi qədər onların da tarixi qədimdir, o zaman multikulturalizm və tolerantlığın dövlət tərəfindən tənzimlənməsi yeni qurulmaqda olan vətəndaş cəmiyyəti üçün zəruri idi [4].

Ümummilli lider qeyd edirdi ki, multikulturalizm siyasəti hər bir ölkənin demokratik inkişafının zəruri hissəsi hesab edirdi. O, Azərbaycan ərazisində yaşayan milli azlıqların hüquq və azadlıqlarının, o cümlədən, etnik-mədəni dəyərlərinin qorunmasını demokratiyanın mühüm prinsipi olan insanların hüquq və azadlıqlarının qorunmasından irəli gəldiyini göstərirdi. Ulu öndərin rəhbərliyi ilə demokratik inkişaf yolu götürmüş Azərbaycan Respublikası onun qeyd etdiyi kimi “dinindən, dilindən, irqindən asılı olmayaraq Azərbaycanın ərazisində yaşayan bütün vətəndaşlar eyni hüquqlara malik” olmalarını təmin etməli idi.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi iradəsi sayəsində Azərbaycan, tarixən, sahib olduğu tolerantlıq və multikulturalizm ənənələrini hüquqi və siyasi müstəvidə yenidən bərpa etdi. Ulu öndər Azərbaycanın gələcək uğurlu inkişafı üçün dəqiq ideoloji hədəf seçdi və müdrik siyasəti ilə əsrlər boyu formalaşan çoxmədəniyyətlik ənənəsini inkişaf etdirərək onu keyfiyyətə yeni mərhələyə qaldırdı. Onun rəhbərliyi ilə Azərbaycan xalqının multikultural ənənələrinin qorunması sahəsində həyata keçirilən siyasi istiqamət hazırda Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir [4].

Əvvəlki rəngarəngliyini və çoxtərəfliliyini tədricən itirən dünya bütövləşməyə doğru addım-addım yaxınlaşır. Müxtəlif ölkələrdə insanlar eyni kommunal xidmətlərdən və nəqliyyat vasitələrindən istifadə edir, eyni model paltar geyinir, oxşar qidalanır, ümumi televiziya verilişlərinə baxır, eyni xəbərləri dinləyirlər. Müasir sivilizasiyaların yaratdığı texnologiyalar, əmtəə, xidmətlər, informasiyalar və s. müxtəlif xalqların həyatına daxil olaraq onları bir-birinə oxşar edir. Bu gün inteqrasiya prosesini obyektiv əks etdirən ictimai şüur forması olan qlobalıq da insanların kollektiv təfəkkür tərzinə can atdıqlarını, dünya sivilizasiyası ilə eyniləşdirmə tendensiyasını, artıq təkbəşinə inkişafın mümkün olmadığını, multikultural şüurun və öz maraqlarını dərk edən sosial qrupların rol və əhəmiyyətinin artdığını göstərir [3].

Ədəbiyyat:

1. <http://multikulturalizm.gov.az/post/369/multikultural-cemiyyetin-formalasdirilmasinda-azerbaycanin-rolu.html>
2. <http://yap.org.az/az/view/interview/311/multikultural-ve-tolerant-deyerler-azerbaycanin-menevi-servetidir>
3. <http://multikulturalizm.gov.az/post/1588/azerbaycan-multikulturalizmi-ve-heyder-eliyev.html>
4. Kamal ABDULLAYEV, Azərbaycan.-2014.- 23 iyul.- S.7.

HEYDƏR ƏLİYEVİN ALMANİYA İLƏ XARİCİ SİYASƏTİNİN PRİORİTET CƏHƏTLƏRİ

Açar sözlər: xarici siyasət, diplomatik əlaqə, rəsmi səfərlər

Keywords: foreign policy, diplomatic relations, official visits

Ключевые слова: внешняя политика, дипломатические отношения, официальные визиты

Azərbaycan Respublikası 1991-ci ilin oktyabr ayının 18-də dövlət müstəqilliyini qazandıqdan sonra yeni yaranmış müstəqil dövlət kimi qısa bir zaman kəsiyində bir çox regional və beynəlxalq təşkilatlara daxil olaraq həmin təşkilatlarla və eyni zamanda dünyanın bir sıra dövlətləri ilə diplomatik əlaqə və münasibətlər yaratmağa başlamışdır. 12 yanvar 1992-ci ildə Almaniya Federativ Respublikası Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini tanımış və 20 fevral 1992-ci ildə Azərbaycan Respublikası və Almaniya Federativ Respublikası arasında rəsmi diplomatik münasibətlər yaradıldıqdan sonra hər iki dövlət qarşılıqlı surətdə səfirliklərin açılışını həyata keçirmişdir. 2 sentyabr 1992-ci ildə Azərbaycanın Almaniyada səfirliyi, 22 sentyabr 1992-ci ildə isə Almaniyanın Azərbaycandakı səfirliyi açılmışdır. Azərbaycan və Almaniya arasında diplomatik münasibətlərin yaranmasından sonra əlaqələr mütəmadi olaraq inkişaf etmiş, hər iki dövlətin diplomatik əlaqələrinin yeni mərhələsi böyük dövlətçilik təcrübəsi olan, dünyada baş verən siyasi hadisə və proseslərə dərinədən bələd olan Azərbaycan xalqının ümummilliyi lideri Heydər Əliyevin xalqın təkidli tələbi ilə yenidən hakimiyyətə gəlməsindən sonra başlamışdır. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət kursunu müəyyən edərək Heydər Əliyev birinci növbədə ölkəmizin milli maraqlarına əsaslanan milli təhlükəsizlik siyasətini əsas götürməyə çalışmışdır. Ulu Öndər Heydər Əliyev Avropa ilə beynəlxalq əlaqələrin inkişafında Almaniya Federativ Respublikasına həmişə üstünlük vermişdir. Möhkəm və tarixi əsaslar üzərində inkişaf edən Azərbaycan-Almaniya diplomatik əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi hər iki ölkə dövlətçiliyinin maraq dairəsində olmuşdur. Heydər Əliyev qeyri-adi əzmkarlığı, iradəsi və zəkası sayəsində Azərbaycan dövlətinin xarici siyasət kursunu işləyib hazırlayaraq Azərbaycanın beynəlxalq təşkilatlarda təmsil olunmasına nail ola bilmiş və bütün xarici səfərlərində keçirdiyi görüşlər zamanı ölkəmizin tarixi, mədəniyyəti, təbii sərvətləri, geosiyasi mövqeyi haqqında ətraflı məlumatlar verməklə yanaşı əsas diqqəti Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi və həmin münaqişənin sülh yolu ilə tənzimlənməsi məsələlərinə yönəlmişdir. Ümummilliyi lider Heydər Əliyev Azərbaycanın xarici siyasət kursunda dünyada baş verən bütün siyasi hadisə və proseslərə təsir etmək imkanlarına malik olan bir təşkilat kimi Avropa İttifaqı ilə əlaqələrə xüsusi əhəmiyyət vermişdir. Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev 1-4 iyul 1996-cı il tarixli Almaniya səfəri zamanı Almaniyanın böyük iqtisadi mərkəzi olan Köln şəhərində AFR-in işgüzar dairələrinin nümayəndələri, şirkət rəhbərləri, maliyyə-bank sektorunda çalışan iş adamları ilə görüşmüş və bu görüş Azərbaycanla Almaniya arasında iqtisadi münasibətlərin sonrakı davamlı inkişafında mühüm rol oynamışdır. Həmin görüşdə Heydər Əliyev Azərbaycan iqtisadiyyatının potensial imkanları və beynəlxalq biznes üçün yaradılan şəraitdən bəhs edərək alman iş adamlarını Azərbaycana sərmayə qoymağa çağırmış və bu müraciət Azərbaycana xarici investisiya qoyuluşlarının və beynəlxalq kreditlərin cəlb edilməsində mühüm rol oynamışdır. Özünün xarici siyasət kursunda Heydər Əliyev Avropa Şurası kimi mötəbər bir təşkilata da çox böyük əhəmiyyət vermişdir. 25 yanvar 2001-ci ildə Azərbaycan AŞ-nın tam hüquqlu üzvü seçilmişdir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin AŞ PA-dakı nümayəndə heyəti sessiyalarda fəal iştirak edərək Azərbaycan həqiqətlərinin dünyaya çatdırılması sahəsində çox böyük işlər görmüşlər.

Ümummilliyi Lider Heydər Əliyevin başladığı Azərbaycan-Almaniya diplomatik əlaqələri Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənabları tərəfindən müvəffəqiyyətlə davam etdirilməkdədir. Bu gün də Prezident İlham Əliyev regionun ən güclü və dinamik inkişaf edən ölkəsi kimi Azərbaycanın Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən əsası qoyulan neft strategiyasının inkişaf etdirilməsinə böyük önəm verir və neft-qaz kəmərlərinin daha çox şaxələnməsinə çalışır. İlham Əliyevin Almaniya rəsmi səfəri zamanı bu ölkə ilə bütün sahələrdə əməkdaşlıq qurulmuşdur. 24-26 avqust 2004-cü ildə Prezident İlham Əliyev Almaniya Prezidentinin dəvəti ilə bu ölkəyə ilk rəsmi səfər etmişdir. Almaniya Prezidenti Horst

Köler və Federal kansler Gerhard Şröderlə keçirilən görüşlərdə hər iki ölkə arasında münasibətlərin inkişafı, qarşılıqlı siyasi əlaqələrin vəziyyəti, regional və beynəlxalq məsələlər ətrafında fikir mübadiləsi aparılmışdır. 14-16 fevral 2007-ci il tarixli Almaniyaya səfəri zamanı Prezident İlham Əliyev Almaniyanın Kansleri Angela Merkillə görüşmüş, hər iki ölkə və o cümlədən də Azərbaycanla Avropa İttifaqı arasında mövcud olan əlaqələrin inkişaf perspektivləri, Azərbaycanda iqtisadi islahatların uğurla həyata keçirilməsi, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi barədə müzakirə aparılmışdır. Prezident İlham Əliyev 04-06 fevral 2010-cu il tarixində Almaniya növbəti rəsmi səfərdə olmuşdur. Səfər çərçivəsində Almaniyanın Kansleri Angela Merkel Almaniyanın Azərbaycana müxtəlif sahələrdə dəstək verməyə hazır olduğunu diqqətə çatdırmış və bildirmişdir ki, neft-qaz ölkəsi olan Azərbaycan Almaniya üçün vacib tərəfdaşdır. İlham Əliyev isə müasirləşmə dövrünü yaşayan Azərbaycanda alman texnologiyalarına tələbat olduğunu, Azərbaycanın Avropanın enerji təhlükəsizliyi məsələlərinin həllinə öz töhfəsini verməyə hazır olduğunu qeyd etmişdir.

Hal-hazırda Azərbaycanda 100-ə yaxın alman müəssisəsi fəaliyyət göstərir. Bunlardan “Simens”, “Ferrosstal”, “İnterselekt”, “Mercedes Bens” kimi iri şirkətlər Azərbaycanda uğurlu biznes fəaliyyəti göstərir. Almaniya ilə Azərbaycan arasında illik ticarət dövriyyəsi təxminən 350-400 milyon avro təşkil edir. Almaniya ilə Azərbaycana əsasən avtomobillər, dəmir və polad məmulatları, istehsal avadanlıqları gətirilir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Ulu öndər Heydər Əliyevin layiqli davamçısı olaraq 2004, 2006, 2007, 2009, 2010, 2012, 2015, 2016, 2017, 2018-ci illərdə Almaniya rəsmi və işgüzar səfərlər etmişdir. 14 fevral 2020-ci ildə Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev 56-cı Münxen Təhlükəsizlik Konfransında iştirak etmək üçün Almaniya Federativ Respublikasına səfər etmiş, səfər zamanı Prezident Azərbaycan Respublikasının 2020-2024-cü illəri əhatə edən regionların inkişafı planından, ölkəmizdə sənayenin inkişafı istiqamətində görülən işlərdən və bu prosesdə Almaniya Federativ Respublikasının şirkətlərinin fəal iştirakından və həmçinin peşə təhsili sahəsində hər iki dövlətin birgə əməkdaşlığa böyük önəm verməsindən bəhs etmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Aliş Qasımov. Taleyi tarixə dönən şəxsiyyət. Bakı, “Təhsil”, 2004.
2. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Almaniya rəsmi səfəri, 1996, 1-4 iyul.
3. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Almaniya rəsmi səfəri, 2004, 24-26 avqust.
4. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Almaniya işgüzar səfəri (Münhen), 2009, 21-22 noyabr.
5. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Almaniya işgüzar səfəri (Münhen təhlükəsizlik konfransı), 2012, 3-5 fevral.
6. Azərbaycan-Almaniya əlaqələri uğurla inkişaf edir. Xalq qəzeti, 2015, 25 yanvar.
7. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Almaniya işgüzar səfəri (Münhen təhlükəsizlik konfransı), 2020, 14-16 fevral.

Faiq Kərimli
Bakı Dövlət Universiteti

QLOBALLAŞAN DÜNYADA AZƏRBAYCANIN NEFT-KİMYA SƏNAYESİNİN INKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEV SİYASİ KURSUNUN ROLU

Açar sözlər: neft-kimya sənayesi, emal, neft sənayesi

Key words: petrochemical industry, refinery, oil sector

Ключевые слова: нефтехимическая промышленность, нефтеперерабатывающий завод, нефтяной сектор

Azərbaycanda kimya və neft-kimya sənayesinin təməlinin qoyuluşu XIX əsrin 60-70-ci illərinə təsadüf etməklə bilavasitə neft emalı sənayesinin inkişafı ilə bağlıdır və o dövr üçün Azərbaycanın yeni bir sənaye sahəsi olan kimya sənayesi məhz XIX əsrin sonlarından başlayaraq mürəkkəb və uzun bir tərəqqi yolu keçmişdir. Həmin dövrlər isə Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illəri əhatə edir. Heç şübhəsiz ki, qeyd olunan illərdə həyata keçirilən uğurlu siyasət və effektiv idarəetmə strategiyası nəticəsində Azərbaycanın emal sənayesi istehsalının strukturunda kimya və neft-kimya

sənayesinin məhsulları 10 faizlik yer tutmuşdur. Onu da xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, məhz Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə Sumqayıtın kimya sənayesində EP-300 qurğusunun tikilməsi 1970-ci illərdə Azərbaycanda onun qarşısında duran böyük vəzifələrdən biri idi. Həmin dövrdə, EP-300 qurğusu ümumiyyətlə, nadir bir sənaye müəssisəsi hesab olunurdu. 1975-1976-cı illərdə EP-300 qurğusunun tikilməsi haqqında təklif irəli sürüldü, yalnız, 1980-cı ildə bu qurğunun tikintisinə başlanıldı.

Azərbaycan Respublikasında neft-qaz emalı və neft-kimya sənayesinin strateji inkişafı barədə Ümummilli lider Heydər Əliyev siyasi kursunun davamçısı AR Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ölkə üzrə neft-kimya sənayesinin problemlərinin həlli üçün əsas sənəd hesab olunur. Bu strategiyada hədəflər, tapşırıqlar və sahənin daxili və xarici bazarda inkişaf prioritetləri və reallaşdırılması mexanizmləri müəyyən edilmişdir.

Müstəqilliyin ilk illərində həyata keçirilən iqtisadi “islahatlar” və ölkə iqtisadiyyatının strukturunda tətbiq olunan sözdə yenidən qurma işləri Azərbaycanın kimya və neft-kimya sənayesinə ziyanlı olmamışdır. Belə ki, dünya bazarında rəqabət qabiliyyətli məhsul təklifinin geniş çeşiddə olması və müasir standartların tələblərinə uyğun olmayan texnologiyaların əsasında olan həyata keçirilən istehsalın təklif etdiyi məhsullara olan real tələbin olmaması Azərbaycanın neft-kimya sənayesində istehsal potensialının təkrar gözdən keçirilməsinə ehtiyac yaratmışdır [3].

Son dövrlərdə artıq Azərbaycanın yeni rəhbərliyinin bu sahəyə göstərdiyi diqqət və qayğının sayəsində bu sahənin effektivliyi və rentabelliği artmış, maliyyə- iqtisadi göstəriciləri, əmək məhsuldarlığı yüksəlmişdir. 2019-cu ildə Azərbaycanın neft məhsullarının istehsalında, kimya sənayesində və plastik kütlə məmulatlarının istehsalında əsas kapitalla investisiyalar 2016-cı illə müqayisədə sonra müvafiq olaraq 100%, 97% və 100%-dən yüksək artım nümayiş etdirmişdir. 2018-ci illə müqayisədə bu göstəricilər isə müvafiq olaraq 35%, 25% azalma və 100%-dən yüksək artım nümayiş etdirmişdir. Amma ümumilikdə, əvvəlki illərlə müqayisədə bu istiqamətdə qeydə alınan artım göstəriciləri müşahidə olunmuşdur ki, burada da ən başlıca səbəb ölkədə bu sahəyə marağın yüksəlməsi və SOCAR Karbamid, Polimer zavodlarının tikintisi və Azərikimya İB-də aparılan modernizasiya işləri vacib amillərdən hesab olunur [4].

Neft-kimya sənayesinin inkişaf perspektivləri.

Qaradağ rayonunda tikilmiş Metanol Zavodu 2013-cü ildən istehsal fəaliyyəti prosesinə başlamışdır. Təbii qazdan əldə edilən metanol maddəsi təbii yolla parçalana bilən şəffaf rəngli neft-kimyəvi maye hesab olunur. Bu məhsul təkrar emal plastiki, sintetik toxuculuq malları, məişət boyaları, peno-balıqlar, yastıqla və yapışdırıcılar kimi çoxlu sayda istehlak və sənaye mallarının hazırlanması üçün istifadə olunur. Metanol eyni zamanda benzinə əlavə olunduğu zaman yanacağın daha keyfiyyətli yanmasına və ətraf mühitə zərərli tullantıların daha az olmasına səbəb olan yanacaq komponentlərinin istehsalı üçün də tətbiq olunur. Bu məhsul güclü maşınqayırma qatranları, inşaat və ağac məhsulları, və həşərat öldürücülərə olan yüksək tələbat səbəbindən tarixən ən böyük metanol törəməsi hesab edilir [1]. Fenol-formaldehid qətranları tökmə birləşmələr, taxta yapışdırıcılar və laminatlar üçün istifadə olunur. Hal-hazırda Azərbaycanda qətran tərkibli taxta məhsulları ölkə xaricindən idxal edilir.

Əlavə olaraq, onu da xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, statistik göstəricilərə əsasən 2019-cu ildə Azərbaycanda kimya sənayesinin əsas məhsullarının istehsalında (etilen, polietilen, propilen və s.) əvvəlki illə müqayisədə 20% artım qeydə alınmışdır. Həmin artımda ən böyük pay sahib olan göstəricilər propilen və etilen istehsalı üzrə qeydə alınmışdır. Eyni zamanda, sənaye məhsullarının ümumi həcmində rezin lövhə məmulatları istehsal edən sahənin payı 2019-cu ildə 14% azalmağına baxmayaraq, Plastik qapı və pəncərə blokları və Polietilen kisə və çantalar üzrə istehsal həcmi müvafiq olaraq 16% və 67% artmışdır ki, bu da həmin sahədə artan istiqamətdə inkişafının göstəricisi hesab oluna bilər. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən və neft-kimya məhsulları istehsal edən müəssisələrinin sayı 2019-cu ildə əvvəlki il ilə müqayisədə 7 % artsa da, bu göstəricinin 2017-ci ildə fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayında 26% çox olması bu sahəyə olunan maraq və diqqətin artmasının bariz nümunəsi hesab oluna bilər [2]. Bu da Azərbaycanın Heydər Əliyev siyasi kursunun bu sahəyə göstərdiyi diqqətin bariz nümunəsi olmaqla yanaşı, o cümlədən dövlət tərəfindən yatırılan investisiyalar ilə əlaqədardır.

Azərbaycanın kimya və neft kimya sənayesinin innovativ dəyişiklərə, ciddi şəkildə investisiya qoyuluşlarına, istehsalat bazasının yenidən qurulmasına və inkişaf etdirilməsinə zəruriyyətinin olmasına

baxmayaraq, yüksək inkişaf və böyümə perspektivlərinə sahibdir. Əlavə olaraq onu qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən imzalanan 2009-cu ildə Azərbaycan Respublikasında neft-qaz emalı və neft-kimya sənayesinin inkişaf strategiyası haqqında sərəncamında kimya və neft kimya sənayesinin inkişaf prioritetləri müəyyən edilmişdir. Bu strategiyanın əsas məqsədi və məramı kimya və neft-kimya sənayesinin inkişafı üçün əlverişli şərtlərin yaradılması, rəqabət qabiliyyətli neft-kimya məhsullarının istehsalının təşkili və istehsal həcminin artırılması, yerli istehsalçıların yerli və xarici bazarda rəqabət qabiliyyətli mövqeyinin yaradılması və gücləndirilməsi təşkil edir.

Ədəbiyyat:

1. <http://www.inesp.ru>
2. <https://www.stat.gov.az>
3. <http://minenergy.gov.az>
4. www.socarpolymer.az

Fərid Baxşəliyev
DTX-nin Heydər Əliyev adına Akademiyası

ÜMUMMİLLİ LİDERİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASININ MAHİYYƏTİ

Açar sözlər: müstəqil, suveren, dövlət, atributlar, milli ideologiya

Keywords: independent, sovereign, state, attributes, national ideology

Ключевые слова: независимый, суверенный, государство, атрибуты, национальная идеология

Müstəqil Azərbaycanın milli ideologiyasının özəyini, əsasını təşkil edən **AZƏRBAYCANÇILIQ**dır!

Müstəqil Azərbaycanın təhsilinin əsas məzmununu təşkil edən, milli ideologiyamızın əsaslandırılmış konsepsiyasının əsas amillərini cəmləşdirən, xüsusən azərbaycançılığın mahiyyətinin təhsil müəssisələrində uşaqlara, gənclərə, yeniyetmələrə dərinlən öyrədilməsinin prinsiplərini ilk dəfə Heydər Əliyev tərəfindən elmi cəhətdən əsaslandırılmasına nail olunmuşdur. Azərbaycanın milli ideologiyasının həmin müddəaları, təməl prinsipləri, əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

- Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin, suverenliyinin möhkəmləndirilməsi, dönməzliyinin və əbədiliyinin təmin olunması;
- Azərbaycan xalqının bütövlüyünün, milli həmrəyliyin təmin olunması, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması, dünya azərbaycanlılarının “Azərbaycan” ideyası ətrafında birliyinə nail olunması;
- Azərbaycanın iqtisadi müstəqilliyinin, sərbəst, azad bazar münasibətlərinin bərqərar olması, ölkəmizdə açıq cəmiyyətin formalaşmasına nail olunması;
- milli ideologiyamızın ifadə vasitəsi olan müstəqil Azərbaycanın dövlət dili olan – Azərbaycan dilinin hərtərəfli inkişaf etdirilməsi;
- Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinin, milli mentalitetinin inkişaf etdirilməsi; türk dünyası, islam aləmi ilə əlaqələrin möhkəmləndirilməsi;
- Azərbaycanın müstəqil dövlətçiliyinin təməl ünsürlərindən olan milli mədəniyyətin geniş təbliği və inkişafının təmin edilməsi;
- Azərbaycançılığın milli ideologiyamızın prioritet, aparıcı amili kimi dərk edilməsi, “Azərbaycançılıq – müstəqil Azərbaycanın milli dövlətçilik ideologiyasıdır!” prinsipinin reallaşmasının təmin edilməsi;
- Azərbaycanın ilk demokratik Konstitusiyasının milli dövlətçilik ideologiyasının əsas ifadə vasitəsi olması. Konstitusiyamızda insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatı. Azərbaycanın milli dövlətçiliyində ümumbəşəri dəyərlərin, dünyəvi, hüquq-demokratik, sivil dövlət quruculuğu prinsiplərinin təmin edilməsi, həmin prinsiplərin tam bərqərar olunması;
- Azərbaycanın dövlətçilik atributlarının milli ideologiyanın tərkib hissələrindən biri olması. Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzlərinə - bayrağa, gerbə, himnə ölkə vətəndaşlarında, xüsusən

gənclərdə hörmət və ehtiram hissələrinin aşılması, dövlət müstəqilliyinin və milli azadlığın mənə və mahiyyətinin geniş təbliğ edilməsi;

- Azərbaycan milli ideologiyasının əsas prinsipləri və tərkib hissələrinin təhsil ocaqlarında təbliği və tədrisinin zəruriliyi;

-Azərbaycan milli ideologiyasının geniş təbliği, tədrisi, öyrədilməsi yolu ilə müstəqilliyimizin təminatçısı olacaq gənclərdə milli vətənpərvərlik hissələrinin, millətsevərlik duyğularının, milli ruhun yüksəlməsinə nail olunması və s.

Heydər Əliyevin milli ideologiya və təhsilin məzmunu ilə bağlı nəzəri baxışlarında milli müstəqilliyimizin mənə və məzmun daşıyıcıları, ifadəçiləri, simvolları olan dövlətçilik atributlarının qəbulu, onların mahiyyəti və mənasının Azərbaycan gəncliyinə öyrədilməsi, təhsil müəssisələrində uşaqlara, yeniyetmələrə, gənclərə tədrisinin zəruriliyi barədə apardığı məqsədyönlü işlər, irəli sürdüyü konseptual fikirlər mühüm yer tutur. Bu böyük şəxsiyyətin milli dövlət quruculuğu sahəsindəki böyük xidmətlərindən biri də dövlətçilik atributlarının bərpa, qəbulu, onların təbliği və tədrisi sahəsində gördüyü məqsədyönlü, sistemli, ardıcıl, tarixi əhəmiyyətli işlərdir. Müstəqil Azərbaycanın üçrəngli bayrağının dövlət bayrağı kimi bərpa edilməsi, digər atributların qəbulu ilə bağlı gördüyü işlərin birinci mərhələsi Heydər Əliyevin fəaliyyətinin Naxçıvan Muxtar Respublikasına rəhbərlik etdiyi dövrə (22 iyul 1990 – 9 iyun 1993-cü il) təsadüf edirdi.

Heydər Əliyevin Azərbaycanda həyata keçirdiyi uğurlu milli dövlət quruculuğu siyasəti, müstəqilliyimizin atributlarının tam formalaşmasına, onların bütün vətəndaşlar, xüsusən gənclər arasında təbliği, tədris müəssisələrində tədrisi işində yeni keyfiyyət dəyişmələrinə tarixi zəmin hazırladı. Belə ki, Heydər Əliyevin dövlətçilik atributları ilə bağlı tarixi xidmətlərinin ikinci mərhələsi, hər şeydən əvvəl, onun imzaladığı və rəhbərliyi ilə hazırlanan müxtəlif qanunvericilik aktlarında, eləcə də bir sıra çıxış və nitqlərində irəli sürərək əsaslandırıdığı aşağıdakı prinsiplərin həlli ilə səciyyələnir:

- a) dövlət müstəqilliyimizin atributlarının müstəqil Azərbaycanın Konstitusiyasında təsbit olunması;
- b) ölkənin bütün təhsil müəssisələrində Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin, milli azadlığının mənə və məzmununun tədrisi ideyasının ilk dəfə irəli sürülməsi və bu ideyanın gerçəkləşməsi üçün dövlətçilik atributlarının dərinləndirilməsinin və təbliğinin zəruriliyinin əsaslandırılması;
- c) Azərbaycan vətəndaşlarında, xüsusən gənclərdə milli vətənpərvərlik və azərbaycançılıq hissələrinin, Vətənə, millətə, xalqa sədaqət və məhəbbət ruhunun tərbiyə olunmasında dövlət müstəqilliyi atributlarının təbliğinin, öyrənilməsinin, tədrisinin rolu və əhəmiyyətinin müəyyənləşdirilməsi;
- d) dövlət rəmzlərinin mahiyyəti və əhəmiyyətinin əhali arasında geniş təbliğ olunması, gənc nəslin Azərbaycanın bayrağına, gerbinə və himnində dərin hörmət və ehtiram ruhunda tərbiyə edilməsi ölkəmizdə vətəndaş cəmiyyətinin, hüquqi-demokratik və vətəndaş həmrəyliyi cəmiyyətinin formalaşdırılmasının mühüm amili, faktoru olması ideyasının ilk dəfə olaraq irəli sürülməsi əsaslandırılması;
- e) Azərbaycanın dövlət rəmzlərinin mənə, funksiya və mahiyyətinin Azərbaycan gəncliyinə dərinləndirilməsi milli ideologiyamızın əsas təməl prinsiplərinin təbliğinin və tədrisinin mühüm şərtlərindən biri olması ideyaları idi.

Azərbaycanda dövlətçilik atributlarının təbliği və tədrisi işini gücləndirmək, bu sahədə aparılan tədbirlərin məqsədyönlü, sistemli qurulması, tənzimlənməsi və keçirilməsini təşkil etmək məqsədilə Heydər Əliyev 1998-ci il martın 13-də “Azərbaycan Respublikasının dövlət atributlarının təbliği işinin gücləndirilməsi haqqında” xüsusi sərəncam imzaladı. Bu sərəncam möhtərəm Prezidentimiz milli müstəqillik və dövlətçiliyimizin rəmzlərinin ölkə vətəndaşları, xüsusən Azərbaycan gəncliyi tərəfindən dərinləndirilməsinə nə dərəcədə yüksək qiymət və əhəmiyyət verdiyinin əyani sübutudur. Bu gün təhsil-tərbiyə müəssisələrinin təhsilin məzmunu sahəsində başlıca amalı H.Əliyevin belə bir konseptual fikrini həyata keçirməkdən ibarətdir ki, “Vətəndaşlarımıza, xüsusən gənclərimizə dövlət atributlarına dərin ehtiram hissələrinin aşılması cəmiyyətdə vətənpərvərlik ruhunun möhkəmləndirilməsi işinə bilavasitə xidmət edir. Dövlət atributlarının mahiyyətinin və əhəmiyyətinin əhali arasında geniş təbliğ olunması, gənc nəslin Azərbaycanın bayrağına, gerbinə və himnində hörmət ruhunda tərbiyə edilməsi vətəndaş cəmiyyətinin yaradılmasının mühüm amillərindən biridir”. Dünyəvi, sivil, hüquq-demokratik dövlət quruculuğu, insan və vətəndaş azadlıqları və hüquqlarının qorunması, xalqımıza xas olan xüsusiyyətlərdən olan özgə xalqların mənəvi dəyərlərinə hörmət, multikulturalizm, tolerantlıq və sair

amillərin nəzərə alınması, Azərbaycan təhsil sisteminin məzmununda aparıcı istiqamətlərdən biri olmalıdır.

Beləliklə, aydın olur ki, müstəqil, yeni Azərbaycan dövlətçiliyinin memarı və qurucusu olan Ümummilli liderimiz zəngin yaradıcılıq irsində milli təhsil nəzəriyyəsi, təhsilin məzmunu və milli ideologiya konsepsiyası, milli ideologiya komponentlərinin təhsil müəssisələrində tədrisi, öyrənilməsi, təhsilin üstün inkişaf strategiyası, milli tərəqqi və dirçəlişdə, milli oyanış və milli özünüdərk proseslərində təhsilin roluna dair çox dəyərli fikirləri vardır. Bu nəzəri fikirlər çağdaş Azərbaycan milli pedaqoji fikrin zənginləşməsində və inkişafında böyük rol oynamaqdadır.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev Heydər. Təhsil millətin gələcəyidir (Tərtib edənlər: M.Mərdanov, Ə.Quliyev). Bakı: Təhsil, 2002, s. 510.

Fəridə Səmədzadə

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu

AİLƏ TƏRBIYƏSİNDƏ AZƏRBAYCANÇILIQ İDEYALARININ QORUNMASI MÜHÜM AMİL KİMİ

Açar sözlər: ailə, ailə tərbiyəsi, ailə ənənələri, azərbaycançılıq ideyaları, multikulturalizm

Keywords: family, family upbringing, family traditions, azerbaijani ideas, multiculturalism

Ключевые слова: семья, семейное воспитание, семейные традиции, идеи азербайджанства, мультикультурализм

Azərbaycançılıq ideyalarının qorunması hər bir Azərbaycan vətəndaşının və azərbaycanlı ailənin ən ulvi məqsədi olmalıdır. Bu işin təməli ailədən və ailə tərbiyəsindən asılıdır. Azərbaycançılıq ideyalarının qorunmasında ailə tərbiyəsini rolunu bir sıra pedaqoq-alimlərin tədqiqat obyektinə almışdır.

Professorlar M.Ə. Muradxanov, Ə.Ə. Əlizadə, Y.R. Talıbov, Ə.Ə. Ağayev, A.N. Abbasov, R.İ. Əliyev, S.M. Quliyev, N. Çələbiyev və başqalarını nümunə göstərmək mümkündür.

Ailə tərbiyəsi Ümummilli lider Heydər Əliyevin də diqqət göstərdiyi məsələlərdən idi. Ulu öndər deyirdi: “Ailə tərbiyəsi öz xarakterinə görə nadir bir haldır. Bu tərbiyə ata-ananın övlada məhəbbəti və uşaqların da ata-anaya bu cür hissləri kimi bir mənəvi əsas üzərində qurulur... Mənim üçün ən əziz nemət Azərbaycanın uşaqlarıdır, Azərbaycanın gəncləridir. Çünki Azərbaycan Prezidenti kimi mən bu gün haqqında yox, Azərbaycanın böyük gələcəyi haqqında düşünürəm. Azərbaycanın gələcəyi uşaqlardan və gənclərdən asılıdır” [4].

Azərbaycançılıq ideyalarının təbliği ailə ənənəsi halını almalıdır. Ailədə uşağın şəxsiyyət kimi inkişafı ilə yanaşı onun bir vətəndaş kimi formalaşmasına da səy göstərilməlidir. Ailə ənənələri tarixi keçmişimizi bu günümüzdə qovuşdurduğu kimi, bu günümüzü də gələcəyə aparmağa qadir olan ən güclü vasitələrdir. Buna II Qarabağ müharibəsi, Vətən müharibəsi adlandırdığımız və 2020-ci il 8 noyabrda Ermənistan üzərində qələbəmizlə başa çatan 44 günlük müharibəni nümunə göstərə bilərik. Vətən müharibəsi dövründə böyük şücaət göstərən, Qarabağı həyatında bir dəfə belə olsun görməyən, lakin onu düşmən tapdağından azad etmək üçün canından keçməyə hazır olan gənclərdəki vətən sevgisi onlara verilən ailə tərbiyəsi ilə bağlıdır.

Ailələr hələ kiçik yaşlarından övladlarını vətən sevgisi, azərbaycanlı olmaq və azərbaycançılıq ideyaları ruhunda tərbiyə etməyə başlayırlar.

Bu sahədə ailə ənənələrinin rolu böyükdür.

Tarixin hər dövründə ölkəmizdə azərbaycançılıq ideyalarının yaşadılması ilə yanaşı multikulturalizm, tolerantlıq ənənələri də ona paralel şəkildə mövcud olmuşdur. Azərbaycan xalqının zəngin multikultural keçmişi vardır. Ölkəmizdə də ailə tərbiyəsini azərbaycançılıq ideyaları əsasında aparılmasının bir gözəl tərəfi də onun elə bu multikultural zənginliyin fərqi olmasıdır. Ulu öndər Heydər Əliyevin çıxışlarının birində söylədiyi “Hər bir xalqın milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir. Mən fəxr edirəm ki, Azərbaycanlıyam!” ifadəsi ailə tərbiyəsini həyat düsturuna çevrilmişdir [3].

Ədəbiyyat:

1. Abbasov, A.N. Ailə pedaqogikası: Ali təhsil müəssisələri məktəbləri üçün dərslik / A.N. Abbasov. - Bakı: Mütərcim, -2019. – 270 s.
2. Abbasov, A.N. Milli əxlaq və ailə etikası: Orta ixtisas məktəbləri üçün dərslik / A.N. Abbasov. - Bakı: Mütərcim, -2015. -324 s.
3. https://multiculturalism.preslib.az/az_a1.html
4. <https://muallim.edu.az/news.php?id=9697>

Firuzə Fuad
Bakı Biznes Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASININ BANİSİ KİMİ

Açar sözlər: ümummilli lider, ideologiya, dövlətçilik, vətəndaş, inkişaf

Keywords: national leader, ideology, statehood, citizenship, development

Ключевые слова: национальный лидер, идеология, государственность, гражданство, развитие

Hər xalqın müstəqil dövlət quruculuğunun yolu bir sıra vacib daxili və xarici amillərdən asılıdır. XX əsrin 90-cı illərinin sonunda Azərbaycanda Ümummilli Lider zirvəsinə yüksələ bilən yeganə şəxsiyyət məhz Heydər Əliyev idi.

Heydər Əliyevin əməli və nəzəri fəaliyyətinin vacib bir hissəsi onun dövlətçilik təlimi, milli-mənəvi və ideya-siyasi dünyagörüşündən ibarətdir. Heydər Əliyevin toplanmış zəngin irsi təkcə bugünkü ictimai-siyasi dairələr üçün deyil, həm də gələcək nəsillər üçün nümunə olmağa layiqdir.

Heydər Əliyevin ideyaları, həyata keçirdiyi siyasət sosialist ictimai-iqtisadi sistemdən yeni cəmiyyətə keçidin elmi-nəzəri və konseptual əsaslarını yaratmışdır. İmperiya və sosialist sistemindən azad olub müstəqillik yolu tutmuş, lakin region və dünya ölkələrinin kəşifən maraqları ilə üz-üzə qalmış, qloballaşan dünyada öz yerini axtaran, mənafeini qorumağa çalışan gənc Azərbaycan üçün Heydər Əliyevin dövlətçilik təlimi əsl fəaliyyət proqramı idi. Uzun illər öz dövlətçiliyindən və mənəvi köklərindən ayrı qalan, dövlətçilik maraqları tapdanan Azərbaycan xalqının özünü təsdiqində Heydər Əliyev baxışlarının çox mühüm rolu olub.

Ulu öndər, ümummilli lider Heydər Əliyev hər bir dövlətin varlığının mühüm hissəsini təşkil edən iqtisadi inkişafı ölkənin vacib vəzifəsi hesab edirdi. O öyrədirdi ki, dövlət qurarkən cəmiyyətin rifahını, idarəçiliyi, qanunçuluğu, sabitliyi, ölkə vətəndaşlarının birliyini, milli həmrəyliyi və s. vəzifələri o zaman davamlı təmin etmək olar ki, dövlətin iqtisadiyyatı güclü olsun və qarşıya qoyulmuş məqsədlərə cavab versin.

Dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik etdiyi dövrdə nəinki müstəqil Azərbaycan dövlətini qurdu, gələcək inkişafın hərtərəfli sağlam təməlini qoydu, eyni zamanda, ölkə vətəndaşlarını səfərbər edən, xalqımızı beynəlxalq arenada vahid amal, əqidə, məqsəd ətrafında birləşdirən azərbaycançılıq ideologiyasını yaratdı. Bir fakt xüsusi vurğulanmalıdır ki, başqa sahələrdə olduğu kimi, milli-ideoloji baxışların formalaşmasında da Heydər Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varislik prinsipini qorudu.

Azərbaycan dilinin rəsmi dövlət dili statusu alması və latın qrafikasının tətbiqi, milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasının həmvətənlərimiz arasında geniş vüsət alması, 31 dekabrın hər il Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü kimi qeyd edilməsi və xarici ölkələrdə yaşayan soydaşlarımızın iştirakı ilə təşkil olunan konfranslar, xarici səfərlər zamanı Heydər Əliyevin həmvətənlərimizlə keçirdiyi görüşlər azərbaycançılıq ideologiyasının dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırılmasının bariz nümunələri idi.

2001-ci ildə Bakıda tarixdə ilk dəfə olaraq, Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayının keçirilməsi və minlərlə soydaşımızın iştirakı ilə azərbaycançılıq əsaslarının geniş müzakirə edilməsi, mövcud vəziyyətin qiymətləndirilməsi və gələcək vəzifələrin müəyyən olunması milli ideologiyamızın daha da inkişaf etməsində yeni bir mərhələ kimi dəyərləndirilmişdir.

Göründüyü kimi, ulu öndərin azərbaycançılıq ideologiyasının əsasında, ilk növbədə, güclü Azərbaycan dövlətçiliyi prinsipi, ümumazərbaycançılıq qayəsi, ədalətli və hamı üçün məqbul olan ictimai

həyat normaları, ölkənin hər bir vətəndaşının Azərbaycan dövlətini özünün güvən yeri sayması, vətəni qorumağı özünün qürur mənbəyi hesab etməsi, başqa etnik-dini mənsubiyyəti olan vətəndaşlarla birgəyaşayış qaydaları əsasında ünsiyyət qurması kimi ali dəyərlər dayanır.

Azərbaycançılıq ideologiyasının mahiyyətini təşkil edən mühüm amillərdən biri də milli-mənəvi dəyərlərimizin, ana dilimizin, mədəniyyətimizin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi idi. Ulu Öndər bununla bağlı qeyd edirdi ki, milli ideologiyamızın konsepsiyası tarixi keçmişimizi, adət-ənənələrimizi, dilimizi, dinimizi və mədəniyyətimizi əks etdirməli, bu dəyərlərin qorunub saxlanılmasına və inkişafına xidmət göstərməlidir.

Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideologiyası haqqında danışarkən layiqli vətəndaş, xüsusilə hərtərəfli inkişaf etmiş gənc nəslin yetişdirilməsi məsələsini xüsusi vurğulayırdı. O, Azərbaycan gənclərini sərbəst düşüncə tərzinə malik, cəmiyyətdə və dünyada gedən proseslərdən baş çıxara bilən, vətənpərvər, savadlı, bacarıqlı, intellektli insanlar kimi görürdü. Ümummilli lider qeyd edirdi: Biz elə bir nəsil yetişdirməliyik ki, o, öz dövlətini sevsin, onu qorumağı, yaşatmağı və bütün dünyada layiqincə təmsil etməyi bacarsın. Gənc nəsil öz milli adət-ənənələrinə sadıq olmalı, ana dilini, milli mədəniyyətimizi dərindən öyrənməli, eyni zamanda, bəşəri dəyərləri mənimsəməlidir.

Ölkəmizin tarixinin mürəkkəb və tələpəli dövründə dövlətə rəhbərliyin böyük məsuliyyətini öz üzərinə götürmüş Heydər Əliyevin dövlətçilik təlimi və onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan azərbaycançılıq ideologiyası müstəqil Azərbaycanın bugünkü varlığının və gələcək inkişafının əsasını təşkil edir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin ikinci dəfə Azərbaycanda hakimiyyətə qayıdışından - oktyabr ayının 3-də ilk dəfə prezident seçilməsindən 26 il ötür. Onun Azərbaycanın inkişafına xidmət edən əlverişli dövlətçilik siyasəti bu gün prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Gündən - günə müasirləşən Azərbaycan Respublikası bu il 103 illiyini böyük qürurla qeyd etdiyimiz ulu öndərin işıqlı xatirəsinə ən böyük töhfədir. Milli dövlətimiz durduqca Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının qəlbində yaşayacaq, onun nurlu ideyaları daim yolumuza işıq salacaqdır [1].

Ədəbiyyat:

1. https://azertag.az/xeber/Heyder_Aliyev_muasir_azerbaycanchiliq_ideologiyasinin_banisidir-1337003

Gülənbər Pirnəzərova
Azərbaycan Dillər Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEVİN VƏTƏNPƏRVƏRLİK XÜSUSİYYƏTLƏRİNƏ DAİR

Açar sözlər: Azərbaycan dili, din, dünya mədəniyyəti, milli mədəniyyət

Keywords: azerbaijani language, religion, world culture, national culture

Ключевые слова: азербайджанский язык, религия, мировая культура, национальная культура

Tezisi uzaqgörən siyasəti ilə Azərbaycanı dünyada tanıtdıran görkəmli şəxsiyyət Heydər Əliyevin öz kəlamı ilə başlamağı məqsədəuyğun hesab edirəm: “Xalq həmişə öz ziyalıları, öz mədəniyyəti, öz elmi ilə tanınır” [1]. Doğurdan da hər bir millət, xalq, ölkə öz görkəmli şəxsiyyətləri ilə dünyada tanınır, onunla qürur duyur. Bu fikri təsdiqləmək üçün 2014-cü ildə Almaniyanın Münşen şəhərində təşkil olunmuş seminar iştirakçılarının nahar fasiləsində tanışlıq məqamında yaşadığım bir situasiyanı nəzərə çarpdırmaq istərdim. Mənə ünvanlanan “Siz hansı ölkədən gəlmisiniz?”- sualını məndən öncə Pribaltikadan gələn bir qadın cavablandırdı: “Azərbaycandan gəlib. Heydər Əliyevin, Müslüm Maqomayevin ölkəsinin təmsilçisidir”. Təmsil etdiyim ölkənin bu cür təqdim edilməsi həqiqətən də məndə qürur hissi yaratdı. Məlum məsələdir ki, Müslüm Maqomayevi dünyada məşhur edən onun incəsənətidir. Bəs Heydər Əliyevi dünyada tanıdan nədir? Bu sualın cavabı da aydındır. Onun savadı, daxili və xarici siyasəti, vətənpərvərliyi, gözəl natiqlik qabiliyyəti. “Görkəmli şəxsiyyətlər, xalqın zəkasını, elmini, mədəniyyətini, mənəviyyatını dünyaya nümayiş etdirirlər”[1]. “Xalq həmişə öz ziyalıları, öz mədəniyyəti, öz elmi ilə tanınır” [1]. Söylədiyi bu müdrik fikri əməlləri ilə təsdiqləyən Heydər Əliyev vətənpərvər olmasaydı, ana dilində belə gözəl, səliqəli danışmazdı. Əcnəbi dillərdə əla danışmağına baxmayaraq, Azərbaycan dilini

nəinki unutmuş, hətta digər şəxslərə örnək olacaq qədər gözəl danışırdı. “Öz ana dilini bilməyən adamlar şikəst adamlardır” [1]. H. Əliyev bu müdrik kəlamları ilə onu nəzərə çarpdırmaq istəyir ki, insan nə qədər əcnəbi dil bilsə də, nə qədər elmi, zəkali olsa da, ana dilini bilmirsə, böyük çatışmamazlığı var. “Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir” [1]. Görkəmli şəxsiyyət bu müdrik kəlamı ilə dilin milli mədəniyyətin göstəricisi olması faktını təsdiqləyir: “Dil böyük bir aləmdir. Hər bir xalq öz dili ilə yaranır. Ancaq xalqın dilini yaşatmaq, inkişaf etdirmək və dünya mədəniyyəti səviyyəsinə qaldırmaq xalqın qabaqcıl adamlarının, elm, bilik xadimlərinin fəaliyyəti nəticəsində mümkün olur” [1]. Heydər Əliyev bu sözlərlə dilə böyük dəyər verir. O, öz fikri ilə bir daha təsdiqləyir ki, dili olmayan xalq mövcud ola bilməz. Burada Heydər Əliyev həm də elmə, elm xadimlərinə böyük dəyər verir. Dillə bağlı tədqiqatların, müqayisələrin aparılmasının vacibliyini vurğulayır. “Görkəmli şəxsiyyətlər xalqın zəkasını, elmini, mədəniyyətini dünyaya nümayiş etdirirlər” [1]. Heydər Əliyevin bu fikri də, alimlər, tədqiqatçılar qarşısında böyük öhdəliklərə yol açır. Dilini, ölkəsini sevən vətənpərvər dilə bu qədər dəyər verməsəydi, bu gün Azərbaycan dili digər dillərlə bu qədər müqayisəli şəkildə tədqiqata cəlb olunmazdı, dilimizin saflaşmasına nail ola bilməzdik.

Heydər Əliyevin dinimizə hörməti də öz kəlamlarında əks olunur: “Qurani Kərim Allahın yolu ilə getməyimiz üçün məşəddir” [1].

Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideologiyasının bariz nümunələrindən biri də onun güclü vətənpərvər olmasıdır: “Vətənpərvərlik insanın daxilindəki duyğularıdır. Əgər bunlar yoxdursa, o insan mənəviyyətsizdir. Görək nəbzini Vətən nəbzi ilə vursun” [1]. Heydər Əliyevin vətənə bağlılığı ancaq onun kəlamlarında deyil, həm də əməllərində özünü göstərir. 80-ci illərin əvvəllərində Heydər Əliyev keçmiş SSRİ-nin paytaxtı olan Moskvada məsul vəzifədə çalışarkən Əfqanıstanda qulluq edən azərbaycanlıların taleyi ilə maraqlanmış, xüsusi şücaətinə görə, bir neçə azərbaycanlının orden və medallarla təltif olunmasında təşəbbüskarlıq göstərmişdi. Şübhəsiz, xalqını, millətini sevməyən şəxs vətənini sevə bilməz. Heydər Əliyev vəzifəsindən, yaşadığı məkandan asılı olmayaraq, həmişə xalqının taleyi ilə maraqlanmış, qayğısına qalmışdır.

“Heydər Əliyev 1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə sovet qoşunlarının Bakıda törətdiyi qanlı faciə ilə əlaqədar, yanvarın 21-də Azərbaycanın Moskvadakı nümayəndəliyində bəyanətlə çıxış edərək, Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş cinayətin təşkilatçıları və icraçılarının cəzalandırılmasını tələb edib” [3]. Söylənən fakt da Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideologiyasının nümunələrinin əsasını təşkil edir.

Tanınmış şəxsiyyət ölkəsinin azadlığı uğrunda həmişə mübariz olmuşdur: “Milli azadlığa nail olmaq üçün milli oyanış, milli dirçəliş, milli ruhun canlanması lazımdır” [1].

Heydər Əliyev təhsilə böyük dəyər verir: “Təhsil millətin gələcəyidir. Təhsil hər bir dövlətin, ölkənin, cəmiyyətin həyatının, fəaliyyətinin mühüm bir sahəsidir. Ziyalıların, mədəniyyət xadimlərinin, elm xadimlərinin cəmiyyətdə hörmətini qaldırmaq lazımdır” [1]. Heydər Əliyev “təhsil” və “müəllim” anlayışlarını bir-birindən ayırmır. Şübhəsiz, körpələrin, gənclərin təhsilində müəllimin mühüm rolu var. Müəllimin fəaliyyətinə, zəhmətinə dəyər verən görkəmli ictimai xadim öz fikrini belə ifadə edir: “Bizim hər birimiz elmi dərəcəmizdən, biliyimizdən, təhsil səviyyəmizdən, asılı olmayaraq, bütün nəsiyyətlərimizə görə məktəbə, müəllimə borcluyuq” [1]. O, təkcə müəllimlərə deyil, həm də bütün Azərbaycan ziyalılarına hörmət və qayğı ilə yanaşır: “Ziyalıların, mədəniyyət xadimlərinin, elm xadimlərinin cəmiyyətdə hörmətini qaldırmaq lazımdır”.

Heydər Əliyev azərbaycanlı olmağı ilə qürur duyur. Eyni zamanda bu ad qədər də Azərbaycan müəlliminə dəyər verir: “Mən Azərbaycanın sadə vətəndaşıyam. Bu addan yüksək ad yoxdur. Ancaq bundan da yüksək ad müəllimlikdir” [1]. O, müəllimə verdiyi dəyəri heç nə ilə müqayisə etmir.

Heydər Əliyevin bu kəlamından aydın hiss olunur ki, o, azərbaycanlı adını daşdığı vəzifədən üstün tutur. Bununla da hər bir azərbaycanlının şüurunda azərbaycançılıq ideologiyasını aşılayır. Bu gün Azərbaycanla bağlı yazılan bütün inşalarda Heydər Əliyevin məşhur aforizminin xüsusi yeri var: “Mən həmişə fəxr etmişəm, elə indi də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam!” [2].

Ədəbiyyat:

1. <https://az.m.wikipedia.org/wiki>
2. <https://faktat.az...>
3. <https://ictimaixeber.az> Gündəm

HEYDƏR ƏLİYEV İRSİ AZƏRBAYCAN GƏNCLİYİ ÜÇÜN DAİMİ ÖRNƏKDİR

Açar sözlər: gənclik, təhsil, müstəqillik, inamlı addımlar

Keywords: youth, education, independence, confident steps

Ключевые слова: молодежь, образование, независимость, уверенные шаги

“Mən fəxr edirəm ki, Azərbaycanlıyam”. İllər ötsə də Ulu öndər Heydər Əliyevin söylədiyi bu müqəddəs kəlam öz qiymətini itirməyib və Azərbaycan dövləti, xalqı qarşısında işıq saçan bir mayak olmuşdur. Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyi və ikinci çiçəkləyən dövrü, yəni 1993-cü ilin iyun ayından sonrakı dövr vətənimizə böyük uğurlar qazandırmışdır. Azərbaycan uğurlu xarici siyasət yeritməklə yanaşı səmərəli iqtisadi siyasət yeritməyə başlamışdır. Respublikamız dünyaya inteqrasiya prosesində öz inamlı addımlarını atmışdır. Azərbaycan iqtisadiyyatı inkişaf edərək, dünya iqtisadiyyatı səviyyəsinə qalxmışdı. Savadlı, bilikli mütəxəssislərin olması üçün yeni təhsil sistemində yeni təhsil texnologiyalarını tətbiq edərək Təhsil İnstitutunun nəzdində dünya səviyyəsinə malik olan 7 pilot mərkəz, 20 pilot məktəb fəaliyyətə başlamışdı. Bu metodlarla hazırlanmış gənc kadrlar dünya və Avropa ölkələrində çox məharətlə işə qoşula bilirdilər. Türkiyənin ölkəmiz üçün hazırladığı gənc kadrlar artıq dünya tendensiyalarını təhlil etmək iqtidarına malikdirlər.

Gənclərlə iş sahəsində dövlət siyasətinin müəyyənləşdirilməsi, ölkənin ictimai-siyasi həyatında gənclərin fəal iştirakının təmin olunması, onların layiqli vətəndaş kimi formalaşmasına hərtərəfli şəraitin yaradılması Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıtdığı ilk günlərdən fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən olmuşdur. Cəmiyyətin inkişafında gənclərin rolunu yüksək qiymətləndirən ulu öndər Heydər Əliyev daim onlara diqqət və qayğı göstərmiş və Azərbaycan gəncliyinin də itmiş inamı özünə qaytarmışdı. Hələ keçmiş SSRİ dövründə respublikaya rəhbərlik edən Heydər Əliyevin göstərişi ilə minlərlə azərbaycanlı gənc müttəfiq respublikaların ən nüfuzlu ali təhsil ocaqlarında oxumuş və yüksək biliklərə yiyələnmiş mütəxəssis kimi vətənimizə qayıtmışlar. Həmin gənclərin işlə təmin olunmasında Heydər Əliyevin böyük əməyi olmuşdur. Vətəni ürəkdən sevən, Azərbaycanı hər zaman uca görmək istəyən, xalqımıza qayğı ilə yanaşan ulu öndər Azərbaycanı hər tərəfli inkişaf etmiş bir dövlət kimi görmək istəyirdi. Ordusu olmayan, hətta bayrağı belə həbsdə olan Azərbaycanda 1972-ci ildə C.Naxçıvanski adına Bakı Hərbi Məktəbinin açılması Heydər Əliyevin böyük qələbəsi idi. Hal-hazırda müstəqil Azərbaycan ordusunda xidmət edən zabitlərimizin əksəriyyəti həmin məktəbin məzunlarıdır. Heydər Əliyevin Azərbaycana bəxş etdiyi bu məktəb xalqımızın qürur mənbəyidir.

Gənclərin bacarığına yüksək qiymət verən, vətənimizin gələcəyini gənclərlə bağlı olduğunu hiss edən Ulu öndər Heydər Əliyev 1993-cü ildə hakimiyyətə qayıdan kimi gənclər təşkilatının nümayəndələri ilə görüşmüş onların problemləri ilə yaxından tanış olmuşdur. 1994-cü ildə Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyinin yaradılması haqqında imzalanan fərman gənclərə verilən ən yüksək qiymətdir. Bu dövrdən başlayaraq gənclər siyasətinin işlənilməsi və həyata keçirilməsi sahəsində bir sıra işlər görüldü. Ümumiyyətlə, nazirliyin yarandığı ilk günlərdən qarşıya qoyulan məqsədlərdən biri gənc nəsli vətənə sədaqət, Azərbaycan xalqının dilinə, tarixinə, mədəniyyətinə, adət-ənənələrinə, dövlət rəmzlərinə hörmət və məhəbbət ruhunda tərbiyə etmək olmuşdur.

1995-ci ildə Heydər Əliyev Azərbaycan gənclərinin forumunun keçirilməsi təşəbbüsünü irəli sürdü. 2 fevral 1996-cı il tarixdə müstəqil Azərbaycan gənclərinin ilk forumu keçirildi. Forumda ulu öndər Heydər Əliyev şəxsən özü iştirak etdi. Gəncləri ürəkdən sevən, onların qayğısını çəkən Heydər Əliyev hər zaman onları sevindirmək, onlarda həyat eşqini canlandırmaqdan ötrü hər an yeni qanunlar, sərəncamlar verməkdən çəkinmirdi. Axı gənclər sabaha ümidlə, inamla baxmalı və vətən, xalq qarşısında olan borclarını unutmamalı vətənə layiqli övlad olmalı idilər. Bunun üçün 1 fevral 1997-ci il tarixində Heydər Əliyev yeni bir sərəncam imzaladı. O, gəncləri yeni bir bayramla təbrik etdi. 2 fevral Azərbaycan Gənclərin günü oldu. Həmin günü təkcə gənclər günü deyil, uşaqlarda, yaşlılarda çox sevdi. Həmin vaxtdan etibarən ənənəvi olaraq hər il 2 fevral günü Azərbaycan gənclərinin bayramı kimi təntənəli şəkildə qeyd olunur. Özünü mənən gənc hesab edən Heydər Əliyevin gənclərə bəxş etdiyi bu

bayram bu gündə sevilə-sevilə qeyd olunur. Heydər Əliyev idmanı da çox sevirdi. Bütün şəhər və rayonlarda idman mərkəzləri açılmış və gənclərin idmanın bütün növləri ilə məşğul olması üçün şərait yaradılmışdır. Heydər Əliyev çox istəyirdi ki, gənclər idman yarışlarında yüksək yerlər tutsunlar və bayrağımız hər zaman birincilər sırasında dalğalansın. O, gənclərdən ilham alırdı və istəyirdi ki, gələcək nəsillərə azad, müstəqil Azərbaycan bəxş etsin. Onun ən böyük arzusu gənclərimizə arxalanaraq mətn addımlarla irəli getmək və bu yolda gənclərə kömək etmək idi. O, arzusuna çatdı. Gənclərimiz başda Heydər Əliyev olmaqla onun ruhu qarşısında söz verərək, İlham Əliyevlə gələcəyə ilhamla , mətn addımlarla gedirlər. Bu gün Azərbaycanın qüdrətli ordusu, göylərdə dalğalanan üçrəngli, aylı ,ulduzlu bayrağı, mətanətli xalqı və bu xalqı qəlbən sevən Heydər oğlu İlhamı var. Biz inanırıq onun ruhu bunları görür və duyur. O, bizim gənclərlə fəxr edir, çoxlu dövlət işləri olmasına baxmayaraq gənclərin bayramların bayrağına gəlir və onlara ürək sözlərini bildirir. O, bu bayramdan ruhlanaraq, gənclərdən ilham alaraq, gənclərə arxalanaraq Azərbaycanı daha qüdrətli etməyə çalışır və yeni bir fərman imzalamaqla gəncləri təhsildə irəli getməyə, sağlamlılıqlarını qorumağa dövlətin təşkil etdiyi hüquq qaydalarına əməl etməyə sağırdı. “Mən sizi gördükcə gələcəyə daha inamla baxıram və inanıram ki, məndən sonrada siz Azərbaycanın əsl vətəndaşı olacaqsınız” öz çıxışlarında qeyd edirdi [1, s.38]. 2 fevral 1998-ci il Heydər Əliyevin Azərbaycan Gənclərinə bəxş etdiyi ən gözəl gündür. 1999-cu ildə Heydər Əliyev yeni bir fərman imzaladı. Heydər Əliyev kimsəsiz , atasını I Qarabağ döyüşlərində itirən şəhid balalarına xüsusi qayğıni əsirgəmir , onların təhsilinə ciddi yanaşmaları üçün xüsusi qurumlara təlimat verdirirdi. "Dövlət Gənclər Siyasəti haqqında" fərman bu təlimatları özündə əks etdirir. Şəhid övladlarının təhsil haqqından azad edilməsi Prezident səviyyəsində böyük bir addım idi. Gənclər dövlətin bu qayğısına etinasız qalmır , vətəninə , xalqına layiqli övlad olmağı üçün söylə çalışırlar. Ölkə gənclərinin idmanla məşğul olmalarını Heydər Əliyev vacib amil sayırdı. 1996-cı ildə Azərbaycan müstəqil dövlət kimi ilk dəfə Olimpiya Oyunlarına qatıldı.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev ulu öndər Heydər Əliyev kursunu layiqli şəkildə davam etdirərək gənclər siyasətinə eyni diqqətlə yanaşır. Prezidentimiz tərəfindən “Azərbaycan gəncliyi 2011-2015-ci illərdə” Dövlət Proqramı haqqında 06 aprel 2011-ci il tarixdə imzalanan sərəncamın ardınca, aprel ayının 21-də bir qrup gənci və tələbə gənclər təşkilatlarının nümayəndələrini cənab İlham Əliyevin qəbul etmişdir. Beləliklə, Yeni dövrdə nə istədiyini, nə etmək lazım gəldiyini, Azərbaycan gəncliyi çox aydın dərk edir və ulu öndər Heydər Əliyevin milli ideyalarının reallaşması üçün əlindən gələni edir, Azərbaycanın dünya səviyyəsində tanınması üçün çalışırlar.

Tezisimi Ulu öndərimizin sözləri ilə bitirmək istərdim : “Mən əminəm ki , Azərbaycanın gələcəyi etibarlı əllərdədir .Çünki bizim bugünkü gəncliyimiz sağlam düşüncəli gənclərdir, vətənpərvər gənclərdir, xalqını, millətini sevən gənclərdir . Mən əminəm ki , müstəqil Azərbaycanın gələcəyini qoruyub saxlaya bilən gənc nəsillər yetişir. Onların nümayəndələri bugünkü uşaqlardır , yetişən gənclərdir. Yaşasın Azərbaycanın gəncləri!

Ədəbiyyat:

1. Heydər Əliyev və müstəqil Azərbaycan Bakı- 2003.
2. Aydın Mirzəzadə Azərbaycan,zaman,inkışaf – Bakı 2008.
3. İlham Əsgəroğlu, Ağabala İbrahimov “Zəmanəmizin böyük Azərbaycanlısı” Bakı 2002.
4. “Xalq Nəzarəti “ Beynəlxalq ictimai-siyasi hüquq jurnalı Bakı- 2010.
5. İsmayılov Ə., Əliyev O. “H.Əliyev və milli ləyaqət fəlsəfəsi” Bakı 1998-ci il.

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI VƏ MÜASİR DÜNYADA MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN QORUNMASI

Açar sözlər: dövlətçilik, multikultural dəyər, integrasiya

Keywords: state system, multicultural value, integration

Ключевые слова: государственность, мультикультурная ценность, интеграция

Azərbaycan tarixən Avropa və Asiyanın qovşağında yerləşdiyinə görə müxtəlif xalqlar arasında körpü rolunu oynamış və müxtəlif mədəniyyətlərin əlaqələrində, birgə yaşayışında mühüm əhəmiyyətə malik olmuşdur. Xalqımız bütün dövrlərdə tolerantlıq mədəniyyətini və multikultural dəyərləri özündə əks etdirib və qoruyub saxlamışdır. Əsrlər boyu əksər xalqların nümayəndələri burada dostluq, qarşılıqlı hörmət və sülh şəraitində yaşamışlar. Belə bir şəraitdə multikultural və tolerant dəyərlər sözün həqiqi mənasında xalqımızın əsl həyat tərzinə çevrilməyə başlamışdır. Ölkəmiz dövlət müstəqilliyini yenidən bərpa etdikdən sonra nəinki siyasi və iqtisadi münasibətlərin bərqərar olmasına, hətta multikulturalizmin inkişafı üçün də geniş şərait və imkanlar yaratdı. Bu işdə dövlətin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri dövrün tələblərinə uyğun olaraq multikultural münasibətləri tənzimləmək, müxtəlif dini inancların, mənəvi-mədəni dəyərlərin daşıyıcısı olan azsaylı xalqların müstəqil dövlətçilik ideyaları ətrafında sıx birləşməsinə təmin etməkdir. Bununla yanaşı dövlətçilik etnik və dini birliyi deyil, milli və regional mənsubiyyətindən, sosial vəziyyətindən, dinindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşların öz ümumi vətəninə - Azərbaycana mənəvi sadıqlığını əsas tutur. Bu gün Azərbaycan cəmiyyəti dünya birliyinə inamla integrasiya olunmaqla yanaşı ölkəmizi əsil tərəqqi, inkişaf və çiçəklənməyə doğru aparən milli ideya ətrafında daha da sıx birləşdirir. Azərbaycançılıq mahiyyətə müxtəlif xalqların, mədəniyyətlərin, ənənələrin, konfessiyaların vəhdətidir [1, s.30].

Ümummilli lider H. Əliyev respublikamızın gələcək inkişafı və uğur qazanması naminə dəqiq ideoloji istiqamət seçərək, öz müdrik siyasəti ilə Azərbaycanın çoxmədəniyyətlik, tolerantlıq ənənələrini yeni bir mərhələyə qaldırmağa nail olmuşdur. Heydər Əliyevin müdrik siyasəti sayəsində ölkəmizdə millətlərarası sülh və anlaşma daha da dərinləşmiş, etnoslar, xalqlar arasında hər hansı münəqişə, ziddiyyət, qarşıdurma ehtimalı həmişəlik aradan qaldırılmışdır.

Milli-etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaraq Azərbaycan dövlətinin vətəndaşı olmaqdan qurur duyan hər bir kəs üçün Azərbaycan doğma vətəndir. Heydər Əliyevin qeyd etdiyi kimi, respublikanın ən başlıca sərvəti qədimlər bu torpaqda yaşayan, öz taleyini, öz həyatını bu torpağa bağlayan, müxtəlif millətlərdən olan, müxtəlif dinlərə etiqad edən adamlardır. Ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirirsə, bir o qədər zəngin olar [2].

Bizim cəmiyyətimizdə insanlara etnik və dini mənsubiyyətinə görə yox, yalnız xidmətlərinə görə qiymət verirlər. Məhz, elə bu baxımdan Azərbaycan tolerantlığa, eləcə də digər mədəniyyətlərə hörmətini qoruyub saxlayan unikal məkandır.

Ölkəmizdə genetik-etnik yaddaşın daşıyıcısı olan bütün xalqlar və etnik qruplar “Azərbaycançılıq” adlı məfkur ətrafında sıx birləşərək özlərini azərbaycanlı adlandırıb orada məskunlaşmışlar. Azərbaycançılıq milli və regional mənsubiyyətindən, dinindən asılı olmayaraq, bütün vətəndaşların öz ümumi vətəninə-Azərbaycana olan mənəvi sadıqlığını əsas tutaraq vətəninə sevgi, onun mənafeyi uğrunda daim mübarizə aparmaq əzmini özündə əks etdirir.

Sonda qeyd etmək lazımdır ki, bu gün multikulturalizmin alternativini yoxdur və mənəvi dəyərlər baxımından ölkəmizin bu sahədə liderə çevrilməsi və dünya xalqları üçün əvəzsiz nümunə kimi qəbul olunması qürurverici haldır.

Ədəbiyyat:

1. Mehdiyev R. XX əsrdə milli dövlətçilik. B. XX, YNS, 2003, 246 s.
2. Əliyev H. Dünya azərbaycanlılarının I qurultayında çıxış. “Azərbaycan” qəzeti, 2001-ci il, 10 oktyabr.
3. Əhədova S. Müasir Dünyada Mədəniyyətlərarası Münasibətlər. Bakı: “Elm”, 2014, 348 s.

AZƏRBAYCANLILARLA GÜRCÜLƏRİN ARASINDAKI MULTİKULTURAL ƏLAQƏLƏRİN FORMALAŞMASINDA ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN UZAQGÖRƏN SİYASƏTİ

Açar sözlər: multikultural dəyərlər, tolerantlıq, erməni saxtakarlığı

Keywords: multicultural values, tolerance, armenian falsification

Ключевые слова: мультикультурные ценности, толерантность, армянская фальсификация

Azərbaycanda multikulturalizm, yəni çoxmədəniyyətlilik qədim tarixi köklərə malikdir. Burada əsrlər boyu müxtəlif xalqlar sülh və mehriban şəraitində yaşamışlar. Azərbaycanın məhz müxtəlif xalqların yaşadığı ölkə olduğunu ümummilli liderimiz Heydər Əliyev də qeyd etmişdir. Qürurverici an ondan ibarətdir ki, bu gün Azərbaycan dünyanın ən tolerant ölkələri sırasında yer almaqla nümunəvi ölkə imicini qazanmış olur. Azərbaycanda dövlət siyasəti olan multikulturalizmin təməlini tolerantlıq ideyaları təşkil edir. Multikulturalizmin ölkəmizdə formalaşmasında ümummilli lider Heydər Əliyevin xüsusi rolu olmuşdur. Belə ki, ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra Azərbaycanın həm daxili, həm xarici siyasətində köklü dəyişikliklər baş verməyə başladı. Ümummilli lider Heydər Əliyevin yürütdüyü siyasət nəinki Azərbaycanı vətəndaş müharibəsindən qurtardı, o cümlədən, Azərbaycana məxsus multikultural dəyərlərin əsasını qoymuş oldu [1].

Qeyd etmək lazımdır ki, azərbaycanlılarla hər zaman dostluq, qardaşlıq və sülh şəraitində yaşayan ölkələrdən biri Gürcüstandır. Ulu öndərimiz çıxışı zamanı Gürcüstan və Azərbaycanın əməkdaşlıq üçün böyük imkanlara malik olduğunu qeyd etmişdir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra 1993-cü ilin iyunun 15-dəki ilk çıxışı zamanı Azərbaycanla Gürcüstan arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin inkişaf etdirilməsinin zəruriliyini bildirmiş, iqtisadi əlaqələrimizin, mədəni əlaqələrimizin, insani əlaqələrimizin uzun illər boyu, yüz illiklər ərzində çox yaxın olduğunu qeyd etmişdir [2]. Hər iki dövlətin prezidentlərinin qarşılıqlı rəsmi səfərləri sayəsində ölkələrarası dostluq və əməkdaşlıq münasibələrinin inkişafı daha da sürətlənmişdir. Bu baxımdan ümummilli lider Heydər Əliyevin Gürcüstana 1996-cı ilin martında etdiyi ilk rəsmi səfərini qeyd etmək olar. Qeyd etmək lazımdır ki, məhz həmin səfər zamanı tərəflər - dostluq, əməkdaşlıq və qarşılıqlı təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi haqqında müqaviləni, eləcə də Qafqaz regionunda sülh, təhlükəsizlik və əməkdaşlıq haqqındakı bəyannaməni imzalamışlar [3]. 1996-cı ilin martın 8-də ümummilli lider Heydər Əliyevin Gürcüstana səfəri zamanı imzalanmış Gürcüstan bəyannaməsi respublikamızın Qafqazdakı xarici siyasətinin mühüm nailiyyətlərindən biri olmuşdur [4]. İki dövlət başçısının Tbilisidə imzaladığı birgə bəyannamə həmçinin, “Ümumqafqaz evi” ideyasının həyata keçirilməsinin başlanğıcı olmuşdur. Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafı, siyasi inkişafa səbəb olan qlobal iqtisadi layihələrin həyata keçirilməsi istiqamətində atılan addımlar və dövlətimizin sülhsevər siyasəti həmin ideyanın həyata keçirilməsi üçün əlverişli zəmin yaratmışdır. Lakin Ermənistanın təcavüzkar siyasəti nəticəsində Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllinin uzanması, “Ümumqafqaz evi” ideyasının reallaşmasını xeyli çətinləşdirmişdir [4]. Ümummilli lider Heydər Əliyev çıxışları zamanı Azərbaycanın xarici siyasəti və iqtisadi inkişafı ilə yanaşı, həmçinin, Ermənistanın hərbi təcavüzünü və Dağlıq Qarabağ münaqişəsini xüsusi olaraq vurğulamışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ermənilər nəinki qonşularının torpaqlarını, həmçinin, onların mədəniyyət abidələrini də oğurlamağa, saxtalaşdırmağa cəhd göstərmişlər. Bu baxımdan gürcü kilsələrinin ermənilər tərəfindən saxtalaşdırılmasını sübut olaraq göstərmək olar. Görkəmli rus publisisti Vasili Veliçko, ermənilərin gürcülərə məxsus tarixi-arxeoloji abidələri vicdansız şəkildə taladığını, həmin abidələrdən gürcü yazılarını sildiğini, hər daşı Gürcüstanın tarixi keçmişindən xəbər verən qədim kilsələri ələ keçirdiklərini qeyd edir [5].

Ermənistanın “Murç” jurnalı, ermənilərin başqa xalqları assimilyasiya etmək qabiliyyətindən bəhs edərək, artıq 90-cı illərin sonunda ermənilərin arasına assimilyasiya olunmuş xalqların böyük bir faizinin qaraçılarından ibarət olduğunu qeyd etmişdir [5].

Rus şairi, görkəmli dramaturq Puşkin ermənilər haqqında bu ifadəni işlətmişdir: “Sən qorxaqsan, sən köləsən, sən ermənisən!” Bundan əlavə, gürcü xalqının arasında belə bir deyim var: “Movida somexi – moytana sxva mexi” – bu deyimin mənası isə belədir: erməni gəldi və özü ilə yeni bir bədbəxtlik gətirdi [5]. Zaqafqaziya tatarlarının arasında belə bir deyim var: “Bir erməninin yolunu işıqlandırmaq üçün on barmağınızı şam kimi yandırsanız da o sizə təşəkkür etməz”.

Ermənilər həyasızcasına, guya XII əsrə qədər Gürcüstanda gürcülərin olmadığını, burada guya ermənilərin və başqa xalqların olduğunu, hətta Gürcüstanın böyük bir hissəsinin Tbilisi ilə birlikdə guya əsrlərdən bəri ermənilərə aid olduğunu qeyd edirlər. Bu barədə Gürcüstanın görkəmli ictimai xadimi İlya Çavçavadze özünün “Erməni alimləri və ağlayan daşlar” əsərində ermənilərin tarixi saxtalaşdırmasını ifşa edərək qələmə alır [6]. İlya Çavçavadze öz əsərində, haqlı olaraq, ermənilərin gürcü kilsələrində və monastırlarındakı gürcü mənşəli izləri silməyə, yox etməyə çalışdığını, gürcü yazılarını daşlardan silməyə çalışdığını, daşları məhv etməyə çalışdığını, onların yerinə isə erməni yazısı olan saxta daşları gətirməyə çalışdıqlarını qeyd edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu gün ermənilər gürcü abidələri ilə yanaşı, Dağlıq Qarabağdakı qədim alban abidələrini də saxtalaşdırmağa, oğurlamağa və öz adlarına çıxarmağa çalışırlar. Ermənilərin bu cür saxtakarlığına sübut olaraq, Kəlbəcərin ərazisində ermənilərin “tarix” istehsal edən sexlərinin aşkarlandığını qeyd etmək olar [7]. Həmin sexdə erməni ustaları daşların üzərində xaç işarələrini ovaraş, ona forma verməklə məşğul olmuşlar. Daha sonra onlar bu “sənət əsərləri”ni bir müddət sirkə turşusunda saxladıqdan sonra həmin daşlar rəngini dəyişərək köhnə formaya düşürmüşlər. Ermənilər həmin saxta daşları gətirib Dağlıq Qarabağ ərazisində basdıraraq, hər kəsə buradakı abidələrin onlara məxsus olduğunu sübut etməyə çalışırlar.

Qeyd etmək lazımdır ki, ermənilərin tariximizi dəfələrlə saxtalaşdırmaq cəhdlərinə baxmayaraq, onların yalanları peşəkarlar tərəfindən ifşa olunur, nəticədə isə onlar öz məqsədlərinə heç cür nail ola bilmirlər. “Böyük Ermənistan” xülyası ilə yaşayan ermənilər bu səfərdə məğlubiyyətə düşər oldular. Bu baxımdan möhtərəm Ali Baş Komandanımız İlham Əliyevin başçılığının və uzaqgörənliyinin sayəsində müzəffər Azərbaycan Ordusunun İkinci Qarabağ müharibəsindəki şanlı qələbəsini sübut olaraq göstərmək olar. Bu o müharibədir ki, ermənilərə unudulmaz bir sarsıdıcı zərbə vurdu. Bu həmin müharibədir ki, şanlı tariximizə əbədiyyən həkk olundu.

Ədəbiyyat:

1. Multikulturalizmə giriş /23.04.2021/<https://unec.edu.az/application/uploads/2015/07/multikulturalizme-giris.pdf>
2. Heydər Əliyevin 15 iyun 1993-cü ildə Milli Məclisdə çıxışı /15.06.1993/
https://az.wikisource.org/wiki/Heyd%C9%99r_%C6%8Fliyevin_15_iyun_1993-c%C3%BC_ild%C9%99_Milli_M%C9%99clisd%C9%99_%C3%A7%C4%B1x%C4%B1%C5%9F%C4%B1
3. Азербайджано-Грузинские отношения /23.04.2021/
https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%B7%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B6%D0%B0%D0%BD%D0%BE-%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5_%D0%BE%D1%82%D0%BD%D0%BE%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F
4. Азербайджан на международной арене /23.04.2021/ <https://files.preslib.az/projects/azerbaijan/rus/gl8.pdf>
5. В.Л.Величко. "Кавказ" (1886-1895) Об армянах /23.04.2021/ <https://lesnoj-ded.livejournal.com/14455.html>
6. И.Г.Чавчавадзе. Армянские ученые и вопиющие камни /23.04.2021/
<https://amsi.ge/istoria/somx/kamni.html>
7. Кəlbəcərdə ermənilərin “tarix” istehsal edən sexi aşkarlandı /19.11.2020/
<https://bizim.media/az/region/3074/kelbecerde-ermenilerin-tarix-istehsal-eden-sexi-askarlandi-fotolar/>

AZƏRBAYCANDA HEYDƏR ƏLİYEV FENOMENİ

Açar sözlər: tarixi şəxsiyyət, humanizm, demokratiya

Keywords: historical figure, humanism, democracy

Ключевые слова: исторический деятель, гуманизм, демократия

Ulu Öndər Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində ölkəmizdə aparılan fundamental dəyişikliklər, uğurlu müstəqil dövlətçilik siyasəti onu tarixi bir şəxsiyyət kimi yaddaşlarda həmişəlik həkk etmişdir. Xalqına daim arxalanan, “Mənim üçün xalqın mənə göstərdiyi etimaddan və etibardan yüksək mükafat yoxdur” deyən milli liderimiz müstəqil Azərbaycan dövlətinin həm hüquqi, həm də iqtisadi əsaslarını müvəffəqiyyətlə yaratmışdır. Heydər Əliyevin ictimai-siyasi sabitliyin qorunub saxlanılmasında, iqtisadi inkişaf modelinin qurulmasında əldə etdiyi uğurlar Azərbaycan tarixində silinməz bir iz qoymuşdur. Sayı hesaba gəlməyən amillər kimi, Azərbaycanın müstəqil dövlət olaraq inkişaf etməsi, beynəlxalq arenada mövqeyini möhkəmlətməsi Ulu Öndərin adı, misilsiz fəaliyyəti və uğurlu siyasəti ilə sıx bağlıdır. Ulu Öndərin təbirincə desək, “Müstəqilliyi təmin etmək üçün çox düşünülmüş xarici siyasət aparmaq lazımdır”.

Ölkəmizdə hüquqi dövlət quruculuğu prosesinin əsasını ümummilli liderimiz Heydər Əliyev qoymuşdur. Bu böyük şəxsiyyətin gərgin əməyi sayəsində müstəqil Azərbaycan dövlətinin Konstitusiyası qəbul olunmuş, ölkədaxili qanunvericilik sahəsinin Avropa standartlarına uyğunlaşdırılmasında böyük addımlar atılmış, cəmiyyətin inkişafına təkan verən hüquqi bir sistem yaradılmışdır. Bu səbəbdən də Ulu Öndərin fikrinə nəzər salaq: “Biz bütün cəmiyyətimizi demokratikləşdirmək istəyirik, ona görə də qəbul etdiyimiz Konstitusiya əsasında Respublikamızda bu işləri addımbaaddım görürük. Əminəm ki, Azərbaycanın ilk demokratik Konstitusiyası xalqımızın demokratiya, milli dövlətçilik yolu ilə getməsinə təmin edəcək və gələcək nəsillərə sivilizasiyalı, yüksək səviyyəli, dünya demokratiyasında özünəməxsus yer tutan müstəqil Azərbaycan dövlətini miras qoyacaq”. Bu dahi şəxsiyyətin ideyaları Azərbaycan xalqının milli-ideoloji inkişaf doktrinasıdır. Bu baxımdan Ulu Öndərin söylədiyi fikirlərə nəzər salaq: “Demokratik prinsiplər mənim həyatımın mənasını təşkil edir və bundan sonra demokratiya bizim dövlətimizin əsasını təşkil edəcəkdir. Biz Azərbaycanı elə bir səviyyəyə qaldıracağıq ki, orada nə zor, nə də çevriliş olacaq. O cəmiyyətdə yalnız həqiqət, ədalət, demokratiya və əmin-amanlıq olacaqdır. Mən buna əminəm”.

Ümummilli lider müxtəlif sahələrə aid tarixi əhəmiyyətli qanunlar, sazişlər imzalamış, ölkə iqtisadiyyatının səmərəli idarə olunmasını təmin edən mühüm proqramlar imzalamışdır. Belə ki, imzalanmış sazişlərdə tərəflərin üzərinə düşən vəzifə və öhdəliklər dəqiq şəkildə müəyyənləşdirilmişdir. Heydər Əliyevin bu barədə söylədiyi fikirləri xatırlayaq: “Biz bu müqavilələri imzalamaqla Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatı üçün açıq ölkə olduğunu nümayiş etdiririk. Azərbaycan Respublikasının suveren hüquqlarının bərqərar olduğunu, Azərbaycanın tam müstəqil dövlət olduğunu, xalqımızın öz sərəvətlərinə sahib olduğunu dünyaya bir daha nümayiş etdiririk”. Heydər Əliyev bütün digər sahələrdə olduğu kimi, xarici siyasətdə də ciddi dönüş yaratmağa, başqa dövlətlərlə qarşılıqlı münasibətlərin xarakterini Azərbaycanın milli mənafeələrinə uyğun şəkildə dəyişməyə müvəffəq ola bilmişdir.

Avropaya inteqrasiya məsələsindəki uğurlarımız, insan hüquqlarının qorunması, humanizm prinsiplərinə xüsusi diqqət yetirilməsi, cəmiyyətdəki ümumi həmrəyliyin formalaşması da Ulu Öndərin adı ilə bağlıdır. Belə ki, Azərbaycanda humanizm prinsiplərinə sədaqət, insan hüquq və azadlıqlarına hörmət dövlətimizin istinad etdiyi əsas meyarlar olaraq xalqımızın ümumi rifahının, təhlükəsizliyinin təmin olunmasına, ölkəmizdə demokratik ənənələrin möhkəmlənməsinə, iqtisadi və siyasi inkişafın davamlı xarakter almasına yönəldilmişdir.

Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının dövlət quruculuğunda, sosial-iqtisadi problemlərin həllində tutduğu strateji yolla getməsinə müvəffəq olmuşdur. Onun bu uğurlu yolu Azərbaycanda demokratik, hüquqi, sivilizasiyalı dövlət qurmaqdan, demokratik prinsipləri gündən-günə inkişaf etdirməkdən, dünyanın əldə etdiyi bütün demokratik nailiyyətləri Azərbaycanda yaymaqdan, onlardan bəhrələnməkdən ibarət olmuşdur. Hüquqi dövlət quruculuğumuzun memarı olan Heydər Əliyev bu barədə belə söyləmişdir: “Müstəqilliyin əldə olunması nə qədər çətindir, onun saxlanması, daimi, əbədi olması bundan da

çətindir. Bu gün Azərbaycanın demokratik inkişaf prosesi dönməz xarakter almışdır, azadlığın və qanunun aliliyinin möhkəm təminatı yaradılmışdır”.

“Mənim üçün hər şeydən əziz mənim xalqımdır, mənim Vətənimdir, mənim torpağımdır. Mənim həyatım xalqa mənsubdur və bundan sonra həyatımın qalan hissəsini də xalq üçün əsirgəməyəcəyəm, çünki həyatımın mənasını ancaq xalqa sədaqətlə xidmət etməkdə görürəm” deyən Ulu Öndər bütün həyatını, erudiyasını xalqının inkişafına həsr və sərf edərək ölkəmizin tarixində böyük siyasətçi, əzmkar dövlət başçısı kimi qalacaqdır.

Ölkəmizin daha da qüvvətlənməsi, iqtisadi və sosial vəziyyətinin durmadan yaxşılaşması, beynəlxalq arenada nüfuzunun artması üçün Ulu Öndər Heydər Əliyevin ləyaqətli davamçısı Prezident Cənab İlham Əliyevin ətrafında daha çox birləşməliyik. Ulu Öndərin təbirincə desək, “Hamını Azərbaycanın dövlətçiliyinin möhkəmlənməsi, ölkəmizin gələcəyi, müstəqil Azərbaycan dövlətinin qüdrətlənməsi naminə fəaliyyətə, birliyə, əməkdaşlığa dəvət edirəm”.

Leyla Hacıyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti

MULTİKULTURALİZM AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ HƏYAT TƏRZİ KİMİ

Açar sözlər: çoxmədəniyyətlilik, həyat tərz, dözümlülük

Keywords: multiculturalism, lifestyle, tolerance

Ключевые слова: мультикультурализм, образ жизни, толерантность

Multikulturalizm ilk növbədə, bir ölkədə mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsirində müəyyən “keyfiyyət”ə nail olunmasına yönəlmiş demokratik dövlət strategiyasıdır. Multikulturalizm hamı tərəfindən tanınan, müxtəlif mədəniyyətlərə tolerant münasibətə əsaslanan dinc, yanaşı yaşama prinsipidir. Azərbaycan üçün fərqli baxışlara, adətlərə, vərdişlərə dözümlülük mövqeyi bəsləmək əlbəttə ki, təbiidir. Müxtəlif xalqların, millətlərin, dinlərin xüsusiyyətlərinə tolerant münasibət azərbaycanlıların mentalitetinə xasdır.

Azərbaycan Respublikası polietnik dövlətdir. Xalq dövləti təşkil edən etnosdan – Azərbaycan türklərindən və avtohton milli azlıqlardan – udinlərdən, ingiloylardan, qızılardan, xınalıqlardan, buduqlardan, tatlardan, talışlardan, ləzgilərdən və b. təşkil olunmuşdur. Bu millətlərin tarixən Azərbaycandan başqa vətənləri olmamışdır və buna görə də Azərbaycan türkləri ilə birlikdə vahid polietnik Azərbaycan millətinin nümayəndələri hesab olunmaqda haqlıdırlar. Onlardan başqa respublikada ruslar, ukraynalılar, belaruslar, kürdlər, yəhudilər, yunanlar, almanlar və tatarlar yaşayırlar. Bu milli azlıqların hər birinin müvafiq olaraq tarixi vətəni vardır və Azərbaycan ərazisində yaşayan allohton milli azlıqlara aid edilirlər. Təkcə Bakıda iyirmidən yuxarı müxtəlif mədəni icmalar fəaliyyət göstərir. Bunların arasında: rusların, ukrainlərin, kürdlərin, lakların, ləzgilərin, slavyanların, tatların, tatarların, gürcülərin, ingilayların, talışların, avarların, axıska türklərinin, Avropa və dağ yəhudilərinin, gürcü yəhudilərinin, alman və yunanların cəmiyyətləri vardır. Ümumiyyətlə, etnik azlıqların kompakt şəkildə yaşadıkları bütün rayonlarda belə icmalar mövcuddur [4, s.5].

Məhz Azərbaycanda dağ yəhudilərinin məskəni – Qırmızı Sloboda, Molokan kəndi İvanovka, udin kəndi Nic, öz dili, özünəməxsus adət və ənənələri ilə məşhur olan Xınalıq kəndi və başqa milli azlıqların yaşadığı onlarla belə məskənlər mövcuddur və onların hamısı Azərbaycan ictimaiyyətinin ayrılmaz hissəsidir. Etnik azlıqlara yerli əhali ilə bərabər mədəni hüquqlar və ölkənin mədəni irsindən istifadə hüququ verilmişdir.

Etnik azlıqların kompakt yaşadığı yerlərdə ümumtəhsil məktəblərinin ibtidai siniflərində doğma dil tədris olunur: müvafiq dillərdə tədris proqramları və dərs vəsaitləri, folklor və şeir məcmuələri, bədii ədəbiyyat nəşr olunur; qəzet və jurnallar çıxır, dövlət milli teatrları və bədii özfəaliyyət kollektivləri fəaliyyət göstərir.

Azərbaycanda mövcud olan mədəni simbioz (müştərək yaşama) və müxtəlif ənənələr maddi və mənəvi mədəniyyətin tarixi abidələrində həkk olunmuşdur. Belə ki, maddi mədəniyyət abidələrinin qorunması çərçivəsində Astara, Qax, Quba, Zaqatala və digər rayonların tarix-ölkəşünaslıq muzeylərində, həmin əra-

zilər də yaşayan etnik azlıqların irsini və ənənələrini əks etdirən ekspozisiyalar təşkil olunur. Bu sahədə kitabxanalar da səmərəli fəaliyyət göstərir; burada milli azlıq nümayəndələrinin kitablarının təqdimatı keçirilir və bu kitablar kitabxananın fonduna daxil olur [4].

Öz tarixi ənənələrinə söykənən Azərbaycanda vətəndaşların mədəni, o cümlədən dini tələbatlarının təmin edilməsinə aşağıdakılar nümunədir: sovet ateizmində boşluq dövründən sonra Bakıda “Müqəddəs qadınlar” kilsəsi açıldı. Qeyd edək ki, bu kilsə XX əsrin əvvəllərində məşhur xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin Tağıyevin fəal dəstəyi ilə tikilmiş, XXI əsrin əvvəllərində isə digər azərbaycanlı xeyriyyəçinin səyləri nəticəsində yenidən bərpa olunmuşdur [2];

–II İohann Pavelin Azərbaycana səfəri zamanı tikintisinə xeyir-dua verdiyi yeni katolik kostyolu (polyak kilsəsi) açılmışdır. Bu kilsə 1930-cu illərdə dağıdılmış əvvəlki məbədin ənənələrini davam etdirəcək;

– Bakıda, hətta sovet dövründə belə dağıdılmaqdan xilas olan sinaqoq yenidən bərpa edilmiş və genişləndirilmişdir.

Etnik dinindən və mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, bütün vətəndaşların bərabərliyini təmin edən milli siyasətin əsas müddələri Azərbaycan konstitusiyasında göstərilmişdir. Azərbaycan Respublikasının milli siyasət konsepsiyası həmçinin aşağıdakı beynəlxalq sənədlərə əsaslanır: BMT-nin “İnsan haqları ümumi deklarasiyası”, Avropa Şurasının “Əsas azadlıqların və hüquqların qorunmasına dair konvensiyası”, BMT-nin “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktı”, “Avropada təhlükəsizlik və əməkdaşlıq üzrə İclasın Yekun Aktı”, “ATƏT-in insan meyarları üzrə Konfransının Kopenhagen sənədi”, Avropa Şurasının “Milli azlıqların müdafiəsi üzrə Çərçivə Konvensiyası”, Müstəqil Dövlətlər Birliyinin üzvləri tərəfindən qəbul edilmiş “Milli azlıqlara mənsub olan şəxslərin hüquqlarının təmin edilməsi üzrə konvensiya”. Həmçinin Azərbaycan Respublikasının milli siyasətinə həsr olunmuş dövlət sənədi – “Azərbaycan Respublikasında yaşayan milli azlıqların, azsaylı xalqların və etnik qrupların hüquq və azadlıqlarının qorunması, dilinin və mədəniyyətinin inkişafına dövlət qayğısı haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı qəbul edilmişdir. Başqa sözlə, milli azlıqların qorunması Azərbaycan rəhbərliyinin apardığı siyasətin əsas istiqamətlərindən biridir. Belə ki, Prezident aparatında milli siyasət üzrə dövlət məsləhətçisinin başçılıq etdiyi xüsusi struktur yaradılmışdır. Analoji struktur Milli Məclisdə də mövcuddur. Konstitusiyaya və qanunların verdiyi bərabər hüquqlar və imkanlardan istifadə edərək, müxtəlif millətlərin nümayəndələri cəmiyyətin ayrı-ayrı sahələrində məhsuldar işləyərək ölkənin inkişafına layiqli töhfələr verirlər [1.s.37-49].

Bu gün Azərbaycanda 200-dən artıq dini təşkilat qeydiyyatdan keçmişdir. Və bu hal müasir demokratik Azərbaycanda dini tolerantlığın parlaq sübutudur.

“Azərbaycanda bütün dinlərin nümayəndələri özlərini rahat hiss edir”. Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev müqəddəs Ramazan ayı münasibətilə verilən iftar məclisində çıxış edərək belə demişdi. Prezident qeyd etdi ki, Azərbaycanda islam mədəniyyətinə və islam dininə hörmət və ehtiram bütün digər dinlərə ehtiramla müşayiət olunur. “Öz dininə ehtiram göstərən insan başqasının dininə də ehtiram göstərməlidir. Bu artıq Azərbaycanda bərqərar olmuş yanaşmadır. Bu gün dini xadimlər Azərbaycanda hökm sürən dözümlülük və tolerantlıqdan bəhs etdi. Bu artıq reallıqdır və bəzi hallarda bizim təcrübəmiz dünya miqyasında öyrənilir. Mən çox şadam ki, dözümlülük, dini tolerantlıq artıq Azərbaycanda bərqərar olmuş anlayışlardır. Bu sadəcə şüar deyil, bizim həyat tərzimizdir”- deyərək prezident qeyd etdi.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev IV Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumundakı dərin məzmunlu nitqində demişdir: “Biz sivilizasiyalararası dialoqdan söhbət açırıq. Amma eyni zamanda, bəzi bəyanatlar bizi məyus edir ki, multikulturalizm iflasa uğradı, multikulturalizmin gələcəyi yoxdur. Bu, çox təhlükəli bəyanatlardır. Qeyd etməliyəm ki, multikulturalizmin müasir dünyada alternativini yoxdur. Çünki dünya ölkələrinin mütləq əksəriyyəti çoxmillətli ölkələrdir. Əgər multikulturalizm iflasa uğrayıbsa, onda bunun alternativini nə ola bilər? Bu, ayrı-seçkilikdir, irqçilikdir, ksenofobiya, islamofobiya, antisemitizmdir” [5].

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Multikulturalizmi: Ali məktəblər üçün dərslik – Bakı: BBMM, 2017. - 37 səh.,49 səh.
2. Qafqaz Albaniyası və Albanlar, Fəridə Məmmədova-Bakı, 2006.
3. Multikulturalizm Azərbaycanın həyat tərzidir: metodik tövsiyələr /tərt. ed.: M.Hacıyeva, N.Alısova; red. və burax. məsul K.Tahirov; M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası.-Bakı, 2016.- 59 s.
4. https://multiculturalism.preslib.az/az_a1.html
5. <https://bakuforum.az/az/>

NİZAMİ GƏNCƏVİ İRSİNİN TƏBLİĞİ HEYDƏR ƏLİYEVİN MƏDƏNİYYƏT SİYASƏTİNİN BİR HİSSƏSİ KİMİ

Açar sözlər: intibah dövrü, mədəni irs, ədəbiyyat

Keywords: revival, cultural heritage, literature

Ключевые слова: возрождение, культурное наследие, литература

XX əsrin 60-cı illərinin sonunda Heydər Əliyevin siyasi xadim kimi fəaliyyətə başlaması Azərbaycanın tarixində növbəti mədəni intibahın başlanğıcını qoydu. İqtisadi-siyasi həyatında baş verən dirçəliş respublikanın mədəni həyatına da öz təsirini göstərdi. Çoxşaxəli Azərbaycan mədəniyyəti XX əsrdə ən yüksək mərhələsinə məhz Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin dövründə çatmışdır. Heydər Əliyevin fəaliyyətində mədəniyyətə qayğı, mədəni irsimizi qoruyub gələcək nəsillərə ötürmək, tarixi və mədəni irsimizi öz yaradıcılığında ifadə edən şəxsiyyətləri yüksək şəkildə dəyərləndirmək mühüm yer tuturdu. Bu tezisdə Heydər Əliyevin hakimiyyətinin birinci dövründə intibah dövrü ədəbiyyatımızın zirvəsi sayılan Nizami Gəncəvi irsinin təbliğinə, onun Azərbaycan şairi olması mübahisələrinə həssasla yanaşmasına aid məsələlərdən bəhs olunacaq.

2020-ci il Azərbaycanın tarixində Zəfər ili oldu. 30 ilə yaxın işğal altında qalan tarixi-hüquqi Azərbaycan torpaqları azad edildi. Ölkə başçısı cənab İlham Əliyev 2020-ci ili “Könüllülər ili” elan etdi və bu, özünü sözün bütün mənalarında doğrultdu. Qürurverici məqamlardan biri odur ki, dünyanın dörd bir tərəfinə səpələnmiş əlli milyonluq Azərbaycan türkləri, Türkiyə Cümhuriyyəti xalqı və ümumilikdə türk dünyası xalqları Azərbaycan Respublikasının haqlı mübarizəsinə həmrəylik nümayiş etdirdi.

Ənənəvi olaraq, növbəti ilin ölkə başçısı tərəfindən hansı mövzuya həsr ediləcəyi maraq doğurduğu halda, 2021-ci il “Nizami Gəncəvi ili” elan edildi. Yanvarın 5-də Prezident İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasında 2021-ci ilin “Nizami Gəncəvi İli” elan edilməsi haqqında Sərəncam imzaladı. Sərəncamda deyilir ki, dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvi bəşəriyyətin bədii fikir salnaməsində yeni səhifə açmış nadir şəxsiyyətlərdəndir. Nəhəng sənətkarın xalqımızın mənəviyyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilmiş parlaq irsi əsrlərdən bəri Şərqlin misilsiz mədəni sərvətlər xəzinəsində özünəməxsus layiqli yerini qoruyub saxlamaqdadır [1].

Prezident İlham Əliyevin bu sərəncamı Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin mədəniyyət siyasətinin davamı kimi qiymətləndirilir. Heydər Əliyevin siyasi varisi kimi ölkə başçısı İlham Əliyev bütün sahələrdə olduğu kimi, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması, Azərbaycan mədəniyyətinə hamilik edilməsi, klassik və müasir mədəni irsin harmoniyasına münbit şərait yaradılması baxımından davamlı siyasət yeridir.

1970-ci illərdə ümumən respublikamızda klassik mədəni irsimizin öyrənilməsi baxımından tamamilə yeni mərhələ başlayır. Məhz onun təşəbbüsü ilə qəbul edilən “Azərbaycanın böyük şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin irsinin öyrənilməsini, nəşrini və təbliğini daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında” 1979-cu il 6 yanvar tarixli qərar bu istiqamətdə kompleks vəzifələr irəli sürərək, Nizami irsinin və ümumən orta əsrlər Azərbaycan mədəniyyətinin sistemli araşdırılması üçün geniş perspektivlər açmışdır [3]. 1981-ci ilin avqust ayında Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 840 illiyi haqqında qərar isə nizamişünaslıqda əsaslı dönüş yaratmışdır.

Ümummilli liderimiz göstərilənlərlə kifayətlənməyib Nizami irsinin daha yaxşı öyrənilməsi üçün AMEA-da xüsusi Nizamişünaslıq şöbəsi yaratmış, respublikanın görkəmli nizamişünas alimlərini oraya cəlb etməyə nail olmuşdur. Heydər Əliyev Nizaminin vətəni Gəncə şəhərində olarkən AMEA-nın Gəncə Elmi Mərkəzində də Nizamişünaslıq şöbəsinin açılması təşəbbüsünü irəli sürmüşdür.

Nizami türk, fars və ərəb dillərini mükəmməl bildiyi üçün böyük poliqlot kimi bu xalqların ədəbiyyatı, tarixi ilə yaxından tanış idi. İlk olaraq biz, Nizamini araşdırmaqla onun türk olduğunu bir daha sübut etmiş oluruq ki, bu da Nizamini özünküləşdirməyə çalışanlara ən tutarlı cavabdır. Digər tərəfdən tədqiqatın predmeti Nizaminin əsrlərində farsca yazmasına baxmayaraq türkcə sözlər, idiomlar, atalar sözləri və Azərbaycan zərbi-məsələlərini sıx-sıx işlətməsidir. Fars dilli şairlərin ən məşhurlarından sayılan Firdovsi, Xəyyam, Hafiz, Sədidən fərqli olaraq Nizamidə türklük və ona bağlılıq vardır.

2002-ci ildə Sankt-Peterburqda Nizami Gəncəvinin abidəsinin təntənəli açılış mərasimində Heydər Əliyev dahi şairin yaradıcılığını belə qiymətləndirmişdir: “Məhəbbətin yenilməz qüdrəti, həyatın və ölümün mənası, ideal cəmiyyət, dünyanın və kainatın möhtəşəm sirləri haqqında yaratdığı poemalar əsrlər boyu Şərqdə əsl sənət nümunəsi olaraq qalmışdır. Onun poemalarının xüsusiyyətləri və yaratdığı poetik obrazların dərinliyi Qərbin dahi Höte kimi mütəfəkkirlərini heyran qoymuşdur. Zənnimcə, məhz Nizaminin bütün əsərlərində bəşər övladının misilsiz qüdrətinin tərənnüm edilməsi sayəsində Azərbaycan xalqının dahi oğluna bu gün Sankt-Peterburqun təkrar olunmaz görkəminin ayrılmaz hissəsinə çevrilmək şərəfi qismət olmuşdur” [2].

Yubiley tədbirlərində, müxtəlif məzmunlu, məqsədli görüşlərdə, ədəbi-ictimai yığıncaqlarda çıxışları, verilən suallara təmkinli cavabları Heydər Əliyevin həyata baxışının fəlsəfiliyi heyranlıq doğurur, Azərbaycan və dünya ədəbiyyatına, eləcə də mədəniyyətinə dair fikirləri insanı düşündürürdü. O, ən qüdrətli söz ustaları haqqında fikir söyləyəndə istər-istəməz özünün də nəhəngliyini nümayiş etdirirdi. Elə buna görə də demək olar ki, Heydər Əliyevin tariximiz, ədəbiyyatımız və mənəviyyatımız haqqında fikirlərini nəzəri cəhətdən öyrənmək və onu hər hansı bədii əsərin təhlilinə tətbiq etmək elmi cəhətdən mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasında 2021-ci ilin “Nizami Gəncəvi İli” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı / <https://president.az/articles/49904>
2. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin abidəsinin təntənəli açılış mərasimində nitqi - Sankt-Peterburq, 9 iyun 2002-ci il / "Heydər Əliyev irsi" beynəlxalq elektron kitabxana / <https://lib.aliyev-heritage.org/az/23721830.html>
3. Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsində: Azərbaycan KP MK Azərbaycanın böyük şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin ədəbi irsinin öyrənilməsinə, nəşrini və təbliğini yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında qərarın şərhii // Kommunist. Bakı, 1979, 21 yanvar.

Məleykə Ağayeva
YAP Sabirabad Rayon təşkilatı

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCAN İDELOGİYASI VƏ MULTİKULTURALİZM

Açar sözlər: multikulturalizm, təhsil, tolerantlıq, millətlər

Keywords: multiculturalism, education, tolerance, nations

Ключевые слова: мультикультурализм, образование, толерантность, нации

Azərbaycanda multikulturalizm, tolerantlıq və dini dözümlülüyün dövlət siyasəti səviyyəsində inkişaf etdirilməsinin əsaslarını ölkənin qədim dövlətçilik tarixi və bu ənənələrin inkişafı təşkil edir. Tarixi ənənələrə nəzər salsaq görürük ki, istər Səfəvilər dövləti, istər XIX-XX əsrlər maarifçilik dalğası, istərsə də Xalq Cümhuriyyəti dövründə Azərbaycan ərazisində yaşayan digər etnik xalqlar və dini qrupların nümayəndələrinin təmsilçiliyini özündə cəmləyən bu siyasi davranış XX əsrin sonlarında ümummillə lider Heydər Əliyev tərəfindən dövlətçilik ideologiyası formasına çevrilmiş, tolerantlıq və multikulturalizm ənənələri bərpa edilmişdir. Azərbaycan multikulturalizminin siyasi əsasları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının bəndlərində, qanunvericilik aktlarında, fərman və sərəncamlarda öz əksini tapmışdır. Azərbaycanın zəngin mədəni-mənəvi irsə və tolerantlıq ənənələrinə malik olması bu gün beynəlxalq aləmdə etiraf edilən həqiqətlərdəndir. Mövcud milli-mədəni müxtəliflik və etnik-dini dözümlülük mühiti onu çoxmillətli, çoxkonfessiyalı diyar kimi dünya miqyasında mədəniyyətlərarası dialoqun bənzərsiz məkanı etmişdir. Azərbaycan xalqının zəngin multikultural keçmişi təkcə xalqımızın bugünkü tolerant yaşam tərzii ilə deyil, həm də yaratmış olduğu ədəbi-bədii, elmi-fəlsəfi, siyasi-hüquqi qaynaqlarda, sənədlərdə yaşayır. Multikulturalizm ingilis dilindən tərcümədə “çoxlu mədəniyyətlər” deməkdir. Multikulturalizm ayrıca götürülmüş ölkədə və bütövlükdə dünyada müxtəlif millətlərə və dinlərə məxsus insanların mədəni müxtəlifliklərinin qorunması, inkişafı və harmonizasiyasına, azsaylı xalqların dövlətlərinin milli mədəniyyətinə inteqrasiyasına yönəldilmişdir. Azərbaycandakı multikulturalizmlə bağlı Heydər Əliyev

deyirdi: "Azərbaycanın vətəndaşları dini, irqi, siyasi, dil mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hamısı eyni hüquqa malikdir və onların hüquqları Azərbaycan tərəfindən qorunur və mühafizə olunur. Siz əmin ola bilərsiniz ki, biz bu məqsədlərimizə, bu prinsiplərimizə daim sadıq olacağıq və gələcəkdə də Azərbaycan vətəndaşlarının dini mənsubiyyəti, yaxud dil mənsubiyyəti, siyasi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, bir-birilə münafişəyə girməsinə yol verməyəcəyik". Azərbaycanda dövlətin multikultural ənənələri qorumasında ən vacib məqam milli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə bu məsələnin hüquqi sənədlərdə, o cümlədən, Konstitusiyada əks olunmasıdır. Belə ki, multikulturalizm siyasətinin əsasını təşkil edən tolerantlıq prinsipi Konstitusiyanın bir sıra maddələrində təsbit edilib. Buna görə də Heydər Əliyevi Azərbaycan multikulturalizminin siyasi banisi hesab etmək olar: "Ulu öndər Heydər Əliyev ilk növbədə bununla Heydər Əliyev siyasi modelinin assimilyasiya və izolyasiya kimi digər modellərdən üstün olduğunu bütün dünyaya nümayiş etdirdi. Azərbaycan əhalisinin çoxmilli tərkibi bizim sərvətimizdir, üstünlüyümüzdür, biz bunu qiymətləndiririk və qoruyub saxlayacağıq deyən ulu öndər bütün sonrakı siyasi fəaliyyətini bu sərvətin əbədi olması istiqamətinə yönəltdi.

Azərbaycanda tolerantlıq kimi multikulturalizm ideyalarına sadıqlıq hər zaman güclü olub və bu gün də eyni vəziyyətdədir. Azərbaycanda insanları yaxınlaşdıran, xalqları sülh, sabitlik, insanları mehribanlıq, qarşılıqlı hörmət naminə birləşdirən azərbaycançılıq və multikulturalizm olduqca böyük dəyərdir. Tədqiqatçılar qeyd edir ki, Heydər Əliyevin 1993-cü ildə xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə qayıdışından sonra xalq "Suverenliyimizi daim yaşatmaq, dövlət müstəqilliyimizi əbədi etmək üçün harada yaşamasından asılı olmayaraq, bu gün hər bir azərbaycanlıdan müqəddəs Azərbaycan qayəsi ətrafında əməl və əqidə birliyi, sarsılmaz həmrəylik tələb olunur" çağırışı da dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan soydaşlarımızın bir amal ətrafında sıx birliyini təmin edib, yaşadıqları ölkələrin ictimai-siyasi həyatında fəal iştirakları ilə Azərbaycan həqiqətlərinin təbliğinə öz böyük töhfələrini vermələrinə stimül olub. Bir sözlə, ulu öndər Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu azərbaycançılıq ideologiyası milli həyatın ahəngdarlığının, konfessiyaların dinc yanaşı yaşamasının, ölkədə yaşayan bütün etnosların qarşılıqlı əlaqəsi və təsirinin çoxəsrlik ənənəsi, onların ümumi taleyi və gələcək müstəqil Azərbaycanın bütövlüyü, inkişafı və firavanlığı uğrunda birgə mübarizəsinin ümumi tarixi təcrübəsidir.

Heydər Əliyevi Azərbaycanda multikulturalizmin banisi kimi dəyərləndirən ekspertlər hesab edir ki, onun rəhbərliyi dövründə yaradılan sağlam mühit dinlər, xalqlar, cəmiyyətlər arasında sabitlik, dostluq, birlik toxumu səpib. Heydər Əliyevin bütün xalqlara, dinlərə eyni gözlə yanaşması sayəsində ölkəmizdə yaşayan hər bir xalqın nümayəndəsi sülh, əmin-amanlıq içərisində yaşayır.

Əbəbiyyət:

1. Abdullayev K. Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii qaydaları. Bakı, 2016.
2. Abdullayev K. Azərbaycan multikulturalizmi. Bakı, 2017.
3. Heydər Əliyev haqda vikipediya.

Müslümə Aslanova
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

AZƏRBAYCANDA ELM VƏ TƏHSİLİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN SİYASİ KURSU

Açar sözlər: dövlətçilik, elm, təhsil, strategiya, konsepsiya

Keywords: statehood, science, education, strategy, concept

Ключевые слова: государственность, наука, образование, стратегия, концепция

Dövrümüzdə, həyatımızın, fəaliyyətimizin hər bir addımında bu dahi liderimizi ehtiramla xatırlayır, onun gərgin və uzaqgörən siyasətinin səmərəli nəticələri ilə hər addımımızda qarşılaşırıq. Heydər Əliyev özünün müsbət keyfiyyətləri ilə bərabər, eyni zamanda böyük ürək sahibi kimi də yaddaşlarda iz buraxmışdır. Ölkə tarixinin Heydər Əliyev dövrü unudulmaz məqamları, dövlətçilik uğrunda həyata keçirdiyi gərgin mübarizə və s. ilə öz əhatəsinə, kütləsinə görə bütöv bir epoxanı özündə cəmləşdirir. Zaman

tərəfdən baxdıqda bizə çox yaxın olduğu üçün indi o dövrün tarixi dəyərini bəlkə də daha dolğun ifadə etmək bir qədər çətin olardı. Ancaq şübhəsiz ki, idarəetmə, dövlətçilik, təhsil, regional siyasət, idman, elm, mədəniyyət, və digər sahələr barədə yazılacaq nüfuzlu elmi əsərlər məhz Heydər Əliyev irsindən bəhrələnməkdir və bu dahi insanın fəaliyyəti elmi-pedaqoji cəhətdən daha da mükəmməl öyrəniləcəkdir.

Məlumdur ki, bir milləti məhv etmək üçün onun təhsilini, elmini, milli təfəkkürünü məhv etmək kifayətdir. Məhz bu kontekstdən yanaşdıqda, Heydər Əliyev Azərbaycan xalqını məhv olmaqdan xilas etdi. Ölkəmizə rəhbərlik etdiyi ilk illərdən sürətli iqtisadi inkişafın təmin edilməsini, Azərbaycanın dünyaya inteqrasiyasını, beynəlxalq aləmdə nüfuzlu söz sahibinə çevrilməsini vacib bir strategiya kimi nəzərdə tutan ümummilli lider ölkəmizdə təhsil islahatları aparılmasının vacibliyini vurğulamışdır və inkişafın elm və təhsildən asılı olduğunu dəfələrlə qeyd etmişdir. O belə demişdir: “Təhsil sistemimizin hazırkı vəziyyətini, onun problemlərini dərinlən öyrəndikdən sonra prioritet sahələr müəyyən edilməlidir” [3].

Aydındır ki, milli oyanışın təminatında əsas vasitə hesab edilən elm və təhsil cəmiyyətdə bir çox problemlərin həll edilməsində vacib rol oynayır. Beynəlxalq təhsilə doğru inteqrasiya olunmanı vacib bilərək Azərbaycan Respublikasında müstəqilliyin bərpa edilməsindən sonra bu vacib sahəyə milli təhlükəsizliyin əsas amillərindən biri kimi diqqətin yetirilməsi belə bir nəticəyə gəlməyə təminat verir ki, ölkəmizdə elm və təhsil problemləri ümumi inkişaf və dövlət siyasəti ilə qarşılıqlı bağlantı, uyumluluq təşkil edir. İnkişafa gedən bu yolda nailiyyətlər qazanmaq isə dünyanın inkişaf etmiş dövlətləri ilə diplomatik əlaqələrin qurulması, sosial-iqtisadi, elm-təhsil, mədəni, və s. sahələrdə beynəlxalq normalara, həmçinin, tələblərə uyğun əməkdaşlığın qurulması vacibdir. Buna görə də əsasən strateji əhəmiyyəti olan təhsil sistemində köklü islahatların aparılması Azərbaycanın ən vacib məqsədinə çevrilmişdir. Bu istiqamətdə Ulu Öndərin ölkəyə rəhbərlik etdiyi həm birinci və həm də ikinci dönəmində həyata keçirilən təhsil siyasətinin müxtəlif tərəflərini araşdırmaq üçün bu strateji cəhətdən vacib sahənin dünənini, bugününü nəzərdən keçirmək kifayət edər.

Onu da qeyd etmək kifayətdir ki, Heydər Əliyevin Azərbaycanda elm və təhsillə bağlı apardığı siyasəti real formada özünün müsbət nəticələrini göstərməkdir. Ulu öndər bu sahələrə ayrıca qayğı və həssaslıqla yanaşmışdır və davamlı olaraq diqqət mərkəzində saxlamışdır. Heydər Əliyev öz çıxışlarında hər zaman təhsilin çətin və olduqca vacib bir sahə olduğunu qeyd etmişdir və belə vurğulamışdır ki, “təhsil sahəsi nə sənayedir, nə kənd təsərrüfatıdır, nə ticarətdir. Bu, cəmiyyətin xüsusi, intellektual cəhətini əks etdirən bir sahədir. Belə halda təhsil sisteminə çox diqqətlə yanaşmaq lazımdır və bu sistemə münasibət çox həssas olmalıdır” [1].

O dövrün reallıqlarından aydın olur ki, Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik etdiyi keşən əsrin 70-80-ci illərində də bu məsələləri davamlı olaraq diqqət mərkəzində saxlamışdır və onun rəhbərliyi ilə təhsil sistemində bir çox islahatlar reallaşdırılmışdır. 1973-cü ildə “Kənd ümumtəhsil məktəblərinin iş şəraitini daha da yaxşılaşdırmaq haqqında” qəbul edilmiş qərarların nəticəsi olaraq ölkəmizdə orta ümumtəhsil məktəbləri şəbəkəsi 3 dəfə genişləndirilmişdir və 765-dən 2117-yə çatmışdır. Bunun da nəticəsi olaraq yüzlərlə ucqar yaşayış məskənlərində orta ümumtəhsil məktəblərinin açılması və həmçinin minlərlə azyaşlının təhsilə cəlb edilməsini nəzərdə tuturdu.

Ulu öndər həmçinin, müstəqillik illərində də elm və təhsilin inkişafını diqqət mərkəzində saxlamış və elm, təhsil problemlərinə kompleks formada yanaşmışdır. O, bu sahədə baş verən problemlərin aradan qaldırılması, Azərbaycanda dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin praktikasına əsaslanan təhsil konsepsiyasının reallaşdırılması məqsədi ilə vacib tədbirlər planı həyata keçirmiş və əsaslı tarixi fərman və sərəncamlar imzalamışdır. Buna misal olaraq, 2002-ci il oktyabrın 4-də dövlət başçısının imzaladığı “Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin müvafiq texniki bazasının möhkəmləndirilməsi haqqında” sərəncamı milli elm və təhsil sisteminin qurulmasında strateji göstəricilərdən biri kimi qiymətləndirilmişdir. Qeyd etsiyimiz sərəncam ümumtəhsil məktəbləri şəbəkəsinin daha da genişləndirilməsinə və həmçinin, maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsinə əsaslı şərait yaratmışdır. “Azərbaycan Respublikasında yeni ümumtəhsil məktəblərinin tikintisi, əsaslı təmiri və müasir tədris avadanlıqları ilə təmin olunmasına dair proqramın (2003-2007-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında” AR Prezidentinin 17 fevral 2003-cü il tarixli sərəncamı ölkədə bu istiqamətdə baş vermiş problemlərin tez bir zamanda aradan qaldırılmasında mühüm əhəmiyyətə malik olan dövlət sənədi olmuşdur [2].

Beləliklə, Heydər Əliyevin reallaşdırdığı təhsil siyasəti konsepsiyasına əsaslanaraq belə demək olar ki, elm və təhsil ikisi də müstəqil sahələri əhatə etsə də onların birini digərindən ayırmaq mümkün deyil

və bu səbəbdən elm və təhsil problemlərinə kompleks, birgə şəkildə yanaşılmışdır. Bu iki istiqamət ümumdövlət siyasətinin tərkib hissələri olduğuna görə və strateji məqsəd daşdığına görə onların inteqrasiyası da qanunauyğundur. Ümummillilərin müstəqil Azərbaycana rəhbərliyi dövrünə diqqət yetirsək, belə görürük ki, elm və təhsilin inteqrasiyasında da çox mühüm işlər reallaşdırılmışdır. Bu iki müstəqil sistemin davamlı olaraq qarşılıqlı vəhdətdə inkişafı qaçılmazdır. Çünki təhsilin elmsiz və elmin təhsilsiz mövcudluğu mümkün deyildir.

Ümumiyyətlə, ölkənin iqtisadi gücünü, onun rəqabətə davamlı və elm tutumlu sahələrinin inkişafını elmi tədqiqatların, əsasən də aparılan əsaslı və fundamental tədqiqatların səviyyəsi, geniş əhatəliliyi və yüksək ixtisasa malik olan milli kadrları müəyyənləşdirir. Daha dəqiq desək, çağdaş dünya gerçəkliklərini yaxından bilən, müasir texnika və texnologiyaları yüksək səviyyədə mənimsəyən kadrlar yetişdirmədən, həmçinin, ölkədə reallaşdırılan islahatları elmi nöqtəyi-nəzərdən əsaslandırmadan mövcud olan təbii-iqtisadi ehtiyatlardan səmərəli formada yararlanmaq və istənilən iqtisadi inkişaf səviyyəsini əldə etmək mümkün deyildir. Buna görə də, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası dövlətin texniki-texnoloji, həmçinin sosial-iqtisadi inkişafının əsas strateji hədəfinə çevrilməlidir. Nəzərdə tutulmuş bu reallığı nəzərə alan uzaqgörən siyasətçi Heydər Əliyev çıxışında belə söyləmişdir: “Milli Elmlər Akademiyası sistemində yüksək ixtisaslı elmi kadrlar hazırlayan təhsil qurumlarının, respublikada prioritet istiqamətlərdə müstəqil fəaliyyət göstərən dövlət elm-təhsil mərkəzlərinin işi daim gücləndirilməli və zənginləşdirilməlidir”.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Heydər Əliyevin təhsil siyasəti konsepsiyasına uyğun olaraq ali məktəblərin bir çoxunda təhsil alan gənclərimizin elmi-tədqiqat işlərinə cəlb edilməsi üçün lazımı şərait yaradılmışdır. Son zamanlar hər il tələbələrin müəyyən fənlər üzrə respublika olimpiadaları, konfranslar həmçinin, gənc tədqiqatçıların respublika simpoziumları və müxtəlif intellektual müsabiqələr keçirilir ki, bu da elmə və elmi tədqiqatlara olan marağı bir daha artırır. Araşdırmalardan belə müəyyən olunur ki, 1998-ci ildən zamanımıza qədər elmi-tədqiqat müəssisələrinin, ali məktəblərin 1500-dən çox əməkdaşı bir çox ölkələrdə – ABŞ, Böyük Britaniya, Polşa, Rusiya, Türkiyə, Almaniya, Yunanıstan və digər ölkələrdə yaradıcı ezamiyyətlərdə olmuşdur, Azərbaycanın elmini yüksək səviyyədə xaricdə təmsil etmişdirlər. Göstərilən bu mühüm və strateji addımlar onu deməyə əsas verir ki, bütün bunlar Azərbaycan elminin inkişafı istiqamətində atılmış mühüm addımlardır.

Azərbaycan elminin inkişaf etdirilməsi istiqamətində Ümummillilərimizin reallaşdırdığı siyasət hal-hazırda da təhsilin inkişafına və vacibliyinə ciddi önəm verən dövlət başçısı İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, keyfiyyətli baza təhsili olmayan şəxslərin ciddi elmi araşdırmalar reallaşdırması mümkün deyildir. Bu səbəbdən, elmin və elmi tədqiqatların inkişafı nəzərdə tutulursa, birinci olaraq orta ümumtəhsil sisteminə nəzər yetirilməsi zəruri amildir. Elm, təhsilə göstərilən qayğı və diqqətin nəticəsi olaraq, Heydər Əliyev həyata keçirdiyi milli dövlət quruculuğu strategiyasında təhsil siyasətinin inkişafına dövlətçiliyin fundamental prinsiplərindən biri kimi yanaşmışdır və bu sahəyə diqqətini və qayğısını həmişə ön vəzifə hesab etmişdir. Ulu öndərimiz təhsilin dünya standartlarına uyğun inkişaf etdirilməsi, elm adamlarının, müəllimlərin rifahının yaxşılaşdırılması ilə bağlı onlarla tarixi əhəmiyyəti olan fərman və sərəncamlar, islahatlar və dövlət proqramlarını təsdiqləyən sənədlər imzalamışdır ki, bütün bunlar birbaşa olaraq elmdə, təhsildə problemlərin həllinə istiqamətlənmişdir.

Ədəbiyyat:

1. AR Heydər Əliyev yanında AR-da təhsil sahəsində islahatlar üzrə dövlət komissiyasının Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin giriş və yekun sözü- 17 mart 1999-cu il.
2. “Azərbaycan Respublikasında yeni ümumtəhsil məktəblərinin tikintisi, əsaslı təmiri və müasir tədris avadanlıqları ilə təmin olunmasına dair proqramın (2003-2007-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında” AR Prezidentinin 17 fevral 2003-cü il tarixli sərəncamı.
3. R.MƏMMƏDZADƏ, A.ABDULLAYEV, F.KƏRİMOVA TƏHSİLİN İDARƏ EDİLMƏSİNİN BƏZİ PROBLEMLƏRİ, Bakı 2008.
4. www.president.az
5. www.azerbaijan.az

HEYDƏR ƏLİYEV - MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏR TƏCƏSSÜMÜ VƏ NƏZƏRİ ƏSASI

Açar sözlər: multikulturalizm, tolerantlıq, azlıqlar, mədəniyyətlər

Keywords: multiculturalism, tolerance, minorities, culture

Ключевые слова: мультикультурализм, толерантность, меньшинства, культуры

Multikulturalizm, multikultural cəmiyyət son vaxtlar tez-tez müraciət olunan mövzulardan biridir. Multikulturalizm (ingilis dilindən tərcümədə “çoxlu mədəniyyətlər” deməkdir) sosial-mədəni davranışın və müvafiq siyasi strategiyanın modeli kimi də nəzərdən keçirilir.

Multikulturalizm – ayrıca götürülmüş ölkədə və bütövlükdə dünyada müxtəlif millətlərə və dinlərə məxsus insanların mədəni müxtəlifliklərinin qorunması, inkişafı və harmonizasiyasına, az-saylı xalqların dövlətlərin milli mədəniyyətinə inteqrasiyasına yönəldilmişdir. Humanist və demokratik nəzəriyyə, yaxud ideologiya olaraq multikulturalizm tolerantlığın təcəssümüdür ki, onsuz humanizm, yüksək fərdi və beynəlxalq münasibətlər mədəniyyəti, insanlar arasında qarşılıqlı anlaşma, qarşılıqlı zənginləşmə, dostluq və əməkdaşlıq mümkün deyil. Multikulturalizm modeli dedikdə, bir dövlətin sərhədləri daxilində müxtəlif etnomədəni tərəflərin dinc yanaşı yaşaması və öz mədəni xüsusiyyətlərini, həyat tərzini rəsmən ifadə etmək və qoruyub saxlamaq hüququna malik olması nəzərdə tutulur. Multikulturalizm mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların dialoqunun zəruri alətidir.

Azərbaycanda multikulturalizm, tolerantlıq və dini dözümlülüyün dövlət siyasəti səviyyəsində inkişaf etdirilməsinin əsaslarını ölkənin qədim dövlətçilik tarixi və bu ənənələrin inkişafı təşkil edir. Tarixi ənənələrə nəzər salsaq görərik ki, istər Səfəvilər dövləti, istər XIX-XX əsrlər maarifçilik dalğası, istərsə də Xalq Cümhuriyyəti dövründə Azərbaycan ərazisində yaşayan digər etnik xalqlar və dini qrupların nümayəndələrinin təmsilçiliyini özündə cəmləyən bu siyasi davranış XX əsrin sonlarında ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən dövlətçilik ideologiyası formasına çevrilmişdir.

Ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin siyasəti nəticəsində ötən əsrin 90-cı illərində Azərbaycanda tolerantlıq və multikulturalizm ənənələri bərpa edilmişdir. Müstəqilliyimizin ilk illərində yaranmış xaosdan ölkəni xilas edən və xalqın istəyi ilə hakimiyyətə gələn ulu öndər Heydər Əliyev respublikamızda dini etiqad azadlığının təminatçısı, milli-mənəvi dəyərlərin qoruyucusu olmuşdur. Heydər Əliyev Azərbaycanda yaşayan dini icmalara qarşı həmişə hörmət və ehtiramla yanaşmış, onların dini bayramlarını təbrik etmiş, adət-ənənələrinə qayğı göstərmişdir. İştirak etdiyi bütün beynəlxalq tədbirlərdə tolerantlıqla bağlı fikirlərini bildirmiş, indiki qloballaşma dövründə dinlərarası, mədəniyyətlərarası dialoqa həmişə üstünlük vermişdir. Müstəqil Azərbaycanda multikultural dəyərlərin formalaşmasında azərbaycançılıq ideologiyası əvəzsiz rol oynayır. 1993-cü ildə Azərbaycan dövlətini parçalanmadan qurtarmış ümummillə liderin uğurlarının kökündə məhz azərbaycançılıq ideyası dayanırdı. Həmin dövrdə respublikada milli-etnik ixtilaf, bölücülük tendensiyası ayrı-ayrı bölgələrdə özünü daha qabarıq göstərirdi. Belə bir zamanda xalq dinindən, etiqadından və etnik bölgüsündən asılı olmayaraq Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideyası ətrafında birləşdi və ölkəni parçalamaq istəyən qüvvələr zərərsizləşdirildi. Ulu öndər Heydər Əliyevin zəngin dövlətçilik ənənələrinin layiqli davamçısı olaraq Prezident İlham Əliyevin uğurlu daxili siyasəti nəticəsində azərbaycançılıq ideyası ölkədə yaşayan bütün etnik qrupların vahid ideyasına çevrilmişdir. Azərbaycan Respublikası polietnik dövlətdir. Xalq, dövlət təşkil edən etnosdan – azərbaycanlılardan və bir sıra milli azlıqlardan: udinlər, ingiloylar, qızlar, xınalıqlar, buduqlar, tatlar, talışlar, ləzgilər və digərlərindən təşkil olunmuşdur. Bu millətlərin tarixən Azərbaycandan başqa vətənləri olmamış və buna görə də vahid polietnik Azərbaycan vətəndaşları hesab olunurlar. Bu millətlərdən başqa respublikamızda öz tarixi vətənləri olan ruslar, ukraynalılar, belaruslar, kürdlər, yəhudilər, yunanlar, almanlar və tatarlar yaşayırlar.

Təkcə Bakıda rusların, ukraynalıların, kürdlərin, lakların, ləzgilərin, slavyanların, tatların, tatarların, gürcülərin, ingiloyların, talışların, avarların, axıska türklərinin, Avropa və dağ yəhudilərinin, gürcü yəhudilərinin, alman və yunanların iyirmidən yuxarı cəmiyyətləri və mədəniyyət mərkəzləri vardır. Ümumiyyətlə, etnik azlıqların kompakt şəkildə yaşadıkları bütün rayonlarda belə icmalar mövcuddur. Məhz Azər-

baycanda dağ yəhudilərinin məskəni – Qırmızı Sloboda, Molokan kəndi İvanovka, udin kəndi Nic, eyni zamanda öz dili, özünəməxsus adət və ənənələri ilə məşhur olan Xınalıq kəndi və başqa milli azlıqların yaşadığı onlarla belə məskənlər mövcuddur. Etnik azlıqlar da yerli əhali ilə bərabər bütün hüquqlara malikdirlər. Azərbaycanda dinlərarası dialoq və tolerantlığın dünyanın bir çox polietnik regionları üçün nümunə olan xüsusi modeli formalaşmışdır. Ölkə vətəndaşlarının böyük əksəriyyətini təşkil edən müsəlmanların hüquqlarını təmin etməklə yanaşı, dövlət respublika ərazisində yayılan bütün ənənəvi dinlərə qayğı göstərir. Hazırda Azərbaycanda müsəlman icmaları ilə paralel şəkildə qeydə alınmış 21 qeyri müsəlman dini icmaların fəaliyyətini təmin edən “Dini etiqad azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu və bu qanunun icrasını həyata keçirən Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi mövcuddur. Komitənin əsas vəzifəsi isə ölkədə müxtəlif din və konfessiyalara bərabər imkanlar və şərait yaratmaqdan ibarətdir. Milli azlıqların hüquq və azadlıqlarının qorunması Azərbaycan dövlətinin yürütdüyü siyasətin əsas istiqamətlərindən biridir və tolerantlıq baxımından örnək bir dövlət kimi özünü təsdiqləyən Azərbaycan hazırda burada yaşayan bütün xalqların, bütün dinlərə etiqad edənlərin azad yaşadığı bir dövlətdir. İrəndən, milliyyətdən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən və mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, bütün vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının bərabərliyini təmin edən milli siyasətin əsas müddəaları Azərbaycan konstitusiyasında göstərilmişdir [10, s.5].

Azərbaycanda müxtəlif millətlərin nümayəndələri cəmiyyətin ayrı-ayrı sahələrində məhsuldar işləyərək ölkənin inkişafına layiqli töhfələr verir, dövlət strukturlarında çalışırlar. Milli Məclisdə ölkənin bir sıra etnik azlıqları, o cümlədən, rus, ləzgi, tat, talış və b. öz nümayəndələri ilə təmsil olunurlar.

2014-cü ilin fevral ayında Azərbaycan Respublikasının millətlərarası, multikulturalizm və dini məsələlər üzrə Dövlət müşavirliyi xidməti yaradılmışdır. Multikulturalizmin həyat tərzinə çevrildiyi Azərbaycanın dünyaya tolerantlıq nümunəsi olaraq daha geniş tanınmasının vacibliyini, eləcə də ayrı-ayrı ölkələrdəki müxtəlif multikultural modellərə xas fəlsəfi, sosial, siyasi və digər aspektlərin Azərbaycan reallığında təhlili və təşviqinin əhəmiyyətini nəzərə alaraq 15 may 2014-cü ildə “Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidenti Fərman imzalamışdır. Mərkəz Azərbaycançılıq məfkurəsinə uyğun olaraq tolerantlığın və mədəni, dini, linqvistik müxtəlifliyin qorunmasını təmin etmək məqsədilə ardıcıl işlər görür [7, s.4]. Azərbaycan dünyada multikulturalizm ölkəsi kimi tanındıqları mövcud multikultural modelləri tədqiq və təşviq edir. Mərkəz millətlərarası, konfessiyalararası və mədəniyyətlərarası münasibətlər sahəsində ölkəmizin təcrübəsinin öyrənilməsi və təbliği üzrə müxtəlif layihələr həyata keçirir. Azərbaycan rəhbərliyinin təşəbbüsü ilə ölkəmizdə keçirilən beynəlxalq tədbirlər bütün dünyanı humanizm dəyərlərinə sədaqətli olmağa səsləyir. Tarixdə ilk dəfə olaraq 2008-ci ildə Avropa Şurasına üzv ölkələrin mədəniyyət nazirlərinin Bakıda keçirilən toplantısına İslam Əməkdaşlıq Təşkilatına üzv ölkələrin mədəniyyət nazirləri də dəvət olunmuşdur. Həmin tədbirin hər iki qurumun fəal üzvü olan Azərbaycanda baş tutması isə, təbii ki, böyük siyasi mənə daşıyırdı. Respublikamız bu məsələdə liderliyini ötən illərdə də qoruyub saxlamışdır. 2009-cu ildə Bakıda keçirilən İslam Əməkdaşlıq Təşkilatına üzv ölkələrin mədəniyyət nazirlərinin toplantısına isə Avropa Şurasından mədəniyyət nazirləri qatılmışdı. “Bakı prosesi” adlanan bu təşəbbüs sonradan Azərbaycanda dünya dini liderlərinin Zirvə görüşünün, mədəniyyətlərarası dialoq və Bakı Beynəlxalq Humanitar forumlarının keçirilməsinə təkan verdi. 2010-cu ilin aprelində Bakıda dünya dini liderlərinin sammitinin keçirilməsi, noyabrda isə “Dinlərarası dialoq: qarşılıqlı anlaşmadan birgə əməkdaşlığa doğru” mövzusunda tədbirin yüksək səviyyədə təşkili Azərbaycan dövlətinin və prezident İlham Əliyevin ölkədə dini tolerantlığa xüsusi önəm verməsindən irəli gəlirdi [1, s.8]. 2011-ci ilin aprel ayında Azərbaycanda növbəti möhtəşəm tədbir – Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu keçirildi.

Ədəbiyyat:

1. Dinlərarası dialoq: qarşılıqlı anlaşmadan birgə əməkdaşlığa doğru: Beynəlxalq konfrans. Bakı, 6-7 noyabr 2009: 60 il /red. ön söz. müəll. Hacı A.İsgəndərov; nəşrə məsul Hacı S.Musayev; red. heyəti Q.Cavadlı və b.; rəyç. V.Məmmədəliyev; T.Bünyadov.- Bakı: [s.n.], 2010.- 200 s.
2. Əmirəliyeva, İ. Ali məktəb tələbələrində tolerantlığın formalaşdırılması: ped. üzrə fəls. d-ru elmi dər. al. üçün təq. ed. dis-nın avtoreferatı: 5804.01 /İ.B.Əmirəliyeva; Azərb. Resp. Təhsil Nazirliyi, Azərb. Dövlət Pedaqoji Un-ti.- Bakı, 2015.- 27, [1] s.
3. Heydər Əliyev siyasəti: Tolerantlıq: çıxışlar, nitqlər, görüşlər, təbriklər /[Azərb. Resp. Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi]; ön söz M.Qurbanlı; burax. məsul S.Salahlı (Aran).-Bakı: Elm və təhsil, 2015.- 502 s.

4. Mirzəzadə.R., Multikulturalizm siyasəti: Din və gender dialoqunda /R.R.Mirzəzadə; elmi məsl. İ.Məmmədzadə; AMEA Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İn-tu.- Bakı: [Təknur], 2013.- 167 [1] s.
5. Müasir dövrdə Azərbaycanda sosial-iqtisadi və mənəvi inkişafın harmoniyası: I virtual dəyirmi masa, 2014: IV Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumu ərəfəsində /Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi; [red.: K.Abdullayev [və b.]].- Bakı: [Mütərcim], 2015.- 74, [2] s.
6. Этнотуризм в Азербайджане: [пособие для туристов] /М-во культуры и туризма Азерб. Респ.; авт. текста Э.Эюбов; фото. Ш.Муршудлу; дизайнер А.Багирова.- Баку: Golden book, 2013.- 18 с.
7. Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 15 may 2014-cü il /İlham Əliyev //Azərbaycan.- 2014.- 16 may.- S.1.
8. 2016-cı ilin Azərbaycan Respublikasında “Multikulturalizm ili” elan edilməsi haqqında: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 11 yanvar 2016-cı il //Azərbaycan.-2016.- 12 yanvar.- S.6; Mədəniyyət.- 2016.- 13 yanvar.- S.2.
9. Abdullayev K. Ulu öndər Azərbaycan multikulturalizminin siyasi banisidir /Kamal Abdullayev //Azərbaycan.- 2014.- 23 iyul.- S.7.
10. Abdullayev K. Ulu öndər Azərbaycan multikulturalizminin siyasi banisidir /Kamal Abdulla //Azərbaycan.- 2015.- 1 may.- S.3.

Nigar Mustafayeva
AMEA Qafqazşünaslıq İnstitutu

AZƏRBAYCANÇILIQ DÜNYA AZƏRBAYCANLILARININ MİLLİ İDEOLOGİYASIDIR

Hər bir insan üçün milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir. Həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı - Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq.

Heydər Əliyev

Açar sözlər: azərbaycançılıq, ümummilli lider, ideologiya

Keywords: azerbaijanism, national leader, ideology

Ключевые слова: азербайджанизм, национальный лидер, идеология

Azərbaycançılıq coğrafi anlayış deyil, o daha çox siyasi anlayışdır. İdeologiya cəmiyyətdə milli birliyi və ümumxalq münasibətlərini qorumaq, millətin və onun dövlətinin mövqeyini izah və təsdiq etmək üçün yaradılır. O, xalqın milli-mənəvi varlığının ilkin əlamətlərindəndir; xalqın kimliyini əks etdirən təfəkkür, adət və inanclar sistemidir. Dil, ərazi, din və ideoloji birlik xalqın, millətin və dövlətin tarixi varlığının əsas atributlarıdır [3].

Azərbaycançılıq ideologiyası XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində təşəkkül taparaq formalaşmış və bir əsr ərzində davamlı təkamül yolu keçmişdir.

Azərbaycançılığın bütün dünya azərbaycanlılarını birləşdirən ideologiya halına gəlməsi, müstəqil Azərbaycan dövlətinin ideya əsasına çevrilməsi Ümummilli lider Heydər Əliyevin tarixi xidmətidir. Heydər Əliyev hələ sovet dövründə Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik edərkən azərbaycançılıq məfkurəsinin bütün həmvətənlərimiz arasında yayılmasına, bu ideyanın geniş ictimai dəyər qazanmasına çalışmışdır. XX əsrdə Azərbaycan xalqının yetirdiyi nadir şəxsiyyət olan Heydər Əliyev də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra siyasi reallıqdan çıxıb ideya formasında, azərbaycanlıların istiqlal duyğularında qılgıncım kimi közərən milli dövlətçilik düşüncəsini - əsrin 70-ci illərinin əvvəllərindən başlamaqla əsrin sonlarına doğru - müstəqil Azərbaycan dövləti kimi əzəmətli reallığa qovuşdurmuşdur. Ümummilli lider məhz həmin illərdə milli-mənəvi dəyərlərin, milli ruhun qorunması, kadrların milliləşdirilməsi, azərbaycançılıq ideologiyasının sistem halına salınması istiqamətində bir sıra mühüm tədbirlər həyata keçirmişdir [1].

Ümummilli lider Heydər Əliyev dünya azərbaycanlıları arasında milli birliyin və həmrəyliyin təmin edilməsi, Azərbaycan dövləti ilə dünya azərbaycanlılarının əlaqələrinin möhkəmləndirilməsi, qarşıya

çıxan problemlərin həllində səylərin birləşdirilməsi, Azərbaycan dilinin və milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunub saxlanılması, inkişaf etdirilməsi zərurəti ilə bağlı yorulmadan çalışmışdır. Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzunun daha da artırılması, müxtəlif ölkələrdə dilimizin, tariximizin, mədəniyyətimizin yüksək səviyyədə təbliği, Ermənistanın təcavüzkarlıq siyasətinin ifşası Ümummilli liderin prioriteti olmuşdur [2].

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Multikulturalizmi. (2016). Azərbaycançılıq.
2. Azərbaycançılıq, H. Ə. (2009). Nizaməddin ŞƏMSİZADƏ. *Xalq Qəzeti*, 4.
3. ŞƏMSİZADƏ, N. (2006). Azərbaycançılıq dünya azərbaycanlılarının milli ideologiyasıdır. *Xalq Qəzeti*.

Nübar Həsənova
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti

AZƏRBAYCAN QADININ KEÇDİYİ ŞƏRƏFLİ YOL: DÜNƏNDƏN BU GÜNƏ

“Azərbaycan qadınları xalqımızın adət-ənənələrini, mədəniyyətini, elmini, intellektual potensialını yüksək səviyyədə təmsil etmişlər və bu, indi də belədir. Qadınlar dövlətimizin, dövlətçiliyimizin, müstəqilliyimizin, bu günümüzün, gələcəyimizin dayağıdır”.

Heydər Əliyev

Açar sözlər: müstəqillik, qadın təhsili, Azərbaycan qadını

Keywords: independence, women's education, azerbaijani women

Ключевые слова: независимость, женское образование, азербайджанская женщина

Müstəqil Azərbaycanın banisi, böyük siyasətçi, Ümummilli Lider Heydər Əliyev ölkəni inkişaf yoluna çıxartdı, dövlətçiliyimizi və müstəqilliyimizi itirmək təhlükəsindən qurtardı. Onun apardığı uzaqgörən siyasətinin nəticəsi olaraq Azərbaycan dünya ictimaiyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrildi.

Azərbaycan qadınının keçdiyi yol müstəqilliyimizin keçdiyi yoldur. Buna görə də qadınlarımızın keçdiyi yola nəzər salarkən nə qədər zəngin tarixə malik olduğumuzu görürük.

“Zərif cinsin” nümayəndələri “kişi” xalq cəbhəsi və hərəkətlərindən fərqli olaraq hakimiyyətə qarşı və hər zaman daha aqressiv və bərişməz mövqə tuturdular. Qadınlar “müstəqillik uğrunda başlanmış ümumxalq hərəkətinin ön sıralarında olmuş, 1918-ci ildən etibarən SSRİ rəhbərliyinin razılığı və himayəsi ilə Ermənistanın respublikamızın ərazi bütövlüyünü pozan təcavüzkar niyyətinə qarşı mübarizədə fəal iştirak etmişlər” [2, s.60].

1990-cı il yanvarın 19-20-də sovet qoşunlarının Bakıda və Respublikanın digər şəhər və rayonlarında törətdikləri qanlı faciələrin qurbanları arasında qadınlarımız da var idi. Azərbaycanın Milli Qəhrəman qadınlarından olan - Qarabağ cəbhəsində həlak olmuş Salatın Əsgərova, Rəhilə Orucova və Gültəkin Əsgərova ölkəmizin ərazi bütövlüyünün qorunması uğrunda mübarizədə özlərini fəda etdilər. Belə cəsur qadınlarımız çoxdur.

Tarixin ağır sınaqlarından çıxmış Azərbaycan qadınının keçdiyi inkişaf yolu, cəmiyyətin müxtəlif sahələrinə etdiyi inteqrasiya, dövlət və qeyri-dövlət sektorunda təmsilçiliyi əvvəlki illərlə müqayisədə həddindən artıq müsbət istiqamətdə dəyişmişdir. Bu müsbət irəliləyişdə xalqımızın Milli Lideri Heydər Əliyevin rolu əvəzolunmazdır.

Azərbaycan-Ermənistan konfliktinin dayandırılması və dövlət çevrilişlərinin qarşısının alınması nəticəsində qadın problemlərini əhatə edən dövlət siyasəti ön plana keçdi. Qadın siyasəti dövlət siyasətinin tərkib hissəsinə çevrilmiş, qadın problemləri ilə məşğul olan Komitə yaradılmışdır. Azərbaycan qadını öz yaradıcı potensialını ölkəsinin tərəqqisinə sərf etmək hüququ qazandı. QHQT-ların ölkə həyatında sayı və rolu artmaqdadır. Azərbaycanda qadın problemlərinin həlli istiqamətində müxtəlif beynəlxalq konfranslar keçirilir və Beynəlxalq miqyasda qadınlarımızın maraqlarının qorunması istiqamətində ciddi addımlar atılır.

Heydər Əliyevin respublikamızın quraculuğu uğrunda gördüyü işlər qadın problemlərinin həllinə böyük təkan verdi. Bu gün artıq müstəqil Azərbaycanda Prezidentimiz möhtərəm cənab İlham Əliyevin

rəhbərliyi ilə, onun apardığı siyasət nəticəsində gender tərkibli bir dövlət siyasəti formalaşmışdır. Bu siyasət Azərbaycan qadınını daim irəliyə, tərəqqiyə doğru apararaq beynəlxalq aləmdə, dünya qadınlar birliyində layiqli bir yerdə saxlayacaqdır [4, s.125].

Müstəqil Azərbaycan qadınları bu illər ərzində əldə etdikləri bütün uğurlara görə xalqımızın Milli Lideri Heydər Əliyevə və bu gün bu siyasəti uğurla davam etdirən Prezidentimiz İlham Əliyevə daima minnətdardır.

Qadınlar uzun müddət tarixdə öz hüquqları uğrunda mübarizə aparmışlar. Qadınlara qarşı ayrı-seçkilik dünyanın çox yerlərində - həm Şərqdə, həm də Qərbdə müxtəlif formalarda mövcuddur. Bu sahədə Azərbaycan bir çox tədbirlər görmüşdür. Bu özünü qadınlar üçün təhsil imkanlarının genişləndirilməsində göstərir. Şərqdə qadınlar üçün ilk dünyəvi məktəb Azərbaycanda açılmış, ilk demokratik parlament Azərbaycanda yaradılmışdır. Bununla da Azərbaycan qadınlara digər Avropa ölkələrindən daha əvvəl seçib-seçilmək hüququ vermiş və qadınların kişilərlə bərabər hüquqlara malik olması məhz Azərbaycanda öz təsdiqini tapmışdır.

Bu gün müstəqil Azərbaycan çox sürətlə inkişaf edir və bu inkişaf Azərbaycan qadınları üçün yeni imkanlar açır. Qadınlarımız ölkə həyatının müxtəlif sahələrində fəaliyyət göstərir, dövlət qulluqçuları, parlament üzvləri, vətəndaş cəmiyyətinin fəalları kimi çalışırlar [1, s.341].

Müstəqil Azərbaycan Respublikasında qadınlarla bağlı dövlət siyasətinin əsasını Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev qoymuşdur. H.Əliyev daim vurğulayırdı ki, Azərbaycan qadını ailənin, cəmiyyətin və dövlətin inkişafında mühüm rola malikdir. O öz çıxışlarında qadınlarımızın tarixən formalaşmış xüsusiyyətlərindən - ismətindən, mərdliyindən, fəallığından fərəhlə danışırdı.

Qadınların dövlət idarəçiliyinin bütün səviyyələrində kişilərlə bərabər, çiyin-çiyinə çalışması, ictimai-siyasi proseslərdə onların rolunun artırılması, Azərbaycana rəhbərlik etdiyi bütün dövrlərdə, Ulu Öndərin siyasi fəaliyyətinin mühüm istiqamətlərindən biri olmuşdur.

Daha sonralar, Atabəylər, Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu və Səfəvilər kimi qüdrətli Azərbaycan dövlətlərinin meydana gəlməsi Azərbaycan qadınının obrazında yeni çalarlar yaratmış və bu dövrdə Azərbaycan qadını strateq, siyasi xadim və diplomat qismində çıxış etmiş, dövlətin daxili və xarici siyasətinin həyata keçirilməsində ciddi rol oynamışdır [3, s.66].

Müasir qadın siyasətinin bəzi prinsiplərinin təməli Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə qoyulmuşdur. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti nəinki Şərqdə, hətta dünyada qadınlara seçmək və seçilmək hüququ vermiş ilk dövlətlərdən biri olmuşdur.

Beləliklə, müstəqil Azərbaycan dövlətinin Heydər Əliyev tərəfindən əsası qoyulmuş və bu gün Prezident İlham Əliyev tərəfindən həyata keçirilən müasir qadın siyasəti tarixi keçmişimizə, nəsil-dən-nəslə süzülüb gəlmiş milli-mənəvi dəyərlərimizə və əsrlərlə formalaşmış qadına münasibət məsələlərinə əsaslanır. Bu gün müasir Azərbaycan qadını nəinki ölkə daxilində ictimai-siyasi həyatda, elm, təhsil, mədəniyyət dövlət quruculuğu və hərbi sahələrdə kişilərlə bərabər çalışır və dünya miqyasında xalqımızı layiqincə təmsil edir. Dünyanın ən qabaqcıl universitetlərində gənc azərbaycanlı qızlar təhsil alır, məşhur xarici şirkətlərdə, uğurla fəaliyyət göstərir. Təkcə H.Əliyev Fondunun prezidenti, millət vəkili hörmətli Mehriban Əliyevanın fəaliyyətinə diqqət yetirsək görərik ki, müasir Azərbaycan qadını nəyə qadirdir. Onun həm Azərbaycanın daxilində, həm də xaricdə gördüyü işlər, reallaşdırdığı proqramlar və ortaya qoyduğu nümunə əsl şücaətdir.

Hazırda Azərbaycanın həm daxilində, həm də xaricində qadınların rolu getdikcə artır. Həmçinin dövlətimiz bu məsələyə mühüm əhəmiyyət verir. Prezident İlham Əliyevin rəhbərlik etdiyi ölkəmizin ən fəal üzvləri arasında qadınlar üstünlük təşkil edirlər.

Bundan sonra da qadınlar müstəqil Azərbaycan dövlətinin inkişafına, onun çiçəklənməsinə və bütün dünyada layiqli yer tutmasına öz töhfələrini verəcək və bu sahədə kişilərlə bərabər öz töhfələrini bəxş edəcəklər.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev V.İ. Heydər Əliyev milli-siyasi elitamızın zirvəsi. Bakı: Təhsil, 2019, 407 s.
2. Əhmədova S.A. Heydər Əliyev və ədəbi-tarixi proses. Bakı: Elm, 2013. 156 s.
3. Həbibbəyli. İ. Ədəbiyyatda Heydər Əliyev obrazı: tarixi gerçəklikdən ideala. Bakı: Elm və təhsil, 2018, 399 s.
4. Qaralov Z.İ. Heydər Əliyev - milli ləyaqət ölçüsü. Bakı: Təhsil, 2015. 405 s.

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASININ VƏ MULTUKULTURALİZM MODELİNİN TARİXİ ƏNƏNƏSİ

Açar sözlər: ulu öndər, ideologiya, azərbaycançılıq, multukulturalizm

Keywords: great leader, ideology, Azerbaijanism, multiculturalism

Ключевые слова: могущественный лидер, идеология, азербайджанство, мультикультурализм

Dünya xalqlarının hər birinin tarixində milli mənsubiyyəti, milli dövlətçiliyi dünya dövlətləri sırasında layiq olduğu yeri və rolunu müəyyənləşdirir. Elə tarixi ənənələr də vardır ki, onlar yalnız bir sıra dövlətlərə məxsusdur. Bu ənənərdən biri də multukulturalizmdir. Bu ulu öndər Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideologiyası və multukulturalizm modeli şəklində təsdiqini tapır.

Bütün bunları aşağıdakı tezislər əsasında şərh etmək olar:

1. Hər bir xalq, ilk növbədə milli-mənəvi dəyərlərə malik olması ilə tanınan tarixi şəxsiyyət fenomeninin formalaşmasında maraqlıdır.

2. Dünya siyasətinin azərbaycanlı dahisi, ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycanda rəhbərliyə yenidən gəlişi ilə azərbaycançılıq ənənəsi öz inkişaf yolunu tutdu.

3. Ulu öndər Heydər Əliyev müstəqilliyini yenidən bərpa edən Azərbaycanın azərbaycançılıq ideologiyasına tam nail olmaq, onu qoruyub saxlamaq və möhkəmləndirmək üçün ciddi tədbirlər gördü.

4. Heydər Əliyev azərbaycançılıq dövlət ideologiyasına çevirdi.

5. Heydər Əliyev Azərbaycan vətəndaşlarını milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq azərbaycanlı olması ilə fəxr etməyə çağırdı.

6. Ümummillə lider Heydər Əliyev milli dövlətçiliyimizin möhkəmləndirilməsi baxımından gördüyü işlərdən biri də azərbaycançılıq ideyasını dəyərləndirməsi, bu ideologiyayı milli diasporun təşkilatlanması üçün istinad nöqtəsi yaratması oldu.

7. Heydər Əliyev möhkəm mənəvi-ideoloji vasitələrlə dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyini yaratdı.

8. Xaricdə yaşayan azərbaycanlıların vahid ideya ətrafında birləşməsi, Azərbaycan Respublikasına münasibətləri azərbaycançılığın əsl mahiyyətini göstərir.

9. Ümummillə lider Heydər Əliyev dünya azərbaycanlıları arasında milli birləşmə və həmrəyliyin təmin edilməsi, və qorunub saxlanması üçün qiymətli tövsiyələr vermişdir ki, bunlar hər zaman özünü göstərir.

10. Ulu öndər Heydər Əliyevin layiqli davamçısı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev azərbaycançılıq ideologiyasına prioritet məsələ kimi yanaşır.

11. Azərbaycançılıq ideologiyasının müasir elmi-nəzəri standartlar səviyyəsinə qalxması milli ənənələri qoruyub saxlamaq üçün stimula çevrilməsi özünü Vətən müharibəsində göstərdi.

12. Heydər Əliyevin Vətən və xalq qarşısında göstərdiyi böyük xidmətlərdən biri də multukulturalizm modelinin yaradılmasıdır.

13. Məlumdur ki, multukulturalizm eyni bir ölkədə yaşayan müxtəlif millətlərin mədəniyyət hüquqlarını tanıyan humanist dünyagörüşü olan siyasətdir. Multukulturalizm dedikdə çox mədənilik və bir çox fərqli mədəniyyətin bir arada yaşadığı cəmiyyət başa düşülür.

14. Tarixən Azərbaycan çoxmədəniyyətli bir dövlət olduğu üçün müasir dövrdə multukulturalizm əhəmiyyətli rol oynayır.

15. Ölkəmizdə multukultural cəmiyyətin yaranıb inkişaf etməsində coğrafi faktorun rolu da böyük olmuşdur.

16. Azərbaycanın dövlət siyasəti kimi qəbul etməsi ilə multukulturalizmi əhalinin həyat tərzinə çevirmişdir.

17. Ölkəmizdə sosial iqtisadi inkişafın təmin edilməsində multukulturalizmin də böyük rolu vardır.

18. Azərbaycanda multukulturalizmin əsası Ümummillə Lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur.

19. Azərbaycan Respublikasında multukulturalizm siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi *özünü yerli əhali ilə bərabər hüquqlarla təmin edilməsi ilə sübur edir.

20. Ölkədə multikulturalizmin sosial iqtisadi inkişafa təsiri bundan ibarətdir ki, ölkədə yaşayan müxtəlif millət nümayəndələri yerli əhali kimi iqtisadiyyatın istənilən sahəsində müəssisə açaraq əhalinin tələbatını ödəyə bilirlər.

21. Multikulturalizmin inkişafı Azərbaycan Respublikasında yaşayan bütün xalqların dünyanın bir sıra ölkələri ilə iqtisadi və mədəni əlaqələrin genişlənməsi və möhkəmlənməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

22. Azərbaycan Respublikasında multikulturalizm ölkənin makroiqtisadi göstəricilərinin artımında, həmçinin əhalinin sosial iqtisadi inkişafının təmin olunmasında mühüm rol oynayır.

23. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən Azərbaycan xalqına xas olan multikultural dəyərlərin qorunmasına və inkişafına xüsusi diqqət yetirir.

Ramilə Dadaşova
AMEA Qafqazşünaslıq İnstitutu

ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN VƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN BMT-DƏ İSLAHATLAR HAQQINDA İDEYA VƏ TƏKLİFLƏRİ

Açar sözlər: ümummilli lider, prezident, BMT-də islahatlar

Key words: national leader, president, reforms in the UN

Ключевые слова: национальный лидер, президент, реформы в ООН

Azərbaycan Respublikası BMT-nin üzvü olduğu müddətdən ötən illər ərzində bu təşkilatın fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasına və Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində yaradılmış Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin dinc siyasi vasitələrlə həllinə çalışmışdır.

BMT-nin fəaliyyətinin artırılması və qəbul etdiyi qətnamələrinin yerinə yetirilməsinə dair Azərbaycan Respublikası dövlətinin mövqeyini 1993-2003-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev etdiyi nitqlərində və müsahibələrində təqdim etmişdir. BMT-nin fəaliyyətinin hansı halda müsbət nəticə verə biləcəyi barədə Heydər Əliyev BMT Baş Məclisinin 1994-cü ildə keçirilən 49-cu sessiyasında çıxışında demişdir: “Regional münaqişələrin aradan qaldırılmasında toplanmış təcrübə göstərir ki, qətnamələrin yerinə yetirilməsi sahəsində səylər yalnız BMT Nizamnaməsi ilə nəzərdə tutulmuş qətiyyətli tədbirlər ilə möhkəmləndikdə müvəffəqiyyət gətirir” [3, s.310]. Ümummilli lider öz çıxışında Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələri yerinə yetirməkdə fəaliyyətinin gücləndirilməsinin, Şuranın tərkibinin genişləndirilməsinin, Baş Məclisin rolunun artırılmasının, Baş katibin öz səlahiyyətlərindən səmərəli istifadə etməsinin, üzv dövlətlər arasında sıx qarşılıqlı fəaliyyətin olmasının zəruriliyini qeyd etmişdi [1, s.11]. Heydər Əliyev eyni zamanda, 2000-ci il sentyabrın 7-də Minilliyin Sammitində çıxışında ATƏT-in Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin aradan qaldırılması məsələsi ilə bağlı fəaliyyətinin zəifliyini qeyd etmiş, BMT-də islahatlar aparmaq və Təhlükəsizlik Şurasının səmərəliliyinin artırılması yolu ilə bu məsələnin həll edilməsində BMT-yə ümid edildiyini bildirmişdi [4, s.13-14].

BMT-nin fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması üçün islahatların aparılmasına dair Azərbaycan dövlətinin mövqeyini 2003-cü ildən sonrakı dövrdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev təqdim etmişdir. Belə ki, Baş Məclisin 2003-cü ildə keçirilən 58-ci sessiyasında çıxış edən Prezident İlham Əliyev BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının üzvləri arasında qarşılıqlı anlaşılmazlıqların İraq ətrafında və digər münaqişə və böhranlarla bağlı məsələlərin Təhlükəsizlik Şurasının fəaliyyətinə mənfi təsir göstərdiyini bildirdi: “İndi artıq aydındır ki, mövcud BMT mexanizmləri zamanın tələbinə cavab vermir, bununla bağlı Birləşmiş Millətlər Təşkilatında islahat vacib məsələyə çevrilmişdir. Təhlükəsizlik Şurasının da islahatına ehtiyac vardır, orada da həm bu günün reallıqları, həm də yarım əsrlik reallıqlar öz əksini tapmalıdır. Azərbaycan Baş katib Kofi Annanın islahatlarla bağlı məlum təkliflərini, xüsusilə Təhlükəsizlik Şurasının tərkibinin genişlənməsi ideyasını dəstəkləyir. Biz BMT mexanizmlərinin yenidən işlənməsi, xüsusilə də veto hüququna yenidən baxılması kimi məsələlərdə Şuranın daimi üzvlərinin xoş məramına ümid edirik” [5, s.190-191].

BMT Baş Məclisinin 2004-cü il sentyabrın 24-də keçirilən 59-cu sessiyasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Təhlükəsizlik Şurasının problemləri, xüsusilə də silahlı münaqişələrə aid problemləri həll etməyə qadir olmamasının etiraf edilməsinin zəruriliyini aşağıdakı kimi vurğulamışdır: “Təkmilləşdirilmiş Təhlükəsizlik Şurası daha geniş tərkibli, daha geniş məsuliyyətli və demokratik, onun iş metodları daha şəffaf olmalı, XXI əsrin yeni təhdidlərinə, risklərinə və təhlükələrinə qarşı daha operativ şəkildə cavab verməlidir. Ümdə məsələ BMT Təhlükəsizlik Şurası qətnamələrinin həyata keçirilməsinin işlək mexanizminin yaradılmasından ibarətdir” [6, s.133].

2005-ci il Sammitində Baş katib Kofi Annanın islahatlarla bağlı məlum təkliflərini, Təhlükəsizlik Şurasında islahatlar aparılmasını Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev də dəstəklədi. Kofi Annanın BMT-də islahatlar barədə təklifləri aşağıdakılardır: 1) Təhlükəsizlik Şurasının tərkibinin dəyişdirilməsi, veto hüququndan məsuliyyətlə istifadə edilməsi və Təhlükəsizlik Şurasının güc tətbiq etməsinin sanksiyalaşdırılması; 2) Baş Məclisdə müzakirələr prosesinin tezləşdirilməsi; 3) İqtisadi və Sosial Şurada islahatlar, iqtisadi və sosial sahədə müxtəlif hökumətlərarası təşkilatların qüvvələrinin səfərbər edilməsi; 4) Katiblikdə vahid mexanizmin yaradılması, Baş katib və heyət üzvlərinin öz vəzifələrini heç kəsdən asılı olmayaraq müstəqil həyata keçirməsi, BMT-nin əsas orqanları və Katiblik arasında funksiyaların bölünməsi, kadrların seçilməsi; 5) Beynəlxalq Məhkəmə yolu ilə mübahisələrə baxılması; 6) Maliyyə çətinliyinin aradan qaldırılması; 7) Regional təşkilatlarla əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi; 8) Qanunsuz silah satışının qarşısının alınması; 9) BMT heyətinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi; 10) İnsan hüquqlarının müdafiəsi. Baş Məclisdə $\frac{2}{3}$ səs çoxluğu ilə İnsan Hüquqları Şurasının yaradılması 11) Nizamnamədən “düşmən dövlət”, Qəyyumluq Şurası, Hərbi Qərargah Komitəsi ilə bağlı maddələrin çıxarılması [2, s.131-137].

2011-ci il oktyabrın 24-də BMT Təhlükəsizlik Şurasının müvəqqəti üzvlüyünə keçirilən seç-kilərdə 155 səs çoxluğu ilə Azərbaycan 2012-ci il yanvarın 1-dən 2013-cü il dekabrın 31-ə qədər BMT Təhlükəsizlik Şurasının müvəqqəti üzvü seçildi. Bu hadisə BMT ilə əməkdaşlığın genişləndirilməsinə təsir edən amillərdən biri oldu.

Azərbaycan Respublikası 2012-ci ilin mayında və 2013-cü ilin oktyabrında 1 ay müddətinə Təhlükəsizlik Şurasının sədri funksiyasını yerinə yetirdi. 2012-ci il mayın 4-də Prezident İlham Əliyevin sədrliyi ilə BMT Təhlükəsizlik Şurasının keçirilən iclasında Azərbaycanın təşəbbüsü ilə “Terror aktlarının beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyə yaratdığı təhdidlər” mövzusunda müzakirələr oldu. İclasda iştirak edən BMT Baş katibi Pan Qi Mun Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə belə bir mövzunun BMT Təhlükəsizlik Şurasının gündəliyinə salınmasına öz müsbət fikrini bildirdi. BMT Baş katibi 2011-ci ildə Prezident İlham Əliyev tərəfindən imzalanan “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramı”nı da yüksək qiymətləndirdi [7].

Azərbaycan dövlətinin Təhlükəsizlik Şurasının iclaslarına sədrlik etdiyi müddətdə 59 iclas keçirildi. 2012-ci ilin may ayında həmçinin Qərbi Afrika (Liberiya, Cote d’Ivoire və Sierra Leone) məsələsi müzakirə edildi, Təhlükəsizlik Şurası mayın 18-dən 24-nə kimi ora missiya həyata keçirdi.

Təhlükəsizlik Şurasının üzvü olduğu dövrdə İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan dövlətinin milli maraqlarının global səviyyədə inkişafı istiqamətində fəal səylər göstərildi. Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzünün müxtəlif aspektləri Təhlükəsizlik Şurasının müvafiq iclaslarında mütəmadi olaraq diqqətə çatdırıldı, dövlətlərin suverenliyi, ərazi bütövlüyü və beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədlərinin toxunulmazlığı kimi beynəlxalq hüquq prinsiplərinə hörmət, həmçinin münaqişələr zamanı müharibə və insanlığa qarşı cinayətlər törətmiş şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsinin vacibliyi vurğulandı.

Ümummilli lider Heydər Əliyev BMT Nizamnaməsi ilə nəzərdə tutulmuş qətiyyətli tədbirlər ilə Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələri yerinə yetirməkdə fəaliyyətinin gücləndirilməsinin, Şuranın tərkibinin genişləndirilməsinin, Baş Məclisin rolunun artırılmasının, Baş katibin öz səlahiyyətlərindən səmərəli istifadə etməsinin, üzv dövlətlər arasında sıx qarşılıqlı fəaliyyətin olmasının zəruriliyini, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Təhlükəsizlik Şurasının tərkibinin genişlənməsi ideyasını dəstəklədiyini, BMT mexanizmlərinin yenidən işlənməsi, xüsusilə də veto hüququna yenidən baxılması, Təhlükəsizlik Şurası qətnamələrinin həyata keçirilməsinin işlək mexanizminin yaradılması zəruriliyini bildirmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan BMT ailəsində. Bakı, 2000, 345 s.
2. Dadaşova R.B. Beynəlxalq münasibətlərin müasir problemləri və BMT. Bakı: Təknur 2011, 186 s.

3. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: 46 kitabda, 2-ci kitab, Bakı: Azərənəşr, 1997, 604 s.
4. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: 46 kitabda, 30-cu kitab, Bakı: Azərənəşr, 2010, 512 s.
5. Əliyev İ.H. İnkişaf – məqsədimizdir: 50 kitabda, 1-ci kitab, Bakı: Azərənəşr, 2008, 424 s.
6. Əliyev İ.H. İnkişaf – məqsədimizdir: 50 kitabda, 6-cı kitab, Bakı: Azərənəşr, 2011, 416 s.
7. İlham Əliyev Pan Qi Munla görüşüb. <http://www.anspress.com>

Sahilə Ağasiyeva
ADPU Quba filiali

AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURAL VƏ TOLERANT DƏYƏRLƏR: HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏT SİYASƏTİNİN ƏSAS PRİNSİPLƏRİ KİMİ

Açar sözlər: toleranlıq, multikulturalizm, azərbaycançılıq, ideologiya

Keywords: tolerance, multiculturalism, azerbaijanism, ideology

Ключевые слова: толерантность, мультикультурализм, азербайджанство, идеология

Azərbaycan milli və dini baxımdan həmişə tolerant bir ölkə olmuşdur. Tarixən dinlərin və mədəniyyətlərin qovşağı olmuş ölkəmiz bu gün də öz missiyasını uğurla yerinə yetirir. Azərbaycan ərazisində məskunlaşmış dini etnik qruplar burada özlərini nəinki yad hesab etməmiş, hətta yerli əhali ilə qaynayıb-qarışmışlar. Fərqli dini konfessiya nümayəndələri hər zaman Azərbaycan xalqı ilə həmrəy olmuş, bütün tarixi dövrlərdə etnik və dini icmalar arasında möhkəm dözümlülük əlaqələri formalaşmış, milli, dini və irqi zəmində heç bir ayrı-seçkilik faktı qeydə alınmamışdır [1, s.74].

Azərbaycan tarixən tolerantlıq, dini dözümlülük ənənələri ilə fərqlənsə də, tam qətiyyətlə deyə bilərik ki, beynəlxalq standartlara cavab verən tolerantlıq ölkəmizdə məhz Heydər Əliyevin xidmətləri sayəsində qurulmuşdur. Bu gün müasir Azərbaycanda dövlət-din münasibətləri modeli çərçivəsində bütün dini konfessiyalar qanun qarşısında bərabərdir və eyni statusa malikdir [1, s.74].

Hamımıza məlumdur ki, Azərbaycan xalqının taleyüklü otuzillik bir dövrü dövlətçiliyimiz tarixində əvəzsiz yeri olan ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Məhz Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətini və millətini zamanın ən çətin sınaqlarından çıxararaq ölkənin bütün sahədə tərəqqisinə nail olmuş qüdrətli şəxsiyyətdir. Azərbaycanda məhz onun sayəsində mənəvi dəyərlər layiqincə qorunmuş, dünyanın ən tolerant və multikultural bir məkanı kimi üçüncü minilliyə qədəm qoymuşdur.

Azərbaycanın tutduğu demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu yolu millətin özünü dərinləndirən dərk etməsini tələb edir, milli özünüdərk isə millətin ictimai və dini fikrinə, adət-ənənələrinə müraciət edilməsini labüd edir. Bu zaman isə tolerantlıq və multikultural ənənələrin qorunmasını vacib edir. Multikulturalizm və tolerantlıq Azərbaycanı bütün dünyada sülhün təminatçısı kimi tanıdan yüksək mənəvi dəyəridir. Bu dəyər özünü ölkəmizdə müxtəlif dini icmalar və müxtəlif xalqlar, etnoslar arasında olan tolerantlıq, qarşılıqlı anlaşma və sülh nümunəsində göstərir. Azərbaycan dövləti unikal dövlət olaraq müxtəlif dinlərin və etnik xalqların bir yerdə qardaşlıq şəklində yaşadığı məkandır. Bu, Azərbaycan dövlətinin strateji planının tərkib hissəsidir.

Heydər Əliyev davamlı olaraq dövlətin din, tolerantlıq və multikultural sahəsində siyasətinin əsas istiqamətləri barədə ardıcıl bəyanatlar verirdi. Azərbaycanda dünyəvi dövlət quruculuğunun davam etdirilməsinə, eyni zamanda dövlətin milli-mənəvi dəyərlərinin qorunmasına böyük önəm verəcəyini bildirdi. Milli birlik sahəsində önəmli və vacib qərarlar verən ümummilli lider Azərbaycanda yaşayan, Azərbaycana bağlı olan müxtəlif millətlərin, etnos və xalqların, ayrı-ayrı dini konfessiyaların nümayəndələrinin Azərbaycan uğrunda böyük birliyi ilə nəticələnən mühüm və vacib bir ideologiyanın əsasını qoydu. Bu, azərbaycançılıq ideologiyasıdır. Azərbaycançılıq ideologiyası nəinki ölkəmizdə yaşayan müxtəlif xalq və etnosları, dini konfessiyaları, həm də dünyada yaşayan bütün həmvətənlərimizi, Azərbaycana bağlı olan hər kəsin bir yumruq kimi birləşməsinə səbəb oldu. Bu elə bir yumruq, birlik oldu ki, Heydər Əliyevin layiqli davamçısı Prezident, Ali Baş Komandan İlham Əliyev tərəfindən həyata keçirilən “Dəmir Yumruq” əməliyyatı ilə uzun illərin həsrətindən sonra düşmənin başı əzilərək Azərbaycanın işğal altındakı torpaqlarının azad edilməsi ilə nəticələndi!

1998-ci ildə Bakıda keçirilən “Müasirlik və dini-mənəvi dəyərlər” adlı beynəlxalq konfransda Ümummilli Lider dünyəvi dövlətdə etiqad azadlığı prinsipini daha geniş açıqlayaraq demişdir ki: «Dövlətimiz insanlara bütün azadlıqları vermiş və vicdan azadlığını, din azadlığını öz siyasətinin əsas hissəsi hesab etmişdir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (18, 48-ci maddələr) din və vicdan azadlığını təsbit etmiş, biz isə bir dövlət kimi bunun təmin olunmasının qarantıyıq. Bəli, ona görə də bizim dövlətimiz dünyəvi dövlətdir. Ancaq biz dindən ayrı deyilik” [2].

“Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir” – deyən Ulu Öndər ən böyük tolerantlıq nümunəsi göstərərək dövlətimizin başlıca prioritetlərini müəyyənləşdirir. Bu elə bir prioritetlərdir ki, Vətənimizdə yaşayan müxtəlif konfessiya və dinlərə etiqad edən rəngarəng xalqlar və etnoslar, etnik qruplar bir bayraq altında eyni amal uğrunda sülh və bərabərlik şəraitində yaşamağıdır. Həmin amal isə Ümummilli Liderin irəli sürdüyü azərbaycançılıq ideyasıdır. azərbaycançılıq məfkurəsi elə bir düşüncə tərzidir ki, nəinki vətənimizdə sülh və əmin-amanlıq şəraiti yaratmaqla müxtəlif etnos və xalqların nümayəndələrini, dini təmayül və konfessiyaları birləşdirir, həmçinin Azərbaycanla bağlılığı olan və dünyanın yaxın-uzaq ölkələrində yaşayan bütün sülhpərvər insanları birləşdirir. Azərbaycançılıq məfkurəsi əsl multikultural və tolerant düşüncə tərzidir!.

Praktik həyatda görünən odur ki, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən dini konfessiyalar arasında tarixən formalaşmış tolerant münasibət mövcuddur. Bu münasibət qarşılıqlı hörmətə, əməkdaşlığa və zərurət yaranıqda bir-birini dəstəkləmək prinsipinə əsaslanır [3,s.177]. Azərbaycanda multikulturalizm siyasətinin sistem kimi formalaşmasının əsasında cəmiyyətdən gələn sosial sifariş dayanır [4, s. 111].

Ulu öndərin layiqli davamçısı olmaqla, özünəməxsus siyasi kursu və dəqiq dövlətçilik konsepsiyası olan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev də, dövlət-din münasibətlərində yaranmış ənənəni uğurla davam etdirir. “İslam sülh dinidir, mehribanlıq dinidir, dözümlülük dinidir, tolerantlıq dinidir” – deyən cənab Prezident milli quruculuq sahəsində böyük şəxsiyyət Heydər Əliyevin işləyib hazırladığı strateji xətti uğurla davam etdirir, Azərbaycanın davamlı inkişafına yönəlmiş proqram və layihələrin həyata keçirilməsini təmin edir. 2016-cı ilin Azərbaycan Respublikasında “Multikulturalizm ili” elan edilməsi də bu proqram və layihələrdən biridir. Azərbaycan dövlətinin yeritdiyi böyük tarixi ənənələrə söykənən multikultural və tolerant siyasət dünyaya sülhpərvər, birgə və bərabər yaşam nümunəsidir! Sonda ümummilli lider Heydər Əliyevdən daha bir iqtibas yerinə düşər: “Azərbaycan çoxkonfessiyalı bir ölkədir. Bu baxımdan o, dünyada dinlərarası, mədəniyyətlərarası əlaqələrin genişlənməsi və möhkəmləndirilməsi işinə öz layiqli töhfəsini verəcəkdir”.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan dövlət-din münasibətləri: tarixi baxış və müasirlik. Mübariz Qurbanlı. Bakı: 2017.
2. 525-ci qəzet, 12.03.2013. “Milli-mənəvi dəyərlərə Heydər Əliyev münasibəti”. Rafiq Əliyev.
3. Tolerantlıq. Bildiklərimiz və bilmədiklərimiz. Gündüz İsmayılov. Bakı: 2014.
4. Multikulturalizm. Panaseya yoxsa alternativ. Nicat Məmmədli. Bakı: 2016.

Şahnaz Tağıyeva
AMEA Qafqazşünaslıq İnstitutu

AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURALİZM

Açar sözlər: multikulturalizm, multikulturalizm siyasəti, millət, cəmiyyət

Keywords: multiculturalism, multiculturalism policy, nation, society

Ключевые слова: мультикультурализм, политика мультикультурализма, нация, общество

Müasir dünyada çoxmədəniyyətlik əhalinin müxtəlif etnik-mədəni və dini qruplarının mədəni münasibətləri, əxlaqi və etik dəyərlərinin olması və bir arada yaşamasıdır.

Məşhur liberalizmin nəzəriyyəçisi Çarles Taylor hesab edirdi ki, əhalinin ümumi rifahı əhalinin ümumi rifaha razılıq verməsi, siyasi sabitliyin və hətta dövlətin bütövlüyünün əsasını təşkil edir. Onun fikrinə əsasən despotik bir cəmiyyətdə dövlət təhdid və zorakılıqla cəmiyyətin razılığını təmin edə bilər. Azad cəmiyyətdə bu razılıq könüllü olmalıdır [4, s.6].

Multikulturalizm dünyada müxtəlif dinlərin və millətlərin nümayəndələrinin mədəni müxtəlifliyini qorumaq, uyğunlaşdırmaq, kiçik xalqları dövlətlərin milli mədəniyyətinə inteqrasiya etmək məqsədi daşıyır.

Qeyd edək ki, müasir suverenlik dövlətin suverenliyinin, ictimai asayışı qorumaq, təhlükəsizlik, cəmiyyətdən xeyirxah işlər görmək kimi vacib funksiyaları gözləməyə davam edir. Dövlətlər dünya siyasi sisteminin əsas subyektləri insanlar arasında birgə fəaliyyət və münasibətlərin koordinasiyasını beləcə həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikasının multikulturalizm siyasətinə nəzər salsaq, Azərbaycan Respublikası BMT, ATƏT, Avropa Şurası, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, GUAM kimi nüfuzlu təşkilatların tam hüquqlu üzvüdür. Həmçinin Azərbaycan Avropa Birliyi tərəfindən həyata keçirilən Şərq Tərəfdaşlığı layihəsi çərçivəsində Avropaya inteqrasiya prosesini davam etdirir.

Tarixən Azərbaycan çoxmədəniyyətli bir dövlət olmuşdur. Keçmişdən burada müxtəlif millətlər sülh və əmin-amanlıq içərisində yaşamışdır. Qeyd edək ki, Azərbaycanın əlverişli bir coğrafi ərazidə və müxtəlif milli mədəniyyətlərin qovşağında yerləşməsi burada bir sıra xalqların və milli azlıqların məskunlaşmasına təsir göstərmişdir [2]. Əlbəttə ki, ölkəmizdə yaşayan müxtəlif millətlər və etnik azlıqlar bərabər-hüquqludur. Hazırda Azərbaycanda bir sıra digər millətlər, xalq və etnik azlıqlar da yaşayır. Bunlar əsasən ləzgilər, ruslar, avarlar, türklər, tatarlar, talışlar, gürcülər, yəhudilər və kürdlərdir.

Bu gün dünyada multikulturalizm siyasəti ilə bağlı müxtəlif fikirlər mövcuddur. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq aləmdə siması Prezident İlham Əliyevdir. Prezident İlham Əliyevin 2016-cı il ölkəmizdə "Multikulturalizm ili" elan etmişdir [1]. Bu vaxtilə multikulturalizm siyasi xəttinin əsasını qoyan Ulu Öndər Heydər Əliyevin uzaqgörənliyinin nəticəsidir. Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə qəbul edilən Tədbirlər Planına əsasən il ərzində bu istiqamətdə bir çox işlər görülmüşdür. Prezident İlham Əliyev dünya siyasi proseslərindəki fəaliyyəti ilə Heydər Əliyev Fondu, onun prezidenti Mehriban xanım Əliyeva xarici ölkələrdə həyata keçirdiyi, bəşəri dəyərlərə verdiyi töhfələrlə bir çox işlər görmüşdür. Ölkə prezidenti tərəfindən müəyyən edilən siyasi və ideoloji hədəflər cəmiyyətin, hökumətin qurumları, institutları müxtəlif addımlar ataraq Prezident İlham Əliyevin hədəfləri doğrultusunda irəliləmişdir.

Bu gün Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi "Azərbaycanda yaşayan müxtəlif xalqların mədəniyyətinin, adət-ənənələrinin təbliğ edilməsi" layihəsi çərçivəsində növbəti sənədli film hazırlayıb. Sayca ikinci olan bu sənədli film "Qafqaz Albaniyasının varisləri - udilər"ə həsr edilib. Sənədli filmə Qafqaz Albaniyasının varislərindən biri olan udilər, onların adət-ənənələri, ibadət yerləri və tarixi abidələri barədə geniş məlumat verilir [3]. Bu mərkəz Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 15 may tarixli Fərmanı ilə yaradılmışdır.

Qeyd edək ki, multikulturalizmin Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasəti olmasının mühüm təzahürlərindən biri burada dövlət-din münasibətlərinin yüksək səviyyədə olmasındadır. Azərbaycanda dövlət-din münasibətləri ölkəmizdə dini azadlıqların təmin edilməsində, bütün dini məzhəblərin qanun qarşısında bərabər olmasında və dinlərarası münasibətlərin qarşılıqlı hörmət və əməkdaşlıq əsasında qurulmasında özünü göstərir. Azərbaycan Respublikasında dini azadlıqların təmin edilməsi ilə bağlı Prezident İlham Əliyev 2014-cü ilin dekabr ayında Bakıda Heydər məscidinin açılışında qeyd edib ki, "Azərbaycanda bütün azadlıqlar - mətbuat azadlığı, söz azadlığı, sərbəst toplaşmaq azadlığı, vicdan azadlığı təmin edilir. Azərbaycanda bütün dini azadlıqlar tam şəkildə təmin edilir. Bu da hesab edirəm ki, bizim ümumi inkişafımızda çox böyük əhəmiyyətə malik olan bir sahədir. Din, etiqad azadlığı Azərbaycanda tam şəkildə təmin edilir [5].

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycanca multikulturalizm, Bakı 2016.
2. Азербайджанский мультикультурализм. https://multiculturalism.preslib.az/ru_a1.html
3. Bakı beynəlxalq multikulturalizm mərkəzi "azərbaycanda yaşayan müxtəlif xalqların mədəniyyətinin, adət-ənənələrinin təbliğ edilməsi" layihəsi çərçivəsində növbəti sənədli film hazırlayıb. 21-04-2021, <http://multiculturalizm.gov.az/post/1870/baki-beynelxalq-multikulturalizm-merkezi-azerbaycanda-yasayan-muxtelif-xalqlarin-medeniyyetinin-adet-enenelerinin-teblig-edilmesi-layihesi-cercivesinde-novbeti-senedli-film-hazirlayib.html>
4. Веретевская А.В. Мультикультурализм которого не было. Москва: издательство "МГИМО-Университет" 2018.
5. İlham Əliyev Bakıda Heydər məscidinin açılışında iştirak edib. 26.12.2014, <https://president.az/articles/13889>

HEYDƏR ƏLİYEVİN BANİSİ OLDUĞU MULTİKULTURALİZM MODELİNİN AZƏRBAYCAN – GÜRCÜSTAN MÜNASİBƏTLƏRİNƏ TƏSİRİ

Açar sözlər: multikulturalizm, ikitərəfli münasibətlər, inteqrasiya

Keywords: multiculturalism, bilateral relations, integration

Ключевые слова: мультикультурализм, двусторонние отношения, интеграция

Multikulturalizm müxtəlif mədəniyyətlərin inteqrasiya olunmuş şəkildə yaşamasını qəbul edən tolerant cəmiyyətin başlıca xüsusiyyətlərindən biri hesab edilir. Azərbaycanda etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaraq vətəndaşları bir-birinə yaxınlaşdıran, xalqları sülh, sabitlik, mehribanlıq, qarşılıqlı hörmət çərçivəsində birləşdirən başlıca dəyər məhz multikulturalizmdir. Tolerant cəmiyyətdə multikulturalizmi insanların gələcək mədəni birliyi məqsədilə bir mədəniyyətin digər mədəniyyətə inteqrasiya prosesi kimi də başa düşmək olar. Azərbaycanda təməli ümummillə lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan bu ideologiya mədəniyyətlərin qarşılıqlı surətdə zənginləşməsinə, xalqları birləşdirən mədəniyyətin formalaşmasına, konfessiyaların dinc yanaşı yaşamasına, ölkədə yaşayan bütün etnosların qarşılıqlı əlaqəsinə səbəb oldu. Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində multikulturalizmin siyasi əsası qoyuldu, bu istiqamətdə ilk siyasi qərarlar qəbul edilərək həyata keçirildi [1]. Bu baxımdan bu gün dünyanın böyük maraqla öyrəndiyi Azərbaycanın multikulturalizm və tolerantlıq modelinin banisinin Ulu Öndər Heydər Əliyev olduğu da-nılmaz faktır.

Heydər Əliyevin banisi olduğu multikulturalizmin Azərbaycan modeli xarici siyasət məsələlərində daha sağlam addımlamağa şərait yaratdı. Qonşu Gürcüstanla qurulan əlaqələrdə də Ümummillə liderin multikultural yanaşmasının müsbət təsirlərini sezmək mümkündür. Azərbaycan və Gürcüstan bir-birinə qədim tarixi tellərlə bağlı iki qonşu dövlətdir. İki dövlət arasındakı münasibətləri şərtləndirən bir sıra amillər mövcuddur. Azərbaycan – Gürcüstan münasibətlərini şərtləndirən başlıca amillərdən biri Gürcüstanda yaşayan etnik azərbaycanlılar, Azərbaycanda yaşayan etnik gürcülərdir. Azərbaycanlılar Gürcüstanda yaşayan sayca ən böyük milli azlıqdır. Statistik məlumatlara əsasən bu ölkədə 300 minə yaxın azərbaycanlı əhali yaşayır. Azərbaycanlılar ümumi əhalinin 6,3 faizini təşkil edir [4].

Azərbaycanda yaşayan gürcü mənşəli əhalinin sayı isə qonşu ölkədə yaşayan həmyerlilərimizə nisbətə olduqca azdır. 2009-cu ildə həyata keçirilən əhalinin siyahıya alınmasına əsasən, Azərbaycanda 10 min nəfərə yaxın gürcü (Azərbaycan vətəndaşı olaraq) yaşayır. Bu, ümumi ölkə əhalisinin təxminən 0,1 faizini təşkil edir. Gürcülərin əksəriyyəti ölkənin şimal-qərbində Qax və Zaqatala rayonlarda məskunlaşıb [3]. Gürcü mənşəli əhali Heydər Əliyevin hakimiyyətdə olduğu dövrdən bəri xüsusi diqqət və qayğı ilə əhatə olunub. Gürcü dilində məktəblər açılıb, həmin məktəblərdə təhsil alan şagirdlər üçün “Azərbaycan dili” (X və XI siniflər) dərslisi, “Gürcü-cə-azərbaycanca-rusca lüğət” nəşr edilərək şagird və müəllimlərə çatdırılıb [5].

Heydər Əliyevin banisi olduğu multikulturalizmin Azərbaycan modeli Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla həyata keçirilməkdədir. “Azərbaycandakı gürcülər və Gürcüstandakı azərbaycanlılar bizim böyük zənginliyimizdir” söyləyən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev həm Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlıların, həm də Azərbaycanda yaşayan gürcü mənşəli vətəndaşların problemlərini daim diqqət mərkəzində saxlayır, onların inteqrasiyası istiqamətində ciddi işlər görür [2]. Bu yanaşma dünyaya tolerantlıq “dərsi verməklə” yanaşı, həm də ikitərəfli münasibətlərin inkişafına böyük töhfə verir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan multikulturalizmi və Heydər Əliyev, 19.06.2020, <http://mul-tikulturalizm.gov-.az/post/1588/azerbaycan-multikulturalizmi-ve-heyder-eliyev.html>
2. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Gürcüstan prezidenti Georgi Marqvelaşvili ilə görüşü zamanı bəyanatı- “Xalq qəzeti”.-2014.- 13 fevral.-№ 231.
3. Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqların adət və ənənələrinin təbliğində kitabxanaların rolu Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqların adət və ənənələrinin təbliğində kitabxanaların rolu, Bakı: 2012, 45 səh.
4. Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlıların sayı açıqlanıb, 28.12.2018, <https://report.az/diaspora/gurcustanda-yasayan-azerbaycanlilarin-sayi-aciqlanib/>
5. Milli azlıqların təhsil hüquqları təmin edilir, 27.12.2006, <http://www.anl.az/-down/-meqale/xalqcebhəsi/2016/-dekabr/521184.htm>.

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCAN DİASPORA QURUCULUĞUNDA AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI

Açar sözlər: Azərbaycan diasporası, azərbaycançılıq ideologiyası, lobbi quruculuğu

Keywords: azerbaijani diaspora, azerbaijani ideology, lobbying

Ключевые слова: азербайджанская диаспора, азербайджанская идеология, лоббирование

Ümummillî lider, ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan diaspora quruculuğunda azərbaycançılıq ideologiyasını hər zaman rəhbər tutmuşdur. O, erməni lobbisinin Azərbaycan əleyhinə təbliğat apardığını və əleyhimizə yalnız ictimai fikir formalaşdırdığını dəfələrlə öz çıxışlarında qeyd edib: “Azərbaycan-Ermənistan müharibəsi və süni surətdə yaradılmış "Dağlıq Qarabağ problemi" ermənilər tərəfindən dünyada, xüsusən böyük ölkələrdə o qədər təbliğ olunmuşdur, onların dövlət başçılarında ictimai fikir ermənilərin xeyrinə o dərəcədə formalaşmışdır ki, Azərbaycandan kənarında yaşayan soydaşlarımızın bu sahədə fəaliyyətinə çox mühüm ehtiyac var. Avropada, Amerikada, Rusiyada bu məsələ ilə əlaqədar ictimai fikrin ermənilərin xeyrinə formalaşmasında Ermənistanın təbliğatı çox böyük rol oynamışdır [2, s.5-7].

Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1991-ci ildən etibarən dekabrın 31-i Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü kimi qeyd olunur. Bu tarixi gün soydaşlarımız arasında birlik və həmrəyliyi reallığa çevirdi. Bununla Azərbaycan diaspor quruculuğu tarixində yeni bir mərhələ başlayırdı. Bu sahədə yaranan cəmiyyətlərin işini əlaqələndirmək üçün ilk cəhd 1997-ci ildə ABŞ-ın Los-Anceles şəhərində təsis olunan Dünya Azərbaycanlıları Konqresi (DAK)-nin yaradılması olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının müstəqillik qazanmadığı, lakin sovet rejiminin süquta doğru getdiyi illərdə dövlət yaradılmış Azərbaycan Mədəni Əlaqələr Cəmiyyəti (“Vətən” cəmiyyəti) dünya azərbaycanlılarının birliyi naminə xeyli işlər görsə də, bu yolda daha əsaslı addımlar Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra atılmışdır [3, s.6-9]. Azərbaycan diaspora quruculuğu siyasətinin əsasında aşağıdakı prinsiplər dayanır:

- dünya azərbaycanlıları müstəqil Azərbaycan Respublikasına özlərinin ata yurdu, Ana Vətəni kimi yanaşmalı, onun inkişafı üçün əllərindən gələn köməkliliyi əsirgəməməli
- azərbaycanlılar yaşadıkları ölkənin ictimai həyatında fəal iştirak etməli, tarixən mənsub olduqları milli- mənəvi dəyərləri qoruyub saxlamaqla yanaşı həmin ölkənin qayda- qanunları çərçivəsində öz istədikləri kimi yaşamağa çalışmalı
- azərbaycanlılar dünyanın harasında yaşamaqlarından asılı olmayaraq azərbaycançılıq ideologiyası ətrafında birləşməli, milli mütəşəkkil birlik göstərməli
- azərbaycanlılar milli mənəvi dəyərləri qoruyub saxlamalı, təbliğ etməli və eyni zamanda ümumbəşəri dəyərlərə də yiyələnəməlidirlər

2001- ci il, noyabr ayının 9-u və 10- da Bakıda ümummillî lider Heydər Əliyevin iştirakı ilə Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayının keçirilməsi bu yolda atılan addımlardan ən önəmlisi oldu. Qurultayda çıxışı zamanı ümummillî lider qeyd edirdi ki, bütün dünyaya səpələnmiş azərbaycanlıların birliyi, həmrəyliyi həm müstəqil Azərbaycan dövləti, həm də dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan azərbaycanlılar üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. 5 iyul 2002-ci ildə Prezident Heydər Əliyevin fərmanı ilə Xarici Ölkələrdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsi yaradıldı. 27 dekabr 2002-ci ildə isə Milli Məclis “Xaricdə Yaşayan Azərbaycanlılarla bağlı Dövlət Siyasəti haqqında” qanun qəbul etdi. Azərbaycan xalqının ümummillî lideri Heydər Əliyevin milli diasporun yaradılması uğurundakı ardıcıl, məqsədyönlü mübarizəsini bugün Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev uğurla davam etdirir [5, s.11-12].

2008-ci ildə 19 noyabr tarixli Prezident Sərəncamı ilə Xarici Ölkələrdə yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin əsasında Diasporalarla İş üzrə Dövlət Komitəsi yaradıldı [6, s.114-115]. Komitənin əsas məqsədi lobbi fəaliyyəti və diasporalarla iş üzrə vahid dövlət siyasətini formalaşdırmaqdır. Bu qurum Azərbaycan Diasporunun lobbi fəaliyyətinə keçməsi, müxtəlif ölkələrdə Azərbaycan Lobbisinin yaradılması üçün məqsədyönlü addımlar atır. Son illərdə xaricdə yaşayan həmvətənlərimiz milli-mədəni yöndə təşkilatlanmağa başlasalar da, təəssüf ki, xarici siyasətdəki fəaliyyətlərində aşmalı olduğumuz xeyli əngəllər var.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Amerika Birləşmiş Ştatlarına rəsmi səfəri ərəb mətbuatında. Xalq qəzeti 24.08.1997.
2. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr. Birinci Kitab: iyun, 1993-may, 1994, Bakı: Azər nəşr, 1997, 612 s.
3. Azərbaycan diaspora quruculuğu. (accessed July 2017) http://azerbaijan.az/portal/Society/Diaspora/diaspora_a.html
4. Azərbaycan lobbisinin inkişafı dahi Heydər Əliyevin vəsiyyətidir. <https://meqamm.webnode.com/meqaleler/-azərbaycan%20lobbisinin%20inkişafı%20dahi%20heydər%20əliyevin%20vəsiyyətidir-%20%20%20%20/> (accessed 23.07.2019)
5. Əliyev Z. Dünya diasporları. Bakı, Qismət, 2005, 349 s.
6. Hafiz Paşayev M. Bir səfirin manifesti. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, s.264.

Şəlalə Bağirova
Azərbaycan Dillər Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANDA VƏTƏNDAŞ CƏMİYYƏTİ QURUCULUĞU

Açar sözlər: vətəndaş cəmiyyəti, demokratik dövlət, konstitusiyaya

Keywords: civil society, democratic state, constitution

Ключевые слова: гражданское общество, демократическое государство, конституция

Vətəndaş cəmiyyəti ayrı-ayrı şəxslərin, qrupların öz maraqları, dəyərləri uğrunda toplum şəklində fəaliyyət göstərdiyi ictimai sferadır. Hər bir demokratik, sivil dövlətdə vətəndaş cəmiyyətinin mövcudluğu labüddür. Çünki vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması hər şeydən əvvəl, ölkədə dayanıqlı sabitlik, vətəndaşların təhlükəsizliyinin təmin olunması, sosial ədalət prinsipinin bərpası, demokratik dəyərlərə hörmət, hüququn aliliyinin təmin olunması deməkdir [3].

1991-ci ildə müstəqilliyini elan etmiş Azərbaycan Respublikasında vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu böyük problemlərlə qarşı-qarşıya idi. Ötən əsrin sonlarından başlayaraq, Azərbaycan ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi çətinliklərdən keçirdi. Qonşu Ermənistan Respublikasının tarixən torpaqlarımıza olan əsassız ərazi iddiaları və təcavüzü XX əsrin 80-ci illərinin sonlarında özünün ən ağır nöqtəsinə çatdı. Dağlıq Qarabağa uzanan əllər münaqişəyə, daha sonra müharibəyə çevrildi. Bunun nəticəsi olaraq, Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ daxil olmaqla, 20% ərazisi Ermənistan tərəfindən işğal edildi. Bundan əlavə, mərkəzi hakimiyyətin dəstəyi ilə Qərbi Azərbaycan torpaqlarından – indiki Ermənistan ərazisindən azərbaycanlıların kütləvi şəkildə qovulması, cəmiyyətdə idarəetmə səviyyəsinin aşağı düşməsi vəziyyəti daha da ağırlaşdırırdı. Təbii ki, bu zaman vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunu həyata keçirmək mümkün deyildi. Belə bir şəraitdə Azərbaycan hökumətinin qətiyyətsizliyini görənlər insanlar məsuliyyəti öz üzərlərinə götürərək, müəyyən birliklər yaradırdılar. 1989-cu ildə yaradılan “Qarabağa Xalq Yardım Komitəsi” və “Azərbaycan Qaçqınlar Cəmiyyəti” belə birliklərdən idi. Bundan başqa, Respublika Könüllü Qayğı Cəmiyyəti, “İnsan”, “Əlincə” xeyriyyə cəmiyyətləri, “İstisu” Xeyriyyə Fondu və digərləri müstəqillik ideyasının güclənməsinə, milli problemlərin həllinə, ölkənin informasiya blokadasından çıxmasına, gələcək siyasi təşkilatlanma işlərinə öz müsbət təsirini göstərməyə çalışırdı [2, s.118].

Lakin ölkənin ictimai-siyasi vəziyyəti hər hansı ictimai təşkilatın fəaliyyəti üçün əlverişli sayılmırdı. Dağlıq Qarabağ ermənilər tərəfindən işğal olunmuş, dövlət idarəçiliyini xaos bürümüş, hakimiyyətdə siyasi böhran dərinləşmiş, separatçı qüvvələr açıq fəaliyyətə keçmiş, ölkə vətəndaş müharibəsi təhlükəsi ilə üz-üzə qalmışdı.

Ağır durumda olan Azərbaycan xalqı yeganə nicat yolunu Ümummilli Lider Heydər Əliyevin ölkədə yenidən siyasi hakimiyyətə gəlməsində görürdü. 1993-cü ildə Azərbaycan xalqının təkid və tələbi ilə hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev öz müdrikliyi və uzaqgörən siyasəti ilə istər daxili, istərsə də xarici siyasətdə çox böyük nailiyyətlər əldə etdi. Ümummilli Liderin hakimiyyətə qayıdışı xalqda dövlət müstəqilliyinin əbədi olacağına bir inam yaratdı [1, s.259].

Kommunikasiya sahəsində yeni layihələrin tətbiqi, “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması, Dağlıq Qarabağ münaqişəsiylə bağlı Azərbaycanın haqq səsinin dünyaya çatdırılması həm insanların rifahını, həm də ölkənin beynəlxalq müstəviyə çıxmasını təmin edirdi. Məhz bu illərdə çoxmillətli Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyətinin qurulması istiqamətində mühüm addımlar atıldı. Bunun üçün, ilk növbədə, müstəqil dövlətin konstitusion əsaslarının formalaşdırılması vacib idi. Bu baxımdan 1995-ci ilin noyabrın 12-də Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının qəbul edilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Konstitusiya həm dövlətçilik, həm də vətəndaş cəmiyyəti üçün mühüm tarixi sənədə çevrildi [4]. Müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyası ölkədə vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunun hüquqi əsaslarını yaratdı, ölkədə çoxpartiyalılıq əsasında demokratik parlament seçilmiş, siyasi plüralizm, şəxsiyyət, söz, mətbuat, vicdan və s. azadlıqlar bərqərar olundu [5]. Məhz Heydər Əliyevin vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunda yaratdığı geniş imkanlar ölkədə ictimai sektorun fəaliyyətinə təkan verdi.

Vətəndaş quruculuğu məsələsini daim diqqətdə saxlayan Heydər Əliyev bununla bağlı olaraq, bir sıra islahatların həyata keçirilməsini təmin etmişdi. Yeni müstəqillik əldə etmiş dövlət üçün vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu çətin proses olduğundan, bu işin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi üçün beynəlxalq təcrübənin əhəmiyyəti böyükdür. Bu baxımdan Heydər Əliyev bu sahədə böyük resurs və təcrübəyə malik olan BMT-nin İnkişaf Proqramı ilə əməkdaşlıq etməyə üstünlük verdi. Bunun nəticəsi olaraq, 1997-ci ildə Azərbaycan hökuməti və BMT-nin İnkişaf Proqramı arasında “Azərbaycan qeyri-hökumət təşkilatlarının institusional inkişafı və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğuna kömək” layihəyə imza atıldı. Ümummilli Liderin 1998-ci ildə “Qrant haqqında”, 2000-ci ildə “Qeyri-hökumət təşkilatları haqqında” imzaladığı qanunlar isə ölkədə üçüncü sektor olan qeyri-hökumət təşkilatlarının inkişafı və fəaliyyəti üçün əlverişli zəmin yaratdı.

Ədəbiyyat:

1. Heydər Əliyev və müstəqil Azərbaycan gəncliyi. Bakı, 2003.
2. Quliyev Azay. Azərbaycan qeyri-hökumət təşkilatları. Tarix və inkişaf. Bakı, 2017.
3. Tofiqqızı Jalə. Heydər Əliyev dövlət-vətəndaş cəmiyyəti institutlarının müasir modelini yaratmışdır. Azərbaycan.- 2010.- 12 may.- S. 8 <http://anl.az/down/meqale/azerbaycan/2010/may/119114.htm>
4. Vətəndaş cəmiyyəti haqqında qısa məlumat. Azərbaycan. <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/-29519/csb-aze-az.pdf>
5. Sərdarov Vüqar. Hüquqi dövlətin qurucusu. Xalq qəzeti.- 2010.- 16 may.- S. 5.

Sevinc Səlimova
Azərbaycan Dillər Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ DİL SİYASƏTİ

Açar sözlər : *lingva franka, dil siyasəti, dövlət dili*

Keywords : *lingua franca, language policy, official language*

Ключевые слова : *лингва франка, языковая политика, государственный язык*

Azərbaycan dili dünyanın ən zəngin və gözəl dillərindən biridir. Bizim dilimiz öz musiqiliyi, ahəngdarlığı ilə başqa dillərdən seçilən bir dildir. Qafqaz regionuna səyahət edən bir çox yazıçılar, şairlər bu dilin regionda lingva franka kimi mühüm rol oynadığını dəfələrlə qeyd etmişdilər (A.Düma, M.Lermonov, A.Bestujev – Marlinskiy və s.), bir sıra başqa millətdən olan şairlər və yazıçılar (məs. Sayat – Nova və başqaları) isə bu dildə öz əsərlərini yaratmışdılar.

1843-1844-cü illərdə A.Fon-Qakstauzen Qafqazda olarkən bu dilin Qafqazın cənubunda xalqlar arasında ünsiyyət üçün işləndiyini və onu fransız dilinin Avropa lingva franka kimi necə işləndiyinə bənzətməmişdir [6, s.29].

Azərbaycan dili bizim milli varlığımızı müəyyən edən başlıca amillərdən biridir. Azərbaycan xalqının keçdiyi bütün çətin tarixi mərhələlərdə doğma dilimiz onunla birgə olmuş, xalqımızın taleyini yaşamışdır.

Ana dilimiz olan Azərbaycan dili hər bir azərbaycanlı üçün dövlət rəmzlərimiz olan himnimiz, gerbimiz, bayrağımız kimi əziz və müqəddəsdir.

Bildiyimiz kimi, SSRİ dövründə rus dili əsas rol oynamış, başqa dillərin , o cümlədən Azərbaycan dilinin istifadəsi müəyyən səbəblərə görə sıxışdırılmışdır. Rus dilinin tədrisinə və təbliğinə diqqət yetirən sovet hökuməti başqa dillərin işlənməsinin əleyhinə idi . Dil məsələsini qaldıran siyasətçilər, ziyalılar və sadə camaat isə müxtəlif təzyiqlərə məruz qalırdılar. O vaxtlar Azərbaycan SSR-ində da ana dilimizin işlənmə dairəsi məhdudlaşdırılmışdır.

1969-cu ildə Heydər Əliyev Azərbaycan SSR-yə rəhbər seçildi. Onun hakimiyyəti dövründə SSRİ rəhbərliyinin çoxsaylı təzyiqlərinə məruz qalmasına baxmayaraq o, mühüm tədbirlərində öz ana dilimizdə etdiyi çıxışlarla xalqımızın böyük hörmətini qazana bilmişdir. Sovet dövründə respublika rəhbərinin tədbirlərdə öz ana dilində çıxış etməsi qeyri adi və tarixi bir hadisə idi.

Azərbaycan xalqının milli lideri, müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin banisi Heydər Əliyevin irəli sürdüyü dil siyasəti onun çoxşaxəli siyasi fəaliyyətinin əsas tərkib hissəsi hesab edilə bilər . Heydər Əliyev Azərbaycan rəhbərliyinə gəldiyi ilk illərdən başlayaraq, dil, ədəbiyyat, elm, incəsənət kimi məsələləri diqqət mərkəzində saxlamışdır.

Ulu öndər Heydər Əliyev yüksək dövlət səviyyəli iclaslarda, müşavirə və yığıncaqlarda Azərbaycan dilində parlaq çıxışlar etmişdir, dil məsələlərində öz mövqeyini qətiyyətlə bildirmişdir.

Heydər Əliyev öz ana dilini həmişə ürəkdən sevib, Azərbaycan dilində gözəl danışaraq ona yeni ifadə tərzini, üslub çalarları qazandırmışdır. “Mən fəxr edirəm ki, azərbaycanlıyam” sözlərini bilməyən azərbaycanlı yəqin ki yoxdur .

Doğma Azərbaycan dilinin qorunmasına xüsusi diqqət yetirən Heydər Əliyev ana dilimizdə çox səlis danışmaqla hər bir vətəndaşa əsl nümunə göstərir, dilimizin saflığı, təmizliyinin qorunması məsələlərini daim diqqət mərkəzində saxlayırdı.

H.Ə.Əliyev deyirdi: "Şəxsən mən öz ana dilimi çox sevir və bu dildə danışmağım fəxr edirəm". Məhz H. Əliyevin hakimiyyəti dövründə ana dilimizlə bağlı bir sıra mühüm qərarlar vermişdir. Onların arasında 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul olunmuş Konstitusiyamızda “Azərbaycan dilinin Azərbaycan Respublikasının Dövlət dili kimi təsbit olunması” (Konstitusiyanın 21-ci maddəsi), “Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin əsərlərinin Azərbaycan dilində nəşr edilməsi haqqında” sərəncam (2007-ci il), “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” qanun (2002-ci il) və sair adlarını çəkmək olar .

Dövlət dilini – Azərbaycan dilini bilmək hər bir vətəndaşımızın borcudur. Heydər Əliyev həmişə öz doğma dilimizə böyük önəm vermişdir, Azərbaycan vətəndaşlarının səlis öz doğma dillərində danışmalarını, savadlı olmalarını istəmişdir. Gələcək nəsil də dahi Öndərimizdən örnək götürməli , ana dilimizi sevməli və qorunmalıdır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 12 noyabr 1995-ci il.
2. “Azərbaycan respublikasında dövlət dili haqqında “. Azərbaycan respublikasının qanunu, 30 sentyabr 2002-ci il.
3. Əliyev V.H “Heydər Əliyevin dil siyasəti” Bakı, 2003.
4. Əhmədova S.A “ Heydər Əliyevin dil siyasəti” Bakı, 2010.
5. Sadıqlı A.Ə “Ümummilli lider Heydər Əliyev və Azərbaycan dili” Bakı, 2011.
6. Турабов С.Азербайджан в русской поэзии . Баку, Азернешр, 1964.

Sevinj Katibli
Baku State University

HEYDAR ALIYEV'S IDEOLOGY OF AZERBAIJANISM AND MODEL OF MULTICULTURALISM

Keywords: *historical and cultural monument, reliable protector*

Açar sözlər: *tarixi və mədəni abidələr, etibarlı müdafiəçi*

Ключевые слова: *памятники истории и культуры, надежный защитник*

Azerbaijan is a country of ancient culture. This friendly and generous land was the home of many thinkers, philosophers, scientists, poets, writers, architects, artists and musicians. The historic destiny of Azerbaijan over 30 years is inseparably linked with the name of Heydar Aliyev, the national leader of

Azerbaijan. Heydar Alirza oglu Aliyev was born on 10 May 1923 in the town of Nakhchivan, Azerbaijan. In 1939, after graduating from the Nakhchivan Pedagogical School, he studied at the architectural department of the Industrial Institute of Azerbaijan (now the Azerbaijan State Oil Academy). The war impeded to complete his education. He received a special higher education in Leningrad (now St. Petersburg), and then in 1957 he graduated from the department of history of Azerbaijan State University (now Baku State University). By the way Majid Katibli (candidate of historical sciences) was his history teacher. Heydar Aliyev strove persistently towards progress and was proud of rich culture and great history of Azerbaijan. He was concerned for future generations and helped the state to overcome harsh ordeals of the time. The prominent statesman Heydar Aliyev was a great leader. As a powerful head of state and a legendary figure he was able to take on his shoulders a difficult historical task of state building.

He returned to big politics being aware of misfortune of his nation. The people met his return with hope and joy. The day of June 15, 1993 went down in the history of the independent Azerbaijan as the Day of National Salvation. H. Aliyev paid much attention to the national interests of Azerbaijan [2, p.45]. The achievement of the ceasefire agreement was the first of all his service. Then he signed the Contract of the Century. Afterwards the Silkway project was implemented. Heydar Aliyev was a reliable protector. The highest level of investors in Azerbaijan appeared during his leadership. We started to maintain diplomatic relations with foreign countries.

Being an outstanding politician and statesman, indisputable leader of the nation, he was a live legend, and therefore, Heydar Aliyev as a phenomenon always attracted the attention. He was my idol. He was man of traditional values. Because of his political activity leader of the Azerbaijanis of world was admired by everybody. His life and activity was widely illuminated both in the Republican and the world press.

Heydar Aliyev had such an extraordinary impact on countless people throughout his life. There are leaders who remain in history, but there are leaders who create history.

Heydar Aliyev was the very leader who created the modern history of Azerbaijan, becoming a true legend of his time. The history remembers him as a unique leader and hero. His philosophy of azerbaijanism, after gaining independence, determined the place of Azerbaijan in the modern world, provided a strong basis for the solidarity of the world Azerbaijanis as an ideological ground to the national statehood.

"We all should unite around this idea," Aliyev said. "Azerbaijanism means preserving national identity, national and spiritual values, and at the same time embellishing them with universal values, as well as ensuring the development of each person" [1].

His excellency Heydar Alirza oglu Aliyev passed away on December 12, 2003. Many people attended his funeral including heads of state, their representatives, well-known figures, ordinary people, elders, women, and children. Rest in peace Mr. President...

"A country becomes more powerful when it unites more nations, because every single one of them contributes universal culture and civilization..." Azerbaijan's national leader Heydar Aliyev said.

Multicultural ideologies are different in all countries, but the main idea, of course, is about the equality between different nations, races, cultures etc. As we talk about the history of multicultural values in Azerbaijan, we must look at this philosophy from many aspects. Azerbaijan's national leader Heydar Aliyev in one of his speeches said "Azerbaijan's population's multinationality is our wealth, our advantage. We value and will always preserve that". His political vision had an important role in Azerbaijan's development and building a bright future with a democratic society where equality comes first for every single citizen.

My native land is a multiethnic multiconfessional country. We live in a secure state and multiculturalism is the ideology of our statehood. There is a cultural unity in my homeland and our people are very tolerant. We respect the people regardless their gender, ethnic origin, religion etc. Along Azerbaijanis, several national minorities – Lezgins, Udins, Tats, Talysh, Avars, Turks, Tatars, Jews, Kurds, Russians, Georgians and others live friendly in Azerbaijan. Last, but not least, Azerbaijan is also home to approximately 30 thousand ethnic Armenians.

In fact gender equality was accepted before United States. Religions, races, languages, nationalities have no importance to unite a society and all of these acts become one under a word: Azerbaijan.

Red Town in Guba is also referred as “The Jerusalem of the Caucasus”. There are also German settlements in Azerbaijan too. The historical and cultural monument of these settlements – German Lutheran Church is still preserved in Goygol. It is a model for tolerance and respect for diversity.

Many beautiful architectural examples of mosques, churches (even Armenian-Gregorian), synagogues operate here. I should note that, on the contrary the Armenians have destroyed all kind of Islamic and Turkic historical buildings in Irevan, including 8 mosques, more than 850 historical mansions, Irevan’s walls, Sardar Palace and etc. Only one of the mosques, which is named “Goy Masjid” (Blue Mosque) survived from Armenian vandalism, but today this building is being presented as a Persian mosque instead of Azerbaijani historical mosque.

The proverb sounds as “Like father like son”.

Today I can proudly say that we have liberated our occupied lands from invaders. Mr. Ilham Aliyev is a great politician. Under his leadership our occupied territories got free from Armenian troops. He inspired the whole nation and military servicemen to win. We owe to Mr. Aliyev for this glorious victory. I thanked Mr. President on his birthday for the possibility of living in a peaceful, economically prosperous country and sent him a letter.

“My dear friend and brother” Heydar Aliyev always addressed Suleyman Damirali so. At present times the president of Turkey Recep Tayyip Erdogan supports our president at every step that he takes as we are one nation, two states.

“Today the independent state of Azerbaijan experiences its most magnificent era because Azerbaijan had never been so powerful in its entire history. Capitalizing on this strength we have fulfilled our primary objective with dignity”. Ilham Aliyev says.

Long live the Land of Fire!

References:

1. www.pres.lib.az
2. “Heydar Aliyev Life and times”. Vahid Mustafayev.

Simuzər Məmmədova
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MULTİKULTURALİZMİN AZƏRBAYCAN MODELİ

Multikulturalizm Azərbaycanın dövlət siyasəti və həyat tərzidir... Bu gün Azərbaycan artıq dünyada tanınmış multikulturalizm mərkəzlərindən biridir.

İlham Əliyev

Açar sözlər: multikulturalizm, tolerantlıq, mədəniyyətlərarası əlaqələr

Keywords: multiculturalism, tolerance, intercultural relations

Ключевые слова: мультикультурализм, толерантность, межкультурные отношения

XXI əsrin sosiomədəni inkişaf qanunauyğunluqları kontekstində xalqımızın multikultural ənənələrinin mənəvi mədəniyyətin ayrılmaz hissəsi kimi dərki və yenidən dəyərləndirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Beynəlxalq iqtisadi və mədəni əlaqələr durmadan genişlənir. Dəyərlər mübadiləsi prosesi intensivləşib. Dünya yeni sivilisasiyanın astanasındadır. Bəşər tarixinin bu innovativ mərhələyə transformasiyasının prioriteti, strateji hədəfi ilk növbədə fərqli mədəniyyətlərin, dünyagörüşlərinin bütövləşməsi sayəsində vahid sosiomədəni məkan araya-ərsəyə gətirməkdir. Bu hədəfə nail olub - olmamaq isə ümumbəşəri dəyərləri aşkarlamaq, onlara müxtəlif dinlərin, mədəniyyətlərin daşıyıcılarının ümumi yaşamasını təmin etməkdən, bir çox mürəkkəb humanitar, sosial, mədəni-əxlaqi, iqtisadi problemlərin həlli məqsədilə birgə fəaliyyətdən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Elə davamlı inkişaf da tələb edir ki, insanlar, böyük anlamda xalqlar könüllü və şüurlu şəkildə birgə fəaliyyət göstərib bir hədəfə vursunlar. Bu isə yalnız mədəniyyətlərarası əlaqələrin təhlili, problemlərin çözümləri üçün birgə sabit mexanizmlərin işlənməsi, bir sözlə, insan inkişafının multikultur strategiyasının uğurlu icrası sayəsində gerçəklilyə çevrilə bilər.

Əsrlər boyu iki dünyanın – Avropa ilə Asiyanın təkcə coğrafi deyil, həm də mədəni baxımdan “kəsişmə nöqtəsində” yerləşən Azərbaycan da hazırda bu gerçəkliklərin dərinə əsaslanan siyasi kurs yürüdür. Hər zaman mədəniyyətlərəarası dialoqda önəmli rol oynayan ölkəmizin bu sahədə uğurları indi daha diqqətçəkəndir. Əlbəttə, gələcəyi bütün dəqiqliyi ilə proqnozlaşdırmaq çox mürəkkəb məsələdir. Amma artıq bir şey şübhəsizdir ki, Azərbaycan reallıqları kontekstində mədəniyyətlərəarası dialoqun çox böyük perspektivi var və ölkəmiz bu prosesin əvəzsiz iştirakçısı olmaq iqtidarındadır. Bunun üçün Azərbaycan dövləti bütün imkanlara malikdir: maddi və insan resursları, milli ruh və ənənələr. Azərbaycana yalnız bu imkanlardan faydalanaraq qloballaşma proseslərinin inkişafına öz töhfələrini vermək qalır ki, məhz bu kontekstdə Azərbaycan rəhbərliyi və vətəndaş cəmiyyəti institutları, ilk növbədə Heydər Əliyev Fondunun fəaliyyəti xüsusi diqqət çəkir [1].

Heydər Əliyev və multikulturalizmin Azərbaycan modeli zaman-zaman örnək rolunu oynayacaq. Bilirik ki, Azərbaycanda multikulturalizmin dərin kökləri var və bu sahədə Heydər Əliyevin rolu vurğulanmalıdır. Ekspertlər vurğulayır ki, ölkəmizdə multikulturalizm ənənələrinin formalaşması və bu modelin yaradılmasında Heydər Əliyevin xidmətləri çoxşaxəlidir. Heydər Əliyev Azərbaycanın gələcək uğurlu inkişafı üçün dəqiq ideoloji hədəf seçib. O, öz uzaqgörən, müdrik siyasəti ilə əsrlər boyu formalaşmış Azərbaycan çoxmədəniyyətlilik ənənəsini inkişaf etdirib, onu keyfiyyətə yeni mərhələyə qaldırıb: "Ulu öndər hələ 1994-cü ildə İstanbulda keçirilən "Sülh və səbr" adlı beynəlxalq dini konfransdakı çıxışında bu məqamı dəqiq ifadə edib".

Azərbaycandakı multikulturalizmlə bağlı Heydər Əliyev deyirdi: "Azərbaycanın vətəndaşları dini, irqi, siyasi, dil mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hamısı eyni hüquqa malikdir və onların hüquqları Azərbaycan tərəfindən qorunur və mühafizə olunur. Siz əmin ola bilərsiniz ki, biz bu məqsədlərimizə, bu prinsiplərimizə daim sadıq olacağıq və gələcəkdə də Azərbaycan vətəndaşlarının dini mənsubiyyəti, yaxud dil mənsubiyyəti, siyasi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, bir-birilə münaqişəyə girməsinə yol verməyəcəyik" [2].

Azərbaycanda multikulturalizmin dərin kökləri vardır. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanından, şifahi və yazılı ədəbiyyatımızdan keçən bariz nümunələr uzaq keçmişdən bugünüməzədək multikultural ənənələrin mövcudluğunu aşkar şəkildə sübut edir. Keçmiş dövrlərdən bəri burada müxtəlif xalqların (avarlar, talışlar, ləzgilər, udinlər və s.), dinlərin nümayəndələri əsrlər boyu dinc və mehriban, sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşayıblar. Ulu öndər Heydər Əliyev deyirdi ki, "Azərbaycan müxtəlif millətlərin, xalqların dinc və yanaşı yaşadığı ölkədir". Azərbaycanda tarixən həyat təzi olan multikulturalizm ənənələri bu gün də yaşamaqdadır. Multikulturalizm, eyni zamanda, Azərbaycan cəmiyyətinin dünyaya özünü tanıtdırmaq rəmzidir [3].

Heydər Əliyev 2001-ci il noyabrın 9-da Dünya azərbaycanlılarının birinci qurultayında azərbaycançılığın mahiyyətini məhz bu cür ifadə etmişdir: "Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı – Azərbaycanın dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq".

Ulu öndər həmişə öz çıxışlarında Azərbaycanın çoxmillətli ölkə olmasını, etnik rəngarəngliyini və tolerantlığa böyük əhəmiyyət verməsini xalqımızın böyük sərvəti hesab etmişdir: "Azərbaycan əhalisinin çoxmilli tərkibi bizim sərvətimizdir, üstünlüyümüzdür... Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir. Azərbaycan onun ərazisində yaşayan bütün millət və xalqların ümumi vətənidir. Azərbaycanlı sözü bizi həmişə birləşdirib" [4].

Müxtəlif sivilizasiyaların qovuşduğu Azərbaycan əsrlər boyu ayrı-ayrı millətlərin və konfessiyaların nümayəndələrinin sülh, əmin-amanlıq, qarşılıqlı anlaşma və dialoq şəraitində yaşadığı ölkə kimi tanınmışdır. Buna görə də multikulturalizm və tolerantlıq tarixən azərbaycanlıların həyat təzi olmuş, bu gün isə milli kimliyindən, dilindən, dinindən asılı olmayaraq Azərbaycan dövlətinin hər bir vətəndaşının gündəlik həyat təzinə çevrilmişdir. Azərbaycan xalqının ümummillət lideri Heydər Əliyevin multikulturalizm barədə dediyi bu fikir bütün zamanlar üçün ibrətamizdir: "Tolerantlıq, dözümlülük çox geniş anlayışdır. O, həm insani münasibətlərin, həm insan cəmiyyətində gedən proseslərin, həm də dövlətlərəarası, millətlərəarası, dinləərəarası münasibətlərin bir çox cəhətlərinə aiddir. O, təkcə dinlərin bir-birinə dözümlülüüyü deyil, həm də bir-birinin adətlərinə, mənəviyyatına dözümlülük, mədəniyyətlərə dözümlülük deməkdir" [5].

Yuxarıda yürütdüyümüz mülahizələr belə düşünməyə əsas verir ki, Azərbaycan multikulturalizmi xalqımızın milli mental xüsusiyyətidir. Etnik və milli azlıqların ədəbi mədəni əlaqələrinin qarşılıqlı bəhrələnməsi, mənəvi təcrübə mübadiləsi xalqımızın mənəvi irsini zənginləşməsinə təkan verir. Müasir informasiya cəmiyyətinin formalaşması, qloballaşma prosesləri milli ideyaların və ənənələrin təcrid edilmiş halda deyil, onların mübadiləsi zəminində inkişafını stimullaşdırır. Qlobal inkişafda multikulturalizm və eləcə də milli və bəşəri dəyərlərin inteqrasiyası, qarşılıqlı uzlaşması zərurətə çevrilir.

Ədəbiyyat:

1. <https://mehribanaliyeva.preslib.az/media-64e77a402c.html>
2. http://www.anl.az/down/meqale/baki_xeber/2016/may/492398.htm
3. <http://multikulturalizm.gov.az/post/1588/azerbaycan-multikulturalizmi-ve-heyder-eliyev.html>
4. <http://shura.ict.az/az/news/1223/>
5. [http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2020/yanvar/697519\(meqale\).pdf](http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2020/yanvar/697519(meqale).pdf)

Solmaz Gözəlova
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCANIN DAVAMLİ İQTİSADI İNKİŞAF MODELİNİN MÜƏLLİFİDİR

Açar sözlər: iqtisadiyyat, strategiya, geosiyasət, siyasət

Keywords: economics, strategy, geopolitics, politics

Ключевые слова: экономика, стратегия, геополитика, политика

Azərbaycan özünün 30 illik müstəqillik dövründə daxili və xarici siyasətində böyük uğurlar qazanmışdır. Böyük şəxsiyyət Heydər Əliyev hələ 1969-1982-ci illərdə Azərbaycana rəhbərlik edərkən totalitar sovet rejiminin sərt qadağalarına baxmayaraq iqtisadiyyatımızın formalaşması üçün böyük səylə çalışmışdır. Faktlara əsaslanaraq qeyd etmək olar ki, Heydər Əliyev hakimiyyətə gəlməmişdən öncə keçən əsrin 60-cı illərində iqtisadi göstəricilər Azərbaycan üzrə orta ittifaq səviyyəsi ilə müqayisəli ictimai məhsul istehsalı adambaşına düşən məcmusu həcmnin 75,8%-i, milli gəlir istehsalının 74%-i, sənaye istehsalı 75,8%-i, kənd təsərrüfatı məhsul istehsalı 68,7%, fəhlə və qulluqçuların orta aylıq əmək haqqının 95,5%-i, pərakəndə ticarət dövriyyəsinin 69,2% səviyyəsində idi.

Müasir Azərbaycan iqtisadiyyatının böyük uğurları əslində 1969-1982-ci illərdə qoyulmağa başlamışdır. Belə ki, dövrün statistik göstəricilərinə əsaslanaraq qeyd edə bilərik ki, həmin dövrdə milli gəlir 2,6 dəfə, sənaye məhsulunun həcmi 2,7 dəfə, kənd təsərrüfatında məhsul 2,3 dəfə artmışdır.

Beləliklə, bu qənaətə gəlmək olar ki, yenicə müstəqillik qazanmış Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini qorumağı, ölkəni inkişaf etdirməyi özünün əsas vəzifəsi hesab edən, milli dövlətçilik ənənələrini qarşıya məqsəd qoyan Ümummillə lider Heydər Əliyev respublikada dövlət quruculuğunun və dövlətçiliyin inkişafının təməl prinsiplərinin əsasını qoymuşdur. Bu istiqamətdə həyata keçirilən strategiya və iqtisadi islahatlar nəticəsində respublikada iqtisadi tənəzzülün qarşısı alınmış və ictimai-siyasi sabitlik təmin olunmuşdur.

Heydər Əliyev müasir dövrün tələblərini əsas tutaraq ölkənin tarixi, iqtisadi xüsusiyyətlərini, geosiyasi şəraiti, milli mənafeyi fəaliyyətinin prioritet istiqamətləri kimi müəyyənləşdirmişdir [2]. Bütün sahələrdə islahatların həyata keçirilməsi, makroiqtisadi sabitləşmə, beynəlxalq inteqrasiya proseslərinə qoşulma, xalqın sosial rifahının yaxşılaşdırılması, ölkənin geosiyasi və geoiktisadi mövqelərinin möhkəmləndirilməsi, beynəlxalq maliyyə qurumları ilə əlaqələrin formalaşdırılması kimi vacib və zəruri məsələlər dövlətin strategiyasında mühüm yer tuturdu [1].

Ümummillə lider Heydər Əliyevin apardığı məqsədyönlü siyasət nəticəsində Azərbaycan özünün hər tərəfli inkişafını gücləndirirdi. Azərbaycandakı iqtisadi inkişaf 2 mərhələdən ibarət idi.. İnkişafın birinci mərhələsində artıq Azərbaycanın yüksək inkişafa nail olması üçün güclü zəmin yaranmışdır. Dərin islahatlar dövrü kimi 1995-2003-cü illər müstəqilliyimizi daha da möhkəmləndirdi. Heydər Əliyevin bu dövrdə apardığı siyasət, gördüyü işlər yeni inkişaf modeli formalaşdırmışdır. Yeni Azərbaycan modeli özünü bütün sahələrdə göstərirdi. İqtisadiyyatın bütün sahələrinin inkişafı artdıqca ölkənin xarici dövlət-

lərlə iqtisadi münasibətləri daha da güclənirdi. Heydər Əliyevin təbirincə desək, “Heç bir ölkə ən böyük ölkə olsa belə, yalnız öz çərçivəsində iqtisadiyyatını inkişaf etdirə bilməz.” Heydər Əliyevin məqsədi Azərbaycanın dünyanın inkişaf etmiş ölkələri ilə siyasi və iqtisadi əlaqələrini daha da genişləndirsin. Heydər Əliyevin müəllifi olduğu Yeni Azərbaycan modelinin inkişafının sürətlənməsi dövrü 1996-cı ildən daha da artmışdır. Bu dövrdən başlayaraq irimiqyaslı müqavilələr bağlanmış, strateji əhəmiyyətli sənədlər və aktlar imzalanmışdır. Müxtəlif dövrlərdə dövlət tərəfindən qəbul olunmuş “Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına dair Dövlət yardım Proqramı” (1997-2000-ci illər), “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına dair Dövlət yardım Proqramı” (2002-2005-ci illər). Bu proqramlar çərçivəsində görülən işlər nəticəsində sahibkarlığın inkişafında ciddi irəliləyişlər oldu [5].

Kənd təsərrüfatının inkişafına dair 2002-2006-cı illəri əhatə edən Dövlət Proqramı aqrar sahədə böyük uğurlar qazanılmasına şərait yaratmışdır. Eyni zamanda vergi sahəsində də bir sıra islahatlar həyata keçirilmişdir. “Azərbaycan Respublikasının vergi məəcəlləsi” 01 yanvar 2001-ci ildən qüvvəyə minmişdir.

TRASEKA hazırlanması və yaradılmasında Azərbaycan bir sıra dünya dövlətləri ilə, Avropa İttifaqı və digər beynəlxalq təşkilatlarla birgə işlər görmüşdür.

Heydər Əliyevin ən böyük uğurlarından biri də ölkənin enerji resurslarının dünya bazarına çıxarılmasına nail olmaqdır. Beləliklə, Heydər Əliyevin apardığı iqtisadi siyasət böyük uğurlarla nəticələnmişdir. Azərbaycan xalqı var olduqca Heydər Əliyev ideyaları daim yaşayacaq.

Bu gün prezidentimiz cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla həyata keçirilən davamlı iqtisadi inkişaf modelinin müəllifi Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevdir. Uğurlu daxili və xarici siyasətin aparılmasında qazanılan uğurlara, yeni neft strategiyasının əsasının qoyulması, ölkədə makroiqtisadi sabitliyin davamlı təminatı sayəsində uğurlu nəticələrə görə cənab İlham Əliyev xalqın liderinə çevirmişdir. 2003-cü ildən bu günədək həyata keçirilən tədbirlər ölkə başçısının rəhbərliyi altında iqtisadiyyatın bütün sahələrində rekord göstəricilərə nail olunmuşdur [6].

Ədəbiyyat:

1. Alışanova Mehriban Nadir qızı. Heydər Əliyev iqtisadi müstəqilliyimizin banisidir. / M.N.Alışanova., elmi red Ş.M.Muradov. –B: Çinar-Çap, 2006 – 214 s.
2. Dövlət, demokratiya, qanunçuluq haqqında: çıxış və nitqlərdən sitatlar / tərt.H.T.İsmayılov. 39 s. foto.
3. Hüseynova İradə Mehdiqulu qızı. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu: monoqrafiya /İ.M.Hüseynova; elmi red Ə.M.Həsənov – B: Təhsil. 2004, 472 s.
4. <http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2010/may/121258.htm>
5. <http://news.unec.edu.az/ekspert-reyi/5752-azerbaycanin-davamlı-ıqtisadi-inkishaf-modeli-gelebelerimizin-rehnidir>
6. <https://haydaraliyevcenter.wordpress.com/heyder-eliyev/heyd%9%99r-%9%99liyev-v%9%99-az%9%99rbaycanda-iqtisadi-dirc%9%99lis/>

Solmaz Musayeva
Bakı Biznes Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASININ VƏ MULTİKULTURALİZMİN AZƏRBAYCAN MODELİNİN BANİSİDİR

Açar sözlər: demokratiya, ideologiya, multikultural, millətçilik

Keywords: democracy, ideology, multicultural, nationalism

Ключевые слова: демократический, идеология, национализм

Azərbaycançılıq müstəqil, suveren Azərbaycan Respublikasının istiqlalını və dünyəvi prinsiplərə malik sivil, demokratik dövlət uğrunda mübarizəni strateji məqsəd seçən Azərbaycan xalqının ideologiyasıdır. Bu ideologiyanın kökündə ölkəmizin ərazisində yaşayan və Azərbaycanı özünə vətən sayan bütün xalqların milli, etnik, dini və sosial hüquqlarının bərabərliyi ideyası dayanır. Azərbaycançılıq milli dövlət ideologiyası kimi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya əsaslarına söykənən, Azərbaycanın müstəqilliyinə, onun hüquqi və demokratik dövlət kimi inkişafına və milli təhlükəsizliyinin qorunmasına xidmət edən dəyərlər sistemidir.

Azərbaycançılığın bütün dünya azərbaycanlılarını birləşdirən ideologiya halına gəlməsi, müstəqil Azərbaycan dövlətinin ideya əsasına çevrilməsi ümummilli lider Heydər Əliyevin tarixi xidmətidir. Heydər Əliyev hələ Sovet dövründə Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik edərkən azərbaycançılıq məfkurəsinin bütün həmvətənlərimiz arasında yayılmasına, bu ideyanın geniş ictimai dəyər qazanmasına çalışırdı. O dövrdə Azərbaycan ədəbiyyatında, musiqisində, kinosunda, təsviri sənətində və digər sahələrdə xalqın ruhunu, tarixini, milli-mənəvi dəyərlərini təbliğ və tərənnüm edən çoxsaylı əsərlər meydana gəlmişdir. Həmin dövrdə Heydər Əliyev respublikamızdan kənarında yaşayan azərbaycanlıların təşkilatlanmasını, Azərbaycan diasporunun təşəkkül tapmasını son dərəcə vacib əməl sayırdı. Ulu Öndər 1993-cü ilin iyun ayında xalqın təkidli tələbi ilə Azərbaycanda siyasi hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra xaricdəki soydaşlarımızın mütəşəkkil qüvvəyə çevrilməsini, onların doğma Vətənlə əlaqələrinin möhkəmlənməsini prioritet məsələ kimi hər zaman diqqətdə saxlamışdır.

Banisi ümummilli lider Heydər Əliyev olan azərbaycançılıq bir milli ideologiya olaraq mühüm funksional elementlərlə zəngindir və bunların da mahiyyəti ölkəni mənəvi və fiziki baxımdan zəiflətmək cəhdlərindən qorumaqdır. Bu ideologiya inzibati-ərazi quruluşuna görə unitar, siyasi quruluş və dövlət idarəçiliyinə görə hüquqi və demokratik dövlət kimi Azərbaycanın möhkəmlənməsinə və inkişafına xidmət edir. Azərbaycan tarixən müxtəlif millətlərin dinc yanaşı yaşadığı, milli və dini tolerantlığın bərqərar olduğu ölkə olmuşdur. Tarix boyu burada hər bir xalqın və millətin nümayəndəsinə bərabər münasibət göstərilmişdir. Ona görə də Azərbaycan vətəndaşı sayılan hər kəs azərbaycançılıq ideyası ətrafında birləşmişdir. Azərbaycan xalqının adət-ənənələrini, milli-mənəvi dəyərlərini birləşdirən baxışlar sistemi kimi azərbaycançılıq ideyası ictimai-siyasi proseslərə, konstitusiya sistemində, xüsusilə dövlət quruculuğuna öz müsbət təsirini göstərir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin yaratdığı azərbaycançılıq ideologiyası Azərbaycanın müstəqilliyini qorumaq, onun demokratik inkişafını təmin etməklə bərabər, davakar millətçilik və şovinizmə qarşı təşəkkül tapmış ideologiyadır. Dahi lider daim qeyd edirdi ki, azərbaycançılıq ideyasının kökündə millətçilik yox, vətəndaşlıq dəyəri dayanır. Bu ideyanın məqsədi çoxmillətli Azərbaycan xalqının birləşməsi və demokratik yolla inkişaf etməsinə zəmin yaradan dəyərlər sistemini formalaşdırmaqdır. Təsədüfi deyildir ki, memarı ulu öndər Heydər Əliyev olan, çoxmillətli Azərbaycan xalqını birləşdirən azərbaycançılıq ideyası müstəqilliyin qorunmasına, demokratik inkişafa və hüquqi, sosial dövlətin möhkəmləndirilməsinə xidmət edir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev 2001-ci il noyabrın 9-da Dünya azərbaycanlılarının I qurultayında dövlətin siyasətini səciyyələndirərkən onun prioritet istiqamətini dahiyənə uzaqqörənliklə belə müəyyən etmişdir: "Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı - Azərbaycanın dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq".

Göründüyü kimi, əsasını ulu öndər Heydər Əliyevin qoyduğu və bu gün Prezident İlham Əliyevin zamanın tələblərinə uyğun olaraq daha da təkmilləşdirdiyi azərbaycançılıq xalqımızın çox əzab-əziyyətlər bahasına nail olduğu tarixi sərvətdir. Bu, ilk növbədə, vahid və bölünməz Azərbaycanın qorunub saxlanması və möhkəmləndirilməsinin siyasi əsasıdır. Bu gün azərbaycançılıq milli həyatın ahəngdarlığının, konfessiyaların dinc yanaşı yaşamasının, ölkədə yaşayan bütün etnosların qardaşcasına qarşılıqlı əlaqəsi və təsirinin çoxəsrlik ənənəsi, onların ümumi taleyi və müstəqil Azərbaycanın bütövlüyü, inkişafı və firavanlığı uğrunda birgə mübarizəsinin ümumi tarixi təcrübəsidir. Ötən ilin sentyabr ayının 27-də başlayan və Azərbaycanın parlaq Qələbəsi ilə başa çatan İkinci Qarabağ müharibəsində tarixi Zəfərimiz bunu bir daha sübut etdi.

Mayası azərbaycançılıq ideologiyası ilə yoğurulan multikulturalizmin Azərbaycan modelinin "Kitabi Dədə Qorqud" dastanından, şifahi və yazılı ədəbiyyatımızdan keçən bariz nümunələri ölkəmizdə uzaq keçmişdən bugünümüzədək multikultural ənənələrin mövcudluğunu aşkar şəkildə sübut edir. Bunun fonunda müasir dövrdə həllini tapmalı yalnız bir əsas məsələ qalırdı: hüquqi və siyasi müstəvidə multikulturalizmin yerini müəyyən etmək. Bu missiyanı da ulu öndər Heydər Əliyev böyük siyasi ustalılıqla yerinə yetirdi. O, Azərbaycanın gələcək uğurlu inkişafı üçün dəqiq ideoloji hədəf seçdi və öz uzaqqörən, müdrik siyasəti ilə əsrlər boyu formalaşmış çoxmədəniyyətlik ənənəsini inkişaf etdirərək onun bazasında multikulturalizmin Azərbaycan modelinin bünövrəsini qoydu. Əslində, Ulu Öndər bu addımları ilə müasir dünyamızda multikulturalizmin Azərbaycan modelinin siyasi banisi adını qazandı. Ümummilli Liderimiz multikulturalizmin Azərbaycan modelini yaradarkən xalqımızın zəngin tolerantlıq ənənələrinə, tarixən Azərbaycan

ərazisində müxtəlif dinlərin daşıyıcıları olan ayrı-ayrı etnik qrupların bir ailə kimi mehribanlıq və səmimiyyət şəklində yaşamasına əsaslanırdı. Təsadüfi deyildi ki, Ulu Öndər dövlətin gücünü və qüdrətini məhz bu amillə əlaqələndirir və dahiyənə uzaqgörənliklə deyirdi: "Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri... ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir". Ulu öndər Heydər Əliyev bununla ilk növbədə multikulturalizm siyasi modelinin assimilyasiya və izolyasiya kimi digər mümkün siyasi modellərdən üstün olduğunu bütün dünyaya nümayiş etdirdi. "Azərbaycan əhalisinin çoxmilli tərkibi bizim sərvətimizdir, üstünlüyümüzdür. Biz bunu qiymətləndiririk və qoruyub saxlayacağıq" deyən Ulu Öndər bütün sonrakı siyasi fəaliyyətini bu sərvətin əbədi olması istiqamətinə yönəltdi.

Azərbaycanın multikultural ənənələrinin dövlət tərəfindən qorunması işində ən vacib olanı ümummillili lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü və göstərişi ilə bu məsələnin hüquqi sənədlərdə, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında əks olunmasıdır. Belə ki, multikulturalizm siyasətinin əsasını təşkil edən toleranqlıq (düzümlülük) prinsipi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının bir sıra maddələrində aydın şəkildə təsbit edilmişdir. Bununla bağlı "Bərabərlik hüququ" (maddə 25, bənd 3), "Milli mənsubiyyət hüququ" (maddə 44, bəndlər 1, 2), "Ana dilindən istifadə hüququ" (maddə 45, bəndlər 1, 2) və başqa maddələri göstərmək mümkündür.

Ulu Öndər haqlı olaraq multikulturalizm siyasətini ölkənin demokratik inkişafının tərkib hissəsi hesab edirdi. O, Azərbaycan ərazisində yaşayan milli azlıqların hüquq və azadlıqlarının, o cümlədən etnik-mədəni, dini dəyərlərinin qorunmasını demokratiyanın mühüm prinsipi olan əsas insan hüquq və azadlıqları kontekstində görürdü. Ümummillili Liderin rəhbərliyi ilə geriyyə dönüşü olmayan, demokratik inkişaf yoluna çıxmış Azərbaycan Respublikası dahi rəhbərin qeyd etdiyi kimi, "dinindən, dilindən, irqindən asılı olmayaraq Azərbaycanın bütün vətəndaşlarının eyni hüquqlara malik" olmalarını təmin etməli idi.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, təbii olaraq Ulu Öndər etnik millətçiliyə alternativ kimi bütövlükdə Azərbaycan xalqının və cəmiyyətinin, eyni zamanda Azərbaycan dövlətçiliyinin yüksəlişini şərtləndirən və multikulturalizmin əsas mənəvi bazası olan azərbaycançılıq prinsipini milli ideologiya kimi irəli sürdü. O qeyd edirdi ki, etnik millətçilik, nəhayət etibarilə, etnik separatizmə, xalqlar arasında münaqişəyə gətirib çıxarır. Azərbaycançılıq ideologiyası isə dinindən, dilindən, irqindən asılı olmadan ölkədə yaşayan bütün vətəndaşları birləşdirir. Ulu Öndərin dediyi kimi, həqiqətən də "Azərbaycan onun ərazisində yaşayan bütün millət və xalqların ümumi vətənidir. Ərazimizdə yaşayan azərbaycanlı da, ləzgi də, avar da, kürd də, talış da, udin də, kumik da, başqası da –bütünlükdə hamısı azərbaycanlıdır".

Ümummillili lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında ölkəmizdə Azərbaycan xalqının multikultural ənənələrinin qorunması və inkişaf etdirilməsi sahəsində həyata keçirilən siyasi istiqamət yeni mərhələdə onun layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla inkişaf etdirilir. Multikulturalizmi Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasəti, xalqımızın həyat tərzini kimi dəyərləndirən Prezident İlham Əliyev bu siyasətin həyata keçirilməsində BMT, ATƏT, Avropa Şurası, Avropa İttifaqı, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı və digər nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığa xüsusi önəm verir. Prezident İlham Əliyev daim ölkəmizin bu təşkilatlar tərəfindən qəbul edilən milli azlıqların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi ilə bağlı konvensiyalara qoşulmasının vacibliyini qeyd edir. Məhz bu siyasi xəttin nəticəsi kimi Azərbaycan Prezidentinin göstərişi ilə ölkəmizin 26 noyabr 2009-cu il tarixli qanunla "Mədəni özünüifadə formalarının müxtəlifliyinin qorunması və təşviqinə dair" UNESCO Konvensiyasına qoşulmasını göstərmək olar.

Azərbaycanın mənəvi-siyasi yüksəlişində son dərəcə vacib məqamlardan biri isə Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü və iştirakı ilə 2011-ci ildən bəri mütəmadi olaraq Bakıda Beynəlxalq Humanitar Forumun keçirilməsidir. Dövlət başçısının multikulturalizm siyasətinin növbəti əhəmiyyətli addımı Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin yaradılmasına dair 15 may 2014-cü il tarixində imzaladığı Fərman oldu. Bu Mərkəzin yaradılmasının əsas məqsədi ölkəmizdə əsrlər boyu formalaşmış toleranqlığın, etnik-mədəni, dini müxtəlifliyin qorunmasını və çiçəklənməsini təmin etmək, habelə Azərbaycanı dünyada multikulturalizm mərkəzi kimi tanımaq və mövcud multikultural modellərini tədqiq və təşviq etməkdir. Dünyanın multikulturalizm sahəsində aparıcı mütəxəssislərinin, görkəmli ictimai və siyasi xadimlərinin Bakıda beynəlxalq səviyyədə belə bir Mərkəzin açılmasını son dərəcə təbii və işgüzar şəkildə qəbul etmələri məhz Azərbaycanın bu gün dünya multikulturalizminin mərkəzinə çevrilməsi reallığını aydın şəkildə nümayiş etdirir.

Bu gün Azərbaycanda multikulturalizm sahəsində bir-birini tamamlayan, sistemli xarakter daşıyan siyasi iradə və onun gerçəkləşməsi proqramı uğurla həyata keçirilir. Prezident İlham Əliyevin multikultura-

lizmə, tolerantlığa verdiyi siyasi dəyərin dünya miqyasında real elmi, mədəni, sosial müstəvilərə köçürülməsi işində Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, UNESCO-nun və İCESCO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanın Əliyevanın rəhbərlik etdiyi Heydər Əliyev Fondunun böyük xidmətləri danılmazdır. Bu gün Azərbaycan multikultural ənənələrinin qorunub saxlanması, təbliği ilə bağlı Heydər Əliyev Fondu olduqca əhəmiyyətli, möhtəşəm layihələr həyata keçirir. Bu layihələr Azərbaycan multikulturalizminin bir ölkə çərçivəsində qapalı inkişafını deyil, dünya çərçivəsində dinlərin və mədəniyyətlərin müxtəliflikləri rejimində fəaliyyət göstərməsini reallaşdırır.

Tamilla Abbasova
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANIN MİLLİ İQTİSADIYYATININ FORMALAŞMASI

Açar sözlər: lider, iqtisadiyyat, sektor

Keywords: leader, economy, sector

Ключевые слова: лидер, экономика, сектор

Heydər Əliyev fenomeni qlobal meyillərin inkişafını öncədən görmək ölkəsinin dünya miqyasında rolunu və yerini eyni zamanda böyük imkanlarını dəqiq analiz etmək qabiliyyəti, onun çox böyük nüfuzu müstəqil Azərbaycan Respublikasını bütün mənfi xarici təsirlərdən qorudu.

Ümummillə liderimiz Heydər Əliyev istər Sovet dönməsində, istərsə də müstəqillik illərində Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına əsaslı şəkildə önəm vermişdir. O, özünün siyasi liderlik bacarığına mükəmməl idarəçilik təcrübəsinə əsaslanaraq hesab edirdi ki, iqtisadiyyatı güclü olan dövlət hər şeyə qadirdir və iqtisadiyyat istənilən müstəqilliyin əsasını təşkil edir [5].

Heydər Əliyev müxtəlif dövrlərdə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı üçün tarixi xidmətlər göstərmişdir. SSRİ dövründə müəyyən edilmiş qaydalar əsasında o, öz fəaliyyətini davam etdirmişdir. Hər bir mühüm məsələ mərkəzin nəzarətində idi. Lider kimi fəaliyyət dairəsi məhdud olan Heydər Əliyev 1969-cu ildə Azərbaycan rəhbərliyinə təyin edildi. O, bütün çətinliklərlə üzləşərək ölkə iqtisadiyyatının inkişafını qarşıya məqsəd qoymuşdur. O dövrdə ölkə iqtisadiyyatında ağır vəziyyət yaranmışdır. Azərbaycan İttifaqda bütün sosial-iqtisadi göstəricilərə görə axırıncı yerdə dayanırdı. Heydər Əliyev bütün çətinliklərə baxmayaraq ilk növbədə iqtisadiyyatda yaranmış ağır vəziyyətin və onu yaradan səbəblərin geniş təhlilini apardı. Mövcud çətinliklərə baxmayaraq bir sıra tədbirlər həyata keçirdi. SSRİ hökuməti qarşısında ölkənin gələcək iqtisadi həyatı ilə bağlı məsələlər qoydu və qısa vaxt ərzində SSRİ hökumətin respublikanın inkişafına dair önəmli qərarların qəbul edilməsinə nail ola bildi.

Aparılan iqtisadi siyasət nəticəsində iqtisadiyyatın bütün sahələrində milli gəlirin artmasında, kənd təsərrüfatı, sənaye məhsulları istehsalında 60-cı illərdəki durğunluq aradan qaldırıldı və yeni səmərəli inkişafın əsaslı şəkildə möhkəmləndirilməsi üçün xeyli işlər həyata keçirildi.

Azərbaycan iqtisadiyyatının uzaq dövrə yönəlik inkişafı Heydər Əliyevin əsas strateji məqsədi idi. İqtisadi strategiya inkişaf, elmi-texniki tərəqqini müəyyən edən sahələrin daha üstün inkişafından çox asılı olacağı öncədən müəyyən edilmişdir [4].

Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin ilk 15 ili ərzində iqtisadiyyatda yüksək artım tempi təmin edilmiş və keyfiyyət göstəriciləri əsaslı şəkildə yaxşılaşmışdır. Azərbaycanda iqtisadi bazanın formalaşması və sürətli inkişafında onun müstəsna rolu olmuşdur. Heydər Əliyevin yaratdığı bu iqtisadi sistem ölkənin gələcək inkişaf strategiyasının müəyyənləşdirilməsində böyük rol oynadı. Müstəqillik dövründə də Heydər Əliyev xarici iqtisadi əməkdaşlıq məsələlərində milli maraqları önə çəkərək inkişaf strategiyasının prinsipi kimi dəyərləndirirdi. O, bazar iqtisadiyyatının və açıq iqtisadiyyatın tərəfdarı idi.

Heydər Əliyev Azərbaycanda iqtisadiyyatın maddi-texniki inkişaf bazasında yaranmış geriliyin aradan qaldırılması, qeyri-neft sektorunun yüksək inkişafına nail olunması üçün bir sıra təkliflər hazırladı. Azərbaycanın tez bir zamanda bu iqtisadi böhrandan çıxması üçün vergi və sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi üçün əsaslı islahatlar keçirdi. Heydər Əliyevin ən mühüm iqtisadi nailiyyəti yeni neft strategiyasının

əsasının qoyulması oldu. Azərbaycanın enerji ehtiyatlarının dünya bazarına çıxarılması və əldə olunan gəlir ilə büdcəni yenidən bərpa etmək və möhkəmləndirmək, əhalinin yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsində mühüm rol oynadı.

Azərbaycanın bir çox dünya dövlətləri ilə Avropa İttifaqı və ayrı-ayrı beynəlxalq təşkilatlarla birgə işlər görərək Böyük İpək yolunun bərpa olunması sahəsində TRASEKA proqramının hazırlanmasında yaxından iştirak etmişdir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1998-ci il sentyabrın 7 və 8-də Bakı şəhərində 9 dövlət başçısı, 13 beynəlxalq təşkilat və 32 dövlətin nümayəndələr heyətinin iştirakı ilə tarixi İpək yolunun bərpasına həsr olunmuş beynəlxalq konfrans keçirilmişdir. Ümummilli liderin bu sahədə apardığı işlər nəqliyyat sektorunun dünya standartlarına uyğun inkişafa gətirib çıxarmışdır.

Bu gün həyata keçirilən davamlı regional iqtisadi inkişaf proqramlarının qəbul edilməsi Ümummilli liderin layiqli davamçısı, ölkə başçısı cənab İlham Əliyevin adı ilə bağlıdır. Qəbul olunmuş proqramlar və iqtisadiyyatın diversifikasiya olunması qarşıya qoyulan əsas prioritetlərdəndir.

Hazırda dünyanın aparıcı siyasi xadimləri Azərbaycanın dinamik inkişafını, sosial tərəqqi ilə iqtisadi inkişaf arasındakı tarazlığın yaradılması Azərbaycanın iqtisadi modelini fərqləndirən keyfiyyət kimi dəyərləndirilir.

Ədəbiyyat:

1. Heydər Əliyev: dövlət xalq üçündür. Kəlamlar, sitatlar, aforizmlər // red. və ön sözün müəllifi X.Vəliyev. Bakı. Adiloğlu, 2008 – 400 s.
2. xalq qazeti 2009, 12 iyun. №126-5.3
3. <https://xalqqazeti.com/mobile/az/news/36706>
4. <https://xalqqazeti.com/mobile/az/news/36706>
5. <http://news.unec.edu.az/ekspert-reyi/5752-azerbaycanin-davamlı-ıqtisadi-inkishaf-modeli-gelebelerimizin-rehnidir>

Telman Niftaliyev
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANDA ORDU QURUCULUĞU, AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI VƏ MULTİKULTURALİZM MODELİ

Açar sözlər: ordu mədəniyyəti, tolerantlıq, şəxsiyyət, liderlik, vətənpərvərlik

Keywords: army culture, tolerance, personality, leadership, patriotism

Ключевые слова: армейская культура, толерантность, личность, лидерство, патриотизм

Azərbaycanın müasir tarixində əvəzsiz rol oynamış Heydər Əliyev tam haqlı olaraq Milli Ordunun banisi sayılır. Onun milli-dövlət quruculuğunda həyata keçirdiyi çoxsaylı layihələr sırasında müasir Silahlı Qüvvələrinin qurulması layihəsi xüsusi yer tutur. Heydər Əliyevin quruculuq fəaliyyətini araşdırmaq üçün bir çox müasir yanaşmaların tətbiq edilməsinə zərurət vardır, çünki müasir dildə desək bu, çoxölçülü fəaliyyətə təkcə tarixçi kimi deyil, təkcə bioqraf və ya psixoloq kimi deyil, və ya tutaq ki, təkcə iqtisadçı və hüquqşunas kimi deyil həm də sosioloji baxımından yanaşmanın fikrimizcə geniş elmi evristik potensialı vardır.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, tarixin xalqlara verdiyi şansı, vətənin və xalqının taleyüklü problemlərini həll etmək kimi ağır missiyanı yalnız nadir və əvəzolunmaz şəxsiyyətlər reallaşdırmağa qadir olurlar. Onlar cəmiyyəti böyük çətinliklərdən xilas edən və öz əməli fəaliyyətlərində mövcud quruluşun qanunauyğun əlaqələrini düzgün müəyyən edən qüvvə kimi fəaliyyət göstərirlər. Onlar həm də xalq və cəmiyyət qarşısında sosial məsuliyyəti dərinəndən dərk edərək özlərinin təşkilatçılığı, mübarizliyi, möhkəm iradəyə malik olması ilə səciyyəli və mürəkkəb vəziyyətdən çıxış yolunu uzaqgörənliklə müəyyən edərək xalq kütlələrinin fəaliyyətini mütərəqqi istiqamətə yönəldirlər və bu da durmadan cəmiyyətin inkişafında öz müsbət nəticələrini verir. Deməli cəmiyyətin inkişafı və tərəqqisi naminə və ümdə vəzifələrin görülməsini dahi şəxsiyyətlər irəli sürürlər və bununla da cəmiyyətin inkişafına həlledici təsir göstərirlər. Həm də tarixi şəxsiyyəti yetişdirən cəmiyyət də öz növbəsində görkəmli tarixi şəxsiyyətlərin fəaliyyəti ilə inkişaf edir və möhkəmlənir.

Belə tarixi şəxsiyyətlərin biri Azərbaycan xalqının bəşəriyyət tarixi salnaməsinə XX əsrin ikinci yarısı və XXI əsrin əvvəlində bəxş etdiyi ən böyük dövlət xadimi Heydər Əliyev olmuşdur. Dünya şöhrətli siyasətçi və təcrübəli dövlət xadimi kimi bənzərsiz ömür yolu keçən Heydər Əliyevin siyasi sistemlərin dəyişməsindən asılı olmayaraq respublikaya rəhbərlik etdiyi 35 il ərzində həyata keçirdiyi çox sahəli işlər, ardıcılıqla atdığı mütərəqqi addımlar, onun bir xilaskar, bir qəhrəman olmasını təsbit edir.

Hər bir dövlət müstəqilliyini xarici hərbi müdaxilədən qorumaq üçün müdafiə sistemi yaradır. Müdafiə sisteminin yaradılmasında ordu quruculuğu başlıca yer tutur. Əlverişli geosiyasi məkanda yerləşən, zəngin enerji resurslarına malik olan Azərbaycan dünyanın güclü dövlətlərinin maraq dairəsindədir. Mənafehlərin toqquşması ərazi bütövlüyü və suverenliyə təhlükə törədir. Məhz buna görə də ordu quruculuğu dövlətin başlıca strateji məqsədidir. Azərbaycanın güclü orduya malik olmasını ulu öndərimiz Heydər Əliyev xalqımızın mənafehlində görürdü.

Heydər Əliyevin Ordunun möhkəmləndirilməsi siyasətinin təməl prinsiplərindən biri və bəlkə də ən başlıcası xalqla ordunun vəhdəti, yekdilliyi prinsipidir.

Dünyanın hərbi tarixləri sübut edir ki, yalnız o, ordu qalib gəlməyə, uğur qazanmağa qadirdir ki, orduda ilk növbədə yüksək vətənpərvərlik hissi hakimdir. Dəqiq, məqsədyönlü ideologiya məşını yorulmadan fəaliyyət göstərir.

Orduda tolerantlıq (dözümlülük) anlayışının izahı günümüzün ən aktual məsələlərindən biridir. Bu anlayışın məzmunu elə izah edilməlidir ki, onun nəticəsi orduda qarşılıqlı münasibətlərin inkişafına kömək edə bilsin. Ordu ölkə vətəndaşlarının səfərbər edilməsi ilə formalaşdırılan və daim dəyişən kontingentə malik güc strukturudur. Əhalinin tərkibi, təbii ki, müxtəlif xalq, etnik azlıq və dini etiqada mənsub, müxtəlif sosial mənşəyə, bilik səviyyəsinə və xarakterə malik vətəndaşlardan ibarətdir.

Yüksək vətənpərvərlik və qəhrəmanlıq nümunələrinin hərbi hazırlıq və potensial döyüşün ekstremal şəraitinə hazır olmasının, hətta şəhidlik zirvəsinə yüksəlişin mənəvi və psixoloji əsaslarının müvafiq sosiallaşma konsepsiyaları əsasında qurulmasının səmərəliliyi özünü bir daha ikinci Dağlıq Qarabağ Vətən müharibəsində göstərmişdir. Gənc zabitlərin hərbi karyerasında ümummilli lider Heydər Əliyevin və ali baş komandan Prezident İlham Əliyevin mühüm liderlik keyfiyyətlərinin təlim prosesində daha müasir sosial-pedaqoji texnologiyalar vasitəsilə aşlanmasına daha geniş imkanlar yaradır.

Respublikamızın əhalisinin tam əksəriyyəti azərbaycanlıdır. «Azərbaycanlı» məfhumu çox genişdir. Düzdür, azərbaycanlıların min illik kökünə baxsan bir qismi o, kökdən, bir qismi isə bu kökdən gəlib. Amma onlar hamısı əsrlər boyu azərbaycanlı kimi formalaşmış. Ərazimizdə yaşayan azərbaycanlı da, ləzgi də, avar da, kürd də, talış da, udin də, kumuk da, başqası da bütünlükdə hamısı azərbaycanlıdır. Bu «Azərbaycanlı» sözü bizi həmişə birləşdirir. Yaxud ordumuzda xidmət edən adamları götürək. Keçmişə nəzər salsaq, Azərbaycanın elə bir nöqtəsi yox idi ki, orada ləzgilər xidmət etməsinlər. Bu gündə belədir». Bu baxımdan məsələnin ciddiliyi özünü göstərir. Unutmamalıyıq ki, Azərbaycan dünya deməkdir. Bu cür dərk etməkdən çıxış edərək demək olar ki, tarixi məkan kimi Azərbaycanın əsas ideoloji müddəası da elə onun mənəvi mahiyyəti ilə müəyyənləşir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz qarşılıqlı münasibətləri tənzimləmək, vahid vətən, dövlətçilik ruhunda tərbiyə etmək bir dəyər kimi tolerantlığın köməyi ilə həyata keçirilə bilər. Ordunun şəxsi heyəti arasında bu sahədə aparılan iş ona istiqamətləndirilməlidir ki, şəxsi heyət arasında dini əqidəyə, bilik səviyyəsinə, milli mənsubiyyətə görə heç bir konflikt şəraiti yaranmasın, çünki son nəticədə belə təzadlı vəziyyət ordunun daxili birliyini təhlükə altına ala bilər, ardıcıl prosesə çevrilə bilər. Bu simptomların qarşısını almaqda tolerantlıq tərbiyəsi ilə yanaşı, şəxsi heyətin idarəçilik üsullarının da mühüm əhəmiyyəti vardır. Bu sahədə Konstitusiyaya istinad edərək, xalqın vahidliyi prinsipi mühüm təsir gücünə malik ola bilər.

«Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının beşinci maddəsində deyilir. I. Azərbaycan xalqı vahiddir. II. Azərbaycan xalqının vahidliyi Azərbaycan dövlətinin təməlini təşkil edir. Azərbaycan Respublikası bütün Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının ümumi və bölünməz vətənidir».

Ulu öndərimiz Heydər Əliyev tərəfindən orduda mənəvi amilin möhkəmləndirilməsinin ayrıca, əlahiddə bir problem kimi yox, bütün cəmiyyət miqyasında aparılan vətənpərvərlik tərbiyəsinin tərkib hissəsi kimi irəli sürülməsi həmin konsepsiyanın baza prinsiplərindən biridir. Məsələnin bu cür qoyuluşu orduda mənəvi-psixoloji tərbiyəni həm də dövlət siyasətinin bir qolu kimi başa düşməyə imkan verir.

Hərbi qulluqçularla aparılan mənəvi tərbiyəvi işində keçmişlə bu günün, tarixlə müasirliyin vəhdətinə, xalqın qəhrəmanlıq ənənələrinin roluna, onun şanlı keçmişinə böyük əhəmiyyət verdiyindən,

ötən illərin plakatçılıq, şuarçılıq kimi artıq tarixin arxivinə verilmiş metodlarından yan keçildiyindəndir ki, hal-hazırda yeni məzmun və formaya malik olan «ordu mədəniyyəti» deyilən bir mədəniyyətin mövcudluğunun şahidiyik. Onun həm yaradıcı, həm də daşıyıcı olan hərbi qulluqçular öz hərbi xidmətini başa vurub ailəyə, cəmiyyətdə daha bitkin zövqə, yüksək davranış mədəniyyətinə, yenilməz, möhkəm xarakterə malik kamil vətəndaş kimi qayıdırlar. Silahlı qüvvələrdə şəxsi heyətin mənəvi-psixoloji tərbiyəsinin əsas istiqamətləri müəyyən edilərkən mədəni irsimizin tarixi nailiyyətlərinə, onun qurucu, yaradıcı enerjisinə, milli əxlaq və davranış kodeksinə daha çox istinad edilməsi nəticəsində hər bir hərbi qulluqçu, hərbi kollektiv daxilində öz yerini doğma evindəki yer kimi başa düşür, bu ailənin möhkəmləndirilməsi, şərəf və ləyaqətinin uca tutulması üçün cavabdehlik hissi daşıyır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, 2016.
2. Abbaszadə E.A. Lider faktoru demokratik dövlət quruculuğunda vacib amil kimi // ADPU-nun xəbərləri, Humanitar elmlər seriyası, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Bakı, 2006, №4, səh. 636-645.
3. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrin yaranmasının 80 illiyi ilə əlaqədar təntənəli mərasimdə Heydər Əliyevin çıxışı. "Azərbaycan" qəzeti, 26 iyun 1998-ci il, s.1-2.
4. Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. (onuncu kitab) B., Azərənəşr, 2002, səh 135.
5. Azərbaycan multikulturalizmi: Ali məktəblər üçün dərslik. – Bakı: BBMM, 2017. - 416 səh.
6. Xəlilov S. S. Lider. Dövlət. Cəmiyyət. B., 2001.

Ülkər İmaməliyeva
Bakı Dövlət Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEVİN HƏYAT YOLU BÖYÜMƏKDƏ OLAN NƏSİL ÜÇÜN TƏRBIYƏ MƏKTƏBİDİR

Açar sözlər: mədəni irs, tərbiyə, təhsil siyasəti, milli dövlətçilik

Keywords: cultural heritage, upbringing, education policy, national statehood

Ключевые слова: культурное наследие, воспитание, политика образования, национальная государственность

Hər bir xalqın dövlətçilik tarixində, cəmiyyətin inkişafı və milli tərəqqisində şəxsiyyətin rolu həmişə yüksək qiymətləndirilmiş, bu prosesdə ümummilli liderin aparıcı mövqeyi əsas amillərdən biri kimi təsdiqlənmişdir.

Bu gün dünyaya inteqrasiya edən müstəqil Azərbaycan dövlətinin, onun zəngin mədəni irsə və intellektual potensiala malik olan xalqın çağdaş milli tarixinin 34 ili Heydər Əliyevin milli mənafeyi uca tutan, millət və vətən sevgisindən faydalanan fəaliyyəti ilə bağlıdır. Bu gün Heydər Əliyevin adı Azərbaycan xalqının milli şüurunda “Müstəqil Azərbaycan dövləti” anlayışının sinonimi kimi qavranılır. O, milli dövlətçiliyimizin ideya təməlini qoymuşdur.

Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyətinə nəzər salmaq kifayətdir ki, onun qlobal düşüncəyə malik dünya miqyaslı siyasətçi, görkəmli lider, tarixi şəxsiyyət kimi səciyyələndirən bir sıra cəhətləri müəyyənləşdirək. O, hələ gənclik yaşlarından istedadı, geniş biliyi, fiziki göstəriciləri, təşkilatçılığı, hər sahədə liderlik qabiliyyəti ilə seçilmişdir. Həyatı boyu əks etdiyi bilik və məlumatlar zəngin təcrübə, onun xarakterindəki xarizmatik cəhətləri inkişaf etdirmiş, möhkəmləndirmişdir. Bütövlük, tamlıq, ardıcılıq, ədalətlik və prinsiplilik onun xarakterinin mühüm cəhətləri idi. Təsadüfi deyil ki, o, öz çıxışlarında deyirdi: “Mən çox böyük sınaqlardan çıxmış bir adamam və həyatımı da özümə yox, xalqıma həsr etmişəm” [1].

Ulu öndər Azərbaycan xalqının mənafeyini düşünən biri olmuş, bu istiqamətdə apardığı ardıcıl və məqsədəuyğun siyasət onun bütün fəaliyyətinin əsasını təşkil etmişdir.

Heydər Əliyev bizlərə böyük mənəvi irs qoymuşdur. Tarixdə həm dövlət quruculuğu, həm də siyasətlə məşğul olmaq hər siyasətçiyə nəsib olmur. İtalyan yazıçısı Saşanın təbirincə desək “Yer üzərində görkəmli siyasətçilər çoxdur, lakin həm siyasətlə, həm də dövlət quruculuğu ilə məşğul olanlar fəvqəl insanlardır”.

Fəaliyyətində həmişə ədaləti və həqiqəti əsas tutan bu böyük şəxsiyyət insanların bütün problemlərinə qayğı və həssaslıqla yanaşır, köməyini əsirgəməzdi: “Ədalətsizliklə ədaləti bərpa etmək olmaz” fikrini fəaliyyəti boyu rəhbər tutan lider ədalətin keşiyində durduğunu sübut etmişdir.

Ulu öndərin şəxsiyyətini səciyyələndirən mühüm xüsusiyyətlərindən biri milli birlik strategiyasını irəli sürməsi və onu uğurla həyata keçirməsidir. O, xalqımızın və cəmiyyətimizin əsas qüvvələrini azərbaycançılıq, dövlətçilik ideyaları ətrafında birləşdirməyə qadir olan lider kimi təsdiq etdi. Heydər Əliyev bilik probleminin həllində təhsilin, mədəniyyətin, mənəviyyətin roluna önəm vermiş, bu potensialdan dəyərincə istifadə etmişdir: “Xalqı həmişə mənəviyyət birləşdirir” [3].

Milli birliyin yaranması və cəmiyyətdə vətənpərvərlərinin sayının artmasında ana dilinin roluna böyük önəm vermişdir. Heydər Əliyev demişdir: “İndi biz müstəqil dövlətlik. Bizim dövlət dilimiz, ana dilimiz Azərbaycan dilidir. Tədris hər yerdə Azərbaycan dilində getməlidir”.

Azərbaycan təhsilinin inkişaf yolu Heydər Əliyevin həyat yolu və dövlətçilik fəaliyyəti ilə üst-üstə düşür. Ulu öndər təhsilin müstəqil dövlətin, cəmiyyətin inkişafındakı rolunu düzgün qiymətləndirərək deyirdi: “Bu təhlil sisteminin nə qədər dəyərli olduğunu ondan görmək olar ki, Azərbaycanda yüksək savada, biliyə, ixtisasa, yüksək elmə malik insanlar var və onlar cəmiyyətin çox hissəsini təşkil edir. Onları qiymətləndirmək lazımdır və 10 illərlə əldə etdiyimiz nəliyyəti heç vaxt unutmamalıyıq”.

Təhsilin cəmiyyətin taleyində böyük rol oynadığını deyən Heydər Əliyev dəfələrlə bəyan etmişdir: “Cəmiyyətin gələcək tərəqqisi bir çox cəhətdən indi gənclərə nəyi və necə öyrətməyimizdən asılı olacaq”.

Təhsilin hər bir dövlətin həyatında oynadığı rolu, sosial-iqtisadi və mədəni yüksəlişə gedən yolun təhsildən keçdiyini nəzərə alan Heydər Əliyev onun inkişafına qayğını ön plana çəkdi. Onun hazırladığı və həyata keçirdiyi təhsil siyasəti milli təhsilimizin ideya əsasıdır.

Dünya sivilizasiyasının tarixi təcrübəsi göstərir ki, elmə, təhsilə yüksək qiymət verən dövlət başçıları bununla nəinki öz ölkələrinin iqtisadi və mədəni yüksəlişini təmin edir, həm də mədəniyyətə böyük tövhə vermiş olurlar. Ulu Öndər haqlı olaraq keçmiş ənənələrə əsaslanaraq, bu gün müasir prinsiplərə söykənən elm-təhsil sistemi yaratmağı həmişə önə çəkirdi.

Bir milləti məhv etmək üçün onun elmini, təhsilini məhv etmək kifayətdir. Ölkəyə rəhbərliyin ilk illərində sürətli iqtisadi inkişafın təmin edilməsini, Azərbaycanın dünyaya yaxından inteqrasiya olunmasını, beynəlxalq aləmdə nüfuzlu söz sahibinə çevrilməsini əsas məqsəd kimi seçən ümummilli lider ölkədə təhsil islahatları aparılmasının zəruriliyini vurğulayaraq, hər bir inkişafın elm və təhsildən asılı olduğunu qeyd edirdi.

Azərbaycan təhsili bir neçə mərhələdən (1969-1982; 1982-1987; 1988-1993; 1993-cü ildən bu günədək) keçmişdir.

Təhsilin yüksəlişinin ilk mərhələsi Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin I dövrünə təsadüf edir. Azərbaycan təhsilinin özəyini təşkil edən orta təhsilin əhəmiyyətini nəzərə alaraq ümummilli lider 1970-1980-ci illərdə ümumtəhsil müəssisələrinin tədris-maddi bazasını və kadrlarla təminatını yaxşılaşdırdı. 849 ümumtəhsil məktəbi tikilib istifadəyə verilmişdir. Təhsil müəssisələrinin kadrlarla təminat sahəsində uğurlar əldə edilmişdir.

Əgər 1960-cı illərin sonunda respublikada 12 ali məktəb, bunlarda 105 fakültə, 450 kafedra var idisə və burada 139 ixtisas üzrə kadr hazırlığı aparılırdısa, 1982-ci ildə artıq 136 fakültəni və 530 kafedranı birləşdirən 21 ali təhsil müəssisəsi fəaliyyət göstərirdi. Bu illərdə ali məktəblərdə təhsilalanların sayı 70 mindən 100 minə yüksəlmişdi.

Hərbi milli kadrların yetişdirilməsi mühüm yer tutur. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 80-ci illərin əvvəllərində hər il 800-900 nəfər gənc SSRİ-nin ali hərbi məktəblərinə göndərildi. 1973-cü ildə Heydər Əliyev Bakıda C.Naxçıvanski adına hərbi məktəbi yaratmaqla hərbi məktəblər şəbəkəsinin təməlini qoydu. Beləliklə, bu kadrlar hesabına müstəqil Azərbaycanın ordu quruculuğu və milli hərbi sistemi formalaşdı.

XX əsrin 70-80-ci illərində Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə Azərbaycanda 5 yeni ali təhsil müəssisəsi açılmış və ali təhsil alanların sayı 70 mindən 100 minə çatdırılmışdır. Ulu Öndərin təşəbbüsü ilə 1980-ci ildə SSRİ-nin 49 şəhərinin 170 ali məktəbində 244 ixtisas üzrə 3500 nəfərdən çox azərbaycanlı tələbə və 100 nəfərdən çox aspirant təhsil alırdı. Ümummilli Lider hər il həmin tələbələrin başqa şəhərlərə göndərilməsindən əvvəl onlarla görüşmək ənənəsi yaratmışdı [2].

Heydər Əliyev bu siyasətini Naxçıvana rəhbərlik edəndə də davam etdirdi, 1992-ci ildə 75 nəfər naxçıvanlı Türkiyənin ali məktəblərində təhsil almağa göndərildi.

1993-cü ilin iyununda II dəfə hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyevin səyi ilə ümumi, təhsildə böhrandan çıxış yolları tapıldı. Konstitusiyanın qəbulu ilə (1995) 11 illik ümumi icbari təhsilə keçirildi.

Ulu öndər tərəfindən verilmiş “Azərbaycan Respublikasının təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında” 13 iyun 2000-ci il tarixli, “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” 18 iyun 2001-ci il tarixli, “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günün (1 avqust) təsis edilməsi haqqında” 9 avqust 2001-ci il tarixli bəyanat, “Azərbaycan Respublikası ümumtəhsil məktəblərinin maddi- texniki bazasının möhkəmləndirilməsi haqqında” 4 oktyabr 2002-ci il tarixli fərmanlar, sərəncamlar təhsilimizi dünya standartların səviyyəsinə qaldırdı [5].

Müstəqillik illərində Azərbaycan təhsilinin qayğıkeş hamisi olan ulu öndərimizin tərəfindən ali təhsilin inkişafı ilə bağlı əhəmiyyətli qərarlar qəbul edildi. 2000-ci ildə ali təhsil müəssisələrinin şəbəkəsi optimallaşdırıldı, onlara universitet statusu verildi. 1993-1994-cü tədris ilindən ödənişli təhsil tətbiq edildi. Həmin dövrdə ödənişli təhsilin tətbiqi, demək olar ki, çətin iqtisadi şəraitdə ali təhsil müəssisələrinin maliyyə imkanlarını xeyli yaxşılaşdırdı. 1997-ci ildə bakalavriat təhsilini başa vuran məzunlar ilk dəfə olaraq magistratura səviyyəsində təhsilə başladılar. Ulu öndər Heydər Əliyevin təhsil siyasəti konsepsiyasına əsasən ali məktəblərimizin əksəriyyətində təhsil alan gənclərin elmi-tədqiqat işlərinə cəlb olunması istiqamətində işlər aparılmışdır. 1998-ci ildən bu günə qədər elmi-tədqiqat müəssisələrinin və ali məktəblərin 1500-dən artıq əməkdaşı müxtəlif ölkələrdə – ABŞ, Böyük Britaniya, Polşa, Rusiya, Türkiyə, Almaniya, Yunanıstan və başqa ölkələrdə yaradıcı ezamiyyətlərdə olmuş, Azərbaycan elmini yüksək səviyyədə təmsil etmişlər. Çevik inteqrasiya və beynəlxalq əməkdaşlıq Azərbaycan elminin inkişafı istiqamətində atılmış mühüm addım kimi qəbul edilə bilər [6].

Bu gün təhsil sahəsində davamlı olaraq islahatlar həyata keçirilməkdədir. Dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev ideyalarına əsaslanan Heydər Əliyev Fondu yeniləşən təhsil müəssisələrinin inkişafında mühüm rol oynayır. Azərbaycanın elə bir bölgəsi yoxdur ki, orda Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə yaradılan təhsil kompleksi, təhsil müəssisəsi olmasın. Qurumun ən böyük töhfəsi ölkədə, xüsusilə də regionlarda məktəb və məktəbə qədər təhsil müəssisələrinin tikintisi ilə bağlıdır.

Ulu öndərin həyat təcrübəsi və şəxsi nümunəsi xalqına, dövlətinə sədaqətlik nümunəsidir. Beləliklə, ümummilli lider tərəfindən əsası qoyulan, milli təhsil sahəsində başlanan əsaslı islahatlar Azərbaycan təhsilinin dünya təhsil sisteminə inteqrasiyasına təminat verir. Odur ki, Azərbaycan xalqı özünün təmsilçilik mandatını həmişə Heydər Əliyevə etibar etmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan qəzeti, 21 mart 1996-cı il.
2. Azərbaycan qəzeti, 27 may 1996-cı il.
3. “Azərbaycan” qəzeti, 7 noyabr 1996-cı il.
4. Azərbaycan qəzeti, 10 noyabr 2001-ci il.
5. Azərbaycan qəzeti, 8 fevral 2003-cü il.
6. H.Əliyev. Ədəbiyyatın yüksək borcu və amalı. Bakı: Ozan, 1999, səh.388.

Vazeh Əskərov
Azərbaycan-Fransız Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI VƏ AZƏRBAYCANLILARIN XARİCDƏ TƏHSİL SİYASƏTİ

Açar sözlər: ümummilli lider, təhsil, xaricdə təhsil

Keywords: national leader, education, education abroad

Ключевые слова: , общенациональный лидер, образование, образование за рубежом

İnkişaf edən dünyada ölkələrin inkişaf səviyyəsi təkcə iqtisadi meyarlarla deyil, eyni zamanda təhsil sistemindəki vəziyyət və mövcud kadr potensialı ilə də qiymətləndirilir. Təhsil ölkələrin beynəlxalq

aləmdə rolunu və yerini müəyyən edən əsas amillərdən biri sayılır, maddi-mənəvi dəyərləri və strateji gücü xarakterizə edir. Belə ki, hər bir dövlətdə gedən proseslər ölkənin bir başa insan amili ilə bağlı olur. Ölkənin davamlı və hərtərəfli inkişafını təmin etmək məqsədi ilə elm və təhsilə daha çox qayğı göstərilməli və onun müasir dünya standartlarına uyğunlaşdırılmasına çalışmaq tələb olunur.

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri, görkəmli ictimai-siyasi xadim Heydər Əliyevin dövlətçilik fəaliyyətində təhsilə diqqət xüsusi yer tutur. Qeyd etmək yerinə düşər ki, hələ Ulu Öndərin ölkəmizə rəhbərliyinin birinci dövründə 1969-1982-ci illərdə **Azərbaycanda ən qabqıl texnologiya istehsalı, elmin qabaqcıl nailiyyətlərinin istehsalata tətbiqi, böyük alim ordusunun yetişməsi, xalq təsərrüfatının dinamik inkişafı, mədəniyyətin çiçəklənməsi, təhsilin inkişaf etdirilməsi sürətlə gedirdi. Həmin illərdə Heydər Əliyevin gerçəkləşdirdiyi siyasətin təməlinə Azərbaycanın gələcəyi, milli dövlətçilik düşüncəsinin dayandığı illər sonra Azərbaycan müstəqilliyini elan etdikdən sonra tam anlaşılacaqdı. Heç də təsadüf deyil ki, məhz 1969-1982-ci illərdə** Azərbaycanca çoxlu sayda məktəb binası tikilərək istifadəyə verilmiş, yeni ali təhsil müəssisələri açılmış, təhsil ocaqlarının maddi-texniki bazası möhkəmləndirilmiş, bütün lazımı avadanlıqlarla təhciz olunmuşdur. Onun təşəbbüsü ilə hər il yüzlərlə Azərbaycan gənci sovet respublikalarının müxtəlif şəhərlərinə ali təhsil almağa göndərilmiş və həmin gənclər Azərbaycan üçün çox vacib sahələri əhatə edən ixtisaslar üzrə təhsil alaraq respublikaya yüksək bacarıqlı mütəxəssis kimi qayıtmışlar.

Ümummilli lider 1972-ci ildə “Gənclərin ümumi orta təhsilə keçidini başa çatdırmaq və ümumtəhsil məktəblərini daha da inkişaf etdirmək haqqında” və eləcə də 1973-cü ildə “Kənd ümumtəhsil məktəblərinin iş şəraitini daha da yaxşılaşdırmaq haqqında” qərarlar qəbul etmiş və bu qərarların reallaşması nəticəsində respublikamızda orta ümumtəhsil məktəbləri şəbəkəsi 765-dən 2117-yə çatdırılmışdır. 1970-82-ci illər ərzində Azərbaycanda 5 yeni ali məktəb yaradılmış o cümlədən yeni ixtisaslar, kafedralar və laboratoriyalar fəaliyyətə başlamışdır. Beləliklə, 1960-ci illərdə Respublikada 12 ali məktəb fəaliyyət göstərirdisə, 1982-ci ildə Azərbaycanda ali təhsil məktəblərinin sayı artmış və təhsil alanların sayı 70 mindən 100 minə yüksəlmişdir. Ulu Öndər respublikanın zəruri mütəxəssisə ehtiyacını və gələcəyini nəzərə alaraq bu illərdə yüzlərlə gəncin Sovet İttifaqının ən nüfuzlu ali təhsil müəssisələrində oxumasına nail olmuşdur. 1970-ci ildən etibarən hər il 800-900 nəfər azərbaycanlı gənc SSRİ-nin nüfuzlu ali təhsil məktəblərində təhsil almağa göndərilmişdir. Bu da müstəqilliyini bərpa edən zaman Azərbaycana güclü milli kadr potensialına malik olmağa imkan vermişdir. Ötən əsrin 70-80-ci illərində Ulu Öndərin təşəbbüsü ilə 15 mindən çox azərbaycanlı SSRİ-nin 170 universitetində təhsil almışdır. Ən əsası isə əvvəlki illərdən fərqli olaraq xarici universitetlərdə təhsil alan tələbələrin milli tərkibi 97.7 faiz azərbaycanlılardan ibarət idi, halbuki əvvəlki illərdə respublikadan kənarında təhsil almağa göndərilənlər arasında azərbaycanlıların payı cəmi 40 faizə çatırdı.

Azərbaycanlı olması ilə fəxr edən Ulu öndər gənc nəsə seçdikləri ixtisaslar üzrə fənləri daha dərinlən öyrənmələrini xüsusi olaraq tövsiyə edir və vurğulayırdı ki, ... **“Bizim uşaqlarımız, gənclərimiz hər bir fənni bilməlidirlər və xüsusən o fənlərdə ki, ixtisaslaşmaq istəyirlər, onu daha da yaxşı bilməlidirlər...Ana dilini bilməlidirlər, ədəbiyyatımızı bilməlidirlər, bizim tariximizi bilməlidirlər, bizim mədəniyyətimizi bilməlidirlər”**. Faktiki olaraq, Ümummilli liderin bu kəlamları onun ölkənin strateji inkişafını Azərbaycan gənclərinin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunmasında və peşəkar mütəxəssis kimi yetişməsində gördüyünün təsdiqidir. Ulu Öndərin gənclərin Ana dili, ədəbiyyat, tarix fənlərinə dərinlən yiyələnmələrini tövsiyə etməsi isə onun bu faktorların millətin varlığının, onun dünya xalqları arasında tanınmasının əsas göstəricisi olmasının fərqiə varmasıdır.

Bəli, bu gün bir daha şahid oluruq ki, Ulu Öndərin təhsil siyasəti Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və Azərbaycan Respublikasının birinci vitse-Prezidenti Azərbaycan Respublikasının birinci xanımı Mehriban Əliyeva tərəfindən uğurla davam etdirilir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə ölkənin insan kapitalının inkişafına yönəlmiş “2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı” çərçivəsində ümumilikdə 3558 nəfər Azərbaycan vətəndaşı Dövlət Neft Fondu hesabına maliyyələşdirilməklə dünyanın 32 ölkəsinin 379 aparıcı universitetində təhsil almaq hüququ qazanmışdır. Son 15 ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycanda ən müasir tələblərə cavab verən universitetləri - ADA Universiteti (2006), Bakı Ali Neft Məktəbi (2011), M.V. Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinin Bakı filialı (2009), İ.M.

Seçenov adına Birinci Moskva Dövlət Tibb Universitetin Bakı filialı (2015), Azərbaycan-Fransız Universiteti (UFAZ, 2016) yaradılmış və fəaliyyətə başlamışdır.

Azərbaycan-Fransız Universiteti Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarına ölkəni tərk etmədən aparıcı ölkələrin ali təhsil standartları çərçivəsində keyfiyyətli təhsil almaq imkanının yaradılması məqsədilə ölkədə fəaliyyətə başlamışdır. 2016-cı ilin sentyabr ayından başlayaraq UFAZ-da 4 ixtisas üzrə (kimya mühəndisliyi, Kompüter elmləri, geofizika mühəndisliyi, neft və qaz mühəndisliyi) ingilis dilində tədrisə başlanılmış və tələbə qəbulu həyata keçirilmişdir. 2020-ci ildə Universitetin ilk 125 məzununa Fransanın Strasburq Universiteti və Renne 1 Universitetinin, eləcə də Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin diplomları təqdim edilmişdir. 2020-ci ilə UFAZ-da ilk dəfə olaraq 2020/2021-ci tədris ili üçün Magistratura pilləsi üzrə 80 yer dövlət hesabına tələbə qəbulu həyata keçirmiş və 3 ixtisas üzrə (kimya mühəndisliyi/fiziki kimya, tətbiqi komputer elmləri, yer elmləri) fakültələr fəaliyyətə başlamışdır. Proqramın yaradılmasının əsas məqsədi ali təhsilin məzmun və keyfiyyət göstəricilərinin beynəlxalq ikili diplom proqramları və xarici mütəxəssislərin cəlb olunması ilə təkmilləşdirilməsi və bununla da Azərbaycan ali məktəblərinin akademik potensialının gücləndirilərək dünya standartları səviyyəsinə çatdırılmasıdır. Son 5 ildə UFAZ-ın ən müasir avadanlıqlarla təhciz edilmiş elmi-tədris laboratoriyalarının tələbələrin ixtiyarına verilməsi, eləcə də universitetin qabaqcıl maddi-texniki və tədris bazasının yaradılması dövlət başçısının təhsilə və elmə verdiyi ən yüksək dəyər kimi qiymətləndirilə bilər. UFAZ tələbələrinin tədris zamanı yerli və xarici müsabiqələrdə qazandıqları nailiyyətlər, burada təhsil alan gənclərin yiyələndikləri biliklərin beynəlxalq səviyyədə qəbul olunması ölkə başçısının dünyanın qabaqcıl tədris proqramları və tanınmış alimlərin azərbaycanlıların gənc nəslinin yüksəkixtisaslı kadr kimi yetişdirilməsinə cəlb olunması istiqamətində atdığı addımların effektiv üsul kimi öz təsdiqini tapdığına göstəricisidir.

Xəyalə Abdullayeva
Mingəçevir Dövlət Universiteti

AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİNİN FORMALAŞMASINDA HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNİN ƏVƏZSİZ ROLU

“Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir”.

Heydər Əliyev

Açar sözlər: *multikulturalizm, etnik siyasət münasibət, inteqrasiya, toleranlıq, din*

Keywords: *multiculturalism, ethnic political attitude, integration, tolerancy, religion*

Ключевые слова: *мультикультурализм, этническо-политические отношения, интеграция, толерантность, религия*

Tezisiyə Azərbaycan xalqının hər zaman qəlbində yaşayan bizim üçün əbədi olan dəyərli ümummillə liderimiz Heydər Əliyevdən sitat gətirərək başlamaq istəyirəm. İlk öncə bizim üçün söz olaraq yeni ancaq milli dəyər olaraq hər zaman yaşatdığımız "Multikulturaliz" termini və onunla əlaqədar anlayışlar müasir humanitar-siyasi leksikonda ən çox işlənən neologizmlər kimi özünü təsdiq etmişdir. Bununla əlaqədar olaraq, bu terminə, eləcə də onun arxasında duran daha geniş sosial-fəlsəfi və etnik-mədəni məzmununa aydınlıq gətirmək olduqca vacibdir. Hərfi mənada “multikulturalizm” çoxmədəniyyətlik deməkdir. Latın dilindən tərcümədə “multi” “çox” mənasını ifadə edir. Mürəkkəb sözlərin əvvəlində yazılır və predmetlərin çoxluğunu, eynicinsli hərəkətlərin, funksiyaların çoxhədliliyini bildirir. “Kultura” isə ilkin mənada torpağı becərmək, məskən salmaq, oturaq həyat tərzini, sonrakı mənələrdə tərbiyə, təhsil, iqtisadi inkişaf, dil, elm, din, incəsənət, davranış, etiket və s. kimi anlayışlarla assosiasiya olunur. O, ilk dəfə e.ə.160-cı ildə Qədim Roma siyasətçisi və yazıçısı Böyük Mark Porsiy Katon (lat. *Marcus Porcius Cato* - e.ə. 234-149) tərəfindən əkinçilik haqqında traktatda (“*De Agri Cultura*”) işlədilmişdi [1, s.234].

Bəs azərbaycançılıq və multimədəni birlik ideyalarının sarsılmaz gücü nədədir? İlk növbədə o, Azərbaycan siyasi millətinin ümumi əxlaqi, mədəni, etnik-siyasi doktrinasıdır. O, tolerantlığa, dialoqa,

kompromisə, qarşılıqlı yardıma, vətənpərvərliyə, mərhəmətə, birgəyaşayış qaydalarına əsaslanan mənəvi dəyərlər sistemidir. Bu sistem eyni zamanda ictimai inkişafın ənənəvilik və fasiləsizlik prinsiplərini, təbii-hüquqi dəyərlərin toxunulmazlığını dəstəkləyir və cəmiyyətin normal inkişafı üçün zəruri şərait yaradan, insanın bütün fəaliyyət sferalarında mütləq suverenliyini əsas şərt hesab edən liberallığı və davamlı islahatlar yolu ilə cəmiyyətin sosial-iqtisadi və ictimai-mədəni strukturunun dəyişdirilməsini təsdiq edən reformizmi və modernizmi reallaşdırır. Bir sözlə, azərbaycançılıq fenomeni mədəni plüralizmin və vəhdətin spesifik sintezindən yaranmış mütləq ideya olaraq, təbii yaşamaq hüququ olan bütün ideyalara və müxtəlifliklərə hörmət və himayədarlıq ruhunu tərənnüm edən müqəddəs bir məcmuə kimi təzahür edir.

Min illər ərzində tolerantlıq və multikulturalizm ənənələrinə sadıq qalan Azərbaycan xalqı, həmin ümumbəşəri dəyərləri öz tarixinin üzvi elementinə və həyat tərzinə çevirmişdir. Tariximizin hansı bir səhifəsini nəzərdən keçirsək, orada, mütləq müxtəlif etnosların, fərqli mədəniyyət mənsublarının sarsılmaz bir ailədə, bütöv bir orqanizm olaraq, birgə və mehriban yaşamasının şahidi oluruz.

Azərbaycan tarixində tolerantlıq və multikulturalizm ideyalarını siyasi müstəviyə və dövlət siyasəti səviyyəsinə ümummilli lider Heydər Əliyev çıxarmışdır. Heydər Əliyevin Azərbaycana I rəhbərliyi (1969-1982) zamanı etnik-milli və mədəni məsələlərə xüsusi diqqət yetirilmiş, dövrün multimədəni dəyərlərinin inkişafında ciddi sıçrayış baş vermişdi [2, s.138].

Ümummilli Liderimizin ən böyük uğurlarından biri də o idi ki, xalqımızın ən dəyərli keyfiyyətlərindən olan digər millətlərin hüquq və mədəniyyətlərinə hörmətlə yanaşma xüsusiyyətini milli ideologiya – azərbaycançılıq səviyyəsinə qədər yüksəltdi və rəsmiləşdirdi. Bu böyük şəxsiyyət Azərbaycanı separatizm və parçalanma bəlasından xilas edərkən tarixən bu torpaqlarda yaşayan xalqların təmsilçilərini də vahid məram ətrafında səfərbər etdi, onları Azərbaycan bayrağı altında birləşdirdi. Bu baxımdan tam əminliklə demək olar ki, bu gün dünyanın böyük maraqla öyrəndiyi Azərbaycanın multikulturalizm və tolerantlıq modelinin banisi də məhz ulu öndərimiz Heydər Əliyev olmuşdur [3, s.144].

Heydər Əliyev etnik-siyasi münasibətlər sisteminin mahir bilicisi kimi çox yaxşı başa düşürdü ki, “Azərbaycan” adlı məmləkəti öz canı və qanı bahasına, onu təmsil edən çoxmilliyyətli bir xalq – Azərbaycan xalqı yaratmışdır. Elə buna görə də, o milliyyətlərin hər birinin bu müqəddəs yurdda, torpaqda haqqı və hüququ olmasını “azərbaycançılıq” ideyasında tərənnüm etmək kimi bir missiyanı öz üzərinə götürmüşdü.

Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycan multikulturalizminin siyasi modelinin assimilyasiya və izolyasiya kimi digər mümkün siyasi modellərdən üstün olduğunu bütün dünyaya bəyan etdi. Bununla bağlı Heydər Əliyev qeyd edirdi: **“Azərbaycan əhalisinin çoxmilli tərkibi bizim sərvətimizdir, üstünlüyümüzdür. Biz bunu qiymətləndiririk və qoruyub saxlayacağıq”**.

Ulu öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən siyasi istiqamət yeni mərhələdə onun layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla inkişaf etdirilir.

Multikulturalizmi Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasəti, xalqımızın təbii həyat tərzini kimi dəyərləndirən Prezident İlham Əliyev bu siyasətin həyata keçirilməsində BMT, ATƏT, Avropa Şurası, Avropa İttifaqı, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı və digər nüfuzlu təşkilatlarla əməkdaşlığa xüsusi önəm verir. Məhz bu özəl siyasi xəttin davamı kimi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 26 noyabr 2009-cu il tarixində imzaladığı xüsusi Qanunla ölkəmizin “Mədəni özünüifadə formalarının müxtəlifliyinin qorunması və təşviqi haqqında” UNESCO Konvensiyasına qoşulmasını göstərmək olar [4].

Bu gün multimədəni dəyərləri tərənnüm edən Azərbaycan xalqının sıx və sarsılmaz birliyinin təmin edilməsi işində möhtəşəm tədbirlərin təşkili və həyata keçirilməsi kimi proses uğurla davam edir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, möhtərəm İlham Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən davamlı multimədəni siyasətin ən başlıca əhəmiyyəti isə ondan ibarətdir ki, geniş və kompleks şəkildə həyata keçirilən mütləq ideyaların külliyyəti Azərbaycan xalqının həyatında çoxəsrlik əxlaqi-mədəni və mənəvi dəyərlərin intibahı kimi təzahür etdi və xalqın əsrlərlə formalaşmış, lakin müəyyən obyektiv tarixi səbəblərdən deformasiyaya məruz qalmış əsl tolerant obrazını və müdrik simasını özünə qaytardı.

Ədəbiyyat:

1. Альбрехт М. История римской литературы. Т.1.- Москва: Греко-латинский кабинет Ю.А. Шичалина, 2003. - С. 440-441.
2. Niftiyev N. Azərbaycanca birgəyaşayış və multikulturalizm. Bakı, 2015, 408 s.

3. Əliyev V. Ümummilli lider Heydər Əliyevin milli siyasətində multikulturalizm faktoru-XXI əsrdə Azərbaycanı sivilizasiyalararası dialoq mərkəzinə aparacaq yol. // "Heydər Əliyev və multikultural dəyərlər" mövzusunda keçirilən konfransın materialları, Bakı, Azərneşr, 2016, 616 s.
4. Prezident İlham Əliyevin UNESCO Baş Konfransının 38-ci sessiyasının Liderlər Forumunda çıxışı/ www/president.az

Рейхан Джафарова
Центральная научная библиотека НАНА

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ - СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ АЗЕРБАЙДЖАНА

«Высокая толерантность – проявление высокой культуры».

Гейдар Алиев

Ключевые слова: *азербайджанский мультикультурализм, толерантность, свобода совести*

Açar sözlər: *Azərbaycan multikulturalizmi, toleranlıq, vicdan azadlığı*

Keywords: *azerbaijani multiculturalism, tolerance, freedom of conscience*

В современном мире Азербайджан считается одним из основных центров мультикультурализма. Основным и определяющим показателем этого является гармоничное и правомерное регулирование в стране религиозного, этнического и культурного разнообразия, основу которого заложил Общенациональный лидер азербайджанского народа Гейдар Алиевич Алиев, посвятивший всю свою политическую деятельность увековечению этого достояния. Он говорил: «Многонациональный состав населения Азербайджана – наше достояние» [1].

Многокультурность, этнокультурное многообразие в обществе - характерные черты такого феномена как азербайджанский мультикультурализм. Характеризуя процесс дифференциации, роста многообразия в обществе, он свидетельствует о его развитии. Однако, характеризуя многокультурность, этнокультурную неоднородность общества, мультикультурализм в то же время выступает как политика, регулирующая это многообразие. «Основное отличие мультикультурализма, как и его основное превосходство в сравнении с другими, ставящими цель регулирования этнокультурного многообразия в обществе, моделями политики (ассимиляции, изоляции) заключается в том, что он устремлен на сохранение и развитие этнического, расового, религиозного и культурного многообразия в обществе. Благодаря этому своему превосходству, политика мультикультурализма, с одной стороны, препятствует, в отличие от политики ассимиляции, ликвидации этнокультурных ценностей национальных меньшинств, с другой – создает необходимые условия для взаимовлияния этнокультурных ценностей национальных меньшинств и титульного этноса. В результате создаются условия для интеграции всех народов, относящихся к этническим меньшинствам, в общество, в котором они проживают» [2, с.29].

Необходимо подчеркнуть, что население Азербайджанской Республики обладает сложным этническим составом. Важно также отметить, что эти народы принимают активное участие не только в культурно - просветительской жизни своего народа, но в общественно-политической жизни Азербайджана.

Говоря словами Общенационального лидера, можно сказать, что «Азербайджан является общей родиной всех наций и народов, проживающих на его территории. И азербайджанцы, и лезгины, и аварцы, и курды, и талыши, и удины, и кумыки, и другие народы, проживающие на нашей территории, - в целом все мы азербайджанцы». И это сегодня является неопровержимой истиной! Это утверждение очень важно и актуализирует очевидную политическую реальность: мы, то есть, все проживающие в Азербайджане народы, именно как азербайджанцы можем представлять интерес для мира. В отдельности мы никому не интересны! [2, с.61]. Здесь важно отметить, что наряду

с толерантностью, мультикультурализм предполагает уважение к этническим и религиозным меньшинствам, их обычаям и традициям.

Азербайджан обладает огромным историческим опытом в сфере религиозной толерантности и регулирования отношений между государством и религией. Основные элементы государственной защиты мультикультуральных ценностей Азербайджана были закреплены в Основном Законе страны – Конституции Азербайджанской Республики, принятой 12 ноября 1995 года. По инициативе и указанию Гейдара Алиева не только в ряде статей Конституции Азербайджанской Республики, но и в других правовых актах был отражен принцип толерантности, который составил основу политики мультикультурализма. Так, статья 18, Конституции Азербайджанской Республики, именуемый «Религия и государство», регламентирует то, что «в Азербайджанской Республике религия отделена от государства. Все вероисповедания равны перед законом» [3].

Статья 48 Конституции Азербайджанской Республики «Свобода совести» гласит, что «каждый обладает свободой совести и каждый вправе свободно определять свое отношение к религии, исповедовать индивидуально или совместно с другими любую религию или не исповедовать никакой, выражать и распространять свои убеждения по отношению к религии» [3].

Сегодня Президент Азербайджана Ильхам Алиев успешно продолжает вести политику мультикультурализма, основанную Гейдаром Алиевым, и прилагает огромные усилия для передачи ее будущему поколению.

Также следует отметить, что наша страна вносит огромный вклад в развитие межрелигиозного диалога, примерами которого стали прошедшие в Баку мероприятия международного масштаба – Бакинские саммиты религиозных лидеров мира. Президент Азербайджана Ильхам Алиев, опираясь на национально - историческое наследие азербайджанского народа, выступает как вестник и пропагандист идей мультикультурализма и исламской солидарности. Он, в свою очередь, является автором «Бакинского процесса», который включает на рассмотрение вопросы межкультурного и межкультурного диалога. Всемирные форумы по межкультурному диалогу, Бакинские международные гуманитарные форумы, начиная с 2011 года, являются очередным доказательством проводимой в стране Президентом Азербайджана политики мультикультурализма.

На официальном открытии IV Всемирного форума по межкультурному диалогу в Баку, Ильхам Алиев четко отметил: «Мультикультурализм является государственной политикой в Азербайджане. В то же время - это наш образ жизни» [4, с.345].

Исходя из вышесказанного, можно сделать заключение, что на всех исторических этапах на территории Азербайджана мирно сосуществовали представители разных народов, этнических групп и религиозных конфессий. Благоприятные географические и исторические факторы Азербайджана оказали положительное влияние на процесс становления и развития азербайджанского мультикультурализма.

Азербайджанская Республика - одна из немногих государств, которая объявила мультикультурализм государственной политикой. Проводимая под руководством Президента Ильхама Алиева политика мультикультурализма, придает устойчивость и необратимость интеграционным процессам, протекающим в стране. Вследствие чего, можно сделать вывод, что эта политика и сам Азербайджан сегодня оказывает значительное влияние на развитие межкультурного и межрелигиозного диалога во всем мире, став площадкой для международного обмена опытом.

Литература:

1. Керимли Вугар Гараджаноглы. Мультикультурализм, межрелигиозный диалог и толерантность в Азербайджане. «II Бигиевские чтения-2015. Мусульманская мысль в XXI веке: Единство традиции и обновления: Материалы II Международной научно-образовательной конференции, г. Санкт-Петербург, 17-20 мая 2015 г.», М., 2016 г., с. 363-369.
2. Азербайджанский Мультикультурализм. Учебник для высших учебных заведений. – Баку: БМЦМ, 2019, 528 с.
3. <https://ru.president.az/azerbaijan/constitution>
4. Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев об азербайджанской модели мультикультурализма: Избранные мысли (на азербайджанском, русском и английском языках). – Баку: Бакинский Международный Центр Мультикультурализма, 2017. 528 с.

II BÖLMƏ

Afaq İsmayılova
Azərbaycan Dillər Universiteti

AZƏRBAYCANDA DİNİ HƏMRƏYLİYİN TƏMİN OLUNMASINDA DİNLƏRARASI DİALOQ VƏ TOLERANTLIQ FAKTORU

Açar sözlər: multikulturalizm, tolerantlıq, dinlərarası dialoq

Keywords: religious confessions, interreligious dialogue, religious solidarity

Ключевые слова: религиозные конфессии, межрелигиозный диалог, экстремизм

Qlobal həyat düzəni dini institutlar və dini düşüncə tərzinə yeni çağırışlar irəli sürür. Dini institutların strukturunda, xüsusilə dinlərarası və sivilizasiyalararası dialoqun məzmunu və inkişaf dinamikasının dəyişməsi tendensiyaları ilə müşayət olunur. Bu prosesləri həm konkret dini konfessiya doktrinası çərçivəsində və ya politologiya, kulturologiya, hətta konfliktologiya elmi predmetinin prizmasından təhlili mümkündür.

Qloballaşma şəraitində dini pluralizm hökm sürür. Bir dinin digərindən üstünlüyü olmadığından dinlərarası dialoqun konstruktiv məcrada aparılması vacibdir.

Bir muddət öncə Avropa böyük təşəbbüskarlıqla, “multikulturalizm,, adlandırılan yeni ictimai münasibətlər sistemi qurmaga, fərqli mədəni və dini konfessiya nümayəndələrinin bir ölkə və ya bəlgə hüddulları daxilində dinc yanaşı yaşaması və qarşılıqlı hüquq və azadlıqların təmin edilməsinə yönəlmiş multikultural cəmiyyətin təşkili nəzərdə tutulurdu. İlk baxışdan bu təşəbbus həyata keçirilməsi şübhə doğurmayacaq qədər real görünürdü. Lakin asan görünə biləcək qədər mürəkkəb proses olduğu bəlli oldu. Hazırda bir sıra avropa ölkələri bu layihədən imtina etmiş durumdadırlar.

Multikulturalizmin əsasında tolerantlıq, milli, dini, etnik azlıqların hüquq və azadlıqlarının tanınması, milli dəyərlərin qorunması ideyası durur. Avropada isə vahid platmofmada siyasi, iqtisadi, sosial, əməkdaşlıq inkişaf etdirilməsi cəhdləri son nəticədə qrupların cəmiyyətdən təcrid olması, mədəni-etnik qruplar arasında ziddiyyətlərin dərinləşməsi və bu zəmində münaqişələrin baş verməsi ilə nəticələndi. Dövlətlərin multikultural siyasətə bu səpgidə ifrat tolerant yanaşması fərqli həyatı baxışlar mentalitet, və davranış təzi olan sosial qrupların bir cəmiyyətdə konsolidasiya olmasını mümkünsüz edir. Nəticədə öz qanun və qaydaları ilə yaşayan qruplar cəmiyyətə qarışmaq istəmir və özünəq qapanır.

Məsələn, 2006-cı ildə Danimarkada “karikatura” olayı, Fransada, “Charlie Hebdo”, satirik jurnalına 2015 ildə silahlı hücum, 2020 ildə Paris ətrafında məktəblərin birində qəsdən dini karikaturaların nümayiş olunması və tez-tez baş verən etnik zəmində qarşıdurmalar cəmiyyətdəki tarazlığın nə qədər kövrək olduğunu nümayiş etdirir.

2004 ildə Fransada dövlət məktəblərində dini atributların nümayişini qadağan edən (hicab, niqab və s) qanun, ölkənin müsəlman icması tərəfindən birmənalı qarşılınmadı və gərgin etirazlara səbəb oldu.

Çarlz Teylorə görə, immiqrant axını, yeni üzvlərin gəlməsi ilə mülki tərkibin dəyişməsi, demokratiyaya yeni çağırışdı və təxirəsalınmaz cavab tədbirlərinin görülməsini zəruri edir [4]. Bu baxımdan Azərbaycan müxtəlif xalqların və dini konfessiyaların birgəyaşayış və əməkdaşlığının unikal nümunəsidir. Ümummilli lider Heydər Əliyev demişdir: “Azərbaycan sivilizasiyaların, mədəniyyətlərin və dinlərin kəşşməsində yerləşir. Biz Avropa və Asiya arasında yerləşirik. Əlbəttə ki, bu coğrafi yerləşmə Azərbaycanın mədəni müxtəlifliyində rol oynamışdır. Əsrlər boyu mədəniyyətlər, dinlər və etnik qrup nümayəndələri Azərbaycanda sülh və ləyaqət şəraitində bir ailə kimi yaşamışdır [6].

Azərbaycan torpağında əsrlər boyu islam və yəhudi, zərdüştlik və xristian dinləri mövcud olmuşdu. Odlar yurdu hər zaman tolerantlıq və dini dözümlülük diyarı olub və olacaq. Azərbaycanda tolerantlıq tarixi öz kökləri ilə ən qədim dövrlərə təsadüf edir. Bu təbii ki, coğrafi yerləşməsi və Böyük İpək yolu üzərində yerləşməsi ilə bağlı idi. Müasir Azərbaycan respublikasında həyata keçirilən dini siyasət dözümlülük, humanizm, insanpərvərlik, dostluq üzərində inşa edilmiş mənəvi-əxlaqi dəyərlərə əsaslanır. Əsası Ümumi Milli Lider tərəfindən qoyulan dövlət-din münasibətləri, dini həmrəylik dinin cəmiyyətdə rolunun

yüksək qiymətləndirilməsi nəticəsində mümkün olmuşdur. Azərbaycan xalqının minilliklər boyu formalaşdırdığı tolerantlıq ənənələrini qoruyub saxlamaq və inkişaf etdirmək, yerli və beynəlxalq səviyyədə təşviq və təbliğ etmək dövlət-din siyasətinin əsas məqsədidir. Bu siyasət ölkədəki dini konfessiyaların nümayəndələri və dini rəhbərlərlə mütəmadi görüşlərin keçirilməsi, məscid, sinaqoq, kilsələrin bərpası, dinlərarası dialoqun aparılması, bu sahədə beynəlxalq konfransların təşkil olunması, dini-etnik müxtəlifliyin milli qanunvericilikdə tənzimlənməsini nəzərdə tutur.

Dünyada dini-etnik zəmində münaqişələr, islamafobiya, dini ekstremizm, siyasi məqsədlərə çatmaq naminə din faktorundan alət kimi istifadənin faciəvi nəticələri bariz şəkildə görsənir. Bununla bağlı olaraq hələ 1998-ci il 11 dekabr “Qafqazda islam sivilizasiyası” beynəlxalq simpoziumda çıxışı zamanı Ulu Öndər sanki beynəlxalq prosesləri öncədən görərək demişdir: “İslam fundamentalizmi, islam ekstremizmi, fanatizm haqqında fikirlər söylənilir. Hesab edirəm ki, bizim müqəddəs kitabımız Qurani-Şərif heç vaxt fundamentalizmin əsasını qoymayıb. Kimsə fundamentalizm və ekstremizm islamdan istifadə edərək yaradır və inkişaf etdirirsə, hesab edirəm ki, onlar islamın əsas prinsiplərindən uzaqdırlar. Biz islam mədəniyyətini, islam mənəvi dəyərlərini olduğu kimi qəbul edirik” [5].

Bəşəriyyətin gələcəyi naminə sivilizasiyalararası və dinlərarası dialoq çərçivəsində daha çox dini maariflənmə, dini həmrəyliyin həyata keçirilməsi vacibdir. Tarixən Azərbaycanda bütün dini konfessiyalar sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşamışdır. Sovetlər Birliyinin iflasından sonra, ateizmin rəsmi dövlət ideologiyası süquta uğradı. Azərbaycanda islamın dini-mənəvi dəyərlərinə qayıdış, cəmiyyətin mənəvi-əxlaqi yüksəlişində və xalqımızın birliyində böyük rol oynadı. Azərbaycan islam dünyasının ayrılmaz tərkib hissəsidir. Ulu öndər tərəfindən əsas qoyulmuş din siyasəti xalqımızın islam köklərinə qayıdışı, ölkəmizin islam dünyası ilə ictimai-siyasi, elmi-mədəni münasibətlərin bərpasını nəzərdə tutur. İslam Azərbaycan xalqının milli-əxlaqi simvoludur. İslam dəyərlərinin xalqın həyatında yüksək rol oynadığını nəzərə alaraq müstəqilliyin ilk illərində xalqın düşüncə tərzini və mentalitetinə zidd qeyri-ənənəvi missioner təşkilatların və icmaların fəaliyyəti qadağan edildi.

Prezident İlham Əliyev, multikulturalizm ideyalarının təbliğinə yönəlmiş dinlər və sivilizasiyalararası dialoqun keçirilməsi üzrə beynəlxalq formatların aktiv təşkilatçısıdır. Məhz onun təşəbbüsü ilə ilk dəfə olaraq müsəlman və qərb cəmiyyətləri arasında əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi, xalqlar arasında dini-mədəni gərginliyin azaldılması məqsədilə barışdırıcı qüvvələrə dəstək göstərilməsi və s istiqamətlər üzrə “Bakı prosesi”, adı ilə bir Mədəniyyətlərarası Dialoq forumunun keçirilməsinin təşəbbüskarıdır.

Ədəbiyyat:

1. Multikulturalizmə giriş. Ali məktəblər üçün dərslik B-2019
2. Müstəqilliyimiz əbədidir. Azərənşr B-2008
3. Адель Абдулла аль-Фалах Гейдар Алиев и национальные духовные ценности
4. Эфендиева Г.Э, Алиев Б.Г. Межрелигиозный диалог в контексте современной культуры: Ислам, христианство и другие религии в Азербайджане//Мировые религии в контексте современной культуры: Новые перспективы диалога и взаимопонимания.-2011
5. Heydər Əliyevin “İslam sivilizasiyası Qafqazda” mövzusunda beynəlxalq simpoziumun açılış mərasimində nitqi. 9 dekabr 1998 –ci il.
6. Azərbaycan Multikulturalizmi. Biblioqrafiya.B-2016.

Anar Fərəcov
Bakı Dövlət Universiteti

İCTİMAİ ŞƏBƏKƏLƏR VƏ DİL

Açar sözlər: dil, cəmiyyət, birsəviyyəli əlaqə, çoxsəviyyəli əlaqə, ictimai şəbəkələr

Keywords: language, society, peer-to-peer connection, multi-level connection, social groups

Ключевые слова: язык, общество, одноуровневое общение, многоуровневое соединение, социальные группы

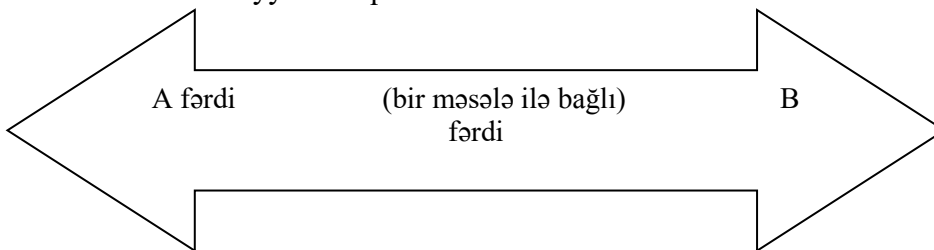
Məlumdur ki, ictimai şəbəkələr müxtəlif insanların müəyyən bir məqsədlə birləşdiyi sosial qruplardır. Bu mövzu ilə bağlı R.Vardaut, L.Milroy, M.Meyerhoff və digər dilçilərin apardıqları tədqiqatlarda müəy-

yən nəticələr əldə olunmuşdur . R.Vardaut “A fərdinin B fərdi ilə, daha sonra C fərdin D fərdi ilə hansı vəziyyətlərdə və necə əlaqəyə girdiyini, A fərdin B fərdi ilə əlaqəsinin nə qədər dərin olduğunu ictimai əlaqə (şəbəkə) kimi göstərir” [1, s.129]. L. Mullany isə “ictimai əlaqə anlayışını müəyyən informantların bir-biri ilə olan sosial əlaqələri üzərində yarandığını və bu əlaqələrin dil istifadəsinə təsir etdiyini əsaslandırır” [2, s.87]. Daha bir tədqiqatçı J. Holmes ictimai əlaqələri sosial baxımdan fərdlərin sistemli olaraq yer aldıkları rəsmi olmayan əlaqələr kimi göstərir [1, s.194]. L.Milroy Belfastda apardığı araşdırmada isə ictimai əlaqə anlayışını olduqca bəsit şəkildə fərdin digər fərdlərlə əlaqəsi nəticəsində ortaya çıxan əlaqələrin bütövlüyü kimi ifadə edir [4, s.217]. Digər tədqiqatçı M. Meyerhoff ictimai əlaqələri yoldaşların kim olduğu, hansı fərdlərlə yaxın bir yerdə yaşamağı, kimlərlə şam yeməyi və kimlərlə işləməyi ilə əlaqələndirir və bütün qruplarda yer alan fərdlərin eyni və fərqli cəhətlərini analiz edir [3, s.184].

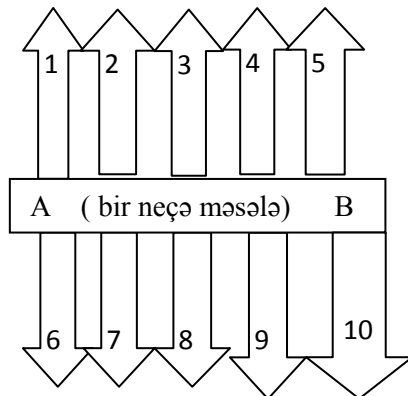
Sosiolinqvistikada ictimai şəbəkələrin sistemətik şəkildə araşdırılmağa başlanması James və Lesley Milroyların Belfastda apardığı tədqiqata əsaslanır. “Onlar gözlənilən dil dəyişməsinin ictimai əlaqələr şəbəkəsi ilə bağlı olduğunu tapmış və Milroylar buna bağlı olaraq dəyişikliklərin bir cəmiyyətdə necə kök saldığını və yayıldığını anlama bilmək üçün ictimai şəbəkələrin ən az sinif kimi makrososial kateqoriyalar qədər önəmli olduğunu ortaya qoymuşdular” [3, s.185].

Beləliklə, ictimai əlaqələr haqqında deyilən fikirlər nəticəsində belə qənaətə gəlmək olar ki, bu əlaqələr müəyyən bir sosial qrupun üzvlərini bir-birinə bağlayan ünsiyyət prosesindən meydana gəlir. Bu, özünü birsəviyyəli və çoxsəviyyəli formalarda göstərir. Birsəviyyəli “ictimai əlaqələri **geniş** və **dar** çərçivədə olmaqla iki yerə ayırmaq mümkündür. Bir şəbəkə üzvlərinin bir-birini tanıdığı və ünsiyyətdə olduğu vəziyyətlərdə geniş əlaqələr yaranırsa, dar əlaqələrdə bütün şəbəkə üzvləri bir-birini tanımırlar” [3, s.187]. “Geniş və dar ünsiyyət çərçivəsində olan əlaqələr eyni zamanda üzvlərin birsəviyyəli, çoxsəviyyəli bağlılıqlara aid olmaları baxımından da araşdırılmalıdır. Təksəviyyəli bağlılıq iki fərd arasındakı bağlılığın bir istiqamətə inkişaf etməsi şübhəsizdir. Bunu belə göstərmək olar: A fərdi ilə B fərdi iş vaxtından başqa səbəblə bir araya gəlmirsə, birsəviyyəli bağlılıqdır. Çoxsəviyyəli bağlılıq isə fərdlərin bir çox fərqli hallarda ortaya gəldiyi və bir-birini fərqli rollarda tanıdığı zaman meydana gəlir” [1, s.194-195]. Buna bir yoldaşınla eyni işdə işləməyi, qonşu olmağı, bir yerdə boş vaxt keçirməyi, hətta eyni universitetdə bir yerdə təhsil almağı misal göstərmək olar. Birsəviyyəli əlaqəni sxem şəklində aşağıdakı formalarda ifadə edə bilərik:

Sxem1: Dar birsəviyyəli əlaqə.

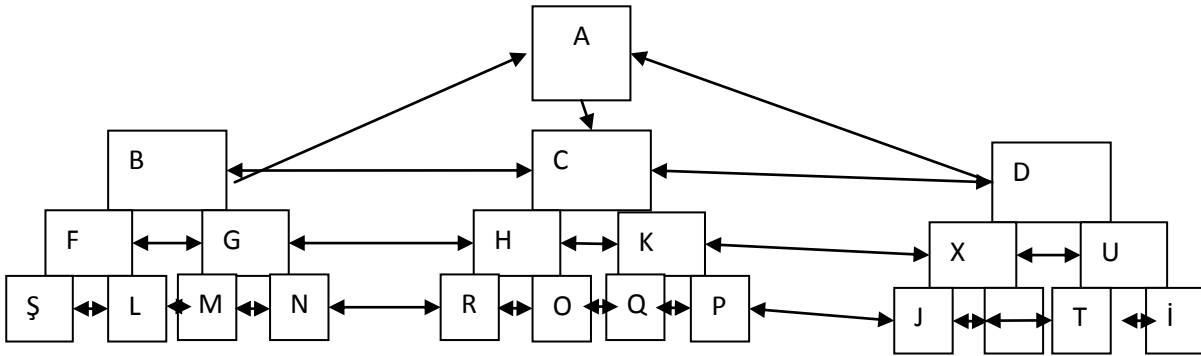
Sxem 2: Geniş birsəviyyəli əlaqə.

Daha mütəhərrik təşkil olunan çoxsəviyyəli əlaqəli şəbəkələr də dünyada geniş yayılmışdır. Bunlara dini, feminist və s. qrupları aid etmək olar. Onlar əsas idarəçi və xırda qruplara bölünən silsilə idarəçilər tərəfindən müəyyən edilmiş "qanun"larla idarə olunur. Bütün üzvlərinin şəbəkədaxili "qanun"lara riayət etməsi məcburidir. Bu şəbəkə üzvlərinin özünəməxsus qaydaları, geyim forması, dini baxışları, xüsusi dil

ifadələri vardır. Şəbəkə üzvləri bir-birini real həyatda tanımasa da, öz şəbəkəsinin üzvü ilə dialoq zamanı müəyyən əlamətlərlə tanıya bilirlər. Belə şəbəkələrin müsbət tərəfləri olsa da, mənfi tərəfləri də vardır. Mənfi tərəflərindən biri bu şəbəkələrin yayıldıqları ölkələrdə böyük təhdidlər yarada bilməsidir. Buna misal olaraq İŞİD, Taliban və s. kimi terroçu şəbəkələri aid etmək olar. Onu da qeyd edək ki, çoxsəviyyəli əlaqəli şəbəkələr kənar təsirlərə daha az məruz qalır, bunun da əsas səbəbi "xüsusi qanunlar"la idarə olunmasıdır.

Sxem 3. Çoxsəviyyəli şəbəkələrin sxemdə təsviri.

Sosial şəbəkə nəzəriyyəsi metodoloji olaraq sosial sinif modelinin aşağı səviyyəsi üzrə tədqiqatlarda xüsusi önəm daşıyır. İctimai əlaqələr və sosial sinif analizləri bir-birilə əlaqəsi olmayan modellər kimi deyil, əksinə, dil dəyişməsi və sosial quruluş arasındakı əlaqənin analizində bir-birinə inteqrasiya olunur.

Ədəbiyyat:

1. Holmes, J. An Introduction to Sociolinguistics (3 ed.) / J.Holmes. – London: Pearson-Longman, – 2008. – 482 p.
2. Llamas, C., Mullany, L., Stocwell, P. Speech Communities// The Routledge Companion to Sociolinguistics. – Oxon: Routledge Taylor and Francis Group, – 2007. – 288 p.
3. Meyerhoff, M. Introducing Sociolinguistics / M. Meyerhoff. – London: Routledge Taylor and Francis Group, – 2006. – 320 p.
4. Milroy, L. Social Network Analysis and Language Change // – London: Introduction. European Journal of English Studies, – 2000. № 4(3),– p. 217-223.

Aybəniz Hüseynova
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

KLASSİK ƏDƏBİYYAT ƏNƏNƏLƏRİNDƏKİ MULTİKULTURALİZM VƏ TOLERANTLIĞIN MÜASİR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA ƏKSİ

Açar sözlər: multukulturalizm, tolerantlıq, ədəbiyyat, klassik, din

Keywords: multiculturalism, tolerance, literature, classics, religion

Ключевые слова: мультикультурализм, толерантность, литература, классика, религия

Hər bir xalqın sahib olduğu dəyərlər tarixin bütün qatlarında birləşdirici güc mövqeyində olduğu kimi ədəbiyyatda da zəncir rolunu oynayır. Azərbaycan xalqının dəyərlərindən olan multikulturalizm və tolerantlıq da hər dövrün ədəbiyyatında öz əksini tapmışdır. Çox təbii haldır ki, klassik ədəbiyyatdan qaynaqlanan, bəhrələnən müasir yazıçılar, şairlər öz əsərlərində köklərdən gələn multikulturalizm və tolerantlıq mövzularına toxunmuşlar.

XII əsr Azərbaycan ədəbiyyatının Günəşi sayılan Nizami Gəncəvi yaradıcılığı multikulturalizm və tolerantlığın bariz nümunəsidir. Dahi mütəfəkkir insana böyük dəyər kimi baxdığı üçün hər xalqa da yüksək həssaslıqla yanaşmışdır. Onun əsərlərində müxtəlif xalqların nümayəndələri - çinli, ərəb, yunan, gürcü, hindli, zənci və s. obraz kimi yer almışdır. Ədib hər xalqın dəyərlərini təsvir vasitələri ilə qələmə almışdır. Məsələn: O, zəncilərin zahiri görkəmi ilə xarakteristikasının təsvirini verərək o xalqın üstün cəhətlərini üzə çıxarmışdır.

Zəncinin zahiri qaradır, ancaq,
Sən ağzından çıxan saf sözlərə bax.
Zənci dəmir kimi qara, parlaqdır.,
Üzü qaradırsa, ürəyi ağdır.

XX əsrin 50-60-cı illərində Azərbaycan ədəbiyyatında zənci ilə bağlı şeirlərə rast gəlirik. Ələkbər Sa-
lahzadə 1962-ci ildə qələmə aldığı "Afrika, Afrika" şeirində zəncilərin problemlərinə işıq salaraq yazır:

Tarixin ən ədalətsiz davranışları ilə üz-üzə qalan,
muncuqla... aldadılıb fil dişi, qızılı daşınan ölkə.
Daşayıblar hər şeyi;
silahlara
tökülüb hər zərrə uran belə,
hər qram gümüş belə.
Axtarsan – burdan gedib
ağların dişlərində ağaran gülüş belə.

Şair burada paralelizmə müraciət edərək zəncinin gülüşünü rəhmsiz ağ dərilili insanlardan üstün bilir.
Səməd Vurğun da "Zəncinin arzuları" poemasında zəncilərin ağır vəziyyətindən danışaraq onların
problemlərinə toxunur:

Elə bil ki, qara zənci bu dünyaya gələn zaman
Bir daxmada matəm tutub ağlamışdır öz anası...
Fəqət yenə ana qəlbi ayrılmamış övladından,
Gecə - gündüz çörək yeyib. nalə çəkmiş hər laylası [2, s.25].

Klassik ədəbiyyatımızda - istər Füzuli, istər Şah İsmayıl Xətayi, istər Məhəmməd Füzuli, istər Nəsi-
mi, istərsə də digər klassiklərin yaradıcılıqlarında İslam dininə üstünlük verilsə də, digər dinlərə də tole-
rantlıqla yanaşılmışdır. Məsələn, Qazi Burhanəddin yaradıcılığında belə bir qəzələ rast gəlirik:

Xəti Xızır, ağzı Məryəm, sözü İsa, ləbi Yəhya,
Özü Yusif, gözü Musa, zəhi Adəm, zi Həvvadur [3].

Şair bu şeirində hər dinin gözəl tərəfini sadalamaqla aşiq məşuqəsinə öz sevgisini çatdırır. Bildiyimiz
kimi, klassik əsərlərdəki məşuqə "Allah" sözünü özündə təcəssüm etdirir. Bu dini tolerantlıq da müasir
ədəbiyyatımızda, xüsusilə, modernizm üsulunda yazan şairlərin yaradıcılığında özünü göstərir.

Dini tolerantlıq XX əsrin əvvəllərində Hüseyn Cavidin "Şeyx Sənan", Qurban Səidin "Əli və Nino"
əsərlərində iki gəncin sevgisində də ehtiva olunur. Sözügedən əsərlərdə qarşı tərəflər bir-birinin dininə
xor baxsa da, sevənlər tolerantlıq nümayiş etdirirlər.

Vaqif Səmədoğlu da buna nəzərən şeirdə yazır:
Polyak qızı, mən sənə
Nəfəs deyim, ah deyim?
Çıxar xaçı sinəndən,
Mən bir bismillah deyim [4, s.150].

Əslində, nümunədəki şeirdə aşiq məşuqəsinə İslama çağırır. Lakin məşuqəsinə xristian olmasına bax-
mayaraq, sevir. Sevgisinə görə dinindən keçməyə hazır olan Şeyx Sənan ilə buradakı obraz fərqlənir. Mo-
dernizm ənənələri ilə verilən nümunədə aşiq daha eqoist və tələbkardır. Vaqif Səmədoğlunun digər bir şeir-
rində isə obraz bənzətmələrində xaç, kilsə sözlərindən istifadə edir:

Nəhəng bürünc xaç kimi
yırğalanır sinəmdə
Təyyarənin uğultusu,
məsafə
Qəflətən şamlar sönmüş
Kilsədir.
Qara dəniz
sənsiz.

Bu cür nümunələrin sayını istənilən qədər artırmaq olar. Nəticə olaraq, deyə bilərik ki, xalqımızın əsr-
lərlə yaşadığı multikulturalizm və tolerantlıq istər folklorda, istər klassik əsərlərdə, istərsə də müasir
ədəbiyyatda mövzu, ideya rolunu oynamışdır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycanca tolerantlıq ənənəsi. Bakı: Nurlar, 2015, 160 s.
2. Salahzadə Ə. Od heykəli (şeyrlər və poema). Bakı, Gənclik, 1970, 107 s.
3. Tolerantlıq Azərbaycan xalqının mənəvi həyatında özünü qabarıq şəkildə göstərir Klassik Azərbaycan ədəbiyyatı ümumbəşəri və tolerant dəyərləri özündə ehtiva edir. Paralel. - 2020.- 15 fevral. - № 31/32. - S.12.
4. Vaqif Səmədoğlu. Sandıq şeyrləri. Bakı: Mütərcim, 2016, 216 səh.

Aygün Rüstəmzadə
Azərbaycan Dillər Universiteti

QLOBALLAŞAN DÜNYADA MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQUN YENİ KEYFİYYƏT MƏRHƏLƏSİNƏ KEÇİDİ – MÜASİR ELİTAR DİSKURSUN MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏR SİSTEMİNİ FORMALAŞDIRAN BAŞLICA AMİL KİMİ

Açar sözlər: qloballaşma, mədəniyyətlərarası dialoq, elitar diskurs, multikulturalizm, ingilis dili

Keywords: globalization, intercultural dialogue, elite discourse, multicultural value system, English language

Ключевая слова: глобализация, межкультурный диалог, элитный дискурс, мультикультурная система ценностей, английский язык

Qloballaşma prosesi Dünya iqtisadiyyatının müəyyən (şərti) mərkəzləşdirilmiş tənzim mexanizmlərini formalaşdırmaqla bərabər, fərqli mədəniyyət daşıyıcılarının ortaq və ya yaxın dəyərlər sisteminə köklən-məsinə, ortaq dildə (qloballaşma dili olan ingilis dilində) və ya ən azından ortaqlaşmış beynəlxalq termi-nologiyada ünsiyyət qura bilməsini mümkün etmişdir. Məhz bu səbəbdəndir ki, bəşəriyyətin postmodern inkişaf mərhələsi dövrünə təsadüf edən qloballaşma “elitarlıq” anlayışına, habelə bu anlayışdan şaxələnən “elitar dil kimliyi” və “elitar diskurs” anlayışlarına yeni anlam və ya yeni mənə çalarları qazandırmışdı. Belə ki, əsrlər öncəsindəki “elitarlıq” anlayışı siniflərin antoqonizmini labüd etdiyi halda, müasir mərhə-lədəki “elitarlıq” dəyərlər sistemi fərqli rakurslu determinativ (təyinləndirici) parametr və təsbitedici me-yarlar ortaya qoymuşdu. Belə ki, qloballaşan Dünya modeli və eləcə də postmodern fəlsəfə “elitarlıq” an-layışının müəyyən mənada demokratikləşməsinə, habelə multikultural dəyərlər sistemi ilə zənginləşməsi-nə yol açdı ki, bu da artıq “elitar dil kimliyi” və “elitar diskurs” anlayışlarının yeni keyfiyyət statndartları-nı ortaya qoymasını mümkün etmişdi. Məhz bu səbəbdəndir ki, “Elitanın diskursu: koqnitiv, praqmatik və semiotik aspektlər” adlı araşdırmasında T.A.Ostrovskayanın da qeyd etdiyi kimi, “müasir multikultural cəmiyyət şəraitində elitar diskurun, elitrar şəxsiyyətin yeri və rolunun müəyyənləşdirilməsi”, habelə onun ünsiyyət kodlarının özünəməxsusluqlarının təsbit edilməsini müasir dilçiliyin ən aktual problemləri sıra-sında dəyərləndirilməsi heç də təsadüfi görünmür [1]. Qeyd edək ki, məhz, müasir multikultural cəmiyyə-tin dəyərlər sisteminə uyğun olaraq “elitar və kütləvi mədəniyyətlərin arasındakı sərhədlərin, habelə mə-dəniyyət və məişət həyatı arasındakı sərhədlərin, eləcə də ali və kütləvi/populyar mədəniyyətlər arasinda-ki sərhədlərin “silinməsi” normativlik və deviasiya (normadan kənara çıxmalar) haqqında təsəvvürlərin dəyişməsinə yol açmışdı”. Belə ki, bu zaman R.Rzayevanın da bildirdiyi kimi, üslubların ixtiyari seçimli-yi və kodların “qarışıq oyunu” (yəni, fərqli üslublara, fərqli normativ formatlara aid olan söz-kodların sərbəst şəkildə kombinasiya təşkil edə bilməsi – R.A.) mümkün olur” [2,s.173]. Doğurdan da, müasir mu-ltikultural dəyərlər sistemi fikir plüriazmini mütləq səviyyəyə qaldıraraq, müasir cəmiyyət üçün ən ali tə-ləblər sisteminə salmışdı. Bu isə öz növbəsində, həmin prosesin məntiqi davamı olaraq, fərqli üslubların “qarışıq oyununu” müasir postmodern təhkiyənin normativ sayılan ifadə formalarından birinə çevirmişdi. Yəni, postmodern dünyada peyorativ, meliorativ söz-kodların ifadə imkanlarına, funksional resurslarına fərqli yanaşma meydana çıxmış, “siyasi korrektlik” doktrinasının tələbləri ilə müəyyən anlayışların ara-dan qalxması və ya əvəzlənməsi mümkün olmuşdu. Eyni zamanda qloballaşma da bu yeni dəyərlər siste-mini inkişaf etmiş cəmiyyətlərin ünsiyyət kod-sisteminə daxil olmasında, bir növ, “katalizator” rolunu oy-namışdı. Yəni, multikultural allıq elitar diskursun yeni formatını şəkilləndirsə də, həmin yeni formatın, məhz, qloballaşmanın yaratdığı geniş imkanlar sayəsində beynəlxalq anlamda elitar diskurs formatına

çevrilməsi mümkün olmuşdur. “Qloballaşma dövründə multikulturalizmin əsas linqvistik prinsiplərini” araşdırmış dilçilər qeyd edirlər ki, “dil faktiki olaraq, mədəniyyətin “cismani” reallaşma formatını təcəssüm etdirdiyindən o (dil)”, mədəniyyət sahəsindəki istənilən, hətta cüzi sayılan dəyişikliklərin labüd şəklində dil əks olunur. Məhz, bu səbəbdəndir ki, “Dünya miqyasında mədəni proseslərin dinamikası ilə bağlı olaraq, çoxqütblü Dünya modelinin yaranması, mərkəzsizləşdirmə, fərqli milli ənənələr arasında sərhədlərin yaygınlaşması ...” mümkün olmuş, eləcə də flaqman, aparıcı mədəniyyət doktrinaları anlayışları aradan qalxmaqla, bir növ “demokratikləşmə” həyata keçirilmişdi [3, s.26-29]. Bu işə bildirdiyimiz kimi, “elitar diskurs” anlayışının baza komponentlərinin, formalaşma şərtliliklərinin də “demokratikləşməsinə”, “çoxsəsliliyinə” yol açmışdır. Təkcə onu xatırlatmaq kifayətdir ki, E.Səidin “Orientalism” adlı fundamental araşdırması sayəsində Qərbin Şərqə baxış bucağında inqilab baş vermişdir ki, bu da nəticə etibarilə Qərb elitar diskursunun Şərqə qarşı təkəbbürlü yanaşmasının tarixə çevrilməsinə təkan verən başlıca amillərdən biri olmuşdur [4, s.11]. Belə ki, E.Səidin də qeyd etdiyi kimi, “yüksək daxili nizama malik olan” və “kodlaşmış sistemi” təcəssüm etdirən dil – informasiya ötürücülüüyü özəlliyi ilə (*It hardly needs to be demonstrated again that language itself is a highly organized and encoded system, which employs many devices to express, indicate, exchange messages and information, represent, and so forth.*), habelə kütlələrin düşüncəsini yönləndirmək potensialı ilə mədəniyyətin, siyasətin, müasir fəlsəfi təfəkkürün formalaşmasında müstəsna rol oynamaqdadır [4, s.11]. Bu mənada dil kodlaşmasının “demokratikləşməsi” və təfəkkür kodlarının multikultural dəyərlər sisteminə köklənməsi prosesləri arasında ciddi qarşılıqlı korrelyasiyanın olması anlaşılındır: dilin (dil kodlarının) “dəyişməsi” təfəkkürün dəyişməsinə labüd etdiyi kimi, təfəkkür “inqilabları” da dil kodlaşmasının təkmilləşməsinə qaçınılmaz edir. Bu baxımdan müasir elitar diskursda “siyasi korrektlik” doktrinasının ön plana çıxması, məhz, XX əsərdən sonra baş verən təfəkkür “inqilablarının” məntiqi davamından başqa bir şey deyil. Belə ki, XIX əsr və ona qədərki dövrlərdə elitar diskurs avrosentrik maraqları əsas təhrikəedici, hərəkət yönləndirici (yəni “mainstream”) faktorları ehtiva edirdi ki, bu da “digərlər” (Others), yəni fərqli mədəniyyət daşıyıcılarına təkəbbürlü münasibəti ortaya qoyurdu. Nəticə etibarilə işə, bu, həm müvafiq konseptlərin (“Other/Otherness”) formalaşmasına, habelə avrosentrik təkəbbür ifadə edən anlayışların işləkliyinə yol açdı. Yəni, XIX əsərə qədərki elitar diskurs təkcə sinfi antoqonizmin “dolğun” ifadəsi baxımından deyil, eləcə də digər mədəniyyətlər, fərqli mədəniyyət daşıyıcılarına qarşı təkəbbürlü münasibətin yer alması ilə fərqlənirdi. Hətta bu kontekstdə hərfi tərcüməsi “şərqlik” anlamını verən **orientalism** termininin tamam fərqli anlam daşması da və xüsusilə də neqativ konnotasiya ilə yüklənməsi də, məhz, XIX əsr elitar diskursunda hakim kəsilmiş dəyərlər sisteminə kinayəli yanaşmanı, etirazı ifadə edirdi. Belə ki, D.Larinin də qeyd etdiyi kimi, orientalism termini Qərb elmi fikrində, eləcə də elitar çevrələrinə Şərq mədəniyyətinə qarşı öngörüşlü yanaşmanın ifadəsinin, bir növ, ifşası kimi qəbul edilirdi [5]. Yəni, elitar diskursa daxil olan yüksək elmi çevrələrin Şərq mədəniyyətinə təkəbbürünün islah edilməsi də müasir elitar diskursun terminoloji aparatının, konseptsferasının əsaslı şəkildə dəyişməsinə yol açmışdır. Təkcə onu xatırlatmaq kifayətdir ki, dəyərlər sisteminin dəyişməsi elitar diskursa Orientalism istilahı ilə yanaşı, “**Other/ Otherness**” terminlərini, eləcə də onlarla əlaqəli konseptləri qazandırmışdı. Sonuncularla bağlı J.F.Staszak qeyd edir ki, bu istilahlər fərqli mədəniyyət, fərqli etnik kimlik daşıyan insanların “seçilməsini” mümkün edən konsepsiyanın terminoloji inventarını təşkil edir [6]. “Özgə-özümünkü” oppozisiyası artıq multikultural dəyərlərin hakim kəsildiyi müasir elitar diskurs üçün qəbuləilməz yanaşmanı (konsepti) təcəssüm etdirir. Son olaraq qeyd edək ki, müasir ingilis dilində elitar diskurs və elitar dil kimliyi qloballaşmanın və mədəniyyətlərarası dialoq intensivləşməsinin (o cümlədən, multikulturalizm doktrinasının) ciddi təsirinə məruz qalmışdır.

Ədəbiyyat:

1. Островская Т. А. Дискурс элиты: когнитивный, прагматический и семиотический аспекты, диссер...доктор.филол.наук, Майкоп, 2016, 375 с.
2. Рзаева Р.О. Постмодерн и мульти культурализм: междисциплинарный дискурс Научная монография. Баку, «Елм ве тахсил», 2015,300 стр.
3. Рочняк Е. В., Рочняк А. В. Основные лингвистические принципы мультикультурализма в эпоху глобализации // Вестник Таг.института,2016, с.26-29.
4. Said E.W. Orientalism, New York, 1978., 57 pp. <https://sites.evergreen.edu>

5. Lary D. Edward Said: Orientalism and Occidentalism // Journal of the Canadian Historical Association Revue de la Société historique du Canada, Volume 17, numéro 2, 2006, <https://www.erudit.org/fr/revues/jcha/2006-v17-n2-jcha1833/016587ar.pdf>
6. Staszak J.F. Other/otherness // International Encyclopedia of Human Geography: A 12-Volume Set. Oxford: Elsevier Science. 2009, p. <https://www.unige.ch/sciences-societe/geo/files/3214/4464/7634/OtherOtherness.pdf>

Aynur Qədimaliyeva
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

XV ƏSR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİ-BƏDİİ DİL QAYNAQLARINDA MULTUKULTURAL DƏYƏRLƏR

Açar sözlər: XV əsr, ədəbi dil, multukultural dəyərlər

Keywords: the XV century, the literary language, multicultural values

Ключевые слова: XV век, литературный язык, мультикультуральные ценности

Multikulturalizm – ölkənin ictimai-siyasi, mədəni zənginliyinin əsas göstəricisi kimi müxtəlif xalqların, mədəniyyətlərin, dinlərin qarşılıqlı fəaliyyəti, birgə yaşayışı, eyni zamanda, həmrəyliyi modelidir. Azərbaycanda tarixən yüksək multikultural dəyərlərə üstünlük verilmiş, yerli əhali ilə digər xalqların nümayəndələri dinindən, irqindən asılı olmayaraq, dostluq, əməkdaşlıq şəraitində birgə yaşamış, bir-birinin adət-ənənəsinə, mənəviyyatına, dininə, təriqətinə hörmətlə yanaşmış və heç vaxt ayrı-seçkiliyə, təqibə, təzyiqə məruz qalmamış, daim dözümlülük nümayiş etdirmişlər. Ulu öndər Heydər Əliyev ölkəmizin multikultural dəyərlərini yüksək qiymətləndirərək demişdi: “*Azərbaycan Respublikası çoxmillətli bir dövlətdir. Azərbaycanda müsəlmanlarla yanaşı, başqa dinlərə mənsub olan vətəndaşlar da yaşayır. Azərbaycan müstəqil, demokratiya prinsiplərinə mənsub olan bir dövlət kimi öz ərazisində yaşayan bütün xalqlara, bütün millətlərə dinindən, dilindən, irqindən, siyasi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq azadlıq, hüriyyət imkanları verir*” [2, s.11]. IV Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Formunun açılış mərasimində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev multikulturalizmin Azərbaycan xalqının həyat tərzinə çevrilməsi məsələsini öz nitqində xüsusi vurğulamışdı: “*Azərbaycanda multikulturalizm dövlət siyasətidir. Eyni zamanda, bu, bizim həyat tərzimizdir. Multikulturalizm nisbətən yeni və bəzən çətin tələffüz edilən termin olmasına baxmayaraq, multikulturalizm ideyaları hər zaman ölkəmizdə mövcud olmuşdur. Tarixi dönmədən və siyasi sistemdən asılı olmayaraq, xalqımız hər zaman istər ölkədə, istərsə də onun hüdüdlərindən kənarında multikulturalizmi fəal müdafiə və təşviq etmişdir*” [5, s.20].

Azərbaycandakı multikultural dəyərlərin tarixi izlərini araşdırmaq üçün əsas mənbələrindən biri ədəbiyyatdır və bütün dövrlərə aid ədəbi-bədii dil qaynaqlarına baxsaq, görürük ki, qədim zamanlardan bəri bizim ölkəmizdə birgə yaşayan müxtəlif etnosların dostluq, qardaşlıq, qarşılıqlı əməkdaşlıq münasibətlərini özündə əks etdirən nümunələrə daha çox rast gəlinir. Klassik ədəbiyyatı təmsil edən ədiblərin əksəriyyəti bu mənəvi dəyərlərə üstünlük verərək öz yaradıcılıqlarında geniş toxunmuşlar. Akademik Kamal Abdullayev yazır: “*Minillik tarixə malik klassik ədəbiyyatımızın hər bir nümayəndəsi bu dəyərləri nəinki qəbul etmiş, hətta onları öz dünyagörüşünə çevirmişdir*” [1, s.3].

Araşdırma zamanı məlum olur ki, XV əsr şairlərinin yaratdığı bədii sənət nümunələri yalnız mənzum eşq hekayələrindən ibarət olmayıb, həm də bu münasibətlərdən qaynaqlanan təsəvvüfi, əxlaqi, fəlsəfi görüşlərlə yanaşı, ümumbəşəri dəyərlərin təbliğində mühüm rol oynamışdır. Humanist ideyaları təbliğ edən klassiklər öz əsərlərində “*dinlər və məzhəblər arasındakı ziddiyyət və ədavəti aradan qaldırmağı, bütün xalqları bir gözdə görməyi, onlara hörmət etməyi fəlsəfi cəhətdən əsaslandırmağa çalışır*” [7, s.10]. Sufilik ideyalarını tərənnüm edən Xəlilinin, Dədə Ömər Rövşəninin, Seyid İbrahim Gülşəninin, Kişvərinin, Həbibinin şeirlərində, təbii olaraq, dini-təsəvvüfi görüşlər daha çox əks olunur tez-tez Məhəmməd peyğəmbərlə yanaşı digər peyğəmbərlərə və onların möcüzələrinə, imamlara müraciət edilir: *Xəlilü Söhfü İncilim, Kəlīmim, Turü Tövratım, Zəburum*, nəğməvü sövt ilə *Davudi-xoşəlhanım* [4, s.67], *Gözlərim Yəqub tək kor olsun, ey İsanəfəs, Kim, sən olan yerdə yad Yusifi-Kənan qılay* [4, s.114], *Yəqubi-xəstəhal kibi suzi-ah ilə, Misrin əzizi Yusifi-Kənanə yazırəm* [6, s.212], *Səlam ol iki nəcmi-zahidinə, İmameynə Həsən birlə Hüseyinə* [6, s.171], *Can verməyən gəzadə Hüseyini-Əli kimi* [8, s.675] və s.

Dünyəvi məhəbbət, insansevərlik, reallıq ideyaları üzərində qurulan yazılı abidələrin dil və üslubunda Şərq poeziyasından, əxlaqi-didaktik motivləri nəsihətçilik üsulundan geniş istifadə edilmişdir. Klassiklər nəsihətamiz hekayələrdən, lətifələrdən, xalq deyimlərindən özünəməxsus şəkildə ustalıqla istifadə edərək insanları pis vərdislərdən çəkəndirməyə, bacardıqları işlərlə məşğul olmağa, cəmiyyətdə layiqli yer tutmağa, düzgün tərbiyə etməyə çalışır, digər etnosların adlarını çəkməklə insanlar arasında qardaşlığı, dostluğu, bərabərliyi təbliğ edir: *Türkü kürdü əcəmi hindi* bilür bunu ki, Sən, *Haşimisen*, ədəbisən, mədənisən, *qürəşi* [7, s.395], Rui Rumi, kəlləsi Deyləmi, özü mədəni, *Ərəbi* sözü, gözü *Haşimi*, qaşı *Qürəşi* [7, s.396], *Müsəlman* düşməsün, ya Rəb, balayi-daği-hicranə [3, s.41], Mən qul *həbəşivü sən çiraği-Qureyşi* [4, s.153] və s.

Bütün bunlar bir daha təsdiq edir ki, XV əsr Azərbaycan ədəbi-bədii dil qaynaqlarında zəngin dil faktları ilə yanaşı, tarixən hər hansı bir hadisədən asılı olmayaraq multikulturalizm və tolerantlıq ənənələri, ideyaları daim qorunub saxlanmışdır.

Ədəbiyyat:

1. Abdulla Kamal. Azərbaycan multikulturalizmin ədəbi-bədii qaynaqları, Bakı, Mütərcim, 2016.
2. Azərbaycanda multikulturalizm. Bakı, 2016.
3. Kişvəri. Türkçə Divanı, Bakı: Nurlan, 2010.
4. Kişvəri. Əsərləri, Bk1, Yazıçı, 1984.
5. Multikulturalizmə giriş. Bakı, Şərq-Qərb, 2019.
6. Musabəyli A. Türkiyədə yaranan Azərbaycan ədəbiyyatı və Xəlilinin "Firqətnamə"si, Bakı: Nurlan, 2010.
7. Musayeva A. Dədə Ömər Rövşəni əlyazmaları üzərində araşdırmalar. I c., Bakı: Nurlan, 2003.
8. Musabəyli A. Şeyx İbrahim Gülşəni Bərdəi və türk divanı, II cild, Bakı: "Elm və təhsil", 2012.

Aynur Guliyeva
Azerbaijan University of Languages

DIALOGUE OF CULTURES IN THE ERA OF GLOBALIZATION AND THE POLICY OF MULTICULTURALISM IN AZERBAIJAN

Keywords: *multiculturalism, culture, language, globalization*

Açar sözlər: *multikulturalizm, mədəniyyət, dil, qloballaşma*

Ключевые слова: *мультикультурализм, культура, язык, глобализация*

The era of globalization is an era of unprecedented processes, existence and even more so functioning of which until now was considered chasing rainbows. Nevertheless, the ability to receive almost any information within a few seconds, to communicate with other people not only by phone, but also by video call, to make money transfers anywhere in the world, the ability to travel is an everyday part of our life, but this is only visible part of iceberg of the globalization. Trade and economic relations, which were the basis for the globalization of the world, began to play a significant role in the viability of the state moreover, also gave an impetus to unprecedented growth of cultural relations. For greater good of human civilization, our integrated world, regardless of political traditions, cultural and religious beliefs has to be united to solve global challenges. Various international organizations, associations and communities are being created to address such global issues as climate change, hunger, social and gender inequality. According to former UNESCO Director-General, Irina Bokova "Intercultural dialogue contributes to the understanding that, despite being different, we all share many positive values and life problems" [4]. Globalization is a process that involves various aspects of interaction, including dialogue between cultures. Any culture is original and unique however, human values are unchangeable. All around the world there is an interesting tendency- the post-modernist culture allows different cultures exist together on the basis of universal human values, while preserving their diversity too. The dialogue of cultures implies tolerance, respect for human's entity and creation of a healthy premise to encourage further development.

On the other hand, keeping pace with the times, the culture is transformed and undergoes various changes. The dialogue among cultures was formed over a long period of time and it could be said that culture arose at the dawn of human civilization. Moreover, since culture cannot exist in isolation, a

dialogue of culture was inevitable. Therefore, according to famous philologist M.M.Bakhtin, “culture is where two are (at least) cultures, and that the self-consciousness of a culture is a form of its being on the verge of another culture. Culture has no internal territory, it is all located on the borders, and borders are everywhere, through every moment of it” [2]. It is widely known that language and culture is inseparable tandem, and the relationship between these two concepts allows us to assert that language like culture is shaped by interacting with other languages. For both language and culture are impossible to subsist without communication. Language is not only an expression of culture, but also expression of the psychological inner “self”, consequently the development of language its interaction with other languages is a genuine indicator of communication skills, willingness for dialogue. Furthermore, cultural-cognitive models are dynamic, which also means they are moving elements of transcendental phenomena. Ambivalence of cultural and cognitive models contains fact that when perceived, they refer to the transcendent phenomenon and create two-dimensional meaning. Thereby transferring this theory to the linguistic domain, it could be argued that development of the language requires existence of other languages. For example, Spain had been influenced by the Arabic language and culture for eight centuries. Hence, result of the integration is that both languages and cultures have been enriched at the expense of each other, respectively. Spanish culture and language have managed to not only adopt elements of Arabic, but also create a unique Moorish style, delighting its elegance and grandeur. One of the many results of this integration can be considered the fact that since the XV century Spanish language has received special respect among Romance languages. Since then, many European authors described Spanish language and its inherent linguistic qualities and literary completeness mentioned such qualities as mobility of forms, sharpness of expressions, sedateness and capacity of content.

In the modern world, knowing of foreign language is a very ordinary phenomenon and knowing *lingua franca* in rapidly integrating world is not enough. Undoubtedly, *lingua franca* substantially simplifies communication between different cultures, allowing them to establish a primary connection, but in order to strengthen connections it is also required to pay attention to the study of languages of these cultures. Referring to the dialogue of cultures, it is unfeasible to not mention multiculturalism. The multiculturalism model refers to the peaceful coexistence within the borders of one state of various ethno-cultural communities that have the right to officially express, protect and preserve their cultural characteristics and way of life [1]. The governmental policy of multiculturalism in Azerbaijan is a superb example of it. The National leader Heydar Aliyev instituted foundations of the policy and it was a result of his outstanding efforts that the political behavior took the form of statehood. Today, prosperous successors of the policy are President Ilham Aliyev and Vice-President Mehriban Aliyeva. The results of preserving multicultural traditions are obvious- Azerbaijan is one of the few countries proudly can affirm of the high level of good-neighborly and friendly relations among people of various cultural backgrounds and religious denominations. Thus, today Azerbaijan is not only a bridge between East and West, but also an active supporter of the dialogue of cultures and, in terms of spiritual values, occupies a leading position in the sphere [1].

References:

1. Диалог культур и культура диалога, И.М.Меликов, А.А. Гозалов.
2. Лингвистическое образование в условиях глобализации, О.Е. Богданова, С.К.Гураль.
3. Изучение иностранных языков в эпоху глобализации и диалога культур, М.Н. Ветчинова.
4. Диалог культур в условиях глобализации И.А. Монастырская.
5. https://multiculturalism.preslib.az/ru_a1.html

QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ MONOKULTURAL SƏCİYYƏLİ “ZADƏGANLIQ” KONSEPTLƏRİNİN DÜNYA MİQYASLI KONSEPTLƏRƏ ÇEVRİLMƏSİ BARƏDƏ

Açar sözlər: qloballaşma, mədəniyyətlərarası dialoq, “Zadəganlıq” konsepti, ingilis dili, Megxit

Keywords: globalization, intercultural dialogue, “Nobility” concept, English language, Megxit

Ключевые слова: глобализация, межкультурный диалог, концепт «знатность», английский язык, Мегксит

Qloballaşma mədəniyyətlərarası dialoqu intensivləşdirməklə bu və ya digər milli mədəniyyət üçün aktual olan konseptin digər bir mədəniyyət və ya mədəniyyətlər üçün də az və ya çox dərəcədə maraq kəsb etməsini təşviq etməkdədir. Məhz, qloballaşmanın verdiyi imkanlar – sərhədsiz virtual məkan ortallığı, informasiyanın yüksək sürətli ötürücülüüyü və s. bu kimi əlverişli şərtlər ingilis dilindəki son illərin ən aktual konseptlərin digər dillərə keçidini və həmin dillər üçün “dekodlaşdırıla” bilən (yəni metaforik kodlaşması asanlıqla çözümlə bilən) semantik “düyünü” təcəssüm etdirməsinə mümkün etmişdi. Bu sırada “Zadəganlıq” konsepti də istisna təşkil etmir. Əslində öz təbiəti etibarlı ilə, yəni əhatə etdiyi semantik sahənin mühafizəkar mahiyyəti ilə, eləcə də xalqın tarixi keçimişi ilə bağlı olan sosial-iyerarxik quruluş ənənələrinə köklənməsi ilə “Zadəganlıq” konsepti çevik dəyişə bilən, cəmiyyət həyatındakı metamorfozlarla ayaqlaşa bilən konseptsferanı təcəssüm etdirmir. Hətta bununla belə, “Zadəganlıq” konsepti də müasir həyatın dinamikasından təsirlənməklə yeni mikrokonseptlər formalaşdırma potensialını ortaya qoymaqladır ki, bu da ilk növbədə yeni postmodern və multikultural dəyərlər sisteminin “müdaxiləsi” sayəsində mümkün olmuşdur. Belə ki, “Zadəganlıq” konsepti öz mahiyyəti etibarlı ilə elitar diskursa aid olan bir çox anlayışlara, konseptlərə, habelə (elitar diskursla) terminoloji intentar ortaqlığına malikdir. Bu baxımdan XX əsrdən etibarən, xüsusilə də həmin yüzilliyin ikinci yarısından sonra, elitar diskursun əhatə spektrinin və mahiyyətinin “yenilənməsi”, bunun məntiqi davamı olaraq, “Zadəganlıq” konseptinin də semantik palitrasının dəyişməsinə yol açmışdır. Başqa sözlə desək, multikultural dəyərlər sisteminin təbliği və həmin dəyərlər sisteminin müasir Dünyanın inkişaf etmiş cəmiyyətlərinin hakim ideoloji doktrinalarından birinə çevrilməsi, nəticə etibarlı ilə “elitar” və “kütləvi” olan arasındakı kəskin oppozisiyanı aradan qaldırmış oldu. Yəni, elitar diskursun “aktorları” (iştirakçıları) olan zadəgan təbəqənin nümayəndələri ilə “rəiyyət əhli” olan sırayı vətəndaşlar arasında kəskin sərhəd, fərqləndirmə aradan qaldı [1]. Bunun sayəsində, həm zadəgan təbəqə nümayəndələrinin “sırayı insanlar”la təması, nikah və dostluqları kütləviləşməyə başladı, habelə müvafiq konseptual bazada əlaqəli keçidlərin, yəni “Zadəganlıq” konsepti ilə zadəganlıq anlayışına yalnız son onilliklərdə az və ya çox dərəcədə aid olmağa başlayan periferik mikrokonseptlərin, “qonşu” konseptlərin “bağlantısı” (yeni yaranan semantik “bağlarla” əlaqələndirməsi) mümkün oldu. Bu sırada heç şübhəsiz ki, ən diqqət çəkən məqamlardan biri məhz İngiltərə zadəganlığının demokratikləşmə tendensiyası və bu tendensiyanın başında dayanan kral ailəsi nümayəndələrinin “sıradan” şəxslərlə izdivacından törəyən mikrokonseptlərlə bağlıdır. Məhz bu səbəbdən “Zadəganlıq” konseptinə daxil olan “Zadəganlıq-Nikah” mikrokonsepti fərqli zadəganlıq titulu olan şəxslərin “rəiyyət nümayəndələri” ilə nikahları ilə bağlı anlayışların “köhnəlməkdə” olması diqqətdən qaça bilməz. Xatırladaq ki, bu mikrokonseptə **royal marriage, misalliance, common people, commoner** və s. bu kimi termin və ifadələr daxildir. *How to survive a royal marriage... The marriage was an appalling misalliance* (Şahzadə Uilyamla K.Middlötunun nikahı ilə bağlı səsləndirilən fikirlər. – A.R.) [4]; *Here, a look back at 11 royals who have married common people: You may know the story of how Kate Middleton met Prince William, and be eagerly following Prince Harry's current romance with Meghan Markle, but do you know which queen used to be a news anchor?... Máxima, who is descended from Iberian royalty though born a commoner, is now Queen of the Netherlands* [5]. Nümunələrdən də aydın şəkildə görüldüyü kimi, müasir tendensiyalar Britaniya zadəganlıq institutunun, o cümlədən kral ailəsinin demokratikləşmə rüzgarlarına “tabe olduğunu” ortaya qoyur. Məhz, bu səbəbdəndir ki, Britaniya linqvokulturoloji mühitinə aid olan “Zadəganlıq” konseptinin “Zadəganlıq-Nikah” mikrokonseptində “Kate Middleton”, “Maghan Markle”, “Modern Day

Cinderella Stories”, “modern-day Cinderella” freymlərinin aid edilməsi mümkün olmuşdu: *The classic fairy tale is arguably Cinderella. Why? Because a commoner marries a prince (and lives happily ever after)* [6].

Nümunədən də aydın şəkildə göründüyü kimi, a modern-day Cinderella anlayışı məlum folklor nümunəsinin freym-ssenarisinə uyğun olan proseslərin ardıcılığını ehtiva edən real nikah faktlarına nəzərən tətbiq edilir. Nümunələrə diqqət edək: *From Waitress to Princess: These Commoners Who Became Royals Are Modern Day Cinderella Stories* [7]; *One woman who's had a real Cinderella transformation is Norway's Princess Mette-Marit....* [7]; *Although both of them came from rich, aristocratic families, none of them actually have royal blood, similar to a modern-day Cinderella.* [7]; *So maybe it's not fair to call Meghan Markle's engagement to Prince Harry a "Cinderella" story...*[8]. Qeyd edək ki, məhz, “Zadəganlıq-Nikah” mikrokonseptinin təfsirinə yanaşma müxtəlifliyi ingilis dilinin ABŞ və Britaniya variantlarının bu konseptin semantik tutumu baxımından fərqliliyini bir daha əyani şəkildə ortaya qoyur. *And yet, the British aristocrat will marry an American paradox, and it all feels very right and true — except to those people to whom it is unfathomable not so much that a prince might marry a "commoner" or an American or a divorcée (as that's already happened), but that he might marry one who isn't white* [8].

Maraqlıdır ki, təxminən son iki ildə “Zadəganlıq-Nikah” mikrokonsepti ilə bağlı olan, yəni onunla həmhüdüd semantik sahələrə malik olan tamamilə yeni bir mikrokonsept formalaşmışdır. Brexit blendinqinin analoqu olaraq formalaşan Megxit termini müasir ingilis dili üçün neologizmi təcəssüm etdirməklə yanaşı, bütövlükdə geniş bir konsepti formalaşdırmağa müvəffəq olmuşdur [2]. Təsadüfi deyil ki, dinamik inkişaf etməkdə olan bu konsept artıq dilçilərin diqqətini cəlb etmiş və müvafiq istiqamətli linqvistik araşdırmaların obyektinə çevrilmişdi [3, s.298-302]. Bu konseptlə bağlı diqqət çəkən məqamlardan biri də odur ki, lokal monokultural mühitdə formalaşmış olmasına baxmayaraq, Megxit konsepti tezliklə bir çox Dünya dillərində asanlıq metaforik dekodlaşmaya məruz qala bilən anlayışlar semantik “düyününü” formalaşdırmağa məruz qalmışdı. Burada isə heç şübhəsiz ki, qloballaşma faktorunun, qloballaşmanın həyatımıza qazandırdığı çevik xəbər ötürücülüyü imkanları həlledici rol oynamışdı. Maraqlıdır ki, hal-hazırda Megxit blendinq-termininin özü bir neçə mənanı ehtiva etməkdədir ki, mövcud dinamika bu semantik şəxələnmənin hələ də davam edəcəyini, və deməli Megxit konseptinin daha da genişlənəcəyini düşünməyə əsas verir.

Göründüyü kimi, “Zadəganlıq” konsepti mahiyyət etibarilə ənənəviçiliyə istinad etsə də, müasir post-modern dünyanın qloballaşma tendensiyaları ondan da yan keçməmiş və mədəniyyətlərarası əlaqə fonunda bir linqvokulturoloji mühit üçün aktual olan anlayış və terminlər digər mədəniyyətlərin söz-kod sistemində də uğurla daxil edilmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Тишкина Е.И. Элитарность и массовость: к проблеме бинарных сопряженных дифференциаций в культуре [Электронный ресурс]: монография / Е.И. Тишкина ; - Курган: Издательство Курганского государственного университета, 2014. - 91, [1] с.
2. Фомина С.Б. Лексико-семантические характеристики современного англоязычного газетного дискурса <https://cchgeu.ru/upload/science/nauchnye-izdaniya/lingvistika-i->
3. Плотникова М.В., Скворцов В.Г. Метафорическая репрезентация концепта МЕГЗИТ в британском медиадискурсе // Когнитивные исследования языка, 2020, 2 (41), с.298-302.
4. <https://www.thetimes.co.uk/article/how-to-survive-a-royal-marriage-60q6gdh218b>
5. <https://www.vogue.com/article/royals-who-married-commoners-kate-middleton-prince-william>
6. <https://www.vogue.com/article/royals-who-married-commoners-kate-middleton-prince-william>
7. <https://www.closerweekly.com/posts/modern-day-cinderella-137300/>
8. <https://www.nbcnews.com/think/opinion/meghan-markle-no-modern-day-cinderella-she-s-better-ncna824596>

DİL SİYASƏTİNİN NÖVLƏRİ – MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI, DİLLƏRARASI ƏLAQƏLƏRİ TƏNZİMLƏYƏN FƏRQLİ MEXANİZMLƏR PLATFORMU KİMİ

Açar sözlər: dil siyasəti, mədəniyyətlərin dialoqu, dillərin dialoqu

Keywords: language policy, dialogue of cultures, dialogue of languages

Ключевые слова: языковая политика, диалог культур, диалог языков

Mədəniyyətlərarası dialoqun ən dolğun reallaşma formatı, heç şübhəsiz ki, dillərin dialoqu müstəvisində gerçəkləşir. Belə ki, fərqli mədəniyyətlər həmin mədəniyyətlərin aid olduğu cəmiyyətləri təmsil elədikləri kimi, bu cəmiyyətlərin də aparıcı ünsiyyət vasitəsi olan dillər də, onların (aid olduqları toplumların) etnomental kimliyini, dəyərlər sistemini, yaşam biçimini, tarixi ən dolğun və əyani şəkildə ifadə edə bilir. Məlum olduğu kimi, mədəniyyət üstqurum formatında reallaşan ictimai gerçəklik olduğundan, cəmiyyətin təsirlərinə məruz qalır. Dil isə nə bazis, nə də üstququm anlayışına “təhkim” edilmədən, hər ikisinin özəlliklərini ehtiva etməklə, daha geniş təsir imkanlarını əhatə edir. Bu zaman təsir həm digər toplumlara interferensiya, həm də digər toplumlardan alıntılar formatında reallaşa bilər. Bir sözlə, dil istənilən cəmiyyətdaxili və toplumlararası təsirlərə qarşı həssasdır. Bu baxımdan təsadüfi deyil ki, fərqli toplumlarda yürüdülmən dil siyasətləri təkcə dillərin deyil, eləcə də mədəniyyətlərin dialoqunu da tənzimləmiş olur.

Məlumdur ki, dil siyasətinin yekcins mahiyyət kəsb etməyərək fərqli tiplərdə (növlərdə) təzahür tapır. **Dil siyasətinin tipləri** dedikdə, sosiolinqvistikada əsas etibarilə üç növ dil siyasətini fərqləndirirlər: **1) assimilyativ, 2) differensial və 3) multikultural**. Assimilyativ dil siyasəti bir və ya iki dilin hegemonluğu şəraitində digər dillərin sıxışdırılıb çıxarılmasını, onların istifadə sferalarının məhdudlaşdırılmasını hədəf alır (məsələn, bu sırada İranda Azərbaycan dilinə olan münasibəti, və s. bu kimi faktları misal göstərmək olar). Assimilyativ dil siyasətinin “ən parlaq” örnəklərindən birini İranda Azərbaycan dilinə olan münasibəti qeyd etmək olar. Belə ki, son bir neçə ildə intensivliyini nisbətən bir qədər daha azaltmış olan təqib və sıxışdırma siyasəti nəinki Azərbaycan dilində təhsilə qadağa ilə kifayətlənmiş, hətta şah rejimi dövründə Azərbaycan dilində olan kitabların yandırılması ilə də müşayət edilmişdir. Belə ki, görkəmli Azərbaycan şairi Səməd Vurğunun 20 yanvar 1947-ci ildə qələmə aldığı və “*İran irticaçıları Azərbaycan türkcəsində olan kitabları vəhşicəsinə yadırlar*” proloqu ilə təqdim etdiyi “Yandırılmış kitablar” şeirində 1946-cı ilin sonlarında Azərbaycan Milli Hökumətinin boğulmasından sonra təkcə insanlara deyil, kitablara da divan tutulmasından bəhs edilir.

Cəllad! Sənin qalaq-qalaq yandırdığın kitablar

Min kamalın şöhrətidir, min ürəyin arzusu... - sözləri ilə başlayan məşhur şeirində şah rejiminin Azərbaycan türkcəsinə qarşı faşist yanaşması ifşa edilir və fars dilində işlədilmən ksenofobik ifadələrin mənfur mahiyyəti tənqid atəşinə tutlur:

Söylə! sənmi xor baxırsan mənim şeir dilimə?

Qoca şərqin şöhrətidir Füzulinin qəzəli.

Sənmi “Türk-e xər” deyirsən ulusuma, elimə? [1, s.156-157].

Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, ksenofobik ifadələr İranda bəzi çevrələrin dilində günümüzədək işlədilməkdədir ki, bu da ümumilikdə vəziyyətin şah rejimindən sonra əsaslı şəkildə müsbətə dəyişmədiyini ortaya qoyur. Belə ki, “12 may 2006-cı il tarixində rəsmi “İran” qəzetində türklərin təhqir olunmasından qısa zaman keçəndən sonra Cənubi Azərbaycanda minlərlə etirazçının qatıldığı nümayişlər”lə bağlı məqama toxunan Y.Hacıyeva yazır: “2006-cı ilin may hadisələri İranda mövcud rejimə Azərbaycan məsələsinin, o cümlədən ana dilinin statusu probleminin gözərdi ediləcək bir məsələ olmadığını anladı”. 2014-cü ildə müdafiə etdiyi və məhz, cənubi azərbaycanlıların ana dili uğrunda mübarizəsinə həsr olunmuş dissertasiya araşdırmasında Y.Hacıyeva onu da qeyd edir ki, bu hadisədən sonra “hökumət Azərbaycanda türk adlarını dəyişdirmək istiqamətində fəaliyyətini də gücləndirdi. 2008-ci ilin payızında Şərqi Azərbaycan vilayətinin Mədəniyyət və İslami İrşad Baş İdarəsi 2005-ci ildə “Fars dilinin əsilliyi və gücünü qorumaq” məqsədi ilə qəbul olunmuş “Əcnəbi adlar və ünvanlardan istifadənin qadağan edilməsi” haqqında qanunun icrası üçün Cənubi Azərbaycanın Təbriz, Ərdəbil, Miyanə, Marağa və başqa yaşayış

məntəqələrində türk dilində olan 200-dən çox elan, lövhə və reklamın fars dilinə dəyişdirilməsini həyata keçirmişdi. Təbrizdə “Ana”, “İlqar”, “Sarı tel”, “Ayatay”, “Türk”, “Çənlibel” kimi adlandırılan ticarət obyektləri və müəssisələrinin adları da dəyişdirilmişdi. Sulduz mahalında məşhur dağlıq turist bölgəsi olan “Yeddi Göz”ün adı “Həft Çeşmə” ilə əvəz olunmuşdu. [2, s.264-266]. Müqayisə üçün deyək ki, qloballaşmanın sərt müdaxiləsinə qarşı önləyici tədbir kimi Fransada 1994-cü ildə qəbul olunmuş Tubon qanununda məhz (qloballaşmanın, bir növ linqva frankası kimi tanınan) ingilis dilinin ifrat pressinqi ilə reklam löhvələri, elanların “ingilisləşməsinin” qarşısı alınması hədəf güdüldü. O da qeyd edilməlidir ki, Fransada ingilis dili yerli əhalinin dillərindən biri olmadığından, bu dilin müdaxiləsi yalnız kənar sosial-iqtisadi şərtlərlə izah edilə bilər. Bu səbəbdən də, müasir Fransa dövlətinin bu addımı heç vaxtla assimilyativ dil siyasəti kimi dəyərləndirilə bilməz. (müqayisə üçün deyək ki, tarixən – təxminən XIX əsrin sonlarına qədər breton dilinə qarşı aparılmış siyasətdə assimilyativ dil elementləri aşkar şəkildə yer alırdı [3, s.140-142]. Differensiallaşdırıcı dil siyasəti dedikdə isə, burada digər dillərin açıq-aşkar sıxışdırılması baş verməyə də, onların yaşadılıb inkişaf etdirilməsinə xüsusi şərait də yaradılmır. Məhz, bu səbəbdən Fransanın dil siyasəti differensial dil siyasəti kimi dəyərləndirilə bilər.

Differensiallaşdırıcı dil siyasəti dedikdə isə burada digər dillərin açıq-aşkar sıxışdırılması baş verməyə də, onların yaşadılıb inkişaf etdirilməsinə xüsusi şərait də yaradılmır (Fransada qəbul olunmuş Tubon qanunu və digər dillərə olan münasibəti misal göstərmək olar). Multikultural dil siyasətində isə fərqli dillərin daşıyıcılarına qarşı dözümlüləklə bərabər bu dillərdə ibtidai və orta məktəblərin fəaliyyət göstərməsinə şərait də yaradılır. Məsələn, Azərbaycanda multikulturalizm siyasəti aparıldığından bu özünü dil siyasətində də göstərmişdir. Belə ki, ölkə ərazisində Azərbaycan dili ilə yanaşı rus və ingilis dillərində orta təhsil məktəbləri fəaliyyət göstərir, regionlarda yerli azsaylı xalqların dilinin tədrisi işinə diqqət yetirilir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 21-ci maddənin 2-ci bəndində deyilir: “Azərbaycan Respublikası əhalinin danışdığı başqa dillərin sərbəst işlədilməsini və inkişafını təmin edir”; 45-ci maddənin 1-ci bəndi – “Hər kəsin ana dilindən istifadə etmək hüququ vardır. Hər kəsin istədiyi dildə tərbiyə və təhsil almaq, yaradıcılıqla məşğul olmaq hüququ vardır”. 45-ci maddənin 2-ci bəndi – “Heç kəs ana dilindən istifadə hüququndan məhrum edilə bilməz” [5, s.29]. Göründüyü kimi, Azərbaycanda hökm sürən multikultural dəyərlər sistemi həm ali qanuni müstəvidə təzahür tapdığı kimi, həm də təhsil, KİV imtiyaz və azadlıqlarında da özünü biruzə verir.

Ədəbiyyat:

1. Vurğun S. Seçilmiş əsərləri. Beş cildə. II cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005. 248 səh.
2. Hacıyeva Y. “İran İslam inqilabından sonra cənubi azərbaycanlıların ana dili uğrunda mübarizəsi (1979-2005-ci illər)”. Bakı, “Adiloğlu” nəşriyyatı, 2017, 306 səh.
3. Бухонкина А. С. К вопросу о языковой ситуации в Бретани // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2: Языкознание, 2011. № 2 (14), с.140-142 http://www.volsu.ru/upload/medialibrary/a95/2_slrrvkjqsefhgshnyd.pdf
4. Бухонкина А.С. Факторы эволюции коммуникативной среды нижней Бретани // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия: Филология. Журналистика. 2013. Т. 13. № 3. С. 28-32. URL: <http://elibrary.ru>
5. Azərbaycan multikulturalizmi. Ali məktəblər üçün dərslik. – Bakı: BBMM, 2017. - 416 s.

Aytən Rəcəbova
Azərbaycan Dillər Universiteti

QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ İNGİLİS DİLİNDƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI ÜNSİYYƏTİ FORMALAŞDIRAN FƏALİYYƏTLƏR

Açar sözlər: qloballaşma, ünsiyyət, söz, bilik, dil

Keywords: globalization, communication, word, knowledge, language

Ключевые слова: глобализация, коммуникация, слова, знание, язык

Qloballaşma dövründə dillər bir-birinə qarşılıqlı təsirlə xarakterizə olunur. Bu özünü müxtəlif formalarda büruzə verir. Belə ki, istər dil faktları, istərsə də tədris baxımından bu məsələ aktual görünür. Bura-

da diqqət çəkən ən önəmli məsələ mədəni ünsiyyətin uğurlu olmasıdır. Bunun üçün müxtəlif səpgili fəaliyyətlər vardır ki, onlardan biri də layihələrdir. Qarşılıqlı fəaliyyəti nəzərdə tutan layihələr zəngin dünya-görüş və dil bilikləri üzərində qurulduqda mükəmməl nəticələr əldə etmək olur.

Məktəb şagirdləri və ya ali məktəb tələbələrinin birgə əməkdaşlığının təşkilinin əsas forması dərslə bağlı layihələrdir. Tədris fəaliyyətinin təşkil olunmasında regional və beynəlxalq telekommunikasiya layihələri müstəsna dərəcədə əhəmiyyətli ola bilər.

Xüsusilə, xarici dillərin tədrisi və öyrənilməsi məqsədilə beynəlxalq layihələrin işlənməsi böyük maraq kəsb edir. Bunların köməyi ilə təbii dil mühiti, eləcə də, dil ünsiyyətinə ehtiyac yaranır [2].

Bundan başqa, mədəniyyətlərarası ünsiyyət üçün real şərait yaranmış olur. Belə ki, müxtəlif ölkələrdən olan tərəfdaşlar müxtəlif məzmununda söhbət, debat və müzakirələrdə iştirak edir, mühakimələr yürüdürlər, rəy və təkliflərini bildirmək imkanı əldə edirlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, ötən əsrin 80-ci illərinin əvvəllərində meydana çıxmış telekommunikasiya şəbəkələri insanlar arasında yalnız məktublaşma vasitəsi kimi çıxış etdiyindən elm və təhsil sahəsində rahat və operativ rabitə vasitəsi kimi istifadə olunurdu. Lakin beynəlxalq təcrübə və çoxsaylı eksperimentlərdən də göründüyü kimi, sadə yazışmadan fərqli olaraq, şagird və ya tələbələrin xüsusi şəkildə təşkil olunmuş, məqsədyönlü birgə fəaliyyəti daha yüksək pedaqoji nəticələr verə bilər.

Müxtəlif məktəb şagirdləri və ya ali məktəb tələbələrinin şəbəkə vasitəsilə əməkdaşlığı əsasında birgə layihələrin təşkili daha faydalı olardı.

Dərs telekommunikasiya layihələri dedikdə biz kompüter telekommunikasiyası əsasında təşkil olunan, birgə fəaliyyətdən nəticələr əldə etməyə yönəlmiş, ümumi problemi, məqsədi, razılaşdırılmış metodları, fəaliyyət üsullarını ehtiva edən şagird və ya tələbə tərəfdaşların birgə dərk etmə, tədqiqat, yaradıcı və oyun fəaliyyətini nəzərdə tuturuq.

İstənilən layihədə qarşıya qoyulmuş problemlərin həlli inteqrasiya olunmuş biliklərdən istifadəni tələb edir. Lakin telekommunikasiya layihələrində, xüsusilə, beynəlxalq layihələrdə bilik və bacarıqların daha dərin inteqrasiyası tələb olunur. Burada təkcə tədqiq olunan problemə dair biliklər deyil, həm də partnyor tərəf və ya tərəflərin milli mədəniyyəti, onların dünya görüşünün xüsusiyyətləri ilə tanış olmaq zəruridir [1]. Bu mədəniyyətlərarası dialoqun bir təəcəssümüdür.

İngilis dilində həyata keçirilən beynəlxalq layihələrə bacarıqlarla bağlı mövzuların da daxil edilməsi faydalı olardı. Bu yolla telekommunikasiya layihəsi üçün seçilmiş mövzu tədris proqramında nəzərdə tutulmuş dil materialını tam şəkildə əhatə etməklə tədris sistemi ilə üzvi şəkildə uzlaşmış olardı.

Telekommunikasiya layihələrində irəli sürülən problemlə məsələ, eləcə də həmin layihələrin məzmun və ardıcılığı həm də mədəniyyətlərarası dialoqa bir giriş kimi də dəyərləndirilə bilər.

Bu zaman iştirakçılar arasındakı dialoqun mədəni ünsiyyətə xidmət etməsi, qarşı tərəflərin istifadə etdikləri dil faktları, diskursiv biliklərinin yetərincə olması, yaş, intellekt səviyyələrindəki uyğunluq bu işin uğurlu sonluğunu şərtləndirən əsas amillər sırasındadır.

Layihə boyunca istifadə edilən lazımi səviyyədə olan dil bilikləri iştirakçı tərəflərin nəinki fəallığını dəstəkləyir, hətta onları gələcəkdə yeni-yeni birgə yerinə yetiriləcək fəaliyyətlərə təşviq edir.

Planlaşdırmaya başlamazdan əvvəl təhsilalanlar məqsəd və qiymətləndirmə meyarlarını müəyyənləşdirməlidirlər. Onlar həm dil, həm də təqdimat bacarıqlarını nəzərə almaqla təqdimatları necə uğurlu etmək barədə fikir mübadiləsi apara bilərlər. Dilöyrənənlər tərəfindən təqdim olunacaq materialın uğurlu olması üçün zəruri olan xüsusiyyətlər nəzərə alınmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, öyrənilən dil materialının möhkəmləndirilməsinə yönəldilən fəaliyyətlər o zaman daha uğurlu alınır ki, şagird və ya tələbələrə yeni dil materialından istifadə etməklə müstəqil şəkildə nə isə yazmaq imkanı verilir. Bu addım həm də onları növbəti mərhələlərdə sərbəst fəaliyyət üçün stimül və motivasiya ilə təmin edir.

Ümumiyyətlə, mədəniyyətlərarası ünsiyyətin uğurlu mexanizminin işə düşməsində düzgün və yerində işlədilmiş dil bilikləri təməl prinsiplərdən hesab olunur.

Həmçinin bəllidir ki, xarici dillərin öyrənilməsində ən əsas amil motivasiyadır. Məhz motivasiyanın dəyərsizliyindən asılı olaraq xarici dil dərslərinin effektivliyi barədə fikir söyləmək olar. Tələbə yeni dil materialından və əvvəl keçirilənlərdən istifadə etməklə sadə şəkildə musiqi parçası da bəstələyə və onu ifa edə bilər. Bu dilöyrənənlərdə linqvistik, mədəniyyətlərarası və kommunikativ sərəştənin formalaşmasına şərait yaradır [3].

Fikrimizcə, bu zaman şəxsiyyətin sosial varlıq kimi formalaşmasına təkan verən emosional mühit də inkişaf edir. Bu mühit fonunda təhsilalanların özünəinamı, müxtəlif situasiyalarda dildən istifadə bacarığının formalaşdırılması kimi mühüm amillər də öndə olur. Bu da onların həyatlarının növbəti mərhələlərində daha əhəmiyyətli, geniş, məsuliyyətli fəaliyyətlərdə iştirak əzmini formalaşdırır.

Bu cür fəaliyyətlər özünü ifadə etmək və fikirlərini realizə etmək imkanı verməklə xarici dillərin tədrisi prosesində effektiv şəkildə istifadə oluna bilər. Mövzunu isə müəllim, şagird və ya tələbələr özləri seçmək imkanına malikdirlər. Bu formadan dərs prosesində istifadə onların lüğət ehtiyatının genişlənməsinə və passiv leksikayı aktiv leksikaya çevirməyə imkan verir.

Beləliklə, sözü gedən layihələr müasir gəncliyin dil ünsiyyətinin yeni forması olmaqla təhsilalanların öyrənilən xarici dilə marağını artırmaq və onları dil sahəsində daimi axtarışlara sövq etmək imkanı verir.

Ədəbiyyat:

1. Diane Larsen- Freeman and Anderson M. Techniques and Principles in Language Teaching. 3rd ed. Oxford University Press, 2011, 316 p.
2. Jack C. Richards. Curriculum approaches in language teaching // Forward, central, and backward design. RELC Journal, 44(1), 2013, pp. 5-33.
3. Ur P. A course in English Language Teaching. Cambridge University Press, 2012, 325 p.

Emil Ağayev

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji kolleci

AZƏRBAYCAN-FRANSA MULTİKULTURAL ƏNƏNƏLƏRİNİN TƏSVİRİ SƏNƏTİMİZDƏ ƏKSİ

Açar sözlər: təsviri sənət, rəng, multikulturalizm

Keywords: fine arts, color, multiculturalism

Ключевые слова: изобразительное искусство, цвет, мультикультурализм

İncəsənət xalqları bir-birinə yaxınlaşdıraraq, multikultural münasibətlərin inkişaf etməsinə təsir göstərir. Ənənə və tarixilik əsas prinsip kimi inkişaf dinamikasını da sürətləndirir. Azərbaycan-Fransa xalqları arasında olan dostluq münasibətləri daima incəsənətimizdə öz əksini tapmışdır. Heydər Əliyev fondunun prezidenti Mehriban Əliyeva hər iki dövlət arasında beynəlxalq mədəni əlaqələrin hərtərəfli inkişaf etməsi üçün, layihələri ilə Paris tamaşaçılarını ölkəmizin incəsənəti ilə tanış edir. Təsviri sənət tariximizə diqqət yetirsək, tanınmış rəssamlarımızın xarici ölkələrə ezamiyyətə getdikləri şəhərlər arasında ən mühüm yeri tarixi Paris şəhəri tuturdu. Aleksandr Düma və Xurşudbanu Nətovan arasında Qarabağda oynanılan şahmat oyununu Mikayıl Abdullayev, Altay Hacıyev, Asif Azərilli kimi rəssamlar şərq və qərb mədəniyyətlərini multikulturalizm ənənələri kontekstində təqdim etmişlər.

Azərbaycanlı rəssamların yaradıcılığında Fransa mövzusu dünyanın mədəniyyət paytaxtında əsası qoyulmuş, impressionizm cərəyanının təsvir prinsiplərinə əsaslanaraq, ölkənin şəhərləri, küçələri, vedutası canlandırılmışdır. Xalq rəssamı Toğrul Nərimanbəyovun “Paris xatirələri” (1988) əsərində nağılvari rənglər aləmində Fransanın görkəmli şəxsiyyətlərinin obrazlarını görə bilərik. Bu isə təsadüf deyildir, ömrünün çox hissəsini Parisdə yaşayan sənətkar bu əsərdəki fikirləri də yaşadığı şəhərə olan sevgisinin təzahürüdür.

“Sərt üslub” ilə məşhurlaşaraq, müstəqil bir cərəyan yaradaraq, davamçılarını yetişdirən xalq rəssamı Tahir Salahov yaradıcılığında Paris ikonografik süjetləri mühüm yer tutur. Fransanın şəhərlərində rəssamın müxtəlif illərdə sərgiləri keçirilmişdir. “Eyfel qülləsi” (1964) əsərində memarlıq abidəsini şeytan obrazında qırmızı rəngin əhatəsində təqdim etmişdir. Buna səbəb isə qüllədən insanların tez-tez intihar etməsidir. “Payızda Paris” (2007) əsərinə diqqət yetirsək şəhərin ümumi mənzərəsi ön plana çıxarılmışdır. Payızın həyəcanlı, sevgi paytaxtına gətirdiyi abu-hava yağışlı küçələr rəssamı ənənəvi “sərt üslub”dan uzaqlaşdırır. Öz xəyallarına səyahət edən sənətkar buludları xalça motivləri ilə əvəzləmişdir. Otağın pəncərəsindən açılan mənzərədə canlandırılan əsərdə “Həmişə Eyfel qülləsi ilə” (2007) adlandırılmışdır.

Nəcəfqulu İsmayılov “Notr-Dam cənubundan” (1961), “Böyük opera. Paris” (1961) əsərlərində Parisin möhtəşəmliyi, tarixiliyi mühüm yer tutur.

İLL 1. Nəcəfqulu İsmayılov “Böyük opera. Paris” (1961) (karton, yağlı boya)

Fransanın ən iri dəniz limanı Marselin təsviri xalq rəssamı Səhhab Məmmədov əsərində əsas diqqət mərkəzindədir. Primitivizm və avanqard istiqamətlərin üstünlük təşkil etdiyi kompozisiyada, qırmızı, mavi rənglərin əsəri iki hissəyə bölməsi, panoramlı perspektivin seçilməsi prinsip-ənənə sintezini ön plana çıxarır.

Azərbaycanın istedadlı qadın rəssamı Xalidə Səfərovanın “Marsel. İf qəsrı” (1985), “Sakit guşə. Paris” (1985), “Parisdə axşam” (1985), “Monmartr bulvarı” (1985), “Sena sahili” (1998) , “Zəfər Tağı. Paris” (1995) kimi Fransaya həsr etdiyi silsilə əsərlərində impressionist ənənələrinə müraciət etmişdir.

İLL 2. Səhhab Məmmədov “Marselin kənarında” (1989) (kətan, yağlı boya)

Azərbaycan-Fransa xalqları arasında multikultural dəyərlər əsasında qurulan dostluq münasibəti müasir mərhələdə daha da inkişaf edərək, incəsənətimizdə yeni-yeni əsərlərin yaranmasına gətirib çıxaracaqdır.

Ədəbiyyat:

1. Ağayev E. “Xalidə Səfərova yaradıcılığında Paris mövzusu (ikonoqrafik təhlil kontekstində),” Elmi iş. Humanitar elmlər üzrə aylıq beynəlxalq elmi jurnal”, 2018 №1, s118-119.
2. Əsədova X. “Xalidə Səfərova yaradıcılığı”, Bakı Şərç-qərb 2013, 104 s.
3. Müzəffərli D. “Multikulturalizm və tolerantlıq diyarı Azərbaycan”, Bakı 2016, 119 s.

MULTİKULTURAL CƏMİYYƏTDƏ ETNOMƏDƏNİ AMİLLƏRİN QARŞILIQLI MÜNASİBƏTLƏRƏ TƏSİRİ

Açar sözlər: ailə, gənc nəsil, mədəniyyət, əxlaq

Keywords: family, young generation, culture, nature

Ключевые слова: семья, молодое поколение, культура, приличие

Məlumdur ki, hər bir cəmiyyətdə baş verən pozitiv dəyişmələr sonda inkişaf nəticələnidir. Cəmiyyətdə mənəvi mədəniyyətin təmsilçiləri özünün dəyər-motivasiya strukturunu dəyişməyə məcbur olurlar. Bu dəyişmə etnik xüsusiyyətlər zəncirindəki zəif həlqələrin qeyri-müəyyənliyi, sıxışdırılması, nəhayət, aşınması, öz mənşəyindən olan təmsilçilərinin mənimsədikləri yeni dəyərlərin transformasiyası, yaxud yeni dəyərlər sisteminin sərhəddinin genişlənməsi ilə müşayiət olunur.

Qloballaşma, inteqrasiya, multikulturalizm, tolerantlıq bu proseslər bir başa mədəniyyətlərin qovuşmasına, inkişafına xidmət edən amillərdir. Belə ki dünya xalqları birgə yaşayıb-yaratma vaxtının yetişdiyini, mümkünlüyünü dərk edir və bu reallığın alternativini olmadığını görürlər.

Multikulturalizm bir cəmiyyətdə xalqların, etnosların birlikdə yaşaması mümkün olan mədəni dünyadır. Bu mədəni dünyada mövcud olan dəyərlər sistemi daha zənginləşir, potensial bir məkanda birləşir, dövrlərin dünyəviliyinə zəmin yaradır. Hər bir xalq öz mədəni dəyərlər sistemini tək-cə qorumur və ya qorumaq məcburiyyətində qalmır, əksinə bu cəmiyyətin içərisində öz mədəniyyətini daha da zənginləşdirir.

Məlumdur ki, istənilən bir dövlət içərisində yaşayan çoxlu sayda xalqlar, etnoslar elə öz mədəniyyəti sayəsində dünya mədəniyyətinin həmin dövlətdə, həmin məkanda kiçik bir mədəni obrazını yaşadır. Mədəniyyət bir obyekt olaraq insanların fəlsəfi düşüncə ifadəsidir və bu baxımdan özündə geniş anlam, dərin məzmun əks etdirir. Milli mədəniyyətimizin tərkib hissəsi olan Azərbaycan ailə modeli ölkəmizdə yaşayan xalqların, etnosların birliyini, tolerantlığını təənnüm etdirən multikultural ailə obrazını özündə ehtiva edir.

Bu həqiqətdir ki, Azərbaycanın ailə modeli milli mənəvi dəyərlər sistemində formalaşmışdır, onun özəlliyi milli kökə bağlı olması ilə bərabər, özündə multikultural dəyərlərin daşıyıcısı olmasıdır. Ölkəmiz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Azərbaycan ailəsi yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Ailə cəmiyyət üçün ən böyük dəyərdir. Təsadüfi deyildir ki, biz ailəni milli-mənəvi dəyərlər sistemində aid edirik. Ulu Öndər Heydər Əliyev ailəni milli dəyərlər sisteminin özülü adlandırmışdı: “Milli mənəvi dəyərlər qorunmalıdır, milli mənəvi dəyərlər bizim varlığımızın əsasıdır. Milli mənəvi dəyərlər insanın kamilləşməsi, şəxsiyyətin formalaşması üçün milli mentalitetdən qida alaraq zaman-zaman bütün əxlaqi keyfiyyətləri özündə toplayaraq cəmiyyətə vəsiqə alır. İnsanın kamilləşməsi məhz ailədən başlayır”.

Psixologiya elmləri doktoru, professor Ramiz Əliyev tədqiqatlarında azərbaycanlılarda sosial baxımdan daha dəyərli hesab edilən milli xüsusiyyətlərin ardıcılığını təyin etmişdir: “Torpağa bağlılıq, ailəyə bağlılıq, böyüyə hörmət, kiçiyə qayğı, qadına hörmət, qonaqpərvərlik, istiqanlıq, mərdlik, kişi sözü, çörəyə hörmət, sadəlik, nəsillər arasında anlaşma”. Dərin keçmişə malik olan Azərbaycan xalqının ailə institutları bu dəyərlər sistemində söykənərək bu gündə öz monolitliyini, multikulturallığını qoruyub saxlayır və inkişaf etdirir.

Qeyd etməliyik ki, Azərbaycan ailə modelinin tərkibi multikultural dəyərlərə söykənir. Ölkəmizdə yaşayan xalqların və etnosların nümayəndələri ailə həyatı quranda qarşı tərəfin milli mənsubiyyəti önə çəkilir, əsas insani keyfiyyətlər, sevgi, məhəbbət, qarşılıqlı münasibət və anlaşma əsasında yaranır. Həmçinin azərbaycanlılar ölkəmizdə yaşayan rus, ləzgi, tatar, gürcü, avar, udin, talış, alman, qazax, özbək, çeçen və s. etnos və xalqların nümayəndələri ilə nigaha girirlər. Məhz Azərbaycan ailə modeli bu özəlliyi ilə multikultural cəmiyyətin tərkib hissəsi sayılır. Azərbaycan ailə modeli ölkəmizdə yaşayan bütün xalqlar və etnoslar tərəfindən qəbul olunur, onlar bir çox müsbət keyfiyyətlərimizi, ailə dəyərlərimizi sevə-sevə öz gənc ailələrinə nümunə göstərirlər.

Bildirməliyik ki, hər bir fərdin cəmiyyətdə bir şəxsiyyət kimi formalaşmasında digər faktorlarla yanaşı ailə tərbiyəsinin xüsusi rolu vardır. Ailə kiçik bir cəmiyyətdir. Ailə daxilində mövcud olan qarşılıqlı münasibət, qarşılıqlı anlaşma, ailə üzvlərinin rəftar tərzi, dünyagörüşü, maraq dairəsi, milli dəyərlərə,

adət-ənənələrə hörmət, bir sözlə ailədəki psixoloji mühit həmin ailədə böyüyən uşağın necə formalaşmasına bir başa təsir göstərir.

Ailə kiçik sosial qrup olub cəmiyyətin özəyini təşkil edir. Yəni sağlam cəmiyyət, həmin cəmiyyətdə mövcud olan sağlam ailələr hesabına qurulur. Hər bir ailənin böyüdüb boya-başa çatdırdığı tərbiyəli, sağlam övladlar cəmiyyətimizin gələcək inkişafı üçün bir uğurdur. Bu baxımdan hər bir ailə öz üzərinə düşən funksiyaları, öhdəlikləri layiqincə yerinə yetirməlidir.

Günay Verdiyeva
AMEA Şərqsünaslıq İnstitutu

MÜASİR AZƏRBAYCAN VƏ FARS DİLLƏRİNDƏ ELMİ TERMİNOLOGİYANIN BƏZİ OXŞAR XÜSUSİYYƏTLƏRİ HAQQINDA

Açar sözlər: Azərbaycan dili, fars dili, termin, terminologiya, terminoloji lüğətlər

Keywords: Azerbaijani language, Persian language, term, terminology, terminological dictionaries

Ключевые слова: азербайджанский язык, персидский язык, термин, терминология, терминологические словари

Müasir dövrdə müxtəlif sistemli dillərin materialları əsasında elmi terminlərin araşdırılması, ortaq və fərqli cəhətlərin müəyyən edilməsi maraqlı tədqiqatlardan sayıla bilər. Belə ki, cəmiyyətin inkişafı ilə bağlı olaraq dilin lüğət tərkibi daima dəyişir, yenilənir və zənginləşir. Ayrı-ayrı sahələrdə müşahidə edilən bu yeniliklər ünsiyyət vasitəsi olan dildə öz əksini tapır və burada həmin anlayışların adlandırılmasına xidmət edən xüsusi sözlərin yaranmasına səbəb olur. Beləliklə, müasir zamanda texnologiyanın inkişafı, fərqli hadisələrin və proseslərin yer alması və baş verməsi nəticəsində yeni söz və terminlərin yaranmasına böyük ehtiyac duyulur. Dünyanın bütün dillərində olduğu kimi, bu tendensiya fars və Azərbaycan dillərində də müşahidə olunur.

Əsrlər boyu ortaq tarix, mədəniyyət və dinə malik olan Azərbaycan və İran kimi yaxın dövlətlərin qarşılıqlı əlaqələrinin inkişafı, dil sahəsində də maraqlı tədqiqat sahələri üçün zəmin yaradır. Beynəlxalq kommunikasiyanın əsas aspektlərindən olan terminlər bu cəhətdən maraqlı tədqiqat obyektlərindəndir.

Son onilliklərdə bu dillərdə bir çox termin yaranıb və ya digər dillərdən əxz olunaraq “vətəndaşlıq” hüququ qazanmışdır. Həmin terminlər elmin bütün sahələrini əhatə etsə də, bizim diqqətimizi işlənmə tezliyindən asılı olaraq, daha çox filoloji, bir sıra tibbi və texniki terminlər cəlb etmişdir. Qeyd etməliyəm ki, hər iki dildə yeni terminlər həm dilin daxili imkanları və həmçinin alınma sözlər əsasında yaradılmışdır. Hər iki dildə ümumişlək sözlərin termin kimi işlənməsi prosesi də izlənilir.

İndiki mərhələdə, informasiya texnologiyalarının daim inkişaf etməsi səbəbindən müəyyən bir anlayış ifadə edən yeni sözlər yaratmağa getdikcə daha çox ehtiyac duyulur. Elmi və texniki terminologiya dilin leksik tərkibinin ən çevik və hərəkətli hissəsidir. Hal-hazırda yeni terminlər getdikcə daha tez-tez ortaya çıxır, bu da bir qayda olaraq yeni anlayışların və fenomenlərin yaranması ilə əlaqədardır. Bütün dünyada terminlərin yaradılması prosesi iyirminci əsrin əvvəllərindən başlayıb və yüz ildən artıq müddətdə intensiv xarakter almışdır. Yeni sözlərin əmələ gəlməsi dünyanın demək olar ki, bütün dillərində müşahidə olunur.

Həm fars dilində, həm də Azərbaycan dilində terminologiya sisteminin genişlənməsi və inkişafı dinamik inkişaf edən bir prosesdir. Son illərdə hər iki dilin lüğəti yeni bir fenomen və ya prosesi ifadə edən bir çox söz və terminlər ilə zəngindir. Bu sözlərin bir qismi texniki və siyasi sahəyə aiddir və Avropa dillərindən alınma sözlərdir. Bundan əlavə həm Azərbaycan, həm də fars dillərinin leksik tərkibində kifayət sayda dini sahəyə mənsub olan sözlər var. Bu cür sözlərin həm İran, həm də Azərbaycan ərazilərində yayılması prosesi bu torpaqların ərəblər tərəfindən istilasından sonra—9-cu əsrin sonlarından başladı. Məlumdur ki, islam dininin Azərbaycan ərazisində yayılması nəticəsində Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində ərəb və fars mənşəli sözlər meydana gəlir. Bu həm də bəzi elmlərin ilk dəfə Ərəb Şərqində dünyaya gəlməsi və bir çox məşhur Azərbaycan alim və şairlərinin ərəb və fars dillərində təhsil alması ilə əlaqəli idi. Şərqdə ərəb dilinin rolu Avropada Latın dilinin rolu ilə bənzədilməsi təsadüfi deyil.

Tanınmış Azərbaycan dilçisi S. Sadiqovaya görə, ilk növbədə namaz, məscid, şeyx, aşura, qiblə, imam, inam kimi dini və fəlsəfi terminlər ərəb dilindən köçürülmüşdür. Bundan əlavə, rus və Avropa dillərindəki terminlər Azərbaycan dilinə köçürülmüşdür. Bəzən keçid prosesi başqa, üçüncü dil vasitəsilə həyata keçirilib, məsələn, söz ingilis dilində formalaşsa da, Azərbaycan dilinə rus dilindən keçib.

Fars dilinin termin yaradılması prosesi çoxşaxəli və dinamik inkişaf edən bir prosesdir. Hər il müasir fars dilinin lüğət tərkibinə müəyyən bir elm sahəsi ilə əlaqəli onlarla söz-terminlər əlavə olunur. Elmi və texniki terminologiya dilin leksik tərkibinin ən çevik və hərəkətli hissəsidir.

Bildiyimiz kimi, termin-[fars.estelah] müəyyən bir elmdə və ya fəaliyyət növündə istifadə olunan və tamamilə spesifik bir məfhumu ifadə edən və eyni zamanda digər dil vahidləri ilə ən yaxın qarşılıqlı əlaqədə olan və nəticədə müəyyən bir mükəmməl terminoloji sistemi təşkil edən bir söz və ya ifadədir. Terminlər bilik və bacarıqların yiyələnmə prosesində mühüm rol oynayır, çünki bu sözlər konkret elmi və texniki anlayışın tərifidir. Müasir fars dilində neologizm adlanan yeni leksik vahidlərin davamlı, intensiv bir axını aydın şəkildə izlənilə bilər. Bundan əlavə, hər hansı bir sənayedə termin çatışmazlığı hallarına da tez-tez rast gələ bilərik. Elə buna görə də iyirmi ildən çoxdur ki, İranda Fars Dili və Ədəbiyyatı Akademiyası adlanan xüsusi bir qurum, dövlət təşkilatı yaradılmışdır. Akademiya tərəfindən təsdiqlənmiş sözlər xüsusi lüğətlərə daxil edilmişdir. Akademiya işçilərinin söyləri nəticəsində هزار واژه پزشکی - Tibbi terminlər lüğəti, هزار واژه شیمی - Kimyəvi terminlər lüğəti, ززار واژه فیزیکی - Fiziki terminlər lüğəti və s. işıq üzü görmüşdü. Hal-hazırda Akademiyanın əsas vəzifələrindən biri- xarici dildə olan terminlərin farsca ekvivalentlərini aşkar edilməsidir və bununla "Qoruhe pəjuheşi" (Tədqiqat şöbəsi) məşğuldur. Bu şöbə çərçivəsində müxtəlif tematik sahələrdə 50-yə yaxın ixtisas qrupu mövcuddur ki, burada da 200-ə yaxın ixtisaslı mütəxəssis çalışır. Şöbədə koordinasiya və razılaşma üzrə bir neçə ayrı şura var ki, bunlara həm filoloqlar, həm də bu qrupun məşğul olduqları elm və sənət sahəsindən mütəxəssislər daxildir.

Azərbaycan dilində terminlərin formalaşması mənzərəsi də buna bənzəyir. Azərbaycan dilində terminlərin formalaşması prosesinə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 29 may 2012-ci il tarixli fərmanına uyğun olaraq yaradılan və Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti nəzdində fəaliyyət göstərən Azərbaycan Respublikasının Terminologiya Komissiyası nəzarət edir.

Son illərdə hər iki bu qurumlar tərəfindən nəşr olunan terminoloji lüğətlərin dilin zənginləşməsində oynadıkları rol danılmazdır. Terminoloji lüğətlər özündə hər hansı bir elmin ixtisas leksikasını ehtiva edərək, izahlı, birdilli, ikidilli (və ya çoxdilli) lüğət kimi mütəxəssislər və geniş oxucu kütləsinə təqdim olunur.

Iosefina Blazsani-Batto
Azerbaijan University of Languages

FAIRYTALES – INTANGIBLE HERITAGE TO DEVELOP CULTURAL RELATIONS

Keywords: *cultural intangible heritage, archetypes, fairytales, traditional motifs, symbols*

Açar sözlər: *qeyri-maddi mədəni irs, arxetiplər, nağıllar, milli motivlər, simvollar*

Ключевые слова: *культурное нематериальное наследие, архетипы, сказки, национальные мотивы, символы*

Thought from immemorial time and spaces, the stories gather in each culture archetypes found at the confluence of cultural interferences. The places where the stories were born assimilated motives, words and expressions, which circulate from one place to another.

The stories collected in this book, *Şi a fost așa... o lume a poveștilor (A world of fairy-tales. Azerbaijani Bilingual Stories in Romanian and Azerbaijani)* present a happy selection of fairytales, including, in its economy, a fairy tale with animals, corresponding to the Goat with three kids in European literature, a story with a girl named of nourishing fruit of the goddesses, The Pomegranate Girl and an esoteric story parallel to the Romanian Praslea the Brave and the Golden Apples. The discovery of archetypal narrative schemes, but especially the universal frameworks in all three stories confirms the diffuse character of universal mythology, which encompasses in motifs and symbols of wide circulation beliefs and realities common to humanity of all times. They transmit echoes in different categories of cultures.

The symbolic architecture of fairy tales can be discovered in the texture of discourse that combines elements of narrative, dialogue and description used by the performers of the story to create a succession of scenes designed to motivate the evolution of the conflict.

Offering to the Romanian reader a sample of unity in variety and a wealth of universal images gathered in the significant trinity of archetypal parallels, the bilingual collection of Azerbaijani stories (Nar qızı, Məlikməmməd, Şəngülüm, Şüngülüm, Məngülüm) translated into Romanian becomes a way to promote the Azerbaijani-Romanian cultural relations and a way to familiarize the reader endorsed with the playful function of storytelling.

Iryna Andrushchenko
Kyiv National Linguistic University

LINGUISTIC SPECIFICITY OF MULTICULTURALISM REPRESENTATION IN JOSEPH R. BIDEN'S INAUGURAL ADDRESS

Keywords: multiculturalism, political leader, inaugural address, linguistic specificity

Açar sözlər: multikulturalizm, siyasi lider, inaqurasiya nitqi, dil spesifikliyi

Ключевые слова: мультикультурализм, политический лидер, инаугурационная речь, лингвистическая специфика

The modern world is characterized by the great diversity of nations and cultures and it is a well-known fact that diversity serves as a basis for development and progress in any sphere of human life. Without any doubts, human community is no exception [1, p.12]. On the contrary, standardization, unification, and unified state are the threats to social progress. However, this does not mean that multiculturalism has totally unambiguous and indisputable form [4, p.28]. Multiculturalism as a phenomenon implies developing a single political, however, diverse racial, ethnic, and cultural community within the territory of a particular country [3, p.163]. Thus, political leaders of the states which are known to be highly multicultural tend to while addressing the nation to unite the citizens of the country and declare the most important national values.

The aim of this paper is to study the linguistic specificity of multiculturalism representation in Joseph R. Biden's inaugural address. At the beginning of his speech, The US president Joe Biden says "... we come together as **one nation, under God, indivisible**, to carry out the peaceful transfer of power as we have for more than two centuries, as we look ahead in our uniquely American way -- restless, bold, optimistic -- and set our sights on the nation we know we can be and we must be" [2]. With this phrase the president of the USA states that despite the previous unrest in the country they stay one nation that clearly realize their dominating role in the world. Next, he mentions that the future of the country relies not on a single personality but on all the people: "**But the American story depends not on any one of us, not on some of us, but on all of us – on "We the People" who seek a more perfect Union. This is a great nation. We are good people.**" (et al.). At the same time, Joe Biden highly praises the multicultural population in the country.

Joe Biden continues talking about the necessity to stay united, which in his opinion is the only way to preserve the leading position of the county in the world, and could be illustrated with the help of the following extracts: "**Today, on this January day, my whole soul is in this: bringing America together, uniting our people, uniting our nation. ... With unity we can do great things, important things. ... We can deliver racial justice, and we can make America, once again, the leading force for good in the world.**" (et al.). Definitely, the US president is adamant that Americans share the same values; but nevertheless, he utters them once again to remind the audience of their crucial role: "**What are the common objects we as Americans love? That defines us as Americans? I think I know: opportunity, security, liberty, dignity, respect, honor, and, yes, the truth.**" (et al.). What is more, the president metaphorically compares the previous experience of the Americans with a painful lesson: "**Recent weeks and months have taught us a painful lesson.**" (et al.). And encourages the citizens to remember about their "**duty and responsibility**".

All in all, the president finishes his speech with the idea that only mutual cooperation of all the citizens of the country regardless of their race, religion or ethnicity can significantly contribute to the positive development of the state: “*And together we shall write an American story of hope, not fear; of unity, not division; of light, not darkness; a story of decency and dignity, love and healing, greatness and goodness.*” (et al.). The parallel structure of the given sentence makes the passage rhythmic and allows the orator to highlight one the most prominent messages of his inaugural address.

To conclude, the inaugural address of the 46th US president Joseph R. Biden is rich in the vocabulary which is aimed at uniting American multicultural community into one solid nation that will be able not only to preserve the country, but also to work hard in order to develop the state and guarantee its prosperity in the future. What is more, through the linguistic specificity of the inaugural speech, the political leader of the United States of America demonstrates the key values of the nation and focuses the attention of the multiracial and multicultural US society on the importance of cherishing them.

References:

1. Головатий, М. Ф. (2014). Феномен мультикультуралізму як засіб досягнення міжнаціональної єдності народів і країн. *Наукові праці МАУП*, Вип. 1(40), С. 12 – 19.
2. Biden, J.R. (2021). Presidential Inaugural Address. Retrieved from: <https://www.americanrhetoric.com/speeches/joebideninauguraladdress.htm>
3. Biletska, I. (2020). Multiculturalism as a Cultural and Linguistic Phenomenon of the British Society. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. Вип. 2, ч. 2, С. 162 – 169.
4. Rattansi, A. (2011). *Multiculturalism: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 160 p.

Könül Abdurəhmanova
Azərbaycan Dillər Universiteti

QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRİN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ VƏ DİALOQU

Açar sözlər: qloballaşma, mədəniyyət, dialoq, cəmiyyət

Keywords: globalization, culture, dialogue, society

Ключевые слова: глобализация, культура, диалог, общество

Qloballaşma prosesini dünyada baş verən ən qeyri-müəyyən hadisələrdən birinə aid etmək olar. Qloballaşma nəinki müasir cəmiyyətin iqtisadi, siyasi, informasiya, texniki inkişafına təsir edir, həmçinin varlığımızın mürəkkəb qarşılıqlı fəaliyyət formaları ilə seçilən mədəni komponentlərinin formalaşmasında böyük rol oynayır.

Müasir dünyada mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsi mədəni bənzərliklərinin və mədəniyyətlərin bərabər hüquqlu əməkdaşlığının tanınmasının zəruriliyini dərk etməyə gətirib çıxarır. Bunun başa düşülməsi mədəniyyətlərarası dialoqa əvvəllər qəbul edilmiş yanaşmaların yenidən nəzərdən keçirilməsini, nəticə etibarilə mədəni dialoqun yalnız hər bir tərəfin qarşılıqlı iştirakı və ümumi nöqtələrinin sonradan üzə çıxarılması şərti ilə mümkün ola biləcəyini dərk etməyi tələb edir.

Mövzunun aktuallığı – qloballaşma dövründə mədəniyyətlər arasındakı dialoqun bir mədəniyyətin üstünlüyünə deyil, dünyada mədəni əlaqələrin qorunub saxlanılmasına, qarşılıqlı zənginləşməyə və mədəni mübadiləyə yönəldilməsi müddəasını əsaslandırmaqdan ibarətdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələri həll etmək nəzərdə tutulur:

- Qloballaşmanın mədəniyyətə təsirinin müsbət/mənfi cəhətlərini müəyyən etmək;
- Tərəflərin mədəni fəaliyyəti - mədəni və empirik qarşılıqlı zənginliyin zəruri tərkib hissəsi olduğunu əsaslandırmaq;
- Mədəniyyətlərin dialoqu hər bir mədəniyyətin müstəqil mövcudluğa hüququnu qoruyub saxlamaq, mental qurğuların və mədəni dəyərlərin qorunub saxlanması üçün sivil bir yoldur.

Mədəniyyət formalaşmasının daimi dinamik qüvvəsi kimi mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsinin dərk edilməsini şərtləndirir. Qloballaşma prosesini və cəmiyyətin sürətlə dəyişməsinə birmənalı şəkildə müsbət

və ya mənfəət kimi xarakterizə etmək olmaz. Bir tərəfdən, biz müxtəlif mədəniyyətlərin elementləri ilə praktik və vizual tanışlığa çıxışın təmin edilməsində müsbət dinamikanı qeyd edirik ki, bu da, şübhəsiz, dünyagörüşünün və ünsiyyət dairəsinin genişlənməsinə imkan yaradır. Digər tərəfdən isə milli mədəni xüsusiyyətlərin etinasızlığını müşahidə edirik.

Qloballaşma nisbi mədəni özünümüdafiəni pozaraq, mədəniyyətin milli mahiyyətini şərtləndirən cəhətləri dağıdır. Müasir dünyada kütləvi informasiya vasitələrinin geniş təbliğ etdiyi davranış, mənəvi nümunələr stereotip cizgilər əldə edir: geyim, davranış tərz, musiqi zövqü və s. Bu cür "ümumi" mədəni əlamət yaradıcı stimulun inkişafını əhəmiyyətli dərəcədə zəiflədir, öz mədəniyyətinə marağı azaldır, sağlam mədəni ünsiyyətə mane olur, bu da milli mədəniyyətlərin onlar üçün ənənəvi olan məcrada inkişafına mane olur və müvafiq olaraq, yalnız mədəni identikliyin qorunub saxlanılmasını qarşıya qoyur.

Şübhəsiz ki, hər bir mədəniyyət dinamikdir və tətbiq olunan dəyişikliklərə "gündəlik həyatda yüksək uyğunlaşma templərini göstərir" [2, s.110]. Belə ki, bir çox mədəniyyətlər öz inkişaf prosesində çox vaxt başqa mədəniyyətlərin bəzi xüsusiyyətlərini öyrənirdilər, lakin bu, mövcud ənənəvi qurğuların çərçivəsindən çıxmaqla hədələnmirdi və mədəni özünəməxsusluğu pozan yad mədəniyyət elementlərinin zorla qəbul etdirilməsi kimi deyil, mədəni və empirik zənginləşməyə kömək edən yaradıcı potensial, zərurət kimi qəbul edilirdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, qloballaşma şəraitində mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsindən yan keçmək çətindir. Ünsiyyət dairəsi və qarşılıqlı fəaliyyət sahəsi o qədər geniş olub ki, "kənarda" qalmaq, yəni digər mədəniyyətlərlə təmasdan qaçmaq mümkün deyil.

Milli mədəniyyətlərin inkişafının əsas mərhələlərini bilmək yalnız mədəni çox aspektliyi əks etdirən əlamətlərin mövcudluğunu əsaslandırmağa imkan verməklə yanaşı, H. Lubbadan sitat gətirərək Assman yazır, həm də "gələcəkdə ənənəni uzadır, çünki genezis və onun gələcəyinin qarşılıqlı əlaqəsi onun gələcək inkişafı üçün identikliyi dərk etməyə kömək edir" [1, s.182].

Şübhəsiz, ümummədəni qurğuların yaradılması ideyası son dərəcə maraqlıdır. Onun uğurla həyata keçirilməsi zamanı bir çox ziddiyyətlər aradan qaldırılı və münaqişəli vəziyyətlər həll oluna bilər. Lakin universal (hamı tərəfindən qəbul edilən) mədəni dəyərlər haqqında ideyanın hər yerdə praktiki reallaşmasının mümkünlüyünə şübhə etməyə imkan verir. Qeyd edək ki, biz insan düşüncəsinin, elmin, fəlsəfənin, ədəbiyyatın, incəsənətin və s. ümumbəşəri mədəniyyət nailiyyətlərini nəzərdə tuturuq. Şübhəsiz ki, bu dünya görkəmli insanlar və onların yaradıcılığını bəxş etmiş ölkədən asılı olmayaraq, bütün xalqların mədəniyyətləri üçün eyni dərəcədə qiymətlidir.

Hesab edirik ki, ümummədəni qurğuların işlənilib hazırlanması prosesi aksioloji prioritetlərin işlənilib hazırlanmasının özündə əks olunduğu üçün son dərəcə mürəkkəbdir. Çünki hər bir mədəniyyət məhz ona xas olan mədəni meyarları dominant meyar kimi müəyyən etmək üçün kifayət qədər dəlil tapacaq və güman edirik ki, "sanballı" arqumentlərin sonsuz sayı digər mədəni mentalitətlərin gündəlik məişətində üstünlük qazanmasının əleyhinə çıxış edəcəkdir. A.N. Çumakov vurğulayır ki, "müxtəlif mədəniyyətlərin qovuşuğunda qarşılıqlı anlaşma və qarşılıqlı əlaqə üçün müəyyən imkanlar yaranır... buna baxmayaraq, münaqişə və ziddiyyətlərin vəziyyəti artmaqdadır..." [3, s.219].

Deyilənləri ümumiləşdirərək, ehtimal etmək olar ki, mədəniyyətlərin dialoqu yalnız qarşılıqlı duran maneələrin aradan qaldırılmasına deyil, onların aradan qaldırılmasının mürəkkəbliyinin adekvat qavranılmasına hazır olan tərəflərin qarşılıqlı marağı şəraitində mümkündür. Təsadüfi deyil ki, tədqiqatçılar mədəniyyətlərin dialoqu "müxtəlif semantik strukturlar arasında uyğunluğun axtarışı vasitəsi və ya əksinə, bu cür uzlaşmanın mümkünsüzlüyünün aşkar edilməsi" adlandırırlar ki, bu da dialoqun aparılmasında tərəflərin maraqlarına cavab verən hərəkətlərin müəyyən ardıcılığının hazırlanmasını nəzərdə tutur. Beləliklə, müxtəlif mədəniyyətlərin mövcudluğu onların qarşılıqlı əlaqəsi ilə bağlıdır, bu prosesdə bir-birimizi başa düşməyi və eşitməyi bacarmaq vacibdir və bunun üçün hamımız səy göstərməliyik.

Ədəbiyyat:

1. Ассман А. Распалась связь времен? Взлет и падение темпорального режима Модерна. М.: Новое литературное обозрение, 2017. 272 с.
2. Фролова С. М. Темпоральность как универсалия повседневной культуры // Власть. 2011. № 12. С. 107-110.
3. Чумаков А. Н. Метафизика глобализации: культурно-цивилизационный контекст. М.: Канон+; РООИ «Реабилитация», 2006. 516 с.

MONQOL FOLKLORUNDA DİNİ İNANCLARIN ƏKSİ (“MONQOLLARIN GİZLİ TARİXİ” DASTANI ƏSASINDA)

Açar sözlər: dastan, dini inanclar, sakral say

Keywords: epos, religious beliefs, sacral number

Ключевые слова: эпос, религиозные верования, сакральное число

Monqol xalqının dastan yaradıcılığında qəhrəmanların Tanrı ilə bağlı təsəvvürləri, inancları və görüşləri, həmçinin Tanrı-insan münasibətləri görülməkdədir. Qədim tarixə malik dastanlar özündə xalqın dini inanclarını, ətraf aləmlə bağlı təsəvvür və dünyagörüşünü əks etdirir.

“Monqolların gizli tarixi” dastanı monqol xalqının milli-mənəvi dəyərlərini, dünyagörüşünü və tarixi keçmişini özündə ehtiva edən qiymətli bir folklor nümunəsidir. Dastan XII-XIII əsrlərdə monqolların ictimai-siyasi vəziyyətini, böyük dövlətin qurulmasına qədər aparılan mübarizə və birliyi, böyük monqol hökmdarı Çingiz xandan Ugedeyin zamanına kimi olan tarixi dövrü əks etdirməkdədir.

“Monqolların gizli tarixi” əsəri həm də orta əsrlər monqol xalqının dini inanclarının əks olunduğu söz abidəsidir. Monqolların əski inancları şamanizmlə bağlı olmaqla bərabər Göy Tanrıya inam xalqın inanclar sistemində mövcud olmuşdur. Onlar yerin və göyün ulu ruh Tanrı tərəfindən idarə olunduğuna inam bəsləyir, varlığına inandıqları təbiət ruhlarına dualar edirdilər. Monqollar Göy Tanrıya bağlı olan inanclarından dolayı təbiət varlıqlarının, ağac və dağların güclü ruhların daşıyıcısı olduğuna inanaraq onlara tapınmışdılar. Xalqın düşüncəsində bu varlıqlar özündə ilahi bir qüvvəni qoruyub saxlamışdır. Tenqriçilik və ya Göy Tanrı dini monqol və türk xalqlarının şamanizmə bağlı olan əski inanclarının əksidir. “Tenqriçilik təbiətin ilahiləşdirilməsindən və əcdadların ruhlarına ehtiramdan törəmişdir. Türklər və monqollar səcdəni ətraf aləmdəki hadisələrə dərkənməyən və ya zəhmli, kortəbii qüvvələr qorxusundan deyil, onun ağılsız qəzəbinin qəfil ifratlarına baxmayaraq, təbiətin nəvaziş və səxavətinə minnətdarlıq hissi ilə etmişdir” [1, s.7].

Dastanda monqollar Tanrının əbədi gücə sahib olduğuna inanır, onlara verilən hakimiyyətin Tanrı tərəfindən bəxş olunduğunu düşünürdülər. Monqollarda əcdadların Tanrı övladı olması ilə bağlı inanclar mövcud olmuş və bu inam dastanda öz əksini tapmışdır. Xaqanlarının Tanrı övladı olması və ya ondan doğulmasını hesab edən monqolların inancı dastanın Alan-ho'ayla bağlı əhvalatında özünü göstərməkdədir [2, s.61].

Çingiz xanın əcdadları Tanrının inayəti ilə boz qurd və bəyaz dişi maraldan yaradılmışdır. Bu monqol inanclarında hər zaman mövcud olmuş və dastanlarda özünü qoruyub saxlamışdır. “Monqollar boz qurdu və maralı, telelər canavarı və hun şanyuyunun qızını, türklər isə hun şahzadəsini və dişi canavarı öz əcdadları sayırdılar” [3, s.23].

Dastanda monqolların şamançılıq və Göy Tanrıya sitayiş etdikləri görülməkdədir. Monqol inanclarına görə, təbiətin varlığı olan dağlar özündə ilahi ruhu qoruyub saxlayır. Əsərin əsas qəhrəmanı Təmücinin Göy Tanrıya olan inancı dastan boyunca müxtəlif əhvalatların nəqlində öz ifadəsini tapır. Göy Tanrıya inam dastanda Təmücinin dini inanclarına öz təsirini göstərmişdir. Ağıl və iti zəkasını uşaqlıqdan bəlli edən Təmücin tayiçi'utlar tərəfindən təqib olunarkən dəfələrlə başına gələn əhvalatları Tanrının göndərdiyi nişan olaraq mənalandırır və ona uyğun hərəkət edir. Təmücinin bu davranışları onun Tanrıya üstün inancının nümunəsidir.

Xalqların qədim tarixini və həyat tərzini, dini inanc və dünyagörüşünü özündə ehtiva edən dastanlarda həm də sakral və müqəddəs hesab olunan saylara qarşı müsbət münasibət bəslənmişdir. “Monqolların gizli tarixi” dastanında monqolların bilinən müqəddəs və sakral sayı doqquz olmuşdur. Dastanda doqquz sayının müxtəlif hadisələrin nəqlində, monqolların inanc sistemində və həyat tərzində yetəri qədər önəm daşdığı görülməkdədir. Dastanda doqquz rəqəminin ən çox rast gəlinəni məqamlar Təmücinin adıyla bağlı olmuş və ya onun Çingiz xan ünvanı almasından etibarən iştirak etdiyi hadisələrdə görülmüşdür.

Dastanda doqquz sayının yer aldığı ən qabarıq və diqqət çəkən məqamlardan biri Çingiz xanın Dörməgay şəhərinə doğru yürüyüş etdiyi zaman onu qarşılayan Burxanın danışmaq məqsədilə xana təqdim

etdiyi hədiyyələrin sayı ilə bağlıdır. Bu nemətlərin gətirilməsi xanın təntənəli surətdə qarşılınması məqsədinə xidmət etmişdir: “Burxan bu görüşü çox mükəlləf bir şəkildə tərtib etmək niyyətilə doqquz ədəd altın Budda heykəli, altın və gümüşdən doqquz boşqab və doqquz kasa, doqquz oğlan və qız, doqquz ayğır və doqquz dəvə, yenə doqquz rəqəmini tamamlamaq surətilə başqa bir çox hədiyyə alaraq gəlmişdi” [2, s.245]. Dastanın məzmununda sözügedən hadisədə də qeyd olunduğu kimi, doqquz sayının tamamlanmasına diqqət yetirilmiş və bu monqolların məişət həyatında vacib, önəm verilən bir sakral saya çevrilmişdir.

Təhlilə cəlb olunan “Monqolların gizli tarixi” dastanı Göy tanrıya inam, şamanizm və şaman görüşlərinin izlərini daşımaqdadır. Dastanda doqquz sayının folklorda, o cümlədən monqol xalqının təsəvvür və inanclarında özünəməxsus yer tutduğu görülməkdədir.

Ədəbiyyat:

1. Безертинов Р.Н. Тенгрианство-религия тюрков и монголов. 2-е изд. Казань, "Слово", 2004, 448 стр.
2. Monqolların gizli tarixi. Tərcümə edən Ramiz Ə. Bakı, “MBM”, 2011, 360 səh.
3. Qumilyov L.N. Qədim türklər. Tərcümə edən: Quliyev V., Həbiboglu V. Bakı, “Gənclik”, 1993, 536 səh.

Lətifə Əhmədova
Gəncə Dövlət Universiteti

KURT VONNEQUTUN “GECƏ ANA” ROMANI: MÜHARİBƏ QLOBAL FƏLAKƏT KİMİ

Açar sözlər: qara yumor, roman, müharibə

Keywords: black humour, roman, war

Ключевые слова: черный юмор, роман, война

Kurt Vonnequt XX əsr Amerika ədəbiyyatında formalaşan “qara yumor” ədəbi axınının görkəmli nümayəndəsidir. Müharibə dünya ədəbiyyatının önəmli mövzularından biri kimi Kurt Vonnequtun “Mother Night” - “Gecə ana” (1962) romanında da əsas yer tutur. Yazıçı müharibə fəlakətlərini eyham və istehza ilə ifadə etmişdir. Bunun mühüm səbəblərindən biri ondan ibarət idi ki, müharibədən sonrakı dünya nizamı və Amerikadakı reallıq özü ədəbiyyatın da ifadə tərzində istehzanı labüd etmişdir. “Həqiqətin heç bir şişirtmədən sadə şəkildə ifadəsi belə ironik səslənirdi” [1, s.7]. Nüvə təhdidi, soyuq müharibə, ideoloji istehza, sivilisasiyanın dəyərlərə vurduğu amansız zərbə, mənəvi böhran, inam hissini sarsılmasının doğurduğu pessimizm “qara yumor”çuların yaradıcılığında hadisələrə münasibətdə istehza üsulunu meydana çıxarmışdır. Sözügedən ədəbi istiqamətdə yazıb-yaradan yazıçılar kimi K.Vonnequt da daha çox ölüm, zorakılıq, qətl, intihar, müharibə, soyqırım, terrorizm, korrupsiya, diskriminasiya, din, barbarlıq və digər uyğun mövzulara üstünlük verirdi.

“Gecə ana” əsərində yazıçı ilk dəfə müharibə mövzusunda müraciət etmiş, sonrakı romanlarında isə sözügedən mövzu intensiv şəkildə işlənmişdir. Roman 13 fevral 1945-ci ildə ingilis-amerikan ordusunun Drezdeni bombardman etməsi hadisəsinin təəssüratları ilə yazılmışdır. K.Vonnequt müsahibələrindən birində romandakı müharibə məsələsi ilə bağlı fikirlərini belə ifadə edirdi: “O məni şəxsən narahat edir. O mənim üçün çox şey ifadə edir. Bəli, müharibəyə görə, mənim alman mənsubiyyətimə görə və hər şeyə görə” [3, s.115].

Romanda birbaşa Drezden hadisələrindən bəhs olunmur, lakin problemin mənəvi tərəfləri yazıçının bütün yetkin yaradıcılıq mərhələsində narahat etmişdir. Nasizmi və Amerikanın silahlardan insanların məhvi üçün istifadə etməsini ironik şəkildə önə çəkən yazıçı problemin qlobal gücünün böyüyəcəyinə işarə edirdi. “Romanın mərkəzində müasir Amerikada faşizmin yenidən doğulacağı təhlükəsi dayanır. Vonnequt narahatlıqla xəbərdarlıq edir ki, dağıdıcı İkinci Dünya müharibəsinə gətirən dəlilik bu dəfə Amerikanı əhatə edib” [4, s.125]. 1966-cı ildə romana əlavə etdiyi ön sözdə K.Vonnequt qeyd olunan tarixi fəlakəti qətləli adlandırır və onu ironik şəkildə belə təsvir edirdi: “Bundan təxminən iyirmi bir il əvvəl, 13 fevral 1945-ci il gecəsində amerikan və ingilis təyyarələri Drezdeni ağır bir bombardmana tutdu. Bomba-

ların xüsusi bir hədəfi yox idi, yanmağa uyğun çoxlu yığıntı yaratmaqları və xilasediciləri yeraltına qaçırmaları ümid edilmişdir. Ondan sonra təzə torpağa səpilən toxum kimi yüz minlərcə kiçik yanğın bombası atıldı... Kiçik yanğınlar böyüyüb birləşərək qiyamət atəşinə çevrildi. Hə sehrdir, nə kəramət deyərəkən, al sənə bir atəş fırtınası. Hə, deyim ki, Avropa tarixinin ən böyük qətləməsi idi” [2, s.8].

Romanın əsas qəhrəmanı satqın, nasistlərə işlədiyi güman edilən və İsrail hökumətindən gizlənən Ho-ward U.Kembeldir. Onun bir yazıçı obrazı olmasını da K.Vonnequt təsadüfi seçməmişdir. Yazıçı qəhrə-manın “şərə açıqca, xeyirə gizlicə xidmət etmiş, zamanının günahını işləmiş adam” kimi dəyərləndirərək dövrün problemlərinə, siyasi sistemin insana vurduğu zərbələrə işarə etmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Bier The Rise and Full of American Humor. New York, 1968.
2. Vonnegut Kurt. Mother Night. Dell Publishing Co, 1961.
3. The Vonnegut Statement. Edited by Jerome Klinkowitz and John Somer. New York: Delacorte Press, 1973.
4. Сооль Р.В. Сатирические тенденции в Американском романе 1960—70-х годов. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Тарту, 1982.

Lətifə Şirzadova
Azərbaycan Dillər Universiteti

QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ MÜXTƏLİFSİSTEMLİ DİLLƏRİN SİNONİM PARADİQMLƏRİ MƏZMUN VƏ İFADƏ PLANINDA

Açar sözlər: sinonim paradigmlər, semantik sinonimlər, üslubi sinonimlər

Keywords: synonymous paradigms, semantic synonyms, stylistic synonyms

Ключевые слова: синонимичные парадигмы, семантические синонимы, стилистические синонимы

Dilin lüğət tərkibində olan fərqli səs tərkibindən ibarət, bir-birinə çox yaxın məna ifadə edən söz qruplarına sinonimlər deyilir. Sinonimləri təşkil edən müxtəlif sözlərin məcmusu sinonimik cərgə adlanır. Sinonimik cərgəni əmələ gətirən sözlərin hər biri bərabərhüquqlu üzv hesab olunur. Bəzi hallarda sinonim sözlərin eyni mənaya malik olduğu da göstərilir. Lakin bu sözləri sinonim deyil, dublet adlandırmaq daha doğru olar. Dubletlər isə forma və mənşə cəhətdən fərqli, lakin mətnə əsasən neytral vahidlərdir, çünki, mənalarına görə bir-biri ilə tam eyni olurlar. Sinonimlər eyni məfhumu çox yaxın və nisbətən müxtəlif məna cəhətdən ifadə etmək xüsusiyyətinə malikdir. Sinonim paradigmlər dedikdə isə mənalarının yaxın olduğu ayrılmaz bütöv xüsusiyyətlərə malik sinonim sıralar və ya sinonim qruplar nəzərdə tutulur.

Sinonim paradigmlərinin əsas əlamətləri aşağıdakılardır:

❖ Ümumiləşmiş ortaq məna əsasında birləşmək sinonim paradigmlərinin əsas əlamətlərindən biridir. Məsələn, Azərbaycan dilində istifadə olunan *igid-qoçaq-qəhrəman* sözlərinin sinonimliyinə fikir versək, görürük ki, bu sözlər *“heç bir şeydən qorxmayan”* mərkəzləşmiş ümumi məna əsasında birləşərək sinonim cərgə yaradırlar. Bu ortaq məna olmasa, verilən bu sözləri sinonim kimi götürmək mümkün ola bilməzdi. Deməli, ümumiləşmiş ortaq mənənin olması sinonimliyinin əsasını təşkil edir.

❖ Sinonim paradigmlərinin digər əsas əlaməti isə bu sıranı təşkil edən sözlərin üslubi rəngarəngliyinə görə bir-birindən fərqlənməsi və məna çalarlığının olmasıdır. Məhz bu səbəbdən də sinonim olan vahidlərdə məna eyniliyi olanda üslubi fərq, üslubi bərabərlik olanda məna çalarlığı və yaxud hər iki cəhətdən də fərqlilik olur [2, s.348].

Leksik sinonimləri üslubi xüsusiyyətləri, məna çalarlığı, məntiqi əlaməti və emosional rənginə görə təsnif etdikdə onların aşağıdakı iki növünü fərqləndirmək olar:

❖ İdeografik (semantik) sinonimlər. Dildə fikrin bütün incəliyini dəqiq ifadə edən sinonimlərə ideografik sinonimlər deyilir. Semantik sinonimlər yalnız məna çalarlarına görə fərqlənir və semantik bir sıra təşkil edir. Buna nümunə olaraq, dilimizdə işlənən *yaş-nəm-sulu* sözlərinə fikir versək, bunların daha incə məna çalarlıqlarının ifadə olunmasına xidmət etdiyini aydın görürük. Rus dilində *“döyüş”* mənasında işlənən *бой, битва, сеча, сражение* sinonim sözləri üslubi cəhətdən neytral semantik bir sıra yaradırlar. Bu sinonimik cərgədə işlənən *“сеча”* sözünün arxaik bir mənası var. Semantik sıranı təşkil edən sözlər, bir

qayda olaraq, kontekst olmadan fərqlənməyən mənalarda müxtəlif çalarlara sahib ola bilər. Məsələn, *Старо то, что давно было ново, старинным называется то, что ведется издавна. Давно то, чему много времени прошло. В настоящем употреблении ветхим называется то, что от старости истлело или обвалилось. Древне то, что происходило в отдаленных веках... Старый человек обыкновенно любит вспоминать давние происшествия и рассказывать о старинных обычаях; а если скуп, то в сундуках его найдешь много ветхого.* (D.İ.Fonvizin) Nümunədə “köhnə”, “qədim” mənasında istifadə olunan “ветхий”, “древний”, “старинный”, “старый” sözlərin semantik sıra yaratdığı görünür [5].

❖ Üslubi sinonimlər. Üslubi rəngarəngliyə görə fərqlənən sinonimlər isə üslubi sinonimlər adlanır. Məsələn:

*Qardaşım! Sən nəhaq yalvardın ona,
Söz əsər eləməz qəlbi pozğuna.* (S.Vurğun)

*Elədimi yüz ləli,
Sərraf çəkər yüz ləli.
Namərd gəlib mərd olmaz,
Yüz sızıda, yüz ləli.* (Bayatı)

Yaxud:
*Olarsız ki, heç qoymazlar yaxına,
Döyə-döyə öldürərlər, ağlarsan.* (M.V.Vidadi)

*...Söylərsən sözünü dəli, sərsəri,
Hər biri bir yandan budar, ağlarsan.* (M.P.Vaqif)

Verilən bu nümunələrdəki *yalvarmaq – ləlimək, döymək – budamaq* sinonimlərinin ikinci üzvləri danışıq dilinə məxsus sözlərdir. Elə buna görə də həmin sinonim sözlər üslubi sinonimlər hesab olunur. Üslubi sinonimlərə danışıq dilinə məxsus loru sözlərdən başqa *varmaq (getmək), qılmaq (etmək)* kimi arxaizmlər, *əfv et (bağışla)* kimi poetizmlər, *təlis (dəsmal)* kimi dialektizmləri də aid etmək olar.

İngilis dilinə nəzər yetirsək, görürük ki, bütün tarixi boyu dünyadakı digər dillərdən ingilis dilinə bir çox sözlər keçmişdir. Başqa dillərdən ingilis dilinə sözlərin keçməsinin nəticələrindən biri də ingilis dilində çoxsaylı alınma şəkilçilərin yaranması oldu. Bu şəkilçilərin bəziləri həm bir-biri ilə, həm də milli şəkilçilərlə müəyyən mənada üst-üstə düşürlər. Məsələn, milli “-er” şəkilçisi XVI əsrdə Latın dilindən ingilis dilinə keçən yunan mənşəli “-ist” şəkilçisi ilə sinonimdir. Bunlara aid *teacher (müəllim), driller (qazan), journalist (jurnalist), botanist (nəbatatçı), economist (iqtisadçı)* sözlərini nümunə olaraq göstərmək olar [3, s.122].

Deməli, müxtəlif dillərdə sinonimləri fərqləndirməyə xüsusi fikir verilməlidir. Bu səbəbdən də mətn daxilində təsadüfi olaraq sinonimlik yaradan sözlərlə leksik sinonimlər eyniləşdirilməli deyil. Çünki, leksik sinonimlər ayrılıqda və ya mətn daxilində işlənməsindən asılı olmayaraq öz sinonimliyini saxlayır. Lakin mətn daxilində sinonimlik yaradan sözlər çox vaxt ayrılıqda işləndikdə öz sinonimliyini itirir. Sinonimlərin yuxarıda qeyd olunan müxtəlif semantik və üslubi növləri onların mətn daxilində daha aydın anlaşılmasına zəmin yaradır.

Ədəbiyyat:

1. Cəfərov S.Ə. Müasir Azərbaycan dili. II hissə. Leksika. Bakı: Şərq-Qərb, 2007. 192 s.
2. Qurbanov A.M. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. I cild (2 cildə). Bakı, 2019. 464 səh.
3. Ginzburg R.S. Khidekel S.S. Knyazeva G.Y. Sankin A.A. A Course in Modern English Lexicology, Москва: Высшая школа, 1979. 269 p.
4. Токарев, Г. В. О Синонимах в Русском Языке // Русская филология: Вестник Харьковского национального педагогического университета имени Г.С. Сковороды. 2014, № 1-2 (51), с. 75-78.
5. <https://russkiyazyk.ru/leksika/chto-takoe-sinonimyi.html>

MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DİALOQUNDA DİNİ BAYRAMLARIN ROLU (İ.SUNDARESANIN “TAC MAHAL” TRİLOGİYASI ƏSASINDA)

Açar sözlər: tolerantlıq, din, bayram, baburlular

Keywords: tolerance, religious, holiday, baburids

Ключевые слова: толерантность, религия, праздник, бабуриды

Hindistan çoxmillətli və multikultural bir ölkə olduğundan burada müxtəlif dini bayramlar qeyd olunur. Müxtəlif xalqların, etnosların, dinlərin, təriqət və məzhəblərin cəmləşdiyi Hindistanda bayramların çoxluğu tarixən burada bərqərar olmuş rəngarəngliyin nəticəsidir.

Böyük bir imperiyanı idarə etmək o qədər də asan deyildir. Xüsusilə varislər üzərlərinə düşən bu məsuliyyətli işi layiqincə davam etdirmək üçün ölkəni ədalətlə idarə etməyə çalışmışdılar. Bu xüsusiyyət demək olar ki, bütün türk imperiyalarının ortaq cəhətidir. Böyük Moğol imperiyası tarixdə bilinən on altı türk dövlətlərindən biridir. Dövlət Babur şah tərəfindən yaradılmış və davamçıları onun bu mirasını qorumaq üçün əllərindən gələni əsirgəməmişdilər. Babur 1526-cı ildə Hindistanı fəth etdiyində heç bir hindu bayramı imperiya səviyyəsində qeyd olunmurdu. Hətta hindulardan cizyə adı altında vergi də alınır. Babur heç bir zaman Hindistanı öz vətəni və xalqını da təbəəsi olaraq qəbul etməmişdi. Baburlu hökmdarlar içində üçüncü olan Humayun şahı oğlu Əkbər bu torpaqlarda doğulan ilk hökmdar olur. Ona görə onun zamanında Hindistan və babur-türk tarixində böyük dəyişikliklər özünü göstərir. Türklər heç zaman fəth etdikləri torpaqların yerli sakinlərini zorla özləri kimi müsəlmanlaşdırmadılar. Onlara hörmətlə yanaşaraq öz dinlərini, mədəniyyətlərini sərbəst şəkildə icra etmələrinə imkan yaratmışdılar. Bununla belə müsəlman olmayanlardan müəyyən vergilər alınır. Bu da yerli xalqın narazılığına səbəb olurdu. Əkbər şah bu narazılıqdan xəbər tutan kimi, Hindistanın yerli əhalisindən alınan cizyə vergisini ləğv edərək xalqın böyük rəğbətini qazandı. Cizyə Əkbər şahın dövründə ləğv edilmiş və hindular da müsəlmanlarla eyni hüquqa sahib olmuşdu. Bu önəmli siyasi fəaliyyət idi, çünki ölkə əhalisinin çox hissəsi hindu dinindən idi və saraya bağlı rajput savaşıçılarıyla Əkbərin arvadlarından çoxu hind mənşəli idi. Bu mane ortadan qalxandan sonra hər kəs hər bayramı qeyd etməyə başladı [1, s.122-123].

Əkbər şah dinlər arasında dialoq yaratmaq məqsədilə özünün məşhur Dini-ilahı adını verdiyi yeni bir din yaratmağa təşəbbüs etdi. Bu yeni din xristian, müsəlman dinləri ilə yanaşı hindlilərin ibadət etdiyi dinləri də əhatə edirdi. Lakin dönəmin böyük müsəlman dini rəhbərlərinin hücumu qarşısında bu addımdan geri çəkilməyə məcbur oldu [2, s.543]. Lakin ölkəsində qurduğu tolerantlığı öz varislərinə əmanət etməyi bacarır. Hətta Əkbər şah oğlu və varisi olan Cahangir şahın anası olan xanımına sarayın daxilində ibadət etməsi məqsədilə hindu məbədi tikdirmişdi. Ölkədəki sabitliyi qorumaq üçün Əkbər şah və oğlu Cahangir Hind rəcələrinin qızları ilə evlənmişdilər. Bu hindli gəlinlər öz dinlərinə sadıq qalaraq dini rituallarını yerinə yetirməkdə sərbəst idilər. Hind-moğol tarixindən bəhs edən İ.Sundaresanın “Tac Mahal” trilogiyasında yazıçı bu mərasimi təsvir etmişdir: “Ciqat Qosininin Cahangiri bir havan mərasiminə dəvət etmişdi. Cahangir Qosininin hindu tanrılarının qurbangahının önündə oturarkən, imperatriçə onun alınına od qırmızısı bir işarə olan tikkanı sürmüş və bu piya tanrı Krişnaya təşəkkür üçün qoyuldu [3, s.415].

Özlərini bu torpaqların varisi olaraq görən türklər hindu ənənələrini özləri də icra edirdilər. Artıq bu yalnız hindulara məxsus deyil, bütün ölkə üzrə həyata keçirilən ənənəyə çevrilir. İ.Sundaresanın “İyirminci arvad” romanında Manicənin toyu zamanı icra olunan Ranqoli adlı hindu adəti barədə məlumat öz əksini tapmışdır. Digər bir dini hindu bayramı olan Holi bayramı hinduizm inancına görə, tanrı Vişna hər bir varna üçün dörd başlıca bayram müəyyənləşdirmişdir. Həmin inanca görə şudralar “Holi” bayramının qeyd etməlidirlər [4]. Holi bir hindu bayramıdır, lakin Əkbər şahın imperiyada həyata keçirdiyi tolerant siyasət nəticəsində istər hindu, istər müsəlman, istərsə də başqa bir inanca bağlanmış hər kəs bu bayramı qeyd edirdi. Yerli hinduların dini bayramları ilə yanaşı bu torpaqları fəthləri olan türklərin Novruz bayramı da qeyd olunan bayramlardan idi. Baburlular bu gün belə özlərindən sonra davam edən bu qədim diyarda müxtəlif dinlərin və dillərin sülh içində yaşadıqları tolerant bir dünya miras qoymuşlar.

Ədəbiyyat:

1. Güller Şöleni. İ. Sundaesan. İstanbul, Literatür yayın evi, 2006.
2. Ekber Şah. Enver Konukçu. İslam Ansiklopedisi. İstanbul, X cilt, 1994.
3. Yirminci Eş. İndü Sundaesan. İstanbul, Literatür yayın evi, 2004.
4. www.iyikigormusum.com

Leyla Ramazanova
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

ƏKBƏR AĞAYEVİN V.HÖTENİN VƏ NİZAMİ GƏNCƏVİNİN FİKİRLƏRİNƏ MÜNASİBƏTİ

Açar sözlər: ədəbiyyat, tədqiqat, şərq

Keywords: literature, research, east

Ключевые слова: литература, исследование, восток

XVII əsrdən başlayaraq Qərbi Avropda Şərq ölkələrinin ədəbiyyat və mədəniyyətinə maraq artırdı. O zaman Şərq ölkələrinə səyahət edən Avropa şərqşünasları böyük bir həvəslə Şərq poeziyasının qiymətli əlyazmalarını toplayır, Avropa kitabxanalarına təhvil verirdilər. XVIII əsrdən başlayaraq Şərq ölkələrinin poeziyasına maraq daha da artmağa başladı. Artıq Avropada şərqşünaslıq elmi yaranmış, Şərq yazıçıları və filosoflarının əsərləri Avropanın müxtəlif dillərinə tərcümə olunmağa başlamışdır.

Şərq xalqlarının ədəbiyyatı, incəsənəti ilə yaxından maraqlanan şəxslərdən biri V.Göte həyatının on iki ilini bu xalqların tarixini və ədəbiyyatını öyrənməyə həsr etmişdir ki, bunun da nəticəsində özünün məşhur “Qərb-Şərq divanı” adlı əsərini yaratmışdır. “Qərb-Şərq divanı” V.Götenin yaradıcılığının son dövrlərinə aid lirik şeirlərinin böyük bir hissəsini əhatə edir. V.Götenin Şərq ədəbiyyatından, dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvidən bəhs edən bu əsərinin ilk və böyük tədqiqatçı görkəmli qərbşünas alim Əkbər Ağayev bu problemlə bağlı 1940-cı illərdə bir neçə məqalə ilə çıxış etmiş, “Nizami və dünya ədəbiyyatı” adlı kitabında fikirlərini geniş şəkildə elmi əsaslarla təqdim etmişdir.

V.Göte Azərbaycanın qüdrətli şairi və böyük mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı ilə çox maraqlanmış, onun əsərlərinin motivlərindən xeyli bəhrələnmişdir. O, Nizaminin simasında və onun əsərlərində tanış olmadığı bir xalqın həyatını, mədəniyyətini, təbii və insani duyğularını görürdü. V.Göte Şərqin mütəfəkkirlərinə böyük rəğbət bəsləyir, onlardan yeddisini: Firdovsi, Ənvəri, Nizami, Cəlaləddin Rumi, Sədi, Hafiz, Camini özünün ustadı, sələfi sayırdı. Nizami onun üçün əlçatmaz bir dahi idi. Məhz buna görə də V.Göte öz yaradıcılığında Nizamiyə daha geniş yer ayırmışdır.

Ə.Ağayev tədqiqatlarında ilk olaraq, V.Götenin səhvinə, yəni Nizamini İran şairləri içərisində təqdim etmək probleminə aydınlıq gətirir. V.Götenin bu səhvinin müəyyən səbəbi var idi. Əsərlərindən ayrı-ayrı parçaları ilk dəfə alman dilinə tərcümə edən məşhur şərqşünas İosif Hammer Nizamini alman oxucularına İran şairi kimi təqdim etmişdir. V.Götenin yaşadığı dövrdə Qərb şərqşünasları bir sıra Şərq təzkirəçilərinin, xüsusən də, Dövlətşah Səmərqəndinin verdiyi məlumatla əsaslanaraq, əsərlərini farsca yazdığı üçün Nizaminin İran şairi olmasını iddia etmişlər. V.Göte Şərq şairlərinin, o cümlədən Nizaminin əsərlərini öyrənərkən dövrünün şərqşünaslarından daha müstəqil hərəkət etmiş, ciddi tədqiqatlar nəticəsində dahi Azərbaycan şairinin həyatı barəsində düzgün məlumatlar vermişdir. V.Göte “Qərb-Şərq divanına qeydlər” hissəsində yazırdı: “O, (Nizami- R.L.) peşəsinə uyğun olaraq, Səlcuqilər hökmdarlığı altında sakit həyat keçirmiş və doğma şəhəri Gəncədə dəfn edilmişdir” [1, s.17]. Bu faktdan çıxış edən Ə.Ağayev V.Götenin gəldiyi doğru qənaətlər haqqında yazırdı: “Məlumdur ki, Göte Nizaminin həyat və yaradıcılığını öyrənərkən böyük şairin əsərlərindən aldığı ayrı-ayrı parçaları deyil, bəlkə Nizaminin yaradıcılığının ümumi mahiyyətinə və əsas motivlərinə daha çox diqqət etmişdir. Buna görə də Göte özü Nizaminin biografiyasına aid olan cəhətlər üzərində xüsusi tədqiqat aparmış və Nizaminin həyatının ayrı-ayrı faktlarını daha düzgün və dəqiq göstərməyə çalışmışdır” [1, s.138].

V.Göte Nizaminin təfəkkür tərzində və yaradıcılıq ruhunda özü üçün doğma olan cizgiləri görmüş, onun fikirlərinin dərinliyinə, yaradıcılıq fantaziyasının zənginliyinə, ondakı yüksək şair ilhamına heyran-

lığını gizlətməmişdir. Nizaminin öz əsərlərində mürəkkəb insan obrazlarını verməsi, poemalarının süjetlərini ustalıqla qurması və bir şair kimi həm özündən əvvəlki, həm də sonrakı bir sıra şairlərdən üstün olması onu məftun etmişdir. “Qərb-Şərq divanı”nın müxtəlif yerində, həmçinin divana yazılmış “Qeydlər”də müxtəlif münasibətlərlə Nizaminin adı bir neçə dəfə çəkilmişdir. Ə. Ağayevin böyük xidmətlərindən biri də ilk dəfə olaraq, “Qərb-Şərq divanı”nda Nizami ilə bağlı olan hissələri rus dilindən, həmçinin orijinaldan ana dilimizə tərcümə etməsi olmuşdur. Ədəbiyyatşünas-alim, həm elmi, həm də bədii tərcümələrin öhdəsindən məharətlə gələ bilmişdir. O, “Qərb-Şərq divanı”nın “Eşqnamə” adlanan üçüncü hissəsindəki başdan-başa Nizaminin yaradıcılıq dühasına həsr olunmuş “Oxu kitabı” şeirini aşağıdakı kimi tərcümə etmişdir:

Kitabların kitabı dünyanın möcüzü-
Məhəbbət kitabıdır.
Mən onu diqqətlə oxudum:
Sevinc- onun səhifələri,
Kədər- onun dəftərləri,
Hicran- onun fəsilləridir
Yenidən görüşmək- fəsillərin parçasıdır.
Ordakı dərdin-qəmin
Heç haqq- hesabı yoxdur.
Ey Nizami, nəticədə
Doğru yolu düz tapdın sən.
Müskülləri kim həll edər?
Sevgililər qovuşarkən! [1, s.143-144]

V. Göte Nizaminin böyüklüyünü, uzaqgörənliyini və dahiliyini sübut etmək üçün onu Şərqin digər görkəmli şəxsiyyətləri olan Firdovsi və Cami ilə müqayisə etmişdir. Hər iki müqayisədə də V. Göte üstünlüyü Nizamiyə vermişdir. Tədqiqatçı alim bu müqayisələrə geniş yer vermiş, Nizami yaradıcılığının alman ədəbinə böyük təsir göstərdiyini, Nizaminin poetik fikirlərini, əsərlərinin motivlərini V. Götenin bədii yaradıcılıq nümunələrində öz əksini tapdığını elmi əsaslarla üzə çıxarmışdır. Əkbər Ağayev tərəfindən ilk dəfə tədqiqata cəlb olunan “Qərb-Şərq divanı” əsəri müasir dövrümüzdə də ədəbiyyatşünaslığın aktual problemlərindən biri olaraq qalır. Son dövrlərdə bu əsər orijinaldan tərcümə olunub nəşr edilmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Ağayev Ə. Nizami və dünya ədəbiyyatı. Bakı: Azərənşr, 1964, 170 s.

Narges Espandi
Bakı Dövlət Universiteti

İRAN-İNGİLİS ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏRİ KONTEKSTİNDƏ İRAN TARİXİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ

Açar sözlər: İran tarixi, şərqşünaslıq, ingilis iranşünasları

Key words: Iranian history, oriental studies, English Iranian scholars

Ключевые слова: История Ирана, востоковедение, английские ирановеды

XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq İngiltərənin müxtəlif şəhərlərində fəaliyyət göstərən bir sıra universitetlərdə və elmi mərkəzlərdə, kitabxanalarda İran tarixinin öyrənilməsinə maraq daha da artmağa başladı. Bu sahədə bir sıra ingilis şərqşünasları, xüsusilə də iranşünasları ciddi fəallıq nümayiş etdirirdilər.

XX əsrdə ayrı-ayrı ingilis iranşünaslarının əsərlərində müstəmləkə əleyhinə meyllər güclənməyə başlayır. Bununla yanaşı, iranşünaslıqda təsvirçilik, qədim dövrün və filologiyanın öyrənilməsi üstünlük təşkil etməyə başladı. İngilis alimlərdən X. Beylinin, İ. Gerşeviçin və M. Boysun əsərləri qədim tarixə, mixi yazılara, qədim və orta İran dillərinə, Avestaya həsr olunmuşdu.

İngilis iranşünasları F.Qledvin, U.Ouzli, K.Elliot, C.Atkinson, N.Blend, D.Forbs, C.Qilkrist bu sahədə daha böyük töhfə verdilər. Qeyd etmək lazımdır ki, İrannın qədim inancının öyrənilməsinə əsl elmi yanaşmanın ilk cümcətiləri XVII-XVIII əsrlərin hüdudlarında Oksforda T.Hayd tərəfindən qoyulmuşdur [7, s.28-33].

Britaniya iranşünası, Kembric universitetinin professoru Edvard Qrenvil Braun babizmin və bəhaizmin erkən tarixinin və təliminin ən iri tədqiqatçılarından biridir. Professor Braun iranşünaslıqda daha çox özünün “İran ədəbiyyatı tarixi” əsəri ilə tanınmasına baxmayaraq, o, otuz ildən çox, ölümünədək babizmin-bəhaizmin öyrənməklə məşğul olmuşdur.

XX əsrin 20-ci illəri və 30-cu illərinin birinci yarısı xüsusi məsələlərin dərindən işlənilib hazırlanması dövrüdür. Avesta tarixşünaslığının yaradılmasının ən mühüm mərhələsi demək olan L.Qreyin “İran dinlərinin yeni tədqiqatları” məqaləsini ayırmaq olar. Əhməd Kəsrəvinin Xuzistan haqqında məqaləsi dərhal ictimaiyyətin diqqətini özünə cəlb etdi və yüksək qiymətləndirildi.

Özünün bütün sərbəst vaxtını kitabxanalarda keçirərək tədqiqat işləri aparan Ə. Kəsrəvinin tarixi-filoloji sahədə “Azəri – Azərbaycanın qədim dili” adlı kitabçası bu zaman işıq üzə gördü. Çoxsaylı qaynaqlar əsasında yazılmış bu əsər bu məsələyə həsr edilmiş ilk elmi iş idi [4].

“Azəri – Azərbaycanın qədim dili” 1925-cı ildə çap olunmuş bu kitabçanı sonralar yenidən işləyərək təkrar çap etdirdi. 1927-ci ildə Asiyanı öyrənən ingilis kral cəmiyyətinin jurnalında Kəsrəvinin bu əsəri barəsində Denison Rossun rəyi çap olundu. Kəsrəvinin əsərinə yüksək qiymət verən D.Ross onun məzmununu nağıl edir [1, s.148].

XX əsrdə İngiltərədə iranistikanın inkişafı sosial-iqtisadi və müasir problemlərə marağın artması ilə xarakterizə olunurdu. İrannın qədim tarixinə və mədəniyyətinə, klassik poeziyasına, qədim dillərinə dair əhəmiyyətli əsərlər bir sıra ingilis müəlliflərinin müəlliflərinin (E.Denison Ross, X.Beyli, Gerşeviç və b.) kitablarında öz əksini tapmışdır. İrannın sosial-iqtisadi məsələləri üzrə ingilis alimləri A.K.Ləmbton, L.Elvel-Satton və b. vardır. Fars dilində tarixi qaynaqların və ədəbi əsərlərin daha kamil biblioqrafiyasını ingilis alimi X. Stori tərtib etmişdir.

İngilis şərqşünası Riçard N.Frayın monoqrafiyası İrannın mədəni, dil, etniki və dini özünəməxsusluğuna həsr edilmişdir. Bu monoqrafiya XX əsrin 70-ci illərində bir neçə dəfə təkrar nəşr edilmişdir. Bu əsər indiyədək bu ölkənin iki min beş yüz illik tarixi ərzində mədəni-tarixi inkişafının ən tam və maraqlı təsvirini vermişdir [2].

Riçard Fray qeyd edirdi ki, qədim yunanlar üçün perslər Əhəmənilər imperiyasının – “arilər torpağının” sakinləri idilər. “Ari” termini təxmini tərcüməə “alicənab”, “əsizadə” deməkdir və bu, hind-avropa dialektlərində danışan və e.ə. II minilliyin ikinci yarısında – e.ə. I minilliyin əvvəllərində Qanq və Fərat çayları arasına köçüb gəlmiş tayfalar üçün seçmə ad olmuşdur. Bu tayfalarının özünüdərkinin fərqləndirici əlaməti özlərinin xüsusi mənşəyi haqqında və torpaqlarına köçüb gəldikləri xalqlardan prinsipə fərqlənmələri haqqında təsəvvürlərə malik olmaları idi [2, s. 69].

İngiltərədə bir sıra universitetlərdə İran tarixinin tədqiq edilməsinə xüsusi önəm verilir. Edinburq universitetində İran və islam tədqiqatları üzrə mühazirələr oxuyan doktor Andrey Nyuman fars ədəbiyyatına və dilinə böyük maraq göstərir. O, şiəliyin, İrannın, islam hüququnun, fars dili və ədəbiyyatının tarixi ilə maraqlanır və bu sahələrdə elmi tədqiqatlar aparır. Doktor A.Nyuman bir tədqiqatçı kimi 1996-cı ildə İMES-ə qoşuldu. Oksford universitetində və Qrin-kollecde elmi-pedaqoji fəaliyyət göstərmişdir. O, 1998-ci ildə İran Səfəviləri mövzusunda Üçüncü beynəlxalq dəyirmi masa təşkil etdi. Üç gün ərzində Səfəvilər mövzusu çərçivəsində tədqiqatlar sahəsində 41 məruzəçi müxtəlif sahələr üzrə məruzələrlə çıxış etdilər. Dəyirmi masadan seçilmiş məqalələr İranda səfəvilər dövrü tədqiqatları kimi çap edilmişdi [5].

İngilis tədqiqatçıların fikrincə, İranda Rusiyanın ekspansiyasının güclənməsi Böyük Britaniya ilə hərbi qarşıdurmaya gətirib çıxara bilərdi. İngiltərə İrana öz müstəmləkələrinə gedən yolda bir körpü kimi baxırdı. Buna görə də İranni həmişə öz təsiri altında saxlamağa çalışırdı [3, s. 18].

XX əsrin ingilis tədqiqatçıları İrannın Britaniya üçün böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini dönə-dönə vurğulamışlar. Persi Sayks qeyd edirdi ki, XIX əsrin əvvəllərindən İrannın strateji əhəmiyyəti Böyük Britaniya üçün keyli artmışdı. İran hər şeydən əvvəl, Hindistana gedən yolda əlverişli coğrafi mövqeyə malik idi [6, s.395].

İngilis iranşünaslarından bəziləri öz əsərlərində İngiltərənin İrannın inkişafında müsbət rol oynadığını qeyd edirlər. Məsələn, Persi Sayksin fikrincə, müstəmləkəçilər, xüsusən ingilislər İrana “mədəniyyət gətirmişlər” və müstəmləkəçilərin İranda aldıkları konsessiya müəssisələrində, məktəblərdə göstərdikləri fəaliyyət iranlıların oyanmasına səbəb olmuşdu. Müəllif ingilislərin İranda çəkdikləri teleqraf xətlərinin və yolların, açdıqları Şahənşah bankının və s. İran üçün “xeyirli” olduğunu göstərir [6, s.409].

İranda ingilis ədəbiyyatının, dilinin, və tarixinin tədqiqi ilə məşğul olan onlarca tədris və elmi mərkəzlərin, universitetlərin fəaliyyətinin ətraflı nəzərdən keçirilməsi ingilis-İran ədəbi əlaqələrinin get-gədə daha da yaxşılaşması prosesini izləməyə imkan vermişdir. Bütövlükdə, iki ölkə arasında ədəbi əlaqələrin inkişafının daha da yaxşılaşması dövlətlərarası münasibətlərin digər sahələrinə də müsbət təsir göstərir.

Ədəbiyyat:

1. Denison, R. E. Review of Kasravi's book, Azari // Journal of the Royal Asiatic Society, – 1927. – p. 148-157.
2. Frye, R. N. The Heritage of Persia (History of Civilisation) / R. N. Frye. – London: Cardinal Books, – 1976. – 352 p.
3. Greaves, R. L. Persia and Defence of India, 1884-1892 / R. L. Greaves. – London: The Athlone Press, – 1958. – 313 p.
4. Kasravi, A. Azari or the Ancient Lanugae of Azerbaijan / A. Kasravi. – Tehran, –1925. – 56 p.
5. Newman, A. J. Society and Culture in the Early Modern Middle East // 3rd International Round Table on Safavid Persia. Library of Congress Cataloging-in-Publication Data. University of Edinburgh, – 1998. – p. 351-370.
6. Sykes, P. A History of Persia / P. Sykes. – London: Macmillan & Co. Ltd., – Vol. II. – 1915. – 804 p.
7. The History of Persian Literature of the XIX - XX Centuries / Moscow: Publishing Firm “Eastern Literature” RAS, – 1999.

Nigar Bayramova
Bakı Slavyan Universiteti

HÜQUQ TERMİNLƏRİ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI MÜNASİBƏTLƏR MÜSTƏVİSİNDƏ

Açar sözlər: mədəniyyətlərarası münasibət, hüquq terminləri, antonimlik, omonimlik

Keywords: intercultural relations, legal terminology, antonymy, homonymy

Ключевые слова: межкультурные отношения, юридические термины, антонимия, омонимия

Mədəniyyətlərarası münasibətlərdə dillərin rolu bütün zamanlarda dilçiləri maraqlandıran əsas məsələlərdən biri olmuşdür. Fərqli mədəniyyətlərə malik insanlar müxtəlif dillərdə danışımlarına baxmayaraq ümumi anlayışların universal olması səbəbindən anlaşıla bilirlər. Lakin bəzi anlayışlar da var ki, onlar spesifik xüsusiyyətlərə malikdirlər. Bu mənada müxtəlif dillərdə semantik söz qruplarının (məsələn, antonim və omonim söz qruplarının) tədqiqi, bu və ya digər dilin semantik paradigmalarının özünəməxsusluqlarının öyrənilməsi olduqca aktual və maraqlı məsələdir. Təqdim edilən məqalədə ilk dəfə olaraq, ingilis və Azərbaycan dillərində hüquq terminlərinin antonimliyi və omonimliyi müqayisəli şəkildə araşdırılmışdır. “Terminologiyada **antonimlik** hadisəsi fakt və hadisələrin binar prinsip əsasında təsvir olunması ilə xarakterizə olunur” [5, s.54]. Məsələn: *to appoint – to disappoint; juridical person – physical person; active – inactive*; Azərbaycan dilində: *həbs etmə - azad etmə; şəxsi – ümumi; məcburi – sərbəst, könüllü; topdan və pərakəndə satış, müdafiə-mühakimə*. Hüquq terminləri arasında həm eyni köklü, həm də müxtəlif köklü antonimlər mövcuddur: *legal - il-legal, tmth - he, guilty - innocent, justice - injustice, rightful - unrightful, merciless -merciful, punishability - unpunishability, sanctioned – unsanctioned*. G. Bayramovanın fikrincə, “prefikslər ... “eyni köklü antonimlər” bölgüsünün tətbiqinin qarşısını alan başlıca faktor hesab edilə bilməzlər” [2, s.14]. Yuxarıda qeyd olunan misallar mahiyyət etibarilə antonim səciyyəsi daşıyır. “Lakin həm şəkildə, həm də mənaca tam fərqlənən leksik antonimlərlə yekcins təbiətli olmadığından, onlar ayrıca qrup daxilində - “*morfoloji antonimlər*” kimi nəzərdən keçirilməlidir” [2, s.14]. İngilis dilinin hüquq terminologiyasında antonimlərin iki - kontrar və *komplementar* növlərindən yalnız *komplementar* qarşılaşmanı bildirən antonimlər var. “Kontradiktor və ya digər adı ilə *komplementar* antonimlər bir-birini istisna edən vəziyyət və substansiyaları əhatə edir” [2, s.14]. Lakin hüquq terminologiyasında antonimlərin digər növlərini də qeyd etmək olar. Antonimləri əmələ gətirən hüquq terminləri formal cəhətdən *leksik antonimlərdir*, yəni bu terminlər daha çox anlayışın müsbət cəhətini əks etdirməyə yönəlib: *punished – acquitted* “cəzalandırılan - haqq qazandırılan”, *aggravating – extenuating (circumstances)* “ağırlaşdıran – yüngülləşdirən (səbəblər)”, *plaintiff - defendant* “iddiaçı, cavabdeh (müttəhim)”, *democracy – dictatorship* “demokratiya - diktatura”, nəinki ziddiyyətin inkarını ifadə etməyə (*qrammatik/sözdüzəldici/morfoloji antonimlər*): *guilt - guiltlessness* “təqsir, günah - günahsızlıq, təqsirsizlik”. Eləcə də Azərbaycan dilində

həmin prinsipə görə dixotomik cütlükdə müəyyən xüsusiyyət əsas götürülür, bu xüsusiyyətin antitezik əlaməti əks qütblük üçün şərait yaradır. Məsələn, *rüşvət almaq* (*to take/to accept bribes*) – *rüşvət vermək* (*to bribe smb.*), *açıq diplomatiya* (*Open diplomacy*) – *gizli diplomatiya* (*Secret diplomacy*), *iqtidar* – *müxalifət* (*Government - opposition*), *adil* – *zalım* (*just - cruel*), *savaş* – *barış* (*fight - armistice, truce*), *qalib* – *məğlub* (*conqueror - defeated*) və s. “Bu və ya digər antonim hüquq terminləri sistem xarakteri daşıyır və hər bir dövrün təzadlı, ziddiyyətli dövlət quruluşunu, hüquqi münasibətləri ifadə edir” [1, 109].

Beləliklə, antonimlərin aşağıdakı məna növlərini qeyd etmək olar:

1. *Komplementar* antonimlər: *marriage -divorce* (*evlənmə - boşanma*); *to elicit/extort - to give testimony* (*ifadə almaq - ifadə vermək*).

2. *Konversiv* antonimlər müəyyən situasiya, fəaliyyət, hadisə, hərəkət və ya vəziyyətin qarşı tərəflərini ehtiva edir. Məs: “*husband- wife*” - *ər-arvad* (ailədə), “*buyer// purchaser*”- “*seller*”- “*alıcı*” - “*satıcı*”; *criminality - law* «cinayət - qanun»; *divorege* (o şəxsdir ki, kimlə boşanmaq istəyirlər) - *divorcer* (boşanma ərizəsini verən şəxs); *employee* (işə götürülən şəxs) - *employer* (işə götürən) və s. antonimlər müxtəlif hüquqi sahəyə aid proseslərin tərəfləri kimi çıxış edir. Maraqlı bir faktdır ki, Azərbaycan dilində *divorege* – *divorcer* anlayışlarını ifadə edən ayrıca bir termin yoxdur, lakin ingilis dilində bu qarşı tərəflər arasındakı sərhədi -*er* və -*ee* suffiklləri göstərir, yəni *divorege* “o şəxsdir ki, kimlə boşanmaq istəyirlər” - *divorcer* “boşanma ərizəsini verən şəxs”dir.

3. Vəziyyətin dəyişilməsini göstərən antonimlər; bunları komplementar antonimlərin bir növü kimi də göstərmək olar: *failure to prove the charge* → *proof by evidences* (cinayətin icra edilməsinin sübut olunmaması – cinayətin törədilməsini dəlillərlə sübut olunması), *guilt - guiltlessness* “təqsir, günah – günahsızlıq, təqsirsizlik”. Azərbaycan dilində: *Gücdən düşmək, gücünü itirmək – Gücə minmək, qüvvəyə minmək*.

Terminoloqların yekdil fikrinə görə, özünün terminoloji sahəsində terminoloji vahid təkmənalıdır, omonimlik terminlərə xas deyil. Müxtəlif sahələrə aid olan, eyni cür səslənən terminlər **omonimlər** əmələ gətirir [6, s.14]. Lakin hüquq terminologiyasında struktur omonimlik geniş yayılıb (yəni konversiya halları – sözün heç bir morfoloji dəyişikliyə uğramadan bir nitq hissəsindən digərinə keçməsi):

I *award, n.*: - 1) qərar, məsələn, *alternative award* (alternativ qərar); *judicial award* (məhkəmə qərarı); 2) təyin etmə, müəyyən etmə (edilmə), məsələn, *award of alimony* (aliment müəyyən etmə); 3) mükafat,

II *award v.*: - 1) qərar çıxarmaq, məsələn, *to award a judgement* (məhkəmə qərarı çıxartmaq); 2) təyin etmək, müəyyən etmək, məsələn, *to award a punishment* (cəza təyin etmək); *to award a sentence* (hökm çıxartmaq); 3) mükafatlandırmaq, təltif etmək, 4) sifariş vermək [4, s.81].

Hüquq sahəsində eyni nitq hissələrinə aid omonimlər də işlənir: *Custody I* – qəyyumluq; himayə; *Custody II* – azadlıqdan məhrum etmə; həbsdə saxlama; həbsxanada yatma [4, s.174].

Lift I – to lift the ban (qadağanı götürmək); to lift the embargo//moratorium (embarqonu//moratoriumu ləğv etmək); *Lift II* – oğurlamaq [4, s.327].

State I – dövlət; *State II* – ştat; *State (of emergency) III* – (fövqəladə) vəziyyət; hal [4, s.393].

Azərbaycan dilində omonim hüquq terminləri ən çox alınma sözlər hesabına yaranır. Bunlar leksik yolla əmələ gəlir. Omonimlik təşkil edən sözlərin hamısı hüquqi sahəyə aid ola bilər: *Aksiya* (*fr. Qiy-mətli kağız*) - aksiya (*fr. siyasi iş, çıxış*) [3, s.50].; *Akt* (*lat. sənəd*)– akt (*lat. iclas*). Akt I is. (*lat*) – Şahidlərin iştirakı ilə, yaxud yoxlama nəticəsində müəyyən edilən bir hadisəni təsdiq edən sənəd, yazı; Akt II is. (*lat*) – Ali məktəblərdə təntənəli, iclas, hərəkət, drammatik əsərin bir hissəsi [3, s. 51]. *Bağışlamaq I f.* – *daşınmaz* və ya daşınan əmlakı hədiyyə etmək, peşqəş vermək; bağışlamaq II f. – Günahından, təqsirindən keçmək, əfv etmək [3, s.57]. *Barat I is.* (ər.) - Bank və s. maliyyə müəssisələri və ya poçt vasitəsilə göndərilən pul; *barat II f. is.* (ər.) - qəbz, vəsiqə; *barat is.* (ər.) - hədiyyə, bəxşiş. [3, s.59]. *Haqq* (ər.) – hüquq, ixtiyar; haqq (həqiqət, ədalət, doğru); *haqq II* (ər.) – bəraət [3, s.114].

Omonimlik təşkil edən sözlərdən biri hüquqi sahəyə, digəri isə qeyri-hüquqi sahəyə aid ola bilər: **Blok** (*fr.* - Dövlətlər və partiyalar arasında düzəldilən *ittifaq*, siyasi birləşmə, saziş; *blok* (*ing*) tex. Ağır şeyləri qaldırmaq üçün sadə mexanizm, blok (*ing*). Böyük binada mənzillər qrupu (*ing.*) – Dəmir yolunda semaforu açıb bağlamaq üçün elektrik aparatı [3, s.64]. **Qəsd**(ər.) – Niyyət, məqsəd, məram, II *qəsd* (ər.) – sui-qəsd, birini öldürmək məqsədilə edilən təşəbbüs [3, s.71].

Gördüyümüz kimi, ingilis dilində omonimlik təşkil edən hüquq terminləri həm eyni, həm də müxtəlif nitq hissələrinə aid ola bilər. Azərbaycan dilindəki hüquq terminləri arasında isə yalnız eyni nitq hissələrinə aid, yəni tam, leksik omonimlər mövcuddur.

Ədəbiyyat:

1. Allahverdiyeva G. Türk və Azərbaycan dillərində hüquq terminologiyasının formalaşması və inkişafı. Fil. ü. fəl. dok. ... diss. B., 2005, 143s.
2. Bayramova G. M. Şəkil və mənacə söz qrupları. Fil.ü. fəl.dok.diss. avtoreferatı. B., 2016, 24s.
3. Həsənov H. Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin omonimlər lüğəti. B., "Maarif", 1981, 168 s.
4. Kamilzadə M.H., Əliyev Z.H., Kamilzadə İ.H. İngiliscə-rusca-azərbaycanca hüquq lüğəti. B.: Azərneşr, 2003, 428 s.
5. Лаврова Н.Н. Антонимия лингвистических терминов. Термин и слово. Горький. ГГУ, 1979.
6. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология. Вопросы теории. М., Наука, 1989, 246 с.

Nigar Hüseynova
Azərbaycan Dillər Universiteti

AZƏRBAYCANDA MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI MÜNASİBƏTLƏRİN İNKİŞAFINDA DİL AMİLİ

Açar sözlər: milli identiklik, etnik qrup, mədəni irs, milli mədəniyyət

Keywords: national identity, ethnic group, cultural heritage, national culture

Ключевые слова: национальная идентичность, этнос, культурное наследие, национальная культура

Sosial həyat özündə ciddi mədəni prosesləri ehtiva edir. Təsadüfi deyildir ki, mənəvi mədəniyyətin müxtəlif sahələrinin inkişafı bütövlükdə sosial həyata təsir göstərir. Bu prosesin özü isə olduqca mürəkkəb xarakterə malikdir.

Dil mürəkkəb və inkişaf etməkdə olan kommunikativ sistem kimi bütün sosial həyat sahələrini özündə birləşdirir, əldə edilmiş məlumatları qoruyub saxlayır və gələcək nəsillərə ötürür. Buradan dil mədəniyyəti, nitq mədəniyyəti, dilin kommunikativ funksiyası, struktur linqvistikası, sosiolinqvistikası kimi dilin işlənmə sahələrini nümayiş etdirən sosial fəaliyyət növləri meydana gəlmişdir.

Azərbaycan ərazisində dil prosesləri mədəniyyətin təşəkkül tapmasında və inkişafında fəal şəkildə iştirak etmişdir. Tarix boyu bu ərazidə yaşayan xalqların ünsiyyət vasitəsi olan Azərbaycan dili yüksək inkişaf etməklə yanaşı, ciddi itkilər dövrlərini də yaşamışdır. Bu sahədə görülən işlərin əsas mərhələləri aşağıdakılardır: 1918-ci ildə Azərbaycanın müstəqilliyinin elan olunması ilə ölkənin yeni və ən yeni tarixində ilk dəfə milli dilin azad funksional inkişafı üçün imkan yarandı. ADR rəhbərləri gözəl anlayırdılar ki, dil təkə yeni milli dövlətdə əlverişli inzibati idarəetmə vasitəsi deyil, həm də mədəni identikliyin mühüm elementidir. Bu mənada milli dövlətin doğma dildə verdiyi icbari təhsil tədris vahid milləti formalaşdırdı. Bu səbəbdən də, milli identiklik bazasının genişləndirilməsi əhəmiyyətli dərəcədə ana dilində məktəb şəbəkəsinin inkişaf sürətindən və oraya geniş xalq kütlələrinin cəlb olunma dərəcəsindən asılı idi [2]. Azərbaycan SSR-in 1978-ci il Konstitusiyasında Azərbaycan dili dövlət dili kimi qəbul edilmiş, müstəqillik illərində "Dövlət dili işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" 18 iyun 2001-ci il tarixli fərman imzalanmış, yeni əlifbaya keçidin 2001-ci ilin avqustuna kimi ölkəmizdə bütünlüklə təmin edilməsi ilə əlaqədar işlər aparılmışdır. Azərbaycan Prezidentinin 9 avqust 2001-ci il tarixli fərmanı ilə avqustun 1-i ölkəmizdə "Azərbaycan dili və Azərbaycan əlifbası günü" kimi qeyd olunur. 2002-ci il sentyabrın 30-da isə "Azərbaycan Respublikasında Dövlət dili haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir. Daha sonra "Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında" və "Azərbaycan Milli Ensiklopediyasının hazırlanması haqqında" sərəncamlar qəbul edilmişdir. Bu istiqamətdə görülən digər işlər də dövlət tərəfindən dilimizin inkişafına böyük qayğının təzahürüdür [1].

Bununla belə aparılan sosiolinqvistik tədqiqatlar göstərir ki, ümumi informasiya məkanı kommunikasiya üçün yeni imkanlar açmaqla yanaşı, bu sahədə bir sıra problemlər də yaratmışdır. İlk növbədə bir çox xalqların birgə yaşaması şəraitində fəaliyyət göstərən hər bir etnik qrupun nümayəndəsi daha sürətlə inkişaf edən və özü üçün daha faydalı olan dil mühitini axtarmağa çalışır. Nəticədə həmin dilin təsiri altında onun dünya və özü haqqındakı təsəvvürləri dəyişir, öz şüurunda yeni dəyərlər sistemi formalaşmağa başlayır. Dil ilə bağlı mədəni normalar sabit qalmır, tarixi mühit və sosial şərait həmin normaların təkmilləşməsinə, yeni mənə və çalarların qazanılmasına gətirib çıxarır.

Azərbaycanın son illərdə bir çox dünya ölkələri ilə yaratdığı əlaqələr getdikcə daha da genişlənir. Bu əlaqələr həm də insanların dilə münasibətinə öz təsirini göstərir. Dövlət dili statusu Azərbaycan dilinin istifadəsinə, onun daşıyıcılarının sayına, məzmunca və keyfiyyətcə inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir etmişdir. Mədəni irsin qorunub saxlanması və inkişafında təhsil sisteminin ana dilində aparılan tədris-təlim prosesi mühüm rol oynayır. Bundan əlavə, dilin daha çox istifadə edilən sahələri kütləvi informasiya vasitələri, teatr səhnəsidir. Demək olar ki, bu istiqamətdə mühüm işlər görüldükdə zəngin tarixi təcrübə toplanılsa da, milli mədəniyyətin inkişafı və möhkəmləndirilməsi baxımından bir sıra öz həllini gözləyən problemlər hələ də qalmaqdadır. Bunlar aşağıdakılardır:

– kağızda toplanılan informasiyadan - kitablar, qəzet və jurnallardan getdikcə daha az istifadə olunur. Bunun bir neçə səbəbi var. Onlardan ən mühümü informasiyanı qəbul etmək və qavramaq yollarının müxtəlif olmasıdır. Seçim qarşısında qalan istehlakçı daha asan və faydalı yolu seçir, yəni teleekranlara, kompüterlərə müraciət edir. Nəticədə informasiyanı qavramaq forması dəyişdikcə düşüncə tərzini, zehni fəaliyyət də bir sıra dəyişikliklərə məruz qalır, davranışda, kommunikasiyada, dünyaya münasibətdə müəyyən dəyişikliklər baş verir.

– digər problem dilin tədrisi sahəsindəki problemlərdir. Bu sahədə aparılan işin keyfiyyətini aşağı salan amillər arasında müəllim kadr potensialının yetərli olmaması qeyd edilə bilər. Baza təhsilinin əsaslı olmaması, müstəqil şəkildə və müəssisə xətti ilə ixtisasın vaxtı-vaxtında artırılmaması bu prosesə mənfi təsir göstərir. Cəmiyyət tərəfindən irəli sürülən tələblərin zəifləməsi və bir sıra yeni tələblərə keyfiyyət baxımından cavab verilməməsi də ciddi neqativ rol oynayır.

– daha bir cəhət ünsiyyətlə bağlı məsələdir. İnsanlar arasında ünsiyyətin xarakteri, tərzini, onun istiqaməti və dəyərliliyi məzmunca dəyişilibdir. Daha qısa, konkret, praktik məzmunlu ünsiyyət vasitəsi olan dilin imkanlarından tam olmasa da, dəyərli və faydalı şəkildə istifadə etməyə şərait yaranır. Müxtəlif üslublarla ifadə olunan dil vasitəsilə aparılan ünsiyyət bəzən çox kəskin, məhdud olur. Bu da onun daşıyıcısının böyüdüüyü mühitlə bağlı olub, əlaqədə olduğu insanların səviyyəsini göstərir. Dilin gücü həmin dildə danışanların sayında və danışmaq keyfiyyətindədir.

Azərbaycan dilinin ritorik imkanlarından yüksək səviyyədə istifadə etmək üçün telediktorlar, aparıcılar, jurnalistlər, dil və ədəbiyyat müəllimləri üçün xüsusi danışmaq dili kursları, treninqlər təşkil edilməli, Yazıçılar İttifaqının üzvləri isə dilin təbliği işində bütün imkanlarından bacarıqla istifadə etməlidirlər. Dilin gözəlliyini təbliğ etmək, dil festivalları, kitab yarmarkaları, dil günləri təşkil etmək, bu tədbirlərdə bütün ziyalı potensialından istifadə etmək və dilə rəğbət, sevgi hissləri formalaşdırmaq, kitaba münasibəti dəyişdirməklə insanların mədəni səviyyəsini yüksəltmək işində uğurlar qazanmaq olar. Bu istiqamətdə aparılan iş insanların mənəvi inkişafına, dünyaya münasibətinə, ümumi dünyagörüşünə təsir göstərir.

Dünya dillərinə də marağın artması ana dilinin öyrənilməsi üçün yeni imkanlar açmağa bilər. Azərbaycanın ali məktəblərində bir sıra xarici dillərin - ənənəvi rus, fransız, ingilis və alman dillərinin paralel tədrisi gedir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan dili azərbaycançılığın mənəvi əsasıdır. Üç nöqtə.- 2016.- 29 yanvar.- S.7.
2. R.Mehdiyev.Azərbaycançılıq - milli ideologiyanın kamil nümunəsi//Azərbaycan.- 2007.- 9 noyabr.

Nodirjon Abdulakhatov,
International Islamic Academy of Uzbekistan

RARE MANUSCRIPTS OF AZERBAIJAN POETS IN THE LIBRARY OF KHOJA MARGILANI

Keywords: *manuscripts, classics, poet*

Açar sözlər: *əlyazmalar, klassiklər, şair*

Ключевые слова: *рукопись, классики, поэт*

The history of every nation is a sacred memory of its past. That is why peoples who have risen to the highest level of culture look at their history, monuments and manuscripts with love, care and always

carefully study them. After all, nothing can measure their dignity [1]. For this reason, the famous dynasties that ruled in ancient times on the land of Turkestan created libraries with thousands of rare manuscripts in their palaces.

In those days, the word "treasure" was also used to refer to such libraries where spiritual treasures are kept [2]. Research shows that in the second half of the 19th - beginning of the 20th century, most of the houses of Margilan had manuscripts and lithographs by Alisher Navoi and Fuzuli [3].

Thanks to the diligent efforts of some people, some of the valuable archives and manuscripts related to the life of the Margilan intelligentsia have survived, and are currently in private collections of the local intelligentsia, for example, the library of Khoja Margilani [4].

One of the talented representatives of the Margilan literary environment, at the beginning of the 20th century, was a poet, educator and educator - Khoja Margilani (Ibrokhimkhodja Muhammad-shohodjaev). Khoja (Pers. "Lord") is a literary pseudonym (tahallus) of the poet.

Ibrohimkhodja was born in 1885 in the city of Margilan, in a wealthy and enlightened family. His father, Muhammad-shohodja Musakhodjaev (1862-1913), had several ginneries in the cities of Fergana and Margilan [5]. He enjoyed great respect and influence among the local population. The historian Muhammad Aziz Margilani provides valuable materials about this in his book "Tarihi Azizi" (History of Azizi) [6].

Ibrokhimkhodja studied at madrasahs in the city of Kokand and Bukhara. According to relatives, in Bukhara he met the great writer Sadridin Aini (1878-1954) and became one of his close students. Having mastered the Persian-Tajik and Arabic languages to perfection, the future poet read in the original the works of Nizami Gandzhavi, Saadi Shirazi, Alisher Navoi, Fuzuli, Bedil and other classics, later he himself began to write works in these languages.

According to his contemporaries, Ibrohimhoja was a widely educated person. In addition to Farsi and Arabic, he was fluent in Russian, English, and German. This is clearly evidenced by his literary heritage, discovered by us as a result of many years of searches in Margilan. In 1914, when the poet Hamza Hakimzoda Niyazi (1889-1929) opened a new methodology school in Margilan, Ibrohimkhodja was one of his assistants [7]. Hamza Hakimzode Niyazi himself mentions this in his letters. Unfortunately, in 1929 Ibrohimkhodja was accused of complicity in the death of the poet Khamza [8]; later, he was acquitted under Art. 64. uk. Uz SSR, but recognized as socially dangerous, was expelled from Uzbekistan for 5 years [9].

According to relatives, after the end of his exile, Ibrohim-Khodja, at the invitation of Sadridin Aini, worked as a translator for one publication in the city of Dushanbe. In 1937, Ibrohimkhodja was arrested and his traces were lost in the GULAG.

It is known from the history of our literature that it has become a tradition to associate muhammas with the gazelles of Alisher Navoi and Fuzuli. In particular, the works of Alisher Navoi and Fuzuli had a great influence on the formation and development of the artistic skill of all poets who lived and worked in the Fergana Valley in the 19th - early 20th centuries [10].

Khoja Margilani also wrote poems in harmony with the works of Nizami Ganjavi and Sultan Alisher Navoi. As a result, he replenished his personal library with works by Nizami Ganjavi, Alisher Navoi, Fuzuli [11]. Khoja Margilani was engaged in collecting rare manuscripts and founded a family library in his house.

It is known that one of the founders of the classical literature of the East was Nizami Ganjavi (1141-1209). His most famous work was "Hamsa", which included five epics. Although the name Nizami Ganjavi has long been popular among our people, the Uzbek people have always appreciated him as their poet. From the great poet Alisher Navoi, all our classics knew him as their teacher. An example of this is the rare manuscript of "Khamasa" by Nizami Ganjavi, kept in the personal library of Khoja Margilani.

"Hamsa" by Nizami Ganjavi, kept in the personal library of Khoja Margilani, dates back to the 17th century and is the outer size of the manuscript. 250x 370 mm. text size 180x310 mm. The book consists of 363 pages and was rewritten in the Khorasan style. On the first page of the first part of the book, "Hamsa Nizami" is written, rewritten in 1044 Hijri.

The text of the work, decorated with gold ornaments, was rewritten in black and red ink by the scribe Abdusamad ibn Mullah Avaz Muhammad.

Another rare collection of the famous Azerbaijani poet Fuzuli has been preserved in the library of Khoja Margilani.

As you know, the great Azerbaijani poet Muhammad Suleiman oglu Fuzuli (1498-1556) with his poems in the Azerbaijani language and "Leyli and Majnun" has long been widely known in Central Asia, especially among the Uzbek people, and had a strong influence on the development of Uzbek literature. In particular, in the 19th century, there is almost no Uzbek poet who would not follow Fuzuli and learn from him. The presence of a collection of Fuzuli's poems in the library of Khoja Margilan is a vivid confirmation of our opinion.

This is a rare manuscript, kept in the personal library of Khoja Margilani. The outer dimension of this rare manuscript. 130x210 mm. Text size 70x140 mm. The Divan was rewritten on Kokand paper in the 19th century and consists of 146 pages. On the third page of the manuscript of the manuscript it is written: "This book is originally the books of Babakhoja Ishan ibn Sayyid Khoja Ishan", and on the first page it is written: "The book of Mullo Arifhoja Ishan, 1294". The manuscript was rewritten in black and red ink in Turkish in Nasta'lik script. The name of the scribe is unknown [12].

The manuscripts of Azerbaijani poets, kept in the hands of the descendants of Khoja Margilani, reflect the life experience, social and spiritual spirit, and the historical heritage of our ancestors. These rare works, which are an integral part of our national heritage, have a unique scientific, socio-political, educational and cultural value. The results of studying this heritage will undoubtedly make an invaluable contribution to the education of the Turkic peoples on the basis of qualities and values in strengthening fraternal ties.

References:

1. Berdimurodov A. Humiliated Heritage // Art of Conspiracy. Book 2. Tashkent: "Fan", 1993. P.89.
2. Ziyodov Sh. Yu., Abdulakhatov N.U. Manuscript Collections of Fergana Museums // Manuscript Collections of Uzbekistan. Collection of Articles from the International Conference On Protection, Cataloging and Advanced Training, Held in June 2019 in Samarkand. Istanbul. 2020 p.117
3. Abdulakhatov N. The role of Alisher Navoi's Heritage in the Cultural Environment of Margilan In The 19th - Early 20th Centuries // "Alisher Navoi and the Third Millennium: New Horizons for Studying the Heritage of Navoi." Materials of The Scientific And Practical Conference. - Tashkent, 2019. p.115.
4. Abdulakhatov N. Family Libraries of the City of Margilan In the Late XIX - Early XX Centuries (On The Example Of The Activities of Khoja Marginoni) // Children's Reading in the XXI Century: A Collection of Scientific Articles on the Topic "New Reforms In The Field Of Information and the Library." Tashkent, 2013, p. 26.
5. Review of the Fergana Region for 1897. New Margelan, 1899. p.76.
6. Muhammad Aziz Margilani. Tarihi Azizi / Prepared by the Authors of the Preface and Comments: Sh. Vakhidov, D. Sangirova. –T.: "Manaviyat", 1999, pp. 52-67 .
7. Catalog of the Archive of Hamza Hakimzoda Niyazi. Volume 1. - Tashkent .: "Fan", 1990. p .311-312.
8. Abdulakhatov N., Jabborov A., Abdullaev A. The Fate of the Saints of Fergana. - Tashkent .: "ABU MATBOOT-CONSULT", 2012. p.22.
9. TsGA. Uz. F. No. 1714. P No. 5, D. 327. L. 386.
10. Abdulakhatov N. Rare Manuscripts of Alisher Navoi in the Library of Khoja Margilani // Collection of Scientific and Methodological Articles on the Path of Cognition of Navoi. Tashkent, 2021.p. 99-103.
11. Abdulakhatov N. Manuscripts of the Timurid Period in the Library of Khoja Marginoni // Materials of the Republican Scientific-Practical Conference "Amir Temur is a Great Statesman". - Fergana: "Fergana", 2016, p. 160.
12. Abdulakhatov N. Khoja Margilani. - Tashkent .: "ABU MATBOOT-CONSULT", 2017. p.119.

AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA İSLAMIN YERİ VƏ ROLU

«İslam Azərbaycan xalqının Peyğəmbər Əleyhəssəlamın və islam aləminə mənsub olan bütün insanların ən ali əxlaq mənbəyidir»

Heydər Əliyev

Açar sözlər: islam dəyərləri, islam dəyərlərinə yanaşmalar, islam menecmenti, İslam idarəetmə sistemi

Keywords: islamic values, approaches to Islamic values, islamic management, islamic management system

Ключевые слова: исламские ценности, подходы к исламским ценностям, исламский менеджмент, исламская система менеджмента

Yeni iqtisadi münasibətlər şəraitində İslam Azərbaycan xalqının çox önəmli və zəngin milli-mənəvi atributu sayılırdı və bu ölkənin beynəlxalq aləmdə gerçək siyasi, iqtisadi müstəqilliyini qoruması, öz milli simasını və varlığını saxlaması üçün həmin zəngin xəzinəyə müraciət etməsi lazım gəlirdi. Belə ki, İslam - dini əqidə olmaqla, bəşər cəmiyyətində insanların həyat tərzini nizamlayan və tənzimləyən ictimai-iqtisadi, sosial-siyasi, hüquqi-əxlaqi, milli-mənəvi-mədəni davranış prinsiplərinə əsaslanan bütöv bir elmi sistemdir [1].

Ümummilli Lideri Heydər Əliyev bütün işlərdə olduğu kimi, burada da, həm məsələnin nəzəri cəhətlərini bilən, onu düzgün həyatı məcraya istiqamətləndirən rəhbər, həm də onun icra mexanizmini tənzimləyən praktik bir dövlət xadimi kimi fəaliyyət göstərmişdir.

O, İslamın müasir Azərbaycan cəmiyyətində tutduğu yeri açıb göstərmək, məqsəd və məramını lüzumsuz yad ideoloji cərəyanların, qeyri-ənənəvi dini firqələrin və missioner təşkilatların pozucu fəaliyyəti və təxribatlarının qarşısını almaq üçün ölkədə dini işləri tənzimləmək, dövlət-din, müasirlik-din münasibətlərini sağlam bir müstəvidə qurmaq üçün müdrik addımlar atdı. İslam mənəvi cəhətdən sağlam insanların və sağlam cəmiyyətin qaynağıdır. Sağlam cəmiyyət isə güclü və sarsılmaz dövlətçiliyin əsas sütunudur. Sağlam cəmiyyəti və güclü dövləti olan xalq bütün problemləri həll etməyə, öz işıqlı gələcəyini qurmağa, müasir dünyanın inkişaf və tərəqqi karvanına qoşulmağa qadirdir. Heydər Əliyev məhz İslamın əxlaqi-mənəvi dəyərlərinin nə qədər yüksək, bəşəri və kamil olduğunu nəzərə alaraq xalqın həmin dəyərlərdən faydalanmasını zəruri sayırdı. O, çox yaxşı bilirdi ki, İslam azərbaycanlıların ruhi-mənəvi bütövləşməsində mühüm rol oynamış, oynamaqdadır və oynayacaqdır. Azərbaycan rəhbəri İslamı milli mədəniyyətin ayrılmaz tərkib hissəsi saymışdır. İslamın ümumbəşəri mənəvi əhəmiyyətini önə çəkərək, yəni bu mədəniyyəti təkcə azərbaycanlılar və başqa müsəlmanlar üçün deyil, bütün bəşəriyyət üçün yüksək mənəvi dəyərlər xəzinəsi hesab etmişdir. Azərbaycan İslam aləminin, İslam dünyası isə bütün bəşəriyyətin bir parçasıdır və bunlar arasında üzvi bağlılıq vardır. Məsələyə qlobal yanaşsaq, görürük ki, Ümummilli Lideri Heydər Əliyev islam mənəviyyatını bütün bəşəriyyət üçün nümunə saymışdır.

Ümummilli liderimiz dəfələrlə öz çıxışlarında islam dininin missiyası ilə bağlı öz müsbət fikirlərini xalqla bölüşərək buyurmuşdur: “İslam dini yaranandan indiyə qədər kürreyi-ərzin insanların çox hissəsini düz yola, ədalətə, saflığa, paklığa, yüksək mənəviyyətə yönəlmiş və onların belə yaşamasını təmin etmiş müqəddəs bir dindir. İslam dini bəşər tarixində misilsiz xidmətlər göstərmiş, insanların, müsəlmanların yüksək mənəvi-əxlaqi dəyərlərə nail olmasını təmin etmiş və bu dinə itaət edən insanları dünyanın bütün əzab-əziyyətlərindən, keşməkeşlərindən ötürüb onların yaşayışını təmin etmiş, onları yaşatmışdır. Biz fəxr edə bilərik ki, islam dini kimi yüksək mənəvi-əxlaqi dəyərlərə mənsub olan dinimiz var, müsəlmanları yaşamaq, yaratmaq, mübarizə aparmaq, öz həyatını qurmaq, azadlığını təmin etmək, torpağını qorumaq yolları ilə məhz islam dini aparıbdir, onun qanunları, tövsiyələri, Qurani-Şərifin ayələri, surələri, kəlamları aparıbdir” [5].

Məşhur Azərbaycan filosofu və alimi professor Maqsud Fərhadoğlunun vicdan azadlığının konstitusiyaya prinsipləri, cəmiyyət miqyasında milli-mənəvi savlaşdırıcı əhəmiyyəti və azadfikirlilik məsələlərinə həsr etdiyi «Dinşünaslığın əsasları» adlı kitabı bu sahədə yazılmış ən qiymətli əsərlərdəndir. Kitabda İsla-

mın elmə olan müsbət münasibətini islam ölkələrində uzun əsrlər boyu alimlərin tutduğu şərəfli mövqedə əks olunur. İslam cəmiyyətində alimə, müəllimə olan hörmət və məhəbbət, bəlkə də başqa heç bir ölkədə olmamışdır: alim ağsaqqaldır, tərbiyəçidir, yol göstərəndir. Təkcə onu söyləmək kifayətdir ki, Qurani-Kərimə görə alim bilik və tərbiyənin vəhdətinin təəcəssümüdür. İslamda hətta alimin müharibədə iştirak etməkdən azad edilməsini nəzərdə tutur. İslam idarəetməsində elmə müsbət münasibətinə dair Həzrəti Məhəmmədə (s.ə.s.) istinadən çox saylı rəvayətlər, hədislər vardır. Həmin hədislərin birində qeyd olunur ki, elm öyrənmək yolunda atılmış hər bir addım Bədr və Uhud döyüşündə həlak olmuş müsəlmanların şəhidliyi qədər savab işdir. Alim və abidin nisbəti müqayisəsizdir: alim günəşdirsə, abid ulduzdur [2].

Professor Əbdülqafur Əminulla oğlu Zərgərovun “İslam iqtisadiyyatı” adlı monoqrafiyası onun iqtisad elminə ən layiqli töhfələrindən biri kimi qiymətləndirilir. “İslamın torpağa və ondan istifadə edilməsinə münasibəti”, “İslamın sərvətə və mülkiyyətə münasibəti”, “Əməyə və əməkhaqqına dair İslam konsepsiyası”, “İslamın iqtisadi doktrinası”, “Müsəlman ölkələrinin iqtisadi inteqrasiyası” və s. silsilə yazıları bu gün də olduqca dəyərli əsərlər sayılır.

Professor Əbdülqafur Əminulla oğlu Zərgərov İslamın iqtisadi doktrinasını bilməyi çox əhəmiyyətli sayırdı. O, göstərdi ki, son illərdə İslamın iqtisadi doktrinası “İslam iqtisadiyyatı” adlanan yeni modelin əsası kimi dünya ictimaiyyətində maraq doğurmuşdur. İslamın iqtisadi konsepsiyası İslam sistemi hüdudları daxilində əsaslandırılmış və dərk edilmiş azad fəaliyyət qaydalarının məcmusudur.

1. Yeni bazar münasibətlər şəraitində faizsiz maliyyə bazarlarından danışırkən qeyd etmək lazımdır ki, əgər Qurani-Kərimdə yazılanlara əməl edilərsə, maddi münasibətləri islam ideyası müəyyənləşdirərsə, deməli, islam iqtisadiyyatını təşkil etməkdən ötrü əvvəlcədən onun mükəmməl nəzəriyyəsini və fəlsəfi əsaslarını içləyib hazırlamaq tələb olunur. Onlar bir tərəfdən insanın və cəmiyyətin həyatının mənası haqqında suallara islamın verdiyi fundamental cavabları əks etdirməli, digər tərəfdən müasir həyatın mühüm xüsusiyyətlərinin dərk edilməsinə kömək göstərməlidir.

Bildiyimiz kimi, faizsiz maliyyə bazarlarının idarəetmə sistemi tam mənası ilə bir cəmiyyətdə reallaşa bilər ki, orada islam ənənələri bütünlüklə və tamamilə dərk edilmiş olsun və gündəlik həyatda əldə rəhbər tutulsun [4, s.167].

Yeni bazar münasibətlər şəraitində Azərbaycanda faizsiz maliyyə bazarlarının idarəetməsini ilk dəfə nəzəri və kompleks şəkildə tədqiqatını iqtisad elmləri doktoru, professor Hacı Məhəmməd Həsən Xanlar oğlu Meybullayev (1948-2014) tərəfindən işlənmişdir. Onun iri həcmli «İslam iqtisadiyyatı» adlanan monoqrafiyasında islamın nəzəri və idarəetmə məsələləri geniş şərh olunmuşdur.

O, öz araşdırmalarında faizsiz maliyyə bazarlarının idarəetmə sisteminin inkişaf proqramlarını aşağıda qeyd olunmuş istiqamətlərdə həyata keçirilməsini məqsədə uyğun hesab etmişdir:

- Ümumi rifahın təmin olunması;
- Yoxsulluğun aradan qaldırılması;
- Sərbəst fəaliyyət göstərmək üçün bərabər iqtisadi şəraitin yaradılması;
- Gəlirlərin bölgüsündə və sərvətlərin mənimsənilməsində ədalətin təmin olunması;
- Fərdi inkişaf potensialının mərhələlər üzrə nəzərə alınması [3, s.7].

Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq qeyd edə bilərik ki, Azərbaycanda multikultural dəyərlərin dərin izləri vardır və biz onu gələcəyə bir əmanət olaraq daşıyacağıq.

Ədəbiyyat:

1. Qurani-Kərim.
2. Cəmilov M. F. Dinşünaslığın əsasları. Bakı: Bakı Biznes Universitetinin nəşriyyatı, 1998.
3. Meybullayev M. X. İslam iqtisadiyyatı. Bakı: «Ünsiyyət» nəşriyyatı, 2001.
4. Zərgərov Ə. Ə. İslam iqtisadiyyatı. Bakı: «Elm» nəşriyyatı, 1993.
5. <http://anl.az/down/meqale/525/2011/yanvar/150114.htm>

XALQ NAĞILLARI MƏTNLƏRİ – DİLLƏRİN VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DİALOQ VƏ ORTAQLIQLARININ ƏN BARİZ FAKTOLOJİ BAZASI KİMİ

Açar sözlər: dillərin və mədəniyyətlərin dialoqu, xalq nağılları mətnləri, Azərbaycan dili, ingilis dili

Keywords: dialogue of languages and cultures, texts of folktales, azerbaijani, english

Ключевые слова: диалог языков и культур, текст народных сказок, азербайджанский язык, английский язык

İstənilən xalqın etnik kimliyinin formalaşmasında, ona xas olan “dünyanın dil mənzərəsi”nin “şəkilləndirilməsində” digər xalqlarla, mədəniyyətlərlə təmas və qarşılıqlı əlaqə faktoru mühüm rol oynamışdır. Bəşər tarixində digər mədəniyyətlərlə təmasdan məhrum şəkildə, anklav formatında mövcud olub tərəqqi yolunu izləmiş heç bir (inkişaf etmiş) dil və mədəniyyət mövcud deyil. Bu mənada təbii ki, Azərbaycan və ingilis dil kimliyinin daşıyıcıları da istisna nümunəsi sayıla bilməzlər. Belə ki, həm Azərbaycan, həm də ingilis dil kimliyinin daşıyıcıları əsrlər öncəsindən həm öz yaxın genetik ortaqları olan xalqlarla, həm eyni ərazini paylaşdıqları qohum olmayan xalqlarla sıx təmas və qarşılıqlı bəhrələnmə şəraitində mövcudluq sürdürmüşlər. Bu baxımdan ingilis xalq nağıllarının süjet xəttində, aparıcı obrazlar qalereyasında ümum Britaniya miqyaslı folklor irsinin yer almasını və bu irsin həmin nağılların substrat layını təcəssüm etdirməsi ilə bağlı səsləndirilən fikirləri xatırlatmaq yerinə düşərdi. Qeyd edək ki, kelt genetik mahiyyətli süjet və obrazların ingilis, ümumgerman folklorunun substrat və eləcə də bəzi məqamlarda adstrat laylarını təcəssüm etdirdiyini epos ədəbiyyatı timsalında da izləmək olar [1, s.29-30]. Azərbaycan xalq nağıllarında ümumtürk folklor təfəkkürünün izlənməsini həm ortağ konseptlərin, ortağ obrazları qalereyasının, həm də demək olar ki, eyni və ya bənzər nağıl formulların istifadəsi məqamında təsbit edə bilərik [2, s.184-187], [3]. Bu mənada ən maraqlı məqamlardan birini, heç şübhəsiz ki, eyni nağıl formullarının qohum olan və ya heç bir genetik bağı olmayan dillərdə təkrarlanması məqamı təşkil edir.

Məlumdur ki, nağıl təhkiyəsi labüd şəkildə müəyyən daxili struktura əsaslanır. Əgər müəllifli nağıl mətnlərində fərdi intensiyanın (yəni, müəllif məramının) ifadəçisi kimi təkrarsız struktur kompozisiyaların yer alması adi haldırsa, xalq nağılları mətnlərində bu, demək olar ki, az təsadüf edilən bir durumdur. Belə ki, bu və ya digər xalqın folklor təfəkkürü yüzilliklərin (bəzi hallarda isə hətta, minilliklərin) süzgecindən çıxmış müəyyən koqnitiv sxemlərin verballaşmasını mümkün edir. Xalq onun folklor təfəkkürünün “emal etdiyi” hazır struktur modellər “lekalına” uyğun şəkildə fərqli süjet kompozisiyalı, fərqli obraz palitralı nağıllar yaradır. Nağılların daxili struktur kompozisiyasında yerləşmə mövqeyinə görə bu formullar, əsasən, inisial, medial və final formullar olaraq üç yerə bölünür [4;7]. Həmin formulların özlərinin yekcins mahiyyətə malik olmamasından çıxış edən tədiqatçılar bu bölgünü daxilində də zaman və məkan parametrlərinə görə, topoqrafik və xronoloji formulları da fərqləndirməyi məqsəduyğun hesab edirlər. Təhlillərimiz Azərbaycan və ingilis xalq nağıl mətnlərindəki inisial, medial, final formulların bir çox ortağ özəlliklərə malik olduğunu və eyni zamanda yaxın qohum (türk və german) folklor irsindəki analogi formulların struktur və məzmun cəhətləri ilə bu və ya digər dərəcə korrelyasiya təşkil etdiyini ortaya qoyur. Nümunələrə diqqət edək: ***Biri var idi, biri yox idi, göyün altında, yerin üstündə bir şah oğlu var idi*** [5]. Müqayisə edək; kumik dilində: ***Бир ботман, бир болмагъан, уьч агъа-ини болгъан, чинк гиччиси Кюлбай болгъан*** ("Кюлбай"). Tərcüməsi: ***“Biri var idi, biri yox idi, üç qardaş var idi, kiçiyi Külbay idi”*** [6; 8]. Göründüyü kimi, genetik ortaqlıq eyni bir formulun həm Azərbaycan, həm də kumik dilində olduğu kimi təkrarlanmasını mümkün etmişdi. Eləcə də qohum olmayan xalqların, yəni Azərbaycan və ingilis xalqlarının folklorunda izlənilən analogi paralellik hallarına da diqqət edək: ***In the days of the great Prince Arthur, there lived a mighty magician, called Merlin, the most learned and skilful enchanter the world has ever seen.*** (The history of Tom Thumb); ***Günlərin bir günü Loğman ilə şeyirdi səyahət eləyə-eləyə bir şəhərə gəldilər.*** (Loğmanla şeyirdi). İngilis xalq nağıllarının dilində yer alan bəzi inisial formullar bilavasitə mədəniyyətlərarası dialoq “məhürünü” daşıyırlar. Məsələn: ***When good King Arthur reigned, there lived near the Land's End of England, in the county of Cornwall, a farmer who had one only son called Jack.*** (Jack the Giant Killer). Burada yer alan King Arthur obrazı ilk növbədə ingilis deyil, kelt mədəni irsinin “sərvəti” sayılır. Həmin obrazın ingilis folkloruna “köç etməsi” polietnik palit-

ralı Orta Əsrlər Britaniya yarımadasının mədəniyyətlər arası mübadilə və bəhrələnməsinin mahiyyətini ortaya qoyur.

Müqayisə üçün deyək ki, Azərbaycan xalq nağıllarının ərəb-fars istilalarının sonrakı mərhələdə formalaşmış mətnlərində, xüsusilə onların inisial formullarında bu yad mədəniyyətlərlə (yəni, qohum olmayan dillərin daşıyıcıları ilə) sıx təmasın təsir izləri aydın sezilir. Belə ki, həmin inisial formullar ənənəvi “Biri var idi, biri yox idi”, “Günlərin bir günündə” kimi sırf türk mənşəli leksik tərkibli ifadələrdən fərqli olaraq, ərəb-fars alınmalarının yüksək çəkisi ilə seçilir. Məsələn, nümunəyə diqqət edək:

Raviyani əxbar, nağılan asar, şirin şəkkər, xoş göftar.

Dedim getmə qal,

Gəl ol abdal,

Mən olum diləfkar.

Dilimdən nə dedim yarə,

Eşq odunu bəyan eylə,

Ya məni öldür, qan eylə,

Ya seyrəğibi gözdən sal.

Şah Abbas cənnətməkan,

Tərəziyə vurdu təkan.

İki qoz, bir girdəkan. (Beçə dərviş nağılı).

Təqdim olunan iqtibasın leksik tərkibinin genetik aidlik baxımından təhlili 44% sözlərin ərəb-fars alınmaları təşkil etdiyini ortaya qoyur.

Mədəniyyətlərarası dialoq formatının izləri xalq nağıllarının onomastikonunda da xüsusilə sezilir. Belə ki, şəxs adlarının genetik aidlik baxımından təhlili nağıl müəllifi olan xalqların məhz hansı dil daşıyıcısı olan toplumlarla sıx əlaqədə olduğunu aydın şəkildə ortaya qoyur. Belə ki, ingilis nağıllarında kelt mənşəli adlar yüksək işlənmə tezliyi ilə seçildiyi kimi, Azərbaycan xalq nağıllarının dilində ərəb və fars mənşəli şəxs adlarının, eləcə də eyni mənşəli toponim və mifonimlərin yüksək işlənmə tezliyi nümayiş etdiyi görülür.

Qeyd olunanları yekunlaşdıraraq bir daha vurğulamaq istərdik ki, xalq nağılları mətnlərinin dili onların (həmin mətnlərin) müəllifi olan topluluqların təmasda olduğu, qarşılıqlı və ya birtərəfli qaydada bəhrələndiyi mədəniyyətlərin təsir izini özündə əks etdirir və həmin təsir izləri əsas etibarlı ilə leksik layla öz əksini tapır. Eləcə də nağıl mətnlərində ortaq olan formullar izlənilir ki, bu da fərqli mədəniyyət daşıyıcılarının universal folklor modeli formatlarından paralel şəkildə bəhrələndiyini söyləməyə əsas verir.

Ədəbiyyat:

1. Королева Е. П. Речевые формы двуверия как способ определения авторства древнеанглийской поэмы "Беовульф", Автореферат диссер. ... канд. филол. наук., Москва – 2013, 34 с.
2. Hacıyeva M. Azərbaycan və türk nağıllarında “təkarlənə”, “yapma nağıl” və “zəncirlənə nağıl” anlayışları. H Ortaq türk keçmişindən orta q türk gələcəyinə IV Uluslararası Folklor Konfransının materialları. Bakı: Səda, 2006, s. 184-187.
3. İsgəndərova V. Ənənəvi nağıl formulları (Azərbaycan və Türkiyə nağılları əsasında). Bakı: Elm və təhsil, 2014, 202 s.
4. Hüseynli Ş.A. Azərbaycan folklorunda epik formulların semantik və funksional xüsusiyyətləri, filol.fəls.doktoru....diser.avtoreferatı, 2016, 32 s.
5. Çil madyan <http://www.nagillar.az/article/a-224.html>
6. Абдуллабекова, Умсалимат Багаутдиновна. Язык и стиль кумыкских народных сказок: автореферат дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / А. У. Багаутдиновна; Институт языка, литературы и искусства им. Г. Цадасы.- Махачкала, 2013.- 21 с.

QLOBALLAŞAN DÜNYADA MİLLİ XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN FRAZEOLOGİZMLƏRDƏ ƏKS OLUNMASI HAQQINDA

Açar sözlər: *etnofrazeologizm, milli xüsusiyyət, etnonim, stereotip*

Keywords: *ethnophraseologism, national character, ethnonym, stereotype*

Ключевые слова: *этно-фразаеологизм, национальный характер, этноним, стереотип*

Frazeologiya linqvistikanın iki və daha artıq sözdən ibarət sabit söz birləşmələri ilə məşğul olan sahəsidir. İsveçrəli dilçi alim Çarls Balli frazeologiyanın ilk tədqiqatçılarından hesab edilir.

30-cu illərin sonlarında Ç.Ballinin ideyaları sovet dilçi tədqiqatçılarından diqqətini cəlb etdi. 40-cı illərdə frazeologiya rus dilçi alimi V.V.Vinoqradovun adı ilə bağlı idi və 50-ci illərdə artıq frazeologiya sahəsində böyük bir irəliləyiş olmuşdu. Sovet dilçiləri və ən əsas da rus dilçi alimi Vinoqradov Ç.Ballinin ideyalarını qəbul etmiş və bunu daha da inkişaf etdirmişdir. O, frazeologiyanın müstəqil bir fənn kimi yaradıcısı olmuş, rus dilində frazeologiya haqqında təlimi formalaşdırmış, onu nizama salmış, və semantik qruplara bölmüşdür. Bundan sonra rus dilində alman dilçilik elminə güclü təsir edən xeyli sayda elmi əsərlər meydana gəlmişdir. E.D.Polivanov, Q.O.Vinokur, S.İ.Abakumov, A.A.Bulaxovskiy və s. əsərlərini buna misal göstərmək olar.

Rus dilçiləri A.A.Potebnya, A.A.Şaxmatov və F.F.Fortunatovun əsərlərinin nəşrindən sonra frazeologiya sovet dilçilik elminin müstəqil bir sahəsinə çevrilmişdir.

60-cı illərdə frazeologiyanın obyektinin tədqiqi metodikası V.L.Arxaŋgelskiy, N.N.Amosov, A.V.Kunun, dildə frazeologizmlərin sistem təşkili İ.İ.Çerişeva, N.M.Şanskiy, frazeologizmlərin tarixi inkişafı V.N.Mokiyenko, A.İ.Fyodrov, frazeologizmlərin komponentlərinin valentliyinin əlamətləri S.D.Popova, həmçinin lüğətlərdə frazeologizmlərin təsvirinin işlənilməsi A.M.Babkin, A.İ.Molotkov və s. dilçilərin diqqətini cəlb etmiş və onlar tərəfindən bu sahələr ətraflı işlənilmişdir.

Alman dilli məkanda frazeologiya yalnız 20-ci əsrin 70-ci illərindən geniş tədqiq olunmağa başlanmışdır. Bu mövzu ilə ilk olaraq İ.İ.Çerişeva 1970-ci ildə özünün “Müasir alman dilinin frazeologiyası” kitabında frazeologiyanın tərfi, təsnifatı, polisemiyası, sinonimiyası barədə çox geniş və ətraflı şəkildə yazmışdır. Azərbaycan dilçi tədqiqatçıları son zamanlar frazeologiya sahəsində xeyli iş görmüş, bu mövzu ilə əlaqədar bir sıra əsərlər yazmış, frazeologiyanın ümumi və xüsusi mərhələlərini aydınlaşdırmışlar.

Azərbaycan dilinin frazeologiyası barədə ilk dəfə M.Hüseynzadə özünün “Müasir Azərbaycan dili” adlı əsərində məlumat vermişdir. Bundan sonra S.Cəfərovun Azərbaycan dilinin idiomlarından bəhs edən məqaləsi çapdan çıxmış, və ardınca onun müxtəlif illərdə çap olunan kitablarında bu barədə bir qədər də geniş bəhs edilmişdir. Onun Azərbaycan dilinin leksikası kitabında idiomlar barədə müfəssəl məlumat verilmişdir.

1958-ci ildə S.Murtuzayevin M.F.Axundovun komediyalarında işlədilən frazeologiyalardan bəhs edən kitabı çap edilmişdir. Sonralar həmin əsər müəyyən dəyişikliklərlə yenidən çapdan çıxmışdır.

Ə.Orucov Azərbaycan dilinin izahlı lüğətinə həsr etdiyi kitabında frazeologiyadan bəhs etmiş frazeologiyanın leksikoqrafiya ilə əlaqəli məsələlərinə toxunmuşdur. Bir qədər sonra A.Qurbanovun frazeologiyanın bəzi məsələlərinə dair “Metodiki göstəriş əvəzi” adlı dərs vəsaiti çapdan çıxmışdır.

1967-ci ildə A.Qurbanov ali məktəb tələbələri üçün yazdığı dərslikdə frazeologiya sahəsi barədə məlumat vermişdir. Onun 1977-ci ildə çap edilmiş “Müasir Azərbaycan dili” və H.Bayramovun “Azərbaycan dilinin frazeologiyasının əsasları” adlı dərs vəsaiti Azərbaycan dilinin frazeologiyasının tədqiqi tarixində mühüm hadisədir. Frazeologiyanın obyekt, frazeologizmlərin əlamətləri, mənə çalarları, onların söz və sərbəst söz birləşmələri ilə əlaqəsi, əmələ gəlmə yolları kimi məsələləri ilk dəfə bu əsərdə geniş şəkildə şərh edilmişdir.

Frazeologiyaların mənbəyi onun məxsus olduğu xalq, həmin xalqın tarixi, mədəniyyəti, adət-ənənəsi, həyat tərz, yaşadığı təbiətdir. Odur ki, frazeologizmlər məxsus olduğu xalqın keçdiyi tarixi dövrləri, adət və ənənələri, təfəkkür tərzini, dünyagörüşünü və psixologiyasını özündə əks etdirir.

“Dil mədəniyyətin güzgüsüdür. Burada yalnız insanı əhatə edən real dünya, onun həyatının real şərtləri deyil, həm də xalqın ictimai özünə inamı, onun mentaliteti, milli xüsusiyyətləri, həyat tərzı, ənənələri, adətləri mənəviyyəti, dəyərlər sistemi, həyata baxışı, dünyagörüşü özünü əks etdirir.

Ter-Minasova dili mədəni dəyərləri leksikada, qrammatikada, frazeologiyada və ədəbiyyatda qoruyub saxlayan mədəniyyətin xəzinə sandığı hesab edir [4].

Hər bir frazeologizmin tədqiq edilə biləcək öz tarixçəsi vardır. Məhz frazeologizmlərin etimologiyasının araşdırılması nəticəsində nə üçün bu və ya digər xalqa iddia edilən xarakterik xüsusiyyətlər, keyfiyyətlər və pis vərdişlər aid edilir kimi dəyərli məlumatları əldə etmək olar. Bu baxımdan frazeologizmlər mədəniyyətə məxsus məzmunun daşıyıcıları olduqlarını nümayiş etdirirlər. Sübut olaraq tarixi şəxsləri və yerləri, müəyyən bir dövrə aid mentalitetləri, adət-ənənələri, münasibətləri və s. ifadə edən frazeologizmləri misal göstərmək olar. Frazeologizmlər “yaddaş xəzinəsi” olduğu üçün onların ümumi müzakirəsində digər xalqların həyatına və mədəniyyətinə baxışın mümkünliyünü qəbul etmək olar [3, s.323]

Qeyd etmək lazımdır ki, frazeologizmlərin təqdim etdiyi təsvirlər heç də həmişə həqiqətə uyğun gəlmir.

Hər bir insan böyüyüb boya - başa çatdığı mədəniyyətə görə fərqli təsir bağışlayır. Heç kim şübhə etməz ki, alman fransızdan, amerikalıdan, hindlidən, çinlidən, türkdən, azərbaycanlıdan fərqlidir. Bunu aşağıda verilmiş nümunələrdən aydın görmək olar, məs.: Lerne in Italien, kleide dich in Deutschland, flirte in Frankreich, schmause in Polen; Der Pole wird betrogen vom Deutschen, der Deutsche vom Italiener, der Italiener vom Spanier, der Spanier vom Juden, der Jude vom Teufel; Der Deutsche glaubt an Gott, wie der Teufel an seine Hörner; Der Deutsche ist klug bis Mittag, bald danach wird er töricht; Nähere dich dem Deutschen nicht ohne einen Stock; Ein hungriger Pole ist böse und ein satter Pole ist müde; Die Chinesen sind höflich, fleißig, vielleicht auch ein bisschen hinterlistig; Einem Russen kommen die besten Gedanken hinrerher və s.

Yəqin ki, millətlər və etnik qruplar kimi etnostereotiplər – yaxud etnik mühakimələr çox qədimdən mövcuddur. Bütün dil mədəniyyətlərində digər xalqlar yaxud da digər mədəni çevrələr barədə stereotip təsəvvürlər olmuşdur və qrupların həyat tərzı və vərdişlərinin faktlara həmçinin də obyektiv həqiqətə uyğun gəldiyini göstərmir. Bu uyğunsuzluğun səbəbi hər şeydən əvvəl bir etnik qrupun digər bir etnik qrup üzvlərinin görüşməsi, qarşılaşması zamanı yaranan münasibətlərdən asılıdır.

Etnofrazeologizm - bir etnik qrupun, digər bir etnik qrupa qarşı olan neqativ münasibəti səbəbindən yaranan təhqiramiz təsvirdir. Belə təsvirləri özündə əks etdirən xeyli nümunələr vardır, məs.: ingilislər üçün *İnselaffen*, fransızlar üçün *Froschfresser*, italyanlar üçün *Spaghettifresser*, almanlar üçün *Kartoffeldeutsch oder Kartoffelfresser, Kräutfresser*, Türkiyədə yaşayan kürdlər üçün *Bergturken*, türklər üçün *Döner-Fresser* və s. kimi ifadələr işlədilir.

Ədəbiyyat:

1. Burger, Harald: Phraseologie. Eine Einfwhrung am Beispiel des Deutschen. Berlin: Erich Schmidt Verlag 2010. S.11
2. Fleischer, Wolfgang (a:) Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. Leipzig: 1982. 308 S.
3. Földes Csaba, 2009, Box Interkulturalität. Die unbekannte Bekannte (nicht nur) für Deutsch als Fremd- / Zweitsprache. Rückblick, Kontexte und Ausblick, in: Wort. Trier 59, 2009, 3, Seite 503-525
4. Тер - Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. М.: Издательство МГУ, 2008. 352с.
5. Duden: Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. 2. Auflage, Band 11. Mannheim, Leipzig (u.a) 2002
6. Duden: Deutsches Universalwörterbuch. 5. Auflage. Mannheim, Leipzig (u.a.) 2003.

Tofiq Quliyev
Azərbaycan Dillər Universiteti

QARŞILIQLI ANLAŞMA QLOBALLAŞAN DÜNYANI XILAS EDƏ BİLƏR

Açar sözlər: qarşılıqlı anlaşma, qloballaşma, dünya, xilas

Keywords: mutual understanding, globalisation, world, rescue

Ключевые слова: взаимопонимание, глобализация, мир, спасение

Müasir dövrdə dillərin və mədəniyyətlərin bir-birinə qarşılıqlı təsiri baş verməkdədir. Bu proses mü-tərəqqi olub, vahid dünya mədəniyyətinin inkişafının çox mühüm amilidir. Dillər və mədəniyyətlər daima

bir-birinə təsir göstərir. Onların arasında əlaqə olmasa, nə varlığını qoruyub saxlayar, nə də inkişaf edirlər. Zaman-zaman mövcud olan yaradıcı qüvvələr qapalı inkişafın nə qədər məhdud olduğunu bilirlər. Axı incəsənət daima başqaları ilə qaynayıb-qarışmalı, yeni axınlardan qidalanmalıdır. Beləliklə, onlar bəşərin yaratdığı mədəni irsin zənginliyindən istifadə edərək qurub-yaratmışlar. Fərqli bədii formaların üzvü birləşmə yolu bir qayda olaraq böyük proseslərdən keçir. Bütün bunlardan əlavə, həqiqi yüksək sənət ruhi-mənəvi dəyərlər yaradaraq insanların ünsiyyət qurmağına, birləşməyinə xidmət edir.

Dillər və mədəniyyətlər arasında qarşılıqlı anlaşma münasibətlərinə dair belə bir ibrətamiz hekayəni də nümunə olaraq göstərmək olar: “Bir kənd yolunda dörd səyyah dayanmışdı. Onlar yol-yoldaşları idi. Hansısa uzaq bir məmləkətə getmək istəyirdilər. Səyyahların arasında əllərində qalmış yeganə dirhəmi necə xərcləmək haqqında mübahisə gedirdi:

- Mən ənqur almaq istəyirəm – dedi fars.
- Mən üzüm istəyirəm – dedi türk.
- Mən isə innab alacam – dedi ərəb.
- Yox! – yunan etiraz etdi: – Biz stafil alacağıq.

Yaxınlıqdan keçən bir adam bu söhbəti eşitdi. O, çox dil bildiyi üçün mübahisənin mahiyyətini anladı və yaxınlaşıb öz köməyini təklif etdi. Səyyahlara dedi ki, bir dirhəmi versələr, dördünün də arzusunu həyata keçirə bilər. Bir az düşünəndən sonra səyyahlar pulu ona verdilər. Bilici yaxınlıqdakı dükanə gedib dörd salxım üzüm aldı.

- Bu mənim ənqurum - dedi fars.
- Bu elə mən deyən üzumdür - dedi türk.
- Siz mənə innab gətirmisiniz - dedi ərəb.
- Yox - dedi yunan. - Bizim dildə buna stafil deyirlər” [1, s.31].

Mübahisə ona görə yaranmışdı ki, bu adamlar bir-birini başa düşmürdülər.

Qarşılıqlı anlaşma dünyanı xilas edə bilər. Quranda deyilir: «Allah sizin dilinizi, dərinizin rəngini fərqli yaratdı ki, bir-birinizi dərk edərək yaşayasınız. Ona görə xeyir əməllər etməkdə bir-birinizlə yarışın». Belə ki, fərqli mədəniyyətlərin nümayəndələri bir-birilərini öyrənib başa düşməli, ilk növbədə orada olan ən yaxşını axtarıb tapmalıdırlar.

Mədəniyyətlərin müxtəlifliyi və rəngarəngliyi daxilində hər bir lokal və milli mədəniyyətdə həm də bu və ya digər dərəcədə ümuminsani, ümumbəşəri məzmun vardır. Bu mövqedən çıxış edərək müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsiri, qarşılıqlı zənginləşməsi, sintezi mümkün və zəruri hesab olunur. Bu prosesdə mədəniyyətlərarası dialoq ən uğurlu vasitə kimi qəbul olunur.

Azərbaycan xalqının ulu öndəri Heydər Əliyevin tarazlaşdırılmış xarici siyasət kursunu uğurla davam etdirən Prezident İlham Əliyevin dəyərli beynəlxalq təşəbbüslərə göstərdiyi dəstək nəticəsində ölkəmiz dünyanın mədəniyyət mərkəzinə çevrilməkdədir. Ölkəmizin bu nailiyyətlərində, milli mədəni irsimizin qorunması və təbliğində Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, Milli Məclisin deputatı, Vitse Prezident Mehriban xanım Əliyevanın çoxşaxəli fəaliyyəti burada olduqca əhəmiyyətli rol oynayır.

Mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafında dinin və inancların böyük rolu var. Əslində, müasir dünyada baş verən bəzi proseslər və münaqişələrin kökündə dini faktorların durması fikrini irəli sürənlər din və inancların insanları biri-birinə daha da yaxınlaşdıran gücə malik olmasının fərqi varmırlar. Fərqli din və mədəniyyətlərin qovşağında yerləşən Azərbaycan tərəfindən dinlər arasında dialoqun təşviq edilməsi istiqamətində həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə silsilə tədbirlər həyata keçirilir.

Son illər ərzində Azərbaycan dini, milli və etnik tolerantlıq sahəsində əhəmiyyətli uğurlara imza atmışdır. Dövlət tərəfindən atılan məqsədyönlü addımlar dinindən, millətindən, irqindən asılı olmayaraq, Azərbaycan xalqının bütün dövrlərdə mehriban ailə, dost, qardaş olaraq yaşamaq ənənələrini daha da möhkəmləndirmişdir.

Ümumilikdə, Azərbaycan dövləti tərəfindən mədəniyyətlərarası dialoqun təşviqi məqsədilə həm beynəlxalq, həm də milli səviyyədə həyata keçirilən tədbirlər ölkəmizin xarici arenada nüfuzunu artırmaqla yanaşı, xalqımızın milli həmrəyliyi daha da möhkəmləndirir və Azərbaycanı dünya mədəniyyətlərini qovuşduran məkan kimi beynəlxalq aləmə təqdim edir.

Son illər mədəniyyətlər və sivilizasiyalararası dialoq sahəsində keçirilmiş beynəlxalq səviyyəli tədbirlərin statistikasına və coğrafiyasına diqqət yetirsək aydın şəkildə görürük ki, bu sahədə təşəbbüslərin

çox böyük əksəriyyəti artıq beynəlxalq aləmdə müxtəlif mədəniyyətlərin qovuşduğu məkan statusu qazanmış Azərbaycan tərəfdən gəlmişdir.

Ölkəmizdə həyata keçirilən demokratikləşmə prosesi mədəniyyətlərin təcrid olunmasına son qoyur. Onların qarşılıqlı təsirini möhkəmləndirir. O sürətləndikcə, mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqələri və mədəni dəyərlərin qarşılıqlı mübadiləsi daha da fəallaşır. Digər tərəfdən, müasir cəmiyyətimizin öz daxilində milli mədəniyyətlərin yaxınlaşması və qarşılıqlı surətdə bir-birini zənginləşdirməsi baş verir.

Prezident İlham Əliyev İslam Konfransı Təşkilatının üzvü olan dövlətlərin Mədəniyyət Nazirlərinin VI Konfransının nümayəndələrini qəbul edərkən demişdir: “Azərbaycan sivilizasiyalararası dialoqun gücləndirilməsinə öz töhfəsini verir. Çünki bizim coğrafi vəziyyətimiz və eyni zamanda, Avropa təşkilatlarına üzv olmağımız bu unikal imkanları yaradır. Biz çalışacağıq öz söylərimizi bundan sonra da qoyaq ki, mədəniyyətlərarası dialoqun gücləndirilməsinə daha da böyük töhfə verər” [2, s.50-51].

Ədəbiyyat:

1. Quliyev T.S. Xarici dillərin tədrisində multikultural yanaşma. Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 96-cı ildönümünə həsr olunmuş “Heydər Əliyev: Multikulturalizm və tolerantlıq ideologiyası” II Beynəlxalq elmi konfransının məruzələlərinin tezisləri. – Bakı: Mütərcim, 2019. – 244 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev multikulturalizmin Azərbaycan modeli haqqında. Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi. “RS Poliqraf”, 2017. – 528 s.

Şasəddin Mikayılov
Tünzalə Yusifova
ADPU Şamaxı filiali

QLOBALLAŞAN DÜNYADA MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQA FƏLSƏFİ BAXIŞ

Açar sözlər: cəmiyyət, siyasi, sivilizasiya, mədəniyyətlərarası dialoq, kulturoloji proqramlar

Keywords: society, politics, civilization, intercultural dialogue, cultural programs

Ключевые слова: общество, политика, цивилизация, межкультурный диалог, культурные программы

Müasir dünya sivilizasiyasında mədəniyyətlərarası dialoqun yaradılması və inkişaf etdirilməsi strateji bir problemdir. Dünya mədəniyyətlərinin qurulması ölkələrarası ziddiyyətlərin həllində, yoxsulluğun aradan qaldırılmasında, sosial cəmiyyətin möhkəmləndirilməsində, xalqların qarşılıqlı anlaşması bir sözlə cəmiyyətin təhlükəsiz inkişafında yeni imkanlar açır. 29 oktyabr 2003-cü ildə Sankt-Peterburqda keçirilən VI beynəlxalq fəlsəfi- kulturoloji konqresdəki məruzənin adından göründüyü kimi “Cəmiyyət mədəniyyəti müdafiə edərsə, mədəniyyət cəmiyyəti xilas edər” [2].

Hər bir ölkənin başlıca milli sərvəti onun mədəni potensialıdır. Mədəniyyət vasitə yox, həm də insan inkişafının və dəyərlərinin göstəricisidir. İnsanlar arasında dini, etnik milli, irqi amillər aradan qaldırılır, nəticədə cəmiyyətdə sülhün dayacağına çevrilən bir ruhi mədəniyyət formalaşır, bu da təbii ki, ictimai münasibətlərin tənzimlənməsinə və dövlətlərarası sosial - siyasi inkişafa istiqamət verir. Belə bir fəlsəfi dünyagörüşü təbii ki, dünyada gedən ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasına kömək edər.

Bəşəri cəmiyyətdə mədəniyyətlərarası dialoqların həyata keçirilməsinin həlli yalnız demokratik dəyərlərə və prinsiplərə əsaslanan vətəndaş cəmiyyətində mümkündür. Bu mədəniyyət forması şəxsiyyətin formalaşması və sosiallaşması, milli və dini münasibətlərin tənzimlənməsinə şərait yaradır. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu gün çoxmədəniyyətlilik sistemi cəmiyyətin bütün sahələrini əhatə edir və eyni ölkə daxilində etnik dini, irqi və mədəni müxtəlifliklər vahid şəkildə yaşantıdan ibarət olan mədəni həyat tərzini keçirir. Məlumdur ki, qloballaşma prosesi bütün dövlətləri əhatə edir və bir məqamı nəzərə almaq lazımdır ki, bu və ya digər müxtəlifliklər dövlətlər tərəfindən məcburi və yaxud könüllü şəkildə yaradılır. Məsələn, Ərəb xilafəti, Çar Rusiyası, Sovet İttifaqı Azərbaycanı işğal etdikdən sonra ölkəmizdə məcburi köçürmə siyasəti həyata keçirmişdir. Buna baxmayaraq etnik-mədəni müxtəlifliklər tarixi prosesin nəticəsi kimi, obyektiv xarakter daşıyır və müxtəlifliklər titul xalqın etnik mədəni dəyərlərini və mədəniyyətlərini

xarakterizə edir. Görkəmli Hind siyasi xadimi Mahatma Qandi cəmiyyətin inkişafında müxtəlifliklərin rolunu yüksək qiymətləndirir və deyirdi ki, “əgər mədəniyyət eksklüziv olmağa can atırsa, onda o yaşaya bilmir” [1].

Azərbaycan Respublikasında mədəniyyət sahəsində aparılan siyasətdən danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə etnik- mədəni müxtəlifliklərin tənzimlənməsində Azərbaycan böyük nailiyyətlər əldə etmişdir. Bu nailiyyətlərin əsası Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur və bu gün bu siyasət Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Son illərdə Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev dünya miqyasında mədəniyyətin təbliği baxımından 100-dən çox fərman və sərəncamlar, çox saylı beynəlxalq sazişlər imzalamışdır. Bakı şəhəri 2009-cu ildə “İslam mədəniyyətinin paytaxtı” elan olundu. Mütəmadi olaraq ölkəmiz dünyada mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası dialoqun yaradılması ilə bağlı bir çox beynəlxalq forumlara, konfranslara, ev sahibliyi etmişdir. Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoqun Forumları, Dünya Dini Liderlərinin Sammiti, Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumları və BMT-nin Sivilizasiyalar Alyansının Qlobal Forumu keçirilmişdir. Bütövlükdə Azərbaycan Respublikasında beynəlxalq səviyyəli humanitar tədbirlərin keçirilməsi ənənəvi bir hal almaqdadır. Bütün bu beynəlxalq səviyyəli humanitar tədbirlərdə müzakirə olunan ən mühüm məsələlərdən biri ölkələr daxilində “mədəni, milli, dini və irqi müxtəlifliklər və plüralizm” adlı deviz olmuşdur.

Dahi alman mütəfəkkiri İ.Herder özünün “Bəşəriyyətin tarix fəlsəfəsinə dair ideyalar” əsərində bəşər cəmiyyətinin formalaşmasında mədəniyyət anlayışını ən mühüm faktor kimi vurğulamışdır. İ.Herderin fikrincə, məhz dində, dildə, sənətdə, elmdə təcəssümünü tapan mədəniyyət hər bir cəmiyyətin bənzərsizliyini, identikliyi şərtləndirir”[3]. M.S.Xaqan isə mədəniyyəti yalnız öyrənmək deyil, həm də qəbul etmək, başqa mədəniyyətin mövcud olmasını təbii tarixi fakt kimi qəbul etmişdir . Mədəniyyəti mədəni birlik kimi başa düşdükdə burada mədəniyyət sosial həyatın bütün tərəflərini (siyasət, iqtisadiyyat, elm təhsil və s.) əhatə edir. Yəni mədəniyyət dedikdə bütövlükdə cəmiyyət nəzərdə tutulur.

Nəzərə almaq lazımdır ki, demokratiya heç də həmişə reallığı əks etdirmir. Bəzi hallarda qərbdə ifrat fərdiyyətçilik kimi yanlış baxışlar da təbliğ edilir. A.Toynbi, O.Şpenglər, Q.Markuze, E.Fromm və başqa kulturoloqlar, filosoflar baş verən bəzi neqativ xüsusiyyətlərin qərb mədəniyyətində şəxsiyyətin cəmiyyətdə yadlaşması, sərtlik, biganəlik və s. kimi tendensiyaların yaranmasına, müasir dövrün qlobal problemlərinin həllində mane olan eqoizm, millətçilik, postxristian ideologiyası kimi amillərin aradan qaldırılmasını mühüm şərt kimi qəbul etmişlər. Onlar qeyd edirdi ki, bu problemlərin həlli “aşağıdan” milli dövletlər səviyyəsində, “yuxarıdan” dedikdə beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində həyata keçirilməlidir.

Məlumdur ki, bəşəriyyətin inkişafının istiqamətləri qloballaşma ilə bağlıdır. Qloballaşma milli- iqtisadi, sosial-siyasi və digər sistemləri bir-biri ilə əlaqələndirən prosesdir. Bu əlaqələr getdikcə mürəkkəbləşərək qlobal bir şəbəkə əmələ gətirir. Bəziləri hesab edirlər ki, böyük dövlətlər qloballaşmadan istifadə edirlər və onlar öz dəyərlərini nisbətən kiçik dövlətlərə təlqin edirlər. Ümummilli lider Heydər Əliyev yeni əsr və üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciətində bu narahatlığı belə ifadə etmişdir: “Dünya inkişafının və indiki mərhələsinin başlıca meyilləri mədəni inteqrasiya və qloballaşmadır. Əgər bəşəriyyət XX əsr elmi inkişafın nailiyyətlərinin yaratdığı xoş ümidlərlə qarşılıqlıdır, qloballaşma prosesi çox vaxt heç də nikbinlik doğurmur. Bu mürəkkəb və birmənalı qiymətləndirilməyən proseslər bir çox ölkələr üçün yaranan problemlər kimi bizi də düşündürür” [3, s. 458].

Zəngin dövlətçilik ənənələrinə malik olan Azərbaycanın əsrdən- əsrə, nəsilən-nəslə keçən yaradıcı yaratdığı milli mənəvi dəyərlər milli mövcudluğumuzun qarantı hesab olunur. Müasir dünyanın inkişaf ziddiyyətlərinin həll edilməsinə kulturoloji yanaşma baxımından diqqət yetirsək, görürük ki, Şərqi və Qərbi sivilizasiyasının inkişaf maraqlarını şərtləndirən vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılması zəruri bir prosesdir. Bu yanaşmanın mahiyyəti milli mədəniyyətlərarası dialoqda müxtəlif xalqların maraqlarına uyğun multikultural dəyərlərin harmoniyasının yaradılmasıdır. Deməli, qloballaşan dünyada mədəniyyətlərarası dialoqun yaradılmasını əlaqələndirən fəlsəfi yanaşmaların sistemli təhlilini belə qeyd etmək olar; a) dövlətin intellektual və mənəvi inkişaf prosesinin strategiyasını hazırlamaq) effektiv texnologiyalar və elmi biliklərə yiyələnmənin təminatı, c)qloballaşma dövründə etik-humanist və hüquqi normaların reallaşdırılması) demokratik idarəetmə sisteminin yaradılması) milli mədəniyyətin intellektuallaşdırılmasından ibarətdir.

Nəzərdən keçirdiyimiz baxışları ümumiləşdirsək, belə qənaətə gəlmək olar ki, bəşəriyyətin davamlı inkişafında harmonik mədəniyyətlərarası prosesin qurulması üçün beynəlxalq səviyyədə strateji məzmunlu kulturoloji proqramların hazırlanması və həyata keçirilməsi başlıca vəzifələrdən biridir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan multikulturalizmi Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı 2017 səh 8.
2. Fuad Məmmədov. Kulturologiya Bakı, “Çıraq”, 2008 səh 305.
3. Qloballaşma şəraitində davamlı inkişafın aktual problemləri. Bakı 4-5 may 2011 səh 236.
4. Qloballaşma şəraitində davamlı inkişafın aktual problemləri. Bakı 4-5 may 2011 səh 458.

Turan Kərimli
Azərbaycan Dillər Universiteti

“SÖHRAB VƏ RÜSTƏM” POEMASI QƏRB-ŞƏRQ QARŞILIQLI ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏR MÜSTƏVİSİNDƏ

Açar sözlər: şərq poeziyası, tərcümə, ədəbiyyat

Keywords: oriental poetry, translation, literature,

Ключевые слова: восточная поэзия, перевод, литература

Mətyu Arnoldun poetik təfəkkürünün tarixi hadisələr zəminində İran – Turan münasibətlərinə realist baxışı xüsusilə diqqəti çəkir. Bircə onu demək kifayətdir ki, o, “Söhrab və Rüstəm” poemasında Azərbaycan adını dəfələrlə oxucu mühakiməsində bu yerin, məkanın vaxtı ilə Turan ölkəsi kimi tanıdığını söyləmişdir. Akademik Nizami Cəfərovun “Qədim türk ədəbiyyatı” adlı müntəxəbat – tədqiqatının bir yerində oxuyuruq:..... Ə.Firdovsi “Şahnamə”ni yazarkən İran mədəniyyəti ilə yanaşı, türk mənbələrindən də istifadə etmişdir. Ə.Firdovsiyə, haqqında söhbət gedən mövzuda əsər yazmağı sifariş verən türk hökmdarı Sultan Mahmud Qəznəvi həmin mövzunu türklər üçün şərəf gətirən hadisələrdən bəhs etdiyini bildirdi. “Şahnamə” müəllifinin insanpərəst mövqe tutduğunu gördükdə isə qəzəblənmiş, şairi mükafatlandırmaqdan tamamilə təbii olaraq imtina etmişdir [1, s.28].

Belə bir tarixi həqiqətin Əbülqasim Firdovsinin “Şahnamə”sindəki poetik təsvirlərin ümumi ahəngində İran – Turan münasibətləri haqqında səhnələrin təsvirində fəlsəfi mühakimələrindən, qanlı döyüş və müharibələrə qarşı üsyankar səsinde onun fədakar qəhrəman obrazları ilə yanaşı insanpərəst mövqeyini də unutmaq olmaz.

“Şahnamə”nin ilk səlfi hesab edilən “Xvataynamak” adlı əsərin də (bu əsərin orijinal nüsxəsi isə də, VIII əsrin ortalarında ərəb dilinə tərcümə edilmiş, Xəlifə Ömərə təqdim olunmuşdur) xəlifə Ömər tərəfindən İran şahlarının hünər və əzəmətini həddindən – ziyadə şişirdildiyindən bəhs edən əsər olduğunu bilib ondan imtina etmişdir.

Lakin nədənsə bir sıra ədəbiyyatşünas alimlər, o cümlədən də mərhum Mübariz Əlizadə Firdovsinin “Şahnamə”sindən söhbət açarkən Sultan Mahmudun “Şahnamə” əsərinə görə vəd etdiyi ənami şairə verməyib, namərdlik etdiyini diqqətə çatdırır [2, s.7].

Mətyu Arnoldun “Rüstəm və Söhrab” poemasını Əbülqasim Firdovsinin “Şahnamə”sində xüsusi yeri ilə seçilən hekayətlərdən biri kimi tərcümə olunduğunu söyləyən bəzi araşdırıcılar nədənsə bu əsərin tərcümə keyfiyyətinə dair zərrə qədər də olsun toxunmurlar. Bu “tərcümə əsəri”ndə ingilis şairinin heç də fars – tacik şairinin yaratdığı hekayətin milli koloritlərini olduğu kimi saxlamadığını sübut kimi gətirirlər. Tərcümə - poema versiyasında daha çox yunan şairi Homerin “İliada”sına daha yaxın bir versiyanın yaradıldığını irəli sürürlər. Mətyu Arnoldun poemasının dünyada şan-şöhrət qazanmasında Homer atmosferinin poemada geniş poetik əksini iddia edən İran tədqiqatçıları Əli Heydəri (Ali Haydari) və Nozar Niazinin (Nozar Niazi) “Review of European Studies” dərgisində çap etdirdiyi “Mətyu Arnoldun “Söhrab və Rüstəm” poemasında Rüstəm və Söhrabın Axilles və Hektorla paralellərinin aparılmasında bir çox mətləblərə aydınlıq gətirsə də, “tərcümə poeması”nın daha çox yunan mifologiyası üzərində qurulmuş “İliada” dastanı ilə paralelliklərini özündə təcəssüm etdirməsi subyektiv fikrin ifadəsi sayılmalıdır [3].

Mətyu Arnoldun ilk dəfə 1853 – cü ildə nəşr etdirdiyi “Söhrab və Rüstəm: Epizod” (“Sohrab and Rostum: An Episode”) adlı əsəri tragik mövzuda yazılmış narrativ poemadır. Əslində şairin bu mövzunu Con Məlkolmun “Persiyanın tarixi” və Sent Bövenin Firdovsinin fransız dilində edilmiş prozaik tərcüməsinə yazılmış icmal – xülasə əsasında qələmə aldığı söylənilir.

Onu da qeyd edək ki, Mətyu Arnold adını qeyd etdiyimiz poemasında Katarine Hallin (Katharine Hull, 1921-1977) və Pamela Uitlokun (Pamela Whitlock, 1920-1982) uşaq ədəbiyyatının çox məşhur əsərlərindən biri olan “Uzaq elli Oğuz” (“The Far – Distant Oxus” adlı əsərindən çıxış edərək poemasında sərlövhisini və yer adlarını qoruyub saxlamışdır. Ən maraqlı isə budur ki, Mətyu Arnoldun “Söhrab və Rüstəm” və digər şeirləri” toplusuna ön sözlər və qeydlərin müəllifi Castus Kollins Katlman “Oxus” (“Oğuz”) sözlünə yazdığı izahatda onu Turanı (Azərbaycan) İrandan ayıran əsas axar çay olduğunu və bu adın yunanlar və romalılar tərəfindən verildiyini qeyd etmişdir [5].

Mərhum ədəbiyyatşünas və mütərcim Mübariz Əlizadə ilk dəfə özünün Azərbaycan dilinə tərcümə etdiyi Firdovsinin “Şahnamə” əsərinə yazdığı ön sözdə qeyd edirdi ki, “Şahnamə”nin mətnində Firdovsi bir daha Dəqiqidən (Əbu Mənsur Məhəmməd İbn Əhməd) söz açaraq, onun yazdığı min beyti öz əsərinə daxil edir və Zərdüşt zamanında İran şahı Güştasp ilə Turan şahı Ərcasp arasında gedən müharibələrdən bəhs edən və natamam qalan dastanı tamamlamaqla, Dəqiqinin adını öz əsərini ədəbiyyat tarixində əbədiləşdirmək kimi nəcib bir iş görür [2, s.6].

Onu da unutmamaq olmaz ki, istər X əsr fars – tacik şairi və mütəfəkkirləri Dəqiqinin, istərsə də Firdovsinin yaradıcılığının ən parlaq səhifəsinə çevrilən “Şahnamə” də qədim Şərq, o cümlədən fars – tacik təfəkkürünün, türk epik ənənələrinin və mövzusunun aydın poetik inikası əks olunmuşdur.

Akademik Nizami Cəfərovun “Qədim türklərin ədəbiyyatı” adlı müntəxabat – tədqiqatında Əbülqasim Firdovsinin “Şahnamə”si məhz belə bir görmə və araşdırma bucağında xüsusilə diqqəti cəlb edir. O yazır ki, “Qədim türk epos təfəkkürünün müxtəlif mənbələrdə zəmanəmizə qədər gəlib çıxmış əsas əsərləri müstəsna olaraq səciyyəsinə, mühafizə olunma üsuluna görə bir-birlərindən fərqlənir – onların çox az bir hissəsi uzun zaman şifahi şəkildə xalq arasında dolaşmış, yalnız son dövrlərdə yazıya alınmışdır; əksər hissəsi isə orta əsrlərdə türk və ya qeyri – türk dilli mənbələrə səpələnmiş, həmin mənbələrdə ya bilavasitə əks olunmuş, ya da mətnə gizlədilmiş” (məsələn, Əbülqasim Firdovsinin “Şahnamə”sində olduğu kimi) türk epos təfəkkürünün (onun mətnlərini) bərpa etmək işi elmi vəzifə kimi bu gün də qarşıda dayanmaqdadır [1, s.24].

Qeyd edək ki, Qərb – Şərq, eləcə də Britaniya Azərbaycan ədəbiyyatı əlaqələrinin yaradılmasında və inkişaf etdirilməsində əslən Təbrizdən olan Qulamrza Səbri Təbrizinin, Həsən Cavadinin xidmətləri də unudulmamalıdır. Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının nümayəndələri arasında Həsən Cavadinin fəaliyyəti haqqında bircə onu xatırlatmaq istərdik ki, o, Böyük Britaniyada Kembric Universitetində PhD alimlik dərəcəsi aldıqdan (1965) sonra məşhur şərqşünas, türkşünas, alim, professor Arberrininin Kembric Universitetində assistenti təyin olunmuş cahanşümül türk şairi Mövlanə Cəlaləddin Ruminin “Mistik şeirlər” inin ingilis dilinin tərcüməsinə vəkillik etmişdir. Həsən Cavadi Azərbaycanın nüfuzlu söz sahibi Abbasqulu ağa Bakıxanovun əsərlərinin ingilis dilinə tərcüməsi, eləcə də Mirzə Fətəli Axunzadənin dram əsərlərinin klassik toplusunun ingilis dilinə tərcüməsinin redaktəsini uğurla yerinə yetirmişdir.

Hazırda ABŞ – in paytaxtı Vaşinqtonda yaşayan Həsən Cavadi bir vaxtlar “Fars ədəbiyyatının ingilis ədəbiyyatına təsiri” (“Persian Literary Influence on English Literature”) adlı araşdırmasının beşinci fəslində fars şairlərinin, o cümlədən Əbülqasim Firdovsinin Mətyu Arnold yaradıcılığına təsiri məsələlərinə toxunmuşdur. Müəllif kitabına yazdığı ön sözdə qeyd edir ki, “çox az istisnalar olmaqla tərcüməçilər və təqlidçilər fars dili ilə tanış olmuşlar. Mətyu Arnold da belə bir istisnaların sahibidir, bununla belə Firdovsinin dahiliyinin böyük haqqı, “Söhrab və Rüstəm” Arnolda (Mətyu Arnolda) fars sözlərini ingilis ictimaiyyətinin diqqətinə çatdıran sənət adamları arasında özünə yer qazanmağa izn vermişdir [4, s.60-63].

Ədəbiyyat:

1. Cəfərov Nizami Qədim türk ədəbiyyatı. Bakı: Az AtaM, 2004, 322s.
2. Əlizadə Mübariz. Şərq poeziyasının ölməz incisi. – Firdovsi Əbülqasim. Şahnamə. Azərbaycan dilinə tərcümə və müqəddimə Mübariz Əlizadəninindir. Bakı: Yazıçı, 1986, 333s.
3. Heidari Ali, Niazi Nozar. Paralelizing Rostam and Sohrab with Achilles and Hector in Matthew Arnold's Poem “Sohrab and Rustum” https://www.researchgate.net/publication/321779218_Parallelizing_Rostam_and_Sohrab_with_Achilles_and_Hector_in_Matthew_Arnold's_Poem_Sohrab_and_Rustums
4. Javadi Hasan. Persian Literary Influence on English Literature. Published by Jahan Book Company, 2008, 226p.
5. (Matthew Arnold's Sohrab and Rustum and other Poems” by Justus Collins Castleman, [://whhttpswww.gutenberg.org/files/13364/13364-h/13364-h.htm](http://www.gutenberg.org/files/13364/13364-h/13364-h.htm)

GÜNDƏLİK FRANSA MƏTBUATINDA İNCƏSƏNƏT SAHƏSİNƏ AİD METAFORİK İFADƏLƏRİN TƏRCÜMƏSİNƏ DAİR

Açar sözlər: mətbuat, incəsənət, leksik vahidlər, teatr leksikası, tərcümə

Keywords: press, art, lexical units, theatrical vocabulary, translation

Ключевые слова: пресса, искусство, лексические единицы, театральная лексика, перевод

Əksər tədqiqatçılar “metafora” anlayışını ilk növbədə üslubiyyatla əlaqələndirir və gündəlik ünsiyyətin deyil, poetik təxəyyülün və ritorikanın bir hissəsi kimi dərk edirlər. Lakin, dilçi alim C.Lakoff və M.Consona görə, “metafora bizim nəinki gündəlik həyatımıza sirayət edir hətta düşüncə və fəaliyyətimizdən də kənar keçmir” [3, s.25].

Yunan dilindən tərcümədə “köçürmə” mənasını verən “metafora” termini ilk dəfə yunan filosofu Aristotel tərəfindən istifadə edilmişdir. Metafora, müəyyən bir cisim, əşya və fenomenə məxsus əlamətin, istənilən bir cəhətinə görə başqa bir cisim, əşya və ya fenomenin üzərinə köçürülməsi yolu ilə əmələ gəlir. Daha geniş mənada “metafora” termini sözlərin birbaşa mənada deyil istənilən növ mənada istifadəsi deməkdir [1, s.232].

V.Q.Qakin fikrincə, metafora metonimiya ilə yanaşı, söz mənasının köçürülməsinin universal qanunudur. Bu dil hadisəsinin universallığı bütün dillərdə və müxtəlif nitq üslublarında müşahidə olunması ilə bağlıdır [2, s.94]. Lakin, metafora müxtəlif dillərdə özünü müxtəlif formalarda büruzə verir, belə ki bir semantik hissədən ibarət leksik vahidlər ayrı-ayrı köçürmə mənasına malik ola bilərlər.

Metaforanın əsasında müqayisə durur. Müqayisə zamanı insan iki cisim və ya əşyanın oxşar əlamətlərini aşkar etməyə nail ola bilər.

XX əsrin ikinci yarısı – XXI əsrin əvvəli kütləvi kommunikasiya və yeni informasiya texnologiyaların sürətlə artması ilə xarakterizə olunur. KİV, internet və çap mətbuatının dinamik inkişafı müşahidə olunur.

Mətbuat dilinin əsas xüsusiyyətlərindən biri ekspressiv ifadələrin standart ifadələrlə uzlaşmasıdır. Publisist üslubda digər üslublardan fərqli olaraq daha tez-tez ekspressivliyi ifadə edən vasitələrdən istifadəsinin şahidi olmaq mümkündür. KİV-də ekspressiv ifadələrin geniş istifadəsi birbaşa auditoriyaya təsir etmək məqsədi daşıyır.

Diqqətin cəlb olunması və ekspressivliyin artırılmasının ən çox yayılmış üsullarından biri obrazlılığın istifadəsidir. Qəzet məqalələrində metaforik ifadələrin onlara xas olan mənada adi dil formasında geniş istifadəsi, bir qayda olaraq jurnalistlərin effektin gücləndirilməsi və oxucuların məqaləyə diqqətinin artırılması cəhdi ilə əlaqələndirilir.

Tədqiqatımızın əsasını fransız gündəlik elektron qəzet (Le Point, Le Monde, Le Figaro, AFP, Le Français Dans Le Monde) məqalələrinin araşdırılaraq tərcümə edilməsi təşkil etmişdir. Ən çox nümunə siyasi məqalələr və aktual siyasi, beynəlxalq, iqtisadi hadisələrin müəllif şərhlərində qeydə alınmışdır. Lakin eyni zamanda “idman” və “mədəniyyət” rubrikası diqqətimizi daha çox cəlb etmişdir. Bundan başqa metaforaların geniş istifadəsinə qəzet məqalələrinin başlıqlarında da rast gəlinir. Əksər hallarda publisist leksika müxtəlif fəaliyyət sferalarını (tibb, incəsənət, idman, texnika, meteorologiya) əhatə edən terminlərdən ibarətdir.

Yazılı mətbuat dilində teatr leksikası kifayət qədər geniş tədqim olunub. Bəzi hallarda siyasi vəziyyəti təsvir edən jurnalistlər teatr leksikasının obrazlı təsvir etməyə cəhd edirlər. Məqalələrdə teatr leksikasına aid olan söz və ifadələr məqalələrdə məcazi mənada öz əksini tapır. *jeu – oyun, théâtre – teatr, caractère – qəhrəman, coulisses – pərdə arxası, drame – drama, comédie – komediya, acteur – aktyor, opéra – opera, scène – səhnə, tragédie – faciə* və s. Bəzi ifadələrə *donner le ton – temp vermək, sous lahoulette – rəhbərliyi altında, un scénario – ssenari, les rôles – rollar* qəzet səhifələrində tez-tez rast gəlinir.

Misal kimi *scénario* sözünü nümunə gətirmək olar. *Scénario*, sözü hadisələrin ümumi təsviri zamanı fransızdillə mətbuatda geniş istifadə olunan məfhumu çevrilmişdir. *Dans un scénario idéal... C'est le scénario catastrophe* [Le Point]. Yuxarıda qeyd olunan nümunənin tərcüməsi zamanı biz *scénario*, leksik vahidini “hadisələrin vəziyyəti” kimi tərcümə etdik, halbuki bu söz Azərbaycan dilinə “ssenari” kimi tərcümə edilmişdir.

cümə olunur. Buna baxmayaraq reallıqda ssenari – hərəkət zamanı, hadisələrin təsviridir. Beləliklə, hesab etmək olar ki, biz bu vəziyyətdə təsviri tərcümədən istifadə etdik.

Digər bir məqalədə biz daha çox teatr leksikasına aid olan *la comédie* sözü ilə qarşılaşırıq. Bu leksik vahidin Azərbaycan ekvivalenti fransız dilindəki “komediya” sözü ilə üst-üstə düşür. *Dans le monde merveilleux des institutions bruxelloises et du Fonds monétaire international (FMI), la comédie se poursuit* [Le Monde].

Bu nümunədə Avropanın iqtisadi durumunda mövcud vəziyyəti təsvir etmək üçün *la comédie se poursuit* metaforası istifadə olunmuşdur. Azərbaycan dilində obrazlığı qorumaq məqsədi ilə biz bu ifadənin tərcüməsini “komediya davam edir” kimi təqdim etmişik.

Beləliklə, incəsənət sferasına aid olan leksika həm fransız həm də Azərbaycan dilində məcazi mənada işlənilə bilər. Jurnalistlər məqalələrdə işıqlandırdıqları hadisələrə obrazlıq qatmaq məqsədi ilə metaforik ifadələrdən geniş istifadə etməyə üstünlük verirlər.

Ədəbiyyat:

1. Ахманова О.С Словарь лингвистических терминов, Москва, издательство: Советская энциклопедия. 1960 г.
2. Гак В.Г. Сопоставительная лексикология французского и русского языка, Москва издательство : URSS. 2018 г.
3. Lakoff, G. & Johnson, M. Metaphors We live by, University of Chicago Press, Chicago. 1980.

Ulviyya Ibrahimli
Baku Business University

THE RELATIONSHIP BETWEEN LANGUAGE AND CULTURE

Keywords: *language, culture, relationship*

Açar sözlər: *dil, mədəniyyət, əlaqə*

Ключевые слова: *язык, культура, отношения*

There is a question for learners who are interested in linguistics that which comes first? Language or Culture? Although we don't have proof of what the first languages looked like, linguists argue that language is innate. All beings communicate in some way. Therefore, language came first and then culture developed as a result. As our languages increased in complexity, so did our cultures.

For both Goodenough and Malinowski, culture is defined by benevolence and expectation. While each person holds their own individual roles and subsequent needs as part of a culture, the various needs of the culture must also be kept in balance. Consequently, in composing a definition for culture, we can see that the concept is often better understood in the context of how the members of a culture operate, both individually and as a group. It is therefore clear how important it is for members of any society to understand the actual power of their words and actions when they interact. “Salzmann is quoted by Thanasoulas as saying that language is ‘a key to the cultural past’, but it is also a key to the cultural present in its ability to express what is thought, believed, and understood by its members” [1].

Rita Mae Brown said: “Language is the Roadmap to Culture.” Indeed, language and culture are closely intertwined, as in some cases, they mean the same. There is a complex relationship between them because they are tied to each other. A child learns culture simultaneously with language, so for them, it is the same. They are indivisible parts because even when members of a certain culture go abroad, they are easy to recognize if they speak the local language and vice versa. Another point is, when people learn a new language, it also means learning a new culture. For example, there may be words for phenomena that don't exist in the country of the learner. The Japanese language has the word “komorebi,” which means a phenomenon when sunlight is filtered through the leaves. So, with this word, a learner will get a Japanese approach to nature and beauty. The relationship between language and culture is very strong in this example.

Culture and language both shape a person's identity. Culture dictates how we interact with and react to the world around us. It binds us to like people groups and gives us a sense of belonging.

Language, on the other hand, is one way to express culture. Language allows us to pass down cultural stories and ideas as well as communicate our own thoughts and beliefs.

Culture and language give us a window into our past and guide us to who we should become. Although our culture and native language form basis of our identity, they do not write the final chapter. They are our starting point that helps us navigate the roads of life and serve as our compass, always able to point us back home.

Yet, just as culture and language are constantly changing, so is one's sense of identity. Over time, through interactions with people who do not share our cultural background, our sense of self becomes more complex. As we begin to identify with new people groups, some of our cultural ideals are challenged. In those moments of challenge, we must make a choice: reject this new person or reject a cultural norm.

Making a conscious choice between the two options requires a great deal of cultural self-awareness. Many times, our culture is so deeply ingrained in us that we choose our idea of normal over people who challenge us without really knowing why.

The more we are willing to venture out of our comfort zone and explore other languages, cultures, and ideals, the more our own cultural contexts and sense of identities are challenged and pushed to grow. We begin to find pieces of our identity all around the world, instead of just in one specific community.

"The relation of culture and language is the way they share human values, realities, and behaviors of a social group" [3].

Ədəbiyyat:

1. <https://bilingualkidspot.com>
2. <https://www.marstranslation.com>
3. <https://termcoord.eu/2017/03/>

Ülviyyə Əhmədova
Azərbaycan Dillər Universiteti

QLOBALLAŞAN DÜNYADA MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN QORUNMASI HAQQINDA

Açar sözlər: dil, mədəniyyət, inteqrasiya, qloballaşma, multikulturalizm

Keywords: language, culture, integration, globalization, multiculturalism

Ключевые слова: язык, культура, интеграция, глобализация, мультикультурализм

Dilsiz cəmiyyət, cəmiyyətsiz dil mövcud deyil, buna görə də dil ictimai hadisə hesab olunduğundan, cəmiyyətdə baş verən dəyişiklik bir qayda olaraq həmin cəmiyyətin istifadə etdiyi dilə də öz təsirini göstərir. Doğrudur, dildə olan dəyişikliyə nisbətən, cəmiyyətdə olan dəyişiklik daha tez-tez baş verir. Nümunə kimi XX yüzillikdə ən azı üç dəfə genişmiqyaslı dəyişikliklər baş vermişdir, ictimai quruluş dəyişməklə yanaşı iki dünya müharibəsini göstərə bilərik.

Dilin yeni sözlərlə zənginləşməsi və mövcud mənalarının dəyişməsi, sözlərin ictimai quruluşla əlaqədar olaraq yeni fikirlərin yaranması, yeni məfhumların adlandırılması üçün istifadədə olan sözlərin yeni mənalar qazanması zəruri bir hala çevrilir. Təbii olaraq dilin lüğət tərkibində ictimai mühitin tələbatı ilə əlaqədar dəyişikliyə məruz qalır. Bu proses bəşəriyyət mövcud olandan ardıcıl surətdə davam edir.

Müəllif qeyd edir ki, "Belə davamlı proses Azərbaycan dilindən də yan keçməmiş, müasir dövrdə də özünü qabarıq göstərmişdir. Qloballaşan dünyada sürətli texnoloji proseslərin getdiyi, xalqların və mədəniyyətlərin daha da yaxınlaşdığı, qloballaşma meyillərinin artdığı bir dövrdə belə hal zərurətə çevrilir. Dünya xalqları ilə ünsiyyətin daha da genişlənməsi nəticəsində texnoloji dəyişikliklər də dilə özləri ilə birgə bu dinamik prosesləri ifadə edən yeni sözlər də gətirir" [1, s.7].

XX yüzilliyin sonuncu onilliyində ölkəmiz ikinci dəfə öz müstəqilliyini əldə etdikdən sonra belə proseslər daha sürətlə baş verdi və bu bir tərəfdən dilin lüğət tərkibinə yeni məfhumları ifadə edən yeni sözlər daxil olmağa başladı, digər tərəfdən xarici dillərdə olan bəzi sözlər ya orijinal dildə və yaxud keçdiyi dildə daha yeni semantik çalarlar qazanmağa başladı.

Qloballaşma öz təsirini nəinki xalqlara, dövlətlərə, cəmiyyətlərə, hətta fərdlərə də göstərir, bu proses xalqlara müxtəlif sahələrdə təsir edir ki, bunlardan ən başlıcası təhsil olduğunu desək, yanılmaz.

Bir tərəfdən 1999-cu ildə Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən Azərbaycan Respublikası təhsil sahəsində İslahat Proqramı təsdiq edildi, digər tərəfdən Azərbaycan Respublikası Təhsil sistemi Boloniya prosesinə qoşuldu və bununla da təhsilimizin dünya, xüsusilə Avropa təhsil məkanına inteqrasiyası başladı. Həmçinin 2010-cu ildə və sonrakı dövrlər üçün islahatlar proqramı təsdiq olunmuşdur və bu işlər uğurla davam etdirilir. Əlbəttə, bütün bunlar bir tərəfdən ölkənin idarə olunmasında yeni kadrların hazırlanması üçün çox vacib şərtlərdəndir, digər tərəfdən isə dillərin, mədəniyyətlərin daha sıx surətdə bir-birinə inteqrasiya etməsinə zəmin yaratmışdır.

Başqa bir cəhət ondan ibarətdir ki, qloballaşan dünyada cəmiyyətin tolerant olması, multikultural dəyərlərin daha da zənginləşməsi labüddür. Ölkəmiz bir tərəfdə çoxmillətli və çoxmədəniyyətli bir dövlətdir və hər bir dilə, dinə və mədəniyyətə son dərəcə hörmətlə yanaşılır və həmin dillər və mədəniyyətlər bir-birini zənginləşdirir. Fikrimizcə, bu tolerantlıq cəmiyyətimizdə həmin mədəniyyətlərin qarşılıqlı surətdə daha da zənginləşməsi və inkişafına birbaşa xidmət etmiş və bu davam etməkdədir. Belə münasibətlər formalaşmasa idi 44 günlük Vətən müharibəsində belə uğurlu qələbə qazana bilməzdik.

Biz bu tezisə bir tərəfdən multikultural dəyərləri, meyarları qeyd ediriksə, digər tərəfdən əvvəlcən qeyd etdiyimiz kimi qloballaşma şəraitində, ümumiyyətlə dildə olan sözlərin cəmiyyətlə bağlı olaraq yeni məna kəsb etməsinə diqqəti çəkmək istərdik. Burada biz bəzi məqamlara tarixi inkişaf aspektində yanaşmağı üstün tuturuq. İlk növbədə Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğətində olan bir sözə nəzər yetirmək istərdik. Həmin lüğətin 1975-ci il nəşrində "marketinq" sözü yoxdur, lakin 2004-cü il nəşrində market və marketinq sözləri daxil edilmişdir, ancaq 2013-cü il nəşrində hər iki söz qeyd olunmaqla yanaşı "marketinq" sözü artıq iqtisadi termin kimi vurğulanıb. Həmçinin, həmin sözlər Azərbaycan dilinin izahlı lüğətinin 1983-cü il nəşrində yoxdur, ancaq 2008-ci ildə nəşr olunmuş 3-cü cildinə daxil edilmişdir və "market" ingilis dilindən alınma " bazar", "marketinq" ingilis dilindən alınma söz olub, " bazar prosesinin uçuotu", " bazarın təşkili", " alış-veriş " kimi izah edilmişdir. Başqa bir məqamı vurğulamaq istərdik ki, market-bazar və yaxud marketinq alış-veriş kimi verilsə də tam üst-üstə düşmür, müəyyən semantik çalarlıq fərqləri vardır. Məhz buna görə də məfhum eyni olsa belə sözlər yeni çalarlıqlar qazanır. Təbii olaraq həmin sözlərin ingilis dilində izahlı lüğətlərdə daha çox çalarlığı vardır və əksər hallarda o sözlər şirkətlərin, kompaniyaların fəaliyyəti ilə bağlıdır.

"Dilin hər hansı bir işarəsində maddiləşən mədəni informasiyanın milli özünəməxsusluğunun açılmasına xidmət edən anlayışlar müəyyən dərəcədə linqvokulturologiyanın baza kateqoriyalarını təşkil edir, məna qavramı qazanmış mədəni informasiyanı əks etdirən dil vahidləri linqvokulturologiyanın maraq dairəsinə daxil olur" [2, s 65].

Vaxtilə Humboldt yazmışdır ki, hər bir xalqın ruhu onun dilində (frazeologiyasında) yaşayır. Biz bu sitatlar təsadüfən gətirmirik.

Dilçilik ədəbiyyatlarından bəllidir ki, "honeymoon" sözü anqlo-sakson mənşəlidir və tarixən orta əsrlərdə Britaniyada gəlinin atası toydan sonra bir ay ərzində kürəkəninin içə biləcəyi (istifadə edə biləcəyi) qədər balla təmin etməli idi. Sonrakı inkişaf dövründə bu sözün semantik çalarlığı bir qədər dəyişmişdir və artıq demək olar ki, bir çox millətlərin dilində yeni ailə quran bəy və gəlinin toydan sonrakı bir aylıq istirahəti- bal ayı anlamını ifadə edir.

Başqa bir cəhəti də qeyd etmək istərdik ki, tarixi inkişaf prosesində həmin söz yenidən öz ilkin mənasını metaforlaşaraq bir qədər dəyişir. Bunu aşağıdakı nümunədə görə bilərik.

A few months after a new President is elected the honeymoon is over and Congress and the President begin to criticize each other.— Yeni Prezident seçildəndən bir neçə ay sonra bal ayı qurtarır, Kongres və Prezident bir-birini tənqid etməyə başlayır.

"Honeymoon" sözünü daha başqa bir kontekstdə işlədək və yenidən həmin sözün kontekst daxilində daha başqa bir çalarlığını müşahidə edə bilərik.

I am grateful for that six month experience in China, though it was no honeymoon.

Göründüyü kimi orijinalda honeymoon kimi verilsə də, kontekstdə onu "bal ayı" kimi çevirmək olmazdı, Əziyyətli iş olmasına baxmayaraq, Çində aldığım altı aylıq təcrübədən razıyam, çünki o qeyd edir ki, çox şeyləri öyrənib, çox işlərə alışıb və bu fikirdən sonra "bal ayı" sözü uyğun olmaz.

Nümunələrdən görüldüyü kimi dilin tədrisi zamanı həmin dilin inkişaf tarixini, ona təsir edən mədəniyyətlərin öyrənilməsinin nə dərəcədə əhəmiyyətə malik olduğunu asanlıqla müşahidə edə bilərik, eyni zamanda həmin dilin digər mədəniyyətlərə təsiri xüsusilə qloballaşma dövründə daha güclü olur.

Vurğuladığımız kimi qloballaşan dünyada məhz ingilis dilinin ümumdünya ünsiyyət dilinə çevrilməsi sürətlə gedir. Vaxtilə ingilis ədəbi dilinin formalaşmasında 70% söz alınma söz olub və bu alınmaların 55%-i fransız mənşəli sözlər olub. Qloballaşma dövründə isə fransız dilinə xeyli sayda yeni ingilis sözləri daxil olur və dilçilik ədəbiyyatında qeyd olunur ki, fransızlar hər il lüğətlərinə daxil olan sözləri qeydə alır və narahatlıq hissi keçirdirlər ki, ingilis sözləri sürətlə fransız dilinin lüğət tərkibində çoxalır.

O nəticəyə gələ bilərik ki, qloballaşan dünyada təbii olaraq dillərin və mədəniyyətlərin dialoqu nə qədər çoxalsa da, milli- mənəvi varlığı hər vaxtlə dildə qoruyub saxlamaq hər birimizin borcudur.

Ədəbiyyat:

1. Məhərrəmli Q. Mediada işlənən alınma sözlər. Bakı. Elm, 2008.
2. Bayramova A. Kəmiyyət və mənsubiyyət kateqoriyaları : linqvokulturoloji aspekt. Bakı, 2017.

Xalidə Muradova
Samirə Abdullayeva
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

QLOBALLAŞMADA DİLİN İNKİŞAFINA TƏSİR EDƏN AMİLLƏR

Açar sözlər: qloballaşma, dil təhlükəsizliyi, terminoqrafiya, linqvistik suverenlik, sosiolingvistika

Keywords: globalization, language safety, terminography, linguistic sovereignty, sociolinguistics

Ключевые слова: глобализация, языковая безопасность, терминография, лингвистическая суверенность, социолингвистика

Cəmiyyətin qloballaşma prosesi və insan fəaliyyətinin bütün sahələrinə nüfuz etməkdədir. Bu davamlı proses həm müsbət, həm də mənfi təsir xüsusiyyətlərinə malik olmaqla müxtəlif inkişaf səviyyəli ölkələrdə fərqlidir. Millətlərin qloballaşma şəraitində milli varlığının aqibəti baxımından, dilin inkişaf perspektivlərinin prinsipləri və bu inkişafa təsir edən amillər aşağıdakı kimi təyin olunur [4].

Dünya xalqlarında geniş miqyaslı, hərtərəfli və ziddiyyətli xarakterinə görə qloballaşma dil və mədəniyyət, adət və ənənələrin itirilməsi təhlükəsini yaradır. Müasir informasiya – kommunikasiya vasitələri qloballaşma subyektlərinin qarşılıqlı münasibətlərinə, xüsusilə İnternet geniş müdaxilə edir. Qloballaşma həm də millətlərin yaxınlaşması və bir- birinin həyat tərzini götürərək ona oxşamasıdır. Bu zaman milli mədəniyyətlərin inkişafı və onların spesifikliyinin qorunması məsələləri xüsusi diqqət mərkəzində olmalıdır [5].

Dünyanın bir sıra ölkələrində qlobal kommunikasiya sistemləri özünü dil ekspansiyasının ötürücüsü kimi də göstərir. Ona görə də qlobal tendensiyaların dilə neqativ təsirlərini minimuma endirmək məqsədilə konseptual xarakterli kompleks tədbirlərə ehtiyac vardır.

Qlobal kommunikasiya sistemlərinin, köməyi ilə milli dillərin “çirklənməsi” və bir-birinə nüfuz etməsi nəticəsində mədəniyyətə kobud davranış, ünsiyyət formaları, cahillik, pis vərdiş və yad dəb elementləri aşılır. Hər bir canlı dilin arxasında onun ifadə zənginliyinin əks etdirən mədəniyyət durur [6].

Müasir dövrdə qarşımızda həm ümumelmi, həm ümumsosial və həm də fəlsəfi əhəmiyyətə malik nəhəng bir problem durur. Alimlərin proqnozuna görə son onillikdə qlobal kommunikasiya sistemlərinin təsiri altında bir çox Azərbaycan sözləri kütləvi informasiya vasitələrində, danışıq dilində, dövlət sənədlərində və s. yabançı sözlərlə əvəz olunmuşdur.

YUNESKO-nun baş konfransının qəbul etdiyi “Çoxdilliliyin inkişafı, istifadə olunması və kiberfəza-ya ümumi çıxış haqqında tövsiyə” adlı sənəddə deyilir: Təşkilatlara üzv ölkələr dilin, xüsusilə ana dilinin kiberfəzada tədrisinə yardım etməklə, son dərəcə vacib bir məsələ olan dilin kiberfəzadan sıxışdırılıb çıxarılmaması üçün fəal milli siyasət işləyib hazırlamalıdır [1].

Terminologiya elmi qloballaşma dövründə sürətli inkişaf dövrünü yaşayır. Bu hər şeydən əvvəl, onunla bağlıdır ki, indi elmi-texniki tərəqqi müasir cəmiyyətin hərəkətverici qüvvələrindən biridir. Ona

görə də cəmiyyətdə, ictimai həyatda, elmi-texniki tərəqqidə baş verən hər bir hadisə və elmi yeniliklər dildə öz əksini tapır [7].

Beləliklə, cəmiyyətdə insanlar arasında ünsiyyətin əsas forması kimi çıxış edən dil, bu cəmiyyətin müxtəlif sosial qruplarının təsirinə məruz qalaraq zənginləşir. Bununla da dilin lüğət tərkibinin ən çevik hissəsi olan terminologiyada daim inkişaf prosesi gedir. Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir elm sahəsi üç əsas anlayış sistemindən:

- onun məzmununu təşkil edən, özündə əks etdirən bir çox faktların toplusundan;
- onun nəticəsində meydana çıxan təsəvvürlərdən;
- bu təsəvvürlərin ifadə olunduğu terminlərdən təşkil olunur [2]. Elmi biliklərin, ayrı-ayrı elm sahələrinin inkişafında dil təsadüfi funksiya daşımır, dil hər bir elmin struktur elementlərindən biri kimi meydana çıxır. Deməli, elmi dil vahidləri məhz terminologiya vasitəsilə elmə daxil olur.

İnformasiya mübadiləsi prosesinin ifrat sürətliliyi dil vahidlərinin terminologiya vasitəsilə elmə daxil olmasına mane olur. Buna görə də, terminologiyada baş verən proseslərdən ən əsası yeni terminlərin yaranması və onların dünya dillərində yer almasıdır. Müasir dövr terminologiyasında termin yaradıcılığı daha çox beynəlxalq dil istiqamətində inkişaf etməsi ilə səciyyələnir. Məsələn, yeni terminlərin yaranmasında ingilis dilinin aparıcı mövqeyə malik olması danılmazdır. Dilin dominantlığını şərtləndirən əsas cəhət elmi fikirlərin, məlumatların bu dildə yazılması və yayılmasıdır. İnternet xidmətindən istifadə yeni anlayışlara uyğun terminlərin İnternet vasitəsi ilə ingilis dilindən götürülməsinə şərait yaradır. Tədqiqatçılar yeni terminlərdən istifadəyə fərqli şəkildə yanaşırlar. Belə ki, bəziləri terminlərin öz dillərində qarşılığını axtarıb tapmağa səy edir, dilin öz vasitələrindən istifadə etməklə yeni termin yaratmağa çalışır, digər qismi alınma terminlərə, başqa qismi isə kalka üsulu (*kalkaetmə, qeyri dillərdən tərcümə prosesi*) ilə termin yaradıcılığına üstünlük verir. Bu problemlər ayrı-ayrı elm sahələri ilə bağlı terminoloji mərkəzlərin yaranmasını zəruri edir [2].

Hal-hazırda qloballaşan dünyanın yeni çağırışları şəraitində elmi-texniki tərəqqinin və termin yaratmanın sürətli inkişafı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan da bu prosesin müəyyən neqativ təsirlərinin qarşısını almaqla milli dilin təmizliyini qorumağa cəhd edir. Hazırda dünyada 20 mindən çox terminoloji standart mövcuddur. Onların əsas hissəsi inkişaf etmiş sənaye ölkələrində yaradılmış milli standartlardır. Azərbaycan dilinin funksional imkanlarının inkişafı istiqamətində məqsədyönlü dövlət siyasəti həyata keçirilmiş, bu dil dövlət və cəmiyyət həyatının bütün sahələrində geniş istifadə edilir. Azərbaycan dilinin leksik sistemində terminlər xüsusi əhəmiyyətə malik olmaqla bir çox hallarda onlara ümumişlək sözlərdən daha çox ehtiyac duyulur. Elm və texnikanın bütün sahələrində terminlər informasiya və bilik əldə etmək üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Terminologiyayı dərinlən mənimsəmədən hər hansı elm sahəsində uğur əldə etmək qeyri-mümkündür [3].

Ədəbiyyat:

1. Kazımov T.H. Azərbaycan dili və virtual məkan. Ekspres-informasiya. İnformasiya cəmiyyəti seriyası, Bakı: "İnformasiya Texnologiyaları" nəşriyyatı, 2009.
2. Terminologiya məsələləri. Bakı, Elm, 2015, <http://azkurs.org/terminologiya-meseleleri-1-v2.html>
3. İmamverdiyev Y.N. Основные термины информационной безопасности, www.genderi.org/osnovnie-termini-informacionnoj-bezopasnosti.html
4. Sayalı Sadıqova Azərbaycan dili terminologiyası, www.science.gov.az/news/open/142
5. Milli terminoloji veb-portalın təqdimat mərasimi, www.science.gov.az/news/open/7538
6. Language Boot Camp <http://italian.about.com/library/weekly/aa091102a.htm>
7. Какая страна приняла первый закон о защите родного языка? // <http://otvet.mail.ru/question/17827149>

AZƏRBAYCAN MUĞAMI MÖVZUSU FRANSA MƏTBUATINDA

Açar sözlər: muğam, ənənəvi musiqi, tar

Keywords: mougam traditional music, tar

Ключевые слова: мугам, традиционная музыка, тар

Musiqi elə bir bəşəri dəyərdir ki, onu anlamaq üçün nə tərcüməyə, nə də şərhə ehtiyac duyulmur. Bu səbəbdəndir ki, mədəniyyətimizə yad olan hər-hansı bir musiqini dinləməkdən həzz ala bilirik, onu qəlbə-yaxın hiss edirik, hətta sevirik. Bu, musiqi dilinin zənginliyi və ümumbəşəri xarakteri ilə izah olunur. Bir çox əcnəbi musiqisevərlər (məsələn, Kanadalı xalq musiqi sənətçisi, xanım Brenna MakKrimmon, Cənubi Koreyadan Kim Minsonq və b.) də görünür, elə bu səbəbdən Azərbaycanın klassik musiqi sənətinin-muğamın sehrinə düşmüş, onu sevə-sevə öyrənmiş və öz repertuarlarına daxil etmişlər. Fransalı musiqişünas və etnoqraf Jan Dürinqin (Jean During) Azərbaycan muğam sənətinə marağı və sevgisi isə təkcə tarda gözəl ifa etməklə bitmir, o bu mövzuya böyük bir tədqiqat işi həsr edir və 220 səhifəlik kitab yazır [1]. J.Dürinq 1985-ci ildə Azərbaycanda qonaq olarkən səsyazma studiyasında Mahur muğamını ifa edərək lentə yazdırır [2], sonra dinləyicilərə müraciət edərək Azərbaycan musiqisinin böyük həvəskarı olduğunu və Bakıda olmasından çox şad olduğunu söyləyir. O qeyd edir ki, onun bu gözəl diyara səfəri öz musiqi repertuarını zənginləşdirmək və əsrarəngiz Azərbaycan musiqisini ölkəsində daha yaxşı tanımaq məqsədilə muğam və tar ifası barəsində biliklərini artırmaq üçün ustad sənətkarlarla və musiqi biliciləri ilə bir-başa əlaqə qurmaq zərurətindən doğmuşdur. Bildirir ki, Fransada şərq (ərəb, İran, Hind, yapon) musiqisini sevənlərin sayı çox olsa da onların arasında Azərbaycan musiqisini tanıyanlar çox azdır. Bunu isə məlumatsızlıq ilə izah edir: “Tanınmış musiqiçilərlə və əsil musiqi biliciləri ilə görüşəndən sonra mən kəşf etdim ki, bu musiqidə xəzinələr var” [3]. J.Dürinq Azərbaycan musiqisinin təkcə şərq musiqi sənətindəki yeri baxımından deyil, həm də şərq musiqisi tarixinin öyrənilməsi baxımından çox böyük əhəmiyyət daşıdığını vurğulayır. O hesab edir ki, burada qorunub saxlanmış melodiyların bir neçə əsr yaşı var və bu melodiylar mövcud şərq musiqilərinin tarixi inkişafını anlamağa imkan verir. Müraciətinin sonunda J.Dürinq Azərbaycan xalqına öz musiqi dünyasının qapısını onun üzünə açdığı üçün və həmçinin, hər yerdə çox yüksək qonaqpərvərliklə qarşılandığına görə minnətdarlıq edir və bildirir ki, vətənə qayıdanda Azərbaycanda gördüklərini danışmaqla, bu musiqiləri lentə köçürməklə və kitab yazmaqla bir növ təşəkkürünü ifadə etmiş olacaq. J.Dürinq sözünü tutur, onun 1988-ci ildə nəşr olunmuş “Azərbaycanın ənənəvi musiqisi və muğam sənəti” adlı kitabı bu gün şərq musiqisi həvəskarlarının və musiqi tədqiqatçılarının istinad mənbəyinə çevrilmişdir. İstanbul Boğaziçi Universitetinin professoru Cem Beharın adıçəkilən kitab rəyində oxuyuruq: “Jan Dürinqin kitabı ilə Azərbaycanın musiqi ənənəsi mübahisəsiz olaraq layiq olduğu diqqətin bir hissəsini almış olur... Jan Dürinqin ən böyük məziyyətlərindən biri odur ki, hər addımında Türk-Osmanlı, fars və ərəb mədəniyyətləri məkanı ilə müqayisədə Azərbaycan ənənəsinin özünə-məxsusluğunu aşkara çıxara bilmişdir” [7].

Adıçəkilən kitab haqqında ikinci bir rəy Cenevrə Etnoqrafiya muzeyinin Etnomusiqişünaslıq bölməsinin rəhbəri, Etnomusiqişünaslıq Dərnəyinin yaradıcısı və direktoru, Beynəlxalq xalq musiqisi Arxivinin baş direktoru Loran Ober (Laurent Aubert) tərəfindən yazılmışdır. L.Ober məqaləsində kitabın ayrı-ayrı fəsillərini təfəsilatı ilə şərh edir, tədqiqat işində düzgün metodlardan istifadə olunaraq Azərbaycan muğam sənəti və elminin çox xırdalıqlarına qədər təhlil edildiyini yazır, işi yüksək dəyərləndirir: “Bu elmi əsər, şübhəsiz, öz müəllifini Orta Şərqlin ciddi musiqiləri üzrə indiki dövrün böyük mütəxəssislərindən biri kimi tanıtmaya yardım edəcəkdir” [4].

Dürinq kitab yazmaqla kifayətlənmir, Paris Nanterre Universitetinin Etnologiya və Müqayisəli Sosio-logiya Laboratoriyası nəzdində yaradılmış Etnomusiqişünaslıq Tədqiqatları Mərkəzində böyük bir musiqi fondu yaradır, bu fondada onun 1989-2002-ci illər arasında Azərbaycanda, Fransada və Almaniyada lentə aldığı musiqi incilərimiz – tanınmış sənətçilərimizin ifasında muğamlar, saz, tar və qarmon ifaları da daxil olmaqla, ayrıca bölmədə yer alır [3].

Fransa Prezidentinin Aralıq dənizi və Şərqi ölkələri üzrə məsləhətçisi Alən Şönal (Alain Chenal) 1995-ci ildə *Şərqi Aralıq dənizi və Türkiyə-İran dünyası üzrə Araşdırmalar Dəftəri (CEMOTI)* elmi məqalələr toplusunda “Azərbaycan: yenidən tapılmış bir dünya” adlı məqalə çap etdirir. Məqalədə müəllif çox qədim və güclü ənənələrə sahib olan Azərbaycanın musiqi mədəniyyətindən, onun qədimliyindən heyranlıqla bəhs edir: “Odun qoruyucularının ölkəsi” minilliklərlə tarixi olan bir mədəniyyətin varisidir”. Şönal A.Qasimov kimi böyük muğam ifaçısının Fransada konserti zamanı salonun ağzına kimi dolu olmasından məmnunluğunu ifadə edir, onun ifasını yüksək dəyərləndirir: “Heç bir şübhə yoxdur ki, A.Qasimov bu gün muğam sənətini kəşf etmək üçün başlıca etalondur”. O, Dünya mədəniyyətləri Evinin təşəbbüsü ilə 6 diskdən ibarət musiqi antologiyasının və ümumilikdə 15-dən çox CD-nin artıq musiqisevərlər üçün əlçatan olduğunu şad xəbər kimi verir. Antologiyaya gözəl qadın səsinin – S.İsmayılovanın ifasının əlavə olunmasını xüsusi vurğulayır, İnedit Toplusuna daxil edilən musiqi parçalarının ifaçılarını – gənc istedad sahibi Zahid Quliyevi, ustad sənətkarlar Hacıbaba Hüseynov və A.Abdullayevi, kamança ustası H.Əliyevi, tarın mahir ifaçısı R.Quliyevi – oxuculara böyük həvəslə təqdim edir. Məqalənin sonunda o, Azərbaycanlı sənətçilərin Parisdə verdiyi möhtəşəm konsert proqramına işarə ilə yazır: “Danılmaz faktdır ki, Şərqi kiçik Parisi adlandırılması ilə öyünən Bakıdan gəlmiş sənətçilərin Fransa ictimaiyyəti ilə görüşü baş tutdu” [6].

Doğrudur, musiqini duymaq üçün tərcüməyə ehtiyac duyulmur, lakin musiqi mədəniyyətimiz barəsində söylənən yüksək fikirləri, mütəxəssis rəylərini öyrənmək və qeydə almaq, lazımı məqamlarda səsləndirmək üçün, eyni zamanda iki yad dilin, iki yad mədəniyyətin arasında dostluq münasibətlərinin qurulması, davam etdirilməsi və möhkəmləndirilməsi üçün tərcüməyə hər zaman ehtiyac var. Bu işə tərcümənin iki dilin və bu dillərin aid olduğu mədəniyyətlərin kəsişmə nöqtəsində yer aldığını sübuta yetirən əsas amildir.

Ədəbiyyat:

1. La Musique Traditionnelle de l'Azerbâjân et la Science des Muqâms, Baden-Baden, éd. V. Koerner, 1988, 220 p.
2. https://www.youtube.com/watch?v=wGTgaCl_N3A
3. https://www.youtube.com/watch?v=wGTgaCl_N3A
4. <https://journals.openedition.org/ethnomusicologie/2362?lang=en>
5. https://archives.crem-cnrs.fr/archives/collections/CNRSMH_I_2021_012/
6. https://www.persee.fr/doc/cemot_0764-9878_1995_num_19_1_1265?q=alain+chenal+Azerbaijan:+un+monde+retrouve
7. https://www.persee.fr/doc/cemot_0764-9878_1990_num_9_1_933_t1_0098_0000_1

Zeynəb Yusifova
Azərbaycan Dillər Universiteti

QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQUN İNTENSİVLƏŞMƏSİ – NEOLOGİZMLƏRİN “TRAFİK”İNİ SÜRƏTLƏNDİRƏN FAKTOR KİMİ

Açar sözlər: qloballaşma, mədəniyyətlərarası dialoq, neologizmlər, lingua franca

Keywords: globalization, intercultural dialogue, neologisms, lingua franca

Ключевые слова: глобализация, межкультурный диалог, лингва франка

Qloballaşma transmilli iqtisadi layihələr sayəsində fərqli qitələrdə yerləşən müxtəlif sahəli iqtisadi infrastruktur vahidlərinin faydalı əməkdaşlığını mümkün etdiyi kimi, eləcə də mədəniyyətlərarası dialoqun yeni keyfiyyət mərhələsinə keçidini də təşviq etmişdi. Belə ki, qlobal şəbəkəyə malik veb-layihələr, internetin qazandırdığı imkanlarla ortaya çıxmış virtual ünsiyyət platformaları, media-resursların digital formatda anındaca yayımlamaqla yüksək sürətli məlumat ötürücülüüyü əldə etməsi və s. bu kimi məqamlar mədəniyyətlərarası ünsiyyətin heç vaxt olmadığı qədər intensivləşməsinə gətirib çıxarmışdı. Belə ki, bəşəriyyət hətta ən yaxın keçmişində (XX əsrin 70-80-cı illərinə qədər) heç vaxt bu qədər intensiv informasiya “yenilənməsi” (update) trafikini izləməmişdi. Elektron KİV-lərin mövcudluğu, virtual məkanda

xəbər portallarının imkanlarının genişlətməklə, bəşəriyyətə istənilən məlumat və ya xəbərin anımdaca dünyanın o biri ucundakı adresata çatdırılması imkanını qazandırmışdı. Bu da heç şübhəsiz ki, fərqli mədəniyyətlərin dialoqunun intensivləşməsinə, bunun məntiqi davamı olaraq isə həmin mədəniyyətlərə aid söz-kodların digər dil daşıyıcısı toplumlara keçidinə münbit şərait yaratmışdır.

Təsadüfi deyil ki, fərqli siyasi doktrinanın "idxalından" çəkinən (siyasi) rejimlər bu prosesi önləmək üçün ilk addım olaraq, məhz digital platformalardakı xəbər yayımının qarşısını almaq, sosial şəbəkələrdə virtual ünsiyyət azadlığını məhdudlaşdırmaq və s. bu kimi "preventiv" addımlara əl atırlar. Buna misal olaraq, Şimali Koreya, İran, Çin kimi ölkələrdə fərqli sosial şəbəkələrin qadağan edilməsi, limitləşdirilməsi və ya məhdudiyətlərə məruz qoyulması praktikasını qeyd edə bilərik [1; 2; 3]. Məhz sosial şəbəkə, elektron KİV-lər (və bu kimi müasir formatlı "transmilli layihələr") sivilizasiyaların dialoqunu mümkün edən münbit zəmin olmaqla bərabər, həmin mədəniyyətlərin: 1) **beynəlxalq terminoloji baza ilə iyerarxik münasibətlərini (yəni, "şaquli")** təmin etmiş; habelə 2) **digər mədəniyyətlərlə dialoq müstəvisində ikitərəfli, çoxtərəfli, yəni "üfüqi" trayektoriyalı** əlaqələrinə şərait yaratmışdı.

Beynəlxalq terminoloji bazadan faydalanmanın intensivləşməsi sayəsində, heç şübhəsiz ki, ilk növbədə qloballaşmanın dili olan ingiliscədən alınan neologizmlərin mənimsənilməsinə qeyd edə bilərik ki, bunlar da ən geniş spektrli anlayışları əhatə edirlər. Əsas olaraq, son dövr üçün aktual olan aşağıdakı konseptlərə daxil olan neologizmlərin bilavasitə ingilis dilindən, ya da ingilis dilinin tranziti ilə digər dillərdən mənimsənilməsi mümkün olmuşdur (məruzədə son iki onillik ərazində mənimsənilən neologizmlər əhatə olunur). Hal-hazırda COVID-19 pandemiyası səbəbiylə, eləcə də əsasən ABŞ-da kultlaşdırılan "əbədi gənclik", "sağlam həyat tərzini" doktrinləri ilə bağlı olaraq, ingilis dilindən dilimizə və bütövlükdə beynəlxalq terminologiyaya çox sayda "Səhiyyə-Sağlamlıq" konseptinə aid terminlər daxil olmuşdur.

Son dövrlər üçün aktualıq qazanmış "Səhiyyə-Sağlamlıq" konsepti neologizmləri sırasında: **COVID-19, koronavirus, pandemiya, feysbildinq, interval achiq, feysfitnes, veqan, detoks, digital detoks, lazer əməliyyatı, validasiya, virtual asılılıq, İstagram asılılıq, İstagram depressiya, koqnitiv dissonans** və s. istilahları qeyd edə bilərik. Göründüyü kimi, bir çox halda, müasir neologizmlər yalnız bir sahəyə aid terminləri əhatə etməyib fərqli elmi sahələrə aid anlayışların kontominasiyası sayəsində meydana çıxırlar. Məsələn, **virtual asılılıq, İstagram depressiya, İstagram asılılıq** kimi terminlər İKT anlayışları ilə tibb anlayışlarının əlaqəsi formatında meydana gəlmişdi. Belə ki, **informasiya asılılığı, virtual asılılıq, internet asılılığı** terminləri son dövrlər təsbit olunan psixoloji pozuntu faktlarını əhatə edir. Nümunəyə diqqət edək: *İnternet asılılığının tibbi-psixoloji profilaktikası, uşaqların bu təhlükədən qorunmasının xüsusiyyətləri, həmin problemlə mübarizə sahəsində beynəlxalq təcrübə tədqiq olunur* [4; 7].

"Sağlamlıq-Səhiyyə" konseptinə daxil olan digər neologizmlər özlərinin quruluş "sərbəstliyi" ilə, yəni mənbə dildən fərqli formatda mənimsənilə bilməsi ilə diqqəti cəlb edirlər. Nümunələrə diqqət edək: **Feysbildinq** - *qırıqları hamarlaşdıran, cərrahiyyə əməliyyatı olmadan dəriyə daha elastik görünüş verən, üz üçün xüsusi hazırlanmış bir sıra kompleks məşqlərdir. ; Vera mütəmadi olaraq "feysfitnes"lə məşğul olur və ümumiyyətlə, öz sağlam həyat tərzini fəlsəfəsini təbliğ edir.* Bu iqtibaslarda işlədilən neologizm terminlər yalnız son illər ərzində dilimizə daxil olmuş mürəkkəb söz formatlı neologizmlərdir. Maraqlıdır ki, mənbə dildə bu termin mürəkkəb söz quruluşuna malik olmayıb söz birləşməsi statusunda təzahür tapır: *What Is 'Face Fitness' and Why Does it Have Its Own Pop-Up?. Patricia San Pedro, author of Face Fitness, began and honed in her facial exercise practice as a fitness instructor....*

Böyük ehtimal ki, Azərbaycan dilinin terminoloji sisteminə həmin neologizmin məhz mürəkkəb söz formatında daxil olmasında da mədəniyyətlərarası dialoq faktı mühüm rol oynamışdı. Belə ki, zənnimizcə, bu termin Azərbaycan dilinə birbaşa deyil (yəni, "şaquli" trayektoriyalı əlaqə sayəsində deyil), rus dilinin tranziti vasitəsilə (yəni, qloballaşmadan bəhrələnən digər dilin "üfüqi" trayektoriyalı ötürücülüüyü ilə) mümkün olmuşdu. Nümunələrə diqqət edək: *Фейсфитнес предлагает устранить первопричины этих явлений за счет избирательного тонизирования и расслабления мимической мускулатуры. ; Фейсбилдинг известен во всём мире в первую очередь как альтернатива пластическим операциям и различным антивозрастным программам.*

Maraqlıdır ki, bu terminlərin mənbə dilin özündə də neologizm olmaqla öz dəqiq və birmənalı təsbitlənmiş yazı formasına malik olmaması müəyyən orfoqrafik variantivliyə imkan tanımış olur. Belə ki, **face building** neologizmi ingilis dilinin özündə həm söz birləşməsi, həm də mürəkkəb söz variantında təqdim olunur. Diqqət edək: *Our Philosophy of Face Building... Face building is a method of reversing many of*

the effects of the natural aging process.; müqayisə et: **Facebuilding: The Daily 5-Minute Program for a Beautiful, Wrinkle-Free Face** .

Nəticə olaraq qeyd edə bilərik ki, I.Göründüyü kimi, qloballaşmanın mədəniyyətlərarası dialoqu intensivləşdirməsi, a) həm “şaquli” trayektoriyalı (yəni, qloballaşma linqva-frankası olan ingilis dilindən birbaşa şəkildə [5, s.120]); həm də b) tranzit dillər vasitəsilə, yəni üfqi trayektoriyalı mənimsəmə ilə ingilis dilindən çox sayda neologizmin dilimizə daxil olmasını mümkün etmişdi. II. Eləcə də o da məlum olur ki, həmin neologizmlərin mənbə dil üçün də “yeni yaranmaları” təcəssüm etdirməsi, onların yazı formatın sabitləşməməsini mümkün edir və eyni polivariantlılıq digər dillərə də keçid edir.

Ədəbiyyat:

1. Analysis: Reddy Sh. How does North Korea use social media? // BBC Monitoring – Essential Media Insight, 05 JUL 2019, <https://monitoring.bbc.co.uk/product/c200xiwn>
2. Arouzi A., De Luce D. Tech-savvy Iranians stay connected on social media despite regime restrictions // NBC News, Aug. 22, 2019, <https://www.nbcnews.com/news/world/tech-savvy-iranians-stay-connected-social-media-despite-regime-restrictions-n1044016>
3. Social media and censorship in China: how is it different to the West? 26 September 2017, <https://www.bbc.com/news/newsbeat-41398423>.
4. Əliquliyev R.M., Mahmudov R.Ş. İnternet asılılığı və onunla mübarizə məsələləri // İnformasiya cəmiyyəti problemləri, 2012, №2(6), s.7-18.
5. Щенникова Н. В. Языковой фактор глобализации // Век глобализации 2015, №2, с.119-129 <https://cyberleninka.ru/article/n/yazykovoy-faktor-globalizatsii>

Zinhar İsmayılova
Azərbaycan Dillər Universiteti

QLOBALLAŞMANIN MÜXTƏLİF SİSTEMLİ DİLLƏRƏ TƏSİRİ

Açar sozlər: qloballaşma, dillər, dəyərlər

Keywords: globalization, languages, values

Ключевые слова: глобализация, языки, ценности

Qloballaşan dünya çevik dəyişikliklərlə səciiyyələndir. Bu dil situasiyalarına da təsirsiz ötürmədir. Qloballaşan dünyada müxtəlif ölkələr arasında çoxsahəli əlaqələrin inkişaf etdirilməsi dövründə dillərin tədqiqi sahəsinin genişləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi müşahidə edilir. Qloballaşma əksər hallarda dar mənada anlaşılaraq ayrı-ayrı insanlar üçün fərqli anlam ifadə etməkdədir. Bir tərəfdən, qloballaşma termini bir qrup insan tərəfindən yerli mədəni dəyərləri, lokal milli dilləri məhv edəcək, amerikan dəyərlərinin və həyat-tərzinin tətbiqi ilə nəticələncək, eləcə də, insanları asılı vəziyyətə salacaq super mənfə qüvvə kimi qəbul edilir. Digər tərəfdən isə, qloballaşma dedikdə daha əlverişli həyat standartları, rifah halı və demokratiya vəd edən gələcək başa düşülməkdədir [1].

Məlumdur ki, dünyada ingilis dilində danışan insanların sayı ana dili çin dili olanlardan sonra ikinci yerdə durur. Lakin, o da məlumdur ki, bu və ya digər dildə danışan insanların sayı iqtisadi qüdrət göstəriciləri ilə çox vaxt üst – üstə düşür. Məsələn, dil daşıyıcılarının sayına görə çin dilindən 4-5 dəfə geri qalan ingilis dilli ölkələr dünya iqtisadiyyatındakı yerlərinə görə birinci yeri tutduqları halda, Çin yalnız səkkizinci yeri tutur. Dil daşıyıcılarının sayına görə dünyada 10-cu yeri tutan alman dilli ölkələr isə iqtisadi qüdrətinə görə dünyada üçüncü yerdədir. Bu dünya dilləri və həmin dil daşıyıcıları olan ölkələrin hazırkı vəziyyətini əks etdirir. Bəs görəsən, 50 ildən sonra dünyada dil situasiyası necə olacaq? Bu məsələdə radikal dəyişikliklərin baş verə biləcəyini gözləmək olarmı?

Devid Qraddol demoqrafik dəyişikliklərə dair proqnozlara, həmçinin, urbanizasiya və əhali artımı kimi digər məsələləri təhlil edərək belə bir fərziyyə irəli sürür ki, aparıcı dünya dillərinin daşıyıcılarının sayında və dil situasiyalarında ciddi dəyişikliklərin baş verəcəyini və yeni linqvistik balansın formalaşacağını gözləmək lazımdır [4].

Bəs, görəsən, ingilis dilinin geniş istifadəsi hansı səbəblərlə bağlıdır, və ya ingilis dili əsasən, hansı məqsədlər üçün istifadə edilməkdədir. Bu məsələyə bir qədər aydınlıq gətirməyə çalışacağıq.

“Economist” jurnalının 2001-ci il dekabr buraxılışında çap edilmiş “A World Empire by Other Means” (“Digər vasitələrlə dünya imperiyası”) adlı məqalədə ingilis dilinin dünyada sürətlə yayılması reallığı bu cür ifadə edilmişdir: Onu Kot – d` İvuarda reklam afişalarında görmək, Tokyoda pop musiqilərdən dinləmək, Pnompədə rəsmi sənədlərdən oxumaq olar. Doyçe Velle bu dildə yayımlanır. İslandiyaalı Byork bu dildə mahnı oxuyur. Fransanın biznes məktəbləri bu dildə dərs keçirlər. O, Boliviyanın Nazirlər Kabinetində ünsiyyət vasitəsidir. Həqiqətən də, keçmişdə yalnız aşağı təbəqənin insanları adlandırılan İngiltərə əhalisinin dili çox uzağa getmişdir. İndi o, qlobal dildir [3].

Devid Qraddol isə Florian Koulmasın fikirlərini daha da inkişaf etdirərək dil situasiyalarının məruz qaldığı dəyişiklik sahələrində 13 cəhətə diqqət çəkilməklə aşağıdakıları qeyd edir:

1. Beynəlxalq təşkilatların və konfransların rəsmi dilində
2. Həmçinin, maliyyə institutlarının əsas dilində
3. Hal-hazırda elm və texnologiyasının beynəlxalq vahidi kimi çıxışında
4. Beynəlxalq bank fəaliyyəti, iqtisadi və ticarət əlaqələrinin dilində
5. Qlobal brendlərin reklam dilində
6. Audiovizual məhsulların (film, TV, müasir musiqi və s.)
7. Beynəlxalq turizmin
8. Ali təhsilin
9. Beynəlxalq təhlükəsizliyin
10. Beynəlxalq hüququn
11. Yazılı və şifahi tərcümənin əsas dilində
12. Texnoloji nailiyyətlərin yayılma dilində
13. İnternet kommunikasiyalarının dilində

Qloballaşma şəraitində dil situasiyalarının elmi tədqiqat və elmi nəşrlərin dilində dəyişkənliyi cəhətdən beynəlxalq əhəmiyyətini konkret misallarla izah etməyə çalışacağıq. Bu məqsədlə biz alman alimlərinin fikirlərinə istinad edəcəyik. Almanların öz doğma dillərinə daha çox bağlı olduqlarını əsas götürərək onların öz elmi fəaliyyətlərini əsasən alman dili üzərində qurduqlarını güman etmək olardı. Lakin, nə qədər təəccüblü olsa da, Devid Qraddol tərəfindən alman alimlər arasında keçirilmiş sorğu bu gümanı tamamilə alt-üst etməkdədir [2].

Göründüyü kimi, alman alimlərinin orta hesabla 52 faizi öz elmi əsərlərini alman dilində yox, məhz ingilis dilində nəşr etdirməyə üstünlük verir. Bu isə öz dilinə hədsiz dərəcədə bağlı olan almanların ingilis dilinə verdikləri önəmdən xəbər verməklə yanaşı, ingilis dilinin dünya arenasında dil situasiyalarına olan təsirini bir daha sübut edir.

Elm sahəsində ingilis dili İkinci Dünya müharibəsindən sonra alman dilini sıradan çıxararaq dominant mövqə qazanmışdır. Sözü geden elmi-texniki dominant mövqə əvvəlcə Avropada, daha sonra isə qlobal səviyyədə ümumi linqvistik dominantlıqla nəticələnmişdir. Əksər dilçi alimlərin qeyd etdikləri kimi, bəşər tarixində ingilis dili qədər geniş yayılmış və çoxlu sayda insan tərəfindən danışılmış ikinci dil mövcud olmamışdır. İngilis dilinin real dünya statusu əldə etdikdən sonra taleyinin necə olacağını proqnozlaşdırmağa kömək edə biləcək presedent mövcud deyil [6].

Hazırda dünya keçid dövrünü yaşamaqdadır. Paralel olaraq, dil situasiyaları da yeni forma və məzmun kəsb etməkdədir. Dövrün tələblərinə və insanların tələbatlarına müvafiq olaraq durmadan dəyişməkdədir. Bu tendensiya Azərbaycanda da müşahidə olunur ki, bu da təbii olaraq Azərbaycanın integrasiya kursundan irəli gələn məsələdir.

İxtisası dil olan ali məktəblərin tələbələrinə ingilis dilində tədris səviyyəsinin həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət baxımından əhəmiyyətli dərəcədə artırılmasına səbəb olan və elmi əsaslara söykənən motivasiyaedici leksik vahidlər sisteminin işlənib hazırlanması elmi yenilik hesab oluna bilər.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev K. Azərbaycan dilinin sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı: Maarif, 1999, 281 s.
2. Axundov A.A. Azərbaycan dilinin fonetikasi. Bakı: Maarif, 1984, 390 s.
3. Abdullayev Ə., Seyidov Y., Həsənov A. Müasir Azərbaycan dili. Bakı: Maarif, 1972, 474 s.
4. Veysəlli F.Y. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı: 2005, I hissə, 344 s.
5. Ахматов И.Х. Проблемы семантического анализа простого предложения. Нальчик: учпедгиз, 1979, 84 с.
6. Abdullayev A. Text, Meaning and Understanding: A communicative – cognitive approach, Alpha Print, University of Minnesota, USA, 1999. pp.45-67.

ПРОБЛЕМАТИКА «ДРУГОГО» В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ В КОНТЕКСТЕ ДИАЛОГА КУЛЬТУР

Ключевые слова: глобализация, диалог культур, проблематика другого, пограничье

Açar sözlər: qloballaşma, mədəniyyətlərin dialoqu, digərinin problemləri, sərhədyanı

Keywords: globalization, dialogue of cultures, problems of the other, borderlands

Глобализация в современном мире является данностью, которая влияет на всю жизнь человека, и показывает взаимную зависимость и общность проблем возникающих на планете. Последний всплеск пандемии стал ярким примером тому, насколько наш мир тесно взаимосвязан и взаимозависим. Великий американский писатель Э.Хемингуэй выразил идеи общего человеческого братства словами : « Нет человека, который был бы как Остров, сам по себе: каждый человек есть часть Материка, часть Суши; и если Волной снесет в море береговой Утес, меньше станет Европа, и также, если смочит край Мыса или разрушит Замок твой или Друга твоего; смерть каждого Человека умалывает и меня, ибо я един со всем Человечеством, а потому не спрашивай никогда, по ком звонит Колокол: он звонит по Тебе».

Феномен глобализации был понят мыслителями еще в начале 20го века, и в современном мире уже ни одно масштабное решение не принимается тем или иным государством, без учета событий или тенденций на всем земном шаре. Поиск решений проблем, таким образом тесно связан с диалогом, ведь только при помощи диалога возможно найти решение возникающих вопросов. В этой связи понятие диалога культур начинает играть первостепенную роль.

Диалог культур – термин, получивший широкое распространение в 20ом веке, представляет собой взаимодействие, сотрудничество, влияние и взаимовлияние, проникновение и отталкивание различных культур. Идея культуры существовавшая в Новом времени определялась как наукоучение, то есть она должна была постоянно развиваться. Но позже, стало ясно что культура не укладывается в схему развития науки. При попытке сравнения древнегреческих мыслителей с современными, или восточной литературы с западной, исследователи зашли в тупик. Новая парадигма диалога культур помогла расширить границы понимания культуры, и дала ответы на многие вопросы. В эпоху постмодернизма художественное произведение следует рассматривать как диалог культур, где не существует разделения на границы и на понятия востока и запада, оно служит только прекрасному. Культура – это форма общения людей, и понятие диалога культур раскрывает данную парадигму с нового ракурса. В исследованиях посвященных проблемам диалога культур важную роль имеет определение матрицы культуры Запада и Востока, благодаря которым возможно выявить и раскрыть происходящие внутри культуры процессы.

Одним из наиболее интересных направлений в исследованиях новой парадигмы явилась культура пограничья. В современных исследованиях необходимо учитывать тот факт что, в связи со сменой парадигмы мышления пограничье Запада и Востока приобретает новый смысл. Глобальный мир характеризуется в первую очередь интенсивностью контактов между людьми, что приводит к размыванию культурных границ и смешению культуры и на сцену выходит не монокультура, а гибридная культура без особо выраженных границ. Важным фактором появления культуры пограничья, и в частности, литературы пограничья является диалог, который возможен при совместном поиске равнозначных сторон, представляющих взаимный интерес. Великий русский исследователь М. Бахтин, серьезно занимавшийся проблемами диалога культур писал: «Мы ставим чужой культуре новые вопросы, и чужая культура отвечает нам, открывая перед нами свои стороны, новые смысловые глубины» [1, с.160].

Следует отметить, что истинный диалог культур никогда не возможен в ситуации культуроцентризма, где изначально заложена позиция центра и периферии, другими словами отношения «чужой» - «свой». Настоящий диалог культур происходит при равенстве позиций. Главным вопросом является осмысление понятия «чужой», замене его на термин «другой» и принятие его как

равного себе. Многочисленные исследования в области психоанализа показали, что только через соотнесение с «другим» происходит конструирование своего Я. Глобализация стала причиной появления межкультурного поля, где возможна межкультурная коммуникация, во время которой происходит выявление общих черт и различий. Контакт этот происходит в зоне пограничья.

В 20ом и 21ом веке происходит переосмысление западной колонизации с точки зрения культурного аспекта, являясь предметом научного интереса у многих исследователей, особенно ученых происхождения которых связано с Востоком. Хотелось бы назвать такие мировые величины как С.Рушди, Х.Бхаба, Ф.Фанон, Л.Ганди, которые глубоко и всесторонне изучают проблематику «другого» в литературе, философии, психологии в контексте глобального многообразия культур. Следует отметить, что работы Ж.Дерриды по постструктурализму, а также культурологические концепции Ж.Бодрияра, М.Фуко очень сильно повлияли на формирование совершенно новой концепции «свой» - «другой».

В современной мигрантской литературе большая роль уделена культурным процессам, происходящим в мире и последствия миграции. В этом аспекте хотелось бы рассмотреть творчество американской писательницы китайского происхождения Эми Тан, которая во всех своих произведениях ставит вопрос о поиске идентичности мигранта и выделяет два этапа – внешний и внутренний. Внешний этап -это сравнение, преодоление и принятие бытовых деталей, в то время как внутренний этап - это формирование новой идентичности, которая нередко проходит очень болезненно.

В романе «Клуб радости и удачи» Эми Тан описывает болезненный процесс поиска идентичности, рассматривая два поколения. Матери и дочери совершенно по-разному ведут себя в новой среде; если первые придерживаются китайского этноцентризма, вторые – вначале сознательно не принимают китайскую культуру, стыдясь своих китайских корней. Но тем не менее, на бессознательном уровне в них проявляются их китайские традиции, в виде сказок, кухни, поговорок и многого другого. Эми Тан точно передает как, героини романа оказались в пограничье и каким образом формируется их идентичность. «И теперь я наконец понимаю, какая часть моя китайская... Это моя семья... Сколько лет должно было пройти, чтобы я это почувствовала» [3, с.332].

Путь к согласию с собой и миром очень долгий и сложный, приобретение жизненной силы, связывает человека с традицией, но не поглощает и не заглушает внутренний индивидуальный голос, который окружен древними традициям, но обличен в западную форму.

Литература:

1. Бахтин М.М. К философии поступка // Философия и социология науки и техники. Ежегодник 1984-1985. М., 1986. С.80-160
2. Бхабха Х. Местонахождение культуры//Перекрестки.2005 №3-4. С.161-192
3. Тан Э. Клуб радости и удачи / URL: <http://www.bookmate.com/r#d=sExaYwAA> с.332

Джамиля Гадимова
Бакинский Славянский Университет

ОБ УКРАИНИЗМАХ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Ключевые слова: украинизм, заимствование, экзотизм, русский язык

Açar sözlər: ukrainizm, alınma söz, ekzotizm, rus dili

Keywords: Ukrainism, loanword, exoticism, Russian language

Многовековая культурная близость, экономические, политические отношения между Россией и Украиной способствовали постоянному контакту украинского и русского языков. Влиянию украинского языка на русский наблюдается уже в XVII веке: «В XVII веке киевская традиция церковно-славянского языка возоблудала над московской. Киев был не только центром охранения церковно-славянской традиции, но и тем местом, где церковно-литературный язык восточнославянской редакции впервые стал подвергаться систематической нормализации... в Киеве раньше всего и наиболее ярко проявилось расширение сферы применения церковно-славянского языка и

распространение его на светскую литературу. Первые попытки писать рифмованные стихи (вирши) на церковнославянском языке были сделаны украинскими учеными. Украинские ученые риторы и проповедники оказали большое влияние на риторику XVIII века с ее славянизмами. Наконец, к украинским школьным интермедиям на церковно-славянском языке восходят русская драма и комедия» [2, с.7].

Все изменения, происходящие в социальной жизни общества, находят отражение в языке, а лексика представляет собой область языка, в наибольшей степени «открытую» для всякого рода внешних влияний. Естественно, что интенсификация или, напротив, ослабление связей определенным образом могут быть отражены и в таком процессе, как заимствование.

Под украинизмами понимают заимствованные слова, обороты, грамматические и синтаксические конструкции, используемые в русском языке. В лексической системе русского языка немало украинизмов.

Среди лексических заимствований из украинского языка можно выделить две группы слов: украинизмы, семантически освоенные русской языковой системой, и семантически неосвоенные слова-экзотизмы украинского происхождения, не имеющие эквивалента в русском языке.

К семантически освоенным украинизмам относятся те слова, которые полностью обрусели. В семантике этих лексических заимствований не осталось признаков, указывающих на их иноязычное происхождение. Многие слова украинского языка настолько прочно вошли в лексическую систему русского литературного языка, что не воспринимаются носителями русского языка, как иноязычное слово, когда-то заимствованное русским языком из украинского. Подобные слова фиксируются толковыми словарями: *бублик, борщ, вареники, маляр, сырок, черевички* и др.

К экзотизмам украинского происхождения относятся слова, которые сохраняют оттенок иноязычности, называют реалии, специфичные для Украины, не имеющие русских лексических эквивалентов: *гопак* – украинская народная пляска, а также музыка к ней; *карбованец* – денежная единица Украины до 1991 года; *гривна* – денежная единица современной Украины; *кобзарь* – народный певец, *майдановец* – участник или сторонник оппозиционных протестов на Украине в 2013 – 2014 гг. и др. [4; 6; 8].

Однако, нужно иметь в виду, что граница между заимствованными словами и экзотизмами очень подвижна: постепенно в связи с частотой употребления и распространенностью экзотизмов они могут утрачивать черты экзотичности и стать заимствованными словами.

Следует отметить, что в работах по фольклористике, истории, этнографии, а также в языке художественной литературы для передачи национального колорита и в целях стилизации часто используются украинизмы:

Здесь человека берегут, Как на турецкой перестрелке, Насилу щей пустых дадут, А уж не думай о горелке (А.С.Пушкин, Гусар); *А всех доезжачих красивее Опанас Швидкий, за паном в синем казакине гарцует, шапка на Опанасе с золотым верхом, конь под ним играет, рушница за плечами блестит, и бандура на ремне через плечо повешена* (В.Г.Короленко, Лес шумит); - Э, Одарка! – сказала веселая красавица, оборотившись к одной из девушек, - у тебя новые **черевички!** Одарка, у тебя есть такой человек, который все тебе покупает; а мне некому достать такие славные **черевички** (Н.В.Гоголь, Ночь перед Рождеством); *Дивчата, парубки — все у своих крылечек, в садах, палисадниках, прямо на улице, на сваленных для застройки брёвнах, группами, парочками* (Н.А.Островский, Как закалялась сталь).

Таким образом, многие украинизмы в русском литературном языке первоначально обозначали понятия, специфичные для украинской среды. Однако постепенно в связи с расширением их употребления и распространенностью ряд украинизмов утратили окраску экзотичности и полностью освоились русским языком.

Литература:

1. Булаховский Л.А. Исторический комментарий к русскому литературному языку. Киев: Радянська школа, 1953.
2. Виноградов В.В. Очерки по истории русского литературного языка XVII – XIX вв. М., 1938.
3. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 1 – 4. М.: Русский язык, 1978.
4. Егорова Т.В. Словарь иностранных слов современного русского языка. М.: Аделант, 2014.

5. Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке. М.: Наука, 1968.
6. Крысин Л.П. Толковый словарь иноязычных слов. М.: Эксмо, 2005.
7. Лексика русского литературного языка XIX – начала XX века. М.: Наука, 1981.
8. Фасмер М. Этимологический словарь. Т. 1 – 4. М.: Прогресс, 1986 – 1987.

Джамиля Гасьимова
Азербайджанский Университет Языков

НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Ключевые слова: национальная идентичность, глобализация, мировая культура, гомогенизация, межкультурный диалог

Açar sözlər: milli identiklik, qloballaşma, dünya mədəniyyəti, homogenləşmə, mədəniyyətlərin dialoqu

Keywords: national identity, globalization, international culture, homogenization, intercultural dialogue

Мы живем в эпоху, когда национальные границы и привязанность к определенному региону играют все меньшую роль. Помимо транснациональных связей в сфере экономики и политики и растущего глобального сотрудничества происходящие изменения решающим образом влияют также на нашу повседневную жизнь, мировоззрение и поведение. Средства массовой информации, прежде всего интернет и телевидение, за считанные секунды обеспечивают доступ к изобилию данных с любой точки земного шара. Пространственные дистанции преодолеваются виртуально. Коммуницировать с людьми, находящимися в тысячах километрах от нас, располагать новейшей информацией со всего мира стало нормой. Значительно растет наша мобильность. Перемещение в другую страну со сменой места жительства сегодня не редкость, а экзотические туры – излюбленное и распространенное времяпрепровождение.

Все эти процессы усиливают тенденцию к гомогенизации и созданию мировой культуры. Идентификация себя с местами своего проживания утрачивает значимость. Однако популярным становится принятие доминантной культуры, в частности североамериканской. Это по сути ничто иное, как глобальное расширение локального феномена.

Что же происходит ввиду таких глобальных изменений с нашей национальной идентичностью? Или же сформулируем несколько иначе: какое значение она приобретает в эпоху глобализации?

Национальная идентичность – феномен, находящийся в процессе постоянного становления и подверженный влиянию разнообразных факторов. Целесообразным является его рассмотрение в двух основных ракурсах: историческом и культурном. Основу национальной идентичности составляют общие языковые, территориальные, этнические, религиозные и исторические особенности.

Глобализация – это довольно сложное и тяжело поддающееся толкованию понятие. Это процесс, начавшийся еще в XVI веке с возникновением мировой торговли и достигший своего апогея в нынешних условиях международной экономической интеграции. Глобальные процессы сталкивают нации с новыми проблемами и принципиальными вопросами. Одной из таких проблем является неравенство участвующих сторон. Основная же задача заключается в установлении контактов, общении на равных началах, уважении несхожести других наций, т.е. их идентичности и уж никак не в стремлении к унификации и устранении различий. Согласно принципу «единства в многообразии» именно эти различия должны мотивировать нации на осмысление проблемы и совместные действия. Они определяют возможность взаимного обмена. Без них невозможно создание каких-либо связей. Посредством межкультурного диалога имеющиеся несоответствия не устраняются, обуславливая тем самым сохранение национальных особенностей, колорита. Поэтому государства должны не просто сосуществовать, а активно взаимодействовать.

Полностью оградить национальную культуру от внешнего влияния невозможно. Необходимость нового подхода не подразумевает какой-либо стандартизации. Вполне осуществимой в международном контексте становится стратегия прогрессивного индивидуального развития.

Эпоха глобализации – это эпоха возрождения национальной идентичности. Эта тенденция вводит в замешательство наблюдателей, утверждавших об исчезновении этого понятия. Доводы в пользу такого утверждения очевидны:

1. Глобализация экономики и интернационализация политических институтов;
2. Универсализм коллективной культуры, распространяющейся посредством электронных СМИ, а также через воспитание, урбанизацию и модернизацию.

Согласно теории К. Руберт де Вентос на возникновение национальной идентичности влияют следующие факторы:

1. Первичные факторы, такие как этничность, территория, язык, религия и т.п.;
2. Генеративные: развитие коммуникаций и технологий, образование городов и создание современных армий и централизованных монархий;
3. Индуцированные факторы: кодификация языковых норм в официальных грамматиках, рост бюрократии и создание национальной системы воспитания;
4. Реактивные факторы включают защиту идентичности и интересов, подавленных и вытесненных господствующей социальной группой или институциональным аппаратом, что в итоге обуславливает поиск альтернативной идентичности в коллективной памяти людей.

Какой из вышеперечисленных факторов сыграл при этом более важную роль зависит от исторического контекста, материала, которым располагает коллективная память и характера разногласий противоборствующих сторон [2, с.139-200].

Происходящие в современном мире процессы глобализации расшатывают традиционные системы ценностей, но все же не разрушают их полностью. Лишь условно им удалось заменить национально-культурное многообразие мира на нечто общее, коллективное. Более того, характерная для глобализации тенденция к типизации лишь подчеркивает значимость этого многообразия и усиливают межкультурную компетентность. В современном мире она превратилась в незаменимую ключевую квалификацию. Ввиду того, что международные контакты стали вполне обыденным явлением, эта компетентность приобрела небывалую значимость во всех областях и сферах.

Подытоживая вышесказанное, хотелось бы отметить, что язык, в особенности развитый национальный язык, является фундаментальным атрибутом самопознания и создания невидимой национальной границы, которая менее произвольна, чем территориальность и менее эксклюзивна, чем этничность. Язык – это своего рода мост между частной и общественной сферами, между прошлым и настоящим, вне зависимости от признания какой-либо культурной общности со стороны государственных образований. В мире, подверженном культурной гомогенизации через идеологию модернизации и власть международных СМИ, язык, как непосредственная форма выражения культуры, национального колорита, становится защитным валом, последним оплотом самоконтроля.

Литература:

1. Beck, Ulrich: Politik der Globalisierung. Frankfurt: Suhrkamp, 1998.
2. Rubert de Ventos, Xavier : Nacionalismos. Madrid: Espasa Calpe, 1994.
3. Кулаков А.В. Глобализация как многомерный процесс. М.:НИИ, 2009.
4. Попова М.К. Национальная идентичность и ее отражение в художественном сознании. Воронеж:ВГУ, 2004.
5. Чумаков А.Н. Метафизика глобализации: культурно-цивилизационный контекст. М.:Проспект, 2017.

Диана Гусейнзаде
Азербайджанский Университет Языков

ИСЛАМ В РОССИИ

Ключевые слова: ислам, религия, мечеть, мусульманская община

Açar sözlər: islam, din, məscid, müsəlman icması

Keywords: Islam, religion, mosque, Muslim community

В Российской Федерации около двадцати миллионов человек исповедуют ислам. [1, с.10] Ведущими организациями мусульман в России являются Совет муфтиев России и Центральное духовное управление мусульман.

Во многих российских городах имеются соборные мечети и мусульманские общины. Мусульманская община Москвы одна из самых многочисленных в России - от двух до трех миллионов человек. Связано это и с количеством быстро развивающихся национальных диаспор из Азербайджана, центральноазиатских и других исламских государств – Египет, Сирия, Ливан, Пакистан, Турция. В Москве шесть крупных мечетей и более ста мусульманских молельных домов. Главная мечеть столицы – Соборная, она одна из крупнейших в Европе, вмещает 10 000 человек.

Известный азербайджанский нефтепромышленник Шамси Асадуллаев в 1913 году подарил свой особняк в Замоскворечье московской мусульманской общине. В 30-е годы он был закрыт и возродился вновь в 1990-ые. Сейчас в нем действует Татарский культурный центр.

Ислам появился на российской земле раньше христианства, в конце IX – начале X веков. Когда славянские племена еще оставались языческими, некоторые тюркские народы, населявшие Поволжье, уже приняли ислам в качестве государственной религии. Первая мечеть на территории современной России была построена еще в восьмом веке в городе Дербент, Дагестан. Со времен Ивана Грозного существует мусульманская община в Ярославле, а с 1910 года здесь функционирует Соборная мечеть, построенная по инициативе и на средства татарской общины Ярославля. На строительство мечети в Твери внес личные средства император Николай II, за проявленный героизм татарских воинов, урожденных тверчан, во время Русско-японской войны. С 1892 года действует мечеть Хусаиния в Оренбурге, а мечеть в городе Пермь украшает город с 1903 года [2, с.5].

Упоминания об исламе имел лютоя еще в памятнике древнерусской литературы «Повести временных лет», в рассказе о выборе веры. В 986–987 годах, ко двору киевского князя Владимира Святославича приходили посольства магометан, иудеев, католиков и православных, и князь, посоветовавшись с боярами и старцами, послал своих послов еще и к волжским болгарам, немцам и грекам, разведать об их верах. Знамениты слова князя в ответ на проповедь мусульманина, запрещавшего употребление алкоголя: «На Руси веселье есть пить» [3]. В итоге было выбрано православие, пришедшее из Византии.

В настоящее время на территории Российской Федерации проживает около 40 народов, исповедующих ислам. Исторически, в России сложилось два региона распространения мусульманства, это Волжско-Уральский регион, где проживает 6 млн. татаров и 1.3 млн. башкиров и Северный Кавказ – Ингушетия, Чечня, Дагестан и другие северо-кавказские республики. Процентное соотношение этнических мусульман на территории РФ на сегодняшний день: Ингушетия 98 %; Чечня 96 %; Дагестан 94 %; Кабардино-Балкария 70 %; Карачаево-Черкесия 54,6 %; Башкортостан 54,5 %; Татарстан 54 % [1, с.11].

В начале XIV века, в эпоху Золотой Орды, ислам был фактически официальной государственной религией, после покорения Казани Иваном Грозным он стал гонимой; позднее, начиная с правления Екатерины II, терпимой и, наконец, уже в наше время вновь обрел статус традиционной религии как неотъемлемой части исторического наследия народов России [4].

Литература:

1. Малашенко А. Ислам для России. Центр Карнеги. М. Российская политическая энциклопедия (РОС-СПЭН), 2007. 192 с .
2. Файрузов Б. История ислама в России. СП-Б. Изд.: Тимошка. 2019. 80 с.
3. <http://www.spsl.nsc.ru/history/descr/PWL/povest1.htm>
4. <https://www.kommersant.ru/doc/2815999>

АКТУАЛЬНОСТЬ СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ ПОДРОСТКОВОЙ РЕЧИ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Ключевые слова: общение у подростков, потенциал общения, социо-психологическое исследование речи, общение и коммуникация

Açar sözlər: *yeniyyətələrin ünsiyyəti, ünsiyyətin potensialı, nitqin sosial-psixoloji tədqiqi, ünsiyyət və kommunikasiya*

Keywords: *communication in adolescents, communication potential, socio-psychological study of speech, intercourse and communication*

Социо- и психолингвистические исследования речи могут быть проведены и с учетом возраста носителей языка: у детей, подростков, у людей среднего и пожилого возраста. В данной статье мы рассмотрим особенности речи подростков в эпоху глобализации.

Подростковый возраст – период онтогенеза (от 10–11 лет до 15 лет), соответствующий началу перехода от детства к юности. В подростковом возрасте умение общаться приобретает важную роль, поскольку в подростковом периоде развитие организаторских и коммуникативных качеств личности становится важным; возрастает высокая потребность в общении, но уровень коммуникации у подростков низкий. Проблемой межличностного общения у подростков занимались А. Н. Леонтьев, А. А. Бодалев, Л. И. Божович, В. А. Горянина, Е. П. Ильин и многие другие. Кроме Л.С.Выготского, А.В.Запорожца, Д.Б.Эльконина общение детей со взрослыми рассматривали такие ученые, как: Г.Х.Мазитова, С.Ю.Мещерякова, Н.М.Щелованова, М.И. Лисина и другие. В.С.Мухина, Н.М.Аксарина, А.И.Мышкис и другие исследовали общение детей с ровесниками.

В эпоху глобализации неформальных подростковых группах складывается или перенимается из старших по возрасту объединений своеобразный **сленг или жаргон** - слова или выражения, используемые возрастными группами, определенными социальными слоями. «Сленг придает эффект усиления чувства «мы» тем, что сокращает дистанцию между общающимися через идентификацию всех членов группы общими знаками общения. Речь подростков может быть полностью сленговой, но и также может иметь в обороте 5-7сленговых слов» [1, с.110-112]. «Юношеский жаргон - это явление многослойное. Его основу образует совокупность слов и выражений, которые употребляются почти всеми ребятами этого возраста. Он включает три группы слов и выражений: ругательства, общеупотребительные слова и выражения и общеупотребительные слова и выражения, получившие в жаргоне иное содержательное значение» [2, с.135].

Эти сленговые слова существуют в группе, являются её достоянием, эти слова переходят нормы обыденной этики, освобождают от нормативной пристойности и дают ощущение свободы в диалоге. Подростки пользуются сленгом во дворах домов, в классе, в спортивных группах, а также в разнообразных неформальных группах.

Кроме независимой жаргонной речи, которая объединяет подростков в группы, необходимо выделить также *жесты или позы* – снимающие дистанцию, агрессивные, а иногда откровенно циничные. Подростковое несловесное общение может вызывать протест взрослых, но сами подростки иной раз с готовностью проходят через эту возрастную инициацию вольными позами и жестами. В это время они не вникают в глубинные смыслы своих выразительных действий.

Но многое в словесных и несловесных формах общения определяет культурная среда, в которой живёт подросток, и его внутренняя позиция по отношению к сленгу и ненормативным жестам вообще. Существует категория подростков, которая весьма чутко относится к родному слову и стремится к очищению и развитию собственной речи. Им не приятна пошлость, которая подчиняет себе общение с ровесниками через сленг и несловесные, агрессивные формы коммуникации. «Чувствительность к пошлости одних подростков и нечувствительность других ставят их в отношения конфронтации или безмолвного отчуждения друг от друга» [1, с.110-112]. На этой почве также начинается разделение на своих и на чужих. Самое трудное в подростковом возрасте – чув-

ство одиночества, ненужности своим ровесникам. Подросток испытывает чувство растерянности и тревоги, начинает комплексовать.

«Можно заставить почувствовать любую эмоцию, специально заданную говорящим на сознательном или бессознательном уровне. Очень распространенной является осознанная провокация в человеке чувства стыда. Типичен пример поведения учителя средней школы (особенно в начальных классах), когда единственным педагогическим приемом становится нравоучение в отношении ребенка, который плохо учится или недисциплинированно себя ведет. При этом нередко судилище становится публичным, так как ставится задача опозорить ученика перед одноклассниками (вызвав к доске и поставив лицом к классу, т.е. в оппозицию к остальным ученикам) или перед старшими школьниками, если они пользуются у него авторитетом. Эмоция стыда вызывается обычно на речевом уровне, т.е. *словесно*. Одна из самых сильных, самых мучительных эмоций, которую можно испытать, это эмоция стыда. Если взрослый человек вызывает в другом эту эмоцию, причем в таком, который не может ему ответить, который беспомощен, в два раза ниже его ростом, в три раза меньше весит, то на языке этики иначе как садизмом это публичное унижение названо быть не может. Надо сказать, что такого рода унижения люди помнят всю жизнь, платят стойкой ненавистью к тому, кто их унизил, тщательно эту ненависть скрывая. В фильме Р. Быкова "Чучело" в 1984 году впервые была поставлена проблема стыда и унижения, которые переживают люди в детском и молодом возрасте в системе средней школы. Мало что изменилось в этом отношении с той поры. На Западе это повод для судебного разбирательства.

«При анализе коммуникаций подростков выделяют два вида общения: межличностное и ролевое. *Межличностное* появляется в процессе взаимодействий с окружающими людьми вне деятельности. *А ролевое* общение осуществляется в процессе разных видов деятельности. У подростков последовательно к 6 классу сокращается количество вопросов, обращенных к учителям и родителям, уменьшается число вопросов этического характера (у девочек их больше, чем у мальчиков), уменьшается число запросов подростками оценок действий своих и своих ровесников. Резко сокращается общение в процессе совместных занятий подростков со взрослыми в семье, уменьшается время, затрачиваемое ими на различные виды общения со взрослыми. У мальчиков все эти тенденции имеют более выраженный характер. Больше всего подростки общаются с ровесниками своего пола» [3].

Человек приобретает все свои высшие качества и познавательные способности через общение с психологически *развитыми* людьми, а также благодаря широким возможностям к научению. Посредством активного общения с *развитыми* людьми подростки сами становятся личностью.

Литература:

1. Антонова Г.Н., Черепкова В.С. Общение как фактор, влияющий на формирование личности Стр.110-112//Формирование профессиональной культуры специалистов социальной и образовательной сфер. Материалы международной научно-практической конференции. Витебск, Витебский государственный университет им. П.М. Машерова, 2007.
2. Авдулова Т. П. Возрастная психология. М.:Академия, 2011, 329с.
3. Болтунова А. И. Особенности межличностного общения среди подростков // Молодой ученый, 2014, №1, С. 492-494.
4. Булыгина Л. Н. О формировании коммуникативной компетентности школьников. // Вопросы психологии, 2010, № 2, С. 149–152.
5. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации. М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер», 2001, 656 с.

ДИАЛОГ ЯЗЫКОВ И КУЛЬТУР В ГЛОБАЛИЗИРУЮЩЕМСЯ МИРЕ САМОАКТУАЛИЗИРУЮЩЕЙСЯ ЛИЧНОСТИ

Ключевые слова: национальность, самоактуализация, мышление

Açar sözlər: milliyət, özünüaktuallaşdırma, təfəkkür

Keywords: nationality, self-actualization, mentality

Современное общество индифферентно к национальности. Однако здесь есть как положительные, так и отрицательные последствия чувства принадлежности к определённой этнической группе. Человек социальное существо и национальность это способ слияния в единое целое. Принадлежать к определённой национальности значит иметь не только свои традиции, ритуалы, язык, но и определённое культурно-историческое мышление. Диалог языков и культур в глобализирующемся мире протекает под мультикультурализмом, так как современное общество научается проецировать себя с позиции самоидентификации, где принадлежность к определённой культуре, расе теряет смыслообразование, так как Я-концепция отождествляет себя как единичную полноценную самоактуализирующуюся личность, которая не боится быть вне нации [7]. Актуальность данной тематики обусловлена наличием вопросов касающихся психологии мышления различных нации, упор которых отображается на образе работы, правых и левых долей полушарий мозга. Наши исследователи задались вопросом: «Как работает мышление людей принадлежащих к определённой нации?» В исследовании приняли участие группы студентов из Набережночелнинского государственного педагогического университета города Набережные Челны. Выборку составляли студенты принадлежащих к следующим национальностям и этносам: азербайджанцы (0,3%); армяне (1,4%); русские (56%); турки (17,4%); татары (61%); украинцы (0,2%); грузины (4,4%). Задача исследования состояла в том, чтобы определить влияет ли национальность на образ мышления в восприятии предметного образа. Группам студентов показали картинку на различении формы и размера на основании методики «Почтовый ящик» («Коробочка форм») (Л.А. Венгер, Г.Л. Выгодская, Э.И. Леонгард) [10]. Нужно было объяснить какая часть детали кажется им больше, что они заметили первоначально, на чём проецируется их взгляд. Национальность на бессознательном уровне влияет на образ мышления и представления об одних и тех же явлениях, но координируется с разного ракурса. Так, например, фон замечают раньше, азербайджанцы, армяне, грузины, чем представители русской, украинской национальной принадлежности. Корреляторы процессов встраивания в культурно-историческое мышление различных наций обуславливается рядом причин, одной из которых является тот культурный образ жизни, те условия в которых происходило аналогичное развитие из поколения в поколение. Важно подчеркнуть, что различие видимых форм, деталей, проекций происходит на бессознательном уровне, поэтому причины явные, но испытываемыми не осознаны. Отсюда обуславливается вывод, что случайные разногласия между нациями может быть не из-за враждебности по отношению к другой нации, а лишь потому что образ мышления к одной и той же реалии осуществляется разным образом.

Таким образом, в современном мире, где упор воспитания родителями, школой - социума возлагается на возвращении самоактуализирующейся личности, такая характеристика, как национальность переходит на второй план, тем самым теряет былую значимость. Положительным аспектом является то, что не будет разделения между своими и чужими, где нация с невидимым подтекстом разделяет людей между собой. Отрицательным элементом является то, что люди начинают терять, забывать свои традиции, культуру, историю которая может уйти в забвение, исчезая в никуда за пеленой прошлых тысячелетий.

Литература:

1. Асмолов А.Г. Психология личности: Учебник. М.: Изд-во МГУ, 1990. 367 с.
2. Бехтерев, В.М. Избранные труды по психологии личности: М. СПб: Алетейя, 2012. 510 с.
3. Болдуин, Дж. М. Духовное развитие с социологической и этической точки зрения. Исследование по социальной психологии. Том 1. Личность / Дж.М. Болдуин: М.: Либроком, 2011. 512 с.
4. Василев В.К. Рефлексия как прикладная проблема психологии // Культурно-историческая психология. 2016. Том 12. № 3. С. 208—225. DOI:10.17759/chp.2016120311
5. Гришина Н.В. Психология личности: Пребывание в изменении, Спб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2019. 576 с.
6. Гейдар Алиев. Личность и эпоха. 1 том <https://www.labyrinth.ru/books/590192/>
7. Зинченко В.П. Как построить своё Я [Электронный ресурс]. М.: Педагогика, 1991. 135 с. // Электронная библиотека МГППУ. URL: <http://psychlib.ru/mgppu/eit/EIT-001-.htm> (дата обращения: 2.02.2021).
8. Лазурский, А. Ф. Избранные труды по общей психологии. К учению о психической активности. Программа исследования личности: М. Алетейя, 2005. 192 с.
9. Немов, Р. С. Общая психология: Том 3. Психология личности: М.: Юрайт, 2012. 752 с.
10. Общая психология и психология личности / Под редакцией А.А. Реана. М.: АСТ, АСТ Москва, Прайм-Еврознак, 2011. 640 с.
11. Рубенштейн С.Л. Самопознание личности и её жизненный путь [электронный ресурс] М.: Изд-во Московского университета, 1982 С.127-131 // Электронная библиотека МГППУ. URL: <http://psychlib.ru/inc/absid.php.fbsid=14734>.
12. Смирнов, С. Д. Педагогика и психология высшего образования. От деятельности к личности: М.: Академия, 2010. 400 с.
13. Толстых А Опыт конкретно-исторической психологии личности: М.: Алетейя, 2015. 288 с.
14. Цукерман Г.А., Билибина Т.М., Виноградова О.М., Обухова О.Л., Шибанова Н.А. О критериях деятельностной педагогики // Культурно-историческая психология. 2019. Том 15. № 3. С. 105—116. DOI: 10.17759/chp.2019150311.

Рена Алиева
Азербайджанский Университет Языков

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И ЯЗЫК

Ключевые слова: *глобальный мир, языки, межкультурный контакт*

Açar sözlər: *qlobal dünya, dillər, mədəniyyətlərarası əlaqə*

Keywords: *global world, languages, intercultural contact*

«Глобализация» - это социальный процесс, «характеризующийся существованием глобальных экономических, политических, культурных, языковых и экологических взаимосвязей и потоков, которые делают многие из существующих в настоящее время границ и границ неактуальными» [3].

В современном мире глобализация быстро набирает обороты. Этот рост глобализации имеет множество последствий для языка, как положительных, так и отрицательных. Это влияние на язык, в свою очередь, во многом влияет и на культуру языка.

Однако глобализация, позволяющая языкам и их культурам распространяться и доминировать в глобальном масштабе, также ведет к исчезновению других языков и культур. Язык способствует формированию культуры, например, посредством словарного запаса, приветствий или юмора. В каком-то смысле язык - это субстанция культуры. Языки служат важными символами групповой принадлежности, позволяя различным группам людей знать, к каким этническим группам они принадлежат и какое общее наследие они имеют. Без языка люди потеряли бы свою культурную самобытность.

Языки являются важной средой, в которой развивается способность общаться в разных культурах. Знание одного или нескольких языков позволяет нам открывать новые горизонты, мыслить глобально и лучше понимать самих себя и своих соседей. Таким образом, языки являются самой важной в глобализации: без языка не было бы глобализации; и наоборот, без глобализации не было бы мировых языков.

«Поэтому межкультурный контакт часто рассматривается как потенциальный источник неуправляемого или, по крайней мере, нежелательного культурного изменения и языкового сдвига, учитывая, что между этническими группами во взаимодействии следует ожидать разницы во власти» [2].

Сегодня существует около 6500 различных естественных языков. На одиннадцать из них приходится речь более половины населения мира. Эти одиннадцать языков - китайский, испанский, хинди, французский, бенгальский, португальский, русский, немецкий, японский, арабский и английский языки. Оценки вымерших языков с 15 века колеблются от 4000 до 9000. Другие оценки на будущее предсказывают, что только 10 процентов существующих языков сохранятся в 22 веке [1].

Глобальная языковая система во многом взаимосвязана, ее связывают многоязычные люди, объединяющие различные языковые группы.

Однако, английский язык отличается от других языков тем, что в нем очень много людей, для которых английский не является родным языком.

На противоположном конце шкалы находятся языки, балансирующие на грани исчезновения. Более чем на половине языков мира говорят менее 5000 человек, а на многих сотнях говорят всего лишь дюжина. Языки исчезают все время - по оценкам, язык вымирает примерно каждые две недели. Мы можем сказать, что почти везде язык используется в качестве идентичности, чтобы быть частью «мировой системы», и особенность любой системы, объединяющей людей, заключается в том, что она приносит пользу ее архитекторам. Импортированные культуры вытеснят коренные [3].

Совершенно очевидно, что глобализация делает английский язык особенно важным не только в университетах, но и в таких областях, как интернет, дипломатия, медицина, развлечения и т.д. Ни один язык в настоящее время не изучают как английский. Все больше людей - скоро, возможно, 2 миллиарда людей активно будут этим заниматься, - и желание выучить язык отражает желание быть включенным в своего рода «мировой мозг».

Таким образом, многим людям распространение английского кажется положительным моментом, символизирующим занятость, образование, современность и технологии. Но многим это кажется зловещим. Они считают его ответственным за измельчение или гомогенизацию своей идентичности и интересов. Эта угроза для языков может иметь решающее влияние на культуры, которые теряют свою идентичность.

«Таким образом, большая трудность заключается в рассмотрении единства многих и множественности единства. Те, кто видят разнообразие культур, склонны упускать из виду единство человечества; а те, кто видит единство человечества, склонны игнорировать разнообразие культур» [3].

Следовательно, одним из интригующих последствий глобализации является смещение центра тяжести английского языка. Эта угроза для языков может иметь решающее влияние на культуры, которые теряют свою идентичность. Влияние потери языка на культуры может включать: тревогу от осознания потери родного языка; антиобщественное поведение, поскольку меньшинство будет отчаянно пытаться сохранить свой язык; также, потеря самооценки. Поэтому культурам важно сохранять свой язык. Несмотря на рост глобализации, это возможно разными способами, такими как языковые классы, продвижение родного языка в домах, в школах, в искусстве, и т.д.

Самый проблемный вопрос заключается в том, как сделать эти два, казалось бы, противоречащих друг другу факта совместимыми: преемственность языкового разнообразия, созданного человечеством через его диаспору во всем мире, и потребность во взаимосвязи между этими группами лингвистически разнообразных людей в новом глобальном мире.

Литература:

1. eBook: An Introduction to Cultural Anthropology, 11, 2012.
2. Joshua A. Fishman, Language and ethnicity in minority sociolinguistic perspective., Cambridge University Press., 2008.
3. Steger, Manfred B. Globalization: A Very Brief Intro. Oxford University Press, 2009.
4. https://www.researchgate.net/publication/321811894_The_Historical_Dimension_of_Identity_Reflections_on_the_Magic_Phantom.

TÜRK ŞURASI (TÜRKDİLLİ ÖLKƏLƏRİN ƏMƏKDAŞLIQ ŞURASI)

Açar sözlər: Türk Şurası, Türk dünyası, siyasi əməkdaşlıq

Keywords: Turkish council, Turkish world, political cooperation

Ключевые слова: Тюркский совет, Тюркский мир, политическое сотрудничество

1991-ci il SSRİ-nin dağılması ilə türkdilli ölkələri bir araya gətirmək üçün forum yaradılması düşünüldü. 1992-ci il Türkiyə ölkəsinin təşəbbüsü ilə on "Türkdilli Ölkələrin Dövlət Başçıları Sammiti" təşkil edildi. 1992-2010-cu illər arasında Zirvə görüşləri keçirildi.

Türk dünyasının tarixi və mədəni mənşəyindən ən yaxşı şəkildə istifadə edərək türkdilli ölkələr arasında çoxtərəfli əməkdaşlığı inkişaf etdirmək üçün 3 oktyabr 2009-cu ildə Naxçıvanda Türkdilli Ölkələrin Əməkdaşlıq Şurası (Türk Şurası) yaradıldı. Türkiyə, Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan birlikdə Naxçıvan razılaşması ilə Türk Şurasını yaratdılar. "Türk Dilli Ölkələrin Əməkdaşlıq Şurası" və ya "Türk Şurası" adlandırılan bu beynəlxalq təşkilat Dövlət Başçıları Şurası, Xarici İşlər Nazirləri Şurası, Ağsaqqallar Şurası (hər ölkənin müdriklərindən ibarətdir), Yüksək Məmurular Komitəsi və mərkəzi İstanbulda yerləşən katiblikdən ibarətdir [1].

Türk Şurasının əsas məqsədi Türk dünyasında qarşılıqlı etimad mühitini gücləndirmək, siyasi həmrəyliyi gücləndirmək, iqtisadi və texniki əməkdaşlığı sürətləndirmək, beynəlxalq münasibətləri sağlam mühitdə qurmaq və Türk dünyasının tarixi və mədəni yığıncaqlarını qeyd etməkdir.

Türkdilli Ölkələrin Əməkdaşlıq Şurası, 15-16 sentyabr 2010-cu il tarixlərində İstanbulda keçirilən 10-cu Türkdilli Ölkələrin Zirvəsi ilə rəsmi olaraq başlandı. Türk Şurasının Katibliyi İstanbulda yerləşir və Halil Akıncı 2014-cü ilə qədər ilk baş katib olub. Azərbaycanlı Ramil Həsən isə 2014-2018-ci illər arasında baş katib təyin edildi. Hazırkı baş katib səfir qazaxıstanlı Bağdad Amreyevdir (Qazaxıstan).

Türkiyə Prezidenti Abdullah Gül 15-16 Sentyabr 2010-cu il İstanbulda təşkil edilən zirvəyə ev sahibliyi etdi, yalnız Özbəkistan bu görüşə qatılmadı. Zirvə görüşündə Naxçıvan Sazişi çərçivəsində institusionallaşma prosesi başlandı. 2011-ci ildən etibarən Türk Əməkdaşlıq Şurasının (Türk Şurası) Dövlət Başçıları Zirvəsi keçirilməyə başladı. Türk Şurası zirvə görüşləri 2011-ci il Qazaxıstanda, 2012-ci ildə Qırğızıstanda, 2013-cü ildə Azərbaycanda, 2014-cü ildə Türkiyədə, 2015-ci ildə Qazaxıstanda, 2018-ci ildə Qırğızıstanda, 2019-cu ildə Azərbaycanda keçirildi [2].

Siyasi əməkdaşlıq başda olmaqla, iqtisadiyyatdan turizmə qədər, gənclik və idman, təhsil sahələri olmaqla 20 fərqli sahədə əməkdaşlığı özündə birləşdirən Türk Şurası, bu günə qədər 6 zirvə, 13 xarici işlər nazirinin və 50 nazir görüşməsinə təşkil etdi [3].

Şura ayrıca 130-dan çox işçi qrupu və mütəxəssis toplantısı, əksəriyyəti beynəlxalq olmaqla 25 konfrans, forum, peşə təhsili proqramı ilə gənclər düşərgəsi və festivalları həyata keçirmişdir.

Türk Şurasının əsas orqanlardan əlavə beş bağlı təşkilatla, yəni Türk Dilli Ölkələrin Parlament Assambleyası (TÜRKPA), Beynəlxalq Türk Mədəniyyət Təşkilatı (TÜRKSOY), Beynəlxalq Türk Akademiyası, Türk İş Şurası və Türk Mədəniyyət və İrs Fondu ilə institusional əlaqələrə malikdir.

Xüsusilə mədəniyyət, təhsil və ortaq dəyərlər sayəsində bir əməkdaşlıq prosesi qurmağı hədəfləyən Türk Şurası kontekstində atılan mühüm addımlardan biri də "Beynəlxalq Türk Akademiyası" dır. 22-23 Avqust 2012-ci il tarixlərində Qırğızıstanın paytaxtı Bişkekdə təşkil edilən Türk Dilli Ölkələr Əməkdaşlıq Şurasının zirvə görüşündə, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Türkiyə prezidentləri ilə, Azərbaycan prezidenti tərəfindən müqavilə imzalandı. Akademiyanın yaradılması və infrastruktur işləri ilə bağlı ilk addımı Qazaxıstan Prezidenti Nursultan Nazarbayev atmışdı. Nazarbayev 3 oktyabr 2009-cu ildə Naxçıvanda keçirilən Türk Dilli Ölkələrin Başçıları Doqquzuncu Zirvəsində Türk Dünyası ilə bağlı araşdırma aparın beynəlxalq elmi mərkəzin yaradılması təklifi ilə çıxış etdi. Türk Akademiyası, Qazaxıstanın paytaxtı Astana-dakı Sülh və Barış Sarayında 25 May 2010-cu ildə quruldu. Bu gün Beynəlxalq Türk Akademiyası adı al

tında fəaliyyət göstərən təşkilatın həm intellektual əsasının, həm də praktik infrastrukturunun Nazarbəyevin təşəbbüslərinin nəticəsi olduğu aydındır. Akademiyanın mərkəzinin Qazaxıstanın paytaxtında olması, bu dövlətin prosesi özündə cəmləşdirdiyini və prosesə öz töhfəsini verdiyini göstərir [4, s.25].

Türk Şurasının vacib addımlarından biri də Türk Mədəniyyəti və İrs Fondudur. 2012-ci ildə keçirilən Türk Şurasının İkinci Zirvə görüşündə imzalanan razılaşma ilə qurulan fond Bakıda yerləşir. Türk Mədəniyyətini və İrsini qorumağı, həyata keçirilən fəaliyyətləri, layihə və proqramları dəstəkləyərək maddi töhfə verməklə bu sahədə lazımi işləri həyata keçirməyi hədəfləyən Türk Mədəniyyət və İrsi Fondu, işlərini TÜRKSÖY və Türk Akademiyası ilə əməkdaşlıq edərək həyata keçirir [4, s.26].

Türk Şurası Dövlət Başçıları, 10 aprel 2020-ci il tarixində video konfrans metodu ilə təşkil edilən "COVID-19 epidemiyasına qarşı mübarizədə həmrəylik və əməkdaşlıq" adlı Zirvədə bir araya gəldilər. Dünya Səhiyyə Təşkilatının baş direktoru Dr.Tedros Adhanom Ghebreyesus da iştirak etdi.

Pandemiya dövründə Üzv Dövlətlər arasında ticari, iqtisadi əlaqələrin və nəqliyyatın davamlılığını təmin etmək üçün nəqliyyat vasitələrinin sərhad keçidlərinin asanlaşdırılması kimi zəruri tədbirlərin görülməsinin vacibliyini vurğuladılar. Bu çərçivədə liderlər qlobal pandemiyanın bölgədəki ölkələrin iqtisadiyyatına mənfi təsirlərini aradan qaldırmaq üçün Trans-Xəzər Şərq-Qərb Beynəlxalq Nəqliyyat Dəhlizində nəqliyyat əməliyyatlarının asanlaşdırılmasına xüsusi bir müraciət etdilər. Tərəflərin Ticarət və Nəqliyyat Nazirlikləri, Türk Şurası ölkələri arasında Transxəzər Dəhlizi üzərindəki malların sərbəst dövriyyəsinə, təmin edəcək konkret həlləri müzakirə etmək üçün aralarında video konfranslar təşkil etmələrini tapşırıdılar. Üzv ölkələr arasında qida təhlükəsizliyinin və zəruri malların maneəsiz keçməsinin təmin edilməsi qlobal pandemiya qarşı mübarizədə və pandemiya sonrası dövrdə həll edilməli olan ən aktual məsələlərdən biri kimi qəbul edilmişdir. Liderlər, üzv dövlətlərin ərazisində qalmış və pandemiya tədbirləri altında tətbiq olunan səyahət məhdudiyyətləri səbəbiylə sərhadı keçə bilməyən vətəndaşlara qarşı tətbiq olunan hər hansı bir sanksiya olmadan viza asanlaşdırılması da daxil olmaqla dəstək və yardım göstərməyin vacibliyini vurğuladılar [5].

Türk Şurası II Qarabağ müharibəsində Azərbaycana dəstək verdi. Ermənistanın Azərbaycanın Gəncə şəhərindəki mülki yaşayış məntəqələrinə hücum etməsinə görə qınadı və Azərbaycan hökumətinə dəstək mesajı verdi. Türk Şurasının Baş katibi Amreyev, "Biz Azərbaycan xalqının yanındaıq" dedi [6].

Türk Dilli Ölkələrin Əməkdaşlıq Şurasının (Türk Şurası) Baş katibi Bağdad Amreyev, 20 oktyabr 2020-ci il tarixində Azərbaycanın Gəncə şəhərinə getdi və Ermənistanın hücum edildiyi dağıntı bölgəsində araşdırma apardı. Baş katib Amreyev Azərbaycanda mətbuata açıqlamalar verdi və Ermənistanın raket hücumlarını kəskin şəkildə qınadı.

Ədəbiyyat:

1. TÜRK KONSEYİ (Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliğı Konseyi) <https://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi.tr.mfa>
2. Türk Keneşi'nin 10. yılı: Kazanımlar, sorunlar, beklentiler <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turk-kenesi-nin-10-yili-kazanimler-sorunlar-beklentiler/1616890>
3. Türk Keneşi nedir, ne iş yapar? <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/turk-kenesi-nedir-ne-is-yapar-iste-turk-kenesi-hakkinda-bilgi-41650491>
4. Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol, Arş. Gör. Kadir Ertaç Çelik. Türk Dünyası'nda İşbirliğı Denemesi: Türk Keneşi ve Kazakistan. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies 17/2 Kış –Winter 2017, ss. 15-32.
5. Türk Konseyi Liderleri 10 Nisan 2020 tarihinde Koronavirüs Salgını gündemiyle düzenlenen Olağanüstü Zirve'de bir araya geldiler. https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-liderleri-10-nisan-2020-tarihinde-koronavirus-salgini-gundemiyle-duzenlenen-olaganustu-zirvede-bir-araya-geldiler_1991
6. Türk Konseyinden Ermenistan'ın Gence saldırılarına kınama ve Azerbaycan'a destek <https://qha.com.tr/-haberler/guncel/turk-konseyinden-gence-saldirilarini-kinama-ve-azerbaycan-a-destek/263274/>

İSRAİL CƏMIYYƏTİNDƏ ÇƏRKƏZ İCMASI

Açar sözlər: immiqrasiya, çərkəz icması, sosial məsələlər

Keywords: immigration, Circassians, social affairs

Ключевые слова: иммиграция, черкесы, социальные дела

İsrail çoxmillətli, çoxmədəniyyətli və müxtəlif dinin nümayəndələrinin yaşadığı dövlətdir. Dünyanın elə ölkəsi yoxdur ki, orada bir millət yaşasın. Ölkə ərazisində çox millətlərin yaşaması həmin dövlətin milli-mədəni sərvətidir. Ümummillət lider Heydər Əliyev deyirdi: “Dövlət, ölkə nə qədər çox xalq birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir” [2, s.4].

İsrail dövlətinin 1948-ci ildə qəbul etdiyi Müstəqillik Bəyannaməsinə əsasən hər bir vətəndaşın dini azadlığı təmin edilir, hər bir dinin nümayəndəsi öz dini ibadətini, dini bayramlarını keçirməkdə sərbəstdir və bütün dini azadlıqlar qanunla qorunur. İsrail ərazi cəhətdən kiçik olsa da, ölkə kifayət qədər azsaylı əhalisi ilə zəngin dini-etnik mənşərəyə malikdir. Mərkəzi Statistika Bürosuna əsasən, ölkə əhalisi 8.680.000 nəfərə çatmışdır. Əhalinin 75%-ni (6.450.000) yəhudilər, 21%-ni (1.796.000) ərəblər və 4.4%-ni (384.000) isə druzlar, bahailər və digərləri təşkil edir [4].

İsraildə yaşayan müsəlman icmalarından biri də çərkəzlərdir. Çərkəzlər dini baxımdan islamın sünni təriqətinə mənsubdurlar. Çərkəz icması İsraildə say etibarı ilə az olmasına baxmayaraq, (təxminən 4000 nəfər) öz milli kimliklərini, mədəniyyətlərini və dillərini saxlamağı bacara bilmişdirlər. Çərkəzlər fərqli etnik kimlikləri ilə nə yəhudi, nə müsəlman icmasına assimilyasiya olunmadan dövlətin ictimai, siyasi, mədəni həyatında yaxından iştirak edirlər [6]. Günümüzdə çərkəzlər İsrailin Kfar Kama və Rehaniyə kəndlərində sıx məskunlaşmışlar.

Çərkəzlərin indiki İsrail dövlətində məskunlaşmasının tarixi XIX əsrə söykənir. Qafqaz-rus müharibəsi (1817-1864), və ya rus-çərkəz müharibəsindən sonra (1763-1864) Çar Rusiyasının əlinə keçən çərkəz torpaqlarında yaşayan çərkəzlər üçün ağır günlər başladı. Məğlub olmuş çərkəzlər ya Çar Rusiyasının boyunduruğunu qəbul etməli, ya da Osmanlı imperiyasına sığınmalı idilər. Çərkəzlərin ikinci seçim etməsi ilə böyük köç başlandı. Çərkəzlər 1864-cü ildə çar Rusiyasının apardığı müstəmləkəçilik siyasətinin nəticəsində ana vətənləri Qafqazdan sürgün edildilər. Sürgün edilən çərkəzlər Türkiyə, Suriya, İraq və o vaxt Osmanlı nəzarətində olan Fələstin torpaqlarına köçürülmüş və burada məskunlaşmışdılar [7, s.1-8]. Onu qeyd etmək lazımdır ki, hər ilin may ayının 21-ni çərkəzlər soyqırım günü kimi qeyd edirlər.

İndiki İsrail ərazisində ilk çərkəz məskənləri 1878-ci ildə Kfar Kama kəndində salındı. Kfar Kama rəsmi olaraq 1950-ci ildə “Yerli Şura” adını almış və bələdiyyə statusu qazanmışdı. Reyhaniyədən fərqli olaraq, bu kənddə 2000-dən çox çərkəz yaşayırdı.

İsraildən kənardə yaşayan çərkəzlər hətta Kfar Kamaya gələrək, burada öz adət-ənənələri, rəqsləri, mədəniyyətləri ilə tanış ola bilirlər.

Çərkəzlər 1948-ci ildə İsrail dövləti yarandıqdan sonra dövlət tərəfindən ayrıca icma kimi tanınmaları üçün hökumətə müraciət etdi. Müraciət əsasında İsrail hökuməti çərkəz icmasını ərəblərdən fərqli icma kimi tanıdı. Bundan sonra hökumət çərkəz icmasının xeyrinə bir sıra qərarlar qəbul etdi. Belə ki, hökumət çərkəz icma rəhbərlərinin müraciətini nəzərə alaraq, 1958-ci ildə çərkəzlərin orduda məcburi hərbi xidmət keçmələri haqqında qərar qəbul etdi. Bu qərar çərkəzləri İsraildə yaşayan fələstinlilərdən, xüsusilə müsəlman ərəblərdən fərqlənmələrinə səbəb oldu [8, s.180]. Hərbi xidmət haqqında qərar çərkəzlərin İsrail cəmiyyətinə inteqrasiyasını nisbətən sürətləndirdi. 1958-ci ildən bəri çərkəz qadınları istisna olmaqla, yalnız kişilər İsrail Müdafiə Ordusunda hərbi xidmət keçir, daha sonra polis və ya sərhəd xidmətində fəaliyyətlərini davam etdirirlər.

İsrail hökumətinin çərkəz icmasına yönəlik qəbul etdiyi digər addım çərkəz orta məktəblərində tədrislə bağlı idi. Belə ki, 1976-cı ilə kimi çərkəz məktəblərində çərkəz dilinin tədris olunmaması problemlərə səbəb olurdu. İbrani, ərəb və ingilis dillərindən əlavə 1976-cı ildə Təhsil Nazirliyinin icazəsi ilə bu məktəblərdə çərkəz dilinin tədrisi məcburi oldu. Miçiqaan Universitetinin professoru Con Katford çərkəz dili

qrammatikasını öyrətmək üçün kəndə dəvət edilmişdi [5, s.518]. Beləliklə, çərkəz icmasının ayrı təhsil sistemi formalaşdırılmış və bu tədris zamanı milli dəyərlər gənc nəsillərə ötürülür. Buna baxmayaraq, qeyd olunan iki kənddəki çərkəz məktəblərinin tədris prosesində bir sıra fərqli xüsusiyyətlər özünü göstərir. 1978-ci ildə qəbul olunan qərara əsasən Kfar Kamada tədris dili ərəb dilindən ibrani dilinə keçirilir, Rehaniyada isə ərəb dili tədris dili olaraq qaldı [3, s.159]. Kfar Kama kəndindəki məktəblərdə ibrani dilinin tədris dili olaraq qəbul edilməsi çərkəz icmasının üzvləri tərəfindən birmənalı qarşılanmadı. Yaşlı nəslin nümayəndələri bunun əleyhinə çıxsa da, gənclər atılan addımı daha çox dəstəkləyirdilər.

Tədris prosesində edilən dəyişikliyin nəticəsində bugün çərkəz məktəblərində tədris ərəb məktəblərindən fərqlənir. Tədrisin ibrani dilində aparılması gənc çərkəzlərə böyük imkanlar verir. Orta məktəbi bitirən çərkəzlər ibrani dilinə səlissə yiyələndikləri üçün həm akademik, həm də karyera baxımından daha yaxşı iş və təhsillə təmin olunur.

Hökumət mütəmadi olaraq çərkəz icmasında sosial, mədəni, təhsil və digər sahələrin inkişaf etdirilməsi üçün maddi yardımlar ayırır. Məsələn, 2006-2009-cu illərdə druz və çərkəz bələdiyyələrinə təxminən 447 milyon şekel ayrılmışdı. 2011-ci ildə çərkəz və druz kəndlərində təhsil, turizm və infrastrukturun inkişafına 680 milyon şekel vəsait ayrılmasını nəzərdə tutan qanun qəbul edildi. 2015-ci ildə Nazirlər Kabineti Baş nazir Binyamin Netanyahu və Maliyyə naziri Moshe Kahlonun druz və çərkəz icmalarının inkişafı üçün 2 milyard şekel ayrılmasını nəzərdə tutan beş illik (2015-2019) planı təsdiqlədi [1].

Son olaraq, onu qeyd etmək olar ki, İsraildə yaşayan müsəlman azlıqlardan olan çərkəzlər özlərini İsrail dövlətinin tərkib hissəsi hesab edir. Saylarının az olmasına baxmayaraq, milli kimliklərini, mədəniyyət və dillərini qoruyub saxlaya biliblər. Dövlətin onlara təqdim etdiyi geniş mədəni hüquqlar çərçivəsində yaşayır, eyni zamanda dövlət qarşısında öhdəliklərini yerinə yetirirlər. Çərkəz icması digər icmalar kimi İsrail cəmiyyətinə inteqrasiya edə bilən icmalardan hesab olunurlar.

Ədəbiyyat:

1. Cabinet approves development plan for Druze and Circassians. [Electronic resource] / – 7. June, 2015. <https://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2015/Pages/Cabinet-approves-development-plan-for-Druze-and-Circassians-7-Jun-2015.aspx>.
2. Əliyev H. Ə. Müstəqillik yolu. Seçilmiş fikirlər. – Bakı: “Azərbaycan Universiteti” nəşriyyatı, 1997 – 136 s.
3. Kreindler, I., Bensoussan, M., Avinor, E., & Bram, C. “Circassian Israelis: Multilingualism as a Way of Life.” Language, Culture and Curriculum 8.2 (1995): 149–162.
4. Latest Population Statistics for Israel: [Electronic resource] / – April, 28 2020. – URL: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/latest-population-statistics-for-israel>
5. Natho K. İ. Circassian History. - Indiana, USA: Xlibris, - 2009. - 574 p.
6. People:Minority Communities. <https://www.mfa.gov.il/mfa/aboutisrael/people/pages/society-%20minority%-20communities.aspx>
7. Saydam A., Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876), Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara. 1997. -236 s.
8. Stern A., “Educational Policy towards the Circassian Minority in Israel.” Ethnic Minority Language and Education. Ed. S. Jasporet, K. Kroon. Amsterdam: Swets and Zeitlenger, 1989. 175–189.

Çinarə Qəhrəmanova
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

MULTİKULTURALİZM: BİRLİK VƏ BƏRABƏRLİK

“Azərbaycan Respublikası çoxmillətli bir dövlətdir. Azərbaycanda müsəlmanlarla yanaşı, bağıca dinlərə mənsub olan vətəndaşlar da yaşayır. Azərbaycan müstəqil, demokratiya prinsiplərinə mənsub olan bir dövlət kimi öz ərazisində yaşayan bütün xalqlara, bütün millətlərə dinindən, dilindən, irqindən, siyasi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq azadlıq, hürriyət imkanları verir”.

Heydər Əliyev

Açar sözlər: birlik, bərabərlik, demokratiya, sülh

Keywords: unity, equality, democracy, peace

Ключевые слова: единство, равенство, демократия, мир

26 noyabr 2015-ci ildə Bakıda İSESKO-nun XII konfransı keçirilmişdir. Həmin Konfransda çıxış edən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev öz nitqində söyləmişdir: “Biz tamamilən əminik ki, multikulturalizmin böyük gələcəyi olacaq. Lakin bəzi siyasətçilər, dövlət xadimləri öz sözlərində və işlərində daha diqqətli olmalıdırlar. Bu elə bir quruluş, elə bir sistemdir ki, onun qarşılığı, alternativiyə yoxdur. Alternativliyin olması ayrı-seçkiliyə, diskriminasiyaya, islamofobiya gətirib çıxarır. Bunlar da gələcəyi təmin edə bilməz. Bunları nəzərə alaraq biz, bölgədə öz doğru, düzgün siyasətimizlə, təşəbbüslərimizlə dinlərarası münasibətlərin gücləndirilməsi üçün çalışırıq və çalışacağıq”.

Hörmətli Prezidentin nitqində, çıxışında ideal, multikultural cəmiyyətdən bəhs edilir. Bəs, görək multikulturalizm nədir? Biz bunu necə başa düşürük?

Multikulturalizm cəmiyyətdə müxtəlif xalqların birgə yaşayışı, həmrəy olması, fərqli mədəniyyətlərin bir-birinə etimadına əsaslanan münasibətidir. Qarşılıqlı anlaşmalı dialoqdur. Dinlərarası münasibətlərdə tolerantlıq deməkdir. Başqa sözlə desək, çoxmədənilik, bir çox fərqli mədəniyyətin bir müstəvidə mövcudluğunun təmin edilməsidir.

Multikulturalizm deyərkən, hər hansı bir ölkədə və ya bütün dünyada fərqli irqlərə, fərqli mədəniyyətə və dinlərə malik xalqların mədəni müxtəlifliklərinin qorunmasından, inkişafından, harmoniyasından, kiçik xalqların, kiçik dövlətlərin milli mədəniyyətinə inteqrasiyasından bəhs edilməlidir.

Əslində multikulturalizm tolerantlığın təcəssümüdür, onun ifadə formasıdır ki, bu cəhətlər olmasa, nə humanizmdən, nə bərabər beynəlxalq münasibətlərdən, insanlar arasında qarşılıqlı anlaşmadan, mədəni zənginləşmədən, dostluqdan, əməkdaşlıqdan bəhs etmək mümkün olmaz.

Müasir multimədəni cəmiyyətlər kulturoloji strategiyalara əsaslanan düşünülmüş multikulturalizm siyasəti olmadan sabit inkişaf edə bilməzlər. Bunun sübutlarından biri Azərbaycan Respublikasının inkişafıdır ki, burada Azərbaycanın milli mədəniyyətinə müvəffəqiyyətlə inteqrasiya olan müxtəlif xalqların nümayəndələri harmonik inkişaf edirlər. Multikulturalizmdən imtina etmək yaxşı heç nə vəd etmir, çünki bu, təəssüf ki, bütün dünyada getdikcə artan anlaşılmazlığa, fobiya, qarşıqoymaya və qarşıdurmaya, milli və dini münaqişələrə aparıb çıxaran yoldur [6].

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan elə bir strateji məkanda, elə bir əhəmiyyətli mövqedə yerləşir ki, burada tarixən bir çox etnoslar, kiçik xalqlar da etibarlı məkən kimi, yerləşmiş, inkişaf etmişlər. Bu cəhətdən də deyə bilərik ki, Azərbaycan çox müxtəlif sivilizasiyaların, dinlərin, mədəniyyətlərin qovuşduğu məkandır. Burada ayrı-ayrı millətlərin, rəngarəng konfessiyaların nümayəndələri sülh və əmin-amanlıq, qarşılıqlı anlaşma, dialoq şəraitində dinc, yanaşı yaşamağı bacarırlar. Yəni ölkəmiz dünyanın ən demokratik ölkələrindən biri kimi fəaliyyət göstərir. Multikulturalizm və tolerantlıq tarixən azərbaycanlıların həyat tərzinə olmuş, bu gün isə milli kimliyindən, dilindən, dinindən asılı olmayaraq Azərbaycan dövlətinin hər bir vətəndaşının gündəlik həyat tərzinə çevrilmişdir. Azərbaycan xalqının zəngin multikultural keçmişi təkcə xalqımızın bugünkü tolerant yaşam tərzinə deyil, həm də yaratmış olduğu ədəbi-bədii, elmi-fəlsəfi, siyasi-hüquqi qaynaqlarda, sənədlərdə yaşayır.

Bizim ölkəmizdə multikulturalizm, tolerantlıq hətta dövlət siyasəti səviyyəsində inkişaf etdirilir. Bunun əsası da ölkəmizin dövlətçilik ənənələrinin tarixi, həmin ənənələrin inkişafı ilə əlaqədardır. Azərbaycanın tarixi inkişafına nəzər salsaq, məlum olacaq ki, Səfəvilər dövləti, daha sonra on doqquz-iyirminci əsrlər maarifçiliyin yüksək inkişafı, daha sonra Xalq Cumhuriyyəti zamanı ölkəmizin ərazisində məskunlaşmış azsaylı xalqlar, etnik qruplar və dini qrupların nümayəndələrini əhatə edən həmin bərabər yaşayış normaları iyirminci əsrin sonlarında Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin şəxsiyyətində dövlətçilik siyasətinə çevrilmiş, tolerantlıq, multikultural ənənələr bərpa edilmişdir [6].

Azərbaycanda bu məsələlərə istər xalqımız, istərsə də dövlət tərəfindən əhəmiyyət verilmiş, onun siyasi əsasları bir dövlət siyasətinə çevrilmiş, ölkəmizin dövlət sənədlərində, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında, ayrı-ayrı bəndlərdə, maddələrdə, müxtəlif fərmanlarda, sərəncamlarda, qərarlarda öz ifadəsini tapmışdır.

Ölkəmizdə mövcud olan milli-mədəni müxtəliflik və etnik-dini dözümlülük mühiti onu çoxmillətli, çoxkonfessiyalı diyar kimi dünya miqyasında mədəniyyətlərarası dialoqun bənzərsiz məkanına çevrilmişdir. Ölkəmizdə bu gün mövcud olan mədəni, linqvistik, etnik rəngarəngliyin qorunmasına yönəldilmiş eyni zamanda uğurla həyata keçirilən dövlət siyasəti multikulturalizm istiqamətində əsrlərdən bəri toplanmış böyük tarixi təcrübənin xüsusi qayğı ilə əhatə olunmasını, zənginləşdirilməsini, cəmiyyətdə bu istiqamətdə qazanılmış qeyri-adi nailiyyətlərin beynəlxalq aləmdə təbliğinin gücləndirilməsini aktuallaşdırır.

Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində Azərbaycan xalqının multikultural ənənələrinin qorunması sahəsində həyata keçirilən siyasi xətt müstəqillik illərində-son dövrdə Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla inkişaf etdirilir və həyata keçirilir. Xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyevin söylədiyi “Hər bir xalqın milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir. Mən fəxr edirəm ki, Azərbaycanlıyam!” ifadəsi bu gün hər bir ləyaqətli ölkə vətəndaşının həyat şüarına çevrilmişdir[6].

Azərbaycançılıq ideologiyasına uyğun olaraq tolerantlığın, mədəni, dini, linqvistik müxtəlifliyin mühafizəsini təmin etmək, habelə Azərbaycanı dünyada multikulturalizm mərkəzi kimi tanımaq və mövcud multikultural modelləri tədqiq və təşviq etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 28 fevral 2014-cü il tarixli sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının millətlərarası, multikulturalizm və dini məsələlər üzrə Dövlət müşavirliyi də yaradılmışdır. 15 may 2014-cü il tarixli sərəncamla Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi yaradılmış və uğurla fəaliyyət göstərir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 yanvar 2016-cı il tarixli Sərəncamı ilə 2016-cı il “Multikulturalizm ili” elan edilmişdir.

Azərbaycan bu gün iki fərqli sivilizasiya arasında körpü rolunu oynamaqla, Şərq və Qərb yarımkürələrində öz nüfuzunu gücləndirməkdədir. Bu ideya dövlətin xarici siyasət kursunda da kifayət qədər özünü əks etdirir. Bu gün Azərbaycan BMT, ATƏT, Avropa Şurası, İslam Konfransı Təşkilatı, GUAM kimi böyük təşkilatların tam hüquqlu üzvüdür. Azərbaycan Avropa İttifaqının həyata keçirdiyi “Şərq tərəfdaşlığı” layihəsi çərçivəsində Avropaya inteqrasiya prosesini uğurla davam etdirir [8].

Azərbaycanda tolerantlıq mühiti hər zaman ən yüksək səviyyədə olduğu üçün burada multikulturalizm, millətlər və dinlər arasında olan münasibətlərə, dialoqa həsr edilmiş beynəlxalq səviyyəli bir çox tədbirlər, elmi konfranslar keçirilir. Dünyanın müxtəlif ölkələrinin ənənəvi dünya dinlərini təmsil edən iki yüzdən çox nümayəndənin iştirak etdiyi “Qloballaşma, din, ənənəvi dəyərlər” mövzusunda tədbir iki min onuncu ilin aprelinde, ölkəmizin paytaxtında keçirilmişdir. Bunu Azərbaycanın beynəlxalq dünyada tanınması, tolerantlığın genişlənməsi və inkişafı ilə əlaqələndirmək olar. 2011-ci ildən başlayaraq, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin şəxsi təşəbbüsü ilə iki ildə bir dəfə Bakıda Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu keçirilir. Bu Forumlar UNESCO, BMT-nin Sivilizasiyalar Alyansı, Avropa Şurası, Avropa Şurasının Şimal-Cənub Mərkəzi, İSESCO, BMT-nin Dünya Turizm Təşkilatının tərəfdaşlığı ilə reallaşdırılır.

Respublikamızda dini dözümlülüyün, dini müxtəlifliyin, milli və dini tolerantlığın, multikulturalizmin, milli-mənəvi dəyərlərin inkişafında və təbliğ edilməsində Heydər Əliyev Fondunun əvəzolunmaz xidmətləri vardır. Heydər Əliyev Fondunun təşkilatçılığı ilə 2015-ci il sentyabrın 8-də Parisdə "Dini tolerantlıq: Azərbaycanda birgə yaşamaq mədəniyyəti" mövzusunda konfrans keçirilmiş və "Parisində Azərbaycan musiqisi" adlı konsert proqramı təşkil olunmuşdur.

2014-cü il sentyabrın 26-da BMT Baş Məclisinin 69-cu sessiyasında Sivilizasiyalar Alyansının VII Qlobal Forumunun 2016-cı ildə Bakıda keçirilməsi barədə qərarına əsasən 2016-cı il aprelin 25-27-də Bakıda Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Sivilizasiyalar Alyansının 7-ci qlobal forumu keçirilmişdir. Forumda dünyanın 140-dan çox ölkəsindən nümayəndə heyətləri, çoxsaylı beynəlxalq təşkilatların, dini konfessiyaların, QHT-lərin nümayəndələri iştirak etmişlər. BMT-nin Sivilizasiyalar Alyansının 7-ci Qlobal Forumunun Azərbaycanda keçirilməsi ölkədə multikultural və tolerantluğun olmasının göstəricisidir. Multikulturalizmin bu formada geniş təsbit və tətbiq olunması Azərbaycanın dünyaya olan töhfələrindən biridir [9].

Azərbaycan çoxmillətli, çoxmədəniyyətli, çoxdinli bir demokratik ölkədir. Ölkəmizdə mövcud olan birlik və bərabərlik, azsaylı xalqların mədəniyyətinə, dilinə və dininə hörmətlə yanaşmaq dövlətimizin humanist siyasətinin nəticəsidir. Bu siyasəti bizim xalqımıza tarixən babalarımızın nəsihətlərindən, klassik ədəbi irsimizdən, mükəmməl dinimizdən tələq olunubdur. Elə bu humanist siyasətin nəticəsidir ki, ölkəmizdə baş verən 44 günlük Vətən müharibəsində ölkəmizdə yaşayan və ölkəmizin vətəndaşı olan digər xalqların nümayəndələri də bizim haqq işimizi dəstəklədilər. Bu xalqların igid oğulları əllərinə silah alıb, Vətən torpaqlarının müdafiəsinə qalxdılar.

Müqəddəs torpaqlarımız üçün-Vətən üçün şəhid oldular və Azərbaycanın ücrəngli bayrağına sarıldılar. Son nəfəslərində “Azərbaycan” - dedilər. Bu hadisələr də bütün dünyaya demokratik, multikultural Azərbaycan cəmiyyətinin. Azərbaycan dövlətinin bir mesajı oldu. İndi birlik, bərabərlik zamanıdır. Millətçiliyə, düşmənçiliyə, pandemiyalara qarşı birgə mübarizə zamanıdır. Qədim ənənələrə əsaslanan, möhkəm təməllərə malik olan Azərbaycan dövləti, Azərbaycan xalqı olaraq biz bunu bacaracağıq. Yaşayın dövlət və xalq birliyinə əsaslanan, multikultural dəyərlərə söykənən demokratik Azərbaycan dövləti!.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycanın Türkcülük və Azərbaycançılıq problemləri . Azərbaycan Araşdırma Vəqfinin 25-26 aprel 1997-ci ildə "Azərbaycanın Türkcülük və Azərbaycançılıq problemləri" KM.
2. Fərziyeva, S. Doğma elin halayları. Səadət Fərziyeva; Bakı: 2014.
3. Dinlərarası mədəni və incə davranışın "əlifbası"/red. Ə.Abbasov; Dinlərin Görüş Mərkəzi, Bakı, 1998.- 32 s. 171.
4. 4.Dünya dinləri bəşəri zənginlik kimi /red. N.Mehdi; Dinlərin Görüş Mərkəzi; Bakı. 1998.- 31 s.
5. İmanov. H. Etnik dinlər və dünya dinləri /H.Ğmanov, A.Əhədov, H.Əhmədli; Bakı: Elm, 2003.- 372 s.
6. Adil. A. Heydər Əliyev və milli-mənəvi dəyərlər /Adil Abdulla Əl-Fələh; Bakı: Qismət, 2007.108 s.
7. Dinlərarası dialoq: Qarşılıqlı anlaşmadan birgə əməkdaşlığa doğru: Beynəlxalq konfrans.Bakı, 6-7 noyabr 2009.
8. Azərbaycan-Tolerantlıq Məkanı [fotoalbom]. Bakı: 2011.- 395 s.
9. Mirzəzadə. R. Multikulturalizm siyasəti: Din və gender dialoqunda. Bakı: Təknur, 2013.- 167 s.
- 10.Sarıyeva. İ. Azərbaycanda multikulturalizm siyasətinin prinsipləri və Azərbaycançılıq.Bakı xəbər. 2016.19-21 oktyabr.s.15.

Elza Babayeva
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURALİZM ƏNƏNƏLƏRİ

Açar sözlər: mədəniyyət, tolerantlıq, multikulturalizm, insan haqları, din

Keywords: culture, tolerance, multiculturalism, human rights, religion

Ключевые слова: культура, мультикультурализм, толерантность, права человека, религия

Müasir Azərbaycanda multikulturalizm dövlət siyasəti olmaqla yanaşı, həm də milli mənsubluğundan, dinindən, dilindən asılı olmayaraq, hər bir azərbaycanlının həyat təzi kimi təzahür etməkdədir. İşğal altında olan Azərbaycan torpaqlarının düşmən tapdağından azad edilməsi uğrunda xalqımızın apardığı 44 günlük ədalətli Vətən müharibəsi zamanı böyük tarixi qələbənin əldə edilməsində multikultural dəyərlərin formalaşdırdığı milli birlik və həmrəylik bunun bir daha əyani sübutudur. Cəbhədə ləzgilər, avarlar, talışlar, ruslar, yəhudilər və digər xalqların nümayəndələri Azərbaycan türkləri ilə çiyin-çiyinə vahid düşməne qarşı döyüşmüş və möhtəşəm qələbə məhz bu birlik sayəsində əldə edilmişdir. Hazırda Azərbaycanın 28 nüfuzlu ali təhsil ocağında Azərbaycan multikulturalizmi tədris edilir. Azərbaycanın zəngin mədəni-mənəvi irsə, multikultural dəyərlərə və tolerantlıq ənənələrinə malik olması bu gün beynəlxalq aləmdə etiraf edilən həqiqətlərdəndir. Hər şey insana xidmət edir. Elm də, din də, mədəniyyət də. Dini, elmi səciyyə daşmasından asılı olmayaraq, bütün nəzəriyyə və təlimlərin mərkəzi problemini insan, onun maddi və mənəvi tələbatının ödənilməsinə olan münasibət təşkil edir. Bütün qanun və qərarlar, nəzəri və elmi təlimlər öz mövqeyini və yaşamağa qadir olduğunu insana münasibətdə, ona xidmət də tapır. İnsan haqları bəşər tarixi boyu mübahisə doğuran məsələlərdən olmuş, ən demokratik ölkələrdə belə, insanlara dininə, irqinə, milli mənsubiyyətinə görə fərq qoyulmuş, insanların ən təbii haqları tapdalanmışdır. Bu gün mədəni və qabaqcıl ölkələr deyərəkən, texnologiyası inkişaf etmiş, milli gəliri daha çox olan ölkələr göz önünə gəlir, halbuki hər hansı bir ölkənin mədəni səviyyəsi və inkişafı insan haqlarının daha çox qorunması ilə ölçülməlidir.

10 dekabr 1948-ci ildə BMT-nin Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsində İnsan haqları aşağıdakı kimi ifadə olunur:

"Hər bir insan onun malik olduğu irqdən, cinsiyyətdən, dildən, dindən, siyasi və digər baxışlardan, milli və sosial mənşədən, mülkiyyətdən, doğum və başqa hallardan asılı olmayaraq təmin olunmuş insan haqlarına və azad olmaq hüququna malikdir!"

Amma bu haqlar nə dərəcədə qorunur? Hələ də müharibələr davam edir, hər gün dünyanın müxtəlif yerlərində yüzlərlə insan cinsi, irqi, dini, milli, sosial zorakılığa məruz qalır. Niyə sivilizasiyanın bu qədər inkişaf etdiyi bir dövərdə insanlıq bu qədər zalımlaşır, qana son qoyulmur. XX əsrin əvvəllərində Hüseyn Cavid: "Kəssə hər kim tökülən qan izini, qurtaran dahi odur yer üzünü" yazırdı. Çox təəssüf ki, Yer üzünü qandan qurtaracaq belə bir dahi hələ də tapılmayıb..

Tolerantlıq və multikulturalizm əslində insan haqlarına olan humanist münasibətləri özündə birləşdirən ən yüksək, ali dəyərlərdir. Dinlərarası sülh, milli-mədəni dəyərlərə qarşılıqlı hörmət müharibələrin, münaqişələrin olmaması deməkdir. Dinlərarası dialoq, başqa dinlərə hörmət, dindən siyasi ünsürlərin kənarlaşdırılması, yəni dindəki ilahi mahiyyətin önə çəkilməsi müxtəlif dinlərə mənsub insanların yaxınlaşmasına, dostluğuna gətirib çıxarar. Bu gün Azərbaycan xalqının leksikonuna yad olan bu ifadələrin mahiyyəti, özülü xalqımızın mayasındadır. Əslində nə tolerantlıq, nə də multikultural dəyərlər qanun və qərarlarla təmin olunmur. Hər hansı xalq dəb xatirinə yüksək insani keyfiyyətləri özündə əks etdirə bilməz. Əsrlərlə davam edən işğallar, müharibələr, zülm, qan, zorakılıq xalqımızın ruhunda olan azadkirliliyi, insaniliyi məhv edə bilmədi. Maddi və mənəvi işğəncələrə, repressiyalara, soyqırımlara, köçürmələrə baxmayaraq, Azərbaycan türkləri öz mənəvi dəyərlərini qoruyub saxladı. Tolerantlıq və multikulturalizm xalqımızın qan və gen yaddaşındadır. XIII əsrdə yaşamış islam və türk dünyasının parlaq zəkalarından olan Cəlaləddin Rumi: “Başqalarına hörmət türk ruhunun mahiyyətindədir” yazırdı. Azərbaycan multikultural dəyərləri və tolerantlıq ənənələri olan çox az ölkələrdən biridir. Atəşgahlar, alban kilsələri, müxtəlif dini abidələr bu gün də Azərbaycan ərazisində ehtiramla qorunub saxlanmaqdadır. Ölkəmizdə vahid tarixi talenin daşıyıcıları olan xalqlar bir ailə kimi yaşayır. Bu xalqlar zərdüştilikdən başlamış dünyanın bütün əsas dinlərinin ən ulvi dəyərləri ilə daim zənginləşmişlər. Tarixin bütün dövrlərində Azərbaycan özünün rəngarəng tərkibi və qonaqpərvərliyi ilə fərqlənmişdir. İslamın Azərbaycana gəlişi ilə bu dəyər və ənənələr daha da möhkəmləndi. İslam dini öz müqəddəs kitabı olan “Quran”la Yer üzünün bütün insanların, onların peyğəmbərlərinə hörmət və ehtiramla yanaşmağa, bütün xalq və millətlərlə əməkdaşlığa, əmin-amanlığa çağırırdı: “Allaha və onun elçilərinə iman gətirən və onlardan heç birinin arasında fərq qoymayanlara Allah öz mükafatını verəcəkdir” [3; 4, s.152].

Məhz bu keyfiyyətlərinə görə tədqiqatçılar islamı “beynəlmiləl din” adlandırırlar. Təfərrüatları kənara qoyub səmavi dinlərin mahiyyətinə baxdıqda görürük ki, əslində bu dinləri “yaradana sevgi və insana hörmət” kimi müqəddəs amal birləşdirir. İslam dini də insanı “Yer üzünün əşrəfi”- yaradılmışların ən üstünü adlandıraraq insan haqlarına hörmət aşılıyır. Müqəddəs Quranda bildirilir ki, Allah Yer üzündə nə varsa, hamısını: havanı, suyu, bitki aləmini, bütün sərvətləri, hətta mələkləri belə, insan naminə, insana xidmət üçün yaratmışdır. Ayələrdə göstərilir ki, Allah insanı torpaqdan yaratmış, ona öz ruhundan üfürərək nəfəs vermişdir. Həm də Allah insanı bir növ özünə bənzər yaratmışdır. Təkcə bu fikrin özü, yəni insanın Allaha bənzərliyi insana hörmət və ehtiramla yanaşmaq kimi yüksək mənəvi münasibətin formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Yüz minlərlə insanın haqqını görməzdən gələrək hansısa insanların haqqını müdafiə etmək islamda qətiyyətlə pislənir. Bütün mütərəqqi ideyaları ilə islam tam mənası ilə Azərbaycan türklərinin ruhuna çox yaxın idi. Əslində Allahın insanda görmək istədiyi bütün insani keyfiyyətlər Azərbaycan türklərində var idi. Uca yaradan bu torpaqların insanları kim, təbiətini də gözəl yaratmışdı. Yer kürəsindəki 11 iqlim tipindən 8-nin burada olması heç də təsadüf deyil. Ev tikərkən ən yaxşı otağını, yeməyinin ən yaxşısını qonaq üçün ayıran Azərbaycan türkləri insana hörməti və qonaqpərvərliyi ilə dünyanın ən nadir xalqlarındandır. Çox təəssüf ki, Azərbaycan xalqının bu xoş məramından, insani dəyərlərindən qucaq açdığı bəzi “qonaqlar” bəd niyyətlərini həyata keçirmək üçün istifadə etdilər. Torpaqlarımızın çoxu məhz qonaqlarımız tərəfindən işğal edildi, ən böyük maddi və mənəvi zərbəni də sevgi ilə qucaq açdığımız qonaqlardan aldığımız.

Tolerantlığı çox zaman “dini dözümlülük” kimi izah edirlər. Lakin “dözümlülük” sözünün mahiyyətində sevmədiyini, istəmədiyini bir şeyə zorla tab gətirmək dayanır. Dözümlülüğün müəyyən həddi, sərhədi var. İslam əxlaqı isə insanı dözümlü deyil, səbirli olmağa, yaradılmışı yaradandan ötrü sevməyə çağırır. Bu isə dözümlülükdən daha üstün bir keyfiyyətdir. Xalqımız bu üstün keyfiyyətlərə sahib olduğundandır ki, Azərbaycanda müxtəlif etnosların, xalqların, dinlərin və mədəniyyətlərin nümayəndələri əsrlərdir ki, çox mehriban və əmin-amanlıq şəraitində yaşayır. Azərbaycandakı tolerantlıq və multikultural dəyərlər bütün dünyada etiraf edilir. 2011-ci il Bakı Forumunda iştirak edən rus tədqiqatçısı Y.Jdanov yazırdı ki, planetdə başqa elə bir bölgə yoxdur ki, buradakı kimi onlarla xalq çox uzun müddət və birlikdə yaşamış olsun. Bu füsunkar çoxçalarlılıq bütün bəşəriyyətin dəyərli xəzinəsi hesab edilə bilər...Bu kimi fikirlərin siyahısını çoxaltmaq da olar.

Azərbaycan əhalisinin əsas hissəsi azərbaycanlılardan (əhalinin 90 faizi) və ölkənin müxtəlif guşələrində yaşayan 30 adda millət və etnik qruplardan ibarətdir. Onlar Azərbaycanın eynihüquqlu vətəndaşlarıdır. Onlar arasında Altay ailəsinin türk qoluna mənsub olan azərbaycanlılar, tatarlar, ahısqa türkləri,

həmçinin hind-avropa (tatlar, talışlar, dağ yəhudiləri, kürdlər), qafqaz (ləzgilər, avarlar, saxurlar, buduqlular, ingiloylar, qızlar, xınalıqlar), slavyan (ruslar, malakanlar, ukraynalılar) dil qruplarının təmsilçiləri vardır [1, s.12]. Ermənistanla müharibə şəraitində yaşayan Azərbaycan ərazisində yüzrlərlə erməni xalqının nümayəndələri də yaşayır ki, Azərbaycan dövləti və xalqı onlara da hörmətlə yanaşaraq bütün hüquq və haqlarını qoruyur. Azərbaycan konstitusiyası irqindən, dinindən, dilindən asılı olmayaraq, hər bir şəxsin hüquq və azadlıqlarının qorunmasına təminat verir.

Müəyyən sərhədlər daxilində təcrid olunmuş və özünə qapanmış hər hansı mədəniyyət ölümə məhkumdur. Müxtəlif ölkələrin nümayəndələri arasında dostluq və qardaşlıq münasibətləri bütün ölkələrin gələcək inkişafının əsasıdır. Azərbaycanda multikulturalizm və tolerantlıq dövlətin daxili və beynəlxalq münasibətlərinin ana xəttini təşkil etməkdədir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycanla yaşayan azsaylı xalqların adət və ənənələrinin təbliğində kitabxananın rolu..Tərtib edən S.Quliyeva ; Bakı, 2012.
2. "Dövlət və din" jurnalı, 2015-ci il ,VII3.
3. Qurani Kərim. Bakı,2007 (Ərəb dilindən tərcümə edən Ə.Musayev).

Emil Qasimov
Azərbaycan Dillər Universiteti

HUMANİTAR İSTİQAMƏTDƏ AZƏRBAYCAN-FRANSA MÜNASİBƏTLƏRİ

Açar sözlər: əməkdaşlıq, inkişaf, əlaqələr, mədəniyyət

Keywords: cooperation, development, attitude, culture

Ключевые слова: сотрудничество, развитие, отношения, культура

Müstəqil Azərbaycanın xarici siyasətində Fransa Respublikası ilə əlaqələrə xüsusi önəm verilir. 1993-cü ildən etibarən əsas Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən Azərbaycan-Fransa arasında qurulan humanitar istiqamətdə əlaqələr 2010-2011-ci illərdə daha da dərinləşmişdi.

İkitərəfli münasibətlərdə ayrı-ayrı icmaların xüsusən əsası 2006-cı ildə Strasburqda qoyulan "Azərbaycan evi"nin rolunu xüsusi vurğulamaq lazımdır. XX əsrin qanlı səhifələrindən biri olan 20 Yanvar hadisələri bugünkü müstəqilliyimizin yolunu açmışdır. Bu faciənin Fransa ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırılmasında "Azərbaycan evi" xüsusi fəallıq göstərir. "Azərbaycan evi"nin təşəbbüsü ilə ayda iki dəfə bazar günləri olmaqla Azərbaycanla bağlı səsləndirilən radio veriliş 2010-cu il yanvarın 17-də bütünlüklə 20 Yanvar faciəsinin ildönümünə həsr edilmişdir [2]. Məqsəd fransız auditoriyasını faciə ilə bağlı dolğun məlumatları çatdırmaqdır.

Azərbaycan-Fransa əlaqələrinin intensiv inkişafındakı xidmətinə görə ölkəmizin Fransadakı sabiq səfiri T.Əliyev Fransa prezidenti adından Baş Zabit Şərəfi dərəcəsi olan Milli Ləyaqət ordeni ilə təltif edilmişdir [14]. Fransa dövləti tərəfindən verilən diqqət iki ölkə arasında əlaqələrin daha da in-tensivləşdirilməsinə xidmət edir.

Azərbaycan gənclərinin xaricdə təhsil alması dövlətimizin maraqları çərçivəsindədir. Azərbaycan həqiqətlərinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması və təqaüdçülərin oxuduqları ali təhsil müəssisəsində Azərbaycana həsr edilmiş müxtəlif tədbirlərin keçirilməsi artıq ənənə halını almışdır. Belə tədbirlərdən biri dünyanın 30-dan artıq ölkəsinin təhsil aldığı Fransanın Nansi Universitetində böyük marağa səbəb olan "Azərbaycan günü" keçirilməsi oldu. Bölmələr üzrə keçirilən Azərbaycanın tarixi, mədəniyyəti və müxtəlif sahələrini əhatə edən təqdimat materialları nümayiş olunmuşdu [3].

Turizm sahəsindəki münasibətlərə gəldikdə, Parisin "Mondeos" nəşriyyatı Azərbaycan turizmi haqqında bələdçi-kitabça nəşr etmişdi. Kitabçada Azərbaycanın turizm obyektləri barədə ətraflı məlumat verilmişdir [4]. Kitabça fransız və fransızdilli ölkələrin turistlərinə ölkəmiz haqqında hərtərəfli məlumat vermək baxımından maraqlıdır.

2010-cu il sentyabrın 23-də DİA-da keçmiş fransız diplomat Filipp Moro Deforjin "Millətlərin öz müqəddəratını müəyyən etməsi" mövzusunda Fransa-Azərbaycan münasibətlərində ilbəl siyasəti, iqtisadi və humanitar sahədə artan əlaqələrin əhəmiyyətindən danışmışdır [5].

Azərbaycan özünün strateji hədəflərindən biri olan Avratlantik məkanına inteqrasiya yolunda addımlarını uğurla davam etdirir. Bu münasibətlə Strasburqda Azərbaycanın AŞ-na üzv qəbul olunmasının 10 illiyinə həsr edilmiş “iki dünya” adlı konsert proqramı təşkil olundu [6]. Azərbaycan bu konsert tədbirini keçirilməklə Avropanın bir parçası olduğunu bir daha göstərməklə həmçinin, ölkəmizin musiqi incilərini bir daha Fransa ictimaiyyətinə təqdim etmiş oldu.

Azərbaycan-Fransa əlaqələrində Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin fəaliyyəti nəticəsində 2010-cu ilin mart ayında ilk dəfə nazirlik Paris şəhərində keçirilən Beynəlxalq Kitab Sərgisində iştirak etmiş və xüsusi stendlə təmsil olunmuşdur [1]. 2010-cu ilin iyun ayında Azərbaycan və Fransanın ilk birgə layihəsi olan “Kabusun gözüylə” bədii filminin təqdimatı keçirilmişdi [11]. 2010-cu ilin dekabr ayında dünyaca məşhur fransız aktyoru Jerar Depardye Bakıya səfər çərçivəsində Azərbaycanda kinematografiya sahəsinin inkişafı istiqamətində müxtəlif fikirlər müzakirə edilmiş və bu istiqamətdə razılıq əldə edilmişdir. J.Depardye 13 dekabrda IV Beynəlxalq Rostropoviç Festivalı çərçivəsində Azərbaycan Dövlət Akademik Opera və Balet Teatrında J.Bizenin “Karmen” operasının tamaşasında çıxış etmişdi. 2011-ci il may ayının sonunda təşkil edilmiş Kann Beynəlxalq Film festivalının işi ilə tanış olmaq məqsədilə Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin xüsusi nümayəndə heyəti Fransaya səfər etmişdir. Festivalın qısametrajlı filmlər proqramı çərçivəsində “Stullar” animasiya filminin nümayişi də keçirilmişdi. Azərbaycan həqiqətlərinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında xüsusi xidmətləri olan əslən azərbaycanlı Fransa vətəndaşı, tanınmış fotoqraf Reza Deqatinin həyat və yaradıcılığı haqqında hazırlanmış sənədli filminin təqdimatı 2011-ci ilin iyun ayında Azərbaycan Fransa İnstitutunda (Mədəniyyət mərkəzi) keçirilmişdir. J.Depardye 2011-ci il iyun ayının sonunda Azərbaycan mətbəxi mövzusunda reklam tipli video çarxın çəkilişlərində iştirak etmək məqsədilə yenidən Bakıya səfər etmişdir. 2011-ci ilin sentyabr ayında Parisdə keçirilmiş “TOP RESA” beynəlxalq turizm sərgisi çərçivəsində Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən Azərbaycanın turizm imkanlarına və milli mətbəxinə dair keçirilmiş təqdimatlar böyük marağa səbəb olmuşdu [1].

Azərbaycan-Fransa münasibətlərində Heydər Əliyev fondunun fəaliyyətini xüsusi vurğulamaq lazımdır. İki ölkə arasında humanitar istiqamətdə münasibətlərin inkişafına təkan verən hadisələrdən biri də 2011-ci il fevralın 17-də Parisdə Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini yenidən bərpa etməsinin 20-ci ildönümünə və “Azərbaycan” kitabının təqdimatına həsr olunmuş mərasim Azərbaycan mədəniyyətinin təşviq olunması baxımından vacib rol oynayır. Azərbaycanın dahi bəstəkarlarının nadir incilərinin sorağının mötəbər mərasimlərdə eşidildiyinin bir daha şahidi olduq. Bu Fransa mədəniyyət sevərlərində Azərbaycana onun zəngin musiqi irsinə böyük maraq oyatdı. Tədbirin ikinci hissəsi olan Azərbaycan sərgisində Qarabağ xalıları həm də misgərlik məmulatlarının nümayişi iştirakçıların diqqətinə çatdırıldı. Təqdim olunan eksponatlar xalqımızın sahib olduğu mədəni dəyərlərin zənginliyindən xəbər verir. Sərgi çərçivəsində Heydər Əliyev fondunun mühüm layihələrindən olan “Azərbaycan” kitabının fransız dilində çap olunan versiyasının təqdimatı da keçirildi [7]. Azərbaycan mədəniyyətinin bir qisminin Parisdə nümayişi ölkələr arasında humanitar münasibətlərin təbliğ olunması istiqamətində atılan mühüm addımlardan biridir.

Heydər Əliyev fondunun dəstəyi ilə 2011-ci il mayın 4-də Bakıda, əsası 1896-cı ildə Parisdə qoyulmuş “Ban Cleef& Arpels” şirkətinin tarixi sənət kollegiyası və Azərbaycan rəssamı Ə.Əlimirzəyevin əsərlərinin “sənət inciləri” adlı sərgisi açılmışdı. Səfər çərçivəsində fransalı qonaqların Qala Arxeoloji-Etnoqrafik Muzey Kompleksi və Mərdəkan qalaları ilə tanışlığı Azərbaycanın qədim tarixinə marağın təzahürüdür [8]. 2011-ci il iyulun 16-20-aralığında Heydər Əliyev fondunun dəstəyi ilə Fransanın San-Trope şəhərində “Azərbaycanın mədəni zənginlikləri” adlı sərgi keçirilmişdi. Sərgidə ölkənin müxtəlif məkanlarını əks etdirən fotolar, milli geyimlər, xalçalar və s. nümayiş olunmuşdu [9]. Tədbir çərçivəsində keçirilən görüşlər Azərbaycan mədəniyyətinin dünyada tanınması istiqamətində növbəti uğurlu diplomatik addım hesab olunur.

Parisdə 2011-ci il sentyabrın 15-23-dək növbəti dəfə Heydər Əliyev fondunun təşkilatçılığı ilə mədəni sahədə Azərbaycana həsr olunmuş sərgi keçirilmişdir. Tədbirdə ölkəmizin bugünkü inkişafını, tarixini və mədəniyyətini əks etdirən fotosərgi ilə yanaşı “Azərbaycan” nəşrinin fransız dilində versiyasının təqdimatı da keçirilmişdi [10]. Keçirilən tədbir Azərbaycanın tarixi və mədəniyyətini nəinki Fransada, eləcə də bütün Avropada daha yaxından tanımaq baxımından əhəmiyyət kəsb edir.

Fransa Respublikasının prezidenti N.Sarkozinin Bakıya rəsmi səfəri çərçivəsində 7 oktyabr 2011-ci il tarixində Heydər Əliyev fondunun prezidenti xanım Mehriban Əliyeva Azərbaycan-Fransa münasibətlərinin inkişafındakı xidmətləri dəyərləndirilərək Fransa Respublikasının “Şərəf Legionunun Zabiti” dövlət

ordeni ilə təltif olunmuşdu. Səfər çərçivəsində həmçinin “Bakıda Fransız Litseyinin” yaradılması haqqında saziş imzalanmışdı [12]. Bu istiqamətdə əldə olunan razılıq iki ölkə arasında münasibətlərin daha da inkişafına ciddi təkan verəcəkdir.

2011-ci il dekabrın 2-12 aralığında Azərbaycan gəncləri Parisdə keçirilən “fəaliyyətdə incəsənət” adlı beynəlxalq tədbirdə iştirak ediblər. On gün ərzində keçirilən tədbirdə Azərbaycan gəncləri mədəniyyətlər-arası mübadilənin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı layihələr istiqamətində iş aparmaqla yanaşı, milli musiqimiz və rəqslərimizin ifası tədbir iştirakçılarında böyük maraq doğurmuşdur [13].

Qarşılıqlı maraq doğuran məsələlərdən biri kimi humanitar istiqamətdə əlaqələr hər iki dövlət üçün öz müsbət töhfəsini verməklə, tərəfdaşlıq səviyyəsində yüksəlişi sübut edir. Azərbaycan Respublikasının Fransa Respublikasında mədəniyyət sahəsində aparmış olduğu siyasət maddi və mədəni irsimizin təbliği və mədəniyyətlər arasında dialoqun genişləndirilməsinə istiqamətləndirilmişdi.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan-Fransa əlaqələrinə dair hesabat//Azərbaycan Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin cari arxivi.2011-ci il.
2. Strasburqda fransız dilində 20 Yanvar faciəsindən bəhs edilən veriliş səsləndirilmişdir//«Azərbaycan» qəzeti, 2010, 19 yanvar.
3. Fransanın Nansi Universitetində “Azərbaycan günü” keçirilmişdir//«Azərbaycan» qəzeti, 2010, 11 mart.
4. Fransada Azərbaycan turizmi haqqında bələdçi-kitabça çapdan çıxmışdır//«Azərbaycan» qəzeti, 2010, 8 sentyabr.
5. “Millətlərin öz müqəddəratını müəyyən etməsi” mövzusunda məruzə //«Azərbaycan» qəzeti, 2010, 24 sentyabr.
6. Strasburqda Azərbaycanın AŞ-na üzv qəbul olunmasının 10 illiyinə həsr edilmiş konsert vermişdir//«Azərbaycan» qəzeti, 2011, 27 yanvar.
7. Parisdə Azərbaycan müstəqilliyinin bərpa edilməsinin 20-ci ildönümünə və “Azərbaycan” kitabının təqdimatına həsr olunmuş təntənəli mərasim//«Azərbaycan» qəzeti, 2011, 19 fevral.
8. Fransanın Luvr muzeyinin direktoru A.Luaret Qala Arxeoloji-Etnoqrafik Muzey kompleksində olmuşdur//«Azərbaycan» qəzeti, 2011, 6 may.
9. Azərbaycan mədəniyyəti Fransanı yenə heyran qoymuşdu//«Azərbaycan» qəzeti, 2011, 19 iyul.
10. Fransanın paytaxtında Azərbaycana həsr olunmuş sərgi və incəsənət ustalarının konserti böyük maraq doğurmuşdur//«Azərbaycan» qəzeti, 2011, 17 sentyabr.
11. “Kabusun gözüylə” Parisdə təqdim olunub//«Səs» qəzeti, 2010, 19 iyun.
12. Az.m.wikipedia.org
13. Anl.az<down<azerbaycan<dekabr
14. https://azertag.az>xeber>AZ

Emiliya Xudiyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti

MÜASİR DÖVRDƏ SİONİZM İDEOLOGİYASININ YƏHUDİ CƏMİYYƏTİNDƏ ROLU

Açar sözlər: sionizm, Dreyfus hadisəsi, Balfur Bəyannaməsi

Keywords: zionism, Dreyfus affair, Balfour Declaration

Ключевые слова: сионизм, Дело Дрейфуса, Декларация Бальфура

Sionizm yəhudilərin vətənlərinə – İsrail torpaqlarına qaytarılmasını və orada yəhudi suveren həyatının bərpa olunmasını dəstəkləyən bir milli hərəkət idi. “Sion” sözü Bibliyada tez-tez Qüds və ya İsrail torpağı sözünün sinonimi kimi istifadə olunmuşdur. Sion hərəti və yəhudi mühacirəti Roma əsarəti və İkinci Məbədin b.e-nin 70-ci ilində dağıdılmasından sonra uzun bir müddət ərzində davam etmişdir.

“Sionizm” sözü termin kimi ilk dəfə 1892-cı ildə N.Birnbaumun rəhbərliyi ilə nəşr edilən alman dilində ilk yəhudi jurnalı olan “Elbstemansipation” jurnalında işlənmişdir [2, s.7]. O, aralarında ideoloji fikir ayrılıqları yaranana qədər bir müddət Teodor Hertselin başçılıq etdiyi sionist mərkəzin baş katibi işləmişdir. Ümumiyyətlə, sionizm dedikdə ilk növbədə Hertsel yada düşsə də, ona qədər bu ideya bir çoxları tərəfindən irəli sürülmüşdür. Məsələn, hələ 1800-cü illərdə İsrail xalqının öz torpaqlarına qayıtması və

orada milli dirçəliş ideyalarını gerçəkləşdirməsi ideyasını M.M.Nuh irəli sürmüşdür. Artıq 1810-cu ildə o öznün tezisini geniş təbliğ etməyə başlayır. Həmin tezisdə bildirirdi ki, yəhudilər yalnız kütləvi şəkildə çıxaraq İsrail torpağına qayıda bilərlər. Lakin o anlayırdı ki, bu hadisənin reallaşması üçün hələ zaman yetməyib. Bu səbəbdən o milli dirçəliş hərəkatının başlanğıcı olaraq Amerikanın Nyu York ştatının hüdudlarında yerləşən Qrand Aylendda Ararat adlanan yəhudi müstəmləkəsinin yaradılmasını təklif edir və bütün dünyada yaşayan yəhudiləri burada məskunlaşmağa çağırır [4].

1825-ci ildə Buffalo şəhərində yəhudi müstəmləkəsinin rəsmi açılışı baş tutur. Lakin onun bu təklifi geniş dəstək tapmır və yəhudilərin bura gəlmədiklərini görüb bu planı yarıda qoyur. Sionizmin qarşılarından biri də M.Qess olmuşdur. O, özünün "Roma və Yerusəlim: sonuncu milli sual" kitabında bildirirdi ki, nə qədər ki yəhudilər onlara vəd edilmiş torpaqlarda öz dövlətlərini qurmayacaqlar onlar həmişə təqibdə olan və sıxışdırılan xalq olaraq qalacaqlar. Hertsel öz gündəliyində yazırdı: "Bizim etmək istədiyimiz hər bir şey onun kitabında var" [2, s.82].

1894-cü ildə Fransadakı Dreyfus hadisəsi orada uzun illərdə yaşayan yəhudi əsilli jurnalist Binyamin Zeev Hertseli antisemitizmə qarşı mübarizə aparmaq istiqamətində ciddi addımlar atmağa məcbur etdi. Məhkəmə prosesində Fransa ordusundakı yəhudi əsilli bir zabıt Alfred Dreyfus, əsasən antisemit mühitin hökm sürdüüyü üçün dövlətə xəyanətdə haqsız olaraq ittiham edilirdi. "Yəhudilərə ölüm" deyərək qışqıran izdihamın şahidi olan Hertsel artıq hiss edirdi ki, yəhudilərə qarşı dərin nifrət var və yəhudilərin Avropada heç bir gələcəyi yoxdur. Bu hadisə nəticəsində Hertsel qərara aldı ki, bu antisemit hücumun yeganə həlli var: yəhudilərin özlərinin vətəni hesab edəcəkləri bir ölkəyə kütləvi mühacirəti. Beləliklə, Dreyfus işi siyasi sionizmin yaranmasını müəyyən edən amillərdən birinə çevrildi və o yəhudi xalqı üçün dövlət yaratmaq işinə başladı. Bundan başqa Hertselə bu istiqamətdə iş başlatmağa yəhudilərin həqiqi sosial bərabərliyinə zəmanət verə bilməməsi, o dövrdə təxminən 2 milyon yəhudinin yaşadığı Avstriya-Macaristan İmperiyasının parçalanma prosesləri və ərazilərindəki irqçi və ksenofob milli hərəkatların böyüməsi də təsir etdi. Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, antisemitizm olmasaydı, müasir sionizm XIX əsrdə fəal milli hərəkata çevrilməzdi. Əsrlər boyu yəhudilər demək olar bütün avropa ölkələrində - Almaniya, Fransa, İspaniya, Portuqaliya, İngiltərədə təqiblərə məruz qalmışlar.

29 Avqust 1897-ci ildə Hertselin təşəbbüsü ilə Birinci Sionist Konqresi çağırıldı və Dünya Sionist Təşkilatı yaradıldı [5]. Konqresdə 200-dən çox konqresmen iştirak edirdi. Bazel konqresi yəhudi xalqının tarixi vətənlərində öz müqəddəratını təyin etmə hüququna əsaslanan müasir bir dövlət yaratmaq istiqamətində atdığı ilk addım idi. Birinci Sionist Konqresi bitdikdən sonra Hertsel öz gündəliyində yazırdı: "Mən Bazelə yəhudi dövlətini yaratdım. 5 və ya 50 ildən sonra onu hamı tanıyacaq" [1, s.502]. O, yəhudi məsələsinə beynəlxalq siyasi arenada həll edilməli olan beynəlxalq siyasi məsələ kimi baxırdı. Dövlət yaratmaq məqsədini praktik surətdə həyata keçirtmək üçün o, dünyadakı yəhudilərdən vəsait toplamaq fikrini irili sürdü. O, gələcək dövləti öz ideyalarını Avropa modelinə söykənərək quran nümunəvi sosial bir dövlət olaraq görürdü - neytral, sülhpərvər və dünyəvi bir dövlət. Hertsel yəhudi xalqının milli hədəflərinin böyük dövlətlər tərəfindən dəstəklənməsinə, beynəlxalq dəstəyin qazanılmasına ehtiyac olduğunu bilirdi.

1903-cü ildə Britaniya müstəmləkələr naziri Cozef Çemberlen Şərqi Afrikada Uqanda ərazisində böyük bir ərazini müstəqil yəhudi müstəmləkəsi yaratmaq üçün təklif etdi. Hertsel altıncı sionist konqresində bu fikri səsləndirdi: "Bizə veriləcək ərazi Sinay yarımadasındakı ərazi qədər tarixi, dini və sionist əhəmiyyət daşımasa da, mən əminəm ki, Konqress bu təklifi böyük təşəkkür hissi ilə qəbul edəcək. Bizə Şərqi Afrikada ali rütbəli yəhudilərin rəhbərlik edəcəyi yəhudi administrasiyasının, yəhudi yerli orqanlarının mövcud olduğu avtonom yəhudi koloniyasını yaratmaq təklifi edilmişdir" [3, s.883]. Knessetdə narazılıq səsləri yüksəlməyə başladı. Sionist hərəkatının rus qanadının liderləri qərbi Avropa yəhudilərini (ilk növbədə Hertseli) Şərqi Avropa yəhudilərini dəhşətli vəziyyətini anlamamaqda günahlandırır. Xaym Veysman yazırdı: "Qərb liderləri bizim onlara olan fikrimizi Fələstini Uqandaya dəyişmək istəyində doğrultdular. Fələstinə qayıtmaq fikri onlar üçün bir miraj idi, bu mirajın reallaşması ərəfəsində onlar bu ərazini Uqandaya dəyişdilər. Yəhudilərin qəlbi Fələstinə məxsusdur və məhz bu ideyanı qərb liderləri anlamırdılar" [6]. Səsvərmə nəticəsində Hertselin təklifi qəbul edilmədi. Uqanda problemi Hertselin səh-hətinə ciddi ziyan vurdu və o 1904-cü ildə ürək tutmasından vəfat etdi. Onun "Əgər həqiqətən istəsən, bu əfsanə olmaz" devizi sionist hərəkatının şüarı oldu. O, vaxt keç kim təsəvvür edə bilməzdi ki, ilk sionist qurultayından 50 il sonra müstəqil İsrail dövləti yaranacaq.

20-ci əsrin ikinci onilliyində Dünya Sionist Təşkilatının sıraları sürətlə artmağa bağladı. Sionizmin ilk mübahisəsiz siyasi nailiyyəti olan Balfur Bəyannaməsinin qəbulu buna əsas zəmin yaratmışdı. Balfur Bəyannaməsi Birinci Dünya Müharibəsi zamanı 1917-ci ildə İngiltərə hökumətinin Fələstində - yəhudi əhalisinin az məskunlaşdığı Osmanlı bölgəsində "Yəhudi xalqı üçün milli ev" in qurulmasına dəstəyini elan edən bir bəyanat idi.

Beləliklə, tarix boyu bənzərsiz bir inkişaf yolu keçən Sionizm ideologiyası və və bu ideologiyadan formalaşmış yaranan Sionist hərəkatı hərəkatı bugünədək bəşər tarixində görünməmiş bir hadisənin - təxminən iki min illik fasilədən sonra dünyanın müxtəlif ölkələrinə səpələnən yəhudilərin bir araya gələrək öz dövlətini yaratmasının əsasını qoymuşdur.

Ədəbiyyat:

1. A.Shapira Israel: A History. England: Brandeis University, 2012.
2. Вальтер Лакер. «История сионизма». М.2000.
3. Краткая еврейская энциклопедия. Т-7.
4. <https://eleven.co.il/zionism/general-information/13819/>
5. <http://www.daat.ac.il/encyclopedia/value.asp?id1=3581>
6. 1977-1969. וויצמן חיים, כתבי חיים וויצמן. ירושלים.

Fatimə Güləmirli
Azərbaycan Dillər Universiteti

XARİCİ SİYASƏTİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNDƏ MULTİKULTURALİZMİN ROLU

***Açar sözlər:** mədəni müxtəliflik, xarici siyasətin planlaşdırılması, mədəni diplomatiya*

***Keywords:** cultural diversity, planning of foreign policy, cultural diplomacy*

***Ключевые слова:** культурное разнообразие, планирование оборонной политики, культурная дипломатия*

Müasir dövrdə dünyada qarşılıqlı asılılığın artması, miqrasiya axınlarının intensivləşməsi, informasiya texnologiyalarının geniş istifadəsi nəticəsində dövlətlərarası sərhədlərin əhəmiyyətinin azalması beynəlxalq münasibətlərdə mədəni müxtəlifliyin daha çox nəzərə çarpması ilə müşayiət olunur. Yeni dünya nizamının səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri məhz mədəni-millî dəyərlərin plüralizmi, müxtəlif ideologiyaların daşıyıcılarının sayının artmasıdır. İstər dövlət daxilində, istərsə də beynəlxalq arenada fərqli sivilizasiya vahidlərinin aktiv fəaliyyət göstərməsi qarşılıqlı münasibətlərə kompleks şəkildə yanaşmanı zəruri edir. Dövlət daxili etnik-dini və digər zəminlərdə mövcud olan müxtəlifliyin tənzimlənməsi olduqca çətin və mürəkkəb proses olsa da beynəlxalq münasibətlərdən fərqli olaraq, vahid idarəetmənin olması vahid strategiyanın tətbiqinə şərait yaradır.

Bugün dünyanın əksər dövlətlərində mədəni, dini, ideoloji müxtəliflik formalaşmaqdadır. Müxtəlif ideyaların daşıyıcısı olan qrupların fərqliliyi qavraması, özlərinin siyasi, iqtisadi, mədəni və digər sahələrdə hüquq və təmsilçilik təşəbbüslərini reallaşdırması prosesi inkişaf edir. Multikultural fərqləri əhatə edən hərtərəfli, çox ölçülü siyasətin tətbiq edilməsi dövlətlərin daxili sabitlik və təhlükəsizliyinin əsas meyarına çevrilmişdir.

Beynəlxalq miqyasda qarşılıqlı asılılıq artdıqca ölkənin xarici siyasətinin formalaşdırılması və beynəlxalq münasibətlərdə iştirakı multikultural göstəricilərə daha çox bağlanır. Bu baxımdan mədəni müxtəlifliyin ünvanlanması xarici siyasətə iki istiqamətdə təsir edir. Birincisi, ölkə daxilində yaşayan qrupların xarici siyasətin planlaşdırılması və xarici siyasət qərarlarının qəbul edilməsi prosesinə cəlb edilməsi vacib əhəmiyyət kəsb edir. İkincisi, beynəlxalq münasibətlər sistemində aktorların plüralizmi şəraitində dövlətlərin beynəlxalq davranışları mədəni, dini, ideoloji fərqlər nəzərə alınmaqla həyata keçirilir.

İstənilən ölkənin multikultural potensialı və mədəni müxtəliflik mühiti xarici siyasətin formalaşdırılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Mədəni müxtəliflik həm xarici siyasətin planlaşdırılmasına təsir edən amil kimi çıxış edir, həm də mədəni diplomatiya formasında xarici siyasətin həyata keçirilməsi vasitəsinə çevrilir [1, s.8]. Multikultural cəmiyyətlərdə xarici siyasətə üç yanaşma müəyyən edilmişdir [2]:

- müəyyən qrupların xarici siyasətinə həyata keçirilməsinə təsiri etmə potensialı;
- xarici siyasət məqsəd və prioritetləri ilə uyğunsuzluğun olması ehtimalı;
- cəmiyyətdə sosial gərginlik yarada biləcək fikir ayrılıqlarının formalaşması.

Müasir dövrdə ABŞ, Kanada, Fransa, Avstraliya kimi dövlətlərdə xarici siyasət aparatında təmsil olunan diplomatlar və mülki qulluqçuların mədəni kompetentlik səviyyəsinə diqqət yetirilir. Mədəni fərqləri dərk etmək və müxtəliflikdən irəli gələn çağırışlara cavab vermək dövlətin siyasətinin effektiv şəkildə həyata keçirilməsinə təsir edir. Mədəni müxtəliflik mühitinin formalaşdırmaq üçün istənilən qrupun öz dəyərləri və digər qrupun dəyərləri arasında hörmət əsasında əməkdaşlıq körpüsünün qurulmasıdır [3].

Müxtəlif etnik-dini qrupların yaşadığı Azərbaycan multikulturalizm sahəsində nümunəvi model yaratmışdır. Ölkəmizdə istər daxili, istərsə də xarici siyasətdə mədəni-ideoloji fərqləri əhatə edən, ölkədə yaşayan bütün etnosların təmsilçiliyinə əsaslanan effektiv strategiya həyata keçirilir. Beynəlxalq münasibətlərdə iştirakını qarşılıqlı hörmət prinsipi əsasında quran Azərbaycan Respublikası öz xarici siyasət strategiyasını ölkədə yaşayan xalqların və etnik qrupların maraqlarını nəzərə almaqla reallaşdırır.

Ədəbiyyat:

1. Frode L. Culture and Foreign Policy An Introduction to Approaches and Theory. Institutt for forsvarstudier No 1 – 1993// <https://core.ac.uk/download/pdf/52043004.pdf>
2. Hill C. Bringing War Home: Foreign Policy-Making in Multicultural Societies, University of Cambridge, UK. International Relations Copyright © 2007 SAGE Publications Los Angeles, London, New Delhi and Singapore, Vol 21(3): 259–283 [DOI: 10.1177/0047117807080196]// <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0047117807080196>.
3. Pieter J.M. Foreign Policy and The Cultural Factor, A Research and Education Agenda// https://www-researchgate.net/publication/282643064_Foreign_Policy_and_The_Cultural_Factor_A_Research_and_Education_Agenda

Günay Məmmədova
Azərbaycan Dillər Universiteti

MÜASİR RUSİYA CƏMIYYƏTİNDƏ İJDAİZM DİNİNƏ VƏ YƏHUDİLƏRƏ MÜNASİBƏT

Açar sözlər: yəhudilər, nəhudi təşkilatları, antisemitizm, sinaqoq

Keywords: jews, jewish organizations, anti-semitism, synagogue

Ключевые слова: евреи, еврейские организации, антисемитизм, синагога

Rusiya Federasiyası çoxmillətli bir dövlətdir və çoxmillətli dövlətlərin mövcudluğu həmin ölkədə yaşayan müxtəlif xalqlara qarşı tolerant, multikultural münasibətdən də asılıdır. Multikulturalizm – bir dövldə yaşayan müxtəlif xalqların, etnosların mədəniyyətini, adət və ənənələrini, dinini tanıyan humanist dünyagörüşlü bir siyasətdir. Rusiyada multikulturalizmin qorunub saxlanması, inkişaf etdirilməsi dövlətin milli siyasətinin əsasını təşkil edir. Rusiya Federasiyasının konstitutsiyasında multikulturalizm ideologiyasının əsasları öz əksini tapmışdır. Konstitutsiyada milli azlıqların hüquqları və həmçinin irqi, milli və dini təbliğatın qanunla qadağan edilən formaları vurğulanmışdır [3]. Ölkədə multikultural, tolerant münasibətlərdən danışarkən ilk növbədə dini azlıqlar və müxtəlif dinlərin nümayəndələrinə münasibətləri xüsusi qeyd edə bilərik. Bu istiqamətdə müasir Rusiya cəmiyyətində iudazim dininə və yəhudilərə münasibəti qıscaca təhlil edək.

Müasir Rusiya Federasiyasında iudaizm rəsmi olaraq dörd ənənəvi dindən biri kimi tanınır. İudaizm əsasən böyük şəhərlərdə yayılmışdır. Yəhudi təşkilatlarına görə, Rusiyadakı yəhudilərin sayı 1 milyona yaxındır. Rusiyadakı yəhudilər haqqında ilk məlumat, Xəzər Kaqanlığının Svyatoslav tərəfindən fəth edildiyi dövrə aiddir. 1776-cı ildə Yəhudilərə öz mülklərinə sahib olmaq və inanclarını tətbiq etmək hüququ verilmişdir. Yəhudi icmaları 19-cu əsrə kimi böyük şəhərlərdə yaranmışdır. Sovet hakimiyyəti illərində isə, sinaqoqların çoxu bağlanmış, ravvinlər həbs edilmişdir. Bu gün sinaqoqlara demək olar ki, bütün böyük şəhərlərdə rast gəlmək mümkündür [2]. Rus yəhudilərinin əksəriyyəti şəhər yerlərində yaşayırlar,

əsasən assimilyasiyaya uğrayırlar və yəhudiliyi ciddi şəkildə tətbiq etmirlər. Moskvanın 200,000 - 250,000 nəfər yəhudi əhalisi var, bunların 15/100-i Sefarddır.

Sovet və Rusiya hökumətləri yəhudiləri yalnız fərqli bir dini qrup kimi deyil, eyni zamanda bir millət olaraq da qəbul etmişlər. Bu münasibət, 1993-cü il konstitusiyasının 26-cı maddəsindəki dövlətin bir insanın milliyyətini özbaşına olaraq təyin etməsini və ya bir insanı vətəndaşlıq qəbul etməyə məcbur etməsini qadağan edən müddəaya baxmayaraq postsovet dövründə davam edirdi. Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra rəsmi antisemitizm dayandırılmış və açıq antisemitizm hərəkətləri Rusiya cəmiyyətində nadir hallarda görülə də, yəhudilər Rusiyadakı tarixlərinə diqqət yetirir və liberallaşdırılmış şərtlərin davamlılığına şübhə ilə yanaşırdılar. 1960-cı illərin ortaları ilə 80-ci illərin əvvəlləri arasında Sovet İttifaqından təxminən 265.000 Yəhudi köç etmişdi. 1989-cu ildə Kommünizmin süqutundan və 1991-ci ildə Sovet İttifaqının dağılmasından sonra daha çox yəhudi geri qayıdıb.

Böyük Yəhudi icmaları və tanınmış sinaqoqları ilə Moskva Rusiya Yəhudiliyinin paytaxtıdır. Berel Lazar (Rusiyanın Yəhudi İcmaları Federasiyası və ya FJCR) daxil olmaqla Rusiyanın ən məşhur ravvinləri də məhz Moskvada yaşayır. Moskvada Aşkenazi yəhudilərindən başqa dağ yəhudiləri, gürcü və tacik yəhudiləri və karayitlər də daxil olmaqla bir neçə yəhudi icması var [1, s.159]. Yəhudi icmaları toplu namazın qılındığı yerli sinaqoqun mərkəzindədir. Ənənəvi olaraq, sinaqoqlar çoxdan tikilmiş və sanki yıxılan məbədə bənzəyir və hər zaman şərqə, Qüdsə doğru yönəldilir. Bu ibadət evi dini ibadətlər və qurban kəsmək, Tövrəti öyrənmək və şərh etmək üçün bir yer kimi xidmət edir. Uşaqlar və böyüklər üçün kütləvi kitabxanalar və məktəblər, ümumiyyətlə sinaqoqlarla əlaqəlidir. Hal-hazırda təkcə Moskvada təxminən on sinaqoq var - bunlar yalnız icma üzvləri üçün deyil, eyni zamanda bütünyəhudi xalqı və eyni zamanda yəhudi olmayan insanlar üçün açıqdır. Sonuncular, sinaqoqun davranış qaydalarına hörmət etmələri şərti ilə çox xoş qarşılanırlar.

Moskvanın ən qədim sinaqoqunun Moskva Xor Sinaqoqu olduğu qeyd olunur. Yəhudi icmasının rəhbəri L.Polyakovun tapşırığı ilə 1891-ci ildə S. Eybuşits tərəfindən klassik üslubda inşa edilmişdir. 20-ci əsr boyunca çoxsaylı yenidənqurma və çətinliklərdən sonra bina 2001-ci ildə Aşkenazi icmasına təhvil verilmişdi [4].

1926-cı ildə qurulan Marina Roşadaki Beys Menaxem Sinaqoqu Sovet dövründə Moskvanın əsas sinaqoqu idi, bu səbəbdən də bu məhəllə Moskvadakı Yəhudi xalqı arasında məşhur idi. Sinaqoqun yerləşdiyi köhnə taxta bina 1993-cü ildə yanmış və yerini Tel-Əvivin aparıcı memarı İ.Qodoviç tərəfindən ucaldırılmış təmtəraqlı (dövrü üçün) yeni 7 mərtəbəli bina almışdı. Sinaqoqun ümumi sahəsi 7200 kvadrat metrdir və böyük ibadət evi 2000 nəfərə qədər qonaq qəbul edə bilər. Bu sinaqoqa müntəzəm olaraq gələn ibadət edənlərin ümumi sayı 100.000 nəfərdir. Əsas ravvin və yeşiva sinaqoqun fəaliyyətində fəal şəkildə iştirak edirlər [4].

Moskva sinaqoqları arasında xüsusi önəm daşıyan sinaqoqlardan biri də Poklonnaya Təpəsindəki Zəfər Parkındakı Xatirə Sinaqoqudur. Rusiya Yəhudi Konqresi tərəfindən maliyyələşdirilən və 1998-ci ildə M. Zarxi və V. Budayev tərəfindən tikilən bu sinaqoq, müasir dini memarlığın gözəl nümunəsidir.

Bolşaya Bronnaya küçəsindəki Sinaqoq Moskvanın ən qədim sinaqoqlarından biridir. 1883-cü ildə maliyyəçi L. Polyakova məxsus malikanənin ərazisində tikilmiş, daha sonra İ.M.Çiçaqov tərəfindən Şərqi üslubunda yenidən qurulmuşdur. 20-ci əsrin sonunda sinaqoq müasir tələblərə uyğun olaraq bərpa edildi. Bina namaz otaqları, dini və ictimai tədbirlərə ev sahibliyi etmək üçün nəzərdə tutulmuş salonları, kitabxanası, Yəhudi Xatirə Muzeyi ilə ölçüləri və təbiəti ilə seçilir [4].

Yuxarıda qeyd etdiklərimizə əsasən, qeyd edə bilərik ki, Sovet hakimiyyəti dövründə iudaizm dininin nümayəndələri müxtəlif təzyiqlərə məruz qalsalar da, müasir Rusiyada onlara qarşı tolerant münasibət özünü göstərir və digər dinlərin nümayəndələri kimi öz dini azadlıqları çərçivəsində öz ibadətlərini və dini ayinlərini həyata keçirirlər.

Ədəbiyyat:

1. История и теория религии : учебное пособие / Е. В. Иванова, О. М. Фархитдинова, Е. В. Мельникова [и др.] ; под общ. ред. Е. В. Мельниковой ; Министерство науки и высшего образования Российской Федерации, Уральский федеральный университет. — Екатеринбург, 2019.
2. History of Judaism in Russia <https://www.advantour.com/rus/russia/religion/judaism.htm>
3. Multiculturalism in Russia and its Historical Periods [https://www.researchgate.net/publication/309428445 - MULTICULTURALISM IN RUSSIA AND ITS HISTORICAL PERIODS](https://www.researchgate.net/publication/309428445_MULTICULTURALISM_IN_RUSSIA_AND_ITS_HISTORICAL_PERIODS)
4. MOSCOW CHORAL SYNAGOGUE <https://ru.moscovery.com/%D0%B8%D1%83%D0%B4%D0%B0-%D0%B8%D0%B7%D0%BC/>

AZƏRBAYCAN - İSRAİL ƏLAQƏLƏRİNİ ŞƏRTLƏNDİRƏN ƏSAS AMİLLƏR VƏ AZƏRBAYCANDA YAŞAYAN YƏHUDİLƏR

Açar sözlər: yəhudilər, köçürülmə, Qırmızı Qəsəbə, tolerantlıq

Keywords: Jews, resettlement, Gyrmzy Gasaba ("Red Town"), tolerance

Ключевые слова: евреи, переселение, Красная Слобода, толерантность

Əsrlər boyu qədim Azərbaycan torpaqları burada yaşayan bütün millətlər üçün əlverişli yaşayış məkanı olmuş və ölkə ərazisində yaşayan bütün millətlərin nümayəndələrinə qarşı tolerant münasibət göstərilmişdir. Bir çox millətlərin nümayəndələri kimi yəhudilər də uzun illərdir ki, ölkəmizin ərazisində sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşayır və özləri də bunu dəfələrlə təsdiqləyir. Tarixən Azərbaycandakı yəhudilər əsasən dağ yəhudiləri, aşkenazi yəhudilər və Gürcüstan yəhudiləri tərəfindən müxtəlif qruplarda təmsil olunmuşlar [4].

Bəs ölkəmizdə uzun illərdir məskunlaşan yəhudilərin mənşəyi haradan gəlir və onlar ilə əlaqələrimizi şərtləndirən əsas amillər hansılardır? Mənbələrin çoxunda yəhudilərin mənşəyini sami tayfaları ilə əlaqələndirirlər. Belə ki, samilər Aralıq dənizi sahili ölkələrinin ən qədim əhalisi hesab olunur və onlar burada təxminən eramızdan əvvəl IV-III minilliklərdə məskunlaşmışlar. Belə ki, yəhudilər sami (və ya semit) qrupunun xalqlarından biridir. Samilər isə Aralıq dənizi sahili ölkələrinin ən qədim əhalisi hesab olunur [5]. Belə ki, hələ eramızdan əvvəl IV-III minilliklərdə bu ərazilərdə qədim sami tayfaları məskunlaşmışdı. Yəhudilərin Tövrat dini kitabında adı çəkilən "ibri" etnonimini ivri (ivrit və ya yəhudi) adı ilə ey-niləşdirirlər [6]. Yəhudi termini yunanca "Ioudaios (Ιουδαϊός)" kəlməsindən latın dilinə "iudeus" keçmiş, buradan da qədim fransız dilinə öncə "juieu", sonra da "giu" şəklində dəyişikliyə uğrayaraq gəlib çıxmışdır. Mənbələrdə Şimali Suriya və İkiçayarasında məskunlaşmış aramilər arasında *yaudi* tayfasının da yaşadığı qeyd olunmaqdadır. Ehtimal olunur ki, yəhudi adı da məhz "yaudi" terminindən formalaşmış [7].

Dağ yəhudiləri isə Azərbaycan və Dağıstanda yaşayan Qafqaz yəhudilərinə deyilir. Qafqaz yəhudiləri adlandırılan bu qrupa, əksəriyyəti Qafqazın şərqində yaşadığı üçün Şərqi Qafqaz yəhudiləri də deyilir. Dağ yəhudilərinin hələ qədim çağlardan bu yana Qafqazda məskunlaşdığına və yaşadığına inanılır. Belə ki, inanca görə, eramızdan əvvəl 722-ci ildə Assuriyalılar tərəfindən sürgünə göndərilən 10 qəbilə bir müddət sonra cənub-qərbi İrandan Azərbaycan ərazisinə köç etmiş və burada yaşamışlar. Ümumilikdə "yəhudilər ilk dəfə Azərbaycan torpaqlarında nə vaxtdan məskunlaşmışlar?" sualına Azərbaycanlı tədqiqatçı, Azərbaycan Dövlət Bankının ilk müdiri, iqtisadçı, etnoqraf Məhəmməd həsən Vəlili (Baharlı) hələ 1921-ci ildə Bakıda nəşr olunmuş "Azərbaycan. Coğrafi-təbii, etnoqrafik və iqtisadi mülahizat" adlı kitabında belə cavab vermişdir: "Azərbaycan yəhudiləri, Assuri padşahları tərəfindən əsir edilmiş, əvvəl Assuriyada və sonra Midiyada sakin edilmiş qədim yəhudilərin övladlarındandırlar. Buradan yəhudilər Assuri hökumranlığının süqutundan sonra, Salmanasar şahın zamanında, indiki Azərbaycana, Gürcüstana və Dağıstana köçmüşdülər" [3, s.1]. Qeyd olunduğu kimi ən qədim yəhudi qruplarından biri olan dağ yəhudilərinin hal-hazırda Azərbaycanda təxminən sayı 15.000 nəfərdən çoxdur. Azərbaycanda bu etnos daha çox "cuhud", yaxud "yəhudi" adlandırılır. İlk dövrlərdə onlar daha çox dağlıq ərazilərdə məskunlaşdıqları üçün onlara dağ yəhudiləri deyilirdi. Onların Azərbaycana ilk gəlişi Əhəmənilər dövrü ilə əlaqələndirilir. Hələ qədim dövrdən dağ yəhudilərinin Azərbaycanda məskunlaşması xaricdən köçürülmələr və daxili yerdəyişmələr nəticəsində baş vermişdir. İlk köçürülmələr Sasani dövləti ilə (III-VII əsrlər) əlaqələndirilir. Sasanilər Xəzərsahili bölgələrin müdafiəsini təşkil etmək üçün imperiyanın müxtəlif yerlərindən buraya xeyli əhali köçürmüşdür. Onların içərisində yəhudilər də var idi. Bu proses Ərəb Xilafəti (VII-IX əsrlər), moңqol işğalları dövrü (XIII-XIV əsrlər) və sonrakı dövrlərdə də davam etmişdir. İkinci böyük dalğa Səfəvi (1501-1736) hökmdarı Şah Abbasın dövrünə aid edilir. Dağ yəhudilərinin daxili məskunlaşmasında əsas dəyişikliklər Səfəvi dövlətinin varlığına son qoyaraq, hakimiyyəti ələ alan Nadir Şah Əfşarın dövründə (1736-1747) baş vermişdir. 1747-ci ildə Nadir şahın öldürülməsi ilə Əfşarlar dövləti parçalanmış, xanlıqlar yaranmışdır. Yeni yaranmış Quba xanlığının banisi olan Hüseynqulu xan (1747-1758) yəhudilərin xanlıq ərazisində məskunlaşmasına icazə vermişdir. Beləliklə, burada Yəhudi qəsəbəsi yaranır. Hü-

seyngulu xanın oğlu Fətəli xanın dövründə (1758-1789) Quba xanlığına əhali köçürülmələri davam etmişdir [3, s.1-3].

Azərbaycanda yaşayan dağ yəhudilərinin tarixi haqqında digər bir məlumata qısa nəzər yetirdikdə şahidi oluruq ki, onların mənşəyi haqqında məlumatlar mübahisəlidir. Artur Koestlərə (Arthur Koestler) (1905 - 1983) görə, Xəzər xaqanlığı dağıldıqdan sonra musəvi xəzərlər Krım, Ukrayna, Macarıstan, Polşa və Litva kimi ölkələrin ərazilərinə yayılmışlar. Belə ki, Artur Koestler macar əsilli ingilis yazıçısı, jurnalist və tənqidçi olub. Əsl adı Kösztler Artúrdur. Atası Leopold Koestler Şimali Macarıstana köçən bir rus yəhudi idi. Romanlar, qəzet məqalələri, sosial fəlsəfə və elm mövzularında bir sıra əsərlər yazıb. “Onüçüncü Qəbilə” adlı kitabında aşkenazi yəhudilərinin tarix səhnəsindən silinən Xəzər türklərindən törəmə olduğunu iddia etmişdir. Bu mübahisə hələ də elmi dairələrdə müzakirə olunur. O, “Britannica” Ensiklopediyası üçün məqalələr də yazmışdır.

Yüz illərdir ki, dağ yəhudiləri icması müsəlmanlarla yanaşı sülh və əmin-amanlıq içərisində yaşayırlar. Hətta onlar müsəlmanların danışdıqları dildə danışır. Bununla yanaşı yəhudilər Azərbaycan torpaqları uğrunda müharibələrdə iştirak etmiş və şəhidlik zirvəsinə ucalmışlar. Belə ki, Azərbaycanın milli qəhrəmanlarından biri, Qarabağ müharibəsində qəhrəmancasına şəhid düşmüş Albert Aqarunov dağ yəhudisi idi.

Qubada “Qırmızı Qəsəbə” dağ yəhudilərinin kompakt şəkildə yaşadığı məkandır. Bu gün Azərbaycanda dağ yəhudiləri əsasən Bakıda, Qubada, Oğuzda kompakt şəkildə yaşayırlar. Hər üç şəhərdə sinaqoq fəaliyyət göstərir. Bu gün dağ yəhudiləri Azərbaycanda sülh içində yaşayırlar [2].

Qeyd edək ki, Azərbaycan və İsrail arasında qarşılıqlı dostluq və əməkdaşlıq əlaqələri yalnız iqtisadi-strateji faydaya deyil, həm də ənənəvi tarixi-mədəni köklərə əsaslanır. Azərbaycan və İsrail xalqları daim tarixin çətin dövrlərində qarşılıqlı anlaşmaya, tolerantlığa əsaslanan birgəyaşayış nümunəsini bütün dünyaya nümayiş etdirə bilməmişlər.

Azərbaycan Dağ yəhudiləri icmasının sədri Milix Yevdayev başqa ölkələrdə yaşayan yəhudilərin antisemitizimdən əziyyət çəkdiyini xüsusi vurğulayır. Eyni zamanda o bildirir ki, “tam əminliklə deyə bilərik ki, bu ölkə digər ölkələr üçün tolerantlıq nümunəsidir” [1, s.3-4].

Ədəbiyyat:

1. Çinarə Məcidova, Azərbaycan yəhudiləri, keçmişdə və indi <https://chai-khana.org/az/azrbaycan-yhudilri-kecmisd-v-indi>
2. Dağ yəhudiləri kimlərdir? <https://publika.az/news/qirmizi/9197.html>
3. Kərim Şükürov, Azərbaycan yəhudiləri (qədimdən bu günə) <http://zim.az/tarix/3305-azrbaycan-yhudilri-q-dimdn-bu-gn.html>
4. Menachem Posner, The history of Ashkenazim and Sephardim https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/4095674/jewish/Ashkenazi-and-Sephardic-Jews.htm
5. Michael Balter, Tracing the Roots of Jewishness <https://www.sciencemag.org/news/2010/06/tracing-roots-jewishness>
6. История израильтян: сбылись ли проклятия Мусы (мир ему)? <https://rus.al-injil.site/2019/03/10/history-of-the-israelites/>
7. Происхождение евреев <https://jewish-secret.com/proishozhdenie-evreev/>

Günəl Qurbanova
AMEA Qafqazşünaslıq İnstitutu

ERMƏNİSTANIN İKİNCİ QARABAĞ MÜHARİBƏSİNDƏ TÖRƏTDİYİ EKOLOJİ TERROR

Açar sözlər: İkinci Qarabağ Müharibəsi, ekoloji terror, silah

Keywords: Second Nagorno-Karabakh war, ecological terror, arm

Ключевые слова: Вторая нагорно-карабахская война, экологический террор, оружие

Ermənistanın sentyabrın 27-də hərbi tərribatından sonra Azərbaycan Ordusunun 44 gün davam edən əks-hücum əməliyyatı noyabrın 10-da tarixi qələbəmizlə başa çatdı. 30 illik işğal prosesi zamanı olduğu

kimi, 44 gün davam edən ikinci Qarabağ müharibəsi zamanı da Ermənistan daim dinc sakinlərə istiqamət-lənmiş və hücumlar nəticəsində 100-ə yaxın günahsız mülki şəxs həlak oldu. Müharibə zamanı ermənilər yalnız humanitar terrora deyil, həm də ekoloji və mədəni terrora da səbəb oldular.

Bildiyimiz kimi, təkcə ikinci Qarabağ müharibəsi və 10 noyabr razılaşmasından sonra deyil, təxmi-nən 30 il davam edən işğal zamanı müəyyən edilmişdir ki, ermənilər Azərbaycan ərazisini bilərəkdən atə-şə tutur, bitki örtüyünü dağıdırdılar. Ermənistanla sərhəd xəttində yerləşən Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Tərtər və Xocavənd əyalətlərinin əraziləri qəsdən erməni işğalçıları tərəfindən yandırılmışdır. İkinci Qa-rabağ müharibəsi zamanı və sonrasında ermənilərin törətdikləri humanitar, ekoloji və mədəni soyqırımın faciəli nümunələri də var.

Ermənistan tərəfindən "Metsamor" AES-də istehsal olunan nüvə tullantıları işğal olunmuş rayonlarda, əsasən, Qubadlı və Laçında basdırılıb. Reaktorun soyudulması üçün istifadə olunan çirkab sular Araz ça-yına tökülür və Xəzər dənizinə Kür çayı vasitəsilə çatır və bu təhlükə Azərbaycanın deyil, Xəzərin sahil-yanı digər ölkələrin radioaktiv tullantılarının birbaşa təsirinə səbəb olur. Azərbaycan Elmlər Akademiya-sının Radiasiya Tədqiqatları Mərkəzi Prezident Adil Qəribovun sözlərinə görə, Qarabağda radiasiya sayı normadan xeyli yüksəkdir [1].

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin köməkçisi-Prezident Administrasiyasının xarici siyasət məsə-lələri şöbəsinin müdiri Hikmət Hacıyev deyib: "Biz hələ hərbi əməliyyatların gedişində məlumat vermiş-dik ki, Ermənistan silahlı qüvvələri Şuşa ətrafında meşələri yandırmaq üçün ağ fosfordan geniş şəkildə is-tifadə edib. Təkcə bu əməliyyatlarda deyil, bundan əvvəlki əməliyyatlarda da – 2016-cı ilin Aprel döyüş-lərində də Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən ağ fosfordan geniş şəkildə istifadə olunub. Onların əsas hədəfi mülki obyektlər və mülki insanlar, əkin sahələri, həmçinin Azərbaycan Silahlı Qüvvələri olub. Bu barədə məlumatlar toplanılır. Beynəlxalq təşkilatlara, o cümlədən kimyəvi silahların qadağan olunması üzrə beynəlxalq təşkilata məlumat veriləcək. Ermənistan ağ fosfordan istifadəni özündə ehtiva edən mü-vafiq konvensiyalara qoşulmayıb. Ağ fosfor kimyəvi silah hesab edilməsə də, bunun çox böyük zərərverici xüsusiyyətləri var" [2].

Müharibə zamanı Ermənistan silahlı qüvvələri humanitar atəşkəs rejimini kobudcasına pozaraq 2020-ci il 28 oktyabr tarixində döyüş zonasından kənarında yerləşməsinə baxmayaraq, Göygöl rayonunu ağır ar-tilleriya qurğularının və raketlərinin atəşlərinə məruz qoyması nəticəsində meşəlik ərazidə yanğın baş ver-mişdi. Bununla da ermənilərin ölkəmizə qarşı həyata keçirdiyi ekoloji terror siyasətinin necə böyük həddə çatdığını daha aydın şəkildə görürük. Qeyd edək ki, baş verən yanğınlar nəticəsində Azərbaycana milyon dollarlarla ziyan dəyib.

Müharibənin sonuna doğru Kəlbəcərin Çaraktar kəndində yaşayan ermənilər 10 Noyabr Sazişinə əsa-sən tərk etməli olduqları kəndi 25 noyabrdan əvvəl yandırdılar [3].

Beləliklə, Ermənistan beynəlxalq aləmdəki ekoloji problemlərlə əlaqədar olaraq ətraf mühitin qorun-masına dair bir çox razılaşma və konvensiyaları, xüsusilə Rio de Janeiro Konvensiyasını (1994), Birləş-miş Millətlər Təşkilatının "İqlim Dəyişmələri haqqında" Çərçivə Konvensiyasını, Kioto Konvensiyasını (1997) kobud şəkildə pozmuşdur. 10 Noyabrda imzalanan müqavilə ilə Azərbaycanın geri aldığı torpaqla-rı tərk etməli olan ermənilər şüurlu şəkildə yanğınlar törətdilər, tarixi və mədəni əsərlərə zərər verdilər və hətta özləri ilə götürə bilmədikləri heyvanları öldürdülər, ağacları kəsdilər, ən böyük ekoloji və mədəni hadisələrə səbəb oldular.

Ədəbiyyat:

1. İkinci Karabağ savaşı'nda ermenilerin sivillere yönelik saldırılarının Uluslararası İnsancıl Hukuk açısından de-ğerlendirilmesi, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/guiibd/issue/60358/869018>
2. Hikmət Hacıyev: "Ermənistan silahlı qüvvələri Şuşa ətrafında meşələri yandırmaq üçün ağ fosfordan geniş is-tifadə edib", <http://www.aztv.az/az/news/10410/hikmet-haciye-ermeniistan-silahli-quvveleri-susa-etrafında-meseleri-yandirmaq-ucun-ag-fosfordan-genis-istifade-edib>
3. <https://xeber.media/news/15868746/ermeniiler-sokda-ozlerinin-yandirdigi-kendde-yasayacaqlar-foto-metbuataz>

VƏTƏNDAŞ CƏMIYYƏTİNDƏ MİLTİKULTURAL DƏYƏRLƏR

Açar sözlər: multicultural, vətəndaş cəmiyyəti, müxtəliflik, qloballaşma

Keywords: multicultural, civil society, variety, globalization

Ключевые слова: мультикультуральный, гражданское общество, разнообразие, глобализация

Quruculuğu dünyanın əksər ölkələrində inkişafın mərkəzi hədəfi olan müasir vətəndaş cəmiyyəti, cəmiyyətin hər bir üzvünün mədəni özünüidarəetmə azadlığını nəzərdə tutur. Gələcək mədəni inkişaf üçün ətraf mühitin müxtəlifliyi lazımdır. Bu cür mədəni müxtəliflik, əksər dövlətlərdə var. Hal hazırda ən müxtəlif mədəniyyətlərin güclənən qarşılıqlı əlaqəsinin qarşısının alınması mümkün deyil. Bu, geniş mənada başa düşülən multikulturalizmin – multikultural əlaqələrin və münasibətlərin təzahürü, fenomenin müxtəlif növ və fəaliyyət formalarında əks olunan multikultural təcrübələrin təzahürü kimi tədqiqinin aktuallığına səbəb olur.

Hal – hazırda dövlətlər qarşısında yeni problem yaranıb-müxtəlif dinlərə etiqad edən və müxtəlif dillərdə danışan insanların birgə yaşayışının mümkünlüyü. Yalnız qloballaşma dövründə müxtəlif milli, mədəni və dini birliklərin birlikdə, vahid kommunikativ məkanda olması zərurəti meydana çıxır. Lakin multikulturalizmin qeyri-ciddi anlamında onu bəşəriyyət tarixinin bütün mərhələlərində tapmaq olar, çünki mədəniyyətlərarası qarşılıqlı əlaqələr həmişə olub. Multikulturalizm bu və ya digər formada kifayət qədər çoxdan mövcud olsa da, yalnız postmodern dövründə multikulturalizm qloballaşmanın yaratdığı problem kimi formalaşdırılmışdır.

Bütün vətəndaşlara bərabər hüquqlu yaşamağın təmin edilməsi çox mürəkkəb prosesdir. Vətəndaş cəmiyyətinin inkişaf səviyyəsi demokratik dəyərlərin təşəkkülündə əsas amildir. Tolerantlığın belə dəyərlər arasında mühüm yeri vardır.

Vətəndaş cəmiyyəti konsepsiyası XVII əsrin sonlarında T. Hobbsun əsərləri sayəsində sosial nəzəriyyədə ortaya çıxdı. Bu konsepsiya A. Fergüson, A. Smit, J. Russo, V. F. Hegel və A. Tokvill kimi alimlər tərəfindən də hazırlanmışdır [1, s.24].

Vətəndaş cəmiyyətinə maraq 1980-ci illərin sonunda yenidən başladı. Siyasi və sosial elmlərdə münasib yanaşmalardan tədricən uzaqlaşmaq və demokratiya nəzəriyyəsinə qayıdış prosesi başlandı. Tədqiqatçıların diqqəti qeyri-rəsmi əlaqələrin, mədəni və simvolik proseslərin, kommunikativ qarşılıqlı əlaqələrin, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının, sosial həmrəylik proseslərinin analizinə yönəldilmişdir [1, s.29].

Vətəndaş cəmiyyəti, müasir cəmiyyətin digər struktur elementləri arasındakı yerini xarakterizə etməklə daha aydın şəkildə müəyyən edilə bilər. Belə rəşional strukturlara, ilk növbədə, iki funksional bağlı sistem – kapitalist təsərrüfatı və müasir dövlət daxildir. Buraya elm və texnikanın, hüquq və əxlaqın, incəsənətin və ədəbiyyatın qarşılıqlı fəaliyyəti, habelə onların kök saldığı kosmik, dini və metafizik təlimlərdən azad edilməsi kimi müasir rəşional mədəniyyətin formalaşması və inkişafı prosesləri də daxildir [2, s.176].

Müasir cəmiyyətin bu elementlərindən hər biri öz funksiyalarını yerinə yetirir. Belə ki, kapitalist təsərrüfatı və müasir dövlət cəmiyyətin maddi təkrar istehsalını, mədəni biliklərin istehsalı vasitəsilə dəyərlərin mədəni sahələrini cəmiyyətin simvolik surət çıxarılmasını təmin edir və nəhayət, vətəndaş cəmiyyəti vətəndaşların ictimai sahə hüduqlarında sərbəst kommunikasiyadan yaranan sosial inteqrasiya və ya sosial həmrəylik istehsalı ilə bağlıdır [3].

Siyasət elmində belə bir fikir çoxdan təsdiqini tapıb ki, eyni mənşəli-etnik homogen cəmiyyətlərdə demokartik konsentrasiyası-təmərküzləşməsinin uğur qazanmaq ehtimalı daha çox olur. Əksinə, əhalinin tərkibi etnik, mədəni, dil, dini aspektdən nə qədər müxtəlif olursa, fundamental demokratik dəyərlər baxımından həmrəyliyin əldə edilməsi və dövlətin siyasi icmasının formalaşdırılması siyasəti bir o qədər də mürəkkəb olur. Nəzərə yetirək ki, belə mədəni-müxtəliflik demokratikləşmənin uğurlu inkişafı qarşısında keçilməz sədd və ya mane deyildir. Belə ki, nəinki Avropa və Amerika reallığında, bu həm də Azərbaycan geosiyasi ərazisində də mövcuddur. Azərbaycan məkənində müxtəlif etno-mədəni və dini icmaların əsrlər boyu yanaşı yaşaması, bir-birinə dözümlülüyü həm də siyasi sferada da aşkar tolerantlıq əhəmələrinin sübutudur. Nəzərə yetirək ki, demokratiya tranziti "zamanı multimədənilik özü də mürəkkəb vəziyyət-

lər törədə bilər." Multikulturalizmlə bağlı siyasət və bu və ya digər nəzəri modelin seçilməsini nəzərdə tutmalıdır ki, yalnız bu zaman mədəni müxtəlifliklə əlaqəli vətəndaş cəmiyyətindən bəhs etmək olar.

Belə ki qloballaşma dövründə milli mədəniyyət, mədəni müxtəliflik, çox mədəniyyətlik özü vətəndaş cəmiyyəti bu problemə həssas yanaşmalıdır. Çünki qloballaşmanı qəbul etməyən kulturlar üçün qloballaşma daha dağıdıcı, mədəni rəngarəngliyin şərti ola bilər. Multikulturalizm demək siyasət elminin də obyektidir. Bu politoloji yanaşmada dövlət-hakimiyyət siyasətində vətəndaş cəmiyyətinin tərəfdaş kimi problemin çözülməsində yaxın iştirakını da məqbul edir. İctimai iştirakçılıqla siyasi proseslərin tənzimlənməsi də rəngarəng mədəniyyətlərin siyasiləşməməsi, yalnız mədəni konturlarla nizamlanmasına da kömək etməlidir. Demək bu fenomen solumun vacib elementi kimi qorunmalıdır ki, siyasiləşib müxtəlif fəsadlar törətməsin. Bu da bəllidir ki, mədəni birlik və mədəni qurumlar mədəniyyətin sosial həyatının bütün tərəflərini əhatə etməklə bəhəm, bəzən siyasi proseslərə də təsir göstərir. Mədəniyyətin differensiasiyasında dil, irq, din, sənət, siyasi-mədəni qurumlar və s. kimi oxşar nümunələrindən biri, sistem quran səbəb kimi, konkret etnik birliyi digərinə münasibətdə təşkilatlandırıcı güc olaraq meydana çıxır. Məsələn, N.Vısotskaya görə "multikulturalizm və ya mədəni müxtəliflik" çoxsaylı mədəni qrupların, fərqli milli mənsubiyyətlərin, dinlərin və s. göstərən cəmiyyətin təyimidir". Məhz belə insanın digər ona yabançı olan mədəni-mənəvi mühitə uyğunlaşması onun ənənəvi, milli-mənəvi kökündən uzaqlaşması ilə formalaşır. Burada müəyyən faktorun rolu və əhəmiyyəti əsasən nisbi xarakterlidir. Müxtəliflik və fərqliliyin əsas göstəricisi etnik mədəniyyətin hansı bir xüsusiyyətinin digər mədəniyyətdə olmamasıdır.

Beləliklə, multikulturalizm prinsipinə uyğun olaraq, vətəndaş cəmiyyəti sistemə qarşı çıxan həyat dünyasının bir forması kimi deyil, digərləri arasında qeyri-vətəndaş olanların arasında sivil bir sahə olaraq, sosial inteqrasiya istehsalına yönəldilmiş ünsiyyət sahəsi olaraq meydana çıxır. Vətəndaş cəmiyyəti, sosial ədalətsizlik məsələlərinin ötürüldüyü və müzakirə olunduğu bir sahə olaraq çıxış edir, cəmiyyətin müxtəlif funksional fərqlənən sahələrində yaranır.

Ədəbiyyat:

1. Alexander J.C. The Civil Sphere. Oxford: Oxford University Press, 2008, 816.
2. Habermas J. The Theory of Communicative Action (translated by Thomas McCarthy). Volume one: Reason and the Rationalization of Society. Boston: Beacon Press, 1984, 562.
3. http://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2017_180.pdf

Musa Hacıyev
Milli Aviasiya Akademiyası

DÜNYA İQTİSADİYYATININ QLOBALLAŞMASI ŞƏRAİTİNDƏ RƏQABƏT STRATEGİYALARI

Açar sözlər: qloballaşma, dünya iqtisadiyyatı, rəqabət, korporativ mədəniyyət

Keywords: globalization, global economy, competition, cooperative culture

Ключевые слова: глобализация, мировая экономика, конкуренция, корпоративная культура

Ölkələr və onların vətəndaşları arasında daha böyük qarşılıqlı asılılıq prosesi olan **qloballaşma**, iqtisadi, siyasi, sosial və mədəni aspektlərə malikdir. Heç şübhəsiz ki, bunlar arasında aparıcı olan **iqtisadi qloballaşma**dır. Belə ki, bu gün **dünya iqtisadiyyatında**: istehlakçı zövqləri eyniləşir; ölkələr xaricdən çoxlu sayda mal və xidmət idxal edir; firmalar əvvəllər lokal və regional səviyyədə rəqabət aparırdılarsa, indi qlobal səviyyədə rəqabət aparırlar; mal və xidmətlər ölkələr arasında sərbəst hərəkət edir; milyonlarla işçi başqa ölkələrə miqrasiya edir; iş yerləri inkişaf etmiş ölkələrdən inkişaf etməkdə olan ölkələrə doğru hərəkət edir; bir məhsulun istehsalı üzrə çoxlu sayda ölkələrin firmaları əməkdaşlıq edir və məhsulların istehsal üsulları sürətlə dünyaya yayılır; **transmilli korporasiyalar** dünyanın müxtəlif regionlarını əhatə edən vahid istehsal və istehlak şəbəkələri yaradır; dünyanın istənilən şirkətinə investisiya qoymaq və istənilən şirkətindən maliyyə alətləri satın almaq olur; pensiya fondu sürətlə xarici ölkələrdə investisiyalar edir; valyutaların kursları sürətlə dəyişməklə yanaşı, onlar sürətlə də mübadilə edilirlər; maliyyə və iqtisadi

sadi böhranlar kompüter düymələrilə müxtəlif kanallar vasitəsilə sürətlə dünyaya yayılır; beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar qlobal iqtisadi nizamı formalaşdırır və inkişafını təmin edir. Bir sözlə, dünya iqtisadiyyatında istehsal, istehlak, ticarət və maliyyə sürətlə qloballaşaraq **qlobal iqtisadiyyatı** formalaşdırmış və hazırda dünya əhalisi qlobal iqtisadiyyatda yaşayır.

Qlobal iqtisadiyyatın mahiyyətini bir qədər də açmağa çalışsaq, əvvəlki dövrlərdə önəmli ölçüdə bir-birindən müstəqil şəkildə fəaliyyət göstərən ölkə iqtisadiyyatlarının məcmusundan ibarət olan dünya iqtisadiyyatının, qloballaşma nəticəsində yerini kifayət qədər bütöv xarakter daşıyan yeni qlobal iqtisadi struktura verdiyini qeyd edə bilərik. Başqa sözlə, dünya iqtisadiyyatı müxtəlif ölkələrə görə bir-birindən fərqlənən istehsal, istehlak, ticarət və maliyyə modellərindən təşkil edilən iqtisadi vahidlərin məcmusu olduğu halda, qlobal iqtisadiyyat, bütün yer kürəsini əhatə edən yekcins istehsal, istehlak, ticarət və maliyyə modelləri və bunlarla bağlı vahid tənzimləmə mexanizmlərindən ibarət olan bütöv iqtisadi strukturu ifadə edir. Dünya iqtisadiyyatından qlobal iqtisadiyyata keçid edən iqtisadi vahidlər, əvvəlcə öz aralarında parçalanmaya səbəb olan maneələri bir-bir aradan qaldırır ki, bunlara da ölkə sərhədlərindən irəli gələn siyasi baryerlər, gömrük sərhədlərindən irəli gələn iqtisadi baryerlər, dəyərlər sistemindəki fərqliliklərdən irəli gələn mədəni baryerlər, nəqliyyat və rabitənin qarşısındakı fiziki baryerlər və müxtəlif tənzimləmə mexanizmlərindən irəli gələn hüquqi baryerlər aiddir.

Tarixi yaddaşımızı işə salsaq, qloballaşmanın dünyada yeni bir proses olmadığını görə bilərik. Müxtəlif dövrlərdə dünyanın önəmli hissəsinin vahid iqtisadi sistemə çevrilmə prosesləri baş vermişdir. Belə ki, tarixdə dünyanın böyük bir hissəsini əhatə edən Roma İmperiyası, Çin İmperiyası, Monqol İmperiyası kimi imperiyalar eyni zamanda da işğal etdikləri əraziləri özlərinin vahid iqtisadi sisteminə qatır, müxtəlif xalqlar arasında qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin inkişafını təmin edirdilər. Tarixi **İpək Yolu** keçdiyi bütün ərazilərdəki ölkələr və xalqlar arasında qarşılıqlı əlaqələri mühüm dərəcədə dərinləşdirmiş və onlar arasında vahid iqtisadi münasibətlər sisteminin formalaşmasına səbəb olmuşdur. XV əsrdən başlayaraq “yeni dünya”nın kəşfi və Avropada ticarət kapitalizminin vüsət alması ilə Amerika, Avropa, Asiya və Afrika bazarları arasında qarşılıqlı əlaqələr və inteqrasiya prosesləri görünməmiş dərəcədə artmışdır. Lakin buna baxmayaraq, indiyə qədər dünyanın üç sürətli qloballaşma dalğası yaşadığından danışmaq mümkündür. Bunlar 1870-1914-cü illəri əhatə edən birinci dalğa, 1945-1980-ci illəri əhatə edən ikinci dalğa, 1980-ci ildən başlayaraq müasir dövrdə də davam edən üçüncü dalğadır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi qloballaşma müasir dövrdə geniş vüsət almış və artıq istənilən şirkətin məhsul və xidmət vasitəsilə dünyanın istənilən satış bazarına çıxması mümkün olmuşdur. Lakin bu fəaliyyətdə uğurlu olmaq istəyən şirkətlər mütləq şəkildə yerli və xarici bazarlarda olan rəqabəti nəzərə almalı və müxtəlif rəqabət strategiyalarından istifadə etməlidirlər.

Rəqabət dedikdə biznesdə rəqiblər arasında müxtəlif biznes imkanlarının ələ keçirilməsi uğrunda gedən bəhsləşmə başa düşülür. Uğurlu olmaq istəyən hər bir müəssisə bazarda davamlı rəqabət üstünlüyü qazanmaq uğrunda mübarizə aparmalıdır.

İlk öncə davamlı rəqabət üstünlüyü nədir? Sualına cavab verməliyik. Bu anlayışın tərifini vermək üçün bu ifadənin ibarət olduğu sözləri ayrıca nəzərdən keçirək:

Davamlı – bir anlıq, bir ilik deyil, uzun müddət davam edən.

Rəqabət – biznesdə rəqiblər arasında müxtəlif biznes imkanlarının ələ keçirilməsi uğrunda gedən bəhsləşmə.

Üstünlük – Rəqabətdə güclü olmaq, rəqibdən daha üstün, yəni rəqiblərdən daha cəld, daha ağıllı, daha bacarıqlı olmaq deməkdir.

Son nəticə olaraq davamlı rəqabət üstünlüyü biznesin uzun müddət ərzində rəqabətqabiliyyətliliyini qoruyacaq amillərdir. Bu amillərə şirkətin resursları və imkanları aiddir.

İstənilən təşkilat öz resurslarının uzun siyahısını tərtib edə bilər, lakin, onlardan heç də hamısı rəqabətli üstünlüyün yaradılması üçün eyni dərəcədə faydalı deyillər. Təşkilatın resurslara əsaslanan tədqiqatı onu deməyə imkan verir ki, resursların üç əsas xarakteristikası mövcuddur və onların bir-birinə uyğun gəlməsi halında dayanıqlı rəqabət üstünlüyünün yaradılmasına mümkün olur:

- ✓ müştərilər üçün dəyərlilik yaradılmasına kömək edən resurslar;
- ✓ təşkilatlar üçün nadir və ya unikal olan resurslar;
- ✓ rəqiblər tərəfindən əldə edilməsi və ya təkrar edilməsi çətin olan resurslar.

Yuxarıda qeyd etdiklərimiz rəqabət üstünlüyünün yaradılmasında önəmli olan resursların ümumi təsnifləşdirilməsi idi. Daha konkret təsnifləşdirmə aparsaq aşağıdakı amilləri də bura daxil edə bilərik:

1. Kapital qoyuluşu – Bir çox biznes sahəsinə daxil olmaq üçün iri miqyaslı kapital qoyuluşu tələb olunur: neft hasilatı və sənayesi kimi. Bu sahəyə ilk daxil olan və həmin iri kapitalı investisiya edən şirkətin uzun müddət ərzində qoruyacağı rəqabət üstünlüyü var.
2. Texnologiya – Elmi ixtiralar, texnoloji kəşflər, patenləşdirilmiş elmi nailiyyətlər alternativini kəşf olunana qədər sahibinə güclü rəqabət üstünlüyü verə bilər.
3. Məhsulun mayası – Satışda rəqiblərə qalib gəlməyin ən yoxlanılmış yolu qiymət üstünlüyüdür. Məhsulun maya xərci nə qədər aşağı olarsa, şirkət öz qiymətini bir o qədər aşağı saxlaya, istədiyi vaxt rəqibləri qiymətlə “vura bilər”.
4. Bacarıqlı işçi heyəti – Kadrlar hər şeyi həll edir. Xüsusən kiçik və orta biznesdə, harada ki, rəhbər və aparıcı mütəxəssislər şirkətin inkişafına birbaşa təsir edən qərarları təkbəşinə verməli olurlar.
5. Şirkətin korporativ mədəniyyəti - İşçilərin dahi olması bəzən yetərsiz qalır – bu dahiliyin işə yarasması üçün şirkətin düzgün korporativ mədəniyyəti olmalıdır. Şirkətin işçilərinin bir-birilə yardımlaşması, müştərilərə göstərilən qayğı və diqqət buna misal ola bilər.
6. Şirkətin yerləşməsi – bu iki formada ola bilər. mikro səviyyədə – mağaza və ya bərbərin strateji yerdə yerləşməsi: metro çıxışları, insan axımı çox olan yerdə, rəqib market şəbəkəsinin girməsi üçün kiçik olan qəsəbədə və ya bir neçə məhəllənin ortasında. makro səviyyədə – şirkətin azad iqtisadi zonada, startapların inkubatorunda, texnoloji şirkətin Silikon vadisində yerləşməsi kimi. Bu cür məkanlar şirkətə sürətli inkişaf üçün dayağ nöqtəsi və dəstək verir.
7. Kəskin fərqlənmə və fokus - Rəqiblərdən vacib bir cəhətdə kəskin fərqlənmə və müəyyən vacib bir nöqtəyə fokuslanma da bir müddətdən sonra rəqabət üstünlüyünə gətirib çıxara bilər.

Ədəbiyyat:

1. www.wikipedia.org “İqtisadi qloballaşma”.
2. www.unec.edu.az “Qloballaşma və qlobal iqtisadiyyat: müasir dünyanı anlamaq”.
3. www.mktg.az “Davamlı rəqabət üstünlüyü nə üçün vacibdir”.
4. www.mismayilov.blogspot.com “Biznesdə əsas rəqabət strategiyaları”.

Nigar Əsgərova
Azərbaycan Dillər Universiteti

ARGENTİNADA MÜSƏLMANLAR VƏ ONLARA QARŞI DİNİ TOLERANTLIQ

Açar sözlər: İslam, miqrasiya, müsəlman icması

Keywords: Islam, migration, Muslim community

Ключевые слова: Ислам, миграция, мусульманская сообщество

Təqdim edilən tezisdə, səmavi dinlər arasında sonuncu olan, təxminən 1,3 milyard nəfərin etiqad etdiyi İslam dininin Argentinada təşəkkül tapması və müsəlmanlara qarşı tolerant münasibət araşdırılmışdır.

Argentinada mövcud olan müsəlman icması Latın Amerikasının ən böyük dini icması hesab edilir. Əslində, Argentinada yaşayan müsəlmanların sayı dəqiq bilinmir, bunun əsas səbəbi əhalinin siyahıya alınması zamanı vətəndaşların dini mənsubiyyəti ilə bağlı sorğunun keçirilməməsidir. Pyü araşdırmalar mərkəzinin hesablamalara görə, müsəlmanlar Argentina əhalisinin 1,5 %-ni təşkil edir [7].

İslamın Argentinada təşəkkül tapması İspan işğalı və amerikalıların qitəni tədqiqi ilə başladı. Argentinada qeyd olunan ilk müsəlman məskənlərinin ispanlarla birgə qitəni tədqiq edən Moriş-Moriskoslara aid olduğu ehtimal edilir. Şimali Afrikada yaşayan ispan əsilli müsəlmanlar olan Moriş-Moriskosalar sonradan zorla xristianlaşdırılmışdılar. Dini təqibdən canlarını qurtarmağa çalışan insanların bir hissəsi Argentinada məskunlaşdı [8].

XVII əsrin sonlarına doğru qulların azad olunması və çoxunun bu torpaqlarda məskunlaşması, bundan əlavə Hindistan və Pakistandan da miqrasiya dalğasının baş verməsi nəticəsində bu regiondan müsəlmanların sayında nəzərəcarpacaq artım hiss edilirdi. Bir sıra sənədlərə əsasən, 1850-1870-ci illər ərzində

Amerika torpaqlarına müsəlmanların növbəti miqrasiya dalğası baş vermişdir. Onların çoxu o zaman Osmanlı imperiyasına daxil olan Suriya, Fələstin və Livandan gəlmiş, əsasən, Argentina, Braziliya, Venesuela və Kolumbiyada məskunlaşmışdılar. XX əsrdə də Argentinaya Suriya və Livandan miqrantların gəlişi davam edirdi [4].

Latın Amerikasında ilk İslam assosiasiyası 1917-ci ildə Buenos-Ayres ətrafında yaradıldı, bir il sonra isə şəhərin özündə İslam mərkəzi təsis edildi. 1918-ci ildə Latın Amerikasında ən böyük müsəlman icması məhz Argentinada formalaşmışdı. Belə güman edilir ki, bu gün 3,5 milyon nəfər argentinalı ərəb mənşəlidir [5].

1989-1999-cu illərdə Argentinanı idarə etmiş, ölkənin keçmiş prezidenti Karlos Menem müsəlman kökənli olmuşdur. Belə ki, onun valideynləri XIX əsrin sonunda Suriyadan Argentinaya köç etmişdirlər. Müsəlman ailəsində böyüyüb tərbiyə alan, hüquq təhsilinə yiyələnən və gənc yaşlarından siyasətə qoşulan Menem xristian dinini qəbul etmişdir, çünki ölkə konstitusiyasının tələbinə əsasən prezident və vitse-prezident olmaq istəyən şəxslər mütləq katolik olmalı idi. 1989-cu ildə hakimiyyətə gələn Menemin şəxsi təşəbbüsü əsasında 1994-cü ildə ölkədə, konstitusiyaya dəyişiklik və əlavələr etmək üçün referendum keçirilmiş, nəticədə prezident, vitse-prezidentlik üçün katoliklik olmaq tələbi aradan qaldırılmışdır [3].

Buenos-Ayresdə, 1982-2005-ci illərdə Səudiyyə Ərəbistanı kralı olmuş kral Fahdanın adını daşıyan İslam mədəniyyət mərkəzi fəaliyyət göstərir. Mərkəzin ərazisində Cənubi Amerikanın ən böyük məscidi yerləşir. Onun inşası kral Fahdanın dəstəyi ilə 1996-cı ildə bitmişdir. 20000 kv/m ərazidə inşa edilən məscidin tikilməsi üçün əslində 34000 kv.m ərazi verilmişdir. Bu qərara 1992-ci ildə prezident Karlos Menemin Səudiyyə Ərəbistanına səfərindən sonra gəlinmişdir. Layihənin icrası üçün 30 milyon dollar pul ayrılmışdır, burada məsciddən başqa kitabxana, iki məktəb və parkın inşası planı da var idi [2].

1989-cu ildə Buenos-Ayresin mərkəzində yerli müsəlmanlar tərəfindən inşa edilmiş gözəl bir məscid də vardır. Bundan əlavə, şəhərin digər hissələrində, digər şəhərlərdə və ölkənin fərqli regionlarında, xüsusilə də Braziliya və Paraqvayla sərhəd rayonlarında gözəl məscidlər mövcuddur.

Argentinada müsəlmanlara qarşı göstərilən tolerantlığın ən gözəl nümunəsi 2011-ci ildə ölkədə qəbul edilən qanuna əsasən, müsəlman qadınlarına ictimai yerlərdə hicab geyinmək azadlığının verilməsidir. Bundan əlavə, müsəlman qadınları şəxsiyyəti təsdiq edən sənədlər üçün hicabla şəkil çəkdirməkdə də azaddırlar [1].

Cənubi Amerikada ən fəal islam təşkilatı olan və regionda yaşayan müsəlmanları birləşdirən Latın Amerikasına İslam Təşkilatının (LAİT) baş qərargahı məhz Argentinada yerləşir [6].

Argentina müsəlmanları ölkədə adi bir həyat şəraiti yaşayırlar, ümumilikdə onlar xoşniyyətli, düzgün və vicdanlı insanlar kimi tanınırlar. Argentinalılar müsəlmanların məsuliyyətli və anlayışlı, etibar edilə biləcək insan olduqlarını söyləyirlər. Müsəlmanların çoxu İslam birlikləri, mərkəzləri, məscid və s. təsis etmək və ibadətlerini sərbəst həyata keçirmək üçün birgə fəaliyyət göstərir.

Argentina cəmiyyətində daxili mənəvi boşluq hiss edən və İslamda bütünlük tapdıqlarını bildirərək, müsəlman olan insanlar da vardır, lakin onların sayı heç də artan xətlə inkişaf etmir. Bundan əlavə, Argentinada İslam dininin möhkəmlənməsi üçün argentinalı müsəlmanların qarşısında duran çətinliklər də mövcuddur. Bunlara misal olaraq, müsəlmanların özlərinin İslam mədəniyyəti və dini haqqında kifayət qədər biliyinin olmamasını, bir sıra insanların dini təcrübəsinin azlığını, həmçinin islam kimliyini qoruya bilməyən insanların sayının çox olmasını göstərmək olar. Onlar yaşadıkları cəmiyyətin fərqli düşüncəyə malik fərdləri arasında daha yaxşı qəbul olunmaları üçün və bu cəmiyyətə adaptasiya oluna bilmədiklərini düşünərək öz dini inanc və mədəniyyətlərindən imtina edirlər. Bu problem ilə bağlı aşağıdakıları da əlavə etmək olar: ispan dilini bilən və bu ölkənin mədəniyyətinə, adət-ənənəsinə bələd olan din təbliğatçılarının sayının az olması; islam haqqında biliklər əldə ediləcək məktəb və müəllimlərin çatışmazlığı; ispan dilində islama dair material –kitab, audio və video çatışmazlığı; islam təsisatlarını idarə edənlər arasında əlaqələrin kifayət qədər yaxşı olmaması; bütün səviyyələrdə - şəxsi, ailə, təsisat və təşkilat səviyyəsində müsəlmanlar arasında ünsiyyətin kifayət qədər yaxşı olmaması; dini konfrans və tədbirlərin mütəmadi keçirilməməsi; kütləvi informasiya vasitələri ilə əlaqə qurmaq üçün təhsilli şəxslərin yetərli olmaması; İslam ölkələrinin KİV-lərinin Argentina KİV-ləri ilə əlaqələrinin çox zəif olması [9].

Son olaraq, qeyd edək ki, Latın Amerikasına hər üç səmavi dinin - müsəvi, xristian və müsəlmanların nümayəndələrinin sülh və əmin-amanlıq içində yaşadığı bir regiondur. Hər üç dinin nümayəndələri dəfələrlə bəyan etmişdirlər ki, hər bir dinin nümayəndələri bu regiona gələrkən, çox əziyyətli, əzablı yollar keçmiş və bu gün hər üç dinin təbliğ etdiyi həqiqi həmrəylik, dostluq və sülh şəraitində yaşayırlar.

Ədəbiyyat:

1. Argentina Passes Law for Wearing Hijab. January 31, 2011. Rohama <http://www.rohama.org/en/news/4005-/argentina-passes-law-for-wearing-hijab>
2. Centro Cultural Islam King Fahd, Buenos Aires, Argentina. http://www.usislam.org/mosques/centro_cultural-islam_king_fahd.htm
3. Constitution of Argentina. EXECUTIVE POWER. CHAPTER I/Section 93. http://publicofficialsfinancialdisclosure.worldbank.org/sites/fdl/files/assets/law-library-files/Argentina_Constitution_1994_en.pdf
4. M. Ali Kettani, Muslim Minorities in the World Today (London: Mansell, 1986), 191-92.
5. M. David Sills and Kevin Bagget. Islam in Latin America. SBJT 15.2 (2011): 28-41.
6. Muslim Organizations in Latin America <http://www.latinodawah.org/links/links2.html>
7. Table: Muslim Population by Country. Pewform.org. Retrieved 8 December 2015.
8. What does Islam in Argentina looks like? <https://www.amaliah.com/post/36966/islam-in-argentina>
9. Аргентина – страна с арабскими корнями <http://islamdag.ru/vse-ob-islame/24926>

Nigar Axundova
AMEA Tarix İnstitutu

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ BEYNƏLXALQ MƏDƏNİ ƏLAQƏLƏRİNDƏ MULTİKULTURALİZMİN YERİ

“Multikulturalizm Azərbaycanın həyat tərzidir”
Prezident İlham Əliyev (25 sentyabr, 2020-ci il)

Açar sözlər: mədəniyyət, milli-mənəvi dəyərlər, multikulturalizm.

Keywords: cultural, the national-cultural heritage, multiculturalism

Ключевые слова: культура, национально-культурное достояние, мультикультурализм

Müasir dünya siyasətində qlobal, regional və lokal problemlərin, qloballaşma və mədəni inteqrasiya məsələlərinin həllinə yeni yanaşma demokratiyanı siyasi sistem kimi formalaşdırır. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq miqyasda tanınması və müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi üçün böyük tədbirlər həyata keçirilib, multikulturalizm siyasətində, mədəniyyətimizin inkişafında zəruri qərarlar qəbul edilib.

Prezident İlham Əliyev 2016-cı ili Azərbaycan Respublikasında «Multikulturalizm ili» elan edilməsi haqqında sərəncam imzalamışdır. Multikulturalizm Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq mədəni əlaqələrində mühüm rol oynayır.

Azərbaycan Respublikası tarixboyu sivilizasiyaların və mədəniyyətlərin qovuşuğunda yerləşir, Asiya ilə Avropa arasında körpü olması burada mədəniyyət müxtəlifliyinin yaranmasında əvəzsiz yeri var.

Azərbaycan çoxmillətli, qonaqpərvər bir diyardır. Burada tarixən birgə yaşayan xalqlar özlərini həmişə tolerant münasibət görüb. Multikulturalizm – çoxmədəniyyətlilik (multi-çox, culture-mədəniyyət) deməkdir. Multikulturalizm dövlət siyasətinə çevrilib.

Azərbaycan-multikulturalizm dəyərləri olan bir ölkədir. Bu həm İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının, həm də Avropa Şurasının üzvüdür. Azərbaycan dünyəvi müsəlman ölkəsidir. Multikulturalizm siyasəti Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən də uğurla inkişaf etdirilir.

Heydər Əliyev Fondu da multikulturalizm və tolerantlıq ənənələrimizin beynəlxalq miqyasda təbliğinə böyük töhfələr bəxş edir.

Azərbaycan-YUNESKO əlaqələrinin inkişafında Azərbaycanın Birinci Vitse-prezidenti Mehriban Əliyevanın fəaliyyəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Mehriban Əliyeva təşkilatın eqidası altında keçirilən humanitar aksiyalarda yaxından iştirak edir, ölkəmizdə maddi və qeyri-maddi irsin qorunması, təhsil, elm, mədəniyyət sahələrində tədbirlərin əsas təşəbbüskarı kimi çıxış edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə 2008-ci ilin dekabrında Bakıda “Mədəniyyətlərarası dialoq Avropa və onun qonşu regionlarında davamlı inkişafının və sülhün əsasıdır” mövzusunda konfransın keçirilməsi mədəniyyətlərarası inkişafında mühüm hadisə oldu. 48 dövlətin və 10 beynəlxalq təşkilatın iştirak etdiyi konfransın Bakıda keçirilməsi, ölkə başçısının dünyada mədəni əmək-

daşlığın genişlənməsində Azərbaycanın rolunu daha da artırmaq istiqamətində göstərdiyi fəaliyyətin nəticəsi idi.

Konfransda beynəlxalq mədəni əməkdaşlığın ən müxtəlif aspektlərinə nəzər salınmış, Avropa və onun qonşu regionlarında davamlı inkişafın və sülhün təmin edilməsində mədəniyyətlərarası münasibətlərin imkanları araşdırılmışdır. Bu konfras Avropa və onun qonşu regionları üçün yeni əməkdaşlıq mərhələsinin – «Bakı prosesi»nin əsasını qoymuşdu [1].

Konfransda geniş nitq söyləyən Azərbaycan dövlətinin başçısı İlham Əliyev bildirmişdi ki, Bakı prosesi mədəniyyətlər arasında dialoqun, dostluğun, qarşılıqlı anlaşmanın möhkəmlənməsinə məhkum etməklə öz dəyərli töhfəsini verəcəkdir [1]. Sonrakı illərdə də Azərbaycan bir çox beynəlxalq mədəni tədbirlərin keçirilməsinə ev sahibliyi edərək «Bakı prosesi»nin uğurlu inkişafını təmin etmişdir.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi altında keçirilən Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu BMT-nin Sivilizasiyaların Alyansı, AŞ, YUNESKO tərəfindən dəstəklənmişdi. Dünyanın 102 ölkəsindən 500 nümayəndənin qatıldığı və dünyada ilk dəfə bu formatda keçirilən Forumun məqsədi Azərbaycanın irəli sürdüyü və həyata keçirdiyi təşəbbüsləri regional müstəvidən çıxararaq global səviyyəyə qaldırmaq, ölkəmizdə daimi fəaliyyət göstərən Beynəlxalq Forum yaratmaq idi. Forumda irəli sürülən ideyalar və təşəbbüslər xalqlar arasında daha yaxşı anlaşmanın əldə edilməsində, mədəniyyətlər arasında əlaqələrin daha da genişlənməsində böyük rol oynadı. Forum bir həqiqəti də sübut etdi ki, Azərbaycan sivilizasiyalar və mədəniyyətlər arasında dialoqun uğrunda gerçəkləşdiyi coğrafi məkan kimi bütün dünya ölkələrinə nümunə ola bilər. Bunu Forumda iştirak edən bütün nümayəndələr təsdiq etmişdilər [1].

Forum zamanı Azərbaycan hökuməti ilə İraq, İordaniya, Bolqarıstan ölkələri arasında mədəniyyət sahəsində əməkdaşlıq sənədləri, İSESCO ilə Türksöy arasında əməkdaşlığa dair Memorandum imzalanmış, ölkələrarası mədəni əməkdaşlığı davam etdirmək məqsədilə Azərbaycan tərəfindən 5 «A» - Mədəniyyətlərarası əməkdaşlıq «Platforması» təklif edilmişdir [4].

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Mədəniyyətlərarası Forumun yüksək səviyyədə keçdiyini, İslam dünyası ilə Qərbi sivilizasiyası, digər mədəniyyətləri təmsil edən xalqlar arasında dialoq və etimadın möhkəmləndirilməsində Azərbaycanın vacib rolunu nəzərə alaraq bu tədbirin iki ildən bir keçirilməsi barədə xüsusi Fərman imzalamışdır [1].

2011-ci ilin oktyabrında keçirilmiş I Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumu da beynəlxalq humanitar və mədəni əməkdaşlıq məsələlərinin müzakirə edildiyi nüfuzlu bir format oldu. 2012-ci ilin oktyabrında keçirilmiş II Forum da beynəlxalq mədəni – humanitar sahədə mühüm hadisəyə çevrildi.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 may 2011-ci il tarixli Fərmanına uyğun olaraq 2013-cü ilin 29 may - 1 iyun tarixlərdə II, 2015-ci ilin mayın 18-19-da III Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq forumları Azərbaycan dövlətinin müasir beynəlxalq mədəni əməkdaşlığa və dialoqa verdiyi töhfənin bariz nümunəsi oldu. Ölkə Prezidentinin qeyd etdiyi kimi, Azərbaycan çoxmillətli və çoxkonfessiyalı ölkə olmaqla bərabər, həm Avropa Şurasının, həm də İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının üzvü olan nadir ölkələrdəndir və hər iki təşkilatda çox fəal iş aparır. Bu xüsusiyyətimiz də mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafına öz töhfəsini verməkdədir [1].

IV Qlobal Bakı forumu «XXI əsrdə çoxqütblü dünyada münasibətlərdən necə qaçmaq mümkündür» adlı mövzusunda olmuşdur. İSESCO-nun baş direktoru Əbdüləziz bin Osman əl-Tüveycri, Latviyadan Vaira Vike-Freiberga və digərləri çıxış edərək mövzu ilə bağlı fikirlərini bildirmişlər. Onlar Forumun yüksək səviyyədə təşkil edildiyini və Azərbaycan multikulturalizm məkanı kimi olmasını vurğulamışlar.

Forum 10-11 mart 2016-cı il tarixində keçirilmişdir və onun işində 53 ölkə, 300 nəfərə yaxın nümayəndə iştirak etmişdir [4].

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq mədəni əlaqələrində multikulturalizm mühüm rol oynayır və Bakı forumları beynəlxalq əməkdaşlığın möhkəmlənməsinə, sivilizasiyalararası dialoqun inkişafına mühüm töhfələr vermişdir.

Ədəbiyyat:

1. «Azərbaycan qəzeti»
2. Mədəniyyətimizin və mədəni incilərimizin hamısı. Bakı, Nurlar, 2007, 422c., s.29.
3. www/Heydər-Əliyev- foundation. az.
4. www/ Bakuforum --- icd. az.

İKİNCİ QARABAĞ MÜHARİBƏSİ: TÜRKİYƏ MEDIASININ YANAŞMASI

Açar sözlər: Dağlıq Qarabağ, müharibə, Türkiyə mediası

Keywords: Nagorno-Karabakh, war, Turkish media

Ключевые слова: Нагорный Карабах, война, турецкие СМИ

ATƏT-in Minsk Qrupu çərçivəsində həllini tapmayan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi 2020-ci il 27 sentyabr tarixində növbəti mərhələsinə qədəm qoydu. Ermənistan silahlı qüvvələrinin hücumu nəticəsində başlayan müharibə Azərbaycanın qələbəsi ilə başa çatdı. 44 gün davam edən Vətən Müharibəsi dövründə xarici mediaya otuzdan artıq müsahibə verən Prezident İlham Əliyev bəzi hallarda qərəzli və ittiham dolu suallara tarixi fakt və dəlillərə söykənmiş cavabları ilə bir tarix yazdı. Xarici jurnalistlər, xüsusilə Qərb mediası işğalçı Ermənistana Gəncə, Tərtər, Bərdə və digər ərazilərimizdə ballistik raketlərlə, kasetli bombalarla “Smerç”dən istifadə edərək terror törətmələri, istifadə edilən silahları haradan əldə etmələri ilə bağlı suallar vermək əvəzinə, məqsədi işğal edilmiş ərazilərini azad etmək olan Azərbaycana qərəzlə yanaşması münaqişənin hansı səbəbdən 30 il müddətinə nizama salınmamasına bir daha aydınlıq gətirmiş oldu. Birtərəfli və qeyri-obyektiv münasibəti ilə seçilən Qərb və Rusiya KİV-dən fərqli olaraq Türkiyə mediası müharibə başlayan gündən obyektiv və həqiqətə söykənən mövqeyi ilə ölkəmizə birmənalı informasiya dəstəyi vermiş, Şuşanın işğaldan azad edilmə xəbərini “Qarabağın ürəyinə azadlıq” başlıqlı xəbər ilə tirajlayaraq sevincini Azərbaycan əsgəri və xalqı ilə birlikdə yaşamışdır [4]. Anadolu Agentliyi, “Hürriyyət”, “Milliyet”, “Sabah”, “Takvim” və digər populyar qəzetləri, əsas televiziya kanalları prosesləri son dərəcə diqqət və həssaslıqla izləmiş, müxtəlif formatlarda təqdim etdiyi materiallarda obyektiv mövqe və ədalətli yanaşma sərgiləmişlər.

Anadolu Agentliyi müharibənin ilk saatlarında “Azərbaycan cəbhəsi” başlığı ilə xəbər verməyə başlamış, 6 kəndin işğaldan azad olunduğunu elan etmiş, 44 gün ərzində cəbhə xətti, ölkədə baş verənlər, son hadisələr, terror hadisələri, Gəncə, Bərdə, Tərtər və digər ərazilərə edilən raket hücumundan sonra şəhərin durumu kimi məlumatlar əsas mövzularından olmuşdur [5].

Prezident İlham Əliyevin ayrı-ayrı vaxtlarda Türkiyənin “TRT Haber”, “Haber Türk”, “A Haber”, “CNN-Türk”, “Haber Global”, NTV televiziya kanallarına verdiyi müsahibələrin Azərbaycan həqiqətlərinin beynəlxalq aləmə çatdırılmasında böyük əhəmiyyəti olmuşdur. Prezident İlham Əliyev “CNN-Türk” televiziya kanalına verdiyi müsahibədə Türkiyənin Azərbaycan üçün güclü müttəfiq, tərəfdaş və qardaş ölkə olduğunu bəyan edərək bütün bölgələrdə Türkiyə və Azərbaycan bayraqlarının bir yerdə dalğalandığını, bunun əsl qardaşlıq, həmrəylik rəmzi olduğunu söyləmiş, Azərbaycanı Türkiyə, Türkiyəni də Azərbaycan qədər dəstəkləyən ikinci ölkənin olmadığına diqqət çəkərək bunun böyük sərvət olduğunu bildirmişdir [1].

Habelə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin köməkçisi– Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyasının Xarici siyasət məsələləri şöbəsinin müdiri Hikmət Hacıyev, Azərbaycan Respublikasının parlament üzvləri, politoloqlar Türkiyənin fərqli informasiya resurslarının təqdim etdiyi verilişlərə qoşularaq müxtəlif aspektli sualları cavablandırmışlar.

Türkiyə Cümhuriyyətinin Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan, xarici işlər və müdafiə nazirləri, sırası vətəndaşlar birmənalı olaraq Azərbaycanın yanında olmuş, çıxışları və açıqlamaları ilə gündəm yaradaraq öz mənəvi dəstəklərini nümayiş etdirmişlər. Qələbəyə həsr olunmuş möhtəşəm Zəfər paradında Prezident R.T.Ərdoğanın iştirakı bütün dünyaya Azərbaycan və Türkiyə arasında qardaşlıq bağlarının möhkəmliyinin ismarıcı idi. Türkiyə Prezidenti bu günü bütün türk dünyası üçün zəfər və qürur günü hesab etmişdir: “Bundan sonra Türkiyə və Azərbaycan olaraq əsas hədəfimiz bu torpaqları daha yaşana biləcək hala gətirmək üçün mübarizə aparmaqdır. Türkiyə və Azərbaycan birgə daha böyük uğurlar əldə edəcəklər [2]. Bu, artıq bir reallıqdır ki, Cənubi Qafqazın yeni geosiyasi konfigurasiyasında Türkiyənin hərbi-siyasi varlığı güclənmişdir [6].

“CNN-Türk”ün müxbiri Fulya Öztürk Qarabağda baş verən hadisələri, Tərtər, Bərdə və Gəncənin bobmalanma anını canlı yayımlarla bütün dünyaya çatdırmış, hadisə yerində yerli və rusdilli media orqan-

larından savayı, amerikalı, ingilis jurnalistlərinin olmamasını dünya mediasının Azərbaycana qarşı qərəzli münasibəti kimi dəyərləndirmişdir. Gəncənin bombalanması anını təqdim edən F.Öztürkün dağıntılar altından çıxarılan balaca bir uşağın cansız bədəninə toxunması ilə bağlı söylədikləri sivil vətəndaşa qarşı erməni vəhşiliyinin bariz sübutu olmuşdur.

Azərbaycanın haqq işinə tam dəstək verən qurumlardan biri də doğru və operativ xəbər vermək devizi ilə çalışan "Haber Global" olmuşdur. Gəncədə törədilmiş terror hadisələrində valideynlərini itirmiş Sevil və Hüseyndən alınan müsahibəylə həmin gecənin dəhşətləri uşaqların şahidliyi ilə geniş arenaya təqdim edilmişdir. Gənc və perspektivli kanal olaraq Vətən Müharibəsinin ilk anından cəbhənin ən qaynar nöqtələrində peşəkar və fədakar heyətlə Azərbaycanın haqlı səsini beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırmağa çalışmış, dünyanın nəhəng media qurumlarını, nüfuzlu agentliklərini bir çox hallarda informasiya və görüntülərlə təmin etmişdir. Kanalın direktoru Məhəmməd Gülməmmədovun qeyd etdiyi kimi: "Türkiyədəki xəbər mərkəzimiz və texniki heyətimiz gecə-gündüz, 24 saat böyük əzmlə və peşəkarlıqla canlı yayım həyata keçirdilər, Türkiyə telekanallarına konsaltinq xidməti verdilər. Əlbəttə, Vətən Müharibəsi Türkiyə və Azərbaycanı daha da yaxınlaşdırdı, qardaşlığımızı hər səpgidə, hər sahədə bərkıtdi. Cənab Ali Baş Komandanımız İlham Əliyevin siyasi iradəsi və ordumuzun tarixi qəhrəmanlığı 30 illik həsrətə və utanca son qoydu! Bu tarixi anlara şahidlik etmək həyatımızın ən yaddaqalan hadisəsi kimi yaddaşlarımıza həkk oldu. Ancaq bilməliyik ki, informasiya müharibəsi bitməyib və heç vaxt da bitməyəcək. "Haber Global" olaraq biz də Türk dünyasının səsi olmağa davam edəcəyik!" [3]. Bir sözlə, bu kanal dünyanın aparıcı informasiya resursları ilə səmərəli əməkdaşlıq əlaqələri quraraq erməni vəhşiliyini beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətinə çatdırmaqla bir tarix yazmışdır.

Bu tarix Azərbaycanla Türkiyə arasında dostluq və qardaşlıq əlaqələrinə, əsrlər boyu bir-birilərinə dəstək olmalarına, Ulu Öndər Heydər Əliyevin müdrikcəsinə dediyi "Bir millət, iki dövlət", Türkiyə dövlətinin qurucusu Mustafa Kamal Atatürkün "Azərbaycanın sevinci bizim sevincimiz, kədəri bizim kədərimizdir" kəlamlarına, Prezident İlham Əliyev və Prezident Rəcəb Tayyib Ərdoğanın ölkələrarası dostluq-qardaşlıq münasibətlərinin əbədi və sarsılmaz olması istiqamətində səmərəli əməkdaşlığına söykənir.

Ədəbiyyat:

1. "Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev CNN-Türk televiziyasına müsahibə verib". AZƏRTAC, 2020, 7 oktyabr. https://azertag.az/xeber/Azərbaycan_Prezidenti_Ilham_Aliyev_CNN_Turk_televiziyasına_musahibe_verib_YENILANIB_VIDEO-1606339
2. "Bakü'də zafer geçişi". Hürriyyət, 2020, 11 dekabr. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/bakude-zafer-gecisi-41685657>
3. Gülməmmədov M. Twitter, 2020, 5 dekabr. <https://twitter.com/mammadgul/status/1335260858641952784?lang=da>
4. Karabağ'ın Kalbine Özgürlük. Hürriyyət, 2020, 9 noyabr.
5. Rehimov R. "Azerbaycan Savunma Bakanlığı: 6 Köy Ermenistan İşgalinden Kurtarıldı". Anadolu Agentliyi, 2020, 27 sentyabr. <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/azerbaycan-savunma-bakanligi-6-koy-ermenistan-iskalinden-kurtarildi/1987215>
6. Zəfər paradında Azərbaycanla Türkiyənin ermənilərə və havadarlarına ismarıqları. APA, 2020, 11 dekabr. https://apa.az/az/siyasi_xeberler/Zfr-paradinda-Azərbaycanla-Turkiyənin-ermənilər-v-havadarlarına-ismarıqları-colorredTHLILcolor-619246

Sərinə Rəhimova
Azərbaycan Dillər Universiteti

AZƏRBAYCANDA TOLERANTLIĞIN KÖKLƏRİ

Açar sözlər: *azərbaycançılıq, çoxmədəniyyətlilik, millətçilik, tolerantlıq*

Keywords: *azerbaijanism, multiculturalism, nationalism, tolerance*

Ключевые слова: *азербайджанство, мультикультурализм, национализм, толерантность*

Azərbaycan qədim tarixə, mədəniyyətə, adət-ənənələrə malik olan diyardır. Tarixən Azərbaycanda qədim türklərlə bərabər müxtəlif azsaylı xalqlar yaşamışdır. Müxtəlif xalqların tarixən bir yerdə yaşaması

ölkəmizdə multikulturalizm və tolerantlıq ənənələrinin çox qədim zamanlardan mövcud olduğunu sübut edir. Müasir dövrdə də Azərbaycanda tolerantlıq və multikulturalizm ideyaları sürətli şəkildə inkişaf etməkdədir. Artıq neçə illərdir ki, bu iki termin hər bir Azərbaycan vətəndaşının dilində səslənir. Multikulturalizm və tolerantlıq ideyasının Azərbaycanda banisi ulu öndərimiz Heydər Əliyev olmuş, ideya prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən inkişaf etdirilib genişləndirilmiş, bu gün də dövlət səviyyəsində davam etdirilməkdədir.

Multikulturalizmin Azərbaycan üçün nə dərəcədə mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini akademik K. Abdulla çox sərrast ifadələrlə bildirmişdir: “Multikulturalizm və tolerantlıq tarixən azərbaycanlıların həyat tərzini olub bu gün isə milli kimliyindən, dilindən, dinindən asılı olmayaraq Azərbaycan dövlətinin hər bir vətəndaşının gündəlik həyat tərzinə çevrilib. Ölkə prezidenti İlham Əliyevin Azərbaycan multikulturalizminin elmi əsaslarla öyrənilməsi və dünyada təbliği istiqamətində göstərdiyi konkret hədəflərə çatmaq üçün atılan əməli addımlar dövlət qurumları, siyasətçilər, hökumət adamları ilə yanaşı, hər bir vətəndaşımızın üzünə şərəfli vəzifə qoyur” [1].

Multikulturalizm 1960-cı illərin sonunda Kanadada meydana gəlmişdir. Multikulturalizm – çoxmədəniyyətlilik, digər xalqların dilinə, dininə hörmət, ehtiram deməkdir. Multikulturalizm ölkədəki azsaylı xalqların ölkənin əsas mədəniyyətini tarazlıqda saxlayan bir siyasətidir. “Çoxmədəniyyətlilik dedikdə isə ilk növbədə etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklər, bu müxtəlifliklərin əsasını təşkil edən dəyərlər nəzərdə tutulur. Müasir dövrdə dünya ölkələrinin əksəriyyətində etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklər mövcuddur. Bu müxtəlifliklər tarixi prosesin inkişafının nəticəsi kimi obyektiv xarakter daşıyır” [2].

Multikulturalizm bir sosial hadisədir. Çünki o, cəmiyyət inkişafının bir nəticəsi kimi meydana çıxır. Multikulturalizm cəmiyyətdəki digər amillərlə də sıx bağlıdır. Bu amillər içərisində siyasəti, iqtisadiyyatı, mədəniyyəti göstərə bilərik. “Multikulturalizm etnik-mədəni müxtəlifliklərin və onların əsasını təşkil edən dəyərlərin qorunması və inkişafını nəzərdə tutur. Bu isə insanların hüquq və azadlıqlarının müdafiə olunmasının tərkib hissəsidir. “Multikulturalizmi təbliğ edən ölkə onu dövlət ideologiyasının tərkib hissəsi, dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırır. Bir sosial hadisə kimi meydana gələn multikulturalizmin inkişafının sonrakı mərhələlərinin reallaşmasında əsas rol dövlətə məxsusdur. Multikulturalizmin vətəndaşların həyat tərzinə çevrilməsi onun inkişafının ən yüksək mərhələsidir. Bu mərhələdə vətəndaş cəmiyyəti multikulturalizmin cəmiyyətdə yayılmasında olduqca fəal rol oynayır. Multikulturalizm ideyaları ictimai şüurda möhkəmlənir. Azərbaycanda multikulturalizmin dövlət siyasəti və həyat tərzinə çevrilməsi onun yüksək inkişaf mərhələsindən xəbər verir” [3].

“Multikulturalizm” terminini geniş və dar mənələrdə işlətmək olar. Sözün geniş mənəsində multikulturalizm məfhumu çoxmədəniyyətlilik məfhumunun sinonimi kimi istifadə edilisə də, sözün dar mənəsində o, cəmiyyətdə mövcud olan etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərə münasibətdə dövlətin apardığı konkret siyasəti əks etdirir” [4].

Multikulturalizm olmayan yerdə əməkdaşlıq da yoxdur. Multikulturalizm həm də mədəniyyətlərin dialoqudur. Birgə yaşadığın xalqların mədəniyyətinə, hörmət etmədən, məhəbbət bəsləmədən hüzn və sülh içərisində yaşamaq mümkün deyil.

Məhz rəngarəng multikultural mənzərəsinə görə Azərbaycanı etnoqrafik muzey də adlandırırlar. Hal-hazırda Azərbaycanda 80-dən çox azsaylı xalq yaşayır. Bu azsaylı xalqlar qafqazdilli, irandilli, türkdilli qruplara aid olub ölkə əhalisinin etnokonfessional tərkibinə daxildirlər.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev K. Azərbaycan multikulturalizmi bu gün: Portuqaliyadan İndonezayadək. Multikulturalizm. Ədəbi –bədi, elmi-publisistik jurnal. №1, 2016, səh.37-44.
2. Turan A. Multikulturalizm Azərbaycanda dövlət siyasətidir. Xalq qəzeti, 19.08.2016.
3. /1679-Multikulturalizme_Girish-112s.pdf
4. Akademik Kamal Abdullayevin 18 noyabr 2015-ci il tarixində Stokholm şəhərində "Multikulturalizm və dirlərərsə tolerantlıq: Azərbaycanın təcrübəsi və onun Avropa üçün əhəmiyyəti" mövzusunda keçirilən konfransda çıxışı/Strateji təhlil, 2016, №1. səh.3.

ERMƏNİSTANDAN AZƏRBAYCANLILARIN DEPORTASIYASI VƏ MÜASİR DÖVRDƏ ERMƏNİSTAN RESPUBLİKASINDA DEMOQRAFİK ŞƏRAİT

Açar sözlər: demoqrafiya, miqrasiya, əhali, böhran

Keywords: demography, migration, population, crisis

Ключевые слова: демография, миграция, население, кризис

Birinci dünya müharibəsi dövründə ermənilərin Şərqi Anadoluda dövlət yaratmaq niyyətlərinin reallaşmamasından sonra onlar azərbaycanlılara məxsus torpaqlarda erməni dövləti yaratmaq ideyaları təbliğ edilməyə başlanmışdır. Ermənilər XIX əsrin əvvəllərində müxtəlif ölkələrdən – İrandan və Türkiyədən köçürülərək bu ərazilərdə yerləşdirilmişdir. Qərbi Azərbaycan ərazisində Çar Rusiyasının, xüsusilə də I Nikolayın yeritdiyi siyasətin nəticəsində yaradılan “Erməni vilayəti” ermənilərin özlərinə aid olmayan, başqalarının tarixi torpaqlarında məskunlaşmasına, azərbaycanlıların isə öz tarixi-etnik torpaqlarından deportasiyasına, Azərbaycan kəndlərinin dağılmasına, viran edilməsinə səbəb olmuşdur.

XX əsrin əvvəllərində (1916-cı ilin yanvarın 1 -nə qədər) demək olar ki, azərbaycanlılar Qərbi Azərbaycanda (indiki Ermənistanda) üstünlük təşkil edirdilər. İrəvan qəzasında 74200 nəfər (48%), Zəngəzur qəzasında 119500 nəfər (53,3%), Eçmiədzin qəzasında 41300 nəfər (24,6%) və Yeni Bəyazıd qəzasında 507000 nəfər (29,2%) azərbaycanlı qeydə alınmışdır [18].

Ermənistan monoetnik dövlət olaraq digər Cənubi Qafqaz ölkələrindən bu xüsusiyyətinə görə fərqlənir. Ermənistan bu gün monoetnik ölkə olsa da, XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Qafqazda ermənilər azlıqda olmuşlar. Burada xatırlatmaq lazımdır ki, 1828-ci ildə İran və Rusiya arasında imzalanmış Türkmənçay müqaviləsindən əvvəl İrəvan xanlığında 81 min türk, 25 min erməni yaşamışdır. 1919-cu ildə Naxçıvan əyalətində ermənilər bütün əhalinin 36%-ni (türklər 62,5%-ni), Şərur-Dərələyəzdə 27,4%-ni (türklər 72,3%-ni), İrəvanda 30,4%-ni (türklər 60,2%-ni) təşkil etmişdir.

Tarixə ekskurs göstərir ki, vaxtilə Ermənistana xarici ölkələrdən dəfələrlə kütləvi şəkildə erməni əsilli əhali köçürülsə də, ölkədə demoqrafik vəziyyət normal hala düşməmiş, əhali tərkibi kəmiyyətcə qeyri müəyyən vəziyyətdə qalmışdır. Bunun əsas səbəblərindən biri bu respublikada qədim sakinləri, əsasən kənd təsərrüfatı və heyvandarlıqla məşğul olan azərbaycanlıların deportasiyası olmuşdur. Ermənistanda əhalinin sürətlə azalmasının səbəblərindən biri də son dövrlərdə (1988-ci il) təxminən 300 minə yaxın azərbaycanlının zorla bu ölkədən deportasiya edilməsi idi. Son zamanlar iqtisadi böhran keçirən Ermənistandan əhalinin kütləvi şəkildə miqrasiyası respublikanın demoqrafik vəziyyətini daha ağır vəziyyətə salmışdır.

Uzunmüddətli demoqrafik dəyişikliklər - doğum göstəricisinin aşağı düşməsi, ölüm hallarının artması, əhalinin yaşlanması, işsizlik və köçün güclənməsi Ermənistanda ciddi demoqrafik problemlər yaratmışdır.

Təbii ki, Ermənistan hökuməti ölkədəki demoqrafik böhranı gizlətmək üçün rəqəmləri kifayət qədər saxtalaşdırmışdır və Ermənistanda daimi yaşayan əhali əslində daha azdır. Lakin hətta rəsmi statistik rəqəmlərin müqayisəsini apararkən aydın olur ki, təkcə, 2010-2016-cı illərdə Ermənistanda əhalinin sayı 8,5% azalmışdır. Ermənistan Respublikası Milli Statistika Xidmətinin hesabatına görə, şəhərlərdə əhalinin sayı 1 milyon 898 min, kəndlərdə isə 1 milyon 81 min nəfər olmuşdur. Qeyri-rəsmi məlumata görə, hal-hazırda Ermənistanda əhalinin sayı 1 milyon 500 mini keçmir [1].

Ermənistanda demoqrafik vəziyyət böhrana və tədricən depopulyasiyaya yaxınlaşır, yəni ölüm səviyyəsi doğum səviyyəsini üstələyir. Depopulyasiyanın əsas səbəblərinə bir sıra amillər daxildir. Məsələn, XX əsrin 90-cı illərində dünyaya gələn uşaqlar hazırda evlilik yaşına çatmış gənclərdir ki, onlar ölkədə hökm sürən müharibə vəziyyəti və iqtisadi böhrana görə övlad sahibi olmaqdan imtina edir. Eyni zamanda əsas səbəblərdən biri emiqrasiyadır [6].

Ölkəni tərk edənlər arasında, xüsusilə gənclərin üstünlük təşkil etməsi isə təsadüfi deyildir. Bu problemlərlə yanaşı onları narahat edən əsas məsələ ölkənin müharibə şəraitində olmasıdır. Erməni gənclərinin əksəriyyəti özlərinə aid olmayan Azərbaycanın işğal altında olan Dağlıq Qarabağ regionu və ətraf rayonlarında ölmək istəmir. Digər tərəfdən miqrasiya edən əhalinin çox hissəsi ali təhsilli, iş qabiliyyəti olan insanlardır ki, onlar bu ölkədə iş tapmaqda çətinlik çəkirlər. Demoqrafik vəziyyətdə təhlükənin əsas gös-

təricilərindən biri məktəblərdə və universitetlərdə tələbə sayının ildən-ilə azalmasıdır. Ölkəni tərk edənlərin təxminən 30%-i universitet məzununu, 49%-i orta məktəb məzunudur. Sadəcə olaraq 21%-i təhsilsizdir [9].

Fridrix Elbert Fondunun Ermənistan bölməsinin gənclər arasında apardığı araşdırmaya görə başqa ölkələrə getmək istəmələrinin aşağıdakı əsas səbəbləri göstərilmişdir [11].

1. Həyat keyfiyyətini artırmaq istəyi - respondentlərin 35,6 %-i
2. Daha yaxşı iş imkanı əldə etmək – respondentlərin 30,8%-i
3. Daha yaxşı təhsil almaq imkanı – respondentlərin 12,6 %-i
4. Şəxsi biznes üçün daha yaxşı imkanın mövcud olması – respondentlərin 4,2 %-i

Ermənistan Respublikasının Statistika Komitəsinin məlumatına əsasən 2019-cu ildə Ermənistanda miqrasiya edənlərin sayı 16 min təşkil etmişdir. 2018-ci ildə bu göstərici 18 min, 2017- ci ildə 24 min, 2016-cı ildə 25 min təşkil etmişdir. 2019-cu ildə miqrasiya balansının nisbətən az olmasına baxmayaraq ölkədə təbii artım azalmışdır. Belə ki, 2016-cı ildə təbii artım 13 min, 2017-ci ildə 10 min, 2018-ci ildə 10 min, 2019-cu ildə isə 9 min təşkil etmişdir.

Beləliklə, Ermənistanda demoqrafik şəraitin müxtəlif səbəblərdən acınacaqlı vəziyyətə düşməsi bu respublikanın onsuz da iqtisadi və sosial cəhətdən ağır olan şəraitinin demoqrafik baxımdan da böhran halına gəlib çatmasına səbəb olmuşdur. Buna görə də Ermənistan Respublikası hazırda Cənubi Qafqaz ölkələri sırasında ən az əhaliyə malik ölkə statusundadır

Ədəbiyyat:

1. Հայաստանի ժողովրդագրական վիճակը ճգնաժամային է. Ծնելիությունը նվազում է, արտագաղթը՝ ավելանում .08.06.2015 <http://www.1in.am/1696560.html>
2. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԸ 2017թ. ՀՈՒՆՎԱՐ-ՀՈՒՆԻՍԻՆ>> https://www.armstat.am/file/article/sv_06_17a_520.pdf
3. Հայաստանի բնակչության թիվը. Նոր տվյալներ. 01.31.2017
4. Հայաստանի դեմոգրաֆիական ճգնաժամը. 28.03.2017 <http://ampop.am/demographic-crisis-in-armenia/>
5. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԸ 2017թ. ՀՈՒՆՎԱՐ-ՀՈՒՆԻՍԻՆ>> https://www.armstat.am/file/article/sv_06_17a_520.pdf
6. Демографический кризис в Армении: причины и возможные выходы, 11.07.2019, <https://jam-news.net/демографический-кризис-в-армении-при/?lang=ru>
7. Միգրացիան Հայաստանում <https://ampop.am/migration-in-armenia/>
8. Միգրացիան և զարգացումը Հայաստանում առկա իրավիճակի ուսումնասիրություն. http://employment.am/up/attach/attach_arm10.pdf
9. МИГРАЦИЯ ИЗ АРМЕНИИ НА ФОНЕ ФАНТАЗИЙ О НОВОЙ КОНФИГУРАЦИИ ВЛАСТИ. 08.07.2017 <http://russia-armenia.info/node/41126>
10. Հայաստանը արտագաղթի ճիրաններում, կամ ինչու է շարունակաբար նվազում Հայաստանի մշտական բնակչությունը, <https://hetq.am/hy/article/113405>
11. Հայաստանի Հանրապետության Սոցիալ-Տնտեսական Վիճակը 2017թ. Հունվար-Հունիսին. www.armstat.am/file/article/sv_06_17a_520.pdf
12. За последние 5 лет от армянского гражданства отказались 15 тыс. человек, 10.01.2018. <https://eadaily.com/ru/news/2018/01/10/zaposlednie-5-let-ot-armyanskogo-grazhdanstva-otkazalis-15-tyschelovekhttps://eadaily.com/ru/news/2018/01/10/za-poslednie-5-let-otarmyanskogo-grazhdanstva-otkazalis-15-tys-chelovek>
13. Ժողովրդագրական իրավիճակը, ՀՀ վիճակագրական կոմիտե, 31.05.2020, <https://www.lragir.am/2020/02/05/514896/>
14. Ժողովրդագրական իրավիճակը Հայաստանում 2019 թվականին, 31.05.2020, <https://www.lragir.am/2020/02/05/514896/>
15. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԸ 2019թ. ՀՈՒՆՎԱՐ-ՀՈՒՆԻՍԻՆ>> https://armstat.am/file/article/sv_06_19a_520.pdf
16. Հայաստանի Հանրապետության Սոցիալ-Տնտեսական Վիճակը 2017թ. Հունվար-Հունիսին>> https://www.armstat.am/file/article/sv_06_17a_520.pdf. [10.02.2018].
17. H. Marzpanyan, R. Markosyan, N. Xachatryan ՄԻԳՐԱՑԻԱՅԻ ՌԻՍԿԵՐԸ ԵՎ ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԿԱՊԻՏԱԼԻ ՎԵՐԱԲՆԱԿՆԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ,
18. İ. Bayramov. Qərbi Azərbaycan: tarixi həqiqətlər və ya Ermənistanın etnik təməzləmə siyasəti. Bakı: “Çıraq”, 2012, 282 səh.
19. Həbib Rəhimoğlu. Silinməz Adlar, Sağalmaz Yaralar. Bakı: “Azərnəşr”, 1997. 260 səh.

MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA İNFORMASIYA RESURLARININ ROLU

Açar sözlər: multikulturalizm, tolerantlıq, ilkin mənbələr, bibliografik resurslar

Keywords: multiculturalism, tolerance, primary sources, bibliographic resources

Ключевые слова: мультикультурализм, толерантность, первичные источники, библиографические источники

Multikultural (multi-culture) ingilis dilindən tərcümədə mədəniyyətlərdən yaranan mədəniyyət deməkdir. Bu istilahın tərkibində “multi” kəmiyyətdən çox keyfiyyət kimi dəyərləndirilir, mədəniyyətlərin çoxluğu mənasını daşıyır. Yəni, millətlərin sayı qədər mədəniyyət var.

Azərbaycanda multikulturalizm və tolerantlıq qədim tarixi olsa da dövlət siyasətinin əsas istiqaməti kimi məhz Heydər Əliyevin adıyla bağlıdır. Multikultural, tolerant ideyaların ana xətt təşkil etdiyi Heydər Əliyev siyasəti Azərbaycanı nəinki vətəndaş müharibəsindən qurtardı, bununla yanaşı multikulturalizmin Azərbaycan modelini yaratdı. Bu sahədə aparılan uğurlu addımlar ölkəmizin potensial inkişafına şərait yaratdı.

Xarici siyasətdə beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq önəmli məsələyə çevrildi. Prezident İlham Əliyev 2016-cı ili “Multikulturalizm ili” elan etdi. Bu addım ölkəmizin dinlər və millətlər arasında multikultural dəyərlərin inkişafına yüksək qiymət verməsinə bir işarədir.

Bakıda III Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumunun rəsmi açılışında Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev demişdir: “Azərbaycan sivilizasiyaların, mədəniyyətlərin və dinlərin kəsişməsində yerləşir. Biz Avropa və Asiya arasında yerləşirik. Əlbəttə ki, bu coğrafi yerləşmə Azərbaycanın mədəni müxtəlifliyində öz rolunu oynamışdır. Əsrlər boyu bütün mədəniyyətlər, dinlər və etnik qrupların nümayəndələri Azərbaycanda sülh və ləyaqət şəraitində bir ailə kimi yaşamışlar. Biz fəxr edirik ki, bu müsbət meyillər müstəqillik illərində daha da güclənmişdir. Bizim tarixi abidələrə nəzər salmaq yetər ki, Azərbaycanın mədəni müxtəlifliyi aydın görünsün” [12].

Multikulturalizm və tolerantlıq tarixən azərbaycanlıların həyat tərzini olub, milli kimliyindən, dilindən, dinindən asılı olmayaraq Azərbaycan dövlətinin hər bir vətəndaşının gündəlik həyat tərzinə çevrilib. Multikulturalizm anlayışı Azərbaycanda əsrlər boyu mövcud olub, bu gün də mövcuddur və möhkəmlənməkdədir. Azərbaycan xalqının zəngin multikultural keçmişi təkcə xalqımızın bugünkü tolerant yaşam tərzini deyil, həm də yaratmış olduğu ədəbi-bədii, elmi-fəlsəfi, siyasi-hüquqi qaynaqlarda, sənədlərdə yaşayır. Ədəbiyyatımızda “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanından bu günə qədər çoxmədəniyyətliliyə, orta əsrlər Azərbaycan poeziyası nümayəndələrinin əsərlərində ümumbəşəri dəyərlərin təbliğinə rast gəlinir [3].

Multikultural dəyərlərin formalaşmasında informasiya resurslarının rolu böyükdür. Sosial-siyasi informasiya resurslarının 2 növü var: 1.İlkin sosial-informasiya resursları, 2.İkinci dərəcəli sosial-siyasi informasiya resursları [6, s.19; 7].

Sosial-siyasi informasiya resurslarının inkişafında çap olunmuş ilkin sənədlərin mühüm rolu vardır. Sosial-siyasi informasiya resurslarına dair çap olunmuş ilkin mənbələrdən Ümummillə lider Heydər Əliyevin “Müstəqilliyimiz əbədidir” çoxcildliyinin 46 cildini qeyd etmək lazımdır (1997-2013) [4]. Multikulturalizmə həsr olunmuş bir sıra məqalələr yazılmışdır. Onlardan bir neçəsi bu sətirlərin müəllifinə məxsusdur [8; 9; 10; 11].

Azərbaycanda multikulturalizm ənənələrinin qorunub saxlanması, daha da inkişaf etdirilməsi və təbliğ olunması ilə bağlı kitabxanalarda müvafiq tədbirlərin keçirilməsinə kömək məqsədilə Milli Kitabxana tərəfindən “Multikulturalizm Azərbaycanın həyat tərzidir: metodik tövsiyələr” (2016) adlı metodik vəsait çap olunmuşdur [5]. Multikulturalizmlə bağlı görkəmli şəxslərin, elm və mədəniyyət xadimlərinin çıxışlarından sitatlar, mövzu ilə əlaqədar rəsmi sənədlər və mövzu ilə əlaqədar mənbələrin bibliografik təsviri verilmişdir. Qeyd olunmuşdur ki, multikulturalizmin həyat tərzinə çevrildiyi Azərbaycanın dünyaya tolerantlıq nümunəsi olaraq daha geniş tanınmasının vacibliyini, eləcə də ayrı-ayrı ölkələrdəki müxtəlif multikultural modellərə xas fəlsəfi, sosial, siyasi və digər aspektlərin Azərbaycan reallığında təhlili və

təşviqinin əhəmiyyətini nəzərə alaraq 15 may 2014-cü ildə “Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidenti Fərman imzalamışdır. Mərkəz azərbaycançılıq məfkurəsinə uyğun olaraq tolerantlığın və mədəni, dini, linqvistik müxtəlifliyin qorunmasını təmin etmək məqsədilə ardıcıl işlər görür. Azərbaycan dünyada multikulturalizm ölkəsi kimi tanındıqları mövcud multikultural modelləri tədqiq və təşviq edir.

M.F.Axundov adına Milli Kitabxananın hazırladığı “Azərbaycanda multikulturalizm” adlı fundamental bibliografik göstərici də bu əlamətdar hadisəyə həsr edilib [3]. Layihənin rəhbəri Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Naziri, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru Əbülfəs Qarayev, elmi redaktoru Azərbaycan Respublikasının Millətlərarası, Multikulturalizm və Dini məsələlər üzrə Dövlət müşaviri, akademik Kamal Abdullayev, ixtisas redaktoru və buraxılışa məsul professor, Əməkdar mədəniyyət işçisi Kərim Tahirov, rəyçilər fəlsəfə elmləri doktoru, professor Etibar Nəcəfov və Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin direktoru, professor Azad Məmmədov, redaktor Əməkdar mədəniyyət işçisi Gülzar Səfəraliyevadır. 504 səhifəlik bibliografik göstərici 2016-cı ildə çapdan çıxmışdır. Bibliografik göstərici də 2016-cı ilin Azərbaycan Respublikasında “Multikulturalizm ili” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı verilmişdir. 5560 mənbəni özündə əks etdirən bu fundamental bibliografiya kitabxana əməkdaşlarının gərgin əməyinin nəticəsidir. M.F.Axundov adına Milli Kitabxanada “Azərbaycanda multikulturalizm” elektron məlumat bazası da yaradılmışdır. Elektron məlumat bazası Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Multikulturalizm Azərbaycanda həyat tərzidir” fikri ilə başlayır. Sonra Ana səhifə, Rəsmi sənədlər, Görkəmli şəxsiyyətlər Multikulturalizm haqqında, Heydər Əliyev Fenomeni və multikulturalizm, Nəşrlər, Azərbaycan milli kitabxanasının multikultural fəaliyyəti, Foto qalereya, Videofilmlər, Heydər Əliyev fenomeni və multikulturalizm. Bu bölmədə bir sıra müvafiq ədəbiyyatın bibliografik siyahısı da verilmişdir. Multikulturalizmə həsr olunmuş haqqında bəhs etdiyimiz ilkin mənbələrin və bibliografik göstəricilərin tələbatçıların informasiya təminatında mühüm rolu danılmazdır. “Azərbaycanda multikulturalizm” elektron məlumat bazasının yaradılması isə M.F.Axundov adına Milli Kitabxananın multikulturalizm sahəsində innovativ bibliografik fəaliyyətinin nəticəsidir.

Ədəbiyyat:

1. Abdulla K. Azərbaycan multikulturalizminin siyasi banisi / Kamal Abdulla // Azərbaycan. – 2015. – 1 may. – S.3.,
2. Abdullayev K. Ulu öndər Azərbaycan multikulturalizminin banisidir // K. Abdulla // Azərbaycan. – 2014. – 23 iyul. – S.7.
3. Azərbaycanda multikulturalizm: bibliografiya /layih. rəhb. Ə.Qarayev; elmi red. K.Abdullayev; ixt. red. və burax. məsul K.Tahirov; rəy.: E.Nəcəfov, A.Məmmədov; red. G.Səfəraliyeva.- Bakı, 2016.- 504 s.
4. Heydər Əliyev Müstəqilliyimiz əbədidir: 1-46 cild .-Bakı:Azərənəşr, 1997-2013.
5. Multikulturalizm Azərbaycanın həyat tərzidir: metodik tövsiyələr /tərt. ed.: M.Hacıyeva, N.Alısova; red. və burax. məsul K.Tahirov; M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası.- Bakı, 2016.- 59 s.
6. Sadıqova S.A. Sosial-siyasi informasiya resursları: Dərs vəsaiti.- Bakı:Mütərcim,2016.-164 s.
7. Sadıqova S.A. İntellectual resources on socio-political information European Journal of Humanities and Social Sciences.- Austria Vienna.-2018- № 6.-P.60-62 http://publishing.org/upload/iblock/404/EJH-6_2018-cor4.pdf
8. Sadıqova S.A Vətəndaş cəmiyyətində multikultural inkişafın informasiya təminatında ilkin resursların rolu // Mədəni müxtəliflik: Dünya və Azərbaycan / Beynəlxalq Elmi-praktik Konfrans, Bakı, 29 aprel 2016-cı il, Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2016, S.90-91.
9. Sadıqova S.A. İnformasiya cəmiyyəti şəraitində İslam Həmrəyliyi və tolerantlığa dair ilkin mənbələr// Ulu Öndər Heydər Əliyevin anadan olmasının 94-cü ildönümünə həsr olunmuş “Heydər Əliyev və Azərbaycanda kitabxana işi” mövzusunda Respublika Elmi Konfransının Tezisləri:Bakı, 10 may 2017-ci il.- Bakı: Mütərcim, 2017.- S.36-39.
- 10.Sadıqova S.A. Azərbaycanda informasiya cəmiyyəti şəraitində İslam həmrəyliyi ideyalarının informasiya təminatında ilkin resursların əhəmiyyəti// Dil və ədəbiyyat: Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal.-Bakı, 2017.- №2.- (102).-S.415-417.
- 11.Sadıqova S.A. M.F.Axundov adına Milli Kitabxananın multikulturalizm sahəsində innovativ bibliografik fəaliyyəti // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya .- Elmi-nəzəri,metodik və təcrübi jurnal.- Bakı, 2017.-№1.- S.33-38
- 12.<http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2015/may/438255.htm>

TERRORUN TARİXİ VƏ TİPOLOGİYASI

Açar sözlər: terrorizm, terrorçular, terror qrupları, tarix, tipologiya

Keywords: terrorism, terrorists, terrorist groups, history, typology

Ключевые слова: терроризм, террористы, террористические группы, история, типология

XXI əsrdə global prosesə çevrilmiş və qarşısızalmaz siyasi təzahür təəssüratı yaranan terrorizmin psixoloji əsaslarda öyrənilməsi zəruriləşmişdir. Terror dağıdıcı metod kimi çox zaman siyasi mübarizələrdə və sosial münaqişələrdə, insanlar arasındakı bu və ya digər münasibətlərdə geniş istifadə edilir. Terrorun əsas məqsədi insanlara ilk növbədə psixoloji təsir etmək, onları qorxu və həyəcan altında saxlamaqdır. Bu psixoloji hallar insanların gələcəklə bağlı ümidlərinə, davranışlarına, siyasi hakimiyyətə münasibətlərinə təsir edir və bir çox hallarda sosial və siyasi proseslərdə öz əksini tapır. Belə ki, terror qorxusu insanlar arasında təhrif olunmuş informasiyanın yayılmasına, cəmiyyətdə panika, inamsızlıq, psixoloji durğunluq vəziyyətinin yaranmasına gətirir.

Terror termini siyasi leksikona 1789-1794-cü illərin Böyük Fransa Burjua İnqilabi dövründə daxil olub. Hərfi mənada “terror” qorxu, xof yaratma mənasına gəlsə də, ümumilikdə termin olaraq müxtəlif mənalarada izah olunur. Məhz buna görə də terrorun yaranma tarixini müəyyən etmək çox çətindir. E.ə.44-cü ildə Qay Yuliy Sezarın öldürülməsini hazırda bizim dərk etdiyimiz mənada ilk klassik terror aktı kimi qəbul etmək olar [4]. Eyni zamanda bizim eramın 66-72-ci illərində müasir Fələstin ərazisində Roma imperiyasına qarşı mübarizə aparan Skarilər sektasını da (“sicari”, “sica” sözündən olub, mənası qısaqılınc deməkdir) ilk terror təşkilatı kimi göstərmək olar. Lakin digər araşdırmaçılar isə terrorun tarixini məhz XVIII əsrdə Fransa Burjua inqilabından başladığını iddia edirlər. Bu cür ikili yanaşmanın kökündə isə əsasən, “terror” və terrorizm” məfhumlarının izahı durur. İlk baxışdan da göründüyü kimi, hər iki terminin eyni mənşəli olması onlar arasında elə də ciddi fərqi mövcud olduğunu söyləməyə əsas verməz. Bir çox tədqiqatçılara görə “terror” və “terrorizm bir-birini tamamlayan ifadələrdir. Terror, adətən, zorakılığın tətbiq metodunu ifadə edən hadisə kimi izah olunur. Təbii ki, terrorizm də bu metodun tətbiq edilmə prosesi kimi nəzərdən keçirilir [6, s.86].

Təcavüz, hərbi cinayət, soyqırımı, irqçilik, insanlar üzərində qanunsuz təcrübələrin həyata keçirilməsi, əzab, quletmə, quldurluq, gəmiçiliyə qarşı qanunsuz hərəkətlər, hava gəmilərinin saxlanılması, onlara qarşı terror, diplomatik şəxslərin saxlanılması, mülki vətəndaşların girov götürülməsi, ətraf mühitə zərər vurulması, insan hüquqlarının pozulması – bunlar terror aktlarıdır. Terrorun məqsədi ictimaiyyətdə vahimə yaratmaqdır [7]. Hollandiyalı tədqiqatçı Villem Schinkel yazır: Terrorizm qorxu törətmək üçün qeyri-dövlət aktorları tərəfindən həyata keçirilir [9]. Kaliforniya Universitetinin tədqiqatçısı Con Alan Cohan yazır: terrorizm münaqişələrin törədilməsi zamanı ortaya çıxan şiddətin ilk formasıdır və çoxları üçün şikayətlərin aradan qaldırılmasının təsirli bir yoludur [8].

Terrorizmin yaranma tarixi ilə bağlı tarixçilər və politoloqlar arasında fikir ayrılığı mövcuddur. Bəziləri hər bir siyasi qətli terror səviyyəsində gördüyü üçün terrorizm tarixi antik dövrə gedib çatır. Belə ki, e.ə. 44-cü ildə Qay Yuliy Sezarın öldürülməsini hazırda bizim dərk etdiyimiz mənada ilk klassik terror aktı kimi qəbul etmək olar [4].

Hələ bizim eramın I əsrdə İudeydə romalılarla əməkdaşlıq edən və yəhudi aristokratiya nümayəndələrini aradan götürən “sakarilər” sektası (sika - xəncər və ya kiçik qılınc) fəaliyyət göstərirdi. Akvinalı Foma və xristian kilsəsi ataları xalqın düşməni olan hakimlərin öldürülməsinə yol verirdilər. Orta əsrlərdə müsəlman sektası olan “assoşafilər”in nümayəndələri xəlifə və əmirləri öldürməyə cəhd edirdilər. Elə bu dövrdə Hindistan və Çində də bəzi gizli cəmiyyətlər siyasi terrora əl atırdılar. Tarixçilər “opriçnina terroru”, yakobin terroru, vətəndaş müharibəsi zamanı qırmızı və ağ terror və s. haqda da yazırlar. Fransız tarixçisi M.Ferro isə terrorizmi “XI-XII əsrlər islam Hoşaşın adətinin spresifikliyi” kimi qələmə verir. Bəzi müəlliflər isə müasir terrorizmin yaranışını postnapoleon restavrasiyası dövrü ilə bağlayırlar. Bir çox tədqiqatçılar isə terrorun tarixini XVIII əsr Fransa Burjua inqilabı ilə bağlayırlar.

Ancaq “kütləvi” xarakter daşıyan və özündə ideologiya, təşkilatçılıq və hərəkət birləşdirən terror XIX əsrin sonlarına təsadüf edir. Bu bir sıra ölkələrdə inqilabi hərəkət və təşkilatların fəaliyyətində öz ək-

sini tapdı. Məsələn, Rusiyadakı xalqçuların 1876-cı ildə “Torpaq və azadlıq” təşkilatının yaratması, 3 il sonra bu təşkilatın “Çorniy peredel” və “Narodnaya volya” hissələrinə parçalanması və nəhayət, narodovolyaçların sırf siyasi terror yolunu tutması buna misaldır. Əlbəttə ki, I Pavellə II Aleksandrın qətləri arasında fərqi tarixçilər görür. Birinci hadisə, saraydaxili hakimiyyət mübarizəsinin (antik dövrdəki kimi), ikinci isə ölkədəki inqilabçıların fəaliyyətinin nəticəsi oldu [1, s.15].

Müasir terror ilk dəfə 1876-cı ilin dekabrında İtaliya anarxistləri federasiyasının bəyannaməsində, daha sonra isə fransız anarxisti Pole Bruss tərəfindən inkişaf etdirilmiş “fəaliyyət və təbliğət” şüarı ilə yarandı.

XIX əsrin sonu Avropa və ABŞ-da davamlı anarxist terrorları, Rusiyada terror mübarizəsi və terrordan istifadə də olmaqla İrlandiya, Polşa, Balkanlarda və Hindistanda milli azadlıq hərəkatı dövrü idi [5, s.42].

Yeni tip terrorizmin yaranmasına isə texniki inkişaf şərait yaratdı: dinamitin kəşfi, həmçinin, KİV-brin inkişafı və informasiyanın ötürülməsi vasitəsi yolu və s. Bu, terror aktlarının effektivliyinin təbliğatını artırdı. Artıq XIX əsrin ikinci yarısından terrorizm ictimai həyatın daimi faktorlarından birinə çevrildi. Onun nümayəndələri - rus “xalqçılar”, İrlandiya, Makedoniya, Serbiyadakı radikalnasionalistlər, 90-cı illərdə Fransada anarxistlər, həmçinin İtaliya, İspaniya, ABŞ-da analoji hərəkatlardır [2, s.47].

Erik Xofer “Həqiqi mömin” adlı əsərində terrorçuların tipologiyasını təqdim etmişdir. Müəllifə görə terrorçuları – yeni kasıblar, uğursuzlar (həyatda öz yerini tapa bilməyənlər), sürgün edilənlər, rədd edilənlər, yeniyetmələr, son dərəcə eqoistlər, iddialılar, azlıqlar, impotetlər (həm fiziki, həm də əqli), darıxanlar, günahkarlar, sözünün ağası olanlar, fanatiklər, “praktik” insanlar və digərlərinə bölür. Müəllifin fikrincə bütün bu insanları birləşdirən əsas psixoloji məqamlar - nifrət, təlqin, əminlik və məcburiyyət, şübhəlilik, hakimiyyətə meyildir [3, s.6-7].

Beləliklə, terrorizm son dövrlərdə beynəlxalq miqyasda çox ciddi təhlükədir. Terrorizm hadisəsi bütün millətlərin, xalqların həyatı üçün təhlükə törədən və qarşısı asanlıqla alınmayan sosial hadisədir.

Ədəbiyyat:

1. Будницкий О.В. Терроризм в российском освободительном движении: идеология, этика, психология. М., 2000, с. 15.
2. Darabadi P. Əsrin əvvəllərində Bakıda terrorizm. Bakı, 2000, s. 47
3. Хоффер Э. Истинноверующий. Мысли о природе массовых движений. Минск: Издательство ЕГУ, 2001, с. 6-7.
4. İsgəndərov T. Terrorizm və onun formaları, 9 yanvar, 2011 <http://turalisgandarov.wordpress.com/2011/01/09/-terrorizm/>
5. Лутовинов В., Морозов Ю. Терроризм - угроза обществу и каждому человеку // Журнал - ОБЖ, 2000, № 9, с. 42.
6. Piriyeva E., Məmmədli İ. Siyasi psixologiya. Bakı: Ecoprint, 2016, s. 236.
7. Seydali Ekici. Küreselleşme ve Türkiye’de narkoterör. https://www.researchgate.net/publication/304014144-Kuresellesme_ve_Turkiye'de_narkoteror
8. John Alan Cohan. Necessity, Political Violence and Terrorism. <https://www.stetson.edu/law/lawreview/-media/necessity-political-violence-and-terrorism.pdf>
9. Villem Schinkel. On the Concept of Terrorism. Palgrave Macmillan 1470-8914 Contemporary Political Theory vol. 8, 2, www.palgrave-journals.com/cpt, 183.

Togrul Salmazade
Baku State University

POLITICAL THEORETICAL FOUNDATIONS OF MULTICULTURALISM

Keywords: *civilizations, identity, intercultural dialogue, multicultural policy*

Açar sözlər: *sivilizasiyalar, kimlik, mədəniyyətlərarası dialoq, multikulturalizm siyasəti*

Ключевые слова: *цивилизации, идентичность, межкультурный диалог, мультикультурная политика*

The term multiculturalism was first used in the 1960s and soon aroused widespread interest in the social and political sciences. Since then, numerous studies were conducted on this subject, and even many Western countries began to pursue it in their policies. However, towards the end of the twentieth century,

the concept of multiculturalism was criticized, and some scholars and politicians claimed that it might cause social conflicts. Although the rise of religious extremism resulted in some European leaders voicing concerns about the failure of multiculturalism, there is a greater need to prevent intercultural conflicts and ensure mutual understanding and cooperation between civilizations. In this case, the promotion of multiculturalism will help to soften the growing nationalist tendencies and make different ethnic groups feel safe.

The primary origin of the progress of cultures and innovations, political and economic evolution has always been the interaction among the cultures [2]. After the fall of "*iron curtain*" considering the new millennium's political, economic and cultural situation, and especially modern integration processes isolation policies indisputably can no longer be successful. Modern international relations are also developing as intercultural relations result from this cultural relations and integration can be observed even among the most distant nations. Thus, multiculturalism and dialogue of civilizations provide unprecedented opportunities for worldwide cultural pluralism that can reduce interstate conflicts and ensure peace and security.

Multiculturalism also covers the issues related to migrants and their rights, both cultural and political. Free movement of workers as the main element of integration and interdependency among countries made the problem even more protruding, especially after the 1957 Rome treaty. Increasing migration is not only specific to Europe; it is also in the upsurge in Far East and America. However, not all countries across the world have open policies towards migrants, which in turn halt their economic growth, or even worse may cause cultural conflicts within countries, as well as the with other countries.

In his book "Multiculturalism: A Critical Introduction" Michael Murphy states that multiculturalism was in the rise as a political philosophy and as the policy of democratic countries in the 1990s. American sociologist Nathan Glaser's famous approach, "we are all multiculturalist now" (1998), was also becoming a new reality. Today, we hear more and more in the political environment and theory that multiculturalism is in crisis. The hostility to multiculturalism was due to immigrants, and the biggest concern was with Muslim immigrants. Although the reasons for this were initially the majority of emigrants to Europe were Muslims, later Islamic fundamentalism and the terrorist attacks caused fear and mistrust between the parties [4, p.7-8].

There is disagreement among multiculturalists about the recognition of cultural groups that can be liberal or radical; the political and institutional organization of this recognition; and the balance between individual and minority rights. Hence, in some countries, there are problems with immigrants, in others with local minorities. Even though multiculturalism is commonly understood as a cultural term, it is further related to political pluralism and political incentives.

According to Ilham Mammadzadeh, "Conflict between the global-cosmopolitan thinking and local thinking individuals is inevitable for the modern world, and they understand it as a conflict of identity and cultural diversity. At the same time, there are myths, illusions and preconceived notions about which culture is better, more ancient, more progressive" [3, p.26]. The problem is addressed by Martha Ackelsberg in her article, "Identity Policy, Political Identities: Thoughts toward a Multicultural Politics" as following: "No national culture is free or neutral from the relationship of power and dominance. At the same time, no national identity is permanent and unchanging. Thus, the main goal of multicultural policy should be empowering people to develop and experience the richness of their identities (cultures) which will eventually change due to the interaction with other cultures" [1].

As a new concept in political philosophy, multiculturalism and its contours have not been fully defined. As stated by Annamari Vitikainen in the Oxford Research Encyclopedia of Politics in modern political philosophy, multiculturalism is used in three cases: as a descriptive term, a normative term, and as specific types of state policies. As a descriptive term, multiculturalism characterizes the existing system of relations in modern societies. As a normative-theoretical term, it perceives cultural diversity as a desirable relations system and provides a normative basis for ensuring this diversity. Thirdly, as a policy-oriented term, it covers state policies aimed at ensuring cultural diversity and culturally differentiated rights [5]. All three aspects indicate how broadly multiculturalism covers both the theoretical and political spheres, moreover, how it evolves into a political concept.

Multicultural society does not mean being "fragmented"; on the contrary multiculturalism is a more robust and more progressive form of society that embraces cultural diversity. The current integration

processes, cultural expansions, and the increasing use of "soft power" increases risks of domestic, and interstate conflicts agitated by cultural grievances. Non-multicultural countries remain vulnerable to these influences, and external interference or stimuli can easily ignite conflicts in this context. The development of intercultural dialogue and mutual trust leads to the prevention of such conflicts and the advancement of political and cultural values.

Comparing the phenomena of intercultural dialogue and multiculturalism comes to a result that multiculturalism means the integration of domestic cultures and ethnic groups. Successful implementation of multicultural policies consents to the dialogue of civilizations at the global level. Looking at the ethnic composition of modern states confirms that no country is monoethnic, and ethnic minorities living in any country's territory are often representatives of the ethnic majority of a neighboring country. In this case, the implementation of multicultural policies within the countries creates a basis for the development of diplomatic relations at the regional and international levels and dialogue among civilizations in the future.

References:

1. Ackelsberg, Martha A. "Identity Politics, Political Identities: Thoughts toward a Multicultural Politics." *Frontiers: A Journal of Women Studies*, vol. 16, no. 1, 1996, pp. 87–100.
2. İ.Məmməd zadə. Qloballaşma və müasirləşmə şəraitində fəlsəfinin aktualığı haqqında. Bakı, Təknur, 2009.
3. İlham Məmməd zadə. Mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsir fəlsəfəsi və almanların Cənubi Qafqazda məskunlaşması. Print-E-service MMC, Bakı, 2017. 159 pages.
4. Michael Murphy. *Multiculturalism: A Critical Introduction*, Routledge, 2013. 198 pages.
5. Vitikainen, A. (2017, May 24). *Multiculturalism and Political Philosophy*. Oxford Research Encyclopedia of Politics. Retrieved December 17 2020, from <https://oxfordre.com/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-252>.

Vahid Öməröv
AMEA Qafqazşünaslıq İnstitutu

ABŞ-IN QAFQAZ SİYASƏTİ

Abçar sözlər: ABŞ, Qafqaz, Cənubi Qafqaz, həyati maraq, geoiqtisadi rol

Keywords: USA, Caucasus, South Caucasus, interests, geo-economic role

Ключевые слова: США, Кавказ, Южный Кавказ, интересы, геоэкономическая роль

Məlum olduğu kimi, Qafqaz tarix boyunca olduğu kimi, müasir dövrdə də özünün geosiyasi və geostrateji əhəmiyyəti ilə fərqlənir. Bu mövqeyi Qafqaz regionunu həm aparıcı güclərin diqqət mərkəzinə çevirir, siyasi, iqtisadi, sosial özünəməxsus xüsusiyyətləri isə həm də kənar güclərə əlverişli mübarizə və müdaxilə üçün şərait yaradır.

Coğrafi baxımdan Qafqaz iki hissəyə ayrılır: Şimali və Cənubi Qafqaz. "Bu cür bölgü həm Qafqazın təbii landşaftı, həm də siyasi amillərlə bağlıdır. Coğrafi və mədəni-tarixi region kimi Qafqazın sahəsi 440 min km²-dir. Bəzi tədqiqatçılar Qafqazın yeni coğrafi bölgü modelini irəli sürürlər"[3,131] Məsələn, bəzi alimlər müasir Türkiyə və İrandakı bir çox ərazinin Qafqaza aid olduğu qənaətinə gələrək "siyasi" və "coğrafi" amilləri fərqləndirməyi təklif edirlər. Gürcü tədqiqatçısı, İ.Çavaxaşvili adına Tbilisi Dövlət Universitetinin professoru, tarix elmləri doktoru R.Topçıləşvili İsveçrədə çıxan "Central Asia and the Caucasus" jurnalında çap etdirdiyi "Tarixi və müasir Qafqazda etnik şərait" adlı məqaləsində yazır ki, fikrimizcə, bu olduqca ciddi problemdir.

"Elmi terminologiya konfessionaldır, daha doğrusu, alimlər arasında razılaşma əsasında formalaşır. Tamamilə mümkündür ki, tədqiqatçılar və siyasətçilər müasir dövrdə Qafqazın üç coğrafi vahidə bölgüsü haqqındakı məsələdə (bu reallığa uyğun gəlir): Şimali Qafqazla, Mərkəzi Qafqazla (hazırda Cənubi Qafqaz adlanır) və Cənubi Qafqazla bağlı məsələdə (İran və Türkiyənin tərkibinə daxil olmuş Kiçik Qafqaz ərazisi) vahid rəyə gələcəklər" [3, s.132]. Lakin gürcü tədqiqatçısının bu qənaəti alimlər arasında yekdil fikir yaratmayıb. Belə ki, əksər tədqiqatçılar Qafqazın Şimali və Cənubi Qafqaz şəklində bölgüsünü həm tarixi, həm coğrafi, həm də siyasi baxımdan daha əsaslı hesab edirlər. Müasir Qafqazın hüdudları

şimalda təbii-landşaft və cənubda siyasi amillərlə müəyyənləşir. ABŞ-ın görkəmli dövlət xadimi Z. Bjezinski Qafqazın bir hissəsini təşkil edən Cənubi Qafqazı "Avrasiya Başkanlarına" daxil etmişdir. "Bu regionun daxili qeyri-sabitliklə fərqləndiyini, region ölkələrinin ciddi daxili problemlərlə üzləşdiklərini, qonşuların ərazi iddialarının obyektlərinə çevrildiklərini" göstərir [2, s.151].

XX əsrin sonları SSRİ-nin və sosializm sisteminin dağılması, yeni dövlətlərin yaranması ilə beynəlxalq münasibətlər sahəsində ciddi transformasiyalar baş verdi. Bu dəyişiklik nəticəsində ABŞ dünya liderinə çevrildi. ABŞ-ın xarici siyasətinin əsas vəzifəsi bütün dünyada və ayrı-ayrı regionlarda, o cümlədən Gürcüstanın, Azərbaycanın və Ermənistanın daxil olduğu Cənubi Qafqazda öz mövqeyini daha da möhkəmləndirməkdir.

Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra osetinlər və abxazlar Gürcüstandakı daxili siyasi mübarizədən sui-istifadə edərək onun tərkibindən çıxmağa cəhd etdilər. "Rusiya onlara Gürcüstanı Rusiyanın təzyiqlərinə güzəştə getməyə, MDB-nin tərkibində qalmağa, həmçinin Gürcüstan ərazisində Rusiya hərbi bazalarının qalmasına məcbur etmək, beləliklə Türkiyənin Gürcüstana yolunu kəsmək məqsədilə kömək etdi" [2, s.156].

ABŞ-ın Cənubi Qafqazda ciddi, həyati vacib maraqları vardır. Bu maraqlara regionda sabitliyin saxlanılması, "dondurulmuş" münaqişə zonalarında hərbi əməliyyatların qarşısının alınması, Amerika dəyərlərinin yayılması, demokratik dəyişikliklərə yardım edilməsi, dövlət idarəetmə sistemlərinin təkmilləşdirilməsi, region ölkələrinin inkişaf xüsusiyyətlərinin spesifikliyini nəzərə alaraq onlara diferensial yanaşılması, həmçinin Cənubi Qafqaz ölkələrinin dünya birliyinə inteqrasiyası məsələləri daxildir. Qlobal səviyədə baş verən köklü transformasiyalar, beynəlxalq enerji daşıyıcıları bazarındakı dəyişikliklər ABŞ-ın bu maraqların inkişafında daim iştirakını tələb edir. Cənubi Qafqaz beynəlxalq münasibətlərin aktorları, o cümlədən ABŞ üçün geosiyasi əhəmiyyət kəsb edir. Cənubi Qafqaz ABŞ-ın geosiyasi rəqibi olan Rusiya, Çin və İranın yaxınlığında Avrasiya kontinentində yerləşmişdir. Cənubi Qafqaza nəzarət etmək bütün kontinentdə üstünlüyü ələ almağa imkan verir. Eyni zamanda ABŞ Rusiyanın, Çinin və İranın bölgədə təsirini zəiflətməyə çalışır. Cənubi Qafqazın enerji ehtiyatları ilə zəngin olması və Mərkəzi Asiyanın karbohidrogen ehtiyatlarının nəql edilmək üçün Qərb istiqamətində dəhliz rolunu oynaması onun bütün Avrasiya-da mühüm geoiqtisadi əhəmiyyət kəsb etməsinin göstərir. Neft və qaz kəmərlərini Rusiyadan yan keçməklə Cənubi Qafqaz ərazisi vasitəsilə Qərbə çatdırılması ilə ABŞ Rusiyanı postsovet məkanında sıxışdırır mərhələli şəkildə Cənubi Qafqaz ölkələrinin Qərbə yönəlməsinə çalışır.

ABŞ Cənubi Qafqaza bilavasitə Rusiyanın cənub sərhədlərində əlverişli hərbi-siyasi plasdarm kimi baxır. Öz geosiyasi maraqlarını reallaşdırmaq üçün ABŞ NATO-nun "Sülh naminə tərəfdaşlıq" proqramından, ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlıq vasitəsilə region ölkələrinin demokratikləşməsinə Avroatlantik inteqrasiyasına çalışır. Rusiya Gürcüstandan hərbi bazasını, Azərbaycandan hərbi hissələrini (Qəbələdən) çıxardaraq yalnız Ermənistanda Gümrüdəki 102-ci hərbi baza vasitəsilə Cənubi Qafqazda hərbi cəhətdən iştirak edir.

Politoloqlar *Ukraynadan sonra ABŞ və Rusiya arasındakı geosiyasi mübarizənin Cənubi Qafqaza keçəcəyini ehtimal edirlər* [4]. Bu isə regionda status-kvonun dəyişməsinə gətirib çıxartdı. Akademik R. Mehdiyev XXI əsrdə nəinki dünya xəritəsində nüfuz dairələrinin yeni geosiyasi bölgüsü ilə əlamətdar olduğunu, həm də aparıcı dövlətlərin, xüsusən ABŞ-ın dünyada baş verən transformasiyalara və demokratik proseslərə münasibətinin kəskin dərəcədə dəyişdiyini qeyd edərək yazır:

"Əgər ABŞ-da neokonservativ hakimiyyətin əvvəlki illəri (oğul Corc Buşun prezidentliyinin birinci müddəti) "Şərqə yeni geostrateji yürüşlər" əlaməti altında keçmişdisə, oğul Corc Buşun prezidentliyinin ikinci müddəti Şərqi Avropada, Orta Asiyada və dünyanın digər regionlarında demokratiyanın daha fəal surətdə irəliləndirilməsi dövrü olmuşdur. Yeni "demokratik dalğa" Serbiyada, Gürcüstanda, Ukraynada və müəyyən dərəcədə Moldova və Qırğızıstanda inqilabi dəyişikliklərin əsasını təşkil etmişdir. O, sabitləşməmiş sistemləri daha da laxlatdı və dünya nizamının yeni, dünyanın bütün subyektlərində demokratik idarəçilik qurulmasına yönəldilmiş konturlarını cızdı. Bununla bərabər, demokratiya zonası genişləndicə və yeni qərbləşmə daha çox məkanları əhatə etdikcə, qloballaşdırma layihələrinə üstünlük verilməsi yeni paradigmalara ortaya qoyur" [1, s.21-22].

ABŞ-ın beynəlxalq münasibətlərdə aparıcı rol oynaması hər bir dövlətin və bütün beynəlxalq sistemi üçün müəyyən edici xarici siyasət amili kimi çıxış edir. Bununla əlaqədar olaraq Gürcüstanın xarici siyasətinin ABŞ-ın postsovet məkanında və Qafqazdakı məqsədləri kontekstində dərk olunması xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Ədəbiyyat:

1. Mehdiyev R. Demokratiya yolunda: irs haqqında düşüncələr. Bakı: "Şərq-Qərb", 2008, 792 s.
2. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы. Москва: Междунар. отношения, 1998./ Перевод О. Ю. Уральской, 112 с.
3. Топчишвили Р. Этническая обстановка на историческом и современном Кавказе // Журн. «Кавказ и глобализация», 2011, т. 5, вып. 1-2, с.131-138.
4. Svante E. Cornell. Checking Putins Eurasian Ambitions//<https://www.online.wsi.com/articles/02.01.2916>.

Vəfa Balakışiyeva
Mingəçevir Dövlət Universiteti

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DİL SİYASƏTİNDƏ MULTİKULTURALİZM

Açar sözlər: Hind-Avropa dil ailəsi, Multikulturalizm Mərkəzi, azsaylı xalqlar

Keywords: Indian-European language, Center for Multiculturalism, minority people

Ключевые слова: Индоевропейская языковая семья, Центр Мультикультурализма, малочисленные народы

Azərbaycanda dil və mədəniyyət müxtəlifliyi ümumi mənşərə Azərbaycan müxtəlif mədəniyyətlərin və dillərin qarşılıqlı hörmət, eləcə də bir-birini tanıma və qəbul etmə prinsipləri əsasında birgə mövcud olduğu nadir ölkələrdəndir. Azərbaycan mürəkkəb linqvistik mənşərəyə malikdir. Türk dilləri ailəsini təmsil edən və dövlətin rəsmi dili olan Azərbaycan dilindən başqa, eyni zamanda müxtəlif dövrlərdə ölkəyə miqrasiya etmiş müxtəlif xalqların (ruslar, ukraynalılar, tatarlar, gürcülər, Məhsəti türkləri, Avropa yəhudiləri (aşkenazilər) və s.) istifadə etdiyi dillərini nəzərə alaraq, Azərbaycan ərazisində Hind-Avropa dil ailəsini təmsil edən altı dil (kürd dili, dağ yəhudilərinin dili, tat dili, talış dili, xalac dili və erməni dili), Şimali Qafqaz dil qrupuna mənsub səkkiz dil (avar dili, buduq dili, xınalıq dili, qırz dili, ləzgi dili, rutul dili, saxur dili, udi dili) və kartvel dillərinə aid bir dil (ingiloy dili) mövcuddur.

Ümumilikdə isə, bütün milli azlıqları nəzərə alaraq, Azərbaycanda Hind-Avropa, Sami-Hami, Türk və Qafqaz ailələrini təmsil edən müxtəlif dillərin mövcud olduğunu və bu və ya digər səviyyədə istifadə edildiyini qeyd etməliyik. 2009-cu ilin siyahıya alınmasına görə, Azərbaycan Respublikası əhalisinin 8,4 faizini azsaylı xalqların nümayəndələri təşkil edir. Dil mənşərəsinin mürəkkəbliyi həm də azsaylı xalqların daha çox sərhəd zonalarında məskunlaşması ilə bağlıdır. Sosiolingvistik tədqiqatlarda bu cür bölgələrin potensial separatçılıq meyilləri baxımından həssas bölgələr olduğu açıq vurğulanır və xüsusilə post-imperial dövrlərdə milli azlıqlarla bağlı bəzən çox "ehtiyatlı" siyasətin yürüdülməsinin səbəbləri məhz bununla əlaqələndirilir.

Azərbaycanda milli müxtəlifliyin, dil və mədəni çoxçeşidliliyin bir sərvət kimi dəyərləndirilməsi, hər şeydən öncə, multikulturalizmin Azərbaycanın dövlət siyasəti və cəmiyyətin həyat tərzini kimi elan edilməsi ilə sübut edilir. Dil və mədəni müxtəlifliyin qorunmasına və bir sərvət kimi inkişaf etdirilməsinə yönəlmiş siyasətin daha da möhkəmləndirilməsi məqsədi ilə 15 may 2014-cü ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi yaradılmışdır [2]. Mərkəzin fəaliyyət dairəsinə Azərbaycanda mövcud olan müxtəlif dillərin daha dərinlən tədqiq edilməsi, onların qorunub saxlanması strategiyasının formalaşdırılması və onların inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsi də daxildir. Multikulturalizm strategiyası əslində Azərbaycanın müstəqillikdən sonra yürütməyə başladığı dil siyasəti ənənələri üzərində qurulmuşdur.

Azərbaycan Prezidentinin 2007-ci il 19 dekabr tarixli Sərəncamı ilə Xınalıq kəndi qoruq elan edilmişdir və onun mədəniyyəti və dili milli-mədəni dəyər kimi mühafizə altına alınmışdır. Azərbaycanda etnik qruplarla bağlı tədqiqatların aşkar etdiyi maraqlı faktardan biri də bu qrupların daxilində ikidilliliyin uzun müddət qorunub saxlanmasıdır. Məlum olduğu kimi, keçmiş SSRİ ərazisində az yayılmış qeyri-titul dillərin əksəriyyəti Sovetlər Birliyi dağıldıqdan sonra təhlükədə olan dillər siyahısına daxil edilmişdir. Bunun əsas səbəblərindən biri SSRİ zamanı rus dilinin "Sovetləşdirmə" siyasətinin həyata keçirilməsində bir vasitə kimi istifadə edilməsi olmuşdur. Sovet İttifaqının ilk dövrlərində yerli dillərin istifadəsi dəstəklənsə də, sonrakı dövrlərdə rus dilinin və rus dili vasitəsilə Sovet ideologiyasının yayılması və bir dilə, bir

mədəniyyətə malik Sovet insanının formalaşdırılması təşəbbüslərinin həyata keçirilməsi bu dillərin istifadə imkanlarını xeyli məhdudlaşdırdı. Əslində bu siyasət nəinki azsaylı xalqların dillərini, hətta suveren respublikaların titul millətlərinin dillərini də təhlükə qarşısında qoymuşdu. Lakin, təbii ki, azsaylı xalqların dillərinə nisbətən, suveren dövlətlərin titul dillərinin istifadə miqyasları daha geniş idi və onlar daha az təhlükə ilə üzləşirdilər. Buna görə də, Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra bu dillərin əksəriyyəti təhlükədə olan dillər kim müəyyən edilmiş və YUNESKO-nun “qırmızı kitabına” daxil edilmişdir.

Üçüncü səbəb Azərbaycan hökumətinin milli azlıqların hüquqlarının təminatı və milli dil və mədəniyyətlərin inkişafı sahəsində beynəlxalq təşkilatlarla sıx əməkdaşlıq etməsi ilə bağlıdır. Azərbaycan 2000-ci ildə Avropa Şurası milli azlıqların qorunması haqqında Çərçivə Konvensiyasını imzalayıb ratifikasiya etmişdir. 2001-ci ildə isə Azərbaycan Avropa Şurasının Regional və ya Azlıq Dilləri haqqında Avropa Xartiyasını imzalamışdır [3]. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, etnik azlıqların dillərinin istifadəsinin genişləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi kimi müsbət bir addımın siyasiləşdirilməsinin və nəticədə ölkənin suverenliyinə və ərazi bütövlüyünə hər hansı potensial təhlükənin qarşısını almaq məqsədi ilə, eləcə də, ölkənin müstəqillikdən sonra yaşadığı acı təcrübəni göz önündə tutaraq, Azərbaycan bu Konvensiyalara müvafiq bəyanatlarla qoşulmuşdur. Məsələn, Milli Məclisin qərarı ilə Azərbaycan Çərçivə Konvensiyasına aşağıdakı bəyanatla qoşulmağı qərara almışdır: “Azərbaycan Respublikası ümumbəşəri dəyərlərə sadıq olduğunu təsdiqləyərək, insan hüquq və azadlıqlarına rəğbət bəsləyərək bəyan edir ki, “Milli azlıqların müdafiəsi haqqında Çərçivə Konvensiyasının ratifikasiyası və onun müddəalarının həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünə və suverenliyinə, onun daxili və xarici təhlükəsizliyinə xələl gətirə bilən hər hansı hərəkətləri istisna edir” [5].

Təbii ki, Azərbaycan ərazisində mövcud olan azsaylı xalqların danışdığı dillərin də əksəriyyəti YUNESKO-nun “Qırmızı Kitabı”nda yer almışdır və bunun əsas səbəblərindən biri bu dili ana dili kimi danışan əhalinin say etibarilə az olması və dillərin yox olmasını gerçəkləşdirən qlobal səbəblərin (miqrasiyalar, beynəlxalq inteqrasiya, sosial şəbəkələrin geniş yayılması və s.) Azərbaycandan da yan keçməməsidir. Lakin bunu da qeyd etməliyik ki, Azərbaycanla bağlı beynəlxalq tədqiqatlar bu dillərin digər bölgələrə nisbətən daha yaxşı qorunub saxlandığını və onların ailə və icma səviyyəsində çox aktiv istifadə edildiyini aşkar etmişdir. Beynəlxalq miqyaslı tədqiqatlarda hətta bir neçə yaş nəslı dövründə etnik dillərdən titul dilə keçidi mümkün edən şərtlərin mövcudluğu dövründə belə insanların bu dilləri uzun zaman qoruyub saxladıkları və aktiv istifadə etdikləri müşahidə edilmişdir. Klifton qeyd edir ki, buduqlar, qızlar və xınalıqlılar fikirlərini həm öz dillərində, həm də Azərbaycan dilində o qədər səlis və qüsursuz ifadə edirlər ki, onlar özlərinin hansı dildə daha sərbəst danışdıqlarını qiymətləndirməkdə çətinlik çəkirlər. Klifton sonrakı araşdırmalarında da göstərir ki, azsaylı xalqlar Azərbaycan dilindən çox sərbəst, demək olar ki, ana dili səviyyəsində istifadə etmələrinə baxmayaraq, yerli dillərdən Azərbaycan dilinə keçid geniş miqyaslı deyil və insanlar uzun müddət ərzində ikidilliliyi qoruyub saxlaya bilmişlər. Azərbaycanda azsaylı xalqlar arasında müşahidə edilən ikidillilik subtraktiv deyil, aditiv bilinqvizm modelidir. Subtraktiv bilinqvizmdən fərqli olaraq, aditiv bilinqvizmdə dil qrupunun repertuarına sonradan daxil olan ikinci dil birinci dili sıxışdırıb çıxarmır və dillərin hər biri ayrı-ayrı funksiyalarda istifadə edilir. Bunu təmin edən ən başlıca şərt titul dilin qeyri-titul dillərin istifadə edildiyi sahələrə müdaxilə etməməsidir. Albert Bastardas-Boadanın fikrincə, kiçik dillər heç də daha geniş miqyaslı dillərlə hər bir halda rəqabətə girməli deyillər. Kiçik dillərin özlərinə məxsus funksiyaları olmalıdır və titul dillər kiçik dilləri bu funksiyalardan məhrum etməli deyillər. Bu, bir tərəfdən, qeyri-titul dillərin qorunmasını və inkişafını təmin edər, digər tərəfdən isə, bu dillərin titul dil arasındakı lazımsız rəqabətin qarşısını alar. Devid Kristal qeyri-titul dillərin qorunmasını təmin edən başlıca şərtlərdən biri kimi, onların dini mərasimlər, yerli mədəni tədbirlər, eləcə də icmadaxili ünsiyyətin yer aldığı digər formatlarda istifadəsinin və inkişafının təmin edilməsini göstərir. Coşua Fişmən isə yerli dillərin ailə daxilində istifadəsinin çox vacib olduğunu qeyd edir. Azərbaycanda aparılan dil siyasəti də qeyri-titul dillərin özlərinə məxsus olan funksiyalarının qorunub saxlanılması üçün müsbət zəmin yaradır.

Azərbaycan dili dövlət dili olmasına və əksər hallarda yeganə rəsmi dil kimi istifadə edilməsinə baxmayaraq, qeyri-titul dillərin istifadə edildiyi spesifik sahələrə sirayət etmir və bu dillərin özünəməxsus funksiyalarına müdaxilə etmir.

Beləliklə, dillərin ailə və icma daxilində istifadəsi möhkəmlənir, onlar şifahi şəkildə nəsil-dən-nəslə ötürülür və gənc nəsilə dil özünüdərki formalaşdırılır. Dillərə belə bir münasibət dil daşıyıcılarında öz

dillərinə düzgün münasibət, qürur və məsuliyyət hissi formalaşdırır ki, bu da dillərin qorunub saxlanılmasında ən vacib məqamlardan biridir. Azərbaycanda aparılan multikulturalizm siyasəti də dil müxtəlifliyinin həyat tərzinə, təkcə dil daşıyıcılarının deyil, eyni zamanda bütün vətəndaşların qürur mənbəyinə çevrilməsini təmin edilməsi üzərində qurulmuşdur.

Məlum olduğu kimi, azsaylı xalqların dillərinin və mədəniyyətlərinin qanunvericilik çərçivəsində diskriminasiya edilməsi (azsaylı xalqların dillərinin qanunvericilikdə hər hansı müddəa ilə qorunmaması və s.) bu xalqların dillərinin istifadə sahələrini məhdudlaşdırır və bu dilləri siyasi, iqtisadi və sosial yönlü müxtəlif təzyiqlərə məruz qoyur. Bu isə azsaylı xalqların qeyri-məmnunluğuna və onlarla titul əhali arasında müxtəlif cür münaqişələrə gətirib çıxara bilər. Bu, Azərbaycan Respublikası hökumətinin hər zaman diqqət mərkəzində olmuşdur. Buna görə də, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində azsaylı xalqların dilləri və mədəniyyətləri ilə bağlı müddəalar mütəmadi olaraq yer almaqdadır.

Ədəbiyyat:

1. Heydər Əliyev. Müstəqillik yolu, Bakı, 1997.
2. K.Abdulla . Azərbaycan multikulturalizmi. Bakı, 2017.
3. “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət proqramı (2004-2008-ci illər)”.
4. Əliyev E. Azərbaycanda Zərdüştilik. Bakı, Çəşoğlu, 2002, s. 8-28.
5. Əliyev R. Din. Əxlaq aparıcı yol. Bakı 2005, s. 13-18.
6. Azərbaycan tarixi yeddi cildə. İkinci cild (III-XIII əsrin birinci rübü). Bakı, Elm, 1999.

Yazgül Abbasova
Azərbaycan Dillər Universiteti

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA MULTİKULTURALİZMİN İNKİŞAFI VƏ BEYNƏLXALQ ALƏMDƏ MÜQAYİSƏSİ

Açar sözlər: multikultural ənənə, birgə əmin-amanlıq, tolerantlıq, çoxmədəniyyətlilik, etnik qruplar

Keywords: multicultural tradition, joint well-being, tolerance, multiculturalism, ethnic groups

Ключевые слова: мультикультурная традиция, совместное благополучие, толерантность, мультикультурализм, этнические группы

Dünya ölkələrinin xalqları ilə müqayisədə Azərbaycan xalqı özünəməxsus gözəl xarakterik xüsusiyyətləri, orijinal mədəniyyəti, özünəməxsus əxlaqi keyfiyyətləri, istedadı ilə fərqlənən çox gözəl nümunəvi bir xalqdır.

Azərbaycan xalqı tarixən digər millətlərlə çox mehriban, sülhsevər şəraitdə, birgə əmin-amanlıq şəraitində yaşamış, öz ərazisində yaşayan etnik qrupların – xalqların dininə, dilinə, mədəniyyətinə, dini abidələrinə hörmətlə yanaşmışdır.

Azərbaycan xalqının bu cür gözəl xüsusiyyətə sahib olması, bu cür təqdirəlayiq ənənəsi qədimdən başlayaraq, müasir dövrümüzdə qədər davam etməkdədir.

Tarixən Azərbaycan çoxmədəniyyətli bir dövlət olmuşdur. “Çoxmədəniyyətlilik” dedikdə ilk növbədə etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklər və müxtəlifliyin əsasını təşkil edən dəyərlər nəzərdə tutulur. “Çoxmədəniyyətlilik” məfhumu multikulturalizm termini ilə sinonimdir [2, s.13]. Ümumiyyətlə Azərbaycan qədimdən bəri müxtəlif xalqların birgə, dinc, dostluq, sülh şəraitində yaşadığı bir məkandır. İlk əvvəl Azərbaycanlıların qəhrəmanlıq dastanı olan qədim yazılı abidə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanından şifahi və yazılı ədəbiyyatımızdan keçən bariz nümunələr keçmişdən bugünədək multikultural ənənələrin mövcudluğunu aşkar şəkildə sübut edir və dastanda obrazların həyatında multikulturalizm ənənələrinin necə yer aldığı aydın şəkildə görünür [3].

Qədim azərbaycanlıların cəmiyyətinə multikultural əhval-ruhiyyə gətirən obrazları dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin əsərlərində, Səfəvilər dövlətinin ilk şahı şah İsmayıl Xətəinin şeirlərində də görmək olar.

Azərbaycan Respublikası çoxmədəniyyətli bir dövlət olaraq tarixdə iz qoymağa davam edir. Bir neçə inkişaf etmiş Qərbi ölkələrində multikulturalizm iflasa uğradığı bir vaxtda Azərbaycanda multikulturalizm dövlət səviyyəsinə qaldırılmışdır. Bu halda müasir dövrdə həllini tapmalı olan bir əsas məsələ qa-

lırdı–hüquqi və siyasi müstəvidə multikulturalizmin yerini müəyyən etmək və bunu Heydər Əliyev etdi. O, Azərbaycanın gələcək uğurlu inkişafı üçün dəqiq ideoloji hədəf seçdi. Eyni zamanda öz uzaqgörən və müdrik siyasəti ilə əsrlər boyu formalaşmış çoxmədəniyyətlik ənənəsini inkişaf etdirərək onu keyfiyyətcə yeni mərhələyə qaldırdı. Bu mərhələ isə siyasi mərhələ idi. Ulu öndər Heydər Əliyev bununla ilk növbədə multikulturalizm siyasi modelinin assimilyasiya və izolyasiya kimi digər siyasi modellərdən üstün olduğunu bütün dünyaya nümayiş etdirdi. Azərbaycanın multikultural ənənələrinin dövlət tərəfindən qorunmasında ən vacib olanı Ümummilli liderin göstərişi ilə hüquqi sənədlərdə, eləcə də Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında əks olunmasıdır. Konstitusiyamızda qeyd olunduğu kimi Azərbaycanda din dövlətdən ayrılır və dinindən, dilindən, irqindən asılı olmayaraq Azərbaycanda yaşayan bütün vətəndaşlar eyni hüquqlara malikdir və hər kəsin milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq hüququ var [5].

Heydər Əliyev multikulturalizm siyasətinin həyata keçirilməsində BMT, ATƏT, Avropa Şurası, Avropa İttifaqı, İslam Əməkdaşlıq təşkilatı və digər beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığa xüsusi diqqət verdi. Ulu öndər daima Azərbaycanın bu təşkilatlar tərəfindən qəbul edilən milli azlıqların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi ilə bağlı konvensiyalara qoşulmasının vacibliyini qeyd edirdi. Ölkəmiz insan haqları və milli azlıqların müdafiəsi ilə bağlı bir çox beynəlxalq konvensiyalara qoşulmuşdur. Beləliklə, Ulu Öndər Heydər Əliyev multikulturalizmi Azərbaycançılıq ideologiyasının tərkib hissəsi kimi təqdim etməklə ölkəmizdə multikulturalizm siyasətinin əsasını qoymuşdur [6, s.15].

Multikulturalizmin əsas mərkəzində tolerantlıq durur. Tolerantlıq dözümlülük deməkdir. Azərbaycanda çox yüksək bir multikultural atmosfer, çox yüksək səviyyədə tolerantlıq hal-hazırda da mövcuddur və dövlət səviyyəsində diqqət yetirilir və inkişaf etdirilir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin qoyduğu bu siyasət müasir dövrdə Ulu Öndərin layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilir. Prezident İlham Əliyev Azərbaycanda multikulturalizmin təminatçısıdır.

Hazırda Azərbaycanda yaşayan milli azlıqların dillərində 15-dən çox qəzet və jurnal nəşr olunur, Azərbaycan radiosunda kürd, ləzgi, talış, gürcü, rus dillərində dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən muntəzəm radio verilişləri aparılır, milli azlıqların kompakt yaşadığı bölgələrdə bir neçə yerli teleradio kanalı fəaliyyət göstərir. Ölkəmizdə bir neçə xalqların mədəniyyət mərkəzlərinin açılması, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin bu barədə imzaladığı sərəncamlar da buna bariz nümunədir.

Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin öz çıxışlarında dəfələrlə qeyd etdiyi kimi “Azərbaycanda bütün millətlərin, bütün dinlərin nümayəndələri bir ailə kimi yaşayırlar”. Bu yalnız birgəyaşayış deyil, həm də ümumi dövlətçilik, Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü naminə Azərbaycanda yaşayan bütün xalqların bir amal uğrunda birləşməsidir. Bu birləşməni həm I Qarabağ müharibəsində, həm də 44 günlük II Qarabağ müharibəsində əyani şəkildə gördük.

Ədəbiyyat:

1. “Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev multikulturalizmin Azərbaycan modeli haqqında”. Bakı: Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi, 2019.
2. Azərbaycan multikulturalizmi Ali məktəblər üçün dərslik. // AMEA-nın həqiqi üzvü, akademik K.M.Abdullayevin və prof. E.Ə.Nəcəfovun redaktəsi ilə. Bakı: Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi, 2017, 416 s.
3. Kitabı-Dədə Qorqud. Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər. Bakı: “Öndər nəşriyyat”, 2004, 376 s.
4. Multikulturalizmə giriş. Ali məktəblər üçün dərslik. // AMEA-nın həqiqi üzvü, akademik K.M.Abdulla, prof. E.Ə.Nəcəfov. Bakı, 2019.
5. <http://www.e-qanun.az/framework/897>
6. Sarıyeva İ. Heydər Əliyev və multikulturalizmin Azərbaycan modeli... “Bakı xəbər” 2016, 21-23 may, s. 15 http://www.anl.az/down/meqale/baki_xeber/2016/may/492398.htm

THE ROLE OF MULTICULTURALISM IN THE INTERNATIONAL RELATIONS

Açar sözlər: multikulturalizm, beynəlxalq münasibətlər, sivilizasiyalar, etnik kimlik, milli azlıqlar

Keywords: multiculturalism, international relations, civilizations, ethnic identity, national minorities

Ключевые слова: мультикультурализм, международные отношения, цивилизации, этническая принадлежность, национальные меньшинства

Multiculturalism is an ideology that promotes the institutionalization of communities containing multiple cultures. It is generally applied to the demographic make-up of a specific place, usually at the organizational level, e.g. schools, businesses, neighborhoods, cities, or nations. In a political context the term is used for a wide variety of meanings, ranging from the advocacy of equal respect for the various cultures in a society, to a policy of promoting the maintenance of cultural diversity, to policies in which people of various ethnic and religious groups are addressed by the authorities as defined by the group they belong to [6, p.25].

The idea of multiculturalism in contemporary political discourse and in political philosophy reflects a debate about how to understand and respond to the challenges associated with cultural diversity based on ethnic, national, and religious differences. Instead, proponents of multiculturalism endorse an ideal in which members of minority groups can maintain their distinctive collective identities and practices [1, p.4]. In the case of immigrants, proponents emphasize that multiculturalism is compatible with, not opposed to, the integration of immigrants into society; multiculturalism policies provide fairer terms of integration for immigrants [2].

Modern states are organized around the language and culture of the dominant groups that have historically constituted them. As a result, members of minority cultural groups face barriers in pursuing their social practices in ways that members of dominant groups do not. Multiculturalism involves not only claims of identity and culture as some critics of multiculturalism suggest. It is also a matter of economic interests and political power: it includes demands for remedying economic and political disadvantages that people suffer as a result of their marginalized group identities [4].

Some critics contend that theories of multiculturalism are premised on an essentialist view of culture. Cultures are not distinct, self-contained wholes; they have long interacted and influenced one another through war, imperialism, trade, and migration. People in many parts of the world live within cultures that are already cosmopolitan, characterized by cultural hybridity.

Globalization is often understood as being deterministically driven by market logics and by technology. But its development has been deeply dependent on geopolitics, in periods of both expansion and of contraction and dislocation; the institutions of global governance have played a central role in facilitating globalization and reinforcing the power of particular economic actors and elites; and it is around such global governance institutions and the elites that dominate them that so much of the contemporary culturist backlash has been aimed [3, p.16].

The aforementioned account clearly contains a view of culture, but it is important to draw out two particular ways in which culture is believed to undermine international society and to promote disorder. The first, and best known, are those accounts that stress the inevitability of civilizational and cultural conflict. Recent debate has tended to focus on Samuel Huntington. But civilizational accounts have a long trajectory within international thought and provide a good example of where anthropological, imperial and geopolitical strands of thought overlapped and were densely intertwined. The nineteenth century was full of debates about the changing nature of power and the impact that industrialization and modernization would have on the scale of social and economic organization, and there was endless discussion of who would be the powers of the future. But alongside discussions of the impact of the Industrial Revolution, there ran a continuous preoccupation with moral, cultural and civilizational factors. These played a crucial role in determining the status of 'great nations' and who was to count in the international pecking order [5].

To analyze international migration it is first necessary to identify the conditions that make it visible as a distinct social and political process. It's a truism, but no less powerful for that, to note that international

migration is defined by the presence of state borders [2]. Put simply, if there were no such things as states and their borders then there would be no such things as international migration. It is simply impossible to understand the contemporary politics of immigration and multiculturalism without thinking about the shape and character of the borders of contemporary that make it visible.

References:

1. Chris Brown. International Society, Global Polity. An Introduction to Political Theory. London - Sage 2015
2. Crawford, R. M. A., & Jarvis, D. S. L. (Eds.). (2001). International Relations — Still an American Social Science? Toward Diversity in International Thought. Albany, NY: SUNY Press.
3. Cultural Diversity ,<https://open.lib.umn.edu/sociology/chapter/3-3-cultural-diversity/>
4. Dilg, M. (2003). Thriving in the Multicultural Classroom: Principles and Practices for Effective Teaching. New York: Teachers College Press, Columbia University.
5. MulticulturalismOxfordBibliography.,<https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199756384/obo-9780199756384-0167.xml>
6. Philippe Bourbea The Securitization of Migration: Study of Movement and Order. London-2011 p.166.

Yeganə Qasımova
Azərbaycan Dillər Universiteti

CƏNUBİ QAFQAZIN MULTİKULTURALİZM MODELİ

Açar sözlər: multikultural cəmiyyət, mənəvi dəyərlər, multikulturalizm, din

Keywords: multicultural society, moral values, multiculturalism, religion

Ключевые слова: мультикультуральное общество, нравственные ценности, мультикультурализм, религия

Çoxmədəniyyətlilik o deməkdir ki, isə etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin cəmidir. Bu çoxmillətliyin mədəni dəyərlərini özündə cəm etmək deməkdir. Bu sosial bir hadisədir və cəmiyyətin inkişafı ilə sıx bağlıdır. Yüksək inkişaf etmiş toplumlarda irqi, dini, milli ayrı-seçkiliklər yaşanmamalıdır. Multikulturalizmi təbliğ edən ölkə onu dövlət ideologiyasının tərkib hissəsi, dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırır. Bir sosial hadisə kimi meydana gələn multikulturalizmin inkişafının sonrakı mərhələlərinin reallaşmasında əsas rol dövlətə məxsusdur. Multikulturalizm olmayan yerdə əməkdaşlıq da yoxdur. Multikulturalizm həm də mədəniyyətlərin dialoqudur. Birgə yaşadığı xalqların mədəniyyətinə, hörmət etmədən. məhəbbət bəsləmədən hüzn və sülh içərisində yaşamaq mümkün deyil. Azərbaycan elə bir siyasi regionda yerləşir ki, bura müxtəlif sivilizasiyaların qovşağıdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 yanvar 2016-cı il tarixli Sərəncamı ilə 2016-cı il “Multikulturalizm ili” elan edilmişdir. Bu fərmandan sonra respublikada və xarici ölkələrdə dövlətimiz tərəfindən geniş tədbirlər həyata keçirilmişdir. Akademik K. Abdulla Azərbaycanda multikulturalizmin qaynaqlarından bəhs edərkən yazır: “Ayrı-ayrı dinlərə, dillərə mənsub xalqlara qarşı hörmət duymaq və bu xalqların adını ehtiramla çəkmək, onlara səmimi dostluq və sevgi münasibəti sərgiləmək ilk klassiklərimizin, orta əsrlər və intibah dövrü şairlərimizin, maarifçi-demokrat yazarlarımızın yaradıcılığında xüsusi və önəmli yer tutur” [1, s.114]. Azərbaycan müsəlman və demokratik ölkədir.

İkincisi, Azərbaycanda heç vaxt talanlar törədilməyib. Burada antisemitizm sadəcə olaraq mövcud deyil. Dini icmaların rəhbərləri insanları zorakılığa çağırır. Yerli əhali ölkədəki plüralizm və mövcud etnik müxtəlifliklə fəxr edir” [3]. “Şəki Zona Elmi Mərkəzi nəzdindəki “Folklor laboratoriyası”nın aparıcı elmi işçisi milliyətcə avar olan Əli Süleymanov bu bölgəyə qonaq qismində gələn insanların regionda yaşayan xalqlar və etnik qruplarla bağlı fikirlərini özünün “Zaqatala çələngi” kitabında xoş xatirələrlə yad edir: “Bir dəfə Dağıstan Dövlət Filarmoniyasının kollektivi rayonumuzda qastrol səfərində olmuşdur. Kollektivin rəhbəri N.Pavlovdan soruşanda ki, “Zaqatalada ən çox nə xoşunuza gəldi?”. O cavab verdi: “-Ən çox zaqatalalılının qonaqsevərliyi, insanpərvərliyi, xüsusilə də buradakı ona qədər müxtəlif millətin nümayəndələrinin mehribanlığı, onların bir-birinə can deyib, can eşitmələri bizdə unudulmaz bir təəssüratın yaranmasına səbəb olmuşdur”. Bu fikrin davamı olaraq qeyd etmək istəyirik ki, müxtəlif millətlərin (ləzgi, udi, rus, azərbaycanlı) bir arada yaşadığı bir küçəyə “Dostluq” adı qoyulmuşdu. Bu qonşuluğun dostluq telləri ilə bir-biri ilə sıx bağlı olduğu bir vaxtda bu yerdə boya-başa çatmışıq. Bizi heç bir dil, din

fərqi ayırmırdı: Ortaq adət-ənənələr; bayramlar, müqəddəs yerlərin ziyarət edilməsi, hətta orta q mətbəxi-miz və s. Məgər bu, əsl tolerant məkanın göstəricisi deyilmi?!" [2, s.112].

Azərbaycanda islam dini ilə yanaşı, xristianlıq, iudaizm və digər dinlərə qarşı da həmişə qayğı olmuşdur. Digər dinlərə hörmətlə yanaşmaq biz azərbaycanlıların yüksək mədəniyyətindən xəbər verir. Tarixən Azərbaycanı dini icmalar – müsəlman məscidləri, xristian pravoslav, katolik, Alban-Udi kilsələri, yəhudi sinaqoqları fəaliyyət göstərən və bu gün də dini ayinlərini sərbəst şəkildə yerinə yetirməkdədirlər. Bütün bunlar Azərbaycanda multikulturalizm siyasətinin nə qədər böyük uğurla həyata keçdiyinin bariz nümunəsidir. Tolerantlığa nəzərə salarkən görürük ki, tolerantlığın bir çox növləri var.: Milli və irqi tolerantlıq, gender tolerantlığı, əlillərə münasibətdə tolerantlıq, dini tolerantlıq, siyasi tolerantlıq, elm və təhsil tolerantlığı, təbəqələr, siniflərarası tolerantlıq və s. Dini tolerantlıq daha qabarıq şəkildə özünü göstərir.

"Azərbaycanın etnik, dini tolerantlığının köklərini bu orta q mədəniyyəti yaşadan insanların əski inanclarında axtarmaq lazımdır. Günə bu gün də inanc yerlərini, pirləri Azərbaycanda yaşayan bütün xalqların və etnik qrupların paralel şəkildə ziyarət etməsi, eyni yerləri müqəddəs sayması həmişə və hamı tərəfindən təqdir olunur" [2, s.56]. Bu torpaqlarda yaşayanlar ziyarətgahları birgə ziyarət etmiş, bir çox ayinləri birgə icra etmişlər. Və edirlər. Azərbaycan dövləti dilindən, dinindən və irqindən asılı olmayaraq hər zaman bütün ölkə vətəndaşlarına, onların inanclarına hörmətlə yanaşmış, dəstək olmuşdur.

İslamı insanlara çatdıran Hz.Məhəmməd (s) peyğəmbər bütün müsəlmanlara müsəlman olmayan əhəliylə yaxşı davranmağı buyururdu. Hər hansı bir kəsə çəkisindən artıq yük yükləyən insanları, kimsənin malına əl uzadanları qiyamət günü böyük cəza gözlədiyini söyləyirdi. Peyğəmbərimiz belə insanların düşməniydi. Məhəmməd peyğəmbərin bir hədisində deyilirdi:"Bir müsəlmana, yaxud zümrəyə qəsdən zərər verən şəxs lənətlənib" [4, s.89].

Budur Hz.Muhəmmədin tolerantlığı. Azərbaycan ərazilərində islam dini bərqərar olduqdan sonra da əsrlər boyu ölkəmizdə yaşayan xristian və müsəvilərə hörmətlə yanaşılmış, onların öz ibadətlərini keçirməsi üçün hər bir şərait yaradılmışdır. Beləliklə, həm dini ədəyərlərimiz.həm ədəbi abidələrimiz, həm də milli-mental dünya görüşümüz multikulturalist olmağa imkan yaratmış və zəmin hazırlamışdır. Azərbaycan multikulturalizminin ölkə xaricindəki rolu da danılmazdır. Araşdırma nəticəsində belə bəlli oldu ki, bütün dünyada müxtəlif multikulturalizm modelləri mövcuddur. Dünyanın əsas multikultural modelləri Amerika, İsveç, Avstraliya, Kanada modelləridir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan bu modellərin hamısından bəhrələnərək daha mükəmməl bir model yaratmağa müyəssər olmuşdur ki, artıq dünya və mütərəqqi dövlətlər Azərbaycan modelini yekdilliklə qəbul edirlər. Bütün faktları nəzərə alaraq deyə bilərik ki, Azərbaycan Cənubi Qafqazın ən tolerant ölkəsinə çevrilmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Abdulla K. Azərbaycan multikulturalizminin qaynaqları dörd istiqamətdə. Azərbaycan multikulturalizmi. Ali məktəblər üçün dərslik/ Bakı: 2017. s.113-117.
2. Yaquqbızı M. Azərbaycan folklorunda tolerantlıq və multikulturalizm (Şəki-Zaqatala bölgəsində yaşayan xalqların və etnik qrupların folklor örnəkləri əsasında) Bakı:Elm və təhsil, 2016,184 s.
3. adau.edu.az/img/page/tmp/jzwCoEJmNG.docx.
4. Azərbaycan multikulturalizmi. Ali məktəblər üçün dərslik, Bakı: 2017,415 səh.

Зульфия Бабаева
Бакинский Государственный Университет

ПОЛИТИКА МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА КАК ИНСТРУМЕНТ «МЯГКОЙ СИЛЫ»

Ключевые слова: «мягкая сила», мультикультурализм, толерантность

Açar sözlər: "yumşaq güc", multiculturalizm, tolerantlıq

Keywords: "soft power", multiculturalism, tolerance

Азербайджан прославился как край, где сформировалась атмосфера национально-культурного многообразия, в котором представители различных национальностей и конфессий прожи-

вают в атмосфере мира и благополучия, взаимопонимания и диалога на протяжении многих веков. С этой точки зрения, мультикультурализм и толерантность сегодня стали характерными чертами повседневной жизни каждого гражданина азербайджанского государства, независимо от национальной принадлежности, языка и религии. Свидетельством богатого мультикультурального прошлого азербайджанского народа считается не только сегодняшний толерантный образ жизни народа, но и созданные им литературно-художественные, научно-философские, политико-правовые источники и документы [4].

В этом смысле, можно считать, что Азербайджан прославился в мире как многонациональная и многоконфессиональная страна благодаря существующему в стране национально-культурному многообразию, атмосфере этнической и религиозной терпимости. Помимо этого, успешная государственная политика Азербайджанской Республики, направленная на сохранение культурного, лингвистического и этнического разнообразия, обуславливает необходимость обогащения накопленного веками исторического опыта в сфере мультикультурализма и усиления пропаганды уникальных успехов страны на международной арене [5].

Следует обратить внимание на то, что современная мультикультурная мировая цивилизация - это жизнь и деятельность представителей множества культур, народов, наций и этносов планеты, религий и конфессий. На протяжении многовековой истории человечество пользовалось и пользуется благами культуры, науки и техники, являющимися результатом творчества представителей разных национальностей и вероисповедания [5]. Однако, серьезные вызовы мировой культуре и цивилизации, мирному сосуществованию людей и национальным интересам народов появились в условиях глобализации. Кризисные процессы глобализации, усугубленные конфликтом культурных ценностей, актуализировали культурицентризм, рассматривающий культуру как социальный феномен и способ прогрессивного преобразования человека и общества. С этой точки зрения, как инструмент “мягкой силы”, культура играет все большую роль в дипломатии [2, с.194]. Следовательно, “культурная дипломатия” позволяет повышать международный рейтинг и успешно защищать национальные интересы государства, добиваться взаимопонимания и доверия между народами, развивать взаимовыгодные сотрудничество и партнерство. В отличие от “жесткой силы”, подразумевающей принуждение, культура, выступающая в качестве “мягкой силы”, формируя симпатию и привлекательность, дает возможность добиваться желаемых результатов в международных отношениях на основе добровольного участия [1, с.154].

Необходимо отметить тот факт, что взвешенная государственная политика мультикультурализма играет важную роль в устойчивом и безопасном развитии каждой страны. Это политика интеграции культур, наций, этносов и религий, противоположная политике апартеида, изоляции или ассимиляции народов. Помимо этого, политика “мягкой силы” исключает принуждение и навязывание другим собственных ценностей, насильственную трансформацию, деструкцию традиционных культур народов, ведущие к разрушению целостности мира, противостоянию и конфликта [3, с.7]. Поэтому приоритетными направлениями политики «мягкой силы» Азербайджанской Республики выступают: азербайджанский язык, идеология «азербайджанства», азербайджанская культура и искусство, развития и регулирования культуры межэтнических и межрелигиозных отношений, сохранение толерантности и культурного, религиозного, лингвистического разнообразия.

Исходя из вышеизложенного, можно прийти к выводу о том, что «мягкая сила» как инструмент мультикультурализма был и остается одним из актуальных объектов научного исследования как в эпоху относительной стабильности развития общества, так и в периоды его разнохарактерных кризисов. Она имеет ряд достоинств, проявляющихся в богатстве культуры, привлекательности образа Азербайджана в целом, реализации значительного количества успешных культурных программ.

Литература:

1. Зейналов Э. Подходы к мультикультурализму в современном мире // Dövlət idarəçiliyi: nəzəriyyə və tətbiqə, Bakı, 2016, № 3 (55), s. 154-163 / https://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2016_1036.pdf
2. Кошелева А. А. Межкультурный диалог как инструмент «мягкой силы» ЕС// Издательство Уральского университета, Урал, 2018, № 9, с. 192-197/ https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/63599/1/978-5-7996-2408-8_2018_36.pdf

3. Харитоновна Е.М. «Мягкая сила» во внешней политике государства: Опыт Великобритании (вторая половина 1990-х–2010-е гг.), автореферат диссер. на соискание ученой степени кан.пол.наук, Москва, 2017, 24 с.
4. https://multiculturalism.preslib.az/ru_a1.html
5. <https://bakuforum.az/ru/multikulturalizm-dostizheniya-i-problemy/?fid=2257>

Ирина Капанадзе

Грузинский университет им. Давида Агмашенебели

Татьяна Чеишвили

Тбилисский государственный университет им. Джавахишвили

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В НОВОМ ПОЛИТИКО- ЭКОНОМИЧЕСКОМ КОНТЕКСТЕ ГРУЗИИ

Ключевые слова: методические рекомендации, языковая среда, грузиноязычные студенты, национальные культуры, страноведческая аспектизация

Açar sözlər: metodiki tövsiyələr, dil mühiti, gürcü dilli tələbələr, milli mədəniyyətlər, regional coğrafi aspekt

Keywords: methodological recommendations, language environment, Georgian-speaking students, national cultures, regional geographic aspect

Настоящая статья является продолжением некоторых методических рекомендаций обучения русскому языку в условиях отсутствия языковой среды.

В работе рассмотрена роль русского языка в новом политико-экономическом контексте, а также ставятся вопросы, касающиеся роли и статуса русского языка в Грузии на данном этапе. Подчеркивается тесная связь системы образования с теми социально-экономическими и политическими условиями, в которых она существует и функционирует.

Политические события, произошедшие в 2008, а затем в 2018 году еще раз показали необходимость рассмотрения роли русского языка в новом политико-экономическом контексте с целью поддержания статуса русского языка в Грузии, так как система образования в целом тесным образом связана с теми социально-экономическими и политическими условиями, в которых она существует. Именно этим обусловлена необходимость поисков новых способов и приемов для сохранения интереса к русскому языку.

В первую очередь необходимо отметить, что определение языковой политики Грузии играет ключевую роль в создании национальной идентичности. На данный момент обучение русскому языку носит в Грузии искусственно-учебный характер, обусловленный отсутствием у грузиноязычных студентов естественной потребности в общении на русском языке. При нынешней политике России у грузинской молодежи нет мотивации для того, чтобы изучать русский язык. В условиях напряженных отношений между двумя странами и визового режима со стороны России управление мотивацией изучения русского языка в грузинской аудитории является одной из центральных проблем методики обучения в вузах Грузии.

Сознательно-коммуникативный характер обучения русскому выдвигает на первый план требование практической направленности занятий. Реализация ее проявляется в изучении русского языка как живого, развивающегося явления, тесно связанного с изменениями, происходящими в общественно-политической, экономической и культурной жизни российского государства.

Кроме того, необходимо учитывать и свойства языковой личности (в нашем случае в условиях Грузии), исходя из психолингвистических особенностей, ситуативных обстоятельств и социокультурных различий.

«Психолингвистические исследования помогают нам выйти за рамки традиционных представлений о преподавании русского языка и увидеть основную цель обучения языку в самых различных аудиториях как процесс формирования образов языкового сознания и способ овнешнения

и восприятия их при помощи языковых средств, которые мы рассматриваем как инструмент данного процесса» [1, с.201].

С точки зрения В. П. Синячкина и В. В. Дронова, «... при изучении русского языка как родного учащиеся идут от образа, сформированного на протяжении его жизни, к значению и структуре языковых единиц. При изучении же русского языка как иностранного или русского в условиях ограниченной языковой среды учащиеся должны пройти путь от универсального значения языковых единиц к образу языкового сознания, который отражает особенности этнической ментальности» [1, с.201].

Культурный компонент напрямую служит коммуникативной направленности обучения языку, в нашем случае обучению русскому языку. И тут нельзя не отметить, что при контактах двух национальных культур (русской и грузинской) в учебном процессе открытые параллели между ними не только допустимы, но и желательны.

Первый момент в обучении языку ориентирован на языковую среду. К современным языковым условиям (в отношении к русскому языку), сложившимся в Грузии, приложим термин «ограниченная языковая среда», появившийся среди русских методистов в последней четверти XX века.

Задачей данной статьи является продолжение некоторых методических рекомендаций обучения русскому языку в условиях отсутствия (или ограниченности) языковой среды.

В современной методике при характеристике уровня владения языком (содержание обучения) широко используется термин «компетенция».

Названные выше языковая и коммуникативная компетенции предполагают практическое овладение закономерностями русского языка и, главное, обучение студентов так, чтобы они и сами могли обучить языку.

В настоящее время в Грузии мы можем свободно говорить об отсутствии или ограниченности (в отношении к русскому) языковой среды. При ограниченной языковой среде, тем не менее, существует определенная мотивация – желание изучать русский язык из меркантильных потребностей: наличие русскоязычных передач (по телевидению и радио), большая оригинальная научная литература во всех областях, общение на бытовом уровне. Поэтому в данном случае можно говорить об особой компетенции при обучении русскому языку. Успех будет зависеть от того, насколько предлагаемые знания будут помогать изучающему русский язык решать конкретные задачи общения на русском языке, насколько те приемы и способы действия, которыми они овладевают в процессе выполнения работы будут им полезны как при изучении русского языка, так и другой познавательной деятельности.

Умения для речевой компетенции должны быть привиты уже в школе, поэтому определенный языковой материал, навыки и умения (хотя и с учетом их минимизации) должны приобретаться в общеобразовательной школе.

В настоящее время принципы обучения чаще всего классифицируют на основании базовых для методики наук и на основании этого выделяют четыре группы: лингвистические, дидактические, психологические, методические. К сожалению, в существующих учебниках фактически отсутствует принцип сознательности, который считается ведущим дидактическим принципом и предполагает понимание учащимися содержания речи, осознание единиц, из которых речь состоит, способов пользования такими единицами. Также непродуктивно осуществляется и принцип наглядности, обоснованный диалектикой перехода от чувственного восприятия к абстрактному мышлению. В этом случае обучение строится на конкретных образах, непосредственно воспринимаемых обучающимися. На занятиях рекомендуется широко использовать все виды наглядности: внешнюю и внутреннюю, статичную и динамичную, зрительную, слуховую, натуральную и абстрактную.

В обучении русскому языку при отсутствии языковой среды особую роль приобретает изучение грамматики в органической связи с лексикой (лингвистический принцип), позволяющее выявить лексико-семантические особенности языковых единиц в процессе их функционирования в словосочетаниях и предложениях. В этом случае особенно важно введение языковых явлений русского языка в сопоставлении с явлениями родного языка, что является особенностью начального этапа обучения, когда часть грамматического материала вводится лексически, т. е. без объяснения правил и комментариев.

При отсутствии языковой среды особое значение приобретает изучение морфологии на синтаксической основе, что предполагает введение законченных речевых единиц в определенных условиях общения. Для внедрения этого метода представляется необходимым создание корректировочных курсов грамматики русского языка. При этом особенно важно создание так называемых пропедевтических (вводных) курсов для студентов-филологов, обучающихся на русском секторе. В учебниках для студентов-филологов необходимо использовать принцип разграничения явлений на уровне языка и речи, который предполагает выделение трех аспектов в общей совокупности языковых и речевых явлений, подлежащих изучению и усвоению на занятиях, определяемых как язык (языковая система), речь (способы формирования и формулирования мыслей посредством языка в процессе общения), речевая деятельность (процесс общения, осуществляемый с помощью разных видов и типов речи). Характер взаимодействия между отдельными аспектами определяется с учетом цели и продолжительности обучения.

Однако, на наш взгляд, основным принципом выступает принцип коммуникативности. Обучение должно быть организовано в естественных для общения ситуациях или максимально приближенных к ним – уподобление процесса обучения процессу реальной коммуникации. Это предполагает решение реальных задач общения.

Нам представляется, что при обучении неродному языку необходимо использовать и психологический подход – психологические принципы, из которых одним из важнейших является мотивация. Принцип мотивации тесно связан с коммуникативной деятельностью как процессом, побуждаемым мотивом и ведущим к цели. Здесь несомненно важно одно – организация эмоционально положительного отношения личности к самому процессу занятий, т. е. создание положительной мотивации, что тем более важно, что в данный момент можно говорить об отсутствии действенных и адекватных мотивов к овладению русским языком. Как известно, такими мотивами могут быть: стремление к расширению сферы общения, к углублению познавательной деятельности, красота звучания самого языка, любовь к народу – носителю этого языка – и интерес к его культуре. В процессе обучения русскому языку необходимо сделать эти мотивы жизненно важными и актуальными. При этом надо учитывать, что, появившись однажды, тот или иной мотив или группа мотивов могут не действовать постоянно. В каждый конкретный период, в каждом конкретном случае, их следует заново активизировать, укреплять.

Принцип обучения предполагает, соответственно, и определенные методы. Как нам представляется, для условий Грузии особенно продуктивен сопоставительный метод, который основывается на сопоставлении сходных и контрастных явлений в двух языках с целью преодоления отрицательной интерференции и использовании результатов положительного переноса. В наши дни в Грузии особенно актуальны вопросы совершенствования обучения русскому языку, что связано с необходимостью оптимизации учебного процесса, когда в качестве основной цели обучения выдвигается овладение языком как средством общения в минимально короткие сроки, т. е. повышение эффективности учебного процесса при сокращении времени, усилий и средств, что связано с повышением коммуникативной направленности занятий, индивидуально-личностным подходом, максимальным учетом мотиваций.

В условиях отсутствия языковой среды большую роль приобретает проблема национальной культуры и личности народа-носителя языка. Страноведческие знания способствуют становлению коммуникативных умений в разных сферах общения, что предполагает страноведческую аспектизацию в процессе изучения русского языка как процесса формирования страноведческой компетенции. Усвоение необходимых страноведческих знаний требует серьезной языковой работы над лексикой с национальной семантикой.

Отбор культуроведческого материала производится по сферам общения, актуальным для обучаемых. Это повседневно-бытовая, социально-культурная, общественно-политическая, учебно-профессиональная и др. сферы. Достигнув определенного уровня культурологической подготовки, обучаемые переходят к следующей ступени – восприятию текста, что обеспечивается отбором литературного материала и характером его адаптации.

В последнее время большое внимание уделяется роли прецедентных текстов в процессе обучения языку. Несомненно актуален вопрос отбора прецедентных текстов для обучаемых. Эти тек-

сты создают определенный языковой фон, дополняющий их дискурсы (т.е. некоторый достаточно представительный массив порожденных текстов) и способствуют дальнейшему развитию языковой личности. Художественный текст в качестве прецедентного позволяет вести обучение русскому языку на совершенных образцах русской речи, знакомить с культурой страны изучаемого языка. При этом решаются различные учебные задачи – от практических речевых до формирования навыков комплексного филологического анализа художественного произведения. Но художественный текст, естественно, не единственный используемый при обучении языку. Обычно страноведческая тема раскрывается с помощью нескольких текстов. Однако вопросы о количественном и качественном распределении единиц информации по текстам, о степени насыщенности каждого текста совокупностью фактов еще не достаточно оговорены и определены.

В условиях ограниченной языковой среды, т.е. когда русскую речь обучаемый может практически не слышать и учиться в первую очередь по письменному тексту, актуально обращение к звуковой стороне речи, связанной с рассмотрением таких ее средств, которые составляют национальную специфику русского языка. Так, обучение приносительным навыкам не ограничивается отработкой правильной артикуляции звуков в той или иной позиции, а включает в себя сведения и об орфоэпических вариантах, информацию о стилистической дифференциации существующих норм произношения, обращает внимание на стилистический потенциал единиц суперсегментного уровня в пределах высказывания и текста.

Предложенное рассмотрение языкового материала позволяет не только выработать соответствующие лингвистические навыки, но и сформировать лингвокультурологическую компетенцию у изучающих русский язык в современных условиях.

Литература:

1. Синячкин В.П., Дронов В.В. Методика формирования образов языкового сознания в процессе изучения русского языка // Вопросы психолингвистики. 2015. № 2. 200-204 с. <https://cyberleninka.ru/article/-n/metodika-formirovaniya-obrazov-yazykovogo-soznaniya-v-protse-izucheniya-russkogo-yazyka>

Лилия Мирзаде
НАНА Института Кавказоведения

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ В ТЕОРЕТИЧЕСКОМ И ПРАКТИЧЕСКОМ ОСМЫСЛЕНИИ

Açar sözlər: mədəniyyət, dialoq, multikulturalizm, tolerantlıq, hörmət

Keywords: culture, dialogue, multiculturalism, tolerance, respect

Ключевые слова: культура, диалог, мультикультурализм, толерантность, уважение

Проблема сосуществования различных культур приобретает сегодня первостепенное, по существу, ключевое значение. Поскольку культура выступает мощным фактором социального развития, она пронизывает все аспекты человеческой жизнедеятельности – от основ материального производства и человеческих потребностей до величайших проявлений человеческого духа. Культура играет все большую роль в решении долгосрочных программных целей демократического движения: формирование и укрепление гражданского общества, раскрытие творческих способностей человека, углубление демократии, построение правового государства. Культура воздействует на все сферы общественной и индивидуальной жизнедеятельности – труд, быт, досуг, область мышления, на образ жизни общества и личности.

Неделимость мира, единство мировой культуры, общность культурного богатства человечества признавались всеми прогрессивными мыслителями как подлинно гуманистический принцип рассмотрения культуры. Конкретно-историческое понимание культуры опирается на признание единства и многообразия социокультурного процесса [4]. Здесь не отрицается факт культурной

относительности, но отвергается культурный релятивизм, исключаяющий всякую общность между культурами, утверждающий их принципиальную отгороженность, не интегрированность друг в друга.

Преодоление одностороннего эгоцентризма – шаг к пониманию иных ценностных предпочтений, мировоззренческих установок, шаг к определению границ собственной культуры. В современный период, когда происходит распад «культурной вертикали», кризис европоцентризма, происходит неизбежное взаимодействие культур в условиях глобализации.

Принцип диалога культур заключается в утверждении всеобщности диалога как основы человеческого взаимопонимания. Процесс диалога помогает прийти к согласию, затем к синтезу противоположных позиций, поэтому диалог между субъектами–личностями, является самой эффективной формой их связи [4].

Проблема диалога культур из области теоретического осмысления переходит в область практического разрешения. В этом случае может быть востребована гердеровская гуманистическая идея всеобщего мира как конгломерата культур, не сводимых к общей сумме множеств, но имеющих свои, внутренние закономерности развития. Существует много способов взаимодействия культур: от подавления и уничтожения, до ассимиляции и равноправного диалога. Одним из наиболее действенных типов взаимодействия культур в современных условиях является концепция мультикультурализма, включающая в себя как теорию, так и практику, выражающуюся в определенной политике государств в этнокультурной сфере. Мультикультурализм рассматривается как принцип мирного сосуществования различных этносов. Его базовой основой является межкультурная толерантность и терпимость. Если эти свойства поднять до уровня уважения к другим народам, то можно говорить о качественном опыте азербайджанской нации, о её менталитете. Нет ничего удивительного, что Азербайджан является активным проводником мультикультурализма. Его исторические корни переплетены многообразием европейских культур: немецкой, греческой, шведской, эстонской, литовской, латышской, чешской и др. Одним из важнейших факторов безопасного проживания европейских народов в Азербайджане, являлись терпимость, толерантность и уважение со стороны автохтонного населения. Общенациональный лидер азербайджанского народа однажды произнес: «Азербайджанский народ сам по себе, а также благодаря своей природе и своему характеру обладает высоким чувством толерантности»[1]. Этими словами Гейдар Алиев дал самое оригинальное и ясное объяснение нашего отношения к мировым ценностям.

Европейские общины в Азербайджане имеют свободу вероисповедания, возможность возведения церквей и храмов в городах и сельских поселениях, проводят хозяйственную деятельность, сохраняют национально–культурные ценности и мирно проживают в азербайджанском мультикультурном пространстве [3]. В этой позиции нет никакого секрета. Всё очень просто: если культурный этнос уважает себя, он соответственно относится к иным культурным этносам. Гейдар Алиев говорил: «Я горжусь тем, что я азербайджанец». Какой смысл вкладывал он в этот постулат, не трудно догадаться, это, прежде всего, человеческое достоинство и гуманизм». Если ты не уважаешь себя, уподобляешься дикому зверю, демонстрируешь низменные порывы, ты опускаешь свой этнос и обесцениваешь его культурные ценности.

Сейчас, когда в мире происходят войны, террористические акты, разжигаемые религиозной ненавистью, откат от политики мультикультурализма недопустим. «Все предыдущие попытки мультикультурного диалога могут быть сведены к нулю. Понимая это, президент Ильхам Алиев и Азербайджан показывают мировому сообществу желание не сдаваться» [2, с.10], бороться за своё культурное наследие. В Республике сохраняются и реставрируются памятники культуры европейских общин, проживавших здесь. В городах Гейгель, Шамкир были отреставрированы дома немецких колонистов и лютеранские кирхи. В Баку не только функционируют лютеранская кирха и «Капельхаус», не говоря уже о христианских церквях, как православных, так и католических [3]. В Баку в целостности сохранили армянскую церковь, в противоположность от своих армянских соседей, которые демонистически отнеслись к азербайджанским мечетям на бывших оккупированных территориях.

Современный Азербайджан – признанный Международным центр межкультурного диалога. Его ответ как национального государства на социокультурный вызов согласования ценностей через тесное взаимодействие самых разнообразных культур – это государственный курс, идеологическая направленность, поддерживаемая народным единством политика мультикультурализма.

Литература:

1. Азербайджанский мультикультурализм. Толерантность/ https://multiculturalism.preslib.az/ru_a4.html
2. Затлерс В. Умение сосуществовать/Region plus. №5, 9 февраля 2016, с.10
3. Зейналова С. Из истории мультикультурализма в Азербайджане// <http://www.trend.az/-azerbaijan/-politics/2486766.html>
4. Культурное пространство Центральной Азии: Единство в многообразии/Региональный форум деятелей культуры и искусства/ Швейцарское Управление по Развитию и Сотрудничеству. Казахстан, Кыргызстан, Узбекистан, Таджикистан. Душанбе, 28-29 ноября 2009/ <https://www.gcetclearinghouse.org/sites/default/files/resources/190259rus.pdf>

Назия Мамедова
НАНА Институт Права и Права Человека

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АРМЯНСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ «ФОНД ПОДДЕРЖКИ ДЖАВАХЕТИ» В ГРУЗИИ

Ключевые слова: армянские организации, сепаратизм, война

Açar sözlər: erməni təşkilatları, separatizm, müharibə

Keywords: armenian organisations, separatism, war

Аннотация. Статья посвящена исследованию деятельности армянских общественных организаций, функционирующих в Грузии на примере фонда «поддержки Джавахети». В ходе исследования было установлено, что деятельность указанной организации направлена на ухудшение отношения Грузии с соседним государством, стратегическим партнером Азербайджаном.

Грузия многонациональная страна, здесь проживают представители разных народов. Политика в современной Грузии направлена на построение гражданского общества и вовлечение в данный процесс представителей национальных меньшинств путем интеграции. Не маловажную роль играют при этом различные общественно-политические, культурные и неправительственные организации, которые изначально создаются для решения проблем развития гражданского общества. Например, НПО должны содействовать просвещению общества, участвовать в общественной жизни, а также вносить вклад направленный на достижение общественных благ. Но при внимательном изучении вопроса, мы видим что не все НПО на деле преследует такую цель, т.к их деятельность носит политическим и идеологическим мотивы. Это отчетливо видно при исследовании деятельности армянских общественных организаций, функционирующих в Грузии. НПО должны создаваться для решения проблем развития гражданского общества, а на примере армянских организаций, выходит наоборот, они являются очагом проблемы. К сожалению не все лидеры общественных организаций и объединений на сегодняшний день настроены на режим конструктивной работы, а также уход от конфронтации. Особенно ярко это проявляется в Самцхе-Джавахети, где компактно проживает армянское население Грузии. Именно здесь функционируют армянские организации, деятельность которых носит сепаратистский характер. Данный процесс на протяжении десятилетий не раз становился предметом обсуждения и исследования различных экспертов, политологов, государственных и общественных деятелей. Большинство этих организаций известны своей радикальной позицией и националистической уклон, концентрируются в основном в городе Ахалкалаки. Среди таких организаций следует выделить «Вирк», «Джавакх» (армянское название Джавахети), «ДЖЕММ» (Молодежная спортивная организация Джавахети) и «Единый Джавахк» и т.д. Но есть такие организации, которые, прикрываясь «благими намерениями» ведут подрывную деятельность, направленную на ухудшение отношения Грузии с соседними государствами. К примеру, в 2014 году в Ереване был основан фонд «поддержки Джавахети», которая якобы аполитическая, некоммерческая организация. 25 июля 2015 г. в Ахалкалаки был открыт грузинское представительство фонда. На официальном сайте фонда указано, что офис планирует координировать разработанные в Ереване программы фонда. Фонд «Поддержка Джавахети» разработал программный пакет «Джавахети-2020» [1].

20 января 2019 года, не только в Азербайджане, но и по всему миру почтили память жертв Черного января. В грузинском регионе Самцхе-Джавахети, где компактно проживает армянское население, в тот же день в селе Бугашен Ахалкалаки при организации вышеупомянутого фонда был установлен памятник, участвовавшему в оккупации азербайджанских земель и убийстве азербайджанцев в Нагорном Карабахе, Михаилу Авагяну. М. Авагян родился в селе Бугашен, когда началась война в Нагорном Карабахе участвовал в военных действиях в Горадизе, Ходжали, Хадруте и Физули и стал известен под позывным «Кобра», так как знал азербайджанский, что помогало ему в разведке.

Как сообщается на сайте jnews.ge к открытию памятника в Бугашене подготовились основательно. На открытии были приглашены официальные лица и местные власти: мэр Ахалкалаки Юрий Унанян, председатель местного самоуправления Наири Ирицян, а также присутствовали бывшие депутаты парламента от правящей партии «Грузинская мечта» Энзел Мкоян и Самвел Манукян, а также чрезвычайный и полномочный посол Армении в Грузии Рубен Садоян [2]. Даже если население региона является армянским, участие людей, представляющих официальную Грузию, в этом процессе вызывает крайнюю обеспокоенность. Те, кто поддерживает установление памятника, должны считаться нарушившими государственную политику. Незамедлительно была проведена встреча в МИД Грузии тогдашним послом Азербайджана в Грузии Дурсуном Гасановым, и протест официального Баку по данному вопросу был доведен до внимания официального Тбилиси. Кроме того, посол Грузии в Азербайджане Зураб Патарадзе был приглашен в министерство иностранных дел, где ему сообщили о том, что произошедшее не отвечает духу двусторонних стратегических партнерских отношений.

После публикации новости азербайджанцы, проживающие в Грузии, решительно осудили установление памятника. Этот вопрос также подвергся резкой критике со стороны политиков Грузии.

В частности, Василий Папава, политолог, глава грузинского Института Ближнего Востока и Кавказских исследований по данному поводу высказался следующим образом: «Когда я услышал об открытии в Грузии памятника человеку, воевавшему на стороне сепаратистов, то подумал, что этого просто не может быть. К сожалению, информация подтвердилась. Даже если решение об установке бюста М.Авагяну было принято на местном уровне, об этом не могли не знать вышестоящие власти. Для этого и существует бюрократический аппарат. А если установка памятника не была согласована с властью, то это означает, что Тбилиси не контролирует ситуацию в регионе Ахалкалаки» [3]. Не так давно те самые армяне, которые населяют данный регион, выступали с сепаратистскими лозунгами за автономию и отделение.

В интервью сайту 24news.ge грузинский политолог, историк Гурам Мархулия отметил: «Я думаю, что поставить памятник такому человеку – это не что иное, как провокация против нашего народа. Невозможно сделать какой-либо шаг, который нанесет ущерб дружбе, братству и стратегическому партнерству между Азербайджаном и Грузией. Следует учитывать, что армянину которому установили памятник в Джавахетии не служил грузинскому народу и грузинскому правительству. М.Авагян даже воевал против близких нам людей, вопреки национальным интересам Грузии. Почему на грузинской территории должен быть установлен такой памятник? Я не могу этого понять. Я думаю, что таких провокационных шагов следует избегать» [4]. По законодательству Грузии участие граждан Грузии в военных действиях на оккупированных территориях других стран недопустимо, и увековечивание имен этих людей противоречат как внутреннему законодательству, так и международному праву.

Паата Закареишвили, бывший государственный министр гражданскому примирению, во время интервью с журналистами отметил, что это нарушает нейтральную позицию Грузии по Карабахскому конфликту. «Грузии до сих пор удавалось сохранить нейтралитет в этой ситуации и оставаться определенным фактором стабильности на Южном Кавказе. На этом фоне любое решение местных властей, будь то в регионе Джавахети или Квемо Картли, является очень деликатным, и местные власти должны это понимать. Я считаю, что местные власти должны постараться максимально убедить местных жителей, что открытие этого памятника не соответствует позиции Грузии на Южном Кавказе. Ситуация не могла привести к открытию этого памятника – нужно было сказать людям, что Грузии нужны обе стороны конфликта, и ее нельзя переносить на ту или иную сторону».

Руководитель азербайджано-грузинской межпарламентской рабочей группы, председатель Совета прессы Афлатун Амашов направил письмо главе группы парламента Грузии. В письме членов рабочей группы говорится, что: «Исторически дружественные и добрососедские отношения между народами Грузии и Азербайджана всегда привлекали внимание к их образцовому характеру. К счастью, в современную эпоху эти отношения развиваются по восходящей линии, основанной на стратегическом партнерстве. С этой точки зрения следует подчеркнуть, что Азербайджанское государство всегда поддерживало территориальную целостность Грузии и считает эту поддержку главным приоритетом своей региональной внешней политики. Мы настоятельно призываем показать принципиальную позицию против сил, пытающихся посеять раздор между двумя народами».

Следует отметить, что проживающая в Грузии азербайджанская община всегда была привержена принципам государственности Грузии и неоднократно это доказывала. Например, после восстановления независимости Грузии сотни азербайджанцев участвовали в битвах и боях за территориальную целостность. В отличие от армян, которые воевали против грузин в Абхазии, одним из которых был тот самый человек которому поставили памятник.

Подытоживая мнение экспертов можно сделать следующие выводы:

Памятник сепаратисту, который является убийцей азербайджанцев, участвовавших в массовых убийствах в Ходжалы, в Грузии недопустим. Ходжалинский геноцид – это событие, которое волнует не только азербайджанский народ, но и все человечество. Для того чтобы Ходжалинский геноцид был признан международным сообществом каждый год Международная информационная кампания «Justice for Khojaly» организует мероприятия которые, выражения солидарности с жертвами Ходжалинского геноцида и необходимости борьбы с безнаказанностью за преступления, совершенные против гражданского населения Азербайджана в Ходжалы. Если грузинская сторона не предпримет определенные мероприятия, то можно расценивать это как то, что грузинское правительство оправдывает ходжалинский геноцид.

Кроме того, Азербайджан и Грузия в настоящее время являются стратегическими партнерами во многих областях. Это очередная армянская провокация, целью которого нанести ущерб стратегическому партнерству Тбилиси и Баку. При внимательном изучении деятельности фонда «Поддержки Джавахети» ясно видно, что на самом деле идет сознательная, целенаправленная работа на подрыв отношений Грузии с соседними государствами, в частности Азербайджаном.

Литература:

1. Фонд «Поддержки Джавахети» // ru.jah.am
2. В Бугашене установили памятник участнику войны // <http://jnews.ge/?p=28269>
3. Василий Папава: памятник убийце азербайджанцев, установленный в ахалкалаки, будет демонтирован // <http://cbc.az/ru/news/news1548402604?fbclid=IwAR1eBZE9ChRx3anE2wRPE-oOveW3MTJhwp4pHjHpasJXWjh1uEiWVC-XSAw>
4. Gürcü tarixçi: Erməniyə qoyulan büst ölkə maraqlarına ziddir // <https://24news.ge/read/id/1491>.

Рафиг Аббасов
Азербайджанский университет языков

К ВОПРОСУ О МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМЕ В КИТАЕ

Ключевые слова: конфуцианство, Ханьская династия, Чжоуские ритуалы, династия Тан, китаецентризм

Açar sözlər: *konfutsizm, Han sülaləsi, Çjou sülaləsi, Tanq sülaləsi, Çin mərkəzçiliyi*

Keywords: *Confucianism, Han dynasty, Zhou rituals, Tang dynasty, Chinese centrism*

Развитие всех национальностей Китая признается в качестве одного из наивысших интересов китайского народа, а национальное сплочение представляется в виде особой разноуровневой структуры, включающей сплочение в первую очередь между ханьцами и национальными меньшинствами, а также, между национальными меньшинствами и внутри каждой отдельно взятой национальности. При этом,

считается, что усиление позиций Китая на международной арене и в мировой экономике является стимулом для китайских меньшинств для идентификации себя с китайской нацией. Важным аспектом научной разработки и реализации китайской национальной политики в отношении этнических меньшинств, даже в условиях современных мировых тенденций мультикультурализма и плюрализма, является использование традиционных этико-философских учений.

При этом, воззрения на национальный вопрос и межэтнические отношения древних китайских мыслителей зачастую носили взаимоисключающий характер. Так, если в конфуцианстве обосновывалась ненасильственная ассимиляция национальных меньшинств, то в легизме фактически оправдывалась политика дискриминации и необходимости завоевания малых народов. В данном историческом контексте интерес представляют и ранние памятники китайской классической литературы - «История Ханьской династии», где процесс взаимовлияния культур понимается в духе высказывания Конфуция о том, что «когда есть культурное влияние, видовые разделения уходят в небытие», «Книга истории» и «Чжоуские ритуалы», повествующие о пяти и девяти «зонах подчинения», формирование которых берет начало со времен династии Ся - первого в истории Китая рабовладельческого государства, основоположником которого был легендарный Желтый император, подчинивший себе вождей отдельных племен. Вышеуказанные зоны фактически заложили основу формирования классической модели китаецентризма, согласно которой в населенном «варварами» мире, лишь Китай, являясь мировым центром цивилизации, призван нести просвещение другим народам.

В эпоху династии Хань, когда шел процесс присоединения территорий, заселенных некитайскими народами, была провозглашена государственная доктрина традиционного Китая, определяющая идеологическую практику «руководства варварами». В частности, все народы, в первую очередь проживающие на территориях в непосредственной близости от Китая, рассматривались как реальные или потенциальные вассалы Китайской империи. Соответственно, включение данных земель в состав китайского государства представлялся как патронаж некитайских этнических территорий, или необходимостью наказания за нарушение вассальных обязанностей. При династии Тан, идеологическая доктрина уже предусматривала возможность создания многонационального государства, в котором проживали бы и ханьцы, и «варвары». Современная национальная политика Китая, направленная в первую очередь на обеспечение безопасности в национальных автономиях, акцентирует внимание на демографической и миграционной политике, снижении социальной напряженности в районах проживания национальных меньшинств, решении внутренних проблем, оказывающих влияние на экономическое развитие и безопасность страны.

Сергей Климов
Азербайджанский Университет Языков

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ КАК ИНСТРУМЕНТ «МЯГКОЙ СИЛЫ» ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ АЗЕРБАЙДЖАНА

Ключевые слова: «мягкая сила», мультикультуральная политика, культурные ценности

Açar sözlər: «yumşaq güc», multikulturalizm siyasəti, mədəni dəyərlər

Keywords: «soft power», multicultural policy, cultural values

В международных отношениях понятие силы всегда занимало одно из центральных мест. Однако в современных международных отношениях более значимой оказывается не «жесткая сила», которая подразумевает способность добиваться желаемых результатов принуждением, а «мягкая сила», предполагающая достижения таких же целей на основе добровольного участия, симпатии и привлекательности.

Развитие культурных связей и обмен культурными ценностями с зарубежными странами позволяют современным государствам за счёт использования культурно-гуманитарного сотрудничества решать внешнеполитические задачи без привлечения или при ограниченной мобилизации

экономического, политического или военного потенциалов: «Там, где проблемы могут быть устранены лишь путём диалога, “мягкая сила” позволяет привлечь на свою сторону больше союзников и убедить оппонентов в своей правоте». Это сила не материальных факторов, а информации и образов. Использование «мягкой силы» - это использование силы ценностей. Образ государства, его репутация в мире, международный авторитет во многом формируются именно на основе культурного достояния этого государства, интенсивности его культурных связей с другими государствами, степени его участия в международном культурном обмене, уровня культурного развития и умения использовать свой культурный потенциал на мировой арене. Именно культура обладает теми уникальными возможностями, связанными с формированием позитивного образа народов, государств, который в конечном итоге помогает и в решении политических проблем. Неоспоримым фактором является и то, что культура отражается на состоянии национальной безопасности государства.

Сегодня, говоря "Азербайджан", перед глазами появляется его богатство - нефть. Азербайджан – это страна, где нефть течет рекой, однако, это не единственное богатство Азербайджана. Мультикультурализм является главным достоянием страны, девизом повседневной жизни. основоположником азербайджанской модели мультикультурализма является выдающийся сын азербайджанского народа, политический и государственный деятель прошлого века и нового тысячелетия Общенациональный лидер—Гейдар Алиев.

Азербайджанская Республика – полиэтническое государство, где проживают представители многих этносов, каждый из которых является носителем уникальных особенностей, сохраняет собственную материальную и духовную культуру, язык и самоидентификацию, историческую память и менталитет, этническое самосознание и этнопсихологию.

Таким образом, Азербайджан, избравший путь осмысленного развития, являясь материнским лоном мультикультурализма, представляет собой уникальную среду для людей, являющихся носителями различных культур и ценностей, а также исповедующих разные религии.

Укрепление уважения и взаимопонимания различных культур и религий является жизненно важным аспектом гуманитарного сотрудничества. Культурная дипломатия – важная часть политики «мягкой силы», включающая в себя обмен идеями, информацией, произведениями искусства и другими компонентами культуры между государствами и народами, а её задача заключается в укреплении отношений, продвижении национальных интересов, достижении целей национальной безопасности [5]. Она помогает лучше понимать чужой народ и тем самым способствовать взаимопониманию. Культурная дипломатия способствует формированию положительного имиджа страны за рубежом, используя весь арсенал национальной культуры – искусство, выставки, образовательные программы, обмен различными достижениями

Межкультурный диалог является областью, где Азербайджан имеет все возможности взять на себя глобальную инициативу – находясь на стыке Европы и Азии, Запада и Востока, играя роль моста между двумя разными цивилизациями, как в Восточном, так и в Западном полушариях. Эта идея также достаточно отражается во внешнеполитическом курсе нашего государства. В международных отношениях политика мультикультурализма способствует укреплению международного авторитета Азербайджана, расширению его культурных и гуманитарных связей с мировым сообществом, тем самым повышая уровень информированности зарубежной общественности об Азербайджанской Республике [1].

Мультикультурализм как элемент мягкой силы способствует не только культурному, но и социально-экономическому развитию Азербайджана, позволяя ему включиться в изучение мирового опыта в качестве полноправного партнера: транслировать ценности азербайджанской культуры как одного из полноправных участников современных международных отношений [2]. Следовательно, продвижение, экспорт национальной культуры, популяризация ее за рубежом, формирование позитивного образа страны способствуют созданию благоприятной внешнеполитической конъюнктуры [4].

Таким образом, мультикультурализм – реальное состояние культуры, а не только осознанная идеолого-политическая стратегия современной Азербайджанской Республики. Поэтому культурная политика страны связана со стремлением решить двуединую задачу: во-первых, поддерживать здоровый микроклимат во внутривнутриполитическом пространстве, способствуя реализации стратегии

мультикультурализма – пути мира и сотрудничества между всеми народностями, населяющими Азербайджан; во-вторых, последовательно создавать благоприятную атмосферу взаимодействия на международной арене, вместе с тем отчетливо проводя в жизнь национальные интересы. Сегодня мультикультурализм является единственным подходом, который спасет мир, столкнувшийся с войнами и конфликтами.

Литература:

1. Азербайджанский мультикультурализм // http://multiculturalism.preslib.az/ru_a1.html
2. Гаман-Голутвина О. В., Сморгунов Л. В., Тимофеева Л. Н. Политика развития, государство и мировой порядок. VIII Всероссийский конгресс политологов, г. Москва, 6–8 декабря 2018 г.) // Политическая наука. 2019. No 1.
3. Най Дж. Гибкая сила. Как добиться успеха в мировой политике. Тренд, М., 2006, 397 с.
4. Силантьева М. В. Межкультурный диалог – основа плодотворного взаимодействия в системе международного партнерства // Научные исследования и разработки. Современная коммуникативистика. 2013, Т. 2. No 5 (6).
5. Waller J. Michael "Cultural Diplomacy, Political Influence, and Integrated Strategy," in Strategic Influence: Public Diplomacy, Counterpropaganda, and Political Warfare. Washington, DC: Institute of World Politics Press, 2009.

Эльвира Асланова
Тбилисский Государственный Университет

ГАЗЕТА «ВЭТЭН» , ПУБЛИКУЕМАЯ В ГРУЗИИ В 1920-1921

После объявления Азербайджана Демократической Республикой в Тбилиси азербайджанцы, живущие в Грузии, для защиты своих демократических прав, пропаганды идей свободы сотрудничали с органами периодической демократической печати. Одним из таких изданий является сборник «Вэтэн».

Сборник (так издатели его называют) «Вэтэн» был органом Просветительского Общества молодых мусульман Ирана и Кавказа при мусульманском Национальном совете. Этот совет вел просветительскую деятельность в Тбилиси.

Всего было издано 2 номера этой газеты.

Первый номер газеты вышел 5 декабря 1920 года, а второй – в начале 1921 года. По мусульманскому календарю оба сборника были изданы в 1339 году. Эти оба номера, к нашему великому счастью, хранятся в Национальной библиотеке Грузии и представляют собой уникальную ценность для нас. Тем более, что она уникальна еще и тем, что мало изучена.

Интересным фактом оказалась требование создателей, где они предлагают писать все статьи на тюркском, разработка живого, понятного огромной массе народного языка и демократизация на этой основе литературы; привитие обществу, гражданам чувства самолюбия и самоуважения. Графика газеты - арабская, но с дополнительными знаками, характерными для тюркских языков. Это была довольно трудная графическая система, что порой отмечали сами видные представители азербайджанской культуры.

Статьи носят в основном религиозный, культурный и литературный характер, которые подробно будут рассмотрены в статье. Основатели и сотрудники газеты планировали доводить до своих читателей информацию о событиях внутренней («Тюркский театр») и международной жизни («Вселенная», «Кавказ»), публиковать материалы об искусстве и литературе (стихи), о различных областях науки, просвещения и религии, а также о других актуальных вопросах общественной жизни (например, в обеих газетах дается статья «Бедная женщина»). Но близкое знакомство с деятельностью газеты дает нам основание утверждать, что она не смогла претворить в жизнь, поставленную перед собой цель.

Без преувеличения можно отметить, что Тифлис в течении почти одного века сыграл определенную роль в развитии азербайджанской литературы, других видов искусства и культуры Азербайджана, азербайджанского просвещения и театра.

Abdulkhalig Mammadli
Institute of Education of Republic of Azerbaijan

ENTREPRENEUR UNIVERSITIES AND THEIR ROLE IN THE FORMATION OF MULTICULTURAL SOCIETY

Keywords: *multiculturalism, culture, dialogue, entrepreneurship, multinationalism*

Açar sözlər: *multikulturalizm, mədəniyyət, dialoq, sahibkarlıq, çoxmillətlik*

Ключевые слова: *мультикультурализм, культура, диалог, предпринимательство, многонациональность*

Throughout history, universities have played a driving role in the social and economic development of the environment in which they are located. As a result of the technological revolution and globalization that began in the last century, the teaching and research activities expected from universities, along with the formation of values that will contribute to the welfare of society and the socio-economic development of the region. Universities and government research establishments are considered as the necessary catalyst for regional economic and social development because they are developing new and innovative spin-off enterprises that contribute to the value of the knowledge creation [5]. The world's leading universities are already moving towards becoming third-generation universities based on a model called the Triple Helix Model. Based on this model, universities support socio-economic development in their region and globally as a result of their work with government and industrial firms. These activities, of course, contribute to the formation of a multicultural society, strengthening cultural ties and preserving cultural diversity. In this paper, we will explain the entrepreneurial activity of universities and its role in the formation of a multicultural context.

Although the full definition of entrepreneur universities has not been given so far, it is possible to make generalizations by taking into account their characteristics that have been revealed in the research papers of various scientists. Based on Kirby's views, we can state that the main factors that led to the formation of entrepreneur universities are the rapid changes in the social and economic environment [7]. Mautner states that the first information about these universities was given in Clark's book, "Creating Entrepreneurial Universities: An Organizational Form of Change"[8]. In their articles on entrepreneurship, Etzkowitz describes these universities as incubators that collaborate with private companies obtain patents and create new sources of funding through commission research, and help all participants in education to innovate [4].

Pluta-Olearnik argues that the internationalization of universities is one of the factors that make them an enterprising university [10]. He emphasizes that internationalization is very important for universities in developing countries. Of course, the most important issues for universities in terms of internationalization are the development of foreign relations in these institutions, student exchange programs, employment of teachers with foreign citizenship in universities, frequent participation of foreign students in international conferences and their intentions for publication of scientific articles in foreign journals [2]. Summarizing this feature of enterprising universities, it should be noted that internationalization is intended as the acquisition of the third mission of universities and the expansion of that activity [1]. Salem states that an enterprise can be international without entrepreneur activities, but without internationalization it cannot be an entrepreneur. This means that internationalization is one of the most important components of an initiative strategy and encompasses the goals, functions and process of global, intercultural education in general [11].

In 1971 the term of multiculturalism was introduced to the research studies the first time in Canada in Trudeau administration program [6]. After many years this term started to be adopted by the scholars in United States, Sweden and Australia and since then this term has been defined as the linguistic, cultural and regional union [12]. Later on the cultural diversity in political community and desire for management

of society was attached to the multiculturalism concept as the result of the natural process. Finally, the concept of bringing together people from different backgrounds, languages, religions, nationalities, cultures, histories and geographies was added to this concept [3]. At the same time, as in developed countries, multiculturalism encourages people of different backgrounds, attitudes, traditions and backgrounds to live together in different positions, to strike a balance in the political and social spheres, and to direct the power of these characteristics. Based on this idea, we can say that this concept can be seen not as a cause of confrontation and problems in the formation of society, but as a source of wealth and change [9].

Based on the above-mentioned ideas, we can conclude that the nature of the internationalization of enterprising universities and the harmonization of different cultures of the concept of multiculturalism are united around the same essence and serve the same purpose. Thus, the involvement of higher education institutions in the entrepreneur activities, the unification of teachers and students from different countries around this activity will support the differences at both local and regional levels and will be the basis for the formation of various new ideas and ventures. This, in turn, will support innovative steps taken in various fields to promote intercultural communication at the global level, reduce conflicts by increasing the social welfare of society, the ability to take a creative approach to existing problems and the creation of an international environment.

References:

1. Bryant Lewis, V. F. 2007. *Integrated Internationalism in UK Higher Education: Interpretations, Manifestations and Recommendations*. University of Bath, UK.
2. Czerniachowicz, B., & Wieczorek-Szymańska, A. (2019). Selected Problems of an Entrepreneurial University - a Theoretical Perspective, *Balkan Region Conference on Engineering and Business Education*, 3(1), 426-437. doi: <https://doi.org/10.2478/cplbu-2020-0051>.
3. Çoban, S. (2010). Azınlıklar, çokkültürlülük ve medya. In C. Bilgili & N. T. Akbulut (Eds.), *Kırımlar kalıpları 1: kitle iletişimi ve kültürel dönüşüm* (pp. 305–319). İstanbul: Beta Yayınları.
4. Etzkowitz, H. (2003). The European entrepreneurial university: an alternative to the US model. *Industry and Higher Education*, 17(5), 325–335. Doi: <https://doi.org/10.5367/000000003773007256>.
5. Guerrero, M., Kirby, D., & Urbano, D. (2006). A Literature Review on Entrepreneurial Universities: an Institutional Approach. *Anais da 3rd Conference of Pre-Communications to Congresses*. Business Economic Department, Autonomous University of Barcelona.
6. Guo, Y. (2011). Perspectives of Immigrant Muslim Parents: Advocating for Religious Diversity in Canadian Schools. *Multicultural Education*, 18, 55–60.
7. Kirby DA. 2005a. Creating Entrepreneurial Universities in the UK: Applying Entrepreneurship Theory to Practice. *Journal of Technology Transfer* 31(5): 599–603. Doi: <https://doi.org/10.1007/s10961-006-9061-4>.
8. Mautner, G. (2004). *The Entrepreneurial University: A Discursive Profile of a Higher Education Buzzword*, WorkingPapers, Vienna University, Austria, 1-45.
9. Parekh, B. (2000). *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*. London: Palgrave.
10. Pluta--Olearnik, M. (2012). International Orientation in the Strategy of Scientific and Research Institutions. *Marketing of Scientific and Research Organizations*, Scientific Journal Published by The Institute of Aviation, 226, pp. 39-51.
11. Salem, M. I. "Higher Education as a Pathway to Entrepreneurship." *International Business & Economics Research Journal*, vol. 13, no. 2, 2014, pp. 289-294. <https://doi.org/10.19030/iber.v13i2.8443>.
12. Yanık, C. (2013). *Dünyada ve Türkiye’de çokkültürlülük [Multiculturalism in the World and Turkey]*. Ankara: Sentez Yayıncılık.
13. anoth, L. Saini, V. Gupta, G. Gowd, S. Vadera, N. Kumar, *Journal of Photochemistry and Photobiology A: Chemistry* 2010, 209, 68-73.[7].

TƏHSİLİN İNKİŞAFINDA MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN TƏBLİĞİ

Açar sözlər: globallaşma, multikulturalizm, multikultural cəmiyyət, təhsil, Azərbaycan multikulturalizmi

Keywords: globalization, multiculturalism, multicultural society, education, azerbaijani multiculturalism

Ключевые слова: глобализация, мультикультурализм, мультикультуральное общество, образование, азербайджанский мультикультурализм

Müasir dövrdə multikulturalizm anlayışının aktualıq qazanmasında iki mənbə böyük rol oynamışdır: amerikalı universitetləri və beynəlxalq təşkilatlar, xüsusilə də UNESCO. Bunlardan birincisi, multikulturalizm anlayışına birbaşa elmi paradıqmadan yanaşmış, ikincilər isə ona etik, hüquqi, siyasi məna qazandıraraq, plüralizmə qarşı tolerantlıq məzmunu yükləmişlər. Məsələn, UNESCO-nun əsas məqsədlərinə sülhün və təhlükəsizliyin möhkəmlənməsinə dəstək olmaq, qarşılıqlı hörməti, ədaləti, insan haqlarını, o cümlədən irqi, cinsi, dili və dinindən asılı olmayaraq hər kəsin BMT-nin Nizamnaməsində göstərilən əsas azadlıqlarını təmin etmək daxildir. UNESCO-nun 2001-ci il noyabrın 2-də qəbul etdiyi Ümumi Bəyannaməsində mədəni müxtəliflik “insanın və təbiətin inkişafı üçün zəruri olan mənbə” kimi göstərilir, “plüralistik, çoxcəhətli və dinamik mədəni özünəməxsusluğa sahib insan və qrupların birgə mövcudluğunu və bir-birinə ahəngdar qarşılıqlı təsirini təmin etmək” tapşırığı verilir [1, s.35].

Bu gün dünyanın bir çox ölkəsində, o cümlədən Azərbaycanda mədəniyyətlərarası ünsiyyətə həsr olunmuş jurnal, almanax, dərslik və monoqrafiyalar çap olunur, təhsil, mədəniyyət işçilərinin bu sahədə hazırlığının təmin olunması üçün məqsədyönlü işlər həyata keçirilir. Xüsusilə təhsil özünün müxtəlif formaları və dərəcələri ilə sosial adaptasiya və inteqrasiyada mühüm vasitə kimi çıxış edir. O, milli təhlükəsizliyin, regional sabilliyin təmin olunmasında mühüm faktora çevrilmişdir [2, s.55]. Belə ki, təhsil etnik qruplar arasındakı stereotipləri və sərhədləri, o cümlədən qeyri-bərabərlik və ədalətsizliyi aradan qaldırmaq iqtidarındadır.

Multikulturalizmin təbliğində təhsilin önəmini nəzərə alan Azərbaycan hökuməti hazırda 38 yerli və dünyanın tanınmış 15 universitetində “Multikulturalizmə giriş” və “Azərbaycan multikulturalizmi” fənlərinin tədrisini həyata keçirir. Fənnin əsas məqsədi tələbələrə Azərbaycan Respublikasının multikulturalizm siyasətinin mahiyyətini, onun xüsusiyyətlərini və bu siyasətin ölkədə uğurla həyata keçirilməsinin səbəblərini izah etməklə yanaşı, multikulturalizmin tarixi, onun ədəbi-bədii, fəlsəfi, publisistik, siyasi və hüquqi qaynaqları, multikulturalizmin Azərbaycan modelinin digər mövcud modellərdən fərqli cəhətləri haqqında məlumat verməkdən ibarətdir. Fənn vasitəsilə ölkədəki etnik, dini, irqi və mədəni müxtəlifliklərin tənzimlənməsi, ümumiyyətlə, multikultural durumun təkmilləşdirilməsi ilə bağlı müvafiq işlərin həyata keçirilməsinin zəruriliyi göstərilir, mövcud multikultural vəziyyətdə baş verəcək dəyişikliklər qabaqcadan müəyyən edilir.

Multikultural cəmiyyətlərdə uzlaşma və sabillik prinsiplərinə əməl olunmasında, mədəni plüralizmin dəstəklənməsində, xüsusilə də təhsil sistemində mədəni müxtəlifliyin qorunmasında multikulturalizmi tədris və təbliğ edən müəllimlərin (qısaca “multikultural müəllim”) üzərinə böyük məsuliyyət düşür. “Multikultural müəllim” mədəniyyətin bəşəriyyətin həyatındakı əhəmiyyətini dərk edən, öz fəaliyyətində əsas mədəni dəyərlərə, tolerantlıq, dialoq və əməkdaşlıq prinsiplərinə əsaslanan, sosial və mədəni fərqləri qəbul etməyə hazır olan, tarixi irsə və mədəni müxtəlifliklərə ehtiyatla və hörmətlə yanaşandır. Mədəni plüralizmi qəbul edən və aktiv şəkildə onu dəstəkləyən, milli-mədəni müxtəlifliyi qorumağa can atan “multikultural müəllim” tələbələrin multikulturalizmin məqsəd və vəzifələrini mənimsəməsinə, onların multikultural şəxsiyyətinin formalaşmasına çalışmalıdır.

“Multikultural müəllim”in üzərinə düşən əsas vəzifələr bunlardır: tələbələrin fərqli mədəni kimliyini anlamaq və qəbul etmək; tolerantlığın, milli-mədəni müxtəlifliyin səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün diaqnostik metodlara sahib olmaq; sınıfdə fərqliliklərə münasibətdə tolerantlıq, uzlaşma, hörmət mühiti yaratmaq; diskriminasiya, nifrət, zorakılıq kimi problemlərin həllində müəllimlərin, valideynlərin, ictimaiyyətin birgə fəaliyyətinin böyük rol oynadığını dərk etmək; öz mədəni önyarğılarını və stereotiplərini sorguya çəkmək, onlardan uzaqlaşmağa çalışmaq; tənqidi və şüurlu düşünmək; tələbələrə kimliklərini müəyyənləşdirməkdə yardım etmək; münaqişələri güc naminə deyil, yaradıcı yolla həll etmək və tələbələrə də bunu öyrətmək.

Bir sözlə, multikulturalıq kateqoriyası burada müəllimin şəxsi-peşəkar integrativ keyfiyyəti kimi ələ alınır. Multikultural səriştəlilik də birbaşa bu anlayışla bağlıdır. O, pedaqoqun “multikultural cəmiyyətdə sosial proseslərdə iştirak etmək, mədəniyyətlər arasında qarşılıqlı əlaqə yaratmaq, subyektiv peşə fəaliyyətinin multikultural tərkibini nəzərə alıb, onun xüsusiyyətlərini pedaqoji tapşırıqların həllində istifadə etmək, həmçinin oxuyanların multikultural tərbiyəsini həyata keçirmək” bacarıqlarına şərait yaradır [3, s.49]. Müəllimin multikultural səriştəliliyinin əsas göstəriciləri bunlardır: multikultural təhsil sahəsində bilik və təcrübə; multikultural təhsil texnologiyalarına yiyələnmə; müxtəlif milliyyətdən olan insanlarla qarşılıqlı ünsiyyət tərz; multikultural təhsil şərtləri daxilində əxlaqi mövqe.

Müəllimin multikultural hazırlıq səviyyəsinin göstəricilərinə isə müxtəlif mədəniyyətlərin nümayəndələrinə hörmətlə yanaşma, onlarla qarşılıqlı ünsiyyət və əlaqə mədəniyyəti, etnik tolerantlıq, mübahisələri həll etmə bacarığı, etik, hüquqi, pedaqoji mədəniyyət kimi şəxsi keyfiyyətlər daxildir. Müəllimin sadalanan multikultural keyfiyyətləri bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir və bir-birinə təsir göstərir. Müəllimin multikultural hazırlıq səviyyəsinə təsir göstərən əsas amilləri belə sıralaya bilərik:

Sosiomədəni şərtlər - bunlar geosiyasi, iqtisadi sahəyə; dini, milli və millətlərarası münasibətlərin vəziyyətinə; ölkənin, regionun, dövlətin, ali məktəbin, tələbə kollektivinin inkişaf səviyyəsinə; cəmiyyətin maddi-mənəvi inkişaf dərəcəsinə; cəmiyyətin multikultural şəxsiyyətin formalaşmasına və inkişafına duyduğu ehtiyaca aid olan şərtlərdir.

Pedaqoji şərtlər - burada söhbət ali məktəbin tərkibindən və təhsil texnologiyalarından gedir. Belə ki, müəllimin multikultural hazırlığının təməlinə təlim-tərbiyə prosesi durur, onun davranışlarını, insanlarla, xüsusilə başqa etnik mədəniyyətə sahib olanlarla münasibətinin nizamlanmasına təsir göstərir. Elmi-tədqiqat işləri, pedaqoji təcrübənin təşkili də az əhəmiyyət kəsb etmir. Pedaqoji şərait özündə multikulturalizmə dair biliklərin ali məktəbdə tələbə tərəfindən tədrisən və sisteməlik şəkildə mənimsənilməsinə yönəlmiş təlim-tərbiyə prosesini, multikultural mühitdə təlim-tərbiyə prosesinin təşkilində bacarıq və vərdislərə yiyələnməyi ehtiva edir.

Psixoloji şərtlər - burada isə tələbələrin mənəvi aləmi, onların tələbatları, maraqları, məqsədləri və s. nəzərdə tutulur.

Ədəbiyyat:

1. Всеобщая декларация ЮНЕСКО о культурном разнообразии // http://www.un.org/ru/documents/declconv/declarations/pdf/decl_diversity.pdf
2. Конфликтогенный потенциал межкультурных отношений в Москве и роль образования в его снижении. Центр цивилизационных и региональных исследований РАН.
3. Хакунова Ф.П., Хупсарокова А.М. Предметно-содержательные компоненты поликультурной компетентности педагога // Вестник Адыгейского государственного университета. Сер. Педагогика и психология. Майкоп, 2011, Вып. 1 (72), с. 47-52.

Aynur Əzimzadə
AMEA Qafqazşünaslıq İnstitutu

ERMƏNİSTANDA YEZİDİ UŞAQLARIN OXUDUĞU MƏKTƏBLƏRDƏ İNFRASTRUKTUR, KEYFİYYƏT VƏ KADR PROBLEMLƏRİ

Açar sözlər: yezidilər, təhsil, məktəblər

Keywords: yazidis, education, school

Ключевые слова: езиды, образование, школа

Ermənistanda yezidi uşaqlarının təhsil sistemindəki ən vacib problemlərindən biri məktəblərlə bağlıdır. Onlar infrastruktur (məktəb binalarının olmaması və ya binalarının pis vəziyyəti, tibbi klinikalar və yeməxanaların olmaması, məktəb nəqliyyatının olmaması) və təhsilin keyfiyyəti ilə (kurikulum, effektiv qiymətləndirmə, keyfiyyətli dərsliklər, müəllim hazırlığı, müəllimlərin pedaqoji yanaşmaması) əlaqəli məsələlərdə bir çox problemlərlə üzləşirlər.

Digər postsovet ölkələrində olduğu kimi Ermənistanda da təhsil sistemi məktəbəqədər, ibtidai, orta, peşə ixtisası və ya ali təhsil kimi pillələrə bölünür. Lakin yezidilər yaşayan bir çox kəndin uşaqları təhsilin ilk pilləsindən məhrum edilir. Çünki yezidilər yaşayan kəndlərdə əsasən məktəbəqədər təhsili tədris edəcək bağçalar mövcud deyildir. Məsələn, Araqostn mərzinin Alagöz rayonun 12 yezidi kəndində dini olaraq protestant olan yalnız bir uşaq bağçası var, lakin yezidilərin dini icazə vermir ki, onların övladları protestant inancları ilə böyüdülsün [14]. Bu səbəbdən də uşaqlar həmin bağçaya göndərilir.

Digər bənzər bir hal yezidilərin kompakt yaşadığı Arnavir bölgəsində də müşahidə olunmuşdur. 2019-cu ildə bölgənin 5 kəndində: Sərdarabad, Ferik, Arazap, Yerasxahun, Artaşatda bir layihə irəli sürülmüşdür. Bu layihə Tuxmanuk İnsan Hüquqları və Təhsil Mərkəzi ilə Avropa Şurasının Məlumat Azadlığı Mərkəzi tərəfindən birlikdə maliyyələşdirilən "Məlumatlı Ermənistan" layihəsi çərçivəsində "Birgə və keyfiyyətli təhsil hüququ üçün" qrant proqramı idi. Proqram Ermənistandakı etnik azlıqların, milli kimliyin və mədəniyyətin qorunub saxlanmasına, uşaqların təhsil keyfiyyətinin yüksəldilməsinə yönəlmişdi. Lakin tədqiqatlar zamanı təhsildəki bəzi problemlər üzə çıxmış, icmalarda məktəbəqədər təhsil müəssisələrin olmaması müəyyənləşdirilmişdir. Proqramın idarəçiləri tərəfindən təqdim olunan hesabatda qeyd edilmişdir ki, məktəbəqədər təhsil sisteminin mövcud olmaması yezidi uşaqlarının keyfiyyətli təhsil almamasına ciddi maneə törədir [12]. Bu problem həm də ECRI-nin Ermənistanla bağlı ikinci hesabatında da öz əksini tapmışdır. Hesabatda etnik azlıqların yaşadığı ərazilərdə məktəbəqədər quruluşların maliyyələşdirilməsinin kifayət qədər olmadığı və orta məktəb məzunlarının ali təhsilə çıxışlarının təmin edilməsinin isə lazımı səviyyədə təşkil edilmədiyi qeyd edilirdi [6].

Yezidi uşaqlarının məktəbəqədər təhsil almaması onların ibtidai məktəbdə də çətinliklərlə üzləşməsinə səbəb olur. Məktəbəqədər təhsil ala bilməyən, bir başa ibtidai məktəbə başlayan yezidi uşaqları məktəbin ilk illərində ədəbi və elmi erməni dilində olan dərslərdə çətinlik çəkirlər. Əsasən kənddə yezidi icmaları arasında böyüyən uşaqlar ailələrində və icmada əksər vaxtlarda öz dillərində danışdıqları üçün erməni dilini yaxşı bilmirlər və bu səbəbdən də onlar məktəbə başlayanda erməni dilində çətinlik çəkir, dərslərdəki mövzuları düzgün başa düşürlər.

Bununla yanaşı, Ermənistanda heç də bütün məktəblərdə orta məktəb sinifləri yoxdur. Bəzilərinə yalnız bağça və ibtidai məktəb təhsili verilir. Orta məktəblərə malik olmayan kəndlərdəki yezidi uşaqlar təhsillərini davam etdirmək istəyirlərsə, qonşu kəndlərdəki məktəbə getməli olurlar. Çünki yezidilərin Ermənistanda məskunlaşdığı ərazilər daha çox ucqar kənd əraziləridir ki, onlar mərkəzdən uzaqda yerləşir. Bu da bir yezidi uşağının təhsil almaq üçün yaşadığı icmadan çox uzağa yol qət etməsi deməkdir. Bu isə bir çox ailələr üçün, xüsusilə də qıza övladlara malik ailələr üçün isə uyğun deyildir [2].

Yezidilərin yaşadıkları kənd yerlərinin ucqar ərazilər olması, mövcud olan məktəblərin isə mərkəzdən uzaqlığı və həmin məktəblərə gedəcək lazımi nəqliyyatın olmaması təhsil sahəsindəki ən vacib problemlərdən biridir. Məktəblərin ucqar nöqtələrdən uzaq olması bəzi postsovet ölkələrində tez-tez rastlanan bir haldır. Lakin Ermənistanda mövcud olan vəziyyət isə tamamilə fərqlidir. Belə ki, dövlət tərəfindən yezidilərin məskunlaşdığı bir çox ucqar kəndlərdə yollar pis vəziyyətdədir. Bunun əsas səbəbi isə XX əsrin 90-cı illərdə çökmüş ölkə iqtisadiyyatını bərpa etmək üçün tətbiq edilən "Torpaqların özəlləşdirilməsi" siyasəti idi. Bu prosesdə bir çox yezidi ailəsi torpaq almamış, kəndin yerli özünüidarəetmə orqanına cəlb edilməmiş, kəndlərin ermənilər yaşayan hissələri qaz təchizatı ilə təmin olunduğu və asfaltlandığı halda, yezidilərin evləri qazla təmin olunmamış, evlərinə bitişik küçələr bərbad vəziyyətdə saxlanılmışdır [7]. Nəticədə yezidilər yaşayan kəndlərdən mərkəzdəki məktəblərə gedən yollar pis vəziyyətdə saxlanılmışdır. Əgər Regional və ya Azlıq dilləri üçün Avropa Xartiyasının hesabatına əsaslanaraq yezidilərin 7413 nəfəri şəhərlərdə, 33207 nəfəri isə rayonlarda yaşadığını qeyd etsək, bu yezidilərin böyük əksəriyyətinin təhsil baxımından problem yaşadığını göstərir [5].

Baxça, ibtidai məktəb, orta məktəb, peşə-ixtisası və ya ali məktəb təhsilinin bir-biri ilə zəncirvari olduğunu nəzərə alsaq görə bilərik ki, yezidi icmalarından peşə-ixtisas və ya ali təhsil alan uşaqlar çox az saydadır. Çünki onlar qeyd edilən səbəblərdən məktəbləri bitirə bilmirlər. Bu səbəbdəndir ki, yezidi məzunlar üçün mövcud ixtisaslar da tələbatın azlığı səbəbindən getdikcə bağlanılır. Bunlardan biri Yerjan Bakunts Dövlət Pedaqoji Kollecinə açılan Yezidi-Kürd şöbəsi olmuşdur ki, müraciət edənlərin olmaması səbəbindən iki il sonra bağlanmışdır [16].

Təbii ki, məktəblərdə yaranan bu problemlər yezidilərin ali təhsil almasında maneələr yaradır ki, bu da zəncirvari sistemdə kadr problemlərinə səbəbiyyət verir. Bu səbəbdən də, Ermənistandakı bütün milli

azlıqlar üçün mütəxəssislər hazırlanılmasında mühüm problemlər vardır. Ermənistanın Təhsil və Elm Nazirliyi bildirir ki, hazırda ali təhsil müəssisələrində milli azlıqlar üçün ixtisaslaşdırılmış proqramlar həyata keçirilmir. Hər il yezidi müəllimləri Ermənistan universitetlərində milli azlıqlar üçün ixtisaslaşdırılmış təhsil proqramları olmadığından universitet təhsilini bitirdikdən sonra Milli Elmlər Akademiyasında ixtisasartırma kurslarında iştirak edirlər [9]. Bu da ixtisasın təhsil müddətinin həddən artıq uzanmasına səbəb olur və iş həyatına tez başlamaq istəyən gənc mütəxəssislərin marağından kənar qalmasına gətirib çıxarır.

Mütəxəssis çatışmazlığının bir digər səbəbi isə yezidi dili müəllimlərinin maaşının çox aşağı olmasıdır. Bu səbəbdən də gənc mütəxəssislər məktəblərdə işləmək istəmirlər [11]. Yezidi Milli Komitəsinin sədri müavini Ş.Sultanyan qeyd edir ki, *"Kəndlərdəki yezidi müəllimlərinin maaşları o qədər azdır ki, hətta yol xərclərini ödəyə bilmirlər. Məsələn, bir erməni dili mütəxəssisi erməni dili və ədəbiyyatından dərs deyir və orta səviyyəli maaş alırsa, yalnız bir dildə dərs deyən milli azlıqların nümayəndələri çox aşağı maaş alırlar"* [14].

Kadr problemlərindən biri isə universitetlərdə yetişdirilən erməni müəllimlərə düzgün pedaqoji təhsilin verilməməsi və onların uşaq psixologiyasından uzaq olmasıdır. Çünki etnik azlıqlara dərs deyən müəllimlərdə ayrıseçkilik etmə halları tez-tez rast gəlinən bir vəziyyətdir. Ermənistan məktəblərində cismani cəza çox yayılmış və qorunub saxlanılan bir ənənədir. Etnik azlıqların uşaqları arasında, xüsusən də yezidi uşaqları arasında, cismani cəza müəllimlər tərəfindən istifadə olunur [10]. Lakin bu əslində etnik azlıqlara qarşı nifrətin bir göstəricisidir. Təhsildən istifadə edərək sinif yoldaşlarının gözü qabağında bir etnik azlıq nümayəndəsinin təhqir edilməsi, onun dini inanclarını sorgulanması və ya ona cismani cəza tətbiq edilməsi müəllimin təhsildən istifadə edərək digər dinlərə və etnik azlıqlara qarşı dözümsüzlüyünü nümayiş etdirməsidir ki, bu müəllimin simasında təhsil sistemində tez-tez rastlanılan bir haldır. Müəllimlər tərəfindən məktəblərdə yezidi uşaqlarının təhqir olunması, onların ləyaqətinin alçaldılması əslində onlarda öz icmasına qarşı nifrət duyğusu aşılamaq və psixologiyalarını pozmaq cəhdlərinin nəticələridir. Çünki etnik azlıqlarla bağlı təhsildəki əsas məqsədlərdən biri də gələcəkdə öz icmasına bağlı olmayan gənclər yetişdirməkdir.

Bunun təsiridir ki, etnik və ya dini azlıqdan olan uşaqlar çox vaxt həmyaşıdları tərəfindən də istehza və ya pis münasibətlə qarşılaşırlar. Bu cür şeylər çox vaxt məktəbdə olur, həmyaşıdların bu davranışları əsasən müəllimlərin və valideynlərin icazəsi və təsiri ilə olur. Erməni uşaqları bir-birlərini pisləmək və ya ittiham etmək istədikdə "sən yezidisən?" ifadəsini təhqir kimi işlədirlər. Hətta bunun təsiridir ki, məlumat görə, yezidi uşaqları ayrı-seçkiliyə məruz qalmamaq üçün öz etnik kimliklərini müəllimlərdən və sinif yoldaşlarından gizlətməyə çalışır. Bu davranış ən çox İrəvandakı məktəblərdə və yezidilərin azlıq təşkil etdiyi digər yerlərdə baş verir [3]. Baş verən buna bənzər məsələlərin həlli üçün Milli azlıqların müdafiəsi üzrə Çərçivə Konvensiyasının Məşvərətçi Komitəsi 2006-cı ildə verdiyi hesabatda Ermənistan hakimiyyətini azlıqlara, xüsusən də yezidi olan şagirdlərə qarşı təzyiq və ayrı-seçkilik hadisələri ilə əlaqədar ayıq olmağa çağırırdı [1]. Lakin buna bənzər hadisələr bugünkü Ermənistanın təhsil sistemində də dəfələrlə təkrarlanmaqda və yezidi valideynlərini narahat etməkdədir. İrçiliyə və ayrı-seçkiliyə qarşı Avropa Komissiyasının 2011-ci il hesabatında qeyd edilir ki, "Ermənistanda çox sayda yezidi uşağının məktəbə getməməsi barədə məlumatlar mövcuddur. Bu valideynlərin təhsilə olan münasibətindən daha çox onların məktəbə olan güvənsizliyi ilə əlaqədardır" [8].

Müəllimlərin sayının az olması, dərs deyən müəllimlərin ayrı-seçkilik etməsi təhsilin keyfiyyətinə müəyyən qədər təsir edir ki, bu da nəticədə uşaqların motivasiyasına mənfi təsir göstərir və məktəbi tərk etmə hallarının artmasına səbəb olur. YUNESKO-nun Statistika İnstitutunun məlumatına görə, 2016-cı ildə Ermənistanda məktəbi tərk etmə nisbəti 6.42% təşkil etmişdir. Bunun böyük əksəriyyəti isə yezidi icmasına aid idi [2].

Hətta 2017-ci ildə Sinjar Yezidi QHT Milli Birliyinin prezidenti Boris Murazi qeyd edirdi ki, Arnavir rayonunun 5 kəndində 32 yezidi uşaq məktəbə getmir, Aragatsotn bölgəsində isə 6 yezidi uşağı məktəbə getmir. O eyni zamanda qeyd edir ki, "Məktəbə getməyən uşaqların sayı daha çox ola bilər. Təhsil müəssisələrində qeydiyyatdan alınan, lakin dərsə gəlməyən yezidi uşaqları var"[15]. Boris Murazinin dedikləri Ermənistan Respublikası təhsildəki boşluqları göstərməklə bərabər həm də, Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanın 28.1-ci bəndində göstərilən *"uşaqların məktəblərə müntəzəm gediş-gəlişi təmin edilməli və məktəbdən kənarlaşma səviyyəsi azaldılmalıdır"* adlı maddəni pozulduğunu göstərir [4]. Bu da Ermənistandakı yezidilərin təhsil sahəsindəki problemlərini göz önünə qoyur.

Bununla yanaşı müəllimlərin və direktorların məktəblərdən öz şəxsi mülkləri kimi istifadəsi də yezidiləri narahat edən səbəblərdən biridir. Belə ki, 2018-ci ilin 3 sentyabrında Armavir bölgəsinin Ferik icmasının sakinləri olan yezidilər Təhsil və elm naziri Arayik Harutyunyana məktub ünvanladılar. Məktubda qeyd olunurdu: “*Məktəbə Leon Poghosyan 30 ildən çoxdur rəhbərlik edir. İşlədiyi müddətdə məktəbdə təhsil səviyyəsi aşağı düşmüş və məktəbdə övladlarımızla işləyəcək mütəxəssislər demək olar ki, yoxdur. Məktəbdə uşaqların tərbiyə prosesinə cəlb edilməsi üçün lazımı işlər görülmür, əksər hallarda müəllimlər uşaqlara hörmətsizlik göstərir və ləyaqətlərini təhqir edirlər. Dərs prosesi qismən təşkil olunur, dərslər bəzən tədris edilmir. Uşaqlara “siz yezidilərsiniz” deyərək ayrıseçkilik yaradır, onları axmaq, savadsız adlandırurlar. Çox vaxt məktəbə sərxoş gələn müəllimlər olur. Məktəb direktoru və onun dostları çox vaxt məktəbdə əylənir və uşaqların qarşısında spirtli içki içirlər”* [13]. Bütün bunlar əslində Ermənistanda təhsil sistemindəki boşluqları və dövlətin təhsil sahəsindən elm vermək deyil öz siyasi məqsədləri üçün istifadə etdiyini göz önünə qoyurdu.

Ədəbiyyat:

1. ADVISORY COMMITTEE ON THE FRAMEWORK CONVENTION FOR THE PROTECTION OF NATIONAL MINORITIES, Strasbourg, 24 October 2006, <https://rm.coe.int/090000168008cb32>
2. ALTERNATIVE REPORT TO THE UN COMMITTEE ON THE RIGHTS OF THE CHILD WITH A FOCUS ON YEZIDI CHILDREN IN ARMENIA, https://epfarmeria.am/sites/default/files/Document/Alternative_report_to_the_UN_committee_on_the_rights_of_the_child_with_a_focus_on_Yezidi_children_in_Armenia_eng.pdf
3. ARMENIA 2019 INTERNATIONAL RELIGIOUS FREEDOM REPORT, <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/06/ARMENIA-2019-INTERNATIONAL-RELIGIOUS-FREEDOM-REPORT.pdf>
4. Convention on the Rights of the Child, <https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/crc.pdf>
5. European Charter for Regional or Minority Languages, Strasbourg, 15 February 2008, p 37, https://www.gov.am/u_files/file/kron/ArmeniaPR2_en.pdf
6. European Commission against Racism and Intolerance (ECRI), 5 January 2011, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cdf0
7. Human Rights Council, Working Group on the Universal Periodic Review, Geneva, 3–14 May 2010, p 10. https://www.upr-info.org/sites/default/files/document/armenia/session_8_-_may_2010/ahrcwg-68arm3e.pdf
8. Ի. Տարգիսյան, Կրոնի ազատությունը եւ ազգային փոքրամասնությունների պատկանող երեխաները եւ երիտասարդները, Փաստաթղթային հետազոտություն, 2014, https://epfarmeria.am/sites/default/files/Document/2014_Desk_Study_Children_and_Youth_arm.pdf
9. Margaryan, Yezidi School Kids in Armenia: Most Have to Take “History of the Armenian Church” Lessons; Almost all Their Teachers are Armenian, 25.01.2019, <https://hetq.am/en/article/100227>
10. Rights of Children from Religious and Ethnic Minority Groups in Armenia, Yerevan 2014, https://rm.coe.int/16807023b9_səh_22-25
11. Yazidi children’s right to education violated in Armenia, community member insists, 05.04.2019, <https://www.panorama.am/en/news/2019/04/05/Yazidi-children-education/2096498>
12. Ազգային փոքրամասնությունների կրթության խնդիրը՝ «Միասին հանուն որակյալ կրթության իրավունքի» ծրագրի թիրախում, 27.08.2019, <http://www.foi.am/hy/Success/item/1831/>
13. Դպրոցում տասնամյակներ շարունակ ստորագնում էին եզդի երեխաներին <https://epress.am/2018/09/03/դպրոցում-տասնամյակներ-շարունակ-ստոր.html>
14. Եզդիական համայնք. կրթական խնդիրներ, 04.06.2016, <https://epress.am/2016/07/04/եզդիական-համայնք.-կրթական-խնդիրներ-ֆ.html>
15. Խախտվում է կրթության իրավունքը. 6 գյուղերում 38 երեխա դպրոց չի հաճախում, 10 October 2017, <https://epress.am/2017/10/10/խախտվում-է-կրթություն-իրավունքը.-6-գյ.html>
16. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՐՐՈՐԴ ԶԵԿՈՒՅՑԸ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԿԱՍ ՓՈՔՐԱՄԱՍՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԼԵԶՈՒՆԵՐԻ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԽԱՐՏԻԱՅԻ 15-ԴՂ ՀՈՂԿԱԾԻ 1-ԻՆ ԿԵՏԻ ՀԱՄԱԶԱՅՆ, Yerevan 2012, https://www.gov.am/u_files/file/kron/qax32-251%5B1%5D.pdf she 62.

MULTİKULTURAL CƏMİYYƏTDƏ TƏHSİLİN ROLU

Açar sözlər: multikulturalizm, təhsil, dil

Keywords: multiculturalism, education, language

Ключевые слова: мультикультурализм, образование, язык

Müasir təhsilin ən vacib vəzifələrindən biri şagirdləri qlobal dəyərlərlə tanış etmək, uşaqlarda və yeniyetmələrdə qonşu mədəniyyətlərin nümayəndələri ilə və qlobal məkanda ünsiyyət və qarşılıqlı əlaqə yaratmaqdır. Müasir cəmiyyətin sosial, mədəni, iqtisadi və siyasi baxımdan meylləri çoxmədəniyyətli bir cəmiyyətin formalaşmasına səbəb oldu. Multikultural cəmiyyət müxtəlif etno-linqvistik, dini və sosial-iqtisadi mənsubiyətli insanların yaşadığı və təhsil aldığı bir təhsil məkanıdır. Son illərdə pedaqogikada getdikcə məktəb auditoriyasında multikultural aspektlərin əhəmiyyətindən danışmağa başlanılıb. Bu nüanslar müstəqil olaraq çoxmədəniyyətli təhsil kimi bir istiqamət formalaşdırdı. Xarici dil və xarici dil mədəniyyətinin tədrisi bu işdə böyük rol oynayaraq, tələbələrin müxtəlif insanlarla ünsiyyət qurmaq, sivilizasiyanın qlobal dəyərləri ilə tanış olmaq, birlikdə yaşamaq qabiliyyətinin formalaşmasına kömək etdi və etnik qruplar, tələbələr üçün möhkəm bir təməl olan zəngin sosial-mədəni ünsiyyət təcrübəsi meydana gətirdi. Multikultural cəmiyyətə keçid, ünsiyyət bacarıqları da daxil olmaqla, şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafını və dünya birliyinə daxil olmaq üçün uğurlu fəaliyyət göstərməsini tələb edir.

Günümüzdə çox istifadə olunan “çoxmədəniyyətli səriştə”, ifadəsi müxtəlif mədəniyyətdən olan insanlarla ünsiyyət qurmaq və onlarla işləmək üçün kifayət qədər başqa bir mədəniyyəti başa düşmək qabiliyyətidir. Hamımız öz mədəniyyətimizdə mədəni olaraq bacarıqlıyıq. Çoxmədəniyyətli səriştəli insan birdən çox mədəniyyətə malik olan insandır. Bir cəmiyyət daxilində ümumiyyətlə mədəni normalar mövcuddur, lakin onlar dəyişə və digər mədəniyyətlərlə əməkdaşlıq edə bilərlər. Cəmiyyətin bütün üzvləri effektiv çoxmədəniyyətli bir proses üçün bir-biri ilə ünsiyyət qurma qabiliyyətinə sahib olmalıdırlar. Xarici dil və xarici mədəniyyət tədrisi şagirdlərin ünsiyyət qurmaq, müxtəlif etnik qruplara məxsus insanlar ilə birlikdə yaşamaq bacarığı, zəngin sosial və mədəni ünsiyyət təcrübəsi yaradır ki, bu da tələbələri qlobal sivilizasiyanın dəyərləri ilə tanış etmək üçün möhkəm əsasdır.

Universitetlərdə, müxtəlif mədəni, milli və sosial qrupların tələbələri üçün vahid təhsil məkanında bəzən münasibətlərdəki aqressivlik və tələbələr arasında milli fərqlərə hörmətsizlik halları olur, bu səbəbdən universitet rəhbərliyi bu cür situasiyalara hazırlıqlı olmalıdır. Tələbə yaşının psixoloji xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirərək qeyd etmək lazımdır ki, bu yaşda mənəvi keyfiyyətlərin effektiv inkişafı daha güclü olur. Buna görə də, universitet təhsili müddətində tələbələrin məktəbdə başlayan çoxmədəniyyətli səriştəsinin formalaşması prosesi davam edir. Tələbələrin və fərdin çoxmədəniyyətli səriştələri çoxmədəniyyətli bilik və dil bacarıqlarının cəminə sahib olmaq, mədəni qarşılıqlı əlaqə müddətini adekvat və diplomatik formada qurmaq, problemləri həll etmək üçün müxtəlif millətlərdən olan insanlara qarşı dözümlü olmaq və s. qabiliyyətlər olaraq müəyyən edilir. Tələbələrin çoxmədəniyyətli səriştələrinin quruluşunda bir-biri ilə əlaqəli dörd komponent fərqləndirilir: məlumat, ünsiyyət, söz, etika. Tələbələrin çoxmədəniyyətli səriştələrinin əsas peşə səriştələrindən biri kimi formalaşması və ölkə təhsili layihələri də daxil olmaqla, ali təhsil müəssisələrində bütün təhsil müddəti ərzində həyata keçirilməsi bütün multikultural cəmiyyətlərdə qarşıya qoyulan əsas məqsədlərdən biridir [2, s.14].

Müxtəlif mədəniyyətlərin eyni siyasi və inzibati çərçivədə - dinc və ya başqa bir şəkildə mövcud olması kimi başa düşülən multikulturalizm günümüzdə qərb cəmiyyətlərinin xarakterik xüsusiyyətlərindən biridir. Bu vəziyyət həm təhsil, həm də dövlət üçün bir çətinlik yaradır. Bu vəziyyətdə siyasətçilər və müəllimlər öz rollarını layiqincə yerinə yetirərək insanları düzgün istiqamətləndirməlidir. Təhsil, fərqli mədəniyyətlərin bir arada yaşadığı demokratik bir dövlət kontekstində qəbul edildikdə, praktik həll yolları ortaya qoyulmadan əvvəl nəzərə alınması lazım olan bir sıra nəzəri problemlər var. Bu nəzəri problemlərə misal olaraq, təhsil və mədəniyyət arasında, dövlət və özəl sahə arasında, şəxsin hüquqları ilə ümumi rifah arasında qurulan münasibətləri və s. göstərmək olar [1, s.56].

Keçmişdə müxtəlif mədəniyyətlərə məxsusu insanların bir yerdə yaşaması böyük problemlər yaratmırdı . Çünki insanlar yalnız müharibə və ya ticarət səbəbiylə başqa xalqlar ilə təmasda olurdu. Bir ölkə digərini işğal etdikdə, işğal altında olan xalq hakimiyyətə boyun əyməli, həmin mədəniyyəti mənimsəməli idi.. Yəni, əsrlər boyu sosial tendensiya homogenizasiyaya və ya müstəqil mədəniyyət qruplarının yan- yana qoyulmasına meyli idi. Bu meyllər müvafiq olaraq ABŞ-dakı “melting pot”və ya Kanadadakı “salad bowl” idealında əks olunur.

Təhsil müəssisələri çox vaxt cəmiyyətin nəbzi və sosiallaşmanın mərkəzi qüvvələri hesab olunur. Məktəblər sosial birliyi təşviq edən və mədəniyyətlərə, dinlərə və ya millətlərə münasibətlərin icma problemlərini həll edən mühüm bir vasitə ola bilər. Təhsil sistemi həm də ictimai bir qurumdur və bu şəkildə cəmiyyətin təsir göstərə biləcəyi açıq və iştirakçı proseslər yarada bilər. John Dewy “ təhsilin açıq şəkildə fərdi rolu olduğunu (birinin bilik səviyyəsini yüksəltmək), eyni zamanda təhsilin, məktəblərin 'dəyərləri gələcək vətəndaşlara' köçürmək üçün bir mexanizm kimi fəaliyyət göstərdiyi cəmiyyət rolu olduğunu “qeyd etmişdir.

Son illər multikulturalizm sosial mübahisəyə səbəb olaraq, siyasi görüşçülərin diqqətini cəlb etmişdir. Təhsil daxilində multikulturalizm həm pedaqoji metod, həm də tədris yeniliyi kimi fəaliyyət göstərir. Müəllimlər ibtidai təhsildən tutmuş kollec proqramlarına qədər bütün təhsil pillələrində çoxmədəniyyətlilik ifadəsini təhsil proqramlarına normal bir ifadə kimi daxil etməyə, çoxmədəniyyətli bir perspektiv götürməyə və ‘müxtəlifliyi sevincli və müsbət emosiyalarla qeyd etməyə ’ çağırılırlar [3, s.145]. Siyasi və təhsil arenalarında qarşıdurmalar əsasən multikulturalizmin təsirlərini aydınlaşdırmağa çalışarkən baş verir. Bu kontekstdə təhsil və çoxmədəniyyətlilik anlayışı barəsində balans əldə edilməyi təqdirdə siyasi sistemə təsir göstərən siyasi və sosial amillərlə əlaqəli dinamik və fərqli mübahisələr ərsəyə gəlmişdir. Məsələn, dil , mədəniyyət, ənənə və s. baxımından müxtəlifliyə sahib olan ölkə, cəmiyyətin bütün təbəqələrini birləşdirən belə bir təhsil siyasətinə sahib olmalıdır. Günümüzdə multikultural dövlətlərdə siyasi partiyaların şəxsi maraqları üstünlük təşkil etdiyi üçün dahi vacib olan təhsil siyasəti arxa planda qalır.

Ədəbiyyat:

1. Berulava, M. N. & Berulava, G. A. (2009). Methodological Basis for the Development of Student's Personality in High School. Herald University of the Russian Academy of Education, 4.
2. Sysoev, P. V. (2004). Cultural Self-Determination of Students in Terms of Language Multicultural Education. ES, 4, 14-20.
3. Passov, E. I. (2007). The Concept of Communicative Foreign Language Education: A Manual for Russian Studies. Moscow: 145.

Günay Nəzərova
Bakı Slavyan Universiteti

MULTİKULTURAL TƏHSİL PARADİQMASININ ƏSASLARI

Açar sözlər: multikultural təhsil, paradigma, modellər

Keywords: multicultural education, paradigm, models

Ключевые слова: мультикультурное образование, парадигма, модели

Postindustrial cəmiyyətin inkişafı siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni sahələrdəki müasir meyllər bir neçə istiqamətdə inkişaf edən və mərkəzsizləşmə istəyi, dünya inkişaf meyllərinə yönəlmə istəyi ilə xarakterizə olunan təhsilin məzmunu və modelləri, yeni təhsil standartlarının yaradılması sistemində də öz əksini tapmışdır. Multikultural təhsil nəzəriyyəsinin inkişafı, çoxmədəniyyətli təhsil prosesinin məntiqini qənaətbəxş şəkildə izah edən işlənmiş metodologiyanın qeyri-adekvatlığına qarşı dayanır.

Paradigma "elmi problemlərin həlli üçün bir model olaraq qəbul edilmiş və elmi cəmiyyətin bütün üzvləri tərəfindən paylaşılan nəzəri, metodoloji və aksioloji münasibətlər sistemidir" [7]. Pedaqoji paradigma,–pedaqoji fəaliyyət subyektinin peşə həyatı məkanında mövcudluğunun tipoloji xüsusiyyətləri və semantik sərhədlərinin xüsusiyyətləri kimi başa düşülür

Çoxmədəniyyətli təhsilin əsas prosesi paralel olaraq üç dünyagörüşü paradigmasında qurulmalıdır: texnokratik, transsendental və humanitar.

Teknokratik paradıqmada polikultural təhsil çoxmədəniyyətli dünya haqqında elmi biliklərə yiyələnməkdir. Pedaqoji prosesin J.Banks fikirlərinə əsaslanan ilk mərhələsi, bu məzmunun regional komponenti və müəyyən akademik fənlər vasitəsilə fərqli mədəniyyətlər və multikulturalizm haqqında fərdi əlavə biliklərə yiyələnmək üçün tələbə hərəkətinin idarə edilməsidir [4]. Birinci mərhələdə hər bir tələbə dil, sənət (musiqi, ədəbiyyat, təsviri incəsənət və s.), texnologiyalar və təcrübələr (əmək, səhiyyə, təhsil, idman və s.) sahəsində dünyanı multikultural kimi qəbul etməyi öyrənir. Bu mərhələdə tələbələrin öz etnik mədəniyyətlərini tədqiq edən mövqeyə gətirilməsi vacibdir - qohumların etnomədəni irsini öyrənmək və nümayiş etdirmək üçün tapşırıqları yerinə yetirirlər. Birinci mərhələdə təhsil nəticəsinin göstəricisi tələbənin müxtəlif mədəniyyətlərdə ümumi və spesifikliyi qavrayıb başa düşmə qabiliyyəti və hazırlığıdır.

Transsendental paradıqmada, polikultural təhsil, fərqli mədəni ənənələrdə ortaqlığın tapılması yolu ilə ümumbəşəri dəyərlər qanunlarına girişdir.

İkinci mərhələdə tələbənin hərəkəti hər hansı bir biliyin çevrilmə qanunlarını çoxmədəniyyətli prizma ilə mənimsəmək üçün idarə olunur – bir çox akademik fənlərdəki anlayışlar, mövzular və problemlər müxtəlif mədəniyyətlər baxımından öyrənilir və başa düşülür. Eynilə, hər hansı bir məlumatda, tələbələr fərqli baxımdan inşa edildiyini və orijinal metodoloji təməllər dəyişərsə, yenidən dizayn edildiyini anlamağı öyrənirlər.

İkinci mərhələ tədris prosesindəki əsas fikir və hədəflərin dəyişdirilməsini tələb edir ki, təlim prosesindəki anlayışlar, hadisələr, suallar bütün mədəni müxtəlifliyi əks etdirən bütün mədəni qrupların təcrübəsi və məqsədləri baxımından geri çəkilsin. Kurikulumlar yalnız dominant qruplara yönəlmir, əksinə hadisə, problem və ya fərqli konsepsiyalardan bəhs edir. İkinci mərhələdəki təhsil nəticəsinin göstəricisi tələbənin müxtəlif mədəniyyətlər nöqtəyi-nəzərindən hər hansı biliklə tənqidi fəaliyyət göstərməyə hazır olması və qabiliyyətidir.

Multikultural təhsilin transsendental paradıqmasında pedaqoji prosesin ikinci mərhələsi tələbənin mədəniyyətlərarası qarşılıqlı münasibətlərin dəyərlərini bölüşən nüfuzlu insanlarla dialoqun iştirakçısı kimi iştirakıdır: fikir liderləri, uğurlu siyasətçilər, televiziya ulduzları, idmançılar, və s. subyektin müəyyən bir obyektə qarşı bitərəf və ya mənfi münasibəti, subyekt nüfuzlu şəxsin bu obyektə olan müsbət münasibətini öyrənsə, müsbətə dəyişə bilər. Yaxud mövzunun obyektə əlaqəsi davam edə bilər, ancaq bu şəxsin səlahiyyətində əhəmiyyətli azalma olacaqdır. Pedaqoji prosesin ikinci mərhələsində mədəni müxtəliflik dəyərlərini bölüşən nüfuzlu insanlarla dialoq tələbənin müasir cəmiyyətin təbii norması kimi mədəni dəyər münasibətinə səbəb olacaqdır. Dialoqda tələbə avtoritetin qiymətləndirmə standartlarını, reallığın müxtəlif hadisələrinə münasibətini mənimsəyir.

Humanitar paradıqmada gender və mədəni təhsil, şagirdlərin ətrafdakı həyatda multikultural dəyərləri təsdiqləyən, aktiv həyat mövqeyini mənimsəyən mədəni təcrübələrini topladığı bir təhsil məkanının yaradılmasıdır.

Humanitar paradıqmada pedaqoji prosesin ilk mərhələsi tələbənin sinifdə və təhsil prosesinin digər təşkilati formalarında müxtəlif mədəniyyətlərin nümayəndələri ilə qarşılıqlı əlaqəyə daxil edilməsidir [3,s.147]. Xüsusilə mübahisələr aparmaq, mədəni irsin qrup tədqiqatları, xalq mədəniyyətləri muzeylərin yaradılması və saxlanması və s. ola bilər. Buradakı pedaqoji mövqe dəstəkdir. Müəllimlər təhsilalanları kollektiv işləməyə təşviq edir, danışıqlar zamanı məsləhət verir və qarşılıqlı əlaqə prosesinin qurulmasına kömək edir, öyrənlərə ortaq iş prosesində təzahür edən mədəni xüsusiyyətlər barədə düşünmə imkanı verir. Birinci mərhələdə təhsil nəticəsinin göstəricisi tələbələrin müştəşəkkil bir təhsil prosesində qarşılıqlı fəaliyyətdə iştirak edənlərin mədəni xüsusiyyətlərini nəzərə almağa hazırlığı və qabiliyyətidir.

İkinci mərhələdə tələbə daha geniş bir sosial gerçəklikdə fərqli mədəniyyətlərin nümayəndələri ilə qarşılıqlı əlaqəyə girir. Tələbələrin sosial əhəmiyyətli çoxmədəniyyətli layihələrdə inkişafı və iştirakı, təhsil prosesində mədəniyyətlərarası qarşılıqlı təcrübənin toplanması halında mümkün olur. Bu mərhələdə tələbələr, məsələn, qonşuluqdakı etnik və sosial qrupların problemləri barədə araşdırmalar aparır, miqrant uşaqlara rus dilini öyrənməyə kömək edir, azlıqların etnik və mədəni ənənələri haqqında məlumatları teatr işləri, ədalətsizlik və ayrıseçkilik yolu ilə mədəniyyətlərarası münasibətlərdə əhali arasında yayırlar" [4].

İkinci mərhələdə təhsil nəticəsinin göstəricisi tələbələrin müasir cəmiyyətin bütün mədəniyyətlərinin nümayəndələri ilə danışıqlara getməyə, qarşılıqlı zənginləşdirən həll yollarına gəlməyə hazırlığı və qabiliyyətidir.

Pedaqoji gerçəklik paradıqmalarının hər birinin təhlilinə əsaslanaraq hazırladığımız multikultural təhsilin əsas prosesinin modeli, dünyagörüşünün xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq praktik pedaqoji fəaliyyət metodologiyası yaratmağa imkan verir.

Innovativ təhsil praktikası üçün paradiqma yanaşmasının məhsuldarlığına əsasən multikultural təhsilin təhlili aparılır və boşluqları tapmaq, onların düzəldilməsi istiqamətlərini başa düşmək və həqiqi effektiv təhsil sistemlərini dizayn etməyin həqiqi yolları müəyyənləşdirilir [5].

Multikultural təhsil cəmiyyətin və dövlətin müasir tələblərinə, inkişaf perspektivlərinə cavab verən çoxmədəniyyətli vahid dövlət təhsil standartı çərçivəsində təhsil və tərbiyə məzmununa uyğun şəkildə formalaşdırılan təhsil sistemidir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasında Təhsilin İnkişafı üzrə Dövlət Strategiyası // Azərbaycan məktəbi, 2013, № 5, s.12.
2. Azərbaycan multikulturalizmi: Ali məktəblər üçün dərslik. – Bakı: BBMM, 2017. - 416 s.
3. Nəzərov M.H. Müasir dövrdə təhsilin sosialmədəni problemləri. Monoqrafiya Bakı - Mütərcim – 2018, 296 s.
4. Banks J.A. Multicultural Education: Historical Development, Dimensions, and Practice. In J. A. Banks & C. A. Banks (eds.), Handbook of Research on Multicultural Education (pp.3-24). New York: Macmillan, 1995.
5. Колби Д. Межкультурное образование: теория и практика // Межкультурное образование. 2006. № 3. С. 245-257.
6. Nazarov M. Sociocultural Fundamentals of Education. LAP LAMBERT Academic Publishing. 248 p.
7. <https://az.wikipedia.org/wiki/Paradiqma>

Lala Shirinzada
ADA University

WHY EDUCATION MUST BE MULTICULTURAL: EDUCATING STUDENTS IN A MULTICULTURAL SOCIETY

Keywords: *awareness, cross-cultural interaction, education, multiculturalism*

Açar sözlər: *fərqiçilik, mədəniyyətlərarası qarşılıqlı əlaqə, təhsil, multikulturalizm*

Ключевые слова: *осведомленность, межкультурное взаимодействие, образование, мультикультурализм*

One of the most critical missions of modern education is to inform students about global values, and to build the ability to communicate and interact with representatives of neighboring cultures and in the global space. Since its first conceptualizations in the 1960s, multicultural education has been re-conceptualized, re-focused, and transformed. Likewise, the concepts of bicultural education, cross-cultural education, intercultural education, multicultural education, pluri-cultural education, and trans-cultural education – apparently all synonyms of multicultural education – have been used frequently (some of them interchangeably) and can be found in books, documents, and school laws all over the world. Yet, it has emerged from numerous studies that there is an on-going failure to provide a clear semantic definition or a distinct epistemological foundation for these concepts. The basic principles of such types of “education” are frequently misinterpreted or are scarcely known or regarded among teachers and those responsible for school politics. It seems to be important to provide brief semantic clarifications of the concepts as well as more specific definitions of multicultural education based on research and literature. Furthermore, the tendencies of modern society in social, cultural, economic, and political terms led to the development of a multicultural society. Multicultural society is an educational space in which learners of different ethno-linguistic, religious, and socio-economic affiliations live and study. In recent years, in pedagogy, scholars have progressively begun to talk about the value of multicultural characteristics in the school audience.

Multicultural education of learners is an essential part of education, particularly nowadays when we need to be what many scholars call “multiculturally competent” [6]. Teaching a foreign language and foreign culture contributes to the formation of students' ability to communicate, coexist with people of diverse ethnic groups' forms a rich experience of socio-cultural communication, which is considered as a solid base for learner to be able to become acquainted with the global values of civilization [2]. The transition to the multicultural awareness requires full growth of the personality, including communication abilities, enabling its entry into the world community, allowing it to function successfully.

Multiculturalism is the main highlight of modern society. Consequently, multicultural aptitudes of students are considered as a fundamental part of career competencies, which should be carried out at all stages of the academic and professional activity [1, p.86-97]. Many scholars define the multicultural competencies of the students as the ability of the individual to understand multicultural competences harmoniously, having a sum of multicultural knowledge, language proficiency, for establishing the cultural interaction process adequately and diplomatically, be tolerant to people of different ethnic groups. Arslan and Georgeta (2013) refer to multicultural education as teacher's promotion of a more in-depth insight of other cultures that exist within their own society. By exploring human values across the world, learners may better realize what it means to be an empathetic human being. Another proposal by Dolby (2012) describes multicultural education as an educational strategy in which students' cultural backgrounds are perceived as positive and vital in the development of classroom instruction and encouraging school environments. The word "strategy" implies that a multicultural education is a plan, hence, indicates a more active approach to including diversity in the classroom. In this point, cultural concepts are supported in a school setting [4].

In order to make curriculum truly multicultural, racial, ethnic, and gender issues should be recognized and stereotyping of these groups ought to be refuted. Authentic portrayals are necessary throughout the curriculum. Usually, curriculums are concentrated on the majority population. Klein (2012) argues that key strategy is to broaden the curriculum to include more about underrepresented people of color. Comparatively, people of color have fewer prospects to write and publish than do Caucasians and, as a consequence, people of color are often characterized through stereotypes and misapprehensions. Klein (2012) believes that infusing culturally responsive and responsible pedagogy across the curriculum has been shown to ensure greater success for every student. As Grant and Sleeter (2012) indicate, respect for cultural differences should be taught all the time, not reserved for the culture of the week. Even though multicultural scientists deem it crucial, it appears the core curriculum has not been modified to meet this need of educational organizations. Dolby (2012) mentions that there is practically no literature regarding multicultural curriculum modification the focus is primarily on verbal collaboration and dealings rather than instructional methodologies.

The way in which an educator interacts with students will unquestionably have a great impact on their education. Research confirms that it is extremely valuable for individuals to be able to distinguish their own culture and it would seem logical that lecturers would be eager to provide as much of a multicultural education as possible. According to a study which interviewed over 100 graduate students working in the field of education, there is a lack of multicultural practices in all classrooms, regardless of grade level. Multicultural competencies of the students are the component of the professional competencies. Country studies projects, specifically, creative works and country studies, multicultural festivals are the effective basis for the formation of multicultural competencies of students [6].

According to the study, there are 5 major reasons why teachers fail to use multicultural approaches in their classrooms [4]. For instance, 1) instructors do not know or understand what multicultural education is, 2) instructors do not know how to use effectively multicultural education practices, 3) instructors are not motivated to learn those practices, 4) instructors are resistant to learning effective multicultural practices, 5) instructors do not realize their full responsibilities for using effective multicultural practices. Regrettably, many responses indicated that teaching multiculturalism was not a compulsory or available course during instructor preparations.

Multicultural awareness may guarantee the harmony and strength in the world if it wins the global dimension, is supported by conscious world-enlightened society. For this, multicultural education is one of the best effective ways to discover about different cultural and ethnic groups. It delivers a sensational learning experience for its learners by attracting students to diverse situations. This influences students to enthusiastically be concerned about the experiences, choices, beliefs, values of different people and the consequences of different lives.

References:

1. Arslan, H., & Georgeta, R. (2013). *Multicultural Education: From Theory to Practice*. Cambridge Scholars.
2. Dolby, N. (2012). *Rethinking Multicultural Education for the Next Generation: The New Empathy and Social Justice*. Taylor & amp.
3. Grant, C. A., & Sleeter, C. E. (2012). *Doing Multicultural Education for Achievement and eEuity*. Taylor and Francis.

4. Ishmuradova, I. I., & Ishmuradova, A. M. (2019). Multicultural Education of Students as an Important Part of Education. *International Journal of Higher Education*, 8(7), 111.
5. Klein, A. M. (2012). *Raising Multicultural Awareness in Higher Education*. University Press of America.
6. Pope, R. L., Reynolds, A. L., & Mueller, J. A. (2019). *Multicultural Competence in Student Affairs*. John Wiley & Sons, Incorporated.

Mehbarə Qəribova
Azərbaycan Dillər Universiteti

XARİCİ DİLİN MƏNİMSƏNMƏSİNDƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI ÜNSİYYƏTİ FORMALAŞDIRAN PRAQMATİDİKTİK TƏDRİS

Açar sözlər: ünsiyyət əlaqələri, praqmatidiktik tədris, mədəniyyətlərarası aspekt

Keywords: communication, pragmatic teaching, intercultural aspect

Ключевые слова: коммуникация, прагматическое обучение, межкультурный аспект

Ali məktəblərin dil fakültələrində xarici dillərin tədrisi ünsiyyət əlaqələrini yaradan hərəkətləri formalaşdırır: ünsiyyət iştirakçıları qarşılıqlı əlaqə qurur, xarici dildə olan mövzulara, öyrənilən xarici dilin elementlərinə əsaslanaraq digər xarici dilləri öz ana dili kimi əldə edirlər. Lakin, onların qarşılıqlı ünsiyyətdə istifadə etdikləri söz və cümlələr, tərəflərə təsir bağışlayan ifadələr praqmatik və semantik səhvlərə səbəb olur. Hədəf dilinin tədrisində praqmatidiktik öyrənmə ünsiyyətin qurulmasında çətinlik və anlaşılmazlıq yarada bilər. Əgər əlaqə tərəfdaşları eyni bir dilə mənsubdursa və onlar bir xarici dildə danışıqlarsa, mövcud dil sistemlərini (ana dili və digər öyrənilmiş xarici dillər) düzgün istifadə edə bilərlər. Eyni dil daşıyıcılarının anlaşması sayəsində dil əlaqəsi daha asan yaranır və ünsiyyət nəticəsində danışanın niyyətini başa düşmək mümkün olur. Beləliklə, eyni dildə qarşılıqlı əlaqə quran tərəflər arasında başlanmış danışıq yanlış anlama ilə nəticələnmir, ana dili quruluşuna bəzə olduqları üçün uyğunsuzluqlar yaranmır. İştirakçıların eyni dil cəmiyyətinə mənsub olmaları səbəbindən xarici dil dərslərində ünsiyyət daha asan qurulur. Belə qruplarda öyrənilən xarici dil qrup daxilində standart dilə çevrilir:

- Tələbələr xarici dildə yazdıqlarını yoxlaya bilirlər;
- Mədəniyyətlərarası qarşılıqlı əlaqələrin uğurlu nəticəsi həqiqi mədəniyyətlərarası mühitdə baş verdikdə müvəffəq olur;
- Ünsiyyətçil münasibətlərdə qarşılıqlı əlaqə təbii yaranır.

Qeyd edək ki, bu gün yuxarıda göstərilən problemlər psixolinqvistik, didaktik və kommunikativ mövzu ilə əlaqəli müxtəlif tədqiqatlarda metodoloji aspektdə araşdırılır. Xarici dil tədrisində bacarıqların yaradılması və formalaşdırılması əsas məqsəd olsa da, dilin istifadəsində semantik yanlışlıq problemini həll etmək üçün yeni strategiyaların hazırlanması mühümdür. Xarici dildə ünsiyyətə mane olan anlaşılmazlıq ünsiyyətdəki praqmatik və semantik uyğunsuzluqlarla təhlil olunur. Belə ünsiyyət uyğunsuzluqları ilk növbədə mədəniyyətlərarası ünsiyyətdə yaranır. Bunun səbəbi, tələbənin xarici dildəki ifadə vasitələrinin semantik sahəyə yönəlməsidir. Xarici dillərin öyrənilməsində semantik mənanın formalaşması və ünsiyyət prosesləri tərəflər arasında əlaqəli elementləri qurur. Xarici dillərin tədrisində istifadə olunan dil vahidləri orijinal dil ilə müqayisədə fərqli semantik xüsusiyyətlərə malikdir və bu proses xarici dildə mənanın kontekstdən formalaşmasını həyata keçirə bilər [8].

Dil fakültələrinin yuxarı kurs tələbələrində ünsiyyət qabiliyyətini inkişaf etdirmək üçün Azərbaycan və alman dillərində tədris planları təhlil edilir, həmçinin, təlim fəaliyyətini müəyyənləşdirmək üçün kommunikativ baxımdan nəzərdən keçirilir. Tədris planlarına görə tələbələrin alman dilində mədəniyyətlərarası ünsiyyət əlaqələrinin mümkünlüyünü yoxlamaq üçün aşağıdakılara əsaslanıla bilər:

- xarici dildə ünsiyyət qabiliyyətinin yaradılması;
- ünsiyyət bacarığına dair dil materiallarının toplanması;
- ünsiyyət əlaqələrinin mədəniyyətlərarası kontekstdə öyrənilməsi;
- istifadə ediləcək tapşırıqların kommunikativ hazırlanması.

Beləliklə, gözlənilən kommunikativ funksiyaların yoxlanılması, kəmiyyətin təhlili, tapşırıqların məzmunu xarici dildə mədəniyyətlərarası ünsiyyət qabiliyyətinin yaradılması və istifadə edilə bilməsi prosesi-

ni yekunlaşdırır. Bu günə qədər kommunikativ səriştəyə dair bir çox araşdırmalar aparılmışdır. Tədqiqatlara əsaslanaraq qeyd etmək olar ki, toplanmış dil materiallarına və idrak proseslərinə görə xarici dilin mənimsənməsində leksik, semantik vahidlər təsnif edilmişdir. Tələbələrin alman dilini öyrənmə müddətində tətbiq edilən strategiyalar və ya koqnitiv proseslər dilin istifadəsində semantik uyğunsuzluğa və mədəniyyətlərarası ünsiyyətdə anlaşılmaqlıqlara səbəb olur. Dil öyrənən tələbələr hədəf dilini ana dilli tərəfdaşları ilə əlaqədə düzgün, yəni təbii mədəniyyətlərarası kontekstdə mənimsəmələri zəruridir. Mədəniyyətlərarası kontekstdə ünsiyyət dilinin mənimsənilməsi kommunikaiv səriştənin komponentləri hesabına formalaşır və inkişaf edir. Sosial linqvistikada "kommunikativ səriştə" termini ilk dəfə D.H.Himes tərəfindən istifadə olunub. H.A.Xomski isə bu termini səriştə və ya performans adlandıraraq müzakirə edib, sosiolinqvistik komponentdə bu səriştənin əsas rolunu vurğulayıb [6]. H.A.Xomskinin nəzəriyyəsinə əsaslanan D.H.Himes kommunikativ termini formalaşdırır. Dili konkret vəziyyətlərdə istifadə etmək bacarığını əhatə edən səriştəlilik və performans kommunikativ anlayış üçün nəzərə alınır. Səriştə yalnız dil səriştəsinin psixolinqvistik proseslərini nəzərdə tutmur, o, həmçinin:

- qrammatik və linqvistik səriştəni tanıyır;
- danışıqın mümkün olmasını təmin edən digər səriştələri əlavə edir;
- dili kontekstdən düzgün istifadə edir.

Danışanın dil bacarıqlarını təyin edən kommunikativ fəaliyyətin dörd meyarını D.H.Himes aşağıdakı suallarla sıralayır [9]:

- 1) Kommunikativ fəaliyyət rəsmi olaraq mümkündürmü?- formal olaraq mümkündür;
- 2) Mövcud vasitələrlə əlaqə qurmaq mümkündürmü?- tətbiqetmə vasitəsi sayəsində mümkündür;
- 3) Ünsiyyət aktının verilmiş şərtlərə uyğun olub-olmaması (dil və dil olmayan kontekstdə) mümkündürmü?- istifadə olunduğu kontekstlə əlaqəli (adekvat, xoşbəxt, uğurlu) mümkündür;
- 4) Kommunikativ hərəkətin situasiyada geniş olub-olmaması mümkündürmü?- həqiqətən görülən və hərəkətin nədən ibarət olduğu halda mümkündür.

Danışanın kommunikativ səriştəsini qiymətləndirmək üçün bu meyarlar dilçiliyin müxtəlif sahələrinə, yəni, qrammatika nəzəriyyəsi, psixolinqvistika, sosiolinqvistika və dilin tədqiqatı ilə əlaqəli digərlərinə aid edilə bilər. Deməli, D.H.Himesə görə kommunikativ səriştə kommunikativ fəaliyyətlə məşğul olan, ümumiyyətlə idrak, təsir və iradə faktorları olan bir insanın bütün qabiliyyət və bacarıqlarını əhatə edir. Bacarıq həm bilikdən, həm də qabiliyyətdən asılıdır. Qeyd olunan bu sahələr danışanın potensial bacarıqlarını əhatə edir, kommunikativ hərəkəti və bu potensialı kommunikativ olaraq konkretləşdirir. Ünsiyyətdə davranış: "Səriştə nəzəriyyəsinin məqsədi olaraq yol göstərmək, sistemli olaraq mümkün əlaqəli ünsiyyət qabiliyyətini dinamik inkişaf etdirməkdir" [9]. H.A.Xomskinin praqmatika nəzəriyyəsi dilçilik səviyyəsində "həqiqi ünsiyyət" terminini belə formalaşdırır: "dil istifadəçiləri və dil istifadəsi üzərində dayanır, onun meyarları tətbiq olunan dilçilikdə heç bir vasitə təklif etmir, lakin, bu nəzəriyyə xarici dilin didaktikasında xüsusilə aktual ola bilər" [6]. 1970-ci illərin əvvəllərindən Almaniyada xarici dillərin tədrisinin didaktikası mövcud olmaqla bu sahədə kommunikativ səriştənin rolu üstünlük təşkil edirdi. Xarici dil tədrisinin yeni məqsədini izah etmək üçün təlimin interaktiv xüsusiyyətləri ünsiyyət bacarıqlarının inkişafı üçün didaktik müzakirə və didaktik-metodoloji layihələrə daxil edilmişdir. Xarici dilin tədrisi ilə əlaqəli layihələrdə bu gün sosiolinqvistik və praqmatik biliklər inkişaf etdirilir. Beləki, tələbələr xarici dil dərslərində subyektiv və obyektiv şərtləri nəzərə alaraq qarşılıqlı əlaqədə olmalı, tərəfdaşlarını başa düşməli və ünsiyyət əlaqələrində niyyətlərini necə düzgün bir şəkildə çatdıracaqlarını öyrənməlidirlər. Qeyd olunan bütün elmi-nəzəri fikirlər xarici dilin mənimsənməsində mədəniyyətlərarası ünsiyyəti formalaşdırın praqmadidaktik tədrisin təşkili problemlərini həll etmiş olur.

Ədəbiyyat:

1. Qəribova M. İxtisas fakültələrinin aşağı kurslarında alman dilinin tədrisində interaktiv metodlardan istifadə. Monoqrafiya, Bakı: Elm və təhsil, 2016, 204s.
2. Veysəlli F.Y. Struktur dilçiliyin əsasları. Studia Philologica. III, Semantika və Praqmatika. Bakı. Mütərcim. 2009, 310 s.
3. Гак В.Г. Прагматика // Русский язык. Энциклопедия. 2-е изд. Москва. 1997, 361 с.
4. Гусейнзаде Г. Обучение речевой коммуникация на иностранном языке, Баку, Мутарджим, 2001, 314 с.
5. Сусов И.П. Семантика и прагматика предложения. Калинин. 1980,241с.

6. Хомский Н. Синтаксические структуры // Новое в лингвистике. М.: Изд-во лит. на иностранных языках, 1962, 504 с.
7. Jugendahl W. Sprachliche Bildung im kulturellen Kontext. Opladen: Westdeutscher Verlag GmbH, 1991, 207 s.
8. Moosmüller A. Interkulturelle Kommunikation. Münster: Waxmann GmbH, 2007, 181 s.
9. Hymes D. On Communicative Competence / D. Hymes; in J.B. Pride and J. Holmes (eds.). New York: Harmondsworth: Penguin, 1972, 293 p.
10. Hymes D.H. Sociolinguistics. Selected Readings. Harmondsworth: Penguin Education, 1972, 269-293 p.

Mənzilə Rəhimova
ADPU Cəlilabad filialı

SİNİFDƏNXARİC TƏDBİRLƏR PROSESİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEV NÜMUNƏSİNDƏ TƏRBIYƏ

Açar sözlər: təhsil, sinifdənxaric tədbirlər, təlim

Keywords: education, extracurricular activities, training

Ключевые слова: образование, внеклассная деятельность, обучение

Sinifdənxaric iş – məktəbin apardığı təlim-tərbiyə işinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Bu işi dərstdən əvvəl (əgər dərslər ikinci növbədə keçilirsə), yaxud dərstdən sonra (əgər dərslər birinci növbədə keçilirsə) ya pedaqoji kollektivin üzvləri (məktəbin rəhbər işçiləri, fənn müəllimləri, sinif rəhbərləri) ya da müxtəlif növ şagird özünüidarə təşkilatları, uşaq və gənclər təşkilatının rəhbərləri təşkil edib həyata keçirirlər.

Sinifdənxaric iş prosesi şagirdlərin tədris materialları üzərində və onlar müəyyən fakt və hadisələri öyrənərkən əldə etdikləri bilik, bacarıq və vərdişlərini möhkəmlətməkdə böyük rol oynayır. Belə ki, məktəbdə təşkil olunan müəyyən xarakterik iş priyomlarının, tərbiyələndirici tədbirlərin müstəqil təşkilinə xidmət edən qabaqcıl üsul və tərzlərin tətbiqi sinifdənxaric iş prosesində daha geniş təzahür imkanlarını tapır.

Bu baxımdan Ulu Öndər Heydər Əliyev nümunəsində tərbiyə ümumtəhsil məktəblərimizin ən ümdə başlıca tərbiyə istiqaməti olmalıdır. Hazırkı dövrdə şagirdlərin ideya inamının formalaşdırılmasında ümummillə lider Heydər Əliyevin irsindən istifadə olunması çox böyük uğurlar əldə etməyə imkan verir.

Bu sahədə sinifdənxaric tədbirlərin zəngin iş forma və metodları vardır. Dahi rəhbərimizin həyatı, fəaliyyəti, təhsil illəri, çox yönlü apardığı siyasi işləri, diplomatik görüşləri yetişən gənc nəslimiz üçün ən yaxşı tərbiyə vasitəsidir.

Bu istiqamətdə müəllimlərin uşaq, yeniyetmə və gənclərlə apardığı tərbiyə işlərinin ən təsirli, real variantları seçilməli, yerli şəraitə uyğunlaşdırılaraq səriştəliliklə tətbiq edilməlidir.

Təlim prosesində Ulu Öndər Heydər Əliyevlə bağlı keçilən dərslər sinifdənxaric tədbirlərlə daha da möhkəmləndirilməli və qarşılıqlı surətdə əlaqələndirilməli, bir-birini tamamlaması tələbinə də ciddi əməl edilməlidir. Bu sahədə müəllimlərin səriştəliliyi və peşəkarlığı önəmli rol oynayır ki, bu barədə böyük siyasi xadim Heydər Əliyev hələ 1980-ci illərdə ali məktəb işçilərinin respublika müşavirəsindəki nitqində yeni bir pedaqoji anlayış kimi səriştəli müəllim problemini irəli sürür və yeni müəllim kadrlarının yetişdirilməsini, təhsil alanların tərbiyəsinin inkişaf etdirilməsini bir vəzifə olaraq təhsil işçilərinin qarşına qoyurdu. O, müəllimin peşəkarlıq səviyyəsinə, səriştəliliyinə yüksək qiymət verərək, səriştəli müəllim obrazının səciyyəsinə belə göstərirdi: "...hər bir ali məktəb müəllimi gərək öz sahəsində səriştəli olsun, geniş ümumi məlumat, pedaqoji qabiliyyət və yaxşı vərdişlərə, mühazirə oxumaq, dərs demək, öyrətmək, tərbiyə etmək üçün bütün başqa zəruri keyfiyyətlərə malik olsun. Bunun üçün gərək ali məktəb müəllimi elmi biliklərdən əlavə, yaxşı nitq, dil qabiliyyətinə, natiqlik məharətinə, bütün başqa pedaqoji keyfiyyətlərə və vərdişlərə yiyələnsin ki, bütün bunlar üst-üstə ona həqiqətən yaxşı tərbiyəçi olmaq imkanı versin" [1, s.7].

Heydər Əliyevin ədalət, mənəviyyət nümunəsi olması, başladığı işi uğurla başa çatdırması üçün nəhəyətsiz əzm və iradə nümayiş etdirməsi, səbr və təmkinlə, mahir siyasəti ilə sülh, əmin-amanlıq yolçusu olması uşaqların, ümumən, hər bir ölkə vətəndaşının qürur mənbəyidir. Heydər Əliyevin Tanrıya inamı, inancına sədaqəti, yüksək vətənpərvərliyi və xalqına, millətinə bağlılığı, həmişə, hər yerdə azərbaycanlı olmasıyla qürur duyması, həqiqətsevərliyi, reallığı düzgün qiymətləndirə bilməsi, sözü ilə əməlinin bütövlüyü, haqqı çılpaq və sərt deyə bilmək cəsarəti, pisliyə nifrət və onun daşıyıcılarını tənqid etmək, yax-

şıları isə mükafatlandırmaq və xalqın gözündə ucaltmaq səyləri, fəzilət sahibi, mərhəmətli və şəfqətli olması, natiqlik məharəti və səmimi ünsiyyət qabiliyyətinə malik olması və başqa bu kimi ali mənəvi keyfiyyətləri bugünkü nəslin tərbiyə nümunəsi olmalıdır.

“Mənim həyatımın məqsədi Azərbaycandır, Azərbaycan xalqıdır, Azərbaycan Respublikasıdır, Azərbaycan vətəndaşıdır. Əgər buna nail ola bilsəm, həyatımı ən xoşbəxt adam kimi başa çatdıracağam. Məhz buna nail olmağa çalışıram və çalışacağam”. Bu fikirlər ulu öndər Heydər Əliyevin ülvi, müqəddəs həyat amalı, ideyaları, həyat fəaliyyətinin meyarı, ölçü vahidləri olmuşdur. Sınıfdən xaric tədbirlərin təşkilində, yeni texnoloji vasitələrdən, innovasiyalardan istifadə etmək keçirilən tədbirin daha səmərəli və təsirli olmasını səbəb olar.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev çıxışlarında dəfələrlə göstərmişdir ki, intellektual inkişafın, elmi dünyagörüşün təkanverici amili yeni pedaqoji texnologiyalara yiyələnməkdir. Bu xüsusilə, pedaqoji kadr hazırlığında təhsil alanların fəal təhsil prosesinə qoşulması ilə bağlıdır. Onun Müəllimlərin XIII qurultayının iştirakçılarına göndərdiyi məktubunda deyilir: “Azərbaycanın təhsil tarixi hər birimizin fəxr etdiyi nailiyyətlərlə zəngindir. Azərbaycan müəllimləri bütün tarix boyu təhsildə daim vərisliklə novatorluğun, ənənə ilə islahatın vəhdətini öz fəaliyyətlərində əks etdirmişlər. Bu gün qədəm qoyduğumuz informasiya cəmiyyəti və biliklərə əsaslanan yeni tipli iqtisadiyyatın formalaşması, qloballaşma çağırışları bütün dünya təhsil sistemi qarşısında yeni vəzifələr qoyur. “Təhsil əsr” adı Azərbaycan müəllimlərinin XIII qurultayı qazanmış XXI əsr Azərbaycan təhsilinin də yeniləşməsinə və müasirləşməsinə tələb edir. Əminəm ki, Azərbaycan müəllimləri fəaliyyətlərini bu tələblərə uyğun daha da təkmilləşdirərək, müstəqil Azərbaycan Respublikasının çiçəklənməsinə xidmət edən gənc nəslin yetişdirilməsi işinə öz töhfələrini verəcəklər [2, s.5].

Ulu öndər Heydər Əliyevin ideyalarını əqidəyə çevirmək, bu əqidəni yetişən nəslin ruhuna hopdurmaq, onları əsl vətəndaş kimi yetişdirmək, ölkənin, xalqın mənafeyi uğrunda fədakar mübarizlər kimi formalaşdırmaq, müstəqillik qazanmış suveren ölkənin tələblərinə cavab verən bir səviyyəyə qaldırmaq qarşımızda duran mühüm, ümdə vəzifədir. Belə bir vəzifənin uğurlu həlli üçün bütün tərbiyə işinin qoyuluşuna, onun daxili məzmun istiqamətinə nüfuz etmək, şagirdlərin idrakına və qəlbinə Heydər Əliyev ideyaları ilə təsir göstərmək bugünkü tərbiyə və təhsil prosesinin əsas istiqaməti olmalıdır.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev Heydər. Ali Məktəb İşçilərinin Respublika Müşavirəsində nitq/ Azərbaycan ali məktəblərinin işini partiyanın yüksək tələbləri səviyyəsinə qaldırmaq: ali məktəb işçilərinin respublika müşavirəsində nitq; 28 may 1980-ci il /Heydər Əliyev; [burax. məs. Ə.Ağayev].- Bakı: Azər nəşr, 1980, 46 s.
2. Əliyev İlham Heydər oğlu. Müəllimlərin XIII qurultayının iştirakçılarına göndərdiyi məktub. 22 sentyabr 2008-ci il/ Azərbaycan müəllimlərinin XIII qurultayı (22 sentyabr 2008-ci il) Bakı: Çarşıoğlu, 2009, 302 s.

Mülayim Bağirova
Azərbaycan Dillər Universiteti

AZƏRBAYCAN TƏHSİL SİSTEMİNDƏ MULTİKULTURALİZMİN TƏDRİSİ

Açar sözlər: multikulturalizm, multikultural tədris, multikultural dəyərlər

Keywords: multiculturalism, multicultural education, multicultural values

Ключевые слова: мультикультурализм, мультикультуральное образование, мультикультуральные ценности

Müasir həyatda tez- tez eşitdiyimiz multikulturalizm bir dövlət daxilində yaşayan müxtəlif xalqların mədəniyyətinə dəyər verən, onların mədəniyyət hüquqlarını tanıyan, humanist yanaşması olan siyasətdir. Multikulturalizm siyasət olaraq tolerantlıqla bağlıdır və fərqli mədəniyyətlərin inteqrasiyasını qəbul edən tolerant cəmiyyətin əsas göstəricilərindəndir. Tolerant cəmiyyətdə multikulturalizm müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində xalqları birləşdirən mədəniyyəti formalaşdırır. Əlbəttə ki, bu mədəniyyətin zənginləşməsinə səbəb olmaqla yanaşı, insanların gələcək mədəni həyatında da mühüm rol oynayır.

Hər bir ölkə daxilində yaşayan xalqların özünəməxsus etnik-mənəvi dəyərlərinin, tarixinin öyrənilməsində multikulturalizmin böyük rolu var.

Multikulturalizmin dəyərlərinin tədris olunması ölkəmizdə bu siyasətlə bağlı biliklərin daha dərinləndirilməsində, azsaylı xalqların milli mədəni dəyərlərinin qorunmasında mühüm rol oynayır. Məlumdur ki, ölkənin sosial iqtisadi inkişafı mədəni inkişafı ilə əlaqəli olaraq bağlıdır. Bu gün ölkəmiz beynəlxalq arenada qabaqcıl ölkələrlə bir sırada dayanırsa, bu həm də dövlətin multikultural dəyərləri qoruma və özündə birləşdirmə siyasətinin nəticəsidir.

Ölkə prezidenti cənab İlham Əliyev 11 mart 2016-cı il tarixində “2016-cı ilin Azərbaycan Respublikasında “Multikulturalizm ili” elan edilməsinə dair Tədbirlər Planı”nın təsdiq edilməsi ilə bağlı Sərəncam imzaladı. Multikulturalizm ili çərçivəsində həm orta, həm də ali təhsil müəssisələrində bir sıra tədbirlər həyata keçirildi, təlimlər təşkil edildi. Məqsəd ölkədə yaşayan müxtəlif azsaylı xalqlar arasında sülh və birlik əhəmiyyətlərinin hələ qədimdən gəldiyini və bundan sonra da davam etdiriləcəyini gənclərə aşılamaqdır.

Multikultural dəyərlər özünü xalqımızın folklorunda, ədəbiyyat nümunələrində, rəssamların əsərlərində və digər müxtəlif mədəni sahələrdə göstərir. Təhsil hər bir xalqın formalaşmasında mühüm rol oynayır. Dünyagörüşünün artırılması, gələcəyin təminatı, ümumiyyətlə, bir xalqın varlığı onun təhsili, dili və mədəniyyətinə bağlıdır. Multikulturalizm sahəsində ideyaların inkişafı təhsillə bağlıdır. Nəzərə alsaq ki, multikulturalizm özü bir elmdir və bu gün ölkə siyasətinin aparıcı bir qolunu təmsil edir, o zaman onun təhlilində də biliklərə yiyələnməyin vacib olduğunu görürük. Orta məktəblərdə bununla bağlı müxtəlif mövzularda sərbəst işlər aparılır, ali məktəblərdə multikulturalizmin əsasları tədris olunur.

Bu gün Azərbaycanın bir sıra ali məktəblərində tədris olunan multikulturalizm fənni həm də tələbələrin dünyagörüşlərinin formalaşmasına yardım edir. Təhsil prosesində qədim zamanlardan günümüzdə qədər yaşanan bütün multikultural proseslər ardıcılıqla izlənilir, bu gün dövlətimiz daxilində yaşayan xalqların tarixi, etnik- mədəni görüşləri tədqiq olunur, dövlətin onlara göstərdiyi münasibət təhlil olunur. Multikulturalizmin ali məktəblərdə tədrisi, orta məktəblərdə bu mövzuya tez- tez müraciət tələbə və şagirdlərdə tarixi keçmişimizdən gələn tolerantlığın mahiyyətinin dərk olunmasında mühüm rol oynayır.

Azərbaycan hər zaman müxtəlif xalqların birgə yaşadığı mühit olub. Bu xalqlar arasında daim dostluq, qonşuluq, qohumluq münasibətləri yaranıb. Bu birlik özünü yaxşı gündə sevinci, pis gündə isə kədərli bölüşməklə göstərib. Bu gün olduğu kimi tarixən də bu xalqlar birləşərək işğalçı yadellilərlə mübarizə aparıb. Bütün bunlarla yanaşı multikulturalizmin təhsil səviyyəsində tədrisi həm də bu xalqların mədəni – tarixi irsini ədəbi mənbələrdə axtarmaq deməkdir. Orta məktəbdə bu şagirdlərə müxtəlif fənlər çərçivəsində tədris olunur. Ali məktəblərin bakalavriat səviyyəsində “Multikulturalizmə giriş” fənni olaraq, magistr dərəcəsinə isə “Azərbaycanda multikulturalizm” fənləri çərçivəsində keçilir. “İnterdisiplinar məzmun və mahiyyət daşıyan bu fənlər xüsusilə xarici dillərin tədris olunduğu universitetlər üçün əhəmiyyətlidir. Çünki bu fənlər tələbələrin intellektinin, dünyagörüşünün artmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Dil öyrənmək imkanlarını asanlaşdırır. Məsələn, əsas ixtisas alman dili olan tələbə tədris prosesində Azərbaycan multikulturalizmi fənni ilə müqayisələr apararaq Götenin “Şərq-Qərb” divanı, fransız dili üzrə təhsil alan tələbə Aleksandr Dümanın “Qafqaz” səyahətnaməsi, Volter, Bodler və başqa fransız yazıçı və mütəfəkkirlərinin bir çox əsəri, o cümlədən, ingilis dili üzrə təhsil alan tələbə Nizami Gəncəvinin multikultural görüşləri yanında Şekspirin, tolerantlığa dair ilk traktat yazan ingilis filosof Con Lokun yazdıqları bu və ya digər dünyagörüşləri ilə tanış olur, mütaliə dairəsini genişləndirir. Məhz Azərbaycan multikulturalizminin tədrisindəki bu məzmun və mahiyyət müxtəlif dillər üzrə təhsil alan tələbələrin dili öyrənməsinə və qavramasına, eyni zamanda, dil vasitəsilə müxtəlif mədəniyyətləri dərinləndirən anlama qabiliyyətlərini inkişaf etdirmələrinə səbəb olur. Bu tədris prosesində tələbə öyrəndiyi dil vasitəsilə Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii, elmi-fəlsəfi, ictimai-publisistik və siyasi-hüquqi qaynaqlarını, o cümlədən, Azərbaycan multikulturalizm modeli ilə dünya ölkələrinin multikulturalizm modellərini tanıma və müqayisəli şəkildə öyrənmə fərsətini əldə edir” [6].

Multikulturalizmin tədrisi təkə məktəb və ali məktəblə kifayətlənmir, bu sahədə keçirilən müxtəlif tədbirlər məhz multikultural dəyərlərin təbliğində böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu zaman Azərbaycan multikulturalizmi haqqında nəzəri və təcrübi biliklər paylaşılır, müxtəlif xalqların təhsil, elm, incəsənət sahəsində seçilən nümayəndələri ilə söhbətlər aparılır, multikulturalizmlə maraqlanan həm yerli, həm xarici alimlərin tələbələrlə görüşü təşkil olunur [1, s.47].

Belə təqdirəlayiq tədbirlərdən biri müxtəlif xalqların yaşadıqları bölgələrdə yay məktəblərinin təşkilidir. Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi (BBMM), həmçinin UNESCO-nun bir sıra layihələri çərçivəsində təşkil olunan yay məktəbləri multikulturalizmi öyrənən tələbələr üçün mükəmməl fürsətlər yaradır. Tələbələr Bakı ilə yanaşı, həm də həmin xalqların öz yaşayış mühitləri ilə əyani səkində tanış ola bilər.

Son olaraq onu deyə bilirik ki, bu gün Azərbaycanda aparılan multikultural siyasət bütün dünya ölkələrinə örnək sayıla bilər. Bu əbəs yerə deyil, çünki, hazırda bir sıra tolerantlıq modellərinin yanında, multikulturalizmin Azərbaycan modeli də vardır ki, zaman bu modelin necə əhəmiyyətli olduğunu göstərdi. Ölkəmiz bu il çox böyük bir sınaqdan keçib, tarixə adını yazdıraraq zəfər əldə etdi. Bu zəfərdə ölkəmizdəki xalqların birliyinin böyük rolu oldu. Hər bir vətəndaş- millətindən, dilindən, dinindən, milli-etnik qrupundan asılı olmayaraq Vətənin dar günündə bir olub, müdafiəsinə qalxdı. Bəli, bu özü həmin xalqlara verilən dəyərin, onlara qarşı tolerantlığın nəticəsi idi. Azərbaycan xalqının birliyi bir daha bütün dünyaya göstərildi. Bu birlik multikultural dəyərlərin əhəmiyyətini bir daha bütün dünyaya bəyan etdi. İnsanları qazanmağın ən gözəl yolu onlara hörmət etmək, dəyərlərini yaşatmağa və bu dəyərlər içində firavan yaşamaqlarına şərait yaratmaqdır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan multikulturalizmi. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, BBMM, 2017.
2. Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları”. Bakı, “Mütərcim”, 2016.
3. Multikulturalizmə giriş, A.N.Hacıyev, E.H.Cəfərova, İ.M.Məmmədov, 2018.
4. Multikulturalizm Azərbaycanın həyat tərzidir, M.Hacıyeva, N.Alısova,2016.
5. Geosiyasi reallıqlar və Multikultural dəyərlər. Ərəstü Həbibbəyli, 2017.
6. <http://multikulturalizm.gov.az/post/772/multikulturalizm-ve-onun-tedrisi-meselesi.html>

Müslüm Nəzərov
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

MULTİKULTURAL TƏHSİLİN ƏSAS MƏQSƏDLƏRİ VƏ MÜƏYYƏNƏDİCİ PRİNSİPLƏRİ

Açar sözlər: multikultural təhsil, inteqrasiya, şəxsiyyət, prinsip, məqsəd

Keywords: multicultural education, integration, personality, principle, purpose

Ключевые слова: поликультурное образование, интеграция, личность, принцип, цель

Təhsil sistemi sosial təkrar istehsalın və dövlət təhlükəsizliyinin ən vacib qurumu, milli mədəniyyətlərin, dillərin qorunması və inkişafında aparıcı amildir, cəmiyyətin mədəni və siyasi inteqrasiyası üçün təsirli vasitədir.

Azərbaycan müxtəlif sivilizasiyaların qovuşduğu məkan olaraq, əsrlər boyu milli-mədəni rəngarənglik mühitinin formalaşdığı, ayrı-ayrı millətlərin və konfessiyaların nümayəndələrinin sülh, əmin-amanlıq, qarşılıqlı anlaşma və dialoq şəraitində yaşadığı diyar kimi tanınmışdır. Multikulturalizm, tolerantlıq tarixən azərbaycanlıların həyat tərzini olmuş, bu gün isə milli kimliyindən, dilindən, dinindən asılı olmayaraq Azərbaycan dövlətinin hər bir vətəndaşının gündəlik həyat tərzinə çevrilmişdir [5].

Respublikamızda təhsil siyasəti təhsil sahəsindəki milli-mədəni maraqları əks etdirir və eyni zamanda təhsilin modernləşdirilməsini tələb edən dünya inkişafının ümumi tendensiyalarını nəzərə alır.

Bu baxımdan multikultural təhsil sisteminin inkişafı, plüralizmin və müxtəlifliyin sosial-mədəni statusunun qorunması, hər bir etnik birliyin mədəni şəxsiyyətinin qorunması və beləliklə, sosial quruluşun sivil, beynəlxalq prinsiplərinin humanitar əsaslarıdır.

Multikultural təhsil müxtəlif mədəni ənənələrin daşıyıcıları, fərqli etnik və dini qrupların nümayəndələrinin birlikdə yaşadığı bir çox ölkələrin təhsil praktikasında əsas yer tutur. Multikultural təhsil beynəlxalq birliyin mədəniyyət siyasətinin imperatoru kimi qəbul etdiyi qarşılıqlı əlaqə və mədəniyyətlərin qarşılıqlı zənginləşdirilməsi münasibətlərinə əsaslanır.

Multikultural təhsil, vətəndaşların həyatı sosial-mədəni və təhsil maraqlarını təmin etmək üçün hazırlanmış açıq özünütənzimləyən sistem kimi formalaşır, fəaliyyət göstərir və inkişaf edir. Dövlətin təhsilə

verdiyi prioritet dəstək kontekstində multikultural təhsil sistemi insan, informasiya, maddi və maliyyə mənbələrindən ən səmərəli istifadəni təmin etmək üçün hazırlanmışdır.

Azərbaycanda yaşayan müxtəlif xalqların nümayəndələrini bu gün müstəqil Azərbaycanın hər bir sahəsində – siyasətdə, iqtisadiyyatda, təhsildə, idmanda, mənəvi həyatda, bir sözlə, bütün sahələrdə görmək mümkündür [1].

Beləliklə multikultural təhsilin məqsədlərini aşağıdakı kimi göstərmək olar:

- fərdin öz mədəniyyəti ilə əlaqəli şüurlu müsbət dəyər istiqamətlərinin formalaşması,
- bir fərdin digər mədəniyyətlərin elementi ilə qarşılıqlı əlaqəsinin əsası kimi multikultural mühitin yaradılması;
- fərdi mədəni təyinetmə qabiliyyətinin formalaşması.
- hərtərəfli şəkildə inkişaf etmiş, yaradıcı özünü inkişaf etdirməyə qadir olan milli mədəni dəyərlər əsasında etnomədəni və vətəndaş müqəddəratını təyin edən şəxsiyyətin formalaşması;
- gənc nəsillərin sosiallaşması üçün zəruri vasitələr və sivil millətin təməl səviyyədə formalaşması və fəaliyyət göstərməsi üçün ən vacib əsas kimi xalqların milli mədəniyyətlərinin və ana dillərinin təkrar istehsalı və inkişafı;
- etnomədəni qrupların vahid iqtisadi, sosial, siyasi və mədəni icmada bir-birini tamamlayan əməkdaşlığının qorunması və inkişafı üçün şərait yaradılması.

Multikultural təhsilin əsas məqsədini çoxmillətli və çoxmədəniyyətli mühitdə fəal və təsirli həyat qabiliyyətinə sahib, inkişaf etmiş bir anlayış və digər mədəniyyətlərə hörmət hissi ilə, sülh və əmin-amanlıq içində yaşamaq bacarığı olan insanın formalaşması kimi müəyyənləşdirilir [4].

Multikultural təhsil aşağıdakı pedaqoji prinsiplərə əsaslanır:

- insan ləyaqətinin və yüksək əxlaqi keyfiyyətlərin tərbiyəsi; müxtəlif irqlərin, dinlərin, etnik qrupların sosial qruplarının bir yerdə yaşaması üçün təhsil; toleranqlıq təhsili, qarşılıqlı əməkdaşlığa hazırlıq və s.

Müasir multikultural təhsilin müəyyənedici prinsipləri aşağıdakılardır:

Davamlılıq prinsipi. Şəxsiyyətin formalaşması üçün zəruri əsaslardan biri də milli mədəniyyətin nəsil-dən-nəslə ötürülməsini bacaran, digər mədəniyyətlərlə qarşılıqlı münasibətlərə açıqlığı və millətin müasir sivilizasiyalı inkişafını təmin edən bir təhsil sistemidir. Bu zaman mədəni dəyərlərin və adətlərin nəsillər arasında ötürülməsi, mədəniyyətlərarası əməkdaşlıq və qarşılıqlı fəaliyyət təşkil olunur. Təhsil sistemində etnomədəni informasiyaların yayımlanması müasir milli mədəniyyətin inkişafının ümumi məntiqinə tabedir.

Multikultural təhlükəsizliyin bir vacib prinsipi də ölkədə mövcud olan mədəni müxtəlifliyin inkişafına dövlət və cəmiyyət tərəfindən dəstək verilməsinin təmin edilməsində formalaşır [1].

Fərqləndirmə və müxtəliflik prinsipi. Məlumdur ki, mürəkkəb özünüinkişaf etdirən sistemlərin həyat qabiliyyəti onların elementlərinin müxtəlifliyindən və zənginliyindən asılıdır. İnformasiya nə-zəriyyəsinə buna “müxtəlifliyin zəruri qanunu” deyilir. Sistemin sağ qalma potensialı nə qədər yüksəkdirsə, müxtəlif xarici təsirlərə reaksiya bir o qədər müxtəlif və fərqlidir. Bir cəmiyyətin daxili quruluşu nə qədər mürəkkəbdirsə, etnik və subetnik tərkibi bir o qədər heterogendir, mədəniyyəti nə qədər mürəkkəb və asimmetrikdirsə, yaşamaq ehtimalı o qədər yüksəkdir, o qədər sabit və dinamikdir. Eynilə, müxtəliflik, ziddiyyət və heterogenlik müasir dünyaya tarazlıq və birlik təmin edir.

Yaradıcılıq prinsipi. Şəxsiyyətin inkişafı və onun sosial mühitə uyğunlaşması, yaradıcılıq potensialının açıqlanması, özünü həyata keçirməyə hazırlaşma və mədəni özünü inkişaf etdirmədir. Sosial elm müasir cəmiyyətdəki əsas həyatı dəstək mənbəyində özünüinkişaf və informasiyaları yaradıcı şəkildə dəyişdirmək bacarığı sayəsində intellektual, yaradıcılıq işi insanın həyatın əsas dəstək mənbəyi və eyni zamanda sosial və mədəni inkişafın hədəfinə çevirir.

Mədəni bütövlük prinsipi. Mədəniyyəti təhsilin əsası kimi anlamaq, uşaqlar tərəfindən həqiqi mədəni normaların mənimsənilməsi və ümumiyyətlə mühüm fəaliyyət, davranış modellərinin mənimsənilməsi daxil olmaqla, ümumbəşəri mədəni bacarıqların formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsini tələb edir.

Dünyanın həcmli (stereoskopik) mənzərəsinin prinsipi. Multikultural təhsilin məzmunu üçün ən vacib meyarlar ideoloji və tematik birlik, ardıcılıq və elmi obyektivlik, tərbiyə təsiri və şagirdlərin şəxsi təcrübələrini nəzərə almaqdır. Müasir mədəniyyətə xas olan əyani və zehni perspektiv konsepsiyası bu gündən keçmişə və gələcəyə, ailədən və öz qonşusundan digərinə hərəkət tələb edir.

Coxdillilik prinsipi. Dilin sosial-mədəni təməli multikultural şəxsiyyətin formalaşmasını təmin edən dil səriştəsidir. Dünyada təhsilin inkişafı inteqrasiya, mədəniyyətlər dialoqu və mədəniyyətlərarası ünsiy-

yət istiqamətində ümumi tendensiya ilə müəyyən edilir. Təlim dilinin metodoloji cəhətdən əsaslandırılmış nisbəti multikultural təhsilin ən vacib komponentidir, dünyanın mənzərəsini genişləndirir, insanı mü-rək-kəb şəxsiyyət quruluşuna uyğun bir sıra sosial-mədəni kodlarla təchiz edir.

Dəyişkənlik prinsipi. Multikultural təhsilin strategiyaları və texnologiyaları şəxsiyyətin formalaşma-sının şərtlərinə və hədəflərinə uyğun olmalıdır. Dünya vahid təhsil məkanında fərdin və etnomədəni qru-pun mənafələrinin ictimai və dövlət maraqları ilə çox dəyişkən birləşməsi, vahidlik və birləşmənin rədd edilməsini tələb edir. Multikultural təhsilin məzmun dəyişkənliyinin aralığı etnomədəni məzmunun möv-cudluğu ilə müəyyən edilir.

Bu prinsiplərin təhlili göstərdi ki, təhsilinin sosial-mədəni və ictimai-siyasi rəhbərliyi tərəfindən mü-əyyən edilmiş milli-mədəni, vətəndaş məsuliyyətinin və yaradıcılıq fəaliyyətinin ən vacib meyarlarına uyğun olaraq, sivil və ümumi sivilizasiya ölçülərində fərdin ahəngdar öz müqəddəratını təyin etməsi üçün şərait yaradır.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev Kamal. Azərbaycanca multikultural təhlükəsizlik prinsipləri/ https://azertag.az/xeber/Azərbaycanda_multikultural_tehlukesizlik_prinsipleri-866642
2. Azərbaycan multikulturalizmi: Ali məktəblər üçün dərslik. – Bakı: BBMM, 2017. - 416 s.
3. Nəzərov M.H. Təhsilin sosiomədəni əsasları. Monoqrafiya. Bakı: 2017, 256 s.
4. Бессарабова И.С. Цели, задачи и принципы поликультурного образования в России и США // Современные наукоемкие технологии. 2008. №8. С.97-99.
5. https://multiculturalism.preslib.az/az_a1.html

Nigar Zeynalova
Azərbaycan Dillər Universiteti

MULTİKULTURAL TƏHSİL MÜHİTİNİN KREATİVLİYİN İNKİŞAFINA TƏSİRİ

Açar sözlər: kreativlik, multikultural təcrübə, mədəniyyət, təhsil

Keywords: creativity, multicultural experience, culture, education

Ключевые слова: креативность, мультикультурная практика, культура, образование

Bugün dünyada təhsilin məzmununun modernləşməsi prosesi həyata keçirilir. Onun əsas üstünlüyü təhsilalanların potensial imkanlarının inkişafı üçün münbit şəraitin yaradılmasıdır. Qloballaşma prosesi müasir cəmiyyətlərin inkişaf tendensiyası kimi regionların, ölkələrin, millətlərin inteqrasiyası, millətlərə-rası münəqışələrin artması, miqrasiya prosesləri ilə müşayiət olunur. Eyni zamanda, qloballaşma insan beynini açan, mədəni baryerləri aradan qaldıran, insan haqları və demokratiyaya geniş vüsət verən dərin, hərtərəfli zənginləşmə prosesidir. Onun nəticəsində dünyada mədəniyyətlərə-rası əlaqələrin sayı artır və multikultural təcrübə əldə etmək üçün əlverişli imkanlar yaranır. Multikulturalizm prinsipləri siyasi, sosi-al, mədəni sahələrlə yanaşı, təhsilə də təsir göstərir. Multikultural təhsil millətindən, dinindən, irqindən asılı olmayaraq, hər kəsə mədəni tələbatlarını reallaşdırmaq üçün bərabər imkanların yaradılması, gənc nəsələ digər xalqların və ölkələrin mədəni, mənəvi dəyərlərinin aşılınması deməkdir. Məhz multikultural təhsildə mədəniyyətlərə-rası dialoq prinsipi reallaşdırılır, milli-mədəni müxtəlifliyi özündə birləşdirən, mə-dəni plüralizmə əsaslanan, milli-mədəni müxtəlifliyi qoruyan multikultural şəxsiyyət formalaşdırılır. Müasir təhsilin konsepsiyasını araşdıran tədqiqatçılar bildirirlər ki, multikultural təcrübə təhsildə kreativ-liyin inkişafına əvəzolunmaz töhfə verir və kreativliyi təmin edir. Kreativlik sosial harmoniyanın, davamlı inkişaf, texnoloji müdaxilə və elmi inqilabın özülüdür. O, insan fəaliyyətinin gündəlik həyatdan tutmuş qabaqcıl istehsalatadək müxtəlif sahələrində özünü göstərir. Kreativliyin ədəbiyyatda müxtəlif tərifləri mövcuddur. Anlayışın standart, hər kəs tərəfindən qəbul olunan tərifi orijinallıq, yenilik, unikalıq, səmə-rəlilik, dəyərlilik və əhəmiyyətliyi nəzərdə tutur. *Creativity, a key engineer for facilitating social harmony, sustainable human development, technological invention and scientific revolution, is manifested in human activities at different levels, from everyday life to advanced technological industries.*

Multikultural təhsili kreativliklə hansı əlaqələr birləşdirir? Kreativliklə mədəniyyət arasında bir sıra bağlar mövcuddur. Qlaveanu kreativliyi mürəkkəb, “intersubyektiv məkanda “mədəniyyətlə hopdurulmuş materiallarla iş vasitəsilə yeni və dəyərli artefaktların generasiya”sına aparan mürəkkəb hadisə kimi təsvir edir. Məsələn, belə stereotip mövcuddur ki, rəssamlar və digər incəsənət nümayəndələri qürbət ölkələrdə daha görkəmli əsərlər yaradır, parlaq ideyalar hasil edir [3, s.157]. Yaradıcılığının müəyyən dövründə xarici ölkələrdə vətəndən uzaqda fəaliyyət göstərən, yaşayıb yaranan incəsənət xadimlərinin nümunəsindən görüldüyü kimi bu stereotipdə cüzi də olsa həqiqət mövcuddur. Deməli, multikultural təcrübə bir neçə aspekt üzrə kreativliyin inkişafına təkan verə, onu stimullaşdırmağa bilər. Multikultural təcrübəyə tələbələrin mübadilə proqramlarına qatılması, xarici universitetlərdə stajkeçmə, yay məktəblərinin təşkili, beynəlxalq se-zminar və konfranslarda iştirak, ali məktəblərdə müxtəlifliyin təmin olunması, layihələrin həyata keçirilməsi və s. imkanlar aiddir.

Tələbələr yeni ideya və konsepsiyaları multikultural təcrübə vasitəsilə daha yaxşı öyrənir. Multikultural təcrübə təhsilalanlara müxtəlif vəziyyət və problemlərin həllində fərqli ssenarilər nümayiş etdirmək imkanı verir. Yeni ideya, konsepsiya və ssenarilər kreativliyin inkişafına böyük təsir göstərir, çünki öyrənənlər nə qədər yeni ideyalara malikdirlərsə, onların yeni kombinasiyalar yaratmaq ehtimalı bir o qədər yüksəkdir [6]. Tədqiqatlar sübut etmişdir ki, müxtəlif və fərqli mühit insanları məlumatı müxtəlif yollarla kodlaşdırmağa, konsepsiyalar arasında çoxsaylı assosiasiyalar qurmağa istiqamətləndirir. Məsələn, ikidilli bilinivallər monolinivallərə nisbətən daha kreativdirlər [4;5].

Çoxmədəniyyətli mühitdə həyat və təlim təcrübəsi öyrənənləri eyni davranışın müxtəlif funksiya və nəticələrinin olması haqqında məlumatlandırır. Bir mədəniyyətdə qəbul edilən jest, mimika, davranış digərində insani münasibətlərin korlanması ilə nəticələnə bilər. Məsələn, bəzi ölkələrdə qonağın yeməyi boşqabda sonadək yeməməsi, boşqabda saxlaması ev sahibinə hörmət əlaməti kimi dəyərləndirilir (yəni süfrədə kifayət qədər yemək var). Bəzi ölkələrdə isə belə davranış hörmətsizlik əlaməti kimi qəbul olunur. Xarici ölkədə yaşamaq və təhsil almaq təcrübəsinə malik gənclər eyni davranışın müxtəlif funksiya və mənasını daha yaxşı anlayırlar [1;2].

Mədəniyyət konsepsiyası, adət-ənənəsi həmin mədəniyyətə mənsub insanların ətraf mühitə strukturlu və rutin reaksiyasını təmin edir. Lakin insanlar yeni mədəniyyətdə alternativ konsepsiyalara yiyələndikcə, fikir, düşüncə və davranışlarını yeni mühitə uyğunlaşdırdıqca koqnitiv strukturlar qeyri-sabit olur. Tələbələr “öz” mədəniyyətlərinə döndükdə müxtəlif mühitlərin təsiri nəticəsində onlarda qərar qəbulu, problem həlli kimi bacarıqlar qeyri-ənənəvi və daha kreativ şəkildə özünü göstərir.

Təlim prosesində, xüsusilə də müxtəlif etnik nümayəndələrin təmsil olunduğu qruplarda kreativliyin inkişaf imkanları daha genişdir. Digər mədəniyyətlərdən ideyaları mənimsəyən, zəngin multikultural təcrübəyə malik tələbələr müxtəlif mənbələrdən ideya seçimi və toplanılmasına psixoloji cəhətdən hazır olur, müvafiq bacarıqlarla silahlanır, həmin ideyaları kreativ prosesdə reallaşdırır, yeni ideya, norma, təcrübənin geniş spektrini nümayiş etdirirlər.

Xarici mədəniyyət şəxsi mədəniyyətdən fərqli, hətta bəzən ziddiyyətli dəyərlərə malidir. İki müxtəlif, fərqli konsepsiyaların təsirinə məruz qalmış insan hər mədəniyyətə məxsus ziddiyyətli ideyalardan faydalanır, daha sonra onları tutuşdurur və həmin ideyaları yeni üsullarla inteqrasiya edir.

Angela Ka-yee Leunq və başqaları apardıqları tədqiqatlar nəticəsində multikultural təcrübənin, müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsinin kreativliyin inkişafına müsbət təsirini sübut etmiş və aşağıdakı təsnifatı vermişlər [7]:

- Multikultural təcrübə kreativliyi və kreativliyi dəstəkləyən koqnitiv prosesləri inkişaf etdirir (xarici ideyaların cəlb olunması və qeyri-ənənəvi biliklərin üzə çıxarılması);
- Multikultural təcrübə ilə kreativlik arasındakı əlaqə tələbələrin xarici ölkələrdə yaşamaq imkanı olduqda daha çox özünü göstərir (buraya səyahət deyil, müəyyən müddət ərzində daimi yaşamaq aiddir);
- Tələbələr xarici mədəniyyətə yaxınlaşdıqda, onu kəşf etdikdə, mənsub olduqları mədəniyyətlə yeni tanış olduqlarının müqayisəsini aparır. Bu isə kreativliyin inkişafını artırır.

Beləliklə, multikultural təhsil mühitinin yaradılması tələbələri qloballaşan dünyada fəaliyyət göstərməyə, müxtəlif mədəniyyətlərlə əlaqələr, səmərəli ünsiyyət qurmağa hazırlayır. Müxtəlifliyin tənzimləndiyi mühitdə təşkil olunan təlim prosesində tələbələr problem həlli, qərar qəbulu, təlim tapşırıqlarının yerinə yetirilməsində qeyri-adi yanaşma, innovativlik və orijinallıq nümayiş etdirir və bununla da onlarda kreativliyin formalaşması və inkişafına əlverişli zəmin yaranır.

Ədəbiyyat:

1. Chiu C-y., Hong Y. *The Social Psychology of Culture*. New York: Psychology Press, 2006.
2. Galinsky A. D., Maddux W. W., Ku G. The View from the Other Side of the Table: Getting inside Your Counterpart's Head can Increase the Value of the Deal You Walk Away With. Here's How to Do It. *Negotiation*, 9, 1–5, 2006.
3. Glăveanu V. P. Principles for a Cultural Psychology of Creativity. *Cult. Psychol.* 16, 147–163, 2010.
4. Nemeth C., Kwan J. Minority Influence, Divergent Thinking and Detection of Correct Solutions. *Journal Of Applied Social Psychology*, 17, 788–799, 1987.
5. Simonton D. K. Scientific Creativity as Constrained Stochastic Behavior: The Integration of Product, Person, and Process Perspectives. *Psychological Bulletin*, 129, 475–494, 2003.
6. Weisberg R. W. Creativity and Knowledge: A Challenge to Theories. In R. J. Sternberg (Ed.), *Handbook of Creativity* (Pp. 226–250). Cambridge, England: Cambridge University Press, 1999.
7. https://www.researchgate.net/publication/5475757_Multicultural_Experience_Enhances_Creativity_The_Why_and_How.

Nobahar Əzizova
Azərbaycan Dillər Universiteti

XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNDƏ MULTİKULTURAL YANAŞMA

Açar sözlər: multikulturalizm, təhsil, tolerantlıq, millətlər

Keywords: multiculturalism, education, tolerance, nations

Ключевые слова: мультикультурализм, образование, толерантность, нации

Multikulturalizm termini son dövrlərdə dilimizə daxil olub. Humanist və demokratik nəzəriyyə, yaxud ideologiya olaraq multikulturalizm tolerantlığın təcəssümüdür ki, onsuz humanizm, yüksək fərdi və beynəlxalq münasibətlər mədəniyyəti, insanlar arasında qarşılıqlı anlaşma, qarşılıqlı zənginləşmə, dostluq və əməkdaşlıq mümkün deyil [2, s.37-40].

Multikulturalizm Azərbaycanda dövlət siyasətidir və onun alternativini yoxdur. Akademik Kamal Abdullayev öz çıxışında demişdir: “Multikulturalizm başqa dinin, millətin nümayəndəsinə insani münasibət deməkdir”. Multikultural təhsil milli-mədəni müxtəlifliyi özündə birləşdirən, mədəni pluralizmə əsaslanan, milli-mədəni müxtəlifliyi qoruyan multikultural şəxsiyyət formalaşdırır” [5, s.31-33]. Azərbaycanda Multikulturalizm modeli dünya səviyyəsində ən mükəmməl örnək kimi qəbul olunur [4, s.70-74].

Multikultural təhsil millətdən, dinindən, irqindən asılı olmayaraq, hər kəsə mədəni tələbatlarını reallaşdırmaq üçün bərabər imkanların yaradılması, gənc nəslə digər xalqların və ölkələrin mədəni, mənəvi dəyərlərin aşılması deməkdir. Multikultural təhsil də dövlətin siyasətidir və ən yüksək humanist dəyərləri özündə təcəssüm etdirən mədəni siyasət kimi özünü təsdiq edir. Təhsilə multikultural yanaşma insanların müxtəlif etnik mədəniyyətlərə yiyələnməsi, tolerantlıq, fərqli şəraitlərə uyğunlaşma, dialoqa girmə bacarığını yaradır, digər tərəfdən təhsil alanların həyata pozitiv köklənməsinə kömək edir. Multikultural təhsil öyrənlərə sosial, mədəni davranışın və dəyərlərin formalaşması üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Xarici dilin mədəniyyət, texnika, iqtisadiyyat və s. sahələrdə istifadə edilməsi, xarici dil mütəxəssislərinin praktik və nəzəri təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi, həmin dildə danışan xalqın siyasi, mədəni, sosial həyatının öyrənilməsi, təlim modelinin hazırlanması və s. bütün bunlar əsas qarşıda duran məsələlərdən biridir [3, s.31-32].

Xarici dillərin tədrisində mədəniyyətlərarası kommunikasiyanın öyrədilməsi də önəmli rol oynayır. Qlobal dünyada baş verən dəyişikliklər, mədəni tələbatların artması xarici dillərin tədrisində yeni inkişaf mərhələsinin təkamül tapmasına səbəb olur. Xarici dilə yiyələnmə öyrənlərinin humanitar təhsil səviyyə-sini yüksəldir, şəxsiyyətin formalaşmasında, daim dəyişən həyat tələblərinə uyğunlaşmasına imkan yaradır, ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Tələblərdə əmək fəaliyyətində lazım olan kompetensiyanın formalaşdırılması onların müstəqil vətəndaş kimi yetişmələrinə, mədəni və mənəvi fəallığını təmin etməyə zəmin yaradır. Multikultural şəxsiyyətin formalaşması ümumdünya mədəni proseslərə uğurlu inteqrasiya olmaq üçün baza rolunu oynayır. Multikultural yanaşma xarici dillərin tədrisində aparıcı rol oynayır, çünki dil bir ünsiyyət vasitəsidir, amma bu ünsiyyət təkcə danışmaqdan ibarət deyildir. Danışmaq vərdislərinin aşılması mütləq həmin dilin və mədəniyyətin tədrisinə söykənməlidir. Müasir dövrdə baş verən iqtisadi, mədəni, siyasi yeniliklər xarici dilə olan tələbatı daha da artırır.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev K. Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii qaydaları. Bakı, 2016.
2. Abdullayev K. Azərbaycan multikulturalizmi. Bakı, 2017.
3. T.Quliyev. Xarici dillərin tədrisində multikultural yanaşma // "Heydər Əliyev: Multikulturalizm və tolerantlıq ideologiyası" mövzusunda keçirilən konfransın materialları, Bakı, 2019.
4. Qasımova E. Multikulturalizm – həyat tərzimizdir. // Azərbaycan məktəbi, №4, 2016.
5. Zeynalova N., Bayramova A. Ümumi təhsilin kurikulumun əsasları. Bakı, 2017.

Nübar Bayramova
ADPU Quba filiali

AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNDƏ MULTİKULTURALİZMİN TARİXİ HÜQUQİ ƏSASLARI

Açar sözlər: multikulturalizm, tolerantlıq, konstitutsiya, hüquq

Keywords: multiculturalism, tolerance, constitution, law

Ключевые слова: мультикультурализм, толерантность, конституция, права

Əsrlər boyu Azərbaycan torpağında dinindən və dilindən asılı olmayaraq müxtəlif millət və konfessiyalar rəngarəng mühit yaratmışdır. Hər zaman sülh, əmin-amanlıq, qarşılıqlı anlaşma və dialoq mövcud olmuşdur. Məhz tarixi köklərimizdən qaynaqlanıb gələn bu münasibətlər və ölkəmizdə multikulturalizmin artıq alternativli olmayan həyat tərzinə çevrilməsi hecdə təsadüfi deyildir. Çox qürurvericidir ki, bir çox dövlətlər bizim təcrübəmizdən yararlanmağa çalışır, bu gözəl nümunənin necə əldə olunmasının səbəblərini araşdırırlar. Multikultural cəmiyyətin inkişafında mədəniyyət və təhsilin aparıcı rolunu nəzərə alsaq, multikulturalizmin məhz təhsildə hüquqi dəstəyinin tapmasının mərhələlərini tədqiq etməyin əhəmiyyəti böyükdür.

Hələ Azərbaycan Demokratik Respublikası yarandıqdan sonra ilk illərdə belə Azərbaycanda yaşayan etniklərin və milli azlıqların hüquqlarının qorunmasına xüsusi diqqət verilirdi. Bir çox Qərb dövlətləri ilə müqayisədə qadınlara ilk olaraq seçki hüququ verən və multikultural, tolerant dəyərlər baxımından nümunə çəkiləcək Azərbaycan Demokratik Respublikasının Parlamenti haqqında S.Rzasoy yazırdı: "*Parlamentdə o vaxtkı neft Bakısında yaşayan bütün xalqların- azərbaycanlıların, rusların, ermənilərin, yəhudilərin, gürcülərin, tatarların, ukraynalıların – nümayəndələri müxtəlif siyasi formalarda təmsil olunmuşdu*" [1]. Xüsusilə də Azərbaycan Demokratik Respublikasının 1918-ci ildə qəbul etdiyi *İstiqlal Bəyannaməsinin* bəndlərində Cümhuriyyətin dünyadakı xalq və dövlətlərlə hər zaman mehriban qonşuluq və dostluq münasibətlərini saxlamaq fikrində olduğu və ərazisində yaşayan hər bir xalqın inkişafı üçün şəraitin təmin ediləcəyi vurğulanırdı. Bəyannamənin dördüncü bəndində göstərilir: "*Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti milliyyətindən, məzhəbindən, sinfindən, silkindən və cinsindən asılı olmayaraq öz sərhədləri daxilində yaşayan bütün vətəndaşlarına siyasi hüquqlar və vətəndaşlıq hüququ təmin edir*" [2, s.2]. Azərbaycan Demokratik Respublikasında tolerantlıq mühitinin təsdiqi kimi burada məskunlaşan xalqların milli bayramlarının qeyri-iş günü kimi qəbul edilməsini göstərə bilərik [3].

Sovet hakimiyyəti illərində də belə məqamlar qanunvericilikdə diqqətdən kənar qalmadı. 1921-ci ildə qəbul edilmiş ASSR-nin konstitutsiyasının I fəslinin 13 bəndində göstərilirdi:

"Dini, irqi və milliyyətindən asılı olmayaraq vətəndaşlar üçün bərabər hüquqları tanıyan ASSR, bu əsasda hər hansı imtiyaz və ya üstünlüklərin təsis edildiyini və ya qəbul edildiyini, habelə milli azlıqlara hər cür zülmü və ya onların bərabərliyinin məhdudlaşdırılmasını respublikanın zidd olduğunu bəyan edir" [2, s.7].

Sonralar 1927-ci ildə qəbul olunan ASSR-nin konstitutsiyasının VII fəslinin (Sovetlərə seçkilər haqqında) 80 bəndində deyilirdi: "*Cinsindən, dinindən, irqindən, milliyyətindən, məskunlaşmasından və s. asılı olmayaraq seçki günü 18 yaşı tamam olan Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının vətəndaşları Sovetlərə seçilmək və səsvermək hüququndan istifadə edə bilərlər*" [4, s.12].

Azərbaycan təhsilinə humanist və multikultural yanaşmalar sonrakı illərdə də qəbul edilən bir sıra fərmanlarda öz əksini tapır və insanların sosial mənşəyinin fərqliliyinə görə qoyulan qadağalar aradan qaldırılırdı. Məsələn; texnikum və ali təhsil müəssisələrinə qəbulla bağlı SSRİ MİK və XKS-nin 29.12.1935 il tarixli qərarında sosial mənşəyindən asılı olmayaraq, hətta səsvermə hüququna sahib olma-

yan, zəhmətkeş sayılmayan şəxslərin hər iki cinsdən olan övladlarına sözü gedən təhsil müəssisələrində təhsil almaq imkanı verildi: “*Ali təhsil müəssisələri və texnikumlara qəbul imtahanlarına buraxılış zamanı həmin təhsil müəssisələrinə qəbul edilənlərin sosial mənşəyi, yaxud valideynlərinin hüquqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı müəyyən edilmiş qadağalar ləğv edilsin*” [5, s.691].

14 fəsil və 155 maddədən ibarət daha da təkmilləşdirilmiş 1937-ci ilin dekabrın 5-də ASSR-in konstitutsiyasında da həmçinin multikultural yanaşmalar *Vətəndaşların hüquq və azadlıqları* adlı XI fəslinin 130 və 131 bəndlərində gözlənilirdi. Dövlət, təsərrüfat, mədəniyyət, ictimai-siyasi sahələrdə irqindən və milliyyətdən asılı olmayaraq respublikanın bütün vətəndaşlarının hüquq bərabərliyi təmin olunur, bu qanunların hamı üçün toxunulmaz olduğu, kimlənsə tərəfindən istər birbaşa, istərsədə dolayısı yolla pozulması, ayrışdırılmağa yol verilməsi qanunla cəzalandırılırdı: “*Maddə 131. Vətəndaşlara vəücdan azadlığını təmin etmək məqsədilə Azərbaycan SSR-də din dövlətdən və məktəb dindən ayrılmışdır. Bütün vətəndaşlar dini ayinləri icra etməkdə və din əleyhinə propaqanda aparmaqda azaddırlar*” [2, s.54].

Nəhayət, 1978-ci il aprelin 21-də Azərbaycanın 11 bölmə, 22 fəsil və 185 maddədən ibarət sayca dördüncü Konstitusiyası qəbul edildi. Konstitutsiyada multikultural baxışlar daha da zənginləşib təkmilləşməyə dövlətin bütün vətəndaşlarının vicdan azadlığı, istədikləri dinə azad etiqad etmək və yaxud heç bir dinə etiqad etməmək, sərbəst öz dini inanclarını icra etmək kimi ifadə olunmuşdur: “*əhalinin danışdığı başqa dillərin bütün bu orqanlarda və idarələrdə hüquq bərabərliyi əsasında azad surətdə işlədilməsi təmin edilir. Bu və ya başqa dillərin işlədilməsində heç bir imtiyaza və ya məhdudiyətə yol verilmir*” [2, s.66-69].

Azərbaycan Respublikası ikinci dəfə öz müstəqilliyini qazandıqdan sonra Azərbaycanda multikulturalizmin həm siyasi həm də hüquqi sütunları daha da möhkəmləndirildi və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16 sentyabr 1992-ci il tarixli Fərmanı və 20 avqust 1992-ci ildə qəbul olunmuş “*Dini etiqad azadlığı haqqında*” Azərbaycan Respublikasının Qanunu bir daha Azərbaycanda multikulturalizminin hüquqi sütunlarının möhkəmləndirdi. 1995-ci il, noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsində qəbul edilmiş və 1995-ci il, noyabrın 27-dən qüvvəyə minmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyasının müvafiq bəndlərində multikultural dəyərlər daha da təkmilləşmiş surətdə öz əksini tapdı: Xüsusən də, “*Din və Dövlət*” (Maddə 18), “*Dövlət dili*” (Maddə 21), “*Bərabərlik hüququ*” (Maddə 25), “*İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi*” (Maddə 26), “*Yaşamaq hüququ*” (Maddə 27), “*Azadlıq hüququ*” (Maddə 28), “*Təhlükəsiz yaşamaq hüququ*” (Maddə 31), “*Ana dilindən istifadə hüququ*” (Maddə 45), “*Fikir və söz azadlığı*” (Maddə 47), “*Vicdan azadlığı*” (Maddə 48) bəndləri tolerant yanaşmalarla zəngindir [6]. Bütün dinlərin qanun qarşısında tam bərabər hüquqlu olduğu, insanın şərəf və nüfuzunu alçaldan və humanist prinsiplərə qarşı olan din və dini cərəyanların yayılması qadağan edilir.

Deyilənləri ümumiləşdirərək aşağıdakı nəticələrə gələ bilərik ki, multikultural dəyərlər dövlət tərəfindən də diqqətdən kənar qalmayaraq hüquqi müstəvidə də dəstəyini almış, dövlətin ali orqanı sayılan Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyasında, Azərbaycan Respublikasının Təhsil haqqında qanununda və yuxarıda adı çəkilən bir sıra qanunvericilik sənədlərində öz əksini tapmış, təhsil sistemində də öz praktik tətbiqini görmüşdür. Dövlətin bu sahədə apardığı uğurlu siyasət isə öz növbəsində ölkədə multikulturalizmin dayaqlarını möhkəmlətməklə yanaşı, eyni zamanda təhsil sistemini mükəmməlləşdirməyə, beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmağa, bir sözlə bilavasitə təhsilin uğurlarını artırmağa xidmət edəcəkdir.

Ədəbiyyat:

1. Рзасой С. О религиозном мультикультурализме в Азербайджане, // [http://www.folklorinstitutu.com/182.htm].
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin PREZİDENT KİTABXANASI s-123.
3. Əkbərov R. Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətində ictimai-siyasi vəhdətin təmin olunmasında multikulturalizmin rolu. // “Azərbaycanda multikulturalizm yaşam tərzidir” mövzusunda respublika konfransının materialları, 21-22 may 2016-cı il, Bakı: Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti, 2016, 132-137.
4. К О Н С Т И Т У Ц И Я (ОСНОВНОЙ ЗАКОН) АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ СОВЕТСКОЙ РЕСПУБЛИКИ (Утвержденная Всеазербайджанским Съездом Советов V созыва 26-го марта 1927 года). ИЗДАНИЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО КОМИТЕТА. БАКУ-1927. С-14.
5. AZƏRBAYCAN MİLLİ ENSİKLOPEDIYASI- Azərbaycan Milli Ensiklopediyası, Elm Mərkəzi – 2007.
6. Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası- Bakı-2017, səh 91.

TƏHSİL MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN QORUNMASINDA VƏ ÖTÜRÜLMƏSİNDƏ ƏSAS VASİTƏLƏRDƏN BİRİ KİMİ

Açar sözlər: multikulturalizm, mədəniyyət, qloballaşma, internet, təhsil

Keywords: multiculturalism, culture, globalization, internet, education

Ключевые слова: мультикультурализм, культура, глобализация, интернет, образование

Bildiyimiz kimi hər bir fərdin şəxsiyyət kimi formalaşmasına təsir edən bir neçə amil var. Bu amillərdən biri də təhsildir. Təhsil insanın uşaq yaşlarından başlayan və onun həyatında əvəzsiz rol oynayan bir faktordur. Biliyin, mədəniyyətin, tərbiyənin formalaşmasında ailə və ətraf mühit qədər təhsilin də rolu da-nılmazdır. Aldığımız təhsil bəzən formalaşmağımızda elə dayaq rolu oynayan əhəmiyyətli məqamlara siraət edir ki, o ömür boyu bizimlə inkişaf edir və gördüyümüz işlərdə də öz əksini tapır.

Təhsil həm də hər bir dövlətin öz vətəndaşına çatdırmaq istədiyi ideologiyanın yayılmasında rol oynayıdır. Elə Azərbaycanda multikulturalizm dəyərlərinin daim yüksək tutularaq təbliğ olunduğu kimi.

Azərbaycanda multikulturalizm yenilik deyil, çünki bu azərbaycanlıların daimi həyat tərzidir. Ölkəmiz hər zaman müxtəlif xalqların ənənələrinə, mədəniyyətlərinə hörmətlə yanaşaraq, onların yaşamasında, qorunmasında maraqlı olmuşdur. Bu xüsusiyyət müasir dövrdə də davam edir. Azərbaycan Respublikasının 1991-ci ildə müstəqillik əldə etməsindən sonra dünya dövlətləri ilə qarşılıqlı əlaqələrini inkişaf etdirməsi mədəniyyətlərarası münasibətlərin sərhədlərini də genişləndirmişdir. Bu sahədə internetin həyatın müxtəlif sahələrinə inteqrasiya etməsi, dünyada zaman sərhəd anlayışlarına yeni baxış gətirməsi, qloballaşma prosesini sürətləndirməsi və dünyanın hər yerini əlçatan etməsi qarşılıqlı mədəni münasibətlərin də güclənməsinə və bir-birinə daha çox təsir etməsinə şərait yaratmışdır. Əlbəttə, belə bir zəmində öz adət-ənənələrimizi qorumaq, öz milli-mənəvi dəyərlərimizi yaşatmaq şərti ilə digər mədəniyyətlərlə qarışmaq, onları tanımaq maraqlıdır. Elə bu səbəbdən də bu məsələ rəsmi səviyyədə diqqətdə saxlanılır və bunun nəticəsidir ki, 2014-cü ildə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi yaradılmış, 2016-cı il Azərbaycanda multikulturalizm ili elan olunmuşdur [1;4]. Ölkədə multikulturalizm ilinin elan olunması ilə bağlı müvafiq sərəncamda bir sıra digər qurumlarla yanaşı Təhsil Nazirliyi üzərinə də tədbirlər planının hazırlanması ilə bağlı müəyyən məsuliyyət qoyulur [4].

Qeyd etdiyimiz kimi, multikulturalizm Azərbaycanda həyat təzi olmuşdur və Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra dünya dövlətləri ilə qarşılıqlı əlaqələrində, beynəlxalq arenada təmsil olunduqda daim bu ideyanı diqqət mərkəzində saxlamışdır. Bu ideologiyanın yaşaması və gələcək nəsillərə ötürülməsi üçün isə təhsilin üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Yuxarıda qeyd etdiyimiz sərəncamdan çıxış edərək Təhsil Nazirliyi bu məsələ ilə bağlı mütəmadi tədbirlər həyata keçirir. Buna nümunə olaraq Bakıda ümumi təhsil müəssisələrində “Biz hamımız insanıq və hamımız eyniyik” mövzusunda təlimlər keçirilməsini, bir sıra ali təhsil müəssisələrində “Multikulturalizmə giriş”, “Azərbaycan multikulturalizmi” fənləri tədris olunmasını qeyd edə bilərik [2;3]. Atılan bu addımlar orta və ali təhsil müəssisələrində təhsil alan hər bir kəsin multikulturalizmin mahiyyəti ilə tanış olmağa, onu dərk etməyə və öz həyatında tətbiq etməyə kömək edir. Bununla yanaşı digər fənlərin tədrisində də multikultural dəyərlərin əks olunduğu məqamların vurğulanaraq diqqətə çatdırılması onun dərk edilməsində və tarixi köklərə sahib olduğunun göstərilməsində əvəzsiz rol oynaya bilər. Məsələn, azərbaycanlı yazıçı və ya şairin yaradıcılığında multikulturalizm nümunələri və ya tarixin müəyyən dövrlərində belə məqamların vurğulanması Azərbaycanda bu dəyərlərin qədim köklərə malik olduğunun öyrədilməsində rol oynaya bilər.

Multikulturalizm və təhsil məsələsinə bir qədər müasir prizmadan yanaşsaq onun hələ də aktual olduğunu görə bilərik. XXI əsrin reallığı olan internet, qloballaşma amilləri hər sahədə olduğu kimi təhsildə də sərhədləri aradan qaldırır. Distant təhsil, onlayn tədbirlər müasir təhsilin bir hissəsinə çevrilməkdədir. Məsələnin qısaldılması, dünya xalqlarının daha da yaxınlaşması bu sahədə də özünü göstərir. İstər Azərbaycanda təhsil alan əcnəbi vətəndaşlar, istər ölkəmizdə yaşayan digər xalqların nümayəndələri, istərsə də Azərbaycandan xaricə təhsil almağa gedən gənclər multikulturalizm dəyərlərinə sahib olmalı, ona hörmətlə yanaşmalı və bu dəyərləri yaşatmalıdır. Çünki dünyaya pəncərələr daha açıqdır, qarşılıqlı mü-nasibətlər get-gedə inkişaf edir və bu proseslərin əsas iştirakçısı, xüsusilə də gənclərdir. Bu baxımdan yanaşdıqda Azərbaycanda multikultural dəyərlərin yaşamasında və ötürülməsində təhsilin rolu böyük və əvəzsizdir.

Ədəbiyyat:

1. <https://az.wikipedia.org/wiki/Multikulturalizm>
2. <https://edu.gov.az/az/news-and-updates/12340>
3. <http://multikulturalizm.gov.az/post/772/multikulturalizm-ve-onun-tedrisi-meselesi.html>
4. <https://president.az/articles/17437>
5. <https://525.az/news/76650-tehsilde-multikulturalizm-gunun-nebzi-zamanin-telebi>

Röya Şıxəliyeva
Bakı Biznes Universiteti

MULTİKULTURAL PRİNŚİPLƏRƏ ƏSASLANAN KADRLARIN HAZIRLANMASINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN XİDMƏTLƏRİ

Açar sözlər: *kadr hazırlığı, hazırlıq modeli, idarəetmə kadrlarının hazırlanması, idarəetmə məktəbləri*

Keywords: *training of specialists, preparation models, management specialist training, management schools*

Ключевые слова: *подготовки специалистов, модель подготовки, подготовка управленческих кадров, школы управления*

Ümummillî lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında ölkəmizdə Azərbaycan xalqının multikultural ənənələrinin qorunması və inkişaf etdirilməsi sahəsində bir sıra siyasi istiqamətlər həyata keçirilib. Ümummillî lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü və göstərişi ilə bu məsələnin hüquqi sənədlərdə, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında əks olunmuşdur. Multikulturalizm siyasətinin əsasını təşkil edən tolerantlıq prinsipi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının bir sıra maddələrində aydın şəkildə göstərilmişdir. Bununla bağlı "Bərabərlik hüququ" (maddə 25, bənd 3), "Milli mənsubiyyət hüququ" (maddə 44, bəndlər 1, 2), "Ana dilindən istifadə hüququ" (maddə 45, bəndlər 1, 2) və başqa maddələri göstərmək mümkündür. Heydər Əliyevin bütün xalqlara, dinlərə eyni gözlə yanaşması sayəsində ölkəmizdə yaşayan hər bir xalqın nümayəndəsi sülh, əmin-amanlıq içərisində yaşayır və təhsil alır.

Bildiyimiz kimi müasir dövrdə qabaqcıl iqtisadiyyata malik ölkələrdə inkişafın əsas səbəbi kimi insan potensialından və kadrların formalaşdırılması strategiyasında düzgün istifadə etməklə, beynəlxalq rəqabətə və müasir tələblərə cavab verən bilən yenilikçi heyətin yaradılması göstərilir. Xarici müəssisə və şirkətlərin təcrübəsi göstərir ki, müəssisələrdə insan resurslarından istifadə və heyətin idarə edilməsi ümumilikdə müəssisələrin idarə olunmasında sosial-iqtisadi səmərəliliyin artırılmasını, kadr strategiyası ilə firmaların inkişaf strategiyasının və ümumi məqsədlərinin inteqrasiyasını nəzərdə tutur.

Ötən əsrin ikinci yarısından etibarən xarici ölkələrdə idarəetmə kadrlarının hazırlanması və ya onların yenidən hazırlığının miqyası əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməmişdir. İndiki zamanda effektiv və optimal kadr hazırlığının yerinə yetirilməsi mürəkkəb və çoxcəhətli problemdir. Bundan əlavə, bəzi inkişaf etmiş ölkələrdə müəssisə miqyasında fəaliyyət göstərən, magistr və doktorluq dərəcələrinə sahib idarəetmə kadrlarının sayında da nəzərə çarpacaq dərəcədə artım olmuş və hazırlıq çərçivəsində ən böyük artım yüksək səviyyəli idarəçilik kadrları qrupunda olmuşdur. Məşhur Fransız publisist J.Servan-Schreiber "Amerikanın Çağırışı" kitabında Birləşmiş Ştatlarda idarəetmə kadrlarının yükək peşəkarlığı sayəsində hər bir təşkilat və müəssisələrdə yerinə yetirilən işlər üçün əldə olunan məhsuldarlıq göstəricisi İsveçə nisbətən 40%, Almaniyaya nisbətən 60%, Fransaya 70% və Böyük Britaniyaya nisbətən 80% yüksək olmuşdur [2, s.31].

Nəticədə keçən əsrin 70-ci illərində başlayaraq xarici dövlətlərin əksəriyyətində idarəetmə kadrlarının hazırlanmasının təşkilati formaları, məzmunu və metodlarında əhəmiyyətli dərəcədə inqilabi dəyişikliklər baş vermişdir. İdarəetmə kadrlarının hazırlanması konsepsiyasında baş verən innovativ yeniliklərin əsas məqsədi, daha sürətli inkişaf edən, elmi- texnoloji inqilaba və dəyişən idarəetmə sisteminə həmçinin istehsalın şərtlərinə uyğunlaşmaqdır [6].

Beynəlxalq təcrübədə bir sıra tarixi, iqtisadi və sosial şərtlərə görə, idarəetmə kadrlarının hazırlanmasında üç formada hazırlıq modeli daha çox nəzərə çarpır: Amerika, Yapon və Avropa modeli [3, s.5].

Avropada, ABŞ, Yaponiya və hətta Rusiya ali təhsil müəssisələrində, korporasiya və ya idarəetmə məktəblərində idarəetmə üzrə kadrların ilkin hazırlıq sisteminin mahiyyətə oxşar olsa da, hər bir ölkədə idarəetmə üzrə kadrların hazırlığı bir sıra fərqli xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur. Hal-hazırda ABŞ, Yaponiya və Qərbi Avropa kimi ölkələrdə idarəetmə mütəxəssislərinin hazırlanmasının geniş bir sistemi formalaşmışdır. İstər hökumət, istərsə də biznes assosiasiyaları müəssisə və təşkilat səviyyəsində idarəetmə kadrlarının hazırlanması və inkişafı sahəsində, o cümlədən onların təhsili üçün ayrılan investisiyalardakı artım açıq aydın görünür [1, s.12].

Qeyd etdiyimiz kimi, hər bir müəssisənin idarəedilməsində əsas məsələlərdən biri də kadrların düzgün seçilməsi, peşə ixtisas səviyyəsindən, təhsilindən, həmçinin də potensialından asılı olaraq onların düzgün yerləşdirilməsinin təmin olunmasıdır. Bu fəaliyyətin həyata keçirilməsində isə hər bir müəssisə, idarə və yaxud da təşkilat özünün kadr siyasətini əlində rəhbər tutur. İdarəetmə sistemində hər bir müəssisə özünün kadr siyasətini həyata keçirərkən müəyyən istiqamətləri əlində rəhbər tutur.

Beləliklə kadrların hazırlanması, düzgün yerləşdirilməsi və idarə edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məhz buna görədir ki, bu gün uğurlu fəaliyyət göstərən müəssisələrin hər biri kadr siyasətini uğurla həyata keçirmiş olan təşkilatlardır.

Ədəbiyyat:

1. Kadr hazırlığının müasir formaları və metodları / Nosiyyeva, I.G. // Personal inkişafı idarə edilməsi.– 2010 18.
2. Mick Marchington. “Human Resources Management at Work” 2016.
3. R.Ə.İsgəndərov,elmi red.İ.M.Abbasov, “Heyətin idarə edilməsi dərslik”. Bakı 2003.
4. T.Ə.Quliyev. “İnsan resurslarının idarə edilməsi” Bakı-2013.
5. www.markadvice.ru/lmans-21-1.html
6. <http://econom-lib.ru/4-10.php>
7. <http://www.hr-portal.ru/article/koncepcii-i-vidy-obucheniya-personala>

Səfiyyə Qulamova
Bakı Biznes Universiteti

MULTICULTURALISM AND MULTICULTURAL EDUCATION

Keywords: *multiculturalism, culture, multicultural education*

Açar sözlər: *multikulturalizm, mədəniyyət, çoxmədəniyyətli təhsil*

Ключевые слова: *мультикультурализм, культура, мультикультурное образование*

In modern societies, it is expected of individuals to develop a positive attitude toward different cultures by protecting and living their cultures; and to take action as citizens of the global community by education. Improving individuals with those expected qualifications; families, educators, schools, and especially teachers have an important role. It can be said that the schools must be reformed according to the multicultural education and also the teacher should be trained by this way. Within this context, firstly we need to answer some questions for modification of education programs and schools. What do culture, multiculturalism, and multicultural education mean to teacher candidates, how do they put forward views about reflections of multicultural education on social, educational, and teacher education. Hence, the concept of multiculturalism caused new social, political, cultural, and educational definitions to be made.

The primary goal of the multicultural model is that it renews itself in accordance with the contemporary requirements of democracy and the right claims [2, p.12]. Multiculturalism, in which the social structure is not uniform, different identities and cultures coexist, differences are not regarded as conflicts but a source of richness, provides for the change of society Embracing, internalizing differences, and accepting them as a way of life is only possible through a multicultural education [3]. This reformist approach advocates the transformation of schools, the fact that every student benefits from educational opportunities equally, the improvement and sustainability of democracy, and the sustainability of liberal, fair, and equalitarian social structure. It dictates that all students who adopt the multicultural education

mentality should be provided with a school and education environment having the equality of opportunities regardless of their races, ethnicity, languages, religions, genders, cultural backgrounds, and sociocultural status. There are great duties and responsibilities of teachers for the above-mentioned to become true. Attitudes and behaviors of teachers directly affect students and may cause them to exhibit either positive or negative behaviors and attitudes. It is stated in previous studies conducted on the subject that attitudes of elementary school teachers in multicultural education; multicultural education contributes to the critical thinking abilities and awareness of teacher candidates; teacher candidates are in need of multicultural education; preschool teachers are sensitive about multicultural education but they are not supported adequately; teachers become open to cooperation by means of multicultural education ; there is a decline in racist attitudes of students who have received multicultural education and cultural awareness is created among university students through multicultural education and their prejudice is overcome [3]. Multicultural education is enormously challenging and also intensely controversial. This is clearly evident, for example, in the language issue that faces California [3]. Multicultural education refers to the education that reflects an understanding and appreciation of different cultures and that accommodates to the needs of children from different backgrounds. Multicultural education is explained as three things: First, it's the idea that all children, regardless of their ethnic characteristics, should have an equal opportunity to learn and grow in school; second, it's a reform movement that is trying to change schools to make this idea a reality; and third, it's the ongoing, never-ending process of devising and implementing the changes that the reform movement requires [1, p.298]. Multicultural education is a loosely defined concept that reflects the attempts of educators to take into consideration the cultural diversity of their classrooms and communities. And because it is very difficult to separate culture from language, in the majority of cases, multicultural education is also multilingual--that is, it involves instruction in more than one language. We can describe several important goals of multicultural education. One of its major goals, they note, is to reform educational systems so that all children are treated equally by the schools, regardless of their cultural and language background. A second related goal is to rid school systems of unequal treatment of boys and girls.

As a result, many school jurisdictions have begun to assume increasing responsibility for the growth and performance of all their students, now that an increasing number of them represent different cultures and languages.

References:

1. Arnow, J. (2001). The School in a Multicultural Society: Teaching Tolerance and Conflict Resolution. In M. Shafii & S. L. Shafii (Eds.), *School Violence: Assessment, Management, Prevention* (pp. 291–302). Washington, DC: American Psychiatric Association.
2. Gay, G., & Howard, T. (2000). Multicultural Teacher Education for the 21st Century. *The Teacher Educator*, 36, 1–16. [10.1080/08878730009555246](https://doi.org/10.1080/08878730009555246).
3. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/2331186X.2016.1172394>

Satibə Fəhratlı
Azərbaycan Dillər Universiteti

MÜƏLLİMİN TOLERANTLIĞININ PSIXOLOJİ ASPEKTLƏRİ

Açar sözlər: tolerantlıq, pedaqoji ünsiyyət, innovasiya, tolerant davranış, humanistləşdirmə

Keywords: tolerance, pedagogical communication, innovation, tolerant behaviour, humanization

Ключевые слова: терпимость, педагогическое общение, инновации, толерантное поведение, гуманизация

Tolerantlıq müəllimin şəxsi peşə keyfiyyəti olub onun ətrafdakı insanlarla ilk növbədə şagirdlərlə qarşılıqlı anlaşma əldə etmək məqsədilə məcburiyyət, təzyiqli, alçaldıcı tədbirlərdən istifadə etmədən mövqeləri razılaşdırmaq, başqalarının maraqlarını məhdudlaşdırmamaq istəyi ilə bağlı olan şəxsi və peşə key-

fiyyətidir. Peşəkar tolerantlıq qarşılıqlı anlaşmanı və inamı şərtləndirir, münaqişələrin qarşısını almağa və mənfi nəticələrin aradan qaldırılmasına kömək edir.

Tolerantlıq pedaqoji ünsiyyəti humanistləşdirməyə kömək edir, xeyirxah mikroiklimin yaradılmasını şərtləndirir, pedaqoji kollektivdə, müəllim və şagirdlərin valideynləri arasında sağlam mühitin yaranmasına kömək edir. İnnovasiyalı prosesdə müəllimlərin məqsəd və dəyərlərini əlaqələndirmək üçün tolerantlıq zəruri şərtədir. Müəllimin öz həmkarları, şagirdlərinin valideynləri ilə əməkdaşlıq etmək istəyi olmadan, bütün səylərini pozitiv əsasda birləşdirmədən birgə fəaliyyətdə məktəbin inkişafı mümkün deyildir.

Q.V.Bezyuleva və Q.M.Şelamovanın fikrincə, tolerant müəllim:

- başa düşür ki, o təqlid nümunəsi kimi qəbul edilir.
- dialoqun inkişafı və münaqişələrin sülh yolu ilə həlli üçün müvafiq bacarıqları mənimsəyir və ondan istifadə edir.
- problemlərin həllinə yaradıcı yanaşır və həvəsləndirir.
- təhsil prosesində iştirakçıların birgə konstruktiv fəaliyyət şəraitini təmin edir, aqressiv davranışı və ya yüksək rəqabəti isə həvəsləndirmir.
- şagirdlərin və onların valideynlərinin qərar qəbul etmə prosesinə cəlb olunmasına və birgə fəaliyyət proqramının hazırlanmasına kömək edir.
- tənqidi düşünməyi öyrədir və mübahisəli məsələlərdə öz şəxsi mövqeyini aydın formalaşdırarkən başqalarının mövqələrinə necə qiymət verəcəyini bilir.
- mədəni müxtəlifliyə dəyər verir, mədəni fərqliliklərin tanınmasına və onların həyatda təzahürünə şərait yaradır [1, s.107].

Peşəkar tolerantlıq müəllimin özünüqiymətləndirməsinin nəticəsidir. Müəllimin peşəkar tolerantlığı yalnız həmsöhbətləri ilə pozitiv əlaqə yollarını tapmaq cəhdi deyil, həm də qarşılıqlı anlaşma, birgə mövqeyə malik olmaqdır. Tolerantlıq inkişaf etməzsə təhsil prosesində subyektin mənəvi potensialının qarşılıqlı mübadiləsi çətin olur. Təlim prosesində müəllimin humanist istiqaməti, hərəkət və davranışı şagird şəxsiyyətinin real maraqlarını nəzərdə tutur, peşə fəaliyyətinin humanist xarakterini müəyyən edir. Şagirdlərlə birgə münasibətdə müəllimin peşə mövqeyinin öyrənilməsi bir daha göstərdi ki, onların yalnız 25%-i şagirdlərlə birgə fəaliyyətlərində humanist yönəlişliklərini göstərirlər.

Müəllimlər şagirdlərin daxili aləminə nüfuz etməyə çalışmış, onların hansı problemlərlə yaşadıklarını, nəyi sevdiklərini, nə ilə maraqlandıklarını bilmir, əksinə onu müvafiq tələblərə uyğun müəyyən bir rolun daşıyıcısı kimi qəbul edirlər. Məktəbdə qəbul edilən belə ardıcıl işgüzar ünsiyyət müəllimlərlə şagirdlər arasındakı qarşılıqlı əlaqələri çətinləşdirir, bu da onların bir-birinə yadlaşmasına səbəb olur. Şagirdlərin aparıcı mövqeyinin iyerarxiyasında müəllimlər üçün mühüm olan keyfiyyətlər içərisində bilik və erudisiya mühüm yer tutur. Xeyirxahlıq, empatiya, humanizm və digər xarakter keyfiyyətlərinin ranq mövqeyində aşağı səviyyədə olması halları qeydə alınmışdır. Müəllimlərə müsbət xarakteristika verməklə respondentlər əsasən “ideala”, normativ elementlərə (müəllim elə olmalıdır ki...) istiqamətlənirlər. Sorğuda iştirak edən şagirdlərin 15% -i aparılmış bütün parametrlər üzrə mənfi (“müəllim dünənki məktəblinin gözü ilə”) xarakteristika verirlər. Müasir müəllimin ideal obrazında empatiya, humanizm, xeyirxahlıq, şagirdlərlə əməkdaşlıq əsasında əlaqələr qurmaq bacarığı, o cümlədən müəllimlərlə şagirdlərin inkişaf etmiş tolerantlığı bir daha göstərdi ki, təcrübədə müəllimlər sadalanan keyfiyyətləri hələ kifayət qədər bütünlükdə mənimsəmir, şagirdlərlə birgə fəaliyyətdə və pedaqoji prosesdə onları göstərə bilmirlər.

Belə məlumatlar şagirdlərlə aparılan anket sorğularının nəticələri ilə səsleşir. Şagirdlərlə aparılmış sorğunun nəticələri müəllimlərdə tolerantlığın aşağı səviyyədə olduğunu göstərir. Şagirdlərin yalnız 25%-i belə hesab edir ki, müəllimlər şagirdlərini başa düşür, onlarla birlikdə uğursuzluqları yaşayır, onların uğurlarına sevinirlər. Müəllimlərin yalnız 32%-i şagirdlərinin uğurlarına, məğlubiyyətlərinə və hisslərinə biganədirlər. Şagirdlərin 15%-nin fikrincə, “müəllim yalnız nəzarət edən və cəzalandıran, 6%-i isə müəllimin xoşagəlməz bir insan olduğunu qeyd etmişlər. Onların 20%-i belə hesab edir ki, müəllimlər qiymətlərlə maraqlarını manipulyasiya edirlər. Şagirdlərin 30%-i qeyd edirlər ki, müəllimlər şagirdlərin üstünə qışqırmaqla onları tənqid edirlər. Aparığımız tədqiqatların nəticələrinə görə, orta məktəblərin yuxarı sinif şagirdlərinin üçdə biri müəllimlərlə şagirdlər arasında normal insani əlaqələrin olmaması səbəbindən onlar müəllim peşəsinə mənfi münasibət bəsləyirlər. Şagirdlərin 70%-i belə hesab edir ki, müəllimlər onları hələ kifayət qədər tanımır və dərk etmirlər. Yuxarı sinif şagirdlərinin 55%-i müəllimin köməyini və dəstəyini özləri üçün lazımlı, lakin 30%-i onları qəbul etməyi məqbul hesab etmişlər. Göstəricilərə əsasən

şagirdlər müəllimlərinə inanmır və onlardan real kömək və ya dəstək gözləməirlər. Müasir məktəb müəllimlərinin mənəvi simasını proqnozlaşdırmaqla şagirdlərin 70%-i müəllimi təcrübəli dost, öz peşəsini sevən, fənnini yaxşı bilicisi kimi görürlər. Şagirdlər istəyirlər ki, müəllimlər xeyirxah, ünsiyyətçil, başqa-sının nöqtəyi-nəzərini başa düşsünlər və həmişə əməkdaşlığa hazır olsunlar.

Tədqiqat zamanı müəllimin tolerant keyfiyyətləri: səbrlilik, çeviklik, həm- söhbətini dinləmək bacarı-ğı, özünə hakim olmaq, refleksiyaya qabillik, xeyirxahlıq, empatiya, nəzakətlik, qəbul edilmiş qərarlar üçün mənəvi məsuliyyət, əməkdaşlıq etmək istəyi, pedaqoji prosesdə şagirdlərlə müəllimlər arasında birgə fəaliyyətdə aşkar edilmişdir. Müəllim və şagirdlərin tolerantlığının qiymətləndirilməsi müşahidə, münaqişə vəziyyətlərini tənzimləyən müxtəlif variantların təhlili əsasında həyata keçirilmişdir. Gənc mü-əllimlərin pedaqoji fəaliyyətə psixoloji hazırlığı, özünəreallaşdırma, özünü təsdiq etmə vasitəsi kimi hər bir şagirdin tələbat və imkanlarını kifayət qədər nəzərə almaması, onları anlamaması və ona dəyər verməməsi kimi izah oluna bilər. Tolerantlıq müəllimin fəaliyyətinin vəzifələri, məzmunu və xarakterinə uyğun peşə-karlıq tələb edən fərdi keyfiyyətidir. Müəllimin tolerant davranışı şagirdləri əhatə edən sosial mühitdə təhlükəsiz birgə fəaliyyətidir, eləcə də tolerantlığın formalaşması üçün psixoloji ilkin şərtidir. Tolerantlıq ətrafdakı insanlarla və pedaqoji prosesdə şagirdlərlə qarşılıqlı anlaşma əldə etmək, məcburiyyət, təzyiç, alçaldıcı tələblərdən istifadə etmədən fərqli mövqeləri razılaşıdırmaqdır. O həm də başqa şəxslərin maraq-larını pozmamalı istəyi ilə əlaqəli olduğu üçün müəllim mədəniyyətinin ən mühüm peşə keyfiyyətidir.

Ədəbiyyat:

1. Безюлева, Г.В., Шеламова, Г.М. Толерантность: взгляд, поиск, решение. М.: Вербум, 2013. - 168 с.
2. Рикель, А.М. Профессиональная Я-концепция и профессиональная идентичность в струк-туре самосознания личности. Часть 2. // Психологические исследования: электронный научный журнал. - 2011. - № 3 (17). - С.11.
3. Теселкина, Е.Н. К вопросу о толерантности будущих педагогов // ПЕМ: Psychology. Educology. Medicine. - 2014. - №3. - С.67-70.
4. Шалим, В.В. Толерантность (культурная норма и политическая необходимость). - Ростов н/Д, - 2011. - 362 с.

Sevda İmanova
Azərbaycan Dillər Universiteti

MÜASİR DÖVRDƏ GƏNCLƏRİN MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQA HAZIRLANMASINDA TƏHSİLİN ROLU

Açar sözlər: multikulturalizm, təhsil, mədəniyyət, dil

Keywords: multiculturalism, education, culture, language

Ключевые слова: мультикультурализм, образование, культура, язык

“Həyat böyük bir prosesdir. Bu prosesdə uğurla iştirak etmək üçün insan müasir tələblərə uyğun olan təhsilə malik olmalıdır” [1].

Heydər Əliyev

Qloballaşma prosesi bu gün müxtəlif dilli xalqları bir-birinə yaxınlaşdırır, onların bir-birinə təsirini daha da gücləndirir. Bu yalnız dilin lüğət tərkibində deyil, həm də digər sahələrdə özünü kəskin şəkildə göstərir. Müxtəlif mədəniyyətə sahib olan xalqların dilöyrənmədə seçdikləri mövzu sahələri eynidir. Mədəniyyətlərarası kommunikasiya müxtəlif millətlərin bir-birilə ünsiyyəti zamanı baş verir. Mövcud şəraitə uyğunlaşmaq üçün dil daşıyıcıları olmayan insanlar bu dili öyrənmək məcburiyyətində qaldır. İnsanların dil əlaqələri situasiyalarında, xüsusilə miqrasiya proseslərində bir çox suallar qarşıya çıxır: sözlərin mənası, xalqın milli-mənəvi dəyərləri, hansı vəziyyətdə sual vermək və ya demək, yaranan kommunikasiyanı necə başlamaq və necə qurtarmaq və s. Azərbaycan təhsil sisteminin dünyaya inteqrasiyası, gənc nəslin əmək bazarında uğurla özünün realizə etməsi üçün artıq tədris proqramları, dərsləkləri, tədris materialları günün tələbinə cavab vermək üçün Avropa Şurasının müasir informasiya cəmiyyətində, əməkazarı şəraitində, vacib sərəştələr siyahısına daxil etdiyi mədəniyyətlərarası sərəştəni tələbələrdə formalaşdırmağa yönəlməlidir.

Məlumdur ki, xalqların həyatında mədəni əlaqələrin rolu danılmaz fakt olaraq qalır. Dil və mədəni əlaqələr xalqlar və millətlər arasındakı ən vacib faktorlardan hesab olunur. Bu mənada dilin inkişafı onun

bütün səviyyələrinin təkamülünə səbəb olur. Mədəniyyətlərərası səriştənin formalaşdırılması - hər iki (doğma və xarici) mədəniyyətin eyni dərəcədə mühüm rol oynadığı, eyni vaxtda həm mədəni uzaqlaşmanın, həm də mədəni yaxınlaşmanın baş verdiyi və bunun nəticəsində üçüncü bir mədəniyyətin yarandığı və bununla da təhsili inkişaf etdirən bir prosesdir. Bu yeni mədəniyyətə yiyələnən şəxs artıq səciyyəvi xüsusiyyətlərə malik olaraq doğma və xarici mədəniyyətlər arasında aralıq mövqe tutur.

Müasir gənclərdə ictimai təcrübənin, dünyagörüşün və mədəniyyətlərərası səriştənin formalaşdırılmasında təhsilin rolu əvəzsizdir.

Azərbaycanda təhsilin hər bir səviyyəsində xarici dil müəllimləri tələbələrin öyrəndikləri xarici dil və mədəniyyətə nə qədər dərinlən yiyələnmələrini və bu mədəniyyətə qarşı həssas olmalarını anlayırlar.

Son dövrdə insanların bütün həyat tərzinə, davranışına və fəaliyyətinə güclü təsir etmiş COVID-19 pandemiyası dünyada təhsil sistemlərinə də təsirsiz qalmamışdır. Mədəniyyətlərərası səriştənin mahiyyəti və onun xarici dillərin tədrisi prosesində formalaşdırılmasını yolları və metodlarına və əsasən də son dövrdə COVID-19 pandemiyası ilə əlaqədar olaraq çox aktual olan onlayn, distant təhsil zamanı motivasiya faktorunun inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə KİV-in roluna həsr edilmiş tədqiqat işlərinə nəzər salmaq vacibdir. Təhsilin onlayn formasına keçilməsi ali məktəb tələbələrində xarici dil dərsləri zamanı mədəniyyətlərərası səriştənin formalaşdırılması məsələsində müəyyən problemlər yaratdı. Bu özünü tələbələrdə formalaşdırılmış mədəniyyətlərərası səriştənin səviyyəsini qiymətləndirərkən və xüsusən də bu zaman müəllimlərin müşahidə metodundan istifadəsində yaranan çətinliklər və tələbələrdə motivasiya amilinin aşağı düşməsində göstərmişdir

Bu səriştə əsasən Amerika və Avropa alimləri tərəfindən son onillikdə nəzəri cəhətdən kifayət qədər tədqiq edilmiş və müasir dövrdə də çox aktualdır. Mədəniyyətlərərası əlaqələrin kökünü araşdırarkən görürük ki, bu tarix çox qədimdir. Belə ki, hələ məntiqi tərəkürün formalaşdığı, xalqlar arasında yaranan iqtisadi və hərbi əlaqələrin meydana gəldiyi dövrdən dillər arasında da müəyyən münasibətlər yaranmağa başlamışdır.

Mədəniyyətlərərası səriştənin mahiyyətinə, izahına dair bir çox tədqiqatlarla tanış olduqdan sonra, fikrimizə bizə ən müvafiq, aktual və geniş olanı mədəniyyətlərərası səriştənin görkəmli tədqiqatçılarından olan Durham Universitetinin professoru M.Bayramın (Michael Byram), verdiyi tərif üzərində dayanmalıyıq: “Mədəniyyətlərərası səriştə deyərkən eyni dərəcədə həm digər mədəniyyətlərin nümayəndələri, həm də öz doğma mədəniyyətinin nümayəndələri ilə uğurla ünsiyyət qurmaq bacarığı başa düşülür” [2].

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, dünya dilləri bir-birilə əlaqəli şəkildə öz inkişaflarını təmin edirlər. Bu gün bizim yaşadığımız cəmiyyət, tolerantlıq prinsiplərini üstün tutan və mədəni müxtəlifliyi alqışlayan Azərbaycan adlı bir dövlət də bütün xalqların dillərinə hörmətlə yanaşır. Bu gün də bu ölkə ulu öndər Heydər Əliyev irsinə sadıqdır. Bu işdə Respublika Prezidenti İlham Əliyevin arxasında xalqı əzmlə dayanmışdır. Azərbaycan tolerant bir ölkə olaraq sülhün qorunmasına öz töhfələrini verən ən yaxşı zəmanətdir. Lakin hər bir vətəndaş xalqların əməkdaşlığının qurulması sahəsində öz məsuliyyətini unutmamalıdır. Ən əsası da bunu insanların şüuruna yerləşdirmək, gənc nəsli tolerantlıq və bərabərlik ruhunda tərbiyə etməkdən ibarətdir. Bunun da əsasında xalqların dini etiqad və dil azadlığı haqqındakı qanunları dayandırır. Multikulturalizm demokratik dövlət strategiyasıdır. Multikulturalizm hamı tərəfindən qəbul edilən, müxtəlif mədəniyyətlərə tolerant münasibəti əlində əsas tutan dinc, yanaşı yaşamadır.

Beləliklə, aydın olur ki, kütləvi informasiya materialları vasitəsilə mədəni biliklərimizin zənginləşməsində sosial şəbəkə saytlarının rolu əvəzsizdir. İngilis dilini öyrənənlərə bu dildə ünsiyyət bacarığını aşımaq məqsədilə onlara KİV ilə situasiyalar təqdim edilə bilər.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, kütləvi informasiya materialları ilə mədəniyyətlərərası səriştənin formalaşdırılması zamanı müəllimin üzərinə bir sıra vəzifələr düşür. Birinci növbədə müəllim sosial ingilis dilinin nə olduğunu müəyyənləşdirməli və dil öyrənənlərin xarici dili öyrənməkdə məqsədlərini, ehtiyac və tələbatlarını araşdırmalıdır.

Kütləvi informasiya materialları əsasında təhlil və müzakirələr xarici dil dərslərinin əsas tərkib hissəsi olmalıdır. Burada əsas məsələ xarici dil müəlliminin tədris zamanı tələbələrdə mədəniyyətlərərası səriştənin formalaşdırılması prosesini sistemli və ardıcıl şəkildə təşkil və aparılmasıdır.

Ədəbiyyat:

1. www.lib.aliyevherirage.org
2. M.Byram Teaching—and—Learning Language—and—Culture / M. Byram, C. Morgan. – Clevedon : Multilingual Matters Ltd, 1994. – 219 p.

MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA TƏHSİLİN ROLU

Açar sözlər: globallaşma, multikulturalizm, tolerantlıq, integrasiya, etnik oxşarlıq

Keywords: globalization, multiculturalism, tolerance, integration, ethnic identity

Ключевые слова: глобализация, мультикультурализм, толерантность, интеграция, этническая идентичность

Multikulturalizmin yaşam tərzini kimi beynəlxalq əhəmiyyəti müasir dünyamızda son dərəcə həyati əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Bu gün artıq daha çox ölkələr, xalqlar, müxtəlif beynəlxalq qurumlar, dini təsisatlar, insanlar dərk edirlər ki, kütləvi qırğın silahlarının durmadan artdığı, dövrü olaraq baş verən iqtisadi, maliyyə böhranı şəraitində mövcud olmaq, inkişaf etmək, sosial rifahı təmin etmək üçün yeganə yol əməkdaşlıqdır, mədəniyyətlərarası dialoqdur. Bu amillərin də təməli multikulturalizmə nail olmaq, onu yaşam tərzinə çevirmək ilə qoyulur [1, s.37].

Azərbaycan Respublikası ümummilli lider Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldikdən sonra həyata keçirdiyi siyasət nəticəsində özünün mədəni müxtəlifliyini qorumaq üçün milli azlıqlar və dini qruplarla bağlı çoxlu sayda normativ hüquqi aktlar qəbul olundu. Ümummilli lider Azərbaycanda demokratik, hüquqi dövlət quruculuğunun əsasını qoydu və apardığı islahatlarla ölkədə tarixən mövcud olan etnik-mədəni, dini müxtəlifliyin tolerant əsaslarının möhkəmlənməsini təmin etdi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev öz çıxışlarında daima vurğulayır ki, multikulturalizm Azərbaycanda həyat tərzidir, dövlət siyasətidir və alternativini yoxdur [1, s.41].

Bu gün multikulturalizmin Azərbaycan modeli dünya xalqları arasında münasibətlərin dərinləşməsinə istiqamətlənmiş mühüm və müsbət dəyər kimi geniş və hərtərəfli şəkildə təşviq edilir [3, s.56].

Azərbaycan minilliklər boyu müxtəlif xalqların azad, sərbəst və heç bir maneə ilə rastlaşmadan yaşadığı bir məmləkətdir. Bu, tarixin bütün dövrlərində, mərhələlərində eyni xətt üzrə inkişaf edib. Ölkəmizdə tarixi ənənəyə söykənən və uzun əsrlik tolerantlıq mühiti formalaşmışdır. Bunun nəticəsidir ki, Azərbaycanda yaşayan hər bir xalqın nümayəndəsi özünü azad və firavan hiss edir. Xalqımız qonaqpərvər, sülhsevər və humanist olduğu üçün respublikamızda yaşayan digər xalqlar özlərini hərtərəfli ifadə edə bilirlər. Azsaylı xalqların hüquqları hər zaman qorunub və onlara ana dilini, mədəniyyətini, dinini yaşatmaq üçün şərait yaradılıb. Ona görə də Azərbaycan ədəbiyyatının, mədəniyyətinin, ictimai fikrinin formalaşmasında, eləcə də ölkəmizin ərazi bütövlüyünün qorunmasında qeyri-azərbaycanlılar da örnək ola biləcək vətənpərvərlik nümayiş etdirə bilirlər. Başqa xalqların, dinlərin nümayəndələri Azərbaycanı öz vətəni hesab etməsəydi və burada özünü azad, sərbəst hiss etməsəydi, respublikamızın müdafiəsinə qalxmazdılar [2, s.154].

Dünyada nə qədər xalq, millət və etnik qrup yaşayırsa, bu o deməkdir ki, dünyada bir o qədər də etno-mədəniyyət, mentalitet, həyat və davranış tərzini var. Azərbaycan multikulturalizmi yalnız ölkə daxilində deyil, beynəlxalq aləmdə öz səmərəli nəticələri ilə insanlara sülh, əmin-amanlıq, qarşılıqlı hörmət bəxş etməyə yönəldilmişdir. Biz bu dəyərimizi hər zaman qoruyub inkişaf etdirməliyik. Multikultural dəyərlərin təbliği ilə yanaşı, gəncliyimiz vətənpərvərlik ruhunda da tərbiyə olunur [4, s.5].

Azərbaycanda gənclər cəmiyyətin fəal üzvlürlər və onlar ictimai proseslərdə fəal iştirak edir, tolerantlıq ruhunda böyüyürlər. Təkcə ölkəmizdə deyil, həmçinin bir sıra beynəlxalq tədbirlərdə də gənclərimiz uğurla təmsil olunaraq tolerantlıq və multikultural dəyərlərin təbliği edilməsində böyük rola malikdirlər.

Onu da qeyd edək ki, multikulturalizm biliklərinin gənclərə ötürülməsi, onlarda multikultural mədəniyyətin formalaşdırılması üçün bu işə kompleks pedaqoji təsirlərlə yanaşılmalıdır. Bu proses uşaqların yaş səviyyəsinə, anlama imkanlarına uyğun olaraq uşaq bağçasından başlayaraq ümumtəhsil məktəbində və peşə-ixtisas təhsili ocaqlarında sistemli olaraq davam etdirilməlidir.

Multikulturalizmin Azərbaycanda öz tarixi kökləri vardır. Vətənimizdə uzun əsrlərdir ki, fərqli dini konfessiyalar, müxtəlif xalqlar və etnik qruplar sülh, dostluq, qardaşlıq şəraitində yanaşı yaşayırlar. Tarixi ənənələrə nəzər salsaq görərik ki, istər Səfəvilər dövləti, istər XIX-XX əsrlər maarifçilik dalğası, istərsə də Xalq Cümhuriyyəti dövründə Azərbaycan ərazisində yaşayan digər etnik xalqlar və dini qrupların nümayəndələri dostluq, qardaşlıq şəraitində yaşamışdılar [5, s.46].

Bu gün dünyanın 7 ölkəsində, Azərbaycanın isə 8 universitetində “Azərbaycan multikulturalizmi” fənni tədris edilir. “Azərbaycan multikulturalizmi” fənninin tədris edildiyi ali məktəblər Müqəddəs Kliment Oxridski adına Sofiya Universiteti, İvan Cavaxişvili adına Tbilisi Dövlət Universiteti, Ural Federal Universitetinin Yekaterinburq filialı (Yekaterinburq, Rusiya Federasiyası), Litva Pedaqoji Universiteti, Praqa Karlov Universiteti (Çex Respublikası), Roma Sapienza Universiteti (İtaliya) və Belarus Dövlət Universitetidir.

Yeniyyətə və gənclərimizin başqa dinlərə qarşı dözümlülük ruhunda tərbiyə edilməsinin vacib məsələ olduğunu nəzərə alaraq, gənclərdə tolerantlıq mədəniyyətinin uşaqlıqdan tərbiyə edilməsi, ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşdırılması vacibdir. Bunun üçün isə ən yaxşı vasitə təhsil və təbliğatdır. Gənclər arasında milli-mənəvi dəyərlərin qorunması istiqamətində işlər daha geniş şəkildə görülməli, onlarda vətənpərvərlik və vətəndaşlıq hissləri gücləndirilməlidir. Milli, mənəvi, o cümlədən dini dəyərlər insanlara olduğu kimi çatdırılmalıdır. Regionlarda fəaliyyət göstərən mədəni mərkəz və milli icmalar ilə birgə multikulturalizm, vətənpərvərlik və digər milli, mənəvi dəyərlərimiz haqqında daha geniş şəkildə maarifləndirmə aparılmalıdır. Müntəzəm olaraq bu səpkidə dəyirmi masalar, təlimlər keçirilməlidir ki, bu ruhda tərbiyə olunmuş gənclərimiz gələcəkdə də milli, mənəvi dəyərlərimizi, multikultural modelimizi qlobal aləmdə təbliğ etsinlər.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev Kamal. Azərbaycan multikulturalizmi bu gün: Portuqaliyadan İndoneziyayadək. / K. Abdullayev // Multikulturalizm.- 2016.- № 1.- S. 37-43.
2. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası: 25 cildə / Red.M.K. Kərimov.- Azərbaycan.- Bakı: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası Elmi Mərkəzi, 2007.- 883 s.
3. İsmayılov Gündüz Kamil oğlu. Tolerantlıq: bildiklərimiz və bilmədiklərimiz / G. K. İsmayılov; ön sözün müəll. M. Q. Qurbanlı; red. N. Məmmədov.- Bakı: Nurlar NPM, 2014.- 240 s.
4. Qədirov Fərzəli. Multikulturalizm və təhsil // Respublika. 2016. 23 iyul. № 157.- S. 5
5. Qurbanlı M. Azərbaycan multikulturalizm modeli dünya səviyyəsində ən mükəmməl örnək kimi qəbul olunur / M. Qurbanlı // Multikulturalizm.- 2016, № 1, s. 44-47.
6. Niftiyev N. Multikulturalizm birgəyaşayışda stimül kimi / N. Niftiyev // 525-ci qəzet 2015.-10 aprel.-№ 62.-S. 4.

Təranə Quliyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti

MULTİKULTURAL CƏMİYYƏTDƏ TƏHSİL

Açar sözlər: multikulturalizm, təhsil, mədəniyyət, dil

Keywords: multiculturalism, education, culture, language

Ключевые слова: мультикультурализм, образование, культура, язык

“Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri... ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir”.

Heydər Əliyev

Müasir Azərbaycan dövlətinin memarı olan Heydər Əliyevin yaratmış olduğu siyasi irs bu gün bütün detalları ilə qorunur və zamanın tələbinə uyğun olaraq inkişaf etdirilir. Azərbaycan tarixən çoxmədəniyyətli dövlət olmuşdur. Azərbaycan Respublikası dünyanın əsas multikulturalizm mərkəzlərindən biri kimi tanınır. Bunun əsas göstəricisi ölkəmizdəki etnik, dini, mədəni müxtəlifliklərin düzgün tənzimlənməsidir. Bu isə özünü cəmiyyətdə inteqrasiya proseslərinin dərinləşməsində büruzə verir. Azərbaycan çoxmillətli, çoxkonfessiyalı ölkədir ki, burada bütün etnik qrup və dinlərin nümayəndələri sülh və harmoniya şəraitində yaşayırlar.

Dünyanın məşhur siyasi xadimlərinin “qeyri adi şəxsiyyət”, müdrik və uzaqgörən siyasətçi, “regionun ən əsas şəxsiyyəti” adlandırdığı ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin zəngin nəzəri irsində təhsil məsələləri xüsusi yer tutur. Ulu öndərimiz ölkənin və xalqın taleyində, hərtərəfli tərəqqisində, uğurlar qazanmasında təhsilin xüsusi rolunu hər zaman nəzərə almış, yüksək dəyərləndirmişdir. Dahi rəhbər deyirdi: “Hər

bir dövlət əgər istəyirsə ki öz ölkəsinin inkişafını təmin etsin, öz millətinin elmini, mədəniyyətini dünya standartlarına çatdırsın, o mütləq, hər üydən çox, təhsilə fikir verməlidir, təhsilin inkişafına səy göstərməlidir, təhsil üçün bütün imkanları yaratmalıdır”.

Şagirdlərə multikultural dəyərləri aşılamaq bir vəzifə olaraq ilk növbədə müəllimlərin üzərinə düşür. Təhsili millətin gələcəyi adlandırılan böyük şəxsiyyət deyirdi: “Bizim hər birimiz elmi dərəcəmizdən, biliyimizdən asılı olmayaraq, bütün xüsusiyyətlərimizə görə məktəbə müəllimə borcluyuq”. Müəllim peşə təcrübəsində çox sayda tələbə ilə rastlaşır, onlarla ünsiyyətdə olduğu zaman psixoloji durumlarda necə hərəkət edəcəyini bilir.

Təhsil dünya xalqlarını maraqlandıran məsələləri əhatə edir və qarşısında bir sıra vəzifələr dayanır. Belə ki, müxtəlif mədəniyyətlərə mənsub olan təhsil alanların duyğularını anlamaq, qəbul etmək, milli mədəni müxtəlifliklərin tolerantlıq səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi, sinifdə milli mədəni mühitin yaradılması, tolerantlıq mühitinin yaradılması, təhsil alanlarda bir-birinin milli mədəniyyətinə marağın yaradılması, münaqişə yaranarsa, sülh yolu ilə həll olunması və s. dayanır.

Bəllidir ki, multikulturalizm ideyalarının yayılmasında təhsilin əhəmiyyəti böyükdür. Bu gün cəmiyyətimizin hərəkətverici qüvvəsi olan gənclərin multikultural dəyərlərlə tərbiyə edilməsi dövlət siyasətinin gələcəkdə də uğurla inkişaf edəcəyinə təminat verir.

Azərbaycan sivil, hüquqi dövlətdir və demokratik ruhlu qanunlarla idarə olunur. Ölkəmizdə alternativsiz yaşam tərzinə çevrilmiş multikulturalizm təfəkkürü ildən-ilə daha geniş yayılır. Bu işdə təhsil müəssisələrinin, multikulturalizm tədrisinin əhəmiyyəti şübhəsizdir. Ona görə də çalışmaq lazımdır ki, bu tədrisin əhatə dairəsi genişlənsin, həm də o, gəncliyin mənəvi-psixoloji tələblərinə uyğunlaşdırılsın, bu tələbləri ödəmək qabiliyyətinə malik olsun. Bunun üçünsə hələ çox iş görülməlidir.

Təhsil müəssisələrinin cəmiyyətimizdə aparıcı rol oynadığını nəzərə alaraq, mənəvi dəyərlərin, azərbaycançılıq konsepsiyasının təbliğində ön plana çıxır. Qabaqcıl dövlətlərin tarixi təcrübəsi göstərir ki, ölkənin iqtisadi inkişafında təhsilin düzgün qurulması, bu sahənin inkişafı və təşkili önəmli yer tutur.

Gəncləri multikultural dəyərlərlə tanış etmək və onlarda qonşu mədəniyyətlərin nümayəndələri ilə ünsiyyət və qarşılıqlı əlaqə yaratmaq müasir təhsilin mühüm vəzifələrindəndir. Cəmiyyətin sosial, mədəni, siyasi və iqtisadi baxımdan meylləri çoxmədəniyyətli bir cəmiyyətin formalaşmasına gətirib çıxardı. Multikultural cəmiyyət fərqli dinə, sosial-iqtisadi mənsubiyyətə mənsub insanların təhsil aldığı bir məkandır. Beləliklə, çoxmədəniyyətli təhsil formalaşmağa başladı. Multikultural yanaşma xarici dilin tədrisində aparıcı rol oynayır. Belə ki, tələbələrin müxtəlif insanlarla ünsiyyət qurmaq, birgə yaşamaq qabiliyyətinin formalaşmasına kömək etdi və nəticədə sosial-mədəni ünsiyyət təcrübəsi meydana gəldi.

Müasir təhsil sistemini əsas məqsədi cəmiyyət üçün, dünyanın elmi mənzərəsindən baş çıxaran, milli-mədəni müxtəlifliyi özündə birləşdirən, qoruyan, mədəni pluralizmə saslanan multikultural şəxsiyyət formalaşdırmaqdır. Azərbaycanda təhsil alan əcnəbi tələbələr o cümlədən Azərbaycandan xaricə təhsil almağa gedən gənclərimiz multikultural dəyərlərə sahib çıxmalı, hörmətlə yanaşmalıdır. Dövlətlərarası münasibətlər gündən-günə inkişaf edir və bu proseslərin əsas iştirakçısı gənclərdir. Bu baxımdan yanaşdıqda Azərbaycanda multikultural dəyərlərin yaşamasında və ötürülməsində təhsilin rolu böyük və əvəzolunmazdır.

Ədəbiyyat:

1. Hacıyev A. Multikulturalizmə giriş. Bakı, 2018.
2. Zeynalova N, Bayramova A. Ümumi təhsilin kurikulumunun əsasları. Bakı, 2017.
3. <https://president.az/articles/19323>
4. <https://www.anl.az/meqale/119512.htm>

ALİ MƏKTƏBLƏRDƏ İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİ ZAMANI MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI SƏRİŞTƏNİN FORMALAŞDIRILMASI

Açar sözlər: ingilis dilinin tədrisi, öyrənilən dil, mədəniyyətlərarası səriştə,

Keywords: English language teaching, target language, intercultural competence

Ключевые слова: преподавание английского языка, изучаемый язык, межкультурная компетенция

Xarici dillərin öyrənilməsi və tədrisi yalnız dilin qrammatikasının, lüğət tərkibinin, fonoloji strukturunun mənimsənilməsi ilə məhdudlaşmır. Müxtəlif cəmiyyətlərdə, müxtəlif situasiyalarda və eləcə də, müxtəlif mədəniyyətlərdə sərbəst ünsiyyətin qurulması xarici dillərin tədrisinin vacib məsələlərindən hesab olunur. Cəmiyyətlərarası müxtəlifliyi qəbul etmək, mövcud dəyərləri qiymətləndirmək, hadisələrə tolerant yanaşmağı bacarmaq dillərin tədrisi və öyrənilməsi zamanı dilə dair bilik, bacarıq və vərdişlərin inkişaf etdirilməsində də mühüm məsələlərdən hesab edilə bilər.

Xarici dillərin tədrisi zamanı yalnız dil deyil, bilavasitə dili təmsil edən xalqın mədəniyyəti də tədris edilir. Mədəniyyət dedikdə, ümumilikdə dili öyrənilən xalqın adət-ənənəsi, musiqisi, mətbəxi nəzərdə tutulur. Dil həm ünsiyyət vasitəsi, həm də mədəniyyətlərin ötürülməsi vasitəsidir. Xarici dil öyrənən tələbə eyni zamanda həmin dilin mənsub olduğu xalqın mədəniyyətini də öyrənmiş olur. Fərqli mədəniyyətlərə məxsus insanlarla ünsiyyət zamanı ilk növbədə onların nitqində, fəaliyyət və davranışlarında onlara məxsus mədəniyyəti öyrənməli, başa düşməliyik [1]. Elə sözlər və ifadələr vardır ki, onlar müxtəlif mədəniyyətlərdə müxtəlif assosiasiyalar yaradır. Buna rəng, yemək, geyim ilə bağlı sözləri misal göstərmək olar.

Əlbəttə ki, xarici dili tədris edən müəllimin əsas məqsədi dil öyrətməkdir. Öyrənilən dilə məxsus mədəniyyət təhsilalanlara öyrədilən söz və ifadələrlə integrativ şəkildə ötürülməli, eyni zamanda onlarda müxtəlif situasiyalarda ünsiyyət zamanı hədəf dilin mədəniyyətinə məxsus faktları ifadə etmək, təqdim etmək, qruplaşdırmaq bacarığı formalaşdırılmalıdır. Xarici dil öyrənərkən öyrənilən dilin mənsub olduğu xalqın mədəniyyətini öyrənmək, öz mədəniyyəti ilə müqayisə etmək və ünsiyyət zamanı tətbiq etmək tələbələrin dil bacarıqlarını inkişaf etdirməklə yanaşı onların dünyagörüşlərini, özünəinam hissələrini artırmağa kömək edir.

Xarici dil müəllimlərinin əsas məqsədi yalnız söz və düzgün qrammatik quruluşa malik cümlələri öyrətmək deyil, həmin söz və cümlələrin real ünsiyyət zamanı müvafiq situasiyalara uyğun işlədilməsinə nail olmaqdır.

Müəllimin tədris prosesində təqdim etdiyi dil materiallarına verdiyi izahlar, müxtəlif situasiyalara uyğun dialoqların qurulması, şəkil, film, musiqi və rəqslərdən istifadə, əlavə oxu materialları və daha yuxarı səviyyələr üçün bədii ədəbiyyatlar xarici dillərin tədrisində mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasının səmərəli yolları hesab edilir.

Müəllim dil materiallarını təqdim edən zaman həmin ölkənin coğrafi quruluşu, tarixi, ədəbi və mədəni nailiyyətləri, adət-ənənələri, eləcə də insanların gündəlik həyat tərzləri barədə məlumat verir. Bu zaman müəllimin əsas vəzifəsi yaş qruplarına, səviyyələrə və eləcə də öyrənənlərin maraq dairələrinə uyğun düzgün materialları seçməkdir. Dili yeni öyrənənlər üçün müxtəlif situasiyalara uyğun dialoqların qurulması onların həm dil bacarıqlarını formalaşdırmış olur, həm də həmin situasiyalara uyğun düzgün davranış qaydalarını öyrətmiş olur.

Öyrənilən dilin mənsub olduğu xalqın həyat tərzini tələbələrə öyrətməyin ən effektiv yollarından biri şəkil və filmlərin təqdim edilməsidir. Burada əsas diqqət düzgün şəkil və filmlərin seçilməsinə yönəldilməlidir. Aşağı yaş qrupları üçün şəkillərlə əylənərək öyrənmək xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müəllim şəkillərdə olan informasiyanı izah edir, eyni zamanda müəyyən müqayisələr aparır.

Xarici dil öyrənənlər üçün hədəf dilin mədəniyyətinin ötürülməsinin ən sadə yollarından biri də həmin xalqa məxsus musiqi və rəqslərdir. Tələbələr musiqi və rəqslər vasitəsilə dil daşıyıcılarının ifadə etmək istədikləri fikri öyrənmiş olurlar.

Bundan əlavə, həmin dilin xalqına məxsus ədəbiyyat nümunələri, seirlər, qəzet və jurnallar dil öyrənənlər üçün həm dil bilik və bacarıqlarını inkişaf etdirmək, həm də həmin xalqın mədəniyyəti ilə yaxın-

dan tanış olmaq üçün geniş imkanlar yaradır. Burada yaş qruplarına, tələbələrin maraq dairələrinə uyğun təlim materiallarının seçilməsi əsas məsələlərdəndir.

Beləliklə, xarici dillərin tədrisi zamanı öyrənilən dilin fonologiyası, lüğət tərkibi, cümlə quruluşunun tədrisi ilə yanaşı həmin dilin mənsub olduğu xalqın mədəniyyəti, adət-ənənəsi, eyni zamanda dil daşıyıcıları ilə müxtəlif situasiyalarda ünsiyyət zamanı davranış qaydaları aşılır.

Ədəbiyyat:

1. Brooks H. F. Culture and Language Learning, New York: Brace and World Harcourt, 1968.
2. Culture and the Language Classroom. ELT documents 132//Leicester.
3. University//Modern English Publications in Association with the British Council, 1990.
4. Petersen A., Hills P. J., Teaching Cross-Cultural Communication Skills, 1988.
5. Sapir E., Culture, Language and Personality. University of California Press, 1964.
6. Vygotsky L. Mind in Society. Harvard University, 1978.

MÜNDƏRİCAT

PLENAR İCLAS

Könül Aslanova	
HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANIN TARİXİ MƏDƏNİYYƏT MƏRKƏZİ – ŞUŞA.....	5
Rüfət Hüseynzadə	
ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEV NƏZƏRİ İRSİNDƏ - MÜƏLLİMLİK.....	7
Vidadi Bəşirov	
HEYDƏR ƏLİYEVİN KONSEPTUAL BAXIŞLARI	9
Анастасия Пожар	
СОВРЕМЕННЫЕ МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ И МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ АЗЕРБАЙДЖАНА.....	11
Людмила Беженару	
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ В ЯСКСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ «А.И.КУЗА»	12

I BÖLMƏ

Aygün Behbudova	
HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI VƏ MULTİKULTURALİZM MODELİ.....	16
Aytən İsayeva	
HEYDƏR ƏLİYEV SİYASƏTİNDƏ AZƏRBAYCANÇILIQ İDEYASI	18
Badam Məmmədova	
HEYDƏR ƏLİYEV QAFQAZDA SÜLH VƏ ƏMİNAMANLIĞIN YARADICISI KİMİ.....	20
Cəmilə Həsənova	
AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURALİZMIN İNKİŞAFI VƏ HEYDƏR ƏLİYEV	21
Elxan Yusifov	
HEYDƏR ƏLİYEVİN ALMANİYA İLƏ XARİCİ SİYASƏTİNİN PRIORİTET CƏHƏTLƏRİ	23
Faiq Kərimli	
QLOBALLAŞAN DÜNYADA AZƏRBAYCANIN NEFT-KİMYA SƏNAYESİNİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEV SİYASİ KURSUNUN ROLU	24
Fərid Baxşəliyev	
ÜMUMİLLİ LİDERİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASININ MAHİYYƏTİ.....	26
Fəridə Səmədzadə	
AİLƏ TƏRBİYƏSİNDƏ AZƏRBAYCANÇILIQ İDEYALARININ QORUNMASI MÜHÜM AMİL KİMİ.....	28
Firuzə Fuad	
HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASININ BANİSİ KİMİ	29
Gülənbər Pirnəzərova	
HEYDƏR ƏLİYEVİN VƏTƏNPƏRVƏRLİK XUSUSİYYƏTLƏRİNƏ DAIR.....	30
Günəl Nəcəfova	
HEYDƏR ƏLİYEV İRSİ AZƏRBAYCAN GƏNCLİYİ ÜÇÜN DAİMİ ÖRNƏKDİR	32
İlhamə İsgəndərova	
HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI VƏ MÜASİR DÜNYADA MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN QORUNMASI.....	34
Kamal Salayev	
AZƏRBAYCANLILARLA GÜRCÜLƏRİN ARASINDAKI MULTİKULTURAL ƏLAQƏLƏRİN FORMALAŞMASINDA ÜMUMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN UZAQGÖRƏN SİYASƏTİ.....	35
Kəmalə Yusifova	
AZƏRBAYCANDA HEYDƏR ƏLİYEV FENOMENİ.....	37
Leyla Hacıyeva	
MULTİKULTURALİZM AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ HƏYAT TƏRZİ KİMİ	38
Leyla Hüseynova	
NİZAMİ GƏNCƏVİ İRSİNİN TƏBLİĞİ HEYDƏR ƏLİYEVİN MƏDƏNİYYƏT SİYASƏTİNİN BİR HİSSƏSİ KİMİ.....	40
Məleykə Ağayeva	
HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCAN İDEOLOGİYASI VƏ MULTİKULTURALİZM.....	41

Müslümə Aslanova	
AZƏRBAYCANDA ELM VƏ TƏHSİLİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN SİYASİ KURSU.....	42
Nailə Yusifova	
HEYDƏR ƏLİYEV - MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏR TƏCƏSSÜMÜ VƏ NƏZƏRİ ƏSASI.....	45
Nigar Mustafayeva	
AZƏRBAYCANÇILIQ DÜNYA AZƏRBAYCANLILARININ MİLLİ İDEOLOGİYASIDIR.....	47
Nübar Həsənova	
AZƏRBAYCAN QADININ KEÇDİYİ ŞƏRƏFLİ YOL: DÜNƏNDƏN BU GÜNƏ.....	48
Qasım Hacıyev	
HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASININ VƏ MULTİKULTURALİZM MODELİNİN TARİXİ ƏNƏNƏSİ.....	50
Ramilə Dadaşova	
ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN VƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN BMT-DƏ İSLAHATLAR HAQQINDA İDEYA VƏ TƏKLİFLƏRİ.....	51
Sahilə Ağasiyeva	
AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURAL VƏ TOLERANT DƏYƏRLƏR: HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏT SİYASƏTİNİN ƏSAS PRİNSİPLƏRİ KİMİ.....	53
Şahnaz Tağıyeva	
AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURALİZM.....	54
Samirə Həbibbəyli	
HEYDƏR ƏLİYEVİN BANISI OLDUĞU MULTİKULTURALİZM MODELİNİN AZƏRBAYCAN – GÜRCÜSTAN MÜNASİBƏTLƏRİNƏ TƏSİRİ.....	56
Sara Ələsgərova	
HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCAN DİASPORA QURUCULUĞUNDA AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI.....	57
Şəlalə Bağirova	
HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANDA VƏTƏNDAŞ CƏMİYYƏTİ QURUCULUĞU.....	58
Sevinc Səlimova	
HEYDƏR ƏLİYEV VƏ DİL SİYASƏTİ.....	59
Sevinj Katibli	
HEYDAR ALIYEV'S IDEOLOGY OF AZERBAIJANISM AND MODEL OF MULTICULTURALISM.....	60
Simuzər Məmmədova	
HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MULTİKULTURALİZMİN AZƏRBAYCAN MODELİ.....	62
Solmaz Gözəlova	
HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCANIN DAVAMLI İQTİSADI İNKİŞAF MODELİNİN MÜƏLLİFİDİR.....	64
Solmaz Musayeva	
HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASININ VƏ MULTİKULTURALİZMİN AZƏRBAYCAN MODELİNİN BANISIDIR.....	65
Tamilla Abbasova	
HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANIN MİLLİ İQTİSADIYYATININ FORMALAŞMASI.....	68
Telman Niftaliyev	
HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANDA ORDU QURUCULUĞU, AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI VƏ MULTİKULTURALİZM MODELİ.....	69
Ülkər İmaməliyeva	
HEYDƏR ƏLİYEVİN HƏYAT YOLU BÖYÜMƏKDƏ OLAN NƏSİL ÜÇÜN TƏRBİYƏ MƏKTƏBİDİR.....	71
Vazeh Əskərov	
HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI VƏ AZƏRBAYCANLILARIN XARİCDƏ TƏHSİL SİYASƏTİ.....	73
Xəyalə Abdullayeva	
AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİNİN FORMALAŞMASINDA HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNİN ƏVƏZSİZ ROLU.....	75
Рейхан Джафарова	
МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ - СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ АЗЕРБАЙДЖАНА.....	77

II BÖLMƏ

Afaq İsmayılova AZƏRBAYCANDA DİNİ HƏMRƏYLİYİN TƏMİN OLUNMASINDA DİNLƏRƏRASI DİALOQ VƏ TOLERANTLIQ FAKTORU.....	79
Anar Fərəcov İCTİMAİ ŞƏBƏKƏLƏR VƏ DİL.....	80
Aybəniz Hüseynova KLASSİK ƏDƏBİYYAT ƏNƏNƏLƏRİNDƏKİ MULTİKULTURALİZM VƏ TOLERANTLIĞIN MÜASİR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA ƏKSİ.....	82
Aygün Rüstəmzadə QLOBALLAŞAN DÜNYADA MƏDƏNİYYƏTLƏRƏRASI DİALOQUN YENİ KEYFİYYƏT MƏRHƏLƏSİNƏ KEÇİDİ – MÜASİR ELİTAR DİSKURSUN MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏR SİSTEMİNİ FORMALAŞDIRAN BAŞLICA AMİL KİMİ.....	84
Aynur Qədimaliyeva XV ƏSR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİ-BƏDİİ DİL QAYNAQLARINDA MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏR.....	86
Aynur Guliyeva DIALOGUE OF CULTURES IN THE ERA OF GLOBALIZATION AND THE POLICY OF MULTICULTURALISM IN AZERBAIJAN.....	87
Aynurə Rəhimli QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ MONOKULTURAL SƏCİYYƏLİ “ZADƏGANLIQ” KONSEPTLƏRİNİN DÜNYA MİQYASLI KONSEPTLƏRƏ ÇEVRİLMƏSİ BARƏDƏ.....	89
Aytən Hacıyeva DİL SİYASƏTİNİN NÖVLƏRİ – MƏDƏNİYYƏTLƏRƏRASI, DİLLƏRƏRASI ƏLAQƏLƏRİ TƏNZİMLƏYƏN FƏRQLİ MEXANİZMLƏR PLATFORMU KİMİ	91
Aytən Rəcəbova QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ İNGİLİS DİLİNDƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRƏRASI ÜNSİYYƏTİ FORMALAŞDIRAN FƏALİYYƏTLƏR.....	92
Emil Ağayev AZƏRBAYCAN-FRANSA MULTİKULTURAL ƏNƏNƏLƏRİNİN TƏSVİRİ SƏNƏTİMİZDƏ ƏKSİ	94
Əzim Əliyev MULTİKULTURAL CƏMİYYƏTDƏ ETNOMƏDƏNİ AMİLLƏRİN QARŞILIQLI MÜNƏSİBƏTLƏRƏ TƏSİRİ..	96
Günay Verdiyeva MÜASİR AZƏRBAYCAN VƏ FARS DİLLƏRİNDƏ ELMİ TERMI NOLOGİYANIN BƏZİ OXŞAR XÜSUSİYYƏTLƏRİ HAQQINDA	97
İosefina Blazsani-Batto FAIRYTALES – INTANGIBLE HERITAGE TO DEVELOP CULTURAL RELATIONS.....	98
Iryna Andrushchenko LINGUISTIC SPECIFICITY OF MULTICULTURALISM REPRESENTATION IN JOSEPH R. BIDEN’S INAUGURAL ADDRESS.....	99
Könül Abdurəhmanova QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRİN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ VƏ DİALOQU.....	100
Lamiyə Nəsirova MONQOL FOLKLORUNDA DİNİ İNANCLARIN ƏKSİ (“MONQOLLARIN GİZLİ TARİXİ” DASTANI ƏSASINDA)	102
Lətifə Əhmədova KURT VONNEQUTUN “GECƏ ANA” ROMANI: MÜHARİBƏ QLOBAL FƏLAKƏT KİMİ	103
Lətifə Şirzadova QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ MÜXTƏLİFSİSTEMLİ DİLLƏRİN SİNONİM PARADİQMLƏRİ MƏZMUN VƏ İFADƏ PLANINDA.....	104
Leyla Pirimova MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DİALOQUNDA DİNİ BAYRAMLARIN ROLU (İ.SUNDARESANIN “TAC MAHAL” TRİLOGİYASI ƏSASINDA)	106
Leyla Ramazanova ƏKBƏR AĞAYEVİN V.HÖTENİN VƏ NİZAMİ GƏNCƏVİNİN FİKİRLƏRİNƏ MÜNƏSİBƏTİ.....	107
Narges Espandi İRAN-İNGİLİS ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏRİ KONTEKSTİNDƏ İRAN TARİXİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ	108

Nigar Bayramova	HÜQUQ TERMINLƏRİ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI MÜNASİBƏTLƏR MÜSTƏVİSİNDƏ	110
Nigar Hüseynova	AZƏRBAYCANDA MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI MÜNASİBƏTLƏRİN İNKİŞAFINDA DİL AMİLİ	112
Nodirjon Abdulakhatov,	RARE MANUSCRIPTS OF AZERBAIJAN POETS IN THE LIBRARY OF KHOJA MARGILANI	113
Pərviz Rüstəmov	AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA İSLAMIN YERİ VƏ ROLU	116
Sevinc Mirzəyeva	XALQ NAĞİLLARI MƏTNLƏRİ – DİLLƏRİN VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DİALOQ VƏ ORTAQLIQLARININ ƏN BARİZ FAKTOLOJİ BAZASI KİMİ.....	118
Tahirə Gözəlova	QLOBALLAŞAN DÜNYADA MİLLİ XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN FRAZELOGİZMLƏRDƏ ƏKS OLUNMASI HAQQINDA.....	120
Tofiq Quliyev	QARŞILIQLI ANLAŞMA QLOBALLAŞAN DÜNYANI XİLAS EDƏ BİLƏR	121
Şasəddin Mikayılov, Tünzalə Yusifova	QLOBALLAŞAN DÜNYADA MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQA FƏLSƏFİ BAXIŞ.....	123
Turan Kərimli	“SÖHRAB VƏ RÜSTƏM” POEMASI QƏRB-ŞƏRQ QARŞILIQLI ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏR MÜSTƏVİSİNDƏ.....	125
Ülfət İbrahim	GÜNDƏLİK FRANSA MƏTBUATINDA İNCƏSƏNƏT SAHƏSİNƏ AİD METAFORİK İFADƏLƏRİN TƏRCÜMƏSİNƏ DAİR.....	127
Ulviyyə İbrahimli	THE RELATIONSHIP BETWEEN LANGUAGE AND CULTURE	128
Ülviyyə Əhmədova	QLOBALLAŞAN DÜNYADA MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN QORUNMASI HAQQINDA.....	129
Xalidə Muradova, Samirə Abdullayeva	QLOBALLAŞMADA DİLİN İNKİŞAFINA TƏSİR EDƏN AMİLLƏR.....	131
Xədicə Əyyubova	AZƏRBAYCAN MUĞAMI MÖVZUSU FRANSA MƏTBUATINDA.....	133
Zeynəb Yusifova	QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQUN İNTENSİVLƏŞMƏSİ – NEOLOGİZMLƏRİN “TRAFİK”İNİ SÜRƏTLƏNDİRƏN FAKTOR KİMİ.....	134
Zinhar İsmayılova	QLOBALLAŞMANIN MÜXTƏLİF SİSTEMLİ DİLLƏRƏ TƏSİRİ	136
Афет Мусаева	ПРОБЛЕМАТИКА «ДРУГОГО» В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ В КОНТЕКСТЕ ДИАЛОГА КУЛЬТУР.....	138
Джамиля Гадимова	ОБ УКРАНИЗМАХ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ.....	139
Джамиля Гасимова	НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ.....	141
Диана Гусейнзаде	ИСЛАМ В РОССИИ.....	142
Зульфия Мусави	АКТУАЛЬНОСТЬ СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ ПОДРОСТКОВОЙ РЕЧИ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ	144
Азат Мухаметшин, Лейсан Шарафиева	ДИАЛОГ ЯЗЫКОВ И КУЛЬТУР В ГЛОБАЛИЗИРУЮЩЕМСЯ МИРЕ САМОАКТУАЛИЗИРУЮЩЕЙСЯ ЛИЧНОСТИ	146
Рена Алиева	ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И ЯЗЫК.....	147

III BÖLMƏ

Aygün Soltanzadə TÜRK ŞURASI (TÜRKDİLLİ ÖLKƏLƏRİN ƏMƏKDAŞLIQ ŞURASI)	149
Bəyim Abdulla İSRAİL CƏMIYYƏTİNDƏ ÇƏRKƏZ İCMASI	151
Çinarə Qəhrəmanova MULTİKULTURALİZM: BİRLİK VƏ BƏRABƏRLİK.....	152
Elza Babayeva AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURALİZM ƏNƏNƏLƏRİ.....	155
Emil Qasimov HUMANİTAR İSTİQAMƏTDƏ AZƏRBAYCAN-FRANSA MÜNASİBƏTLƏRİ	157
Emiliya Xudiyeva MÜASİR DÖVRDƏ SİONİZM İDEOLOGİYASININ YƏHUDİ CƏMIYYƏTİNDƏ ROLU	159
Fatimə Güləmirli XARİCİ SİYASƏTİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNDƏ MULTİKULTURALİZMİN ROLU	161
Günay Məmmədova MÜASİR RUSİYA CƏMIYYƏTİNDƏ İUDAİZM DİNİNƏ VƏ YƏHUDİLƏRƏ MÜNASİBƏT	162
Günay Səfərova AZƏRBAYCAN - İSRAİL ƏLAQƏLƏRİNİ ŞƏRTLƏNDİRƏN ƏSAS AMİLLƏR VƏ AZƏRBAYCANDA YAŞAYAN YƏHUDİLƏR	164
Günel Qurbanova ERMƏNİSTANIN İKİNCİ QARABAĞ MÜHARİBƏSİNDƏ TÖRƏTDİYİ EKOLOJİ TERROR.....	165
Mehriban Babaxanova VƏTƏNDAŞ CƏMIYYƏTİNDƏ MİLTİKULTURAL DƏYƏRLƏR	167
Musa Hacıyev DÜNYA İQTİSADİYYATININ QLOBALLAŞMASI ŞƏRAİTİNDƏ RƏQABƏT STRATEGİYALARI	168
Nigar Əsgərova ARGENTİNADA MÜSƏLMANLAR VƏ ONLARA QARŞI DİNİ TOLERANTLIQ	170
Nigar Axundova AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ BEYNƏLXALQ MƏDƏNİ ƏLAQƏLƏRİNDƏ MULTİKULTURALİZMİN YERİ	172
Pərvanə İbrahimova, Sünbül Zalova İKİNCİ QARABAĞ MÜHARİBƏSİ: TÜRKİYƏ MEDİASININ YANAŞMASI	174
Sərinə Rəhimova AZƏRBAYCANDA TOLERANTLIĞIN KÖKLƏRİ	175
Şərqiyyə İmaməli ERMƏNİSTANDAN AZƏRBAYCANLILARIN DEPORTASIYASI VƏ MÜASİR DÖVRDƏ ERMƏNİSTAN RESPUBLİKASINDA DEMOQRAFİK ŞƏRAİT	177
Solmaz Sadıqova MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA İNFORMASIYA RESURSLARININ ROLU.....	179
Südəbə Hüseynova TERRORUN TARİXİ VƏ TİPOLOGİYASI.....	181
Togrul Salmanzadə POLITICAL THEORETICAL FOUNDATIONS OF MULTICULTURALISM	182
Vahid Ömərrov ABŞ-IN QAFQAZ SİYASƏTİ	184
Vəfa Balakışiyeva AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DİL SİYASƏTİNDƏ MULTİKULTURALİZM	186
Yazgül Abbasova AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA MULTİKULTURALİZMİN İNKİŞAFI VƏ BEYNƏLXALQ ALƏMDƏ MÜQAYİSƏSİ	188
Yegana Bakhshiyeva THE ROLE OF MULTICULTURALISM IN THE INTERNATIONAL RELATIONS.....	190
Yeganə Qasımova CƏNUBİ QAFQAZIN MULTİKULTURALİZM MODELİ	191

Зульфиа Бабаева	ПОЛИТИКА МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА КАК ИНСТРУМЕНТ «МЯГКОЙ СИЛЫ»	192
Ирина Капанадзе, Татьяна Чеишвили	ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В НОВОМ ПОЛИТИКО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ КОНТЕКСТЕ ГРУЗИИ.....	194
Лилия Мирзазаде	МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ В ТЕОРЕТИЧЕСКОМ И ПРАКТИЧЕСКОМ ОСМЫСЛЕНИИ.....	197
Назия Мамедова	ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АРМЯНСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ «ФОНД ПОДДЕРЖКИ ДЖАВАХЕТИ» В ГРУЗИИ ...	199
Рафиг Аббасов	К ВОПРОСУ О МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМЕ В КИТАЕ	201
Сергей Климов	МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ КАК ИНСТРУМЕНТ «МЯГКОЙ СИЛЫ» ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ АЗЕРБАЙДЖАНА.....	202
Эльвира Асланова	ГАЗЕТА «ВЭТЭН», ПУБЛИКУЕМАЯ В ГРУЗИИ В 1920-1921.....	204

IV BÖLMƏ

Abdulkhalig Mammadli	ENTERPRENEUR UNIVERSITIES AND THEIR ROLE IN THE FORMATION OF MULTICULTURAL SOCIETY	205
Aygün İsmayılova	TƏHSİLİN İNKİŞAFINDA MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN TƏBLİĞİ	207
Aynur Əzimzadə	ERMƏNİSTANDA YEZİDİ UŞAQLARIN OXUDUĞU MƏKTƏBLƏRDƏ İNFRASTRUKTUR, KEYFİYYƏT VƏ KADR PROBLEMLƏRİ	208
Aysu Əsədova	MULTİKULTURAL CƏMİYYƏTDƏ TƏHSİLİN ROLU.....	212
Günay Nəzərova	MULTİKULTURAL TƏHSİL PARADİQMASININ ƏSASLARI	213
Lala Shirinzada	WHY EDUCATION MUST BE MULTICULTURAL: EDUCATING STUDENTS IN A MULTICULTURAL SOCIETY.....	215
Mehbarə Qəribova	XARİCİ DİLİN MƏNİMSƏNMƏSİNDƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI ÜNSİYYƏTİ FORMALAŞDIRAN PRAQMADİDAKTİK TƏDRİS.....	217
Mənzilə Rəhimova	SİNİFDƏNXARİC TƏDBİRLƏR PROSESİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEV NÜMUNƏSİNDƏ TƏRBİYƏ.....	219
Mülayim Bağırova	AZƏRBAYCAN TƏHSİL SİSTEMİNDƏ MULTİKULTURALİZMİN TƏDRİSİ	220
Müslüm Nəzərov	MULTİKULTURAL TƏHSİLİN ƏSAS MƏQSƏDLƏRİ VƏ MÜƏYYƏNEDİCİ PRİNSİPLƏRİ.....	222
Nigar Zeynalova	MULTİKULTURAL TƏHSİL MÜHİTİNİN_KREATİVLİYİN İNKİŞAFINA TƏSİRİ	224
Nobahar Əzizova	XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNDƏ MULTİKULTURAL YANAŞMA	226
Nübar Bayramova	AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNDƏ MULTİKULTURALİZMİN TARİXİ HÜQUQİ ƏSASLARI.....	227
Nurşərəf Tağıyeva	TƏHSİL MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN QORUNMASINDA VƏ ÖTÜRÜLMƏSİNDƏ ƏSAS VASİTƏLƏRDƏN BİRİ KİMİ.....	229
Röya Şıxəliyeva	MULTİKULTURAL PRİNSİPLƏRƏ ƏSASLANAN KADRLARIN HAZIRLANMASINDA.....	230
	HEYDƏR ƏLİYEVİN XİDMƏTLƏRİ.....	230
Səfiyyə Qulamova	MULTICULTURALISM AND MULTICULTURAL EDUCATION.....	231

Satibə Fəhratlı	
MÜƏLLİMİN TOLERANTLIĞININ PSIXOLOJİ ASPEKTLƏRİ	232
Sevda İmanova	
MÜASİR DÖVRDƏ GƏNCLƏRİN MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQA HAZIRLANMASINDA TƏHSİLİN ROLU	234
Təranə Nuriyeva	
MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA TƏHSİLİN ROLU	236
Təranə Quliyeva	
MULTİKULTURAL CƏMİYYƏTDƏ TƏHSİL.....	237
Vəfa Babayeva	
ALİ MƏKTƏBLƏRDƏ İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİ ZAMANI MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI SƏRİŞTƏNİN FORMALAŞDIRILMASI.....	239

*** **

*Jurnal «Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzində
çap olunmuşdur.*

Çapa imzalanıb: 02.07.2021.
Format: 70x100 1/16. Qarnitur: Times.
Həcmi: 15,5 ş.ç.v. Tiraj: 100. Sifariş № 94.

TƏRCÜMƏ
VƏ NƏŞRİYYAT-POLİQRAFİYA MƏRKƏZİ

Az 1014, Bakı, Rəsul Rza küç., 125/139b
Tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru